ISSN 2304-5809

11(14) 2014

МОЛОДИЙ ВЧЕНИЙ

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Члени редакційної колегії журналу:

Глущенко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Мінін Ігор Владиленович – доктор технічних наук (Росія)
Мінін Олег Владиленович – доктор технічних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – кандидат ветеринарних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці «КіберЛенінка»,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.
видане Державною реєстраційною службою України

На обкладинці журналу зображений Козак Мамай – це ідеалізований образ козака і українців загалом в Україні. Він виступає як захисник українського народу, мандрівник, воїн, мудрець в одній особі. Картини з образом Козака Мамая з'являються з середини XVIII століття, його завжди малювали з кобзою, що є символом співучої душі народу. Кінь на картині символізував народну волю, дуб – його могутність.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2014
© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2014

ЗМІСТ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Дорогань Н.О., Голоюх І.А., Черняк Л.П.
Вплив складу сировинної суміші на характеристики портландцементного клінкеру....8

Каховський М.Ю.
Порошковий самозахисний дріт для підводного зварювання високолегованої корозійностійкої сталі 12Х18Н10Т....12

Муха А.А.
Беспроводные микропроцессорные системы для железнодорожных переездов серии «Благовест»....16

Одарченко А.Н., Сергиенко А.А., Соколова Е.Б.
Влияние операций предварительной технологической обработки на качество замороженных овощных смесей....19

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Авраменко О.О.
Механізм формування та реалізації грошово-кредитної політики як чинника забезпечення економічної безпеки....24

Аркатова Ю.В.
Оцінка системи трансфертного ціноутворення в Україні....29

Ачилов Б.Д.
Концепція маркетингового ціноутворення підприємства оздоровчих послуг....32

Балог О.Г., Петрова В.Ф.
Система регулювання соціально-економічним розвитком регіону: термінологічний аспект....36

Бондар Н.М.
Вдосконалення методики обчислення концесійних платежів за концесійними угодами на будівництво та експлуатацію нових об'єктів транспортної інфраструктури....42

Волохата В.Є., Пащенко Ю.П.
Реорганізація та реструктуризація банків в умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів....46

Воронцов М.В., Сидоренко Т.В.
Основные тенденции прямого инвестирования российских компаний за рубежом в 2012-2013 годах....50

Григораш Т.Ф., Губенко Я.Я., Панич К.В.
Формування джерел фінансових ресурсів підприємства та управління ними....54

Емельянова И.А., Лебедев П.Н., Смачило В.В.
Технико-экономическое обоснование использования высокочастотного режима центрифугирования при изготовлении стоек железобетонных опор....56

Куць Т.В.
Фінансове забезпечення розвитку сільського господарства України....60

Лозинська І.В.
Аналіз впливу рівня годівлі на продуктивність молочного стада в сільськогосподарських підприємствах Сумської області....63

Луцик І.Б.
Теоретичні засади стратегічного планування діяльності підприємств....67

Магурчак Т.П.
Фінансовий контроль як функція системи управління....70

Макарчук О.Г.
Сталий розвиток сільського господарства в контексті забезпечення продовольчої безпеки країни....75

Михальчинець Г.Т.
Оподаткування малого бізнесу як напрям розвитку підприємництва в Україні....79

Мошенська А.В.
Дослідження інтервалів граничних знижок для встановлення ціни просування бренду....83

Надобних О.О., Богацька Н.М.
Якість продукції як один з найважливіших критеріїв підвищення конкурентоспроможності підприємства....86

Папп В.В., Бошота Н.В.
Фінансовий контролінг як основа ефективного управління фінансами підприємства....90

Свірідова С.С., Пожар О.О.
Оцінка факторів впливу на рентабельність підприємства....93

Світлична В.Ю.
Інформаційна безпека: сутність та порядок реалізації....97

Світлична Т.І.
Теоретичні аспекти бізнес-адміністрування та його зв'язку із управлінням ризиками діяльності підприємств....101

Семчук Ж.В.
Методика оцінки трудового потенціалу підприємства....104

Фраймовіч Д.Ю., Морозова О.В., Гундорова М.О.
Формування сучасної системи управління інноваційним відтворенням економіки мезо-рівня – база для здійснення модернізації....107

Чухліб А.В.
Статистичний аналіз урожайності льоноволокна в Україні....111

Шкодіна І.В., Стрельник О.В.
Особливості управління валютним курсом в Україні на сучасному етапі....114

Шубіна С.В., Меркулова В.І.
Системний підхід в стратегічному аналізі витрат, доходів та фінансових результатів діяльності підприємства....117

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Райхерт К.В.
О понятии «системный суперпараметр»....122

Сепетий Д.П.
Діалектичний матеріалізм
як нерозв'язання психофізичної проблеми..125

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Арістова Н.О.
Жінки письменниці
у сучасній американській літературі 130
Жорнокуй У.В.
Багатовекторність концепту смерті у романі
«Крадійка книжок» Маркуса Зусака 133
Іванова О.В.
Ключові завдання
і перспективи термінографії.....136
Полиця Т.Д.
Ядерна зона фразеологічного
поля концепту «думка».....139

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Адерейко Т.В.
Особливості адміністративних
стягнень в Україні, сучасний стан
і перспективи.....146
Добкіна К.Р., Перерва Т.О.
Особливості правового статусу
виробничих кооперативів,
як суб'єкта господарювання.....152
Желіховська Ю.В.
Історія виникнення та розвитку
нотаріату в Україні.....155
Керноз Н.Є., Берднік І.В.
Проблемність законодавчого
врегулювання підсудності та її видів
у національному судочинстві.....160
Чубенко А.Г., Леськів С.Р.
Нікчемність заповіту
та визнання заповіту недійсним:
цивільно-правові аспекти.....165

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Гончаренко О.В.
Особливості педагогічної
діяльності форматорів у системі
підвищення кваліфікації
державних службовців Франції.....170
Кузнєцова Н.Ю.
Розвиток вмінь усного
монологічного мовлення
студентів немовних вузів на основі
професійно-спрямованих текстів
(на прикладі англійської мови).....174
Мекшун А.Д.
Характеристика основних підходів
до сутності поняття «соціальний
працівник» в процесі професійної
підготовки фахівців даної сфери
(з врахуванням зарубіжного
та вітчизняного досвіду).....181
Новгородський Р.Г.
Колектив як фактор соціалізації
особистості в Україні
в 20-х роках XX століття 186
Олексів Г.Д., Шийка О.І.
Характеристика компетентністного
підходу у навчальному процесі
європейських університетів.....189
Осова О.О.
Розумове виховання студентів –
майбутніх учителів
засобами іноземної мови.....193
Пахомов Р.І., Дяченко Є.В.,
Куц В.А., Падалка А.І.
Проблеми і особливості
освітнього процесу при підвищенні
кваліфікації посадових осіб
з питань охорони праці.....196
Цапко А.М.
Вимоги до здобувачів магістерського
ступеня в університетах України
другої половини XIX століття.....200
Якимчук М.Ю.,
Козяр М.М.
Аспекти дослідження проблеми
творчих здібностей
лінгвістично обдарованих
старшокласників гімназії.....203

МЕДИЧНІ НАУКИ

Бабай О.Н.
Экспериментальное изучение
влияния яичного фосфатидилхолина,
модифицированного методом
липосомальной технологии,
на морфометрические показатели
состояния тканей пародонта
при эндотоксин-индуцированном
пародонтите.....210
Завгородняя Н.Г.,
Михальчик С.В., Михальчик Т.С.
Анализ результатов комплексного
лечения пролиферативных форм
диабетической ретинопатии.....214
Клітинська О.В.,
Мочалов Ю.О., Пупена Н.В.
Сучасні погляди на вплив
окремих представників мікрофлори
на розвиток стоматологічних
захворювань та уражень
шлунково-кишкового тракту 217
Ришковська Н.О.,
Ришковський В.О.
Порівняльний аналіз динаміки
суїцидальних спроб.....220

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Балинська М.В.
Емоційні бар'єри та емпатія
в процесі міжособистісного
спілкування підлітків
з різного соціального оточення.....226

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Мамедова О.О.,
Гринь С.А., Шестопалов А.В.
Проблема реализации концепции
устойчивого развития в системе
«природа – общество – техносфера».....232
Скорик Т.В.
Соціальна адаптація
людей літнього віку
після виходу на пенсію.....235

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Кудіна О.А.
Комунікаційна політика
в умовах політичної кризи:
антикризові заходи та особливості
їх застосування.....240

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

Іванова А.Є., Ковальчук Н.М.
Процес адаптації студентів
першого курсу Луцького НТУ
до навантажень з дисципліни
«Фізичне виховання».....244
Файдевич В.В.
Формування позитивного ставлення
дітей до фізичної культури у родині.....247

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Корнієнко В.Р.
Позитивний та негативний
вплив масової культури
на український шоу-бізнес.....252

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Жданкин А.Е., Ушакова Г.А.
Структурно-функциональная
характеристика ганглиозидов.....258
Орел К.В., Дрегваль І.В.
Рівень особистісної та ситуативної
тривожності студентів
з різним типом вищої нервової
діяльності у стресових ситуаціях.....262

ЗМІСТ

CONTENTS

ENGINEERING SCIENCES

Dorogan N.O.,
Goloukh I.A., Cherniak L.P.
Influence of composition of raw mixture
on properties of portland cement clinker 8
Kakhovskyi M.Yu.
Flux-cored self-shielded wire
for underwater welding of high-alloy
corrosion-resistant steel 12Cr18Ni10Ti.....12
Mukha A.A.
Wireless microprocessor system
for railroad crossings series «Blagovest».....16
Odarchenko A.N.,
Sergienko A.A., Sokolova E.B.
Effect of preliminary processing
technology quality frozen vegetable mix.....19

ECONOMIC SCIENCES

Avramenko O.O.
Mechanism of formation and realization
monetary policy as a factor
of economic security software.....24
Arkatova Y.V.
Review of transfer pricing
system in Ukraine.....29
Achilow B.D.
Conception marketing pricing policy
the enterprise of health services.....32
Balog A.G., Petrova V.F.
Control system for social
and economic development of the region:
terminological aspects.....36
Bondar N.M.
Perfection of methodology of calculation
of concession payments on concession
agreeing to building and exploitation
of new objects of a transport infrastructure....42
Volohata V.E., Paschenko Yu.P.
Reorganization and restructuring
of banks are in the conditions
of globalization and eurointegration
processes.....46
Vorontsov M.V., Sidorenko T.V.
Main trends of direct investment
of Russian companies
abroad in 2012-2013.....50
Grygorash T.F.,
Gubenko Ya.Ya., Panich K.V.
Formation of sources of financial resources
management companies and them.....54
Emelyanova I.A.,
Lebedev P.M., Smachylo V.V.
Technical and economic assessment
for using high-frequency mode
of centrifugation when manufacturing
uprights of reinforced concrete supports.....56
Kuts T.V.
Financial support of agriculture of Ukraine....60
Lozinska I.V.
Analysis of the influence
of feeding level on dairy productivity
in agricultural enterprises in Sumy region.....63
Lutsyk I.B.
Theoretical principles of strategic
planning of enterprises 67

Magurchak T.P.
Financial control as function
of management system....70
Makarchuk O.G.
Sustainable development of agriculture
in the context of providing food
security of country....75
Mykhalchynets G.T.
Taxation of small businesses
as a direction of development
of entrepreneurship in Ukraine....79
Moshenska A.V.
Research intervals marginal pricing
discounts for brand promotion....83
Nadobnykh A.A., Bogatska N.N.
The quality of products as one
of the most important criterion
to increase enterprise competitiveness....86
Papp V.V., Boshota N.V.
Financial controlling
as the basis for effective
financial management enterprise....90
Sviridova S.S., Pozhar O.A.
An estimation of factors of influence
is on profitability of enterprise....93
Svitlychna V.Yu.
Information security:
essence and realization order....97
Svitlychna T.I.
Theoretical aspects of business
administration and its relation
to enterprise activity risk management....101
Semchuk Z.V.
Method of estimating the employment
potential of the company....104
Fraymovich D.Y.,
Morozova O.V., Gundorova M.A.
The formation of the modern system
of management of innovative reproduction
of the economy meso-level framework
for the implementation....107
Chukhlib A.V.
Statistical analysis of the productivity
of flax fibre in Ukraine....111
Shkodina I.W., Strelnik O.W.
Features exchange rate
management Ukraine today....114
Shubina S.V., Merkulova V.I.
Systematic approach to strategic analysis
of costs, revenues and financial
performance of a company....117

PHILOSOPHICAL SCIENCES

Rayhert K.W.
About the concept
of system superparameter....122
Sepety D.P.
Dialectical materialism as a non-solution
of the mind-body problem....125

PHILOLOGICAL SCIENCES

Aristova N.A.
Women writers in contemporary
American literature....130
Zhornokui U.V.
Diversity of the concept of death
in «The book thief» by Marcus Zusak....133
Ivanova O.V.
Key tasks and prospects
of terminography....136
Polytsia T.D.
The nuclear area of the idiomatic field
of the concept of «thought»....139

LAW SCIENCES

Adereiko T.V.
Features of administrative sanction
in Ukraine, current status and perspective....146
Dobkina C.R., Pererva T.O.
Features of legal status production
cooperatives, as a business entity....152
Zhelihovska Yu.V.
History and development
notaries in Ukraine....155
Kernoz N.E., Berdnik I.V.
Problems with legislative regulation
jurisdiction and species
in national legal proceedings....160
Chubenko A.G., Leskiv S.R.
Insignificance of will and invalidation
of will: civil and legal aspects....165

PEDAGOGICAL SCIENCES

Goncharenko O.V.
Features of educational activities
of shapers in the system of advanced
training of public officials of France....170
Kuznietsova N.Y.
Development of students' speaking
abilities (monologue skills) on the base
of professional-oriented texts....174
Mekshyn A.D.
Characteristics of the main
approaches to the essence
of the concept of «social worker»
in the process of professional training
of specialists in this sphere (including
foreign and domestic experience)....181
Novgorodskyi R.G.
The group as a factor of socialization
in Ukraine in the 20-s of the XX century....186
Oleksiv G.D., Shyika O.I.
Characteristics of the competence
approach in the taeching process
in European universities....189
Osova O.O.
Mental education of students –
future teachers
by means of foreign language....193
Pahomov R.I., Dyachenko E.V.,
Kuts V.A., Padalka A.I.
Problems and features of the educational
process while increasing the skills
of officials for labour protection....196
Tsapko A.N.
The requirements to Master's degree
receivers at the universities
of Ukraine in the second half
of the 19th century....200
Yakymchuk M.U., Kozyar M.M.
Aspects of research problems
creative abilities linguistically gifted
high school students from gymnasium....203

MEDICAL SCIENCES

Babay O.M.
Experimental study of egg phosphatidylcholine effect, modified by method of liposome technology, to morphometric indicators of periodontal tissue during endotoxin-induced periodontitis..... 210

Zavgorodnyaya N.G., Mikhalchik S.V., Mikhalchik T.S.
Analysis of complex treatment proliferative diabetic retinopathy 214

Klitynska O.V., Mochalov Iu.O., Pupena N.V.
Current opinions on the microflora impact in the development of dental diseases and gastrointestinal lesions 217

Ryshkovska N.A., Ryshkovskyy V.A.
Comparative analysis of the dynamics of suicide attempts 220

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Balynska M.V.
Emotional barriers and empathy in the process of adolescents' interpersonal communication with different social environment..... 226

SOCIOLOGICAL SCIENCES

Mamedova O.O., Grin S.A., Shestopalov A.V.
Problem implementation of sustainable development in the system «nature – society – technosphere» 232

Skoryk T.V.
Social adaptation of aged people after retirement.....235

POLITICAL SCIENCES

Kudina O.A.
Communication policy in a political crisis: crisis measures and features of their application..... 240

PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

Ivanova A.E., Kovalchuk N.M.
The process of adaptation first-year students Lutsk NTU to the load on discipline «Physical education» 244

Faydevich V.V.
Positive attitude to physical training children in the family..... 247

CULTURAL STUDIES

Kornienko V.R.
Positive and negative influence of mass culture on Ukrainian show business..... 252

BIOLOGICAL SCIENCES

Zhdankin A.Ye., Ushakova G.O.
Structural and functional characteristic of gangliosides..... 258

Orel K.V., Drehval I.V.
Level personal and situational anxiety of students with various type of higher nervous activity of stressful situations.....262

ЗМІСТ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 666.942.82:553.612

ВПЛИВ СКЛАДУ СИРОВИННОЇ СУМІШІ НА ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОРТЛАНДЦЕМЕНТНОГО КЛІНКЕРУ

Дорогань Н.О., Голоюх І.А., Черняк Л.П.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Наведено дані про залежність характеристик портландцементного клінкеру від різновиду глинистого компоненту сировинної суміші як фактору регулювання хіміко-мінералогічного складу. Показано можливість аналізу фазових перетворень при випалі клінкеру із застосуванням нової комп'ютерної програми. Відзначено інтенсифікацію утворення C_3S і C_2S та мінімізацію кількості залізовмісних фаз у клінкері при застосуванні незбагаченого лужного каоліну.
Ключові слова: портландцемент, суміш сировинна, склад, клінкер, характеристики, фази кристалічні.

Постановка проблеми. Технологічні параметри виробництва та кінцеві властивості портландцементу залежать від складу вихідної сировинної суміші та особливостей її структуроутворення у виробничому циклі, в тому числі при випалі клінкеру. Сировинна база сучасного виробництва цементу постійно розширюється шляхом використання поряд з карбонатною і глинистою сировиною різновидів відходів інших галузей промисловості як техногенної сировини. Значне збільшення числа потенційної сировини ускладнює процес визначення раціональних складів вихідної суміші для виготовлення клінкеру та прогнозну оцінку якості кінцевого продукту, що вимагає нових науково-технічних і методичних рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові засади сучасної технології портландцементу розвинено трудами вітчизняних і іноземних вчених, в яких розкрито послідовний зв'язок між складом вихідної сировини, технологічними параметрами виробництва, фазоутворенням та технічними характеристиками в'яжучого матеріалу [1-4].

Значна кількість досліджень і публікацій присвячена застосуванню в технології цементу сировини техногенного походження як у складі вихідних сумішей, так і на стадії помелу разом із клінкером [5-7].

Визнано, що якість цементного клінкеру як основної складової портландцементу може бути характеризовано: хімічним складом; числами коефіцієнту насичення **КН**, кремнеземного **n** і глиноземного **p** модулів, що відображають кількісне співвідношення основних оксидів; якісним і кількісним вмістом кристалічних фаз і склофази. Проте при значному збільшенні числа потенційних сировинних матеріалів продовжується використання застарілої методики розрахунку раціональних складів сумішей [8]. Для отримання білого портландцементного клінкеру як глинисту складову використовують каолін, відмінності хіміко-мінералогічного складу якого залежить від генезису, способу і ступеню збагачення [9], що можуть суттєво впливати на технологічні параметри виготовлення клінкеру, процеси структуроутворення і властивості цементу як кінцевого продукту. Актуальність досліджень в цьому напрямку посилюється освоєнням нових родовищ каолінів, модернізацією способів їх збагачення і розширенням асортименту.

Головною метою цієї роботи стало вдосконалення методики визначення та оптимізації складу сировинних сумішей, що містятять різновиди каоліну України [10] із застосуванням нового програмного забезпечення для комп'ютерного обчислення і аналізу.

Характеристика об'єктів дослідження. Об'єктами дослідження в даній роботі стали бінарні системи на основі сировинних сумішей крейди Здолбунівського родовища Ровенської обл. з глиною Кривинського родовища Хмельницької обл. і каолінами Глуховецького родовища Вінницької обл. (КС-1, КССК) з однаковими добавками мінералі-заторів (табл. 1) .

Розрахунки складів двохкомпонентних сировинних сумішей проводили із застосуванням створеної комп'ютерної програми «КЛІНКЕР» [11] дозволяє при заданих значеннях коефіцієнту насичення КН в інтервалі від 0,80 до 0,95 із варіюванням через 0,05.

Таблиця 1

Склад бінарних систем на основі здолбунівської крейди

Сировинні матеріали	Вміст компонентів у дослідних системах, мас. %		
	1	2	3
Крейда здолбунівська	76,0-79,0	76,0-79,0	78,5-81,5
Глина кривинська	21,0-24,0	-	-
Каолін КС-1	-	21,0-24,0	-
Каолін КССК	-	-	18,5-21,5

За хімічним складом досліджувані системи характеризуються превалюючим вмістом CaO і відрізняються (табл. 2):

- вмістом та кількісним співвідношенні SiO_2: Al_2O_3, за яким утворюють ряд: 1 (3,9) > 3 (3,6) > 2 (1,4);

- вмістом барвних оксидів Fe_2O_3. + TiO_2, за яким утворюють ряд, мас. %: 3 (0,22-0,24) < 2 (0,43-0,48) < < 1 (1,44-1,65).

За мінералогічним складом система 1 відзначається наявністю суттєвої кількості монтморилоніту при найменшому вмісті каолініту та найбільшому – гідроксидів заліза (табл. 3). Система 2 відрізняється найбільшим вмістом каолініту і найменшим – кварцу, а система 3 – однаковою кількістю каолініту і кварцу при найменшому загальному вмісту гідроксидів заліза і рутилу.

Програма «КЛІНКЕР» для розрахунків сировинних сумішей

Найбільш розповсюдженим є спосіб розрахунку сировинної суміші за заданими значеннями **КН** = 0,88 ÷ 0,95, **n** = 1,90 ÷ 3,0, **p** = 0,90 ÷ 2,0.

Прийнятий нами принцип оперативної оптимізації рішення задачі на комп'ютері зводиться до наступного:

1. Вводиться таблиця з хімічним складом нелімітованого числа ймовірних сировинних компонентів (≥ 4).

2. Задаються значення КН (для розразрахунку двохкомпонентної суміші), КН і n (для розразрахунку трикомпонентної суміші, КН, n і p (для розразрахунку чотирьохкомпонентної суміші).

3. За прийнятими формулами розрахунку визначаються всі поєднання по два, три або чотири компоненти, які забезпечують задані характерис-

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

© Дорогань Н.О., Голоюх І.А., Черняк Л.П., 2014

Таблиця 2

Хімічний склад досліджуваних систем

Номер	Вміст оксидів, мас. %									
	SiO_2	Al_2O_3	Fe_2O_3	TiO_2	CaO	MgO	SO_3	Na_2O	K_2O	в.п.п.
1	13,39-15,24	3,48-3,96	1,27-1,44	0,17-0,19	42,50-44,25	0,62-0,69	0,09-0,10	0,06-0,07	0,57-0,65	34,83-36,39
2	10,50-11,94	7,80-8,89	0,17-0,18	0,26-0,30	41,87-43,52	0,24-0,25	0,11-0,12	0,14-0,16	0,10-0,11	35,78-37,48
3	13,46-15,57	3,76-4,35	0,16-0,17	0,06-0,07	43,23-44,89	0,32-0,34	0,09-0,10	0,11-0,13	0,65-0,76	35,11-36,57

Таблиця 3

Мінералогічний склад бінарних сумішей

Номер	Вміст породоутворюючих мінералів, мас. %								
	монтмо-рилоніт	каолініт	кварц	польовий шпат	гідро-слюда	кальцит	доломіт	гідрокси-ди заліза	рутіл
1	6,5-7,4	3,1-3,5	6,0-6,8	2,7-3,1	1,6-1,8	75,1-78,2	0,9-1,0	1,3-1,5	0,2
2	-	18,7-21,4	1,3-1,5	0,6-0,7	0,8-1,0	74,3-77,2	0,9-1,0	0,2	0,3
3	-	7,5-8,6	7,5-8,6	3,7-4,3	0,3-0,4	76,-79,7	0,9-1,0	0,2	0,1

тики клінкеру. Таким чином при будь-якій достатньо великій сировинній базі можна оперативно визначити раціональні співвідношення компонентів у вихідній сировинної суміші.

Рішення поставленої задачі здійснюється із застосуванням спеціально створеною програми «КЛІНКЕР». Програма написана на мові програмування C #. Вона може виконуватися на будь-якому ПК під управлінням операційної системи Windows, версії NT і пізніших.

Програма виконує розрахунок в одному з варіантів: 2-х, 3-х або 4-х компонентної суміші.

У результаті розрахунку програма формує вихідний текстовий файл, що містить склад можливих сировинних сумішей (мас. % компонентів), хімічний склад суміші та клінкеру з неї (мас. % оксидів), відповідні числа **КН, n, p**.

Встановлено, що за даною методикою за допомогою ПК вдається визначати 2-х, 3-х і 4-х компонентні варіанти сумішей для виготовлення клінкеру з рівними заданими характеристиками. При цьому час розрахунку практично не залежить від вихідного числа можливих сировинних матеріалів.

Точність одержуваних результатів залежить виключно від величини похибки вихідних даних, що вводяться в ПК, тобто від точності визначення хімічного складу можливих сировинних матеріалів.

Характеристики клінкеру при застосуванні досліджуваної сировини

Операційна швидкість розрахунків при застосуванні програми «КЛІНКЕР» дозволяє отримати значний обсяг аналітичної інформації.

Отримані результати розрахунків сумішей на основі сировини свідчать, що задані значення коефіцієнту насичення клінкеру (КН) досягаються при вказаному вище сполученні крейди та кривинської глини, проте при цьому має місце підвищена концентрація барвних оксидів Fe_2O_3 + TiO_2 = 2,26-2,48 мас. %, що призводить до зменшення білизни (рис. 1).

При вказаному варіюванні КН показники кремнеземного і глиноземного модулів не змінюються: n=2,82-2,83; p=2,75 (рис. 2).

Встановлено, що заміна в складі сировинної суміші кривинської глини на деякі різновиди каоліну суттєво впливає на характеристики клінкеру. Так, при сполученні крейди та каоліну КС-1 досягається зменшення вмісту барвних оксидів до рівня 0,54-0,58 проти 2,26-2,48 мас. %, зменшення значень кремнеземного та збільшення глиноземного модуля. При цьому показники кремнеземного модулю n значно поступаються рекомендованій нижній межі (1,31-1,32 проти 1,90), а числа глиноземного модулю знаходяться на рівні p = 50,61-48,48.

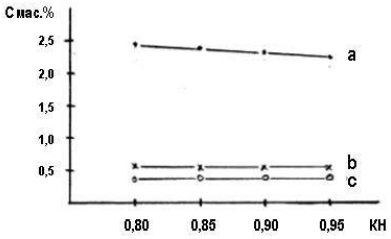

Рис. 1. Залежність вмісту барвних оксидів (С) від коефіцієнту насичення клінкеру (КН) із сумішей з кривинською глиною (a), каолінами КС-1 (b), КССК (c)

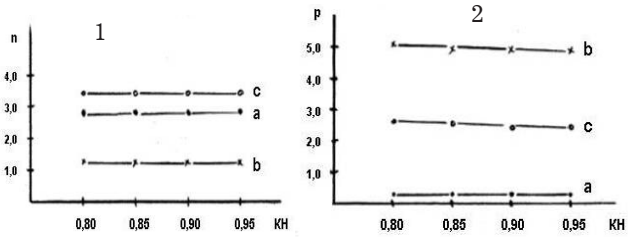

Рис. 2. Залежність кремнеземного n (1) і глиноземного p (2) модулів від коефіцієнту насичення клінкеру (КН) із сумішей з кривинською глиною (a), каолінами КС-1 (b), КССК (c)

При сполученні крейди з каоліном КССК досягається подальше зменшення концентрації барвних оксидів до рівня 0,32 мас. % та, відповідно, можливість підвищення білизни. Показники кремнеземного модулю n на рекомендованій межі (3,45-3,43). Показники глиноземного модулю при КН=0,90-0,95 становлять p=24,19-26,77 і за числами займають проміжне місце між пробами з вмістом кривинської глини і КС-1.

При застосуванні каоліну КС-1 клінкер характеризується відносно найбільшими (серед досліджуваних складів бінарних сумішей) числами глиноземного модулю, а при застосуванні кривинської глини – найменшими. Спостерігається майже лінійна залежність між числами коефіцієнту насичення та глиноземного модулю, з деяким зменшенням якого при збільшенні заданого числа КН від 0,80 до 0,95.

При застосуванні каоліну КССК клінкер характеризується відносно найбільшими (серед досліджува-

них складів бінарних сумішей) числами кремнеземного модулю, а при застосуванні КС-1 – найменшими. Спостерігається майже лінійна залежність між числами коефіцієнту насичення та кремнеземного модулю, з незначним збільшенням якого при зростанні заданого числа КН від 0,80 до 0,95.

Фазовий склад клінкеру на основі бінарних сумішей

Проведені у відповідності з ДСТУ Б В.2.7 – 46:2010 розрахунки прогнозного фазового складу клінкеру з досліджуваних сировинних сумішей свідчать, що при аналогічному якісному складі кристалічних утворень вони суттєво відрізняються їх кількісним вмістом і співвідношенням.

У випадку застосування кривинської глини при варіюванні КН від 0,80 до 0,95 прогнозується зростання C_3S від 37,04 до 71,32 або у 2 рази та зменшення C_2S з 41,92 до 9,49 або понад у 4 рази. Зміни утворення С3А і С4АF вірогідні у меншому ступені: від 12,85 до 11,67 або на 9,19%, і з 7,00 до 6,35 або на 9,10% (рис. 3).

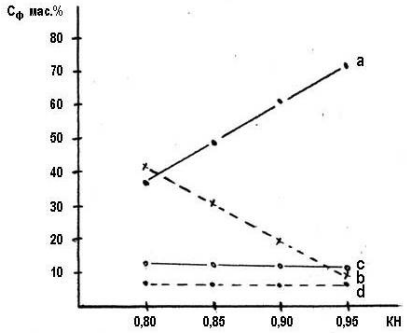

Рис. 3. Залежність концентрації кристалічних фаз C_3S(a), C_2S(b), C_3A(c), C_4AF(d) клінкеру від коефіцієнту насичення при застосуванні кривинської глини

При застосуванні каоліну КС-1 із зміною КН від 0,80 до 0,95 у фазовому складі клінкера прогнозується зростання C_3S з 28,88 до 56,82 або у 2 рази та зменшення C_2S з 32,68 до 7,56 або понад у 4 рази, C_3A з 37,08 до 34,23 або на 8,57%. Вміст C_4AF стабілізується на рівні 0,85-0,82мас. % (рис. 4).

При порівнянні фазового складу з клінкером, що містить кривинську глину, можна відзначити певні відмінності. Так, при однаковій кінетиці змін кількості новоутворень C_3S і C_2S у вказаному інтервалі варіювання коефіцієнту насичення їх вірогідна кількість при застосуванні КС-1 відносно менша (28.88-56,82 проти 37,04-71,32 та 32,68-7,56 проти 41,92-9,49%). Прогнозна кількість новоутворень C_3A у випадку застосування КС-1 зростає до рівня 37,08-34,33 проти 12,85-11,67%, а C_4AF значно зменшується (0,85 проти 7,00-6,35%).

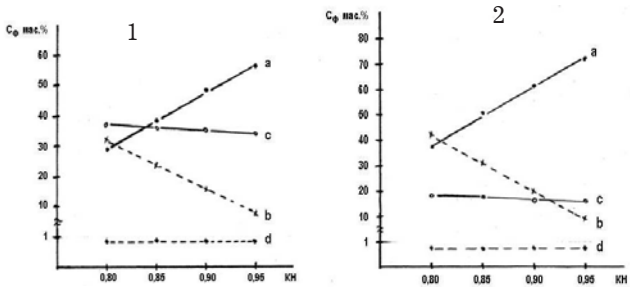

Рис. 4. Залежність концентрації кристалічних фаз C_3S(a), C_2S(b), C_3A(c), C_4AF(d) клінкеру від коефіцієнту насичення при застосуванні каоліну КС-1 (1) і КССК (2)

За фазовим складом клінкер із застосуванням каоліну КССК характеризується аналогічним пробі з кривинською глиною прогнозним кількісним вмістом новоутворень C_3S і C_2S та незначним збільшенням C_3A. Вірогідний вміст новоутворень C_4AF найменша та знаходиться на рівні 0,79%.

Результати проведеного рентгенофазового аналізу підтверджують основні закономірності фазових перетворень при високотемпературній обробці сировинних сумішей з відмінним хіміко-мінералогічним складом на основі сировини України.

Висновки і пропозиції. Застосування каолінів Глуховецького родовищ, що відрізняються за ступенем збагачення та хіміко-мінералогічним складом, у сировинній суміші на основі крейди Здолбунівського родовища відкриває можливість розвитку регіонального виробництва портландцементу, в тому числі з підвищеною білизною, та є суттєвим фактором впливу на його характеристики, процеси фазових перетворень при випалі та властивості.

Аналіз розрахункових показників клінкеру з двокомпонентних сумішей на основі крейди свідчить про їх залежність від різновиду глинистого компоненту. Менша концентрації барвних оксидів і відповідно більша білизна досягається при застосуванні каоліну типу КС-1 і КССК. При цьому спостерігається майже лінійна залежність між числами коефіцієнту насичення та концентрацією барвних оксидів із мінімізацією якої при збільшенні заданого числа КН від 0,80 до 0,95.

У вказаному інтервалі варіювання КН прогнозний вміст основних кристалічних фаз клінкеру залежить від різновиду і складу застосованого каоліну. Більше утворення С3S і С2S у клінкері з КССК пов'язується як із відносно більшою концентрацією кальциту і кварцу у сировинній суміші, так і з інтенсифікацією кристалічних новоутворень у присутності більш розвиненої за рахунок польового шпату рідкої фази. Кількість С4АF – найменша у клінкері з КССК і найбільша у клінкері з кривинською глиною відповідає вмісту оксиду заліза у сировинних сумішах.

Список літератури:

1. Duda Walter H. Cement Data Book, Volume 3: Raw Material for Cement Production – French & European Pubns, 1988. – 188 p.
2. Taylor H. F. W. Cement Chemistry – London: Thomas Telford Publishing; 2 edition, 1997 – 459 p.
3. Лугинина И. Г. Химия и химическая технология неорганических вяжущих материалов: Учебное пособие. – В 2 ч. – Белгород: Изд-во БГТУ им. В. Г. Шухова, 2004. – Ч. 1. – 240 с.; Ч. 2. – 199 с.
4. Рунова Р. Ф. В'яжучі речовини: Підручник / Р. Ф. Рунова, Л. И. Дворкін, О. Л. Дворкін, Ю. Л. Носовський. – К.: Основа, 2012. – 448 с.
5. Комплексное развитие сырьевой базы промышленности строительных материалов / Удачкин И. Б., Пащенко А. А., Черняк Л. П., Захарченко П. В., Семидидько А. С., Мясникова Е. А. – К.: Будівельник, 1988. – 104 с.
6. Пащенко А. А. Энергосберегающие и безотходные технологии получения вяжущих веществ / А. А. Пащенко, Е. А. Мясникова, Е. Р. Евсютин. – К.: Вища шк., 1990. – 223 с.
7. Техногенные материалы в производстве цемента: монография / В. К. Классен, И. Н. Борисов, В. Е. Мануйлов; под общ. ред. В. К. Классена. – Белгород: Изд-во БГТУ, 2008. – 126 с.

8. Хімічна технологія тугоплавких неметалевих і силікатних матеріалів у прикладах і задачах: навч. посіб. У 2 ч. – Ч. 1: Технологічні розрахунки в хімічних технологіях тугоплавких неметалевих і силікатних матеріалів / Л. Л. Брагіна, А. М. Корогодська, О. Я. Пітак [та ін.]; за редакцією М. І. Рищенка. – Харків: Підручник: НТУ «ХПІ», 2012. – 332 с.
9. Зубехин А. П., Голованова С. П., Кирсанов П. В. Белый портландцемент. Ростов н/Д,: Ростовский гос. ун-т, 2004. – 263 с.
10. Каолины Украины. Справочник / Овчаренко Ф. Д., Круглицкий Н. Н., Русько Ю. А., Мороз И. И., Комская М. С., Теодорович Ю. Н. – К.: Наукова думка, 1982. – 367 с.
11. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 49371 Україна. Комп'ютерна програма «КЛІНКЕР» / Свідерський В. А., Черняк Л. П., Дорогань Н. О.; заявник НТУ України «КПІ». – Дата реєстрації 30.05.2013.

Дорогань Н.А., Голоюх И.А., Черняк Л.П.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

ВЛИЯНИЕ СОСТАВА СЫРЬЕВОЙ СМЕСИ НА ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОРТЛАНДЦЕМЕНТНОГО КЛИНКЕРА

Аннотация
Приведены данные про зависимость характеристик портландцементного клинкера от разновидностей глинистого компонента сырьевой смеси как фактора регулирования химико-минералогического состава. Показана возможность анализа фазовых превращений при обжиге клинкера с использванием новой компьютерной программы. Отмечена интенсификация образования C_3S, C_2S и минимизация количества железосодержащих фаз в клинкере при применении необогащенного щелочного каолина.
Ключевые слова: портландцемент, смесь сырьевая, состав, клинкер, характеристики, фазы кристаллические.

Dorogan N.O., Goloukh I.A., Cherniak L.P.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

INFLUENCE OF COMPOSITION OF RAW MIXTURE ON PROPERTIES OF PORTLAND CEMENT CLINKER

Summary
The data illustrating dependence of portland cement clinker characteristics on raw material mixture argillic component varieties as a factor of chemical-mineralogical composition adjustment are presented. An option of phase transitions assessment during clinker firing using new PC software has been shown. Intensification of C_3S, C_2S formation and minimization of iron-containing phase levels in clinker during the use of unenriched alkaline kaolin are identified.
Keywords: portland cement, mixture raw material, composition, clinker, characteristics, crystalline phase.

УДК 621.791.947.5 (204.1)

ПОРОШКОВИЙ САМОЗАХИСНИЙ ДРІТ ДЛЯ ПІДВОДНОГО ЗВАРЮВАННЯ ВИСОКОЛЕГОВАНОЇ КОРОЗІЙНОСТІЙКОЇ СТАЛІ 12Х18Н10Т

Каховський М.Ю.
Інститут електрозварювання імені Є.О. Патона
Національної академії наук України

У статті викладено результати розробки технології проведення зварювально-ремонтних робіт самозахисним порошковим дротом при мокрому підводному зварюванні високолегованих корозійностійких сталей типу 18-10. Застосування даної технології дає змогу частково або повністю зменшити участь людини в процесі зварювання при екстремальних умовах – на великих глибинах, у радіоактивних середовищах (у випадку АЕС), а також отримати значний економічний ефект за рахунок більшої продуктивності виконання зварювально-ремонтних робіт. Практична цінність застосування цієї технології полягає також і в можливості виконання зварювально-ремонтних робіт безпосередньо під водою без будь-яких додаткових монтажних робіт.

Ключові слова: мокре підводне зварювання, сталь 12Х18Н10Т, АЕС, самозахисний порошковий дріт, FCAW, покриті електроди.

Вступ. В роботах по будівництву підводних частин різних споруд, підводних трубопроводів, гідростанцій, портових споруд, мостів, в суднопідйомних, судноремонтних і рятувальних роботах часто виникає необхідність виконання підводних зварювальних робіт. Більшість цих елементів виконано з низьколегованих конструкційних сталей, проте все більше застосування знаходить і підводне зварювання високолегованих сталей типу 18-10. Одним з основних об'єктів застосування підводного зварювання високолегованих корозійностійких сталей є басейни для зберігання відпрацьованого ядерного палива на АЕС.

На сьогодні в Україні працюють чотири атомні електростанції (АЕС) – Запорізька, Рівненська, Південноукраїнська та Хмельницька, на яких експлуатуються п'ятнадцять ядерних енергоблоків з реакторними установками типу ВВЕР-1000 і ВВЕР-440. Крім того, ще в 30 країнах світу експлуатуються 193 атомні електростанції з 435 енергоблоками, певна кількість яких підходить до моменту планового ремонту.

Постановка проблеми. Після вивантаження тепловиділяючих елементів з активної зони реактора, вони витримуються в басейні зберігання відпрацьованого ядерного палива 2...5 років для зменшення залишкового енерговиділення. Басейни являють собою бетонні конструкції глибиною 24 м, облицьовані високолегованою корозійностійкої сталлю типу 18-10 товщиною 3...5 мм і заповнені прісною водою. Під час операцій завантаження-вивантаження тепловиділяючих елементів досить часто виникають механічні пошкодження в обшивці корпусу басейну. Несвоєчасний ремонт призводить до витоку радіоактивної води в навколишнє середовище, що може привести до екологічної катастрофи.

Високий рівень радіації обмежує доступ обслуговуючого персоналу до обладнання, що знаходиться в безпосередній близькості до реактора АЕС. При ремонті або регламентних роботах намагаються максимально застосовувати техніку з дистанційним керуванням. В іншому випадку при необхідності використовувати людську працю задача сильно ускладнюється. Одним з можливих шляхів виходу з такої ситуації може слугувати використання фізичних захисних властивостей водного середовища, яке є природним бар'єром, що зменшує вплив радіоактивного випромінювання на водолаза при виконанні зварювально-ремонтних робіт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мокре підводне зварювання має ряд особливостей. При зварюванні під водою дуга горить в газовому пузирі, який утворюється за рахунок випаровування і розкладання води, парів і газів розплавленого металу і компонентів зварювальних матеріалів [1]. Щільність води в 850 разів більше щільності повітря, теплоємність в 4 рази, а теплопровідність в 25 разів [2]. На дугу, яка горить під водою, впливають два види стиснення (контрагування) від охолоджувальної дії водню і гідростатичного тиску стовпа рідини [3]. Також охолоджуюча дія води, підвищений тиск, дисоціація води та її парів призводять до дестабілізації процесу горіння дуги, що в свою чергу призводить до необхідності використання більшої потужності на підтримання дугового розряду, ніж у випадку зварювання на повітрі [4, 5].

Вперше спуски людини під воду в таких умовах відносяться до середини 70-х років, коли в США перші АЕС досягли середини терміну експлуатації [6]. А піонером по застосуванню зварювання під водою стала через 10 років Пенсильванска АЕС [7], оснащена реакторами на киплячій воді потужністю1050 МВт. У 1984 р під час завантаження палива візуальний контроль виявив втомну тріщину в корпусі пароосушувач. Рівень радіації на поверхні корпусу становив 1 бер/год, на відстані 46 см 0,5 бер/год. Для зниження дози опромінення було прийнято рішення виконати ремонт комбінованим способом приміщення заповнили водою і водолаз виконав розділку крайок під зварювання. Потім воду злили, а дефектну ділянку було заварено вручну неплавким електродом.

У 1987 році під час чергової операції по завантаженню паливом була виявлена ще одна втомна тріщина в корпусі парогенератора довжиною 1400 мм [7]. Прилади зафіксували високий рівень радіації навіть у заповненому водою стані – на поверхні металу 6 бер/год, а на відстані 30 см 1,5 бер/год. З можливих в таких умовах варіантів ремонту вибрали – мокре підводне зварювання покритими електродами. Приміщення було заповнене водою, і водолази-зварники виконали необхідний обсяг робіт. Успішне виконання проекту підтвердило придатність мокрого підводного зварювання покритими електродами в якості реальної альтернативи традиційним способам ремонту.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак дана технологія вимагала багато часу і призводила до значних збитків внаслідок зупинки виробничого циклу атомної електростанції, а також до значного негативного впливу на здоров'я водолаза-зварювальника, який виконував зварювальні роботи в радіоактивному середовищі.

© Каховський М.Ю., 2014

Також слід зазначити, що досить високими залишаються втрати виробництва внаслідок непланових (повторних) ремонтів, викликаних як недостатнім забезпеченням якості ремонтних робіт, так і недостатнім рівнем надійності обладнання/систем і дій оперативного персоналу. Багаторічний досвід експлуатації АЕС показав, що одним з визначальних чинників ефективності виробництва (КВВП) є тривалість ремонту реактора після його зупинки [8].

На даний момент, ринок матеріалів для проведення зварювально-ремонтних робіт для мокрого підводного зварювання високолегованих корозійностійких сталей представлений тільки спеціалізованими покритими електродами, які наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Покриті електроди для мокрого підводного зварювання високолегованих корозійностійких сталей

Марка електроду	Діаметр, мм	Країна виробник
Magnum MAG 0310x Eagle	3,2...4,0...4,8	США
Broco Underwater SofTouch	3,2...4,0	США
Surweld #33	2,4...3,2	США
Speciality Welds Hammerhead	3,2	Великобританія

Однак зварювальні електроди у порівнянні із самозахисним порошковим дротом мають ряд недоліків, а саме:

· більший діаметр зварювальних електродів, що ускладнює зварювання у всіх просторових положеннях;

· більш низьку продуктивність виконання робіт і більший коефіцієнт витрат зварювального матеріалу, внаслідок чого більшу вартість 1 кг наплавленого металу;

· триваліший контакт водолаза з радіоактивною водою і збільшений час простою АЕС під час ремонту.

Формулювання цілей статті (постановка задачі). Враховуючи економічні реалії атомної енергетики, де година простою АЕС може коштувати півмільйона доларів [6], існувала вкрай гостра необхідність створення технології більш оперативного ремонту басейнів для зберігання відпрацьованого ядерного палива.

Головною метою цієї роботи була розробка технології механізації процесу проведення зварювально-ремонтних робіт методом мокрого підводного зварювання самозахисним порошковим дротом.

Використання технології механізованого підводного зварювання із застосуванням самозахисного порошкового дроту (FCAW) дозволить:

· підвищити продуктивність і якість проведення підводних зварювально-ремонтних робіт за рахунок використання механізованого способу зварювання;

· зменшити шкоду здоров'ю водолаза-зварювальника за рахунок меншого часу перебування в радіоактивному середовищі;

· одержати економічний ефект за рахунок меншого часу простою виробничого циклу атомної електростанції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для підтвердження вигоди від використання технології механізованого підводного зварювання, був виконаний умовний розрахунок економічного ефекту при проведенні зварювально-ремонтних робіт для 100 кг зварного шва, який наведено в табл. 2.

Після аналізу розрахункових даних можна зробити висновок, що проведення зварювально-ремонтних робіт з використанням технології механізованої підводного зварювання самозахисним порошковим дротом, у порівнянні з технологією ручного дугового зварювання покритими електродами, час виконання робіт і сумарна вартість ремонту скорочується в 2,63 рази.

З метою заміни технології виконання зварювальних робіт покритими електродами технологією механізованої підводного зварювання, в ІЕЗ ім. Є.О. Патона НАН України було розроблено самозахисний порошковий дріт для мокрого підводного зварювання високолегованих корозійностійких сталей типу 18-10.

На рис. 1 наведено зовнішній вигляд зварних швів зроблених при мокрому підводному зварюванні високолегованої корозійностійкої сталі типу 18-10. Зварювання виконувалося дротом діаметром Ø1,6 мм на постійному струмі зворотної полярності, з використанням в якості джерела живлення випрямляча ВДУ-601 (жорстка характеристика).

Рис. 1. Зовнішній вигляд зварних швів при мокрій підводному зварюванні високолегованої корозійностійкої сталі типу 18-10

За результатами хімічного аналізу склад наплавленого металу відповідає заданому типу легу-

Таблиця 2

Розрахунок економічного ефекту

№	Критерий	Формула	Порошковий дріт	Покриті електроди
1	Коефіцієнт витрати зварювального матеріалу	Довідникові дані	1,05...1,1	1,6...1,7
2	Необхідна кількість зварювальних матеріалів на 100 кг зварного шва, кг	№ 2 = № 1 * 100 кг	105...110	160...170
3	Продуктивність виконання робіт, кг/год	Довідникові дані	4,8...5,0	1,8...1,9
4	Час на виконання робіт, год	№ 4 = 100 кг / № 3	20	52,6
5	Зарплатня водолаза-зварника, грн/год	Статистичні дані	250	250
6	Вартість оплати послуг водолаза-зварника, грн	№ 6 = № 4 * № 5	5000	13150
7	Вартість простою виробничого циклу АЕС, грн*	№ 7 = 1000000 * № 4	2000000	5260000
8	Сумарна вартість ремонту, грн**	№ 8 = № 7 + № 6	2005000	5273150

** За умови збитків від простою одного енергоблоку АЕС 100000 грн/год*

*** Без урахування вартості зварювальних матеріалів*

Таблиця 3

Результати хімічного складу металу шва при мокрому підводному зварюванні та при зварюванні на повітрі

Середовище	Хімічний склад наплавленого металу, мас. %							
	C	Si	Mn	Cr	Ni	Nb	S	P
Повітря	0,06	0,52	1,83	21,83	9,5	0,3	0,015	0,025
Вода	0,04	0,32	1,23	20,90	9,4	0,21	0,018	0,022

вання 06Х20Н9Г2Б згідно ГОСТ 10052-75. Мікроструктура металу шва – аустенит + 6% α-фази. Забезпечується стійкість проти МКК.

Результати аналізу хімічного складу зварного шва при підводному зварюванні дослідним дротом наведені в табл. 3, практично повністю збігаються з даними при зварюванні самозахисним порошковим дротом для зварювання на повітрі.

Механічні властивості зварювальних зразків наведені в табл. 4, а їх зовнішній вигляд на рис. 2. Отримані результати механічних випробувань задовольняють вимоги класу «В» міжнародного стандарту з підводного зварювання ANSI/AWS D3.6.

Таблиця 4

Механічні властивості зварювальних зразків при мокрому підводному зварюванні високолегованої корозійностійкої сталі типу 18-10

Марка порошкового дроту	ПП-АНВ-25
Температура випробувань, К	293
Межа плинності $\sigma_{0,2}$, МПа	350,8
Межа міцності $\sigma_в$, МПа	623,3
Відносне подовження δ, %	25,7
Відносне звуження Ψ, %	28,7
Ударна в'язкість ак, Дж/см2	90,3
Кут загину, град. R = t	68...103

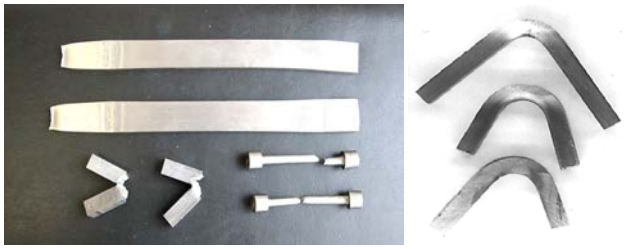

Рис. 2. Зовнішній вигляд зразків після механічних випробувань

Металографічні дослідження показали, що при зварюванні під водою загальна кількість неметалічних включень збільшується майже в 2 рази, але вони дрібнодисперсні і рівномірно розподілені по перетину шва, рис. 3.

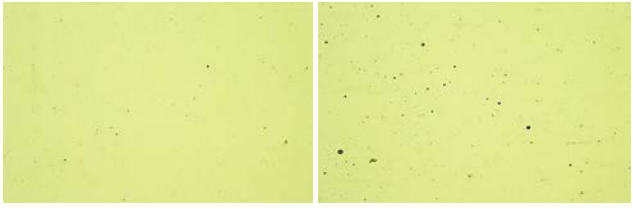

а **б**

Рис. 3. Неметалеві включення в металі шва при зварюванні на повітрі (а) і під водою (б).

Структура металу шва в значній мірі подрібнюється розмір зерен зменшується більш ніж в 4 рази, рис. 4.

Процес зварювання проходить із задовільною стабільністю процеса горіння дуги і без коротких замикань, про що свідчать осцилограми струму і напруги, а також зовнішня вольтамперна характеристика (рис. 5), гістограми струму і напруги (рис. 6), які побудовані за допомогою програми Power Graph Professional v.3.3.

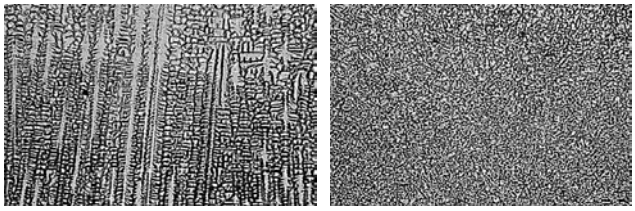

а **б**

Рис. 4. Мікроструктури металу шва, зварених на повітрі (а) і під водою (б)

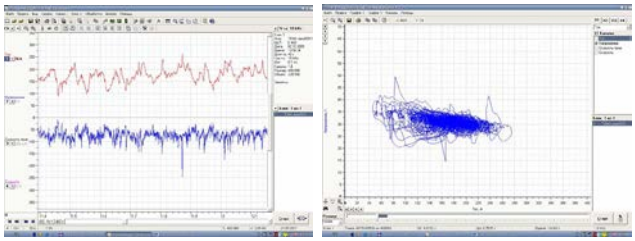

а **б**

Рис. 5. Осцилограма процесу зварювання (а) і зовнішня вольтамперная характеристика процесу зварювання порошковим дротом (б)

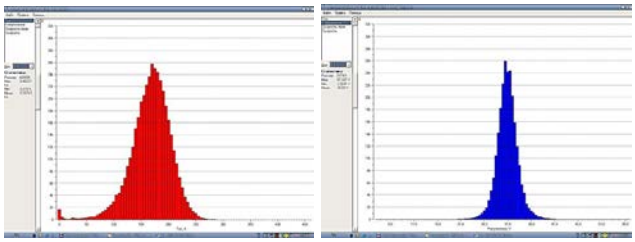

а **б**

Рис. 6. Гістограми зварювального процесу струму (а) і напруги (б)

Самозахисному порошковому дроту для мокрого підводного зварювання високолегованих хромонікелевих корозійностійких сталей типу 18-10 присвоєна марка ПП-АНВ-25.

За своїми властивостями розроблений самозахисний порошковий дріт для підводного зварювання високолегованих корозійностійких сталей повністю відповідає вимогам класу «В» міжнародного стандарту з підводного зварювання ANSI/AWS D3.6.

Висновки з даного дослідження:

· Розроблено самозахисний порошковий дріт, який забезпечує необхідний хімічний склад і механічні властивості наплавленого металу згідно ГОСТ 10052-75 і вимоги класу «В» міжнародного стандарту підводного зварювання ANSI/AWS D3.6-92.

· Розроблений дріт дозволяє підвищити продуктивність і якість підводних зварювально-ремонтних робіт, зменшити шкоду здоров'ю водолаза-зварника, отримати економічний ефект, зменшити час простою виробничого циклу атомної електростанції.

· Створено основу для можливості в перспективі автоматизації процесу зварювання для виключення повної участі людини в роботах в особливо небезпечних умовах.

Список літератури:

1. Кононенко В.Я. Подводная сварка и резка. – К.: Університет «Україна». 2011. – 264 с.
2. Авилов Т.И. Исследование процесса дуговой сварки под водой // Сварочное производство. – 1958. – № 5. – С. 12-14.
3. Мадатов Н.М. Подводная сварка и резка метал лов. – Л.: Судостроение, 1967. – 164 с.
4. Лесков Г.И., Потиха О.М. Энергетические параметры дуги в условиях гидростатического давления до 5 МПа // Автомат. сварка. – 1999. – № 1. – С. 15-18.
5. Лесков Г.И. Энергетические характеристики дуги со стальными электродами в атмосфере водорода // Автомат. сварка. – 1993. – № 10. – С. 3-5.
6. Hancock R. Underwater nuclear // Welding Journal. – 2003. – № 9. – 48-49 p.
7. O'Sullivan J.E. Wet underwater weld repair of Susquehanna unit 1 steam dryer // Welding journal. – 1988. – № 6. – С. 19-23.
8. Подушка М.Н., Рыстенков А.Н., Скалозубов В.И., Коврижкин Ю.Л. Проект и перспективы программы оптимизации планирования и управления ремонтных кампаний энергоблоков Запорожской АЭС // Проблеми безпеки атомних електростанцій і Чорнобиля. – Вип. 15. – 2011. – С. 35-41.

Каховский Н.Ю.
Институт электросварки имени Е.О. Патона
Национальной академии наук Украины

ПОРОШКОВАЯ САМОЗАЩИТНАЯ ПРОВОЛОКА ДЛЯ ПОДВОДНОЙ СВАРКИ ВЫСОКОЛЕГИРОВАННОЙ КОРРОЗИОННОСТОЙКОЙ СТАЛИ 12Х18Н10Т

Аннотация
В статье изложены результаты разработки технологии проведения сварочно-ремонтных работ самозащитной порошковой проволокой при мокрой подводной сварке высоколегированных коррозионностойких сталей типа 18-10. Применение данной технологии позволяет частично или полностью уменьшить участие человека в процессе сварки при экстремальных условиях – на больших глубинах, радиоактивных средах (в случае АЭС), а также получить значительный экономический эффект за счет большей продуктивности выполнения сварочно-ремонтных работ. Практическая ценность применения этой технологии заключается также и в возможности выполнения сварочно-ремонтных работ непосредственно под водой без каких-либо дополнительных монтажных работ.

Ключевые слова: мокрая подводная сварка, сталь 12Х18Н10Т, АЭС, самозащитная порошковая проволока, FCAW, покрытые электроды.

Kakhovskyi M.Yu.
Electric Welding Institute named after E.O. Paton
National Academy of Sciences of Ukraine

FLUX-CORED SELF-SHIELDED WIRE FOR UNDERWATER WELDING OF HIGH-ALLOY CORROSION-RESISTANT STEEL 12CR18NI10TI

Summary
The article presents results of development of welding-repair technology using self-shielded flux-cored wire for wet underwater welding of high-alloy stainless steels type 18-10. The application of this technology allows partially or completely reducing the human participation in welding process under the extreme conditions: at large depth, in radioactive environments (in case of NPS) and also gaining a significant economic effect due to greater efficiency (productivity) of welding-repair works. The practical value of this technology consists in possibility of welding-repair works directly under water without any additional assembly works.

Keywords: wet underwater welding, steel 12Cr18Ni10Ti, NPS, self-shielding flux-cored wire, FCAW, covered electrodes.

УДК 681.18.656.25

БЕСПРОВОДНЫЕ МИКРОПРОЦЕССОРНЫЕ СИСТЕМЫ ДЛЯ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНЫХ ПЕРЕЕЗДОВ СЕРИИ «БЛАГОВЕСТ»

Муха А.А.
Институт проблем математических машин и систем
Национальной академии наук Украины

Рассмотрены вопросы повышения безопасности движения по железнодорожным переездам. Предложено решение проблемы обеспечения безопасности движения автотранспортных средств по железнодорожным переездам. Авторами предлагается повышение информационной составляющей как предупредительной меры аварий на переезде. Приводится описание технических средств и порядок функционирования информационных систем для переездов серии «Благовест». Указаны основные достоинства предложенной системы.
Ключевые слова: безопасность движения, путевые датчики, контроллер, промышленный компьютер, информационное табло.

Постановка проблемы. Проблема железнодорожных переездов является актуальной для всех промышленно развитых стран. Эти пересечения автомобильных и железных дорог характеризуются непроизводительными простоями автотранспорта, но наиболее острой проблемой продолжают оставаться дорожно-транспортные происшествия на переездах, в том числе с особо тяжкими последствиями.

Анализ аварий на переездах показывает, что в настоящее время в 98% случаев они происходят по вине водителей (в среднем по восемь зарегистрированных нарушений правил дорожного движения в год на каждый переезд). В создавшихся условиях особую значимость приобретают вопросы обеспечения безопасности движения через переезды и снижения количества аварий на них.

Анализ последних достижений и публикаций. Современные системы автоматической переездной сигнализации (АПС) и автоматических шлагбаумов (АШ) обладают рядом недостатков, которые не позволяют обеспечить высокий уровень безопасности движения автотранспорта по переездам [1-3].

Во-первых, в них отсутствует объективный контроль за ситуацией на переезде. Большинство АШ перекрывают только часть дорожного полотна, что при желании дает возможность автомобилю их объехать. Несмотря на большое количество аварий, попытки объезда шлагбаумов не прекращаются и в настоящее время, что приводит к печальным последствиям для пассажиров автотранспорта. Особенно плачевное состояние безопасности движения автотранспорта наблюдается на неохраняемых переездах и на переездах, не оборудованных АШ, где контроль за порядком проследования автотранспорта по переезду со стороны человека полностью отсутствует.

Во-вторых, разработка и внедрение современных систем АПС и АШ нового поколения [4-6], решающих такие вопросы, как оптимизация моментов закрытия и открытия переезда в зависимости от скорости движения поезда, объективный контроль состояния переезда и своевременное предупреждение машиниста об аварийной ситуации на переезде, автоматическое торможение поезда в случае аварийной ситуации на переезде, устойчивость системы к отказам оборудования, ее живучесть и безопасность требует значительных капиталовложений. Значительных затрат требует и установка дополнительных АШ, перекрывающих обе стороны проезжей части (хотя эта мера не соответствует требованиям безопасности, т.к не позволяет запоздавшему транспортному средству, оказавшемуся между двумя системами АШ, самостоятельно покинуть зону переезда), а также применение вместо АШ специальных более современных устройств заграждения переездов (УЗП) [4; 5], располагаемых на самом полотне дороги. При высокой плотности автомобильных дорог (в среднем 1 переезд приходится на 7,7 км железнодорожного пути [1]) радикальное решение о переоборудовании железнодорожных переездов новыми системами автоматики из года в год переносится на далекую перспективу.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. В сложившейся ситуации решение вопроса повышения безопасности движения автотранспорта по переездам представляется возможным за счет повышения информированности участников движения о ситуации на контролируемом объекте. Основным достоинством такого подхода является то, что разрабатываемые информационные системы являются на порядок более дешевыми, чем традиционные АПС и АШ нового поколения. Информационные системы для переездов (ИСП) являются автономными, не требуют схемной увязки с действующими системами АПС, АШ и автоматической блокировки (АБ), могут устанавливаться независимо от их наличия и на них не распространяются требования по функциональной безопасности, предъявляемые к системам железнодорожной автоматики, связанным с обеспечением безопасности движения поездов [4]. К такому классу систем относятся ИСП серии **«Благовест»**, разработанные в ИПМС НАН Украины. Рассмотрим более подробно основные функции и техническую реализацию этих систем.

Цель статьи. Основною целью работы является создание концепции переездной системы нового поколения для железнодорожных переездов.

Изложение основного материала. Система ИСП Благовест 1.0 в части оборудования переезда техническими средствами является наиболее бюджетной и основана на применении систем счета осей (ССО) [2] и использовании радиоканала для передачи информации о состоянии участков приближения (удаления) к переезду [4].

Основными достоинствами использования ССО являются:

1. Автономность и отсутствие необходимости использования рельсовых цепей (РЦ), возможность применения на участках с малым сопротивлением балласта и меньшая стоимость обслуживания по сравнению с системами на рельсовых цепях, отсутствие необходимости стыковки с существующими системами автоматической блокировки (АБ);

2. Возможность оборудования любого переезда (охраняемого или неохраняемого), независимо от имеющегося на нем стандартного оборудования АПС и АШ, экономия дорогостоящей кабельной продукции за счет использования средств радиосвязи;

© Муха А.А., 2014

3. Небольшой объем используемой аппаратуры и возможность передачи поездному диспетчеру актуализированной информации о количестве осей в прошедшем через переезд подвижном составе (ПС) и о количестве вагонов, находящихся на конкретном участке пути.

Структура технических средств **ИСП Благовест 1.0** для однопутного участка железной дороги с двухсторонним движением приведена на рис. 1. **ИСП Благовест 1.0** состоит из центрального пункта (ЦП), двух счетных пунктов (СП) и двух информационных табло (ИТ), устанавливаемых с каждой стороны перед переездом.

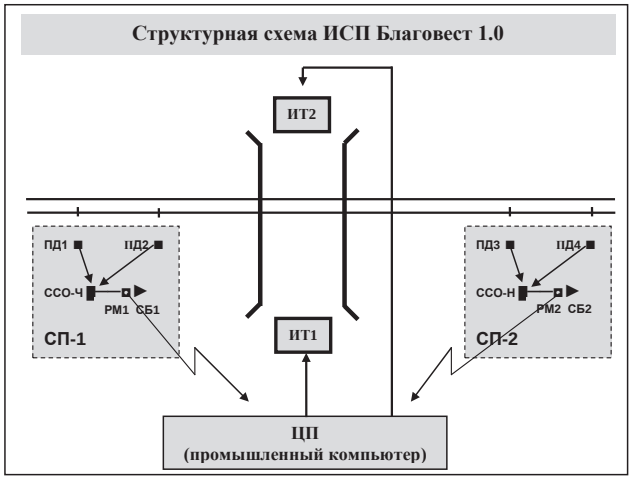

Рис. 1. Структура технических средств ИСП Благовест 1.0

Принцип действия **ИСП Благовест 1.0** основан на подсчете числа осей ПС, проходящего по зонам контроля путевых датчиков (ПД1, ПД2 и ПД3, ПД4) рис. 2. с помощью ССО четного (Ч) или нечетного (Н) направлений (очередность работы датчиков определяется направлением движения поезда). ССО состоит из схемы согласования с путевыми датчиками и контроллера схемы счета и анализа данных (ССА). Использование двух датчиков, работающих на один СП, позволяет повысить достоверность регистрации прохождения колесной пары ПС, вычислить скорость движения поезда, определить его направление движения и обеспечить общую отказоустойчивость СП и системы в целом. Датчики с помощью проводной линии связи (витой пары) и схемы согласования подключены к ССА, которая вместе с радиомодемом (РМ) рис. 3. размещается в специальном корпусе на стандартной светофорной мачте. СП имеет автономное электропитание от необслуживаемой аккумуляторной батареи, автоматически подзаряжаемой от небольшой солнечной батареи (СБ) через контроллер заряда.

Рис. 2. Путевой датчик типа ШМП93 (НВЦ «Безопасность транспорта» Россия)

Рис. 3. Радиомодем «KYL-300L» (Shenzhen Communication Китай)

Система **ИСП Благовест 1.0** устойчива к отказам и сбоям оборудования, а ее ЦП оснащен источником бесперебойного электропитания на случай кратковременного отключения основной линии энергоснабжения. В системе предусмотрен периодический контроль работоспособности СП и передача телеметрической информации по радиоканалу на ЦП. В качестве ЦП используется промышленный одноплатный компьютер (ПОК) рис. 4. с периодическим самотестированием работоспособности в фоновом режиме.

На основе информации, получаемой от СП, о направлении движения ПС, данных о занятости участка приближения к переезду, направлении и скорости движения поезда формируются сигналы управления светодиодным ИТ (рис. 5).

Рис. 4. Промышленный компьютер UNO-4672 (Advantech UK)

Рис. 5. Информационное табло переезда

ИСП Благовест 1.0 позволяет также контролировать правильность работы стандартной АПС путем дополнительной проверки свободности контролируемого участка после прохождения ПС. Это осуществляется путем сравнения результатов счета осей на входном и выходном СП. При совпадении числа осей формируется сигнал свободности контролируемого участка пути, ИТ гаснет и система переходит в ждущее исходное состояние, способное отработать приближение следующего ПС. Если результаты счета осей не совпали, то система воспринимает это как занятость контролируемого участка и на бегущей строке ИТ высвечивается соответствующее предупреждение, например, **«Внимание! Участок приближения к переезду занят. Ведутся ремонтные работы. Переезд будет открыт без дополнительного предупреждения»**. Такая ситуация наиболее вероят-

на при проведении профилактических и ремонтных работ на железнодорожном полотне участка приближения к переезду с использованием мотовозов и платформ со строительными материалами.

Система **ИСП Благовест 2.0** является дальнейшим развитием системы **ИСП Благовест 1.0** путем расширения ее информационных, а в некоторых случаях и управляющих возможностей. Структура технических средств **ИСП Благовест 2.0** для однопутного участка железной дороги с двухсторонним движением приведена на рис. 6.

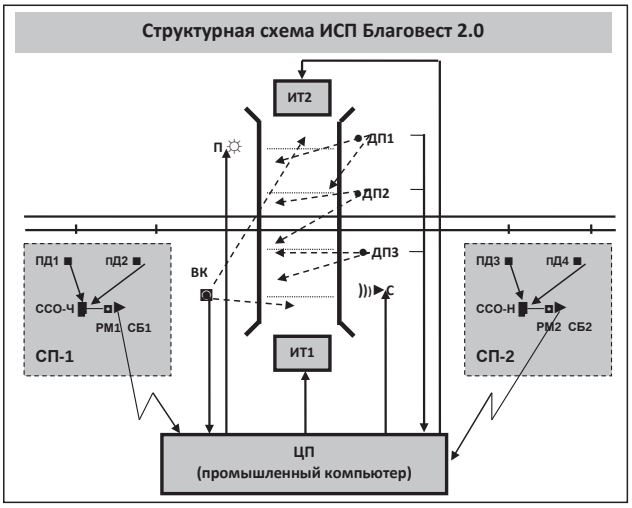

Рис. 6. Структура технических средств ИСП Благовест 2.0

В **ИСП Благовест 2.0** предусмотрен объективный контроль состояния переезда с помощью трех датчиков перемещения (ДП1-ДП3), работа которых начинается с момента закрытия переезда. ЦП анализирует состояние ДП и делает вывод о свободности зоны переезда от транспортных средств. Если зона переезда в пределах габарита ПС оказывается занятой, то система с помощью сирены (С) оповещает окружающих об аварийной обстановке на переезде, включает дополнительное освещение с помощью прожектора (П) и на ИТ появляется бегущая строка, например, **«Внимание! Аварийная обстановка. Срочно покиньте зону переезда»**. Кроме того, система **ИСП Благовест 2.0** имеет возможность передачи:

· запрещающего сигнала на предупредительный переездный светофор;

· сигнала аварийной обстановки на переезде поездному диспетчеру по каналу связи системы диспетчерского контроля (СДК);

· запрещающего сигнала светофора в кабину машиниста кодами автоматической локомотивной сигнализации (АЛС) по специальным шлейфам, укладываемым вдоль рельсов.

Кроме того, **ИСП Благовест 2.0** предусматривает установку видеокамеры (ВК) непрерывного видеонаблюдения за переездом, позволяющей передавать видеосигнал на ЦП и сохранять протокол видеонаблюдения на цифровом носителе с целью идентификации транспортных средств, нарушивших правила дорожного движения по переезду.

Выводы и предложения. Рассмотренные системы серии **«Благовест»** позволяют при минимальных затратах времени и средств повысить безопасность движения автомобильного транспорта по железнодорожным переездам за счет повышения информированности всех участников движения. Владельцы автотранспорта, находящиеся в ожидании открытия переезда, получают исчерпывающую информацию о направлении движения поезда, его скорости и оставшемся времени до начала движения по переезду. Это способствует сохранению спокойствия участниками движения и значительно снижает их желание пересечь железнодорожные пути до прохода поезда.

Более интеллектуальная **ИСП Благовест 2.0** кроме этого обеспечивает объективный контроль свободности путевого пространства переезда с помощью группы ДП и имеет возможность передачи сигнала аварийной обстановки на переезде поездному диспетчеру и машинисту локомотива.

Ожидаемая эффективность от внедрения систем серии «Благовест» определяется сокращением количества аварийных ситуаций на переездах и составляет порядка 70% и более. Также системы серии «Благовест» могут стать одной из составных частей по обеспечению безопасности на железнодорожных переездах, в случае развития концепции GPS/GSM трекинга железнодорожного транспорта [7].

Список литературы:

1. Интернет-ресурс http://www.css-rzd.ru/zdm/03-2000/00039.htm / В.А. Поздняков, Ю.А. Тюпкин «Безопасность на железнодорожных переездах».
2. Соловьев А.Л. Микропроцессорная переездная сигнализация с аппаратурой счета осей / А.Л. Соловьев, В.А. Чеблаков, А.Ф. Петров // Автоматика, связь, информатика. – 2008. – № 6 – С. 2-10.
3. Lechowicz S. Radar based level crossing control // Principal Software Engineer Teknis Electronic / 1996. – С. 1-10.
4. Федухин А.В. Новый подход к автоматизации переездов на ж.д. транспорте / А.В. Федухин, В.А. Гладков, А.А. Муха // Математичні машини і системи. – 2011. – № 3 – С. 135-141.
5. Федухин А.В. Радиомикропроцессорная система автоматической переездной сигнализации на ж.д. транспорте // Математические машины и системы. – 2013. – № 1. – С. 157-162.
6. Sheikh S.M., Md. Mahbub H., Khondker J.R., Gazi M.R. A Radio Based Intelligent Railway Grade Crossing System to Avoid Collision // IJCSI International Journal of Computer Science Issues, Vol. 7, Issue 6, November 2010. – Pp. 139-143.
7. Pelz M., Eickmann C., Meyer M. Operational Requirements for Videobased Applications at Level Crossings // Safer European Level Crossing Appraisal and Technology, Marrakech, – April 2008. – Pp. 143-157.

Муха А.А.
Інститут математичних машин та систем
Національної академії наук України

БЕЗДРОТОВІ МІКРОПРОЦЕСОРНІ СИСТЕМИ ДЛЯ ЗАЛІЗНИЧНИХ ПЕРЕЇЗДІВ СЕРІЇ «БЛАГОВІСТ»

Анотація
Розглянуто питання підвищення безпеки руху через залізничні переїзди. Запропоновано вирішення проблеми забезпечення безпеки руху автотранспортних засобів через залізничні переїзди. Авторами пропонується підвищення інформаційної складової, як запобіжного заходу аварій на переїзді. Проведено опис технічних засобів та порядок функціонування інформаційних систем для переїздів серії «Благовіст». Вказані основні переваги запропонованої системи.
Ключові слова: безпека руху, шляхові датчики, контролер, промисловий комп'ютер, інформаційне табло.

Mukha A.A.
Institute of Mathematical Machines and Systems Problems
of the Ukraine National Academy of Science

WIRELESS MICROPROCESSOR SYSTEM FOR RAILROAD CROSSINGS SERIES «BLAGOVEST»

Summary
Considered problems of improving safety at level crossings. Propose solutions to ensure safety of vehicles on level crossings. The authors propose increasing the informational component as a precautionary measure, accidents at crossing. Description of the technical facilities and the functioning of the information systems for the crossings series «Blagovest». Listed the main advantages of the proposed system.
Keywords: traffic safety, travel sensors, controller, industrial computer bulletin board.

УДК 664.8.022:664.8.037

ВЛИЯНИЕ ОПЕРАЦИЙ ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЙ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ ОБРАБОТКИ НА КАЧЕСТВО ЗАМОРОЖЕННЫХ ОВОЩНЫХ СМЕСЕЙ

Одарченко А.Н., Сергиенко А.А., Соколова Е.Б.
Харьковский государственный университет питания и торговли

В статье исследовано влияние операций предварительного подсушивания на скорость процесса замораживания компонентов овощной смеси. Определены рациональные параметры процессов подсушивания, замораживания и холодильного хранения исследуемой овощной смеси. Изучен характер изменения основных показателей химического состава капусты цветной, моркови столовой и горошка зелёного при осуществлении предложенных операций их технологической обработки перед замораживанием.
Ключевые слова: замораживание, холодильное хранение, замороженные овощные смеси, качество.

Постановка проблемы. Растительное сырьё является основным источником витаминов, эфирных масел, полифенолов и других ценных компонентов, которые играют важную роль в питании человеческого организма. Отличительной особенностью этой сырьевой группы является ярко выраженная сезонность (лето-осень), что заставляет их консервировать, сушить, мариновать или хранить в свежем или замороженном виде.

Очень важно не только вырастить, но и подобрать способ хранения и переработки овощей, который позволит в максимальной степени сохранить вкусовые качества и питательную ценность продукта в течение длительного периода времени, включая зимний и весенний сезон, когда недостаток витаминов ощущается особенно остро. Обеспечение населения в достаточном количестве свежими и переработанными овощами имеет высокую социальную значимость, так как дает возможность повысить витаминную ценность пищевого рациона человека, оказывает содействие выведению из организма вредных веществ.

Тем не менее, ярко выраженная сезонность производства овощей, а также сложность и дороговизна продолжительного хранения растительного сырья делает актуальным дальнейшее усовершенствование и создание новых технологий хранения и консервирования овощей.

Перспективным в этом направлении есть быстрое замораживание готовых к употреблению продуктов, так называемых полуфабрикатов высокой степени готовности многофункционального назначения. Характерной особенностью производства продуктов питания является то, что выработанная продукция необходима каждому из нас ежедневно. Четкая работа пищевой промышленности немыслима без создания достаточных запасов сырья и готовой продукции [1].

Анализ последних исследований и публикаций. Высокоразвитые страны уделяют большое

© Одарченко А.Н., Сергиенко А.А., Соколова Е.Б., 2014

внимание развитию производства замороженных пищевых продуктов. Это связано с максимальным сохранением при замораживании исходной пищевой ценности продуктов. Современные технологии консервирования холодом пищевых продуктов позволяют сохранить их качество и повысить общее санитарное состояние производства.

В научных трудах таких ученых как С.О. Белинская, Н.Я. Орлова, А.И. Черевко, Р.Ю. Павлюк, Е. Алмаши, M. Goslyn, Lester E. Jeremich и др. доказано, что в замороженном сырье и полуфабрикатах фактически не наблюдается существенных изменений химического состава, а их свойства, соответственно, максимально приближенны к исходному сырью.

Наиболее распространенным способом замораживания сырья является замораживание в потоке холодного газа или воздуха. В последние годы за счет прорыва в низкотемпературной технике, благодаря которой стало возможным применять новые аппараты, в области низкотемпературных технологий открылась возможность совершенствования способов криоконсервирования.

Перспективными считаются криогенные способы замораживания: в жидком азоте и жидким диоксидом углерода, где азот или диоксид углерода используются в качестве хладагентов. В жидком состоянии эти хладагенты бесцветны, нетоксичны, поэтому при замораживании продуктов могут использоваться при непосредственном контакте с пищевым продуктом. Их основным преимуществом является то, что они имеют очень низкую температуру кипения (температура кипения азота -195,8°С, диоксида углерода -78°С), а при контакте пищевого продукта и хладагента не происходит никаких реакций.

Сроки хранения продуктов значительно увеличиваются благодаря образованию нейтральной атмосферы азота, не содержащей бактерий. Жидкий азот представляет собой легко транспортируемый источник холода, что обеспечивает использование его как дополнительного источника холода при сезонном консервировании легко портящихся пищевых продуктов [2].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Во время холодильной обработки и хранения сырья в замороженном состоянии в растительных объектах протекают сложные процессы и явления, которые приводят к разным изменениям их исходного качества. Подвергая продукт замораживанию, стремятся, прежде всего, сохранить его питательные и вкусовые свойства, для чего необходимо добиваться максимальной обратимости изменений, которые происходят под влиянием отрицательных температур.

Для совершенствования технологических процессов холодильного консервирования возникает необходимость изучения изменений в растительных объектах, которые являются следствием разных процессов, происходящих при замораживании и хранении. Поэтому целесообразным является поиск способов технологической обработки сырья перед замораживанием с целью стабилизации их физико-химических показателей.

Цель статьи. Целью данной статьи было исследование влияния предварительных технологических операций перед замораживанием на качество компонентов замороженных овощных смесей для первых блюд.

Изложение основного материала. Исследуемыми образцами выступали компоненты замороженных овощных смесей для первых и вторых блюд, а именно: капуста цветная свежая, горошек зелёный и морковь столовая.

На первом этапе была проведена оценка химического состава исследуемых образцов по основным веществам (табл. 1).

Таблица 1

Химический состав компонентов замороженной овощной смеси для первых и вторых блюд

№ п/п	Показатель	Исследуемый образец		
		Капуста цветная	Горошек зелёный	Морковь столовая
1	Массовая доля влаги, %	90,0	80,0	88,0
2	Массовая доля витамина С, мг%	70,0	25,0	5,0
3	Массовая доля сахаров, %	3,8	4,0	6,7
4	Массовая доля органических кислот, %	0,1	0,1	0,3
5	Массовая доля пищевых волокон (клетчатки), %	2,1	5,5	2,4
6	Минеральные вещества (зольность), %	0,8	0,9	1,0
7	Красящие вещества (β-каротин), мг	0,02	0,4	12,0

Как известно из предыдущих исследований, наиболее прогрессивным способом консервирования пищевых продуктов является замораживание и последующее холодильное хранение. При этом необходимо учитывать, что наибольшее влияние на протекание этих процессов оказывают их параметры [3]. Установлено, что применение высоких скоростей замораживания и низких температур хранения позволяет увеличить сроки хранения практически в два раза. Однако при этом возникают некоторые проблемы с качеством продукции. В процессе замораживания исследуемых образцов происходят необратимые изменения за счет вымораживания части влаги. Это приводит к увеличению массовой доли сухих веществ на единицу массы образца. В случае, когда концентрация компонента C_i приближается к насыщению ($C_{ін}$), то часть этого компонента образует осадок. Обычно величина $C_{ін}$ растет с повышением температуры внешнего воздействия, поэтому сушка исследуемых образцов в меньшей степени будет влиять на процесс осаждения, чем замораживание. Исходя из этого следует ожидать обратимости термодинамических и функциональных свойств для замороженных объектов, у которых C_i~$C_{ін}$ достигнуто путем сушки. Поэтому необходимо проводить исследования по поиску рациональных режимов в технологической схеме «подсушивание → замораживание → холодильное хранение» с целью достижения максимального сохранения качества готовой пищевой продукции и оптимизации энергетических затрат. Однако такие режимы и приёмы технологической обработки пищевого сырья перед замораживанием обусловливает необходимость введения дополнительного параметра (начального влагосодержания) для управления качеством замороженных пищевых продуктов [4].

Было предложено изучить влияние предварительного подсушивания на протекание процесса замораживания и холодильного хранения исследуемых компонентов овощной смеси для первых блюд. Подсушивание исследуемых образцов осуществлялось в сушильном аппарате конвективного типа при температуре воздуха в аппарате не более 37°С в течение опре-

деленного промежутка времени до удаления влаги в количестве: в горошке зелёном, моркови столовой – на 10%, а в капусте цветной – 10 и 30% от её начального содержания. Выбранное количество удаляемой влаги обусловлено особенностями анатомического строения исследуемых образцов, а также объясняется тем, что дальнейшее продолжение подсушивания приведет к необратимым изменениям и ухудшению товарного вида данного растительного сырья [5-7].

Процесс замораживания и регистрацию данных проводили с целью определения влияния подсушивания исследуемых образцов на изменение диапазонов температур кристаллизации (рис. 1-2).

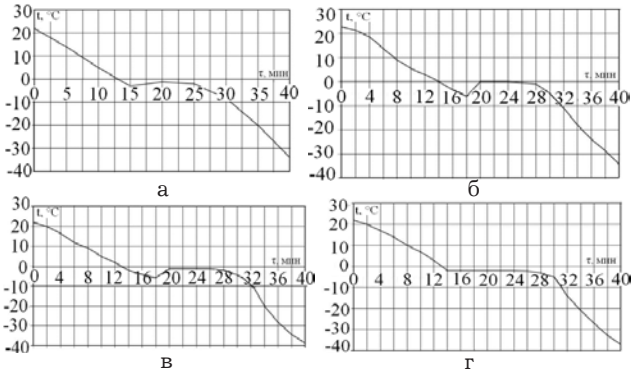

Рис. 1. Термограмма замораживания образцов (количество удалённой влаги): а – горошек зелёный (10%); б – морковь столовая (10%); в – капуста цветная (10%), г – капуста цветная (30%)

Из анализа термограмм четко прослеживается снижение диапазона температур кристаллизации влаги в исследуемых образцах с увеличением длительности подсушивания и, соответственно, с уменьшением количества влаги. Потеря части влаги, содержащейся в исследуемых образцах, приводит к снижению уровня их переохлаждения перед началом процесса кристаллизации, а при потере влаги до 30% от ее исходного содержания (термограмма г) переохлаждение практически полностью исчезает, что будет способствовать улучшению качества. О том же свидетельствуют полученные данные анализа физико-химических показателей качества исследуемых образцов, приведенные на рисунках 2-4.

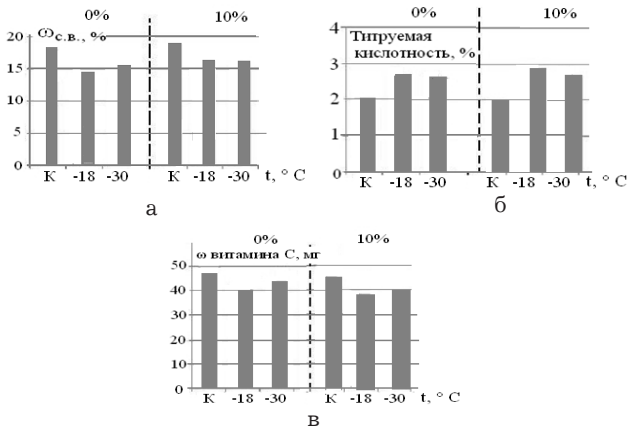

Рис. 2. Физико-химические показатели качества исследуемых образцов моркови столовой при холодильном хранении в течение 6 месяцев: а – массовая доля сухих веществ, б – титруемая кислотность, в – массовая доля витамина С

Как видно из рисунков 2-4, для всех исследуемых образцов массовая доля сухих веществ увеличивается с понижением температуры хранения. При этом различия значений для исследуемых образцов моркови столовой и горошка зелёного (рис. 2, 4) незначительные относительно контрольных образцов и образцов с разными температурами холодильного хранения. Подобная тенденция наблюдается и для исследуемых образцов капусты цветной.

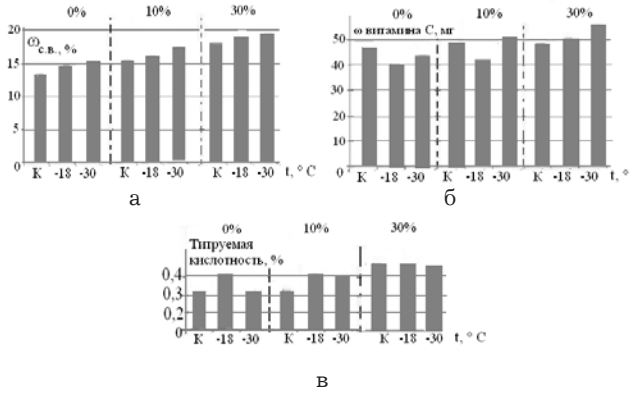

Рис. 3. Физико-химические показатели качества исследуемых образцов капусты цветной при холодильном хранении в течение 6 месяцев: а – массовая доля сухих веществ, б – титруемая кислотность, в – массовая доля витамина С

Показатель титруемой кислотности (в пересчете на яблочную кислоту) значительно уменьшается с повышением скорости замораживания и снижении температуры холодильного хранения, что повышает качество пищевого продукта. Так, значения титруемой кислотности исследуемых образцов капусты цветной (рис. 3) и горошка зелёного (рис. 4) с температурой холодильного хранения -30°С, практически равны контрольным образцам.

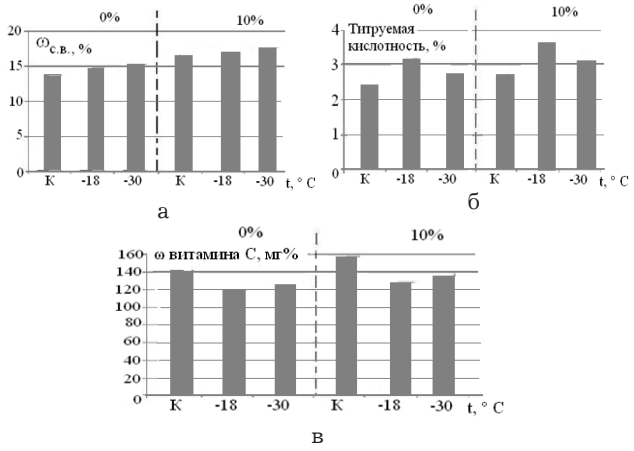

Рис. 4. Физико-химические показатели качества исследуемых образцов горошка зелёного при холодильном хранении в течение 6 месяцев: а – массовая доля сухих веществ, б – титруемая кислотность, в – массовая доля витамина С

Из приведенных диаграмм видно, что во всех исследуемых образцах витамин С сохраняется лучше при понижении температуры холодильного хранения. Так, для исследуемых образцов капусты цветной, подсушенных до потери влаги в количестве 30% от её исходного содержания и замороженных по быстрому режиму, массовая доля витамина С по истечению заданного срока холодильного хранения (-30°С) уменьшилась на 1,5%. Наибольшие потери витамина С во время длительного холодильного хранения (-18°С) на-

блюдаются у исследуемых образцов с технологической обработкой. Так, для моркови столовой потери массовой доли витамина С составили 26%.

Выводы и предложения. Таким образом, было установлено, что компоненты овощных смесей для первых блюд, предназначенные для замораживания необходимо предварительно подвергать операциям технологической обработки перед замораживанием, а именно подсушиванию. Количество удаляемой влаги определяют из анатомического строения и химического строения выбранных объектов. Применение обозначенного приёма позволяет сохранить большее количество питательных веществ и приблизить качество продукта к его исходному состоянию за счёт практического отсутствия эффекта переохлаждения. Также установлено, что замораживание и холодильное хранение компонентов овощной смеси целесообразнее производить при более низких температурах (-30° С), что также способствует продлению сроков хранения (менее интенсивное образование свободных органических кислот), сохранению витаминной активности, образованию кристаллов льда меньшего размера, что в свою очередь позволяет сохранить целостность растительных клеток – качество продукта.

Список литературы:

1. Постольски Я. Замораживание пищевых продуктов [Текст] / Я. Постольски, З. Груда. – М.: Пищевая промышленность, 1978. – 607 с.
2. Щеглов Н.Г. Технология консервирования плодов и овощей [Текст]: уч.-практ. пособие / Н. Г. Щеглов. – М.: Палеотип; Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2002. – 380 с.
3. Kilcast D. Structure in Food Volume 2: Solid Foods [Text] / D. Kilcast // Abington Hall, Abington, Cambridge, UK. Woodhead Publishing Ltd. – 2004. – 537 p.
4. Roos Y. Phase transitions and transformations in food systems [Text] / Y. Roos // In Yandbook of food engineering. (Heldman D.L. and Lund D.B., eds.) Marcel Dekker, New York. – 1992. – P. 245-197.
5. Плужников И.И. Разработка технологии и биохимические исследования режимов термической обработки компонентов наборов замороженных овощей: автореф. дис. ...канд. техн. наук: спец. 05.18.13 [Текст] / И.И. Плужников. – Одесса, 1981. – 26 с.
6. Круглякова Г.В. Быстрозамороженные плоды и овощи [Текст] / Г.В. Круглякова, Г.М. Кругляков. – М.: МКИ, 1985. – 42 с.
7. Одарченко А.Н. Развитие научных основ формирования качества пищевых продуктов при консервировании холодом автореф. дис. д-ра. техн. наук: спец. 05.18.13 [Текст] / А.Н. Одарченко. – Одесса, 2014. – 39 с.

Одарченко А.М., Сергієнко А.О. Соколова Є.Б.
Харківський держаний університет харчування та торгівлі

ВПЛИВ ОПЕРАЦІЙ ПОПЕРЕДНЬОЇ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ОБРОБКИ НА ЯКІСТЬ ЗАМОРОЖЕНИХ ОВОЧЕВИХ СУМІШЕЙ

Анотація
У статті досліджено вплив операцій попереднього підсушування на швидкість процесу заморожування компонентів овочевої суміші. Визначено раціональні параметри процесів підсушування, заморожування і холодильного зберігання досліджуваної овочевої суміші. Вивчено характер зміни основних показників хімічного складу капусти цвітної, моркви столової та горошку зеленого при здійсненні запропонованих операцій їх технологічної обробки перед заморожуванням.
Ключові слова: заморожування, холодильне зберігання, заморожені овочеві суміші, якість.

Odarchenko A.N., Sergienko A.A., Sokolova E.B.
Kharkiv State University of Food Technology and Trade

EFFECT OF PRELIMINARY PROCESSING TECHNOLOGY QUALITY FROZEN VEGETABLE MIX

Summary
The influence of preliminary drying operations on the kinetic of process of freezing components of mixed vegetables were studied. Rational parameters of the process of drying, freezing and cold storage of vegetables mix were defined. The character of changes in the basic parameters of the chemical composition of cauliflower, carrots, green peas during proposed technological operations before freezing were studied.
Keywords: freezing, cold storage, frozen vegetable mix, quality.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 336.470

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ЧИННИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Авраменко О.О.
ТОВ «Провіжн Груп»

Проаналізовано погляди вітчизняних та зарубіжних економістів щодо визначення змісту стратегії грошово-кредитної політики, визначено її суб'єкти та об'єкти. Досліджено теоретичні підходи до визначення типів стратегій грошово-кредитного регулювання. Охарактеризовано цілі та принципи проведення політики грошово-кредитного регулювання. Встановлено, що мета грошово-кредитної політики пов'язана з тими завданнями, які повинні бути досягнуті на певному етапі її реалізації. Розглянуто основні інструменти грошово-кредитного регулювання та особливості їх застосування.

Ключові слова: грошово-кредитна політика, стратегічні цілі, тактичні цілі, принципи грошово-кредитної політики, об'єкти, суб'єкти та інструменти грошово-кредитної політики.

Постановка проблеми. В умовах посиленої активності інтеграційних і глобалізаційних процесів у світі на перше місце виходять питання конкурентоспроможності економіки держави в контексті забезпечення економічної безпеки. В цьому сенсі грошово-кредитна політика може бути високоефективним інструментом формування конкурентоспроможності національної економіки, оскільки здійснює вплив на чинники, пов'язані з ціноутворенням, використанням матеріальних і трудових ресурсів, рівнем зайнятості та з відтворювальним процесом загалом. Національний економічний інтерес у грошово-кредитній сфері полягає у забезпеченні безперешкодного виконання економічних функцій грошей та кредиту. Це стосується доступності кредитних ресурсів для бізнесу та громадян, функції грошей забезпечувати обмін товарами та послугами, заощадження, інвестиції та міжнародну торгівлю.

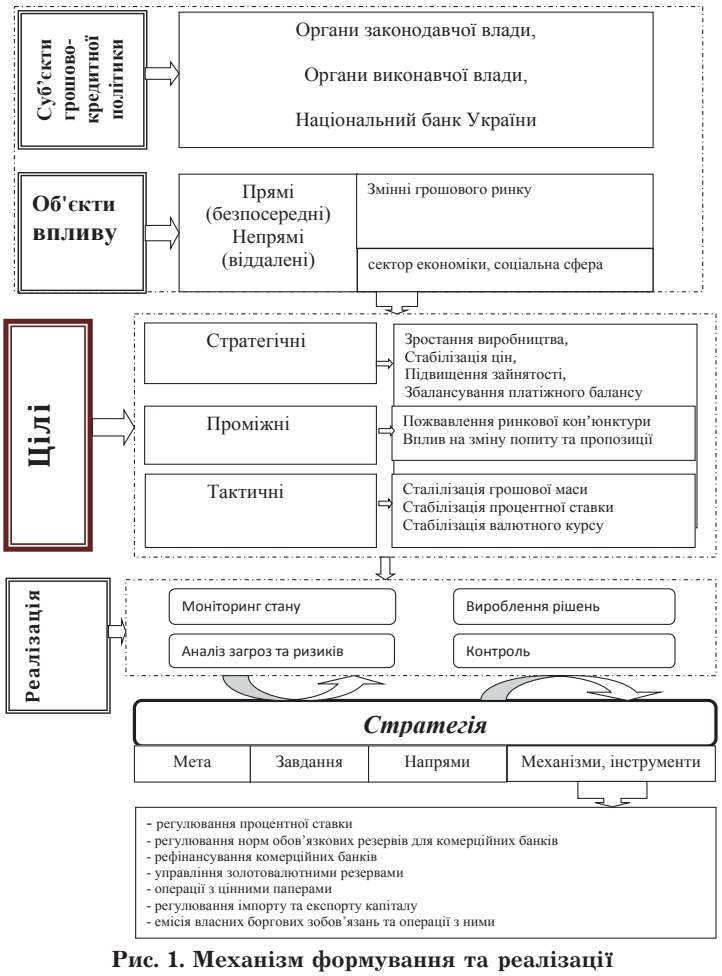

Рис. 1. Механізм формування та реалізації грошово-кредитної політики

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням грошово-кредитної політики, як складової державної економічної політики держави присвячені праці А. Гальчинського, В. Стельмаха, М. Савлука, А. Мороза, М. Єрмошенко. Окремим проблемам у сфері грошей та кредитів присвячені наукові публікації В. Гейця, П. Нікіфорова, В. Міщенка, А. Гриценка, О. Величко, А. Ставицького та інших вітчизняних фахівців.

Невирішені частини загальної проблеми. Разом з тим, в сучасних наукових напрацюваннях не достатньо уваги приділяється механізму формування грошово-кредитної політики в системі економічної безпеки держави. Цим обумовлюється актуальність дослідження механізму функціонування грошово-кредитної політики як чинника забезпечення економічної безпеки держави.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження теоретичних основ реалізації механізму грошово-кредитної політики держави в контексті забезпечення економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичні дослідження грошово-кредитної політики як одної із найважливіших підсистем економічної політики держави, базуються на використанні багатого арсеналу термінів та понять, основними з яких є об'єкти та суб'єкти, стратегії, цілі та пріоритети, критерії, механізми, методи, інструменти тощо (рис. 1).

Ключовим суб'єктом грошово-кредитної політики виступає держава, яка через представницькі органи регулює монетарну сферу. До таких органів належать центральний банк з належними йому функціями провідника грошово-кредитної політики держави, відповідні урядові структури, наглядові органи, коммерційні банки, великі компанії, страхові установи тощо.

Об'єктами грошово-кредитної політики є грошовий ринок, грошовий обіг та ринок позичкових коштів, від чого залежить динаміка основних показників розвитку економіки держави. Вибір механізмів грошово-кредитного регулювання, які можуть впливати на такі змінні грошового ринку, як пропозиція грошей, ставка процента, валютний курс, швидкість

© Авраменко О.О., 2014

обігу грошей тощо, залежить від економічної, політичної ситуації в країні та зовнішніх факторів.

Реалізація грошово-кредитної політики передбачає визначення стратегії та тактики. Саме поняття стратегії було визначено на початку 60-х рр. XX ст. у відомій праці А. Д. Чандлера «Стратегія і структура» як визначення основних довгострокових цілей, адаптація дій та розміщення ресурсів, необхідних для їх досягнення [1].

Стратегія у грошово-кредитній сфері є в першу чергу стратегією центрального банку, тому доцільно розглянути наступні підходи до цього поняття. В теорії стратегічного управління стратегія розглядається як засіб забезпечення цілісності та послідовності прийнятих рішень, «якісна послідовність дій та станів, що застосовуються для досягнення цілей» [2]; «визначення і виявлення цілі організації через довгострокові цілі, програми дій і пріоритетів розміщення ресурсів» [3]. Відповідно до цього, стратегічне управління означає діяльність, що передбачає визначення стратегічних цілей і завдань та підтримання тривалих взаємовідносин з оточенням задля досягнення поставленої мети.

Кричевська Т. з точки зору інституційного підходу виділяє п'ять типів стратегій грошово-кредитного регулювання, а саме [4]:

1. Стратегія реалізації грошово-кредитної політики на основі підходу, коли стратегія політики монетарної влади не повинна узгоджуватись зі змінами макроекономічних показників.

2. Стратегія, що базується на делегуванні монетарної політики незалежному центральному банку.

3. Стратегія на основі об'єднання довгострокової стабільності з короткостроковою дискрецією, тобто правом органу, що приймає рішення, діяти на свій розсуд для реагування на шоки пропозиції.

4. Стратегія, що базується на довірі до зовнішніх джерел, якими частіше всього виступають міжнародні фінансові інститути.

5. Стратегія орієнтована на забезпечення антиінфляційної репутації монетарної влади у вигляді підтримки низької інфляції шляхом тривалого проведення непрозорої дискреційної грошово-кредитної політики.

Отже можна стверджувати, що кожна з цих стратегій орієнтована на підтримку стабільності грошової одиниці, разом з тим переважання дискреційних заходів у довготривалому періоді та ігнорування об'єктивних законів може призвести до виникнення загроз економічної безпеки держави.

Грошово-кредитна стратегія характеризує яким чином держава використовує інструменти грошово-кредитної політики для реалізації цілей, визначає процедури прийняття відповідних рішень в умовах певного монетарного устрою. Фахівці виділяють чотири основних принципи грошово-кредитної стратегії, зокрема: цілеспрямованість; транспарентність (прозорість); визначеність часових горизонтів монетарних цілей; відповідальність [5]. Принцип цілеспрямованості ґрунтується на чіткому визначенні цілей грошово-кредитної політики та узгодженні між операційними, проміжними та кінцевими цілями. Принцип транспарентності (прозорості) полягає у інформуванні громадськості відносно проведення грошово-кредитної політики. У сучасних умовах принцип транспарентності пов'язаний із розвитком ідей таргетування і комунікації. Принцип врахування часових і територіальних факторів обумовлений особливостями дії механізму грошово-кредитної політики. В часовому вимірі важливе місце займає лаг, тобто проміжок часу між початком здійснення якихось заходів і очікуваними результатами. Ряд вчених-економістів приділяють йому важливе значення [6].

Взявши до уваги принципи, розроблені в економічній теорії у сферах стратегічного, фінансового менеджменту та фінансового права цей перелік можна доповнити наступними принципами:

- наукова та методична обґрунтованість. Використання поширених науково-методичних підходів допомагає розробляти реальні плани, узгоджені з параметрами зовнішнього та внутрішнього середовища. Рішення, що розробляються та приймаються, можуть бути ефективними лише при умові, якщо вони науково обґрунтовані. Фахівці стверджують, що без теоретичної бази, послідовна економічна політика не може забезпечити ефективний економічний порядок [7];

- єдність економічної, фінансової і грошово-кредитної політики, що означає на практиці тісну координацію дій центрального банку та інших органів влади, відповідальних за проведення економічної та фінансової політики [8];

- гнучкість – урахування часових характеристик і характеру змін, що відбуваються в економічній системі, чому сприяє наявність надійного зворотнього зв'язку;

- ефективність і соціальна орієнтованість, що означає не тільки забезпечення ефективного вирішення проблем у грошово-кредитній сфері, а й зниження соціальної напруги в суспільстві;

- системний підхід, сутність якого міститься в досліджені певного об'єкта як системи, тобто цілісної множини елементів в сукупності відношень і зв'язків між ними. Стратегія має охоплювати комплекс процесів соціально-економічного розвитку, усі тенденції, зміни та зворотні зв'язки в його системі.

Отже, грошово-кредитна політика покликана створювати умови, за яких економічні агенти, реалізуючи свободу вибору, здійснювали б дії відповідно до цілей економічної політики. Її реалізація передбачає визначення стратегії та тактики. У свою чергу, побудова стратегії політики передбачає постановку цілей відповідно до завдань, що формуються залежно від економічної ситуації під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів та повинні виконуватись на конкретному етапі. Пріоритет цілей грошово-кредитної політики визначається станом державних фінансів, рівнем стабільності економіки держави, рівнем збалансованості витрат державного бюджету. У зв'язку з цим, представляється доцільним розглянути цілі грошово-кредитної політики у певній ієрархії, яка включає стратегічні, проміжні та тактичні цілі.

Стратегічні цілі – це орієнтири, що розробляються на основі результатів стратегічного аналізу, оцінки рівня конкурентних можливостей та переваг. В часовому вимірі вони є довгостроковими і не вимірюються безпосередньо як грошові величини та не є індикаторами грошово-кредитного ринку. Стратегічні цілі грошово-кредитної політики пов'язані з досягненням найвищих цілей суспільства – максимальною реалізацією конституційних прав громадян у сфері економіки, забезпечення високих рівнів зайнятості та реальних доходів громадян, обороноздатності та макроекономічної стабільності. Їх визначення належить до компетенції законодавчих органів держави.

Для досягнення стратегічних цілей розробляються проміжні цілі, які доповнюють та конкретизують перші. Досягнення проміжних цілей створює сприятливі умови для реалізації стратегічних цілей. Проміжні цілі відіграють особливу роль у механізмі монетарної політики центрального банку. Їх слід

розглядати як проміжну ланку між конкретними монетарними інструментами та стратегічними цілями державної політики. Проміжні цілі є провідником впливу регулятивних заходів та проявом їх ефективності. Адже між моментом проведення того чи іншого конкретного регулятивного заходу (наприклад зміною норми обов'язкового резервування) та адекватною зміною темпів економічного зростання (чи зайнятості) має місце тривалий часовий лаг (4-12 і більше місяців), протягом якого центральний банк не може повною мірою оцінити ефективність впливу його монетарного сигналу, який може бути погашений якимось іншим непередбаченим чинником на грошовому ринку. Зміна ж проміжного показника (наприклад, грошової маси М1) адекватно зміні норми обов'язкового резервування відбудеться значно швидше і просигналізує центральному банку про те, що його дії сприйняті грошовим ринком і повинні вплинути на кон'юнктуру певних ринків (товарних, фінансових або валютних). Одержавши такий сигнал, центральний банк може своєчасно скоригувати свої оперативні регулятивні заходи для найбільш точного виконання стратегічного завдання. Відсутність такої проміжної інформації призвела б до втрати часу і зниження ефективності здійснення центральним банком своєї монетарної політики.

Оскільки орієнтирами досягнення стратегічних цілей грошово-кредитної політики в ринкових умовах є забезпечення збалансованого розвитку економіки, повна зайнятість, стабільність цін та інші визначальні макроекономічні показники, проміжними цілями такої політики є зміна кон'юнктури задля забезпечення стратегічних цілей. Наприклад, пожвавлення кон'юнктури ринку шляхом зростання грошової маси або зниження відсоткових ставок у короткостроковому періоді може спричинити зростання попиту і цін лише за умови, що ці заходи активізують інвестиційні процеси, зростання виробництва. Можливо також забезпечити збільшення пропозиції, що, у свою чергу, має зупинити зростання цін і стабілізувати їх, але для цього необхідний тривалий період часу. Слід відмітити, що проміжні цілі грошово-кредитної політики можуть змінюватись залежно від стану економіки та фази економічного циклу.

Проміжні цілі не є об'єктом безпосереднього впливу центрального банку, тому йому доводиться шукати ще більш конкретні змінні монетарної сфери, через вплив на які можна досягати проміжних і стратегічних цілей. Набір таких змінних називають поточними (або тактичними) цілями грошово-кредитної політики. Тактичні цілі – це оперативні завдання банківської системи щодо регулювання ключових економічних показників, передусім грошової маси, процентної ставки та валютного курсу, для досягнення проміжних цілей. По кожному з цих показників може ставитися одне з трьох завдань: зростання, стабілізація, зниження. Конкретний напрям зміни економічного показника визначається проміжною ціллю монетарної політики та характером показника. Наприклад, для пожвавлення ринкової кон'юнктури як проміжної цілі необхідно, щоб на рівні тактичних цілей грошова маса зростала, а процентні ставки знижувалися.

Характерними ознаками тактичних цілей є їх короткостроковість, єдність і певна суперечливість. Ці особливості істотно ускладнюють вибір та механізми реалізації тактичних цілей. Так, якщо зміна маси грошей впливає на зміну сукупного попиту і зачіпає всю макроекономіку, то зміна процентної ставки та валютного курсу може впливати не тільки на сукупний попит, а й на інтереси певних груп економічних суб'єктів і структурні зміни в економіці. Тому успіх вирішення багатьох регулятивних завдань залежить від правильного поєднання вказаних тактичних цілей. Залежно від економічних показників та пов'язаних з ними тактичних цілей визначаються методи грошово-кредитної політики. Вибір методів та інструментів політики у грошово-кредитній сфері є прерогативою центрального банку. У цьому полягає одна з важливих відмінностей тактичних цілей від проміжних і стратегічних цілей монетарної політики.

Для успішного формування ефективних проміжних та тактичних цілей визначено певний набір критеріїв. Розглянемо основні з них.

1. Узгодженість із цілями вищого рівня. Це ключовий критерій, порушення якого на будь-якому рівні неминуче призведе до невиконання стратегічного завдання, а отже, до неефективності грошово-кредитної політики в цілому.

2. Контрольованість. Для того щоб проміжні та поточні завдання виявилися ефективними для досягнення стратегічної цілі, центральний банк повинен мати можливість постійно контролювати їх динаміку, а самі змінні повинні легко і швидко реагувати на оперативні (поточні) дії центрального банку.

3. Вимірюваність. Проміжна і тактична цілі будуть успішно виконувати свою місію, якщо відповідна змінна легко, точно і швидко може бути виміряна. Саме вимірюваність змінних надасть можливість центральному банку своєчасно визначити ступінь відхилення монетарних процесів від заданої траєкторії та оперативно здійснити коригування своїх дій. Щодо вимірювання змінних, то перевагу надають відсотковим ставкам та грошовим агрегатам [9].

4. Достовірність та своєчасність інформації. Центральний банк зможе своєчасно і точно відкоригувати траєкторію передавального процесу від поточних завдань до стратегічних цілей лише за умови, що потрібні для цього дані про динаміку поточних проміжних цілей будуть достовірними і надходитимуть до банку в найкоротший термін [10].

Реалізація сформованих цілей потребує визначення конкретних інструментів грошово-кредитного регулювання, застосування яких сприятиме досягненню бажаного макроекономічного ефекту.

В сучасній теорії управління не існує однозначної думки відносно поняття інструменти державного управління. На нашу думку інструментами регулювання в економіці можна назвати набір конкретних методів, що застосовуються при реалізації поставлених завдань задля досягнення визначених цілей.

Вибір і поєднання інструментів економічної політики в цілому та грошово-кредитної політики зокрема залежать від прийнятої стратегії. Узагальнення теоретичних напрацювань дає змогу зробити висновок, що інструменти грошово-кредитного регулювання класифікуються за:

- формою впливу: адміністративні, ринкові, селективні;
- об'єктом впливу: кредитна експансія та кредитна рестрикція;
- терміном впливу: короткострокові, середньострокові, довгострокові;
- характером параметрів: кількісні та якісні.

У ринкових економіках грошово-кредитна політика поряд з бюджетно-фіскальною політикою визначає та формує основні параметри функціонування національних економік. Згідно з методологічними підходами з проведення грошово-кредитної політики, спостерігається її розмежування на два основні напрями: прямого (адміністративного) та

опосередкованого (ринкового) впливу на основні параметри грошового обігу.

До ринкових інструментів або інструментів опосередкованої дії належать операції на відкритому ринку, регулювання облікової ставки, зміна норми обов'язкових резервів. Інструменти опосередкованої дії є складовою частиною ринкових механізмів. Ринкові інструменти відрізняються більшою гнучкістю в порівнянні з адміністративними, але результати їх застосування не завжди адекватні поставленій меті. Визначальною їх особливістю є те, що вони пов'язані з іншими ринковими інститутами, які реагують на зміну параметрів грошової маси. Застосування опосередкованих інструментів грошово-кредитної політики вимагає існування ринкового середовища, яке спроможне реагувати на зміну параметрів регульованих змінних. У розвинених економіках вже існують традиції та значні напрацювання в застосуванні опосередкованих інструментів грошово-кредитного регулювання. Що стосується України, то слід зазначити, що використання сучасних інструментів грошово-кредитної політики поступово зростає за рахунок скорочення адміністративних методів впливу на економіку.

Адміністративними є інструменти, які мають форму директив, розпоряджень, інструкцій, які виходять від центрального банку і направлені на обмеження сфери діяльності кредитних інститутів. Вони займають належне місце в практиці центральних банків розвинутих країн, а також отримали широке застосування в країнах, які розвиваються.

Селективні методи регулюють конкретні види кредиту і носять в основному директивний характер. Їх застосування пов'язане з рішенням окремих задач, таких, як обмеження видачі окремих видів позик або позик окремими банками, рефінансування на пільгових умовах окремих комерційних банків тощо. Використовуючи селективні методи, центральний банк зберігає за собою функції централізованого перерозподілу кредитних ресурсів, невластивих центральним банкам країн з розвиненою ринковою економікою, оскільки вони спотворюють ринкові ціни і розподіл ресурсів, стримують конкуренцію на фінансових ринках. Застосування в практиці центральних банків селективних методів впливу на діяльність комерційних банків типово для економічної політики, що проводиться на стадії циклічного спаду, в умовах різкого порушення пропорцій відтворення.

У залежності від конкретних цілей грошово-кредитна політика центрального банку направлена або на стимулювання кредитної емісії (кредитна експансія), або на її обмеження (кредитна рестрикція). Проводячи кредитну експансію центральні банки переслідують мету підвищення виробництва та пожвавлення кон'юнктури. За допомогою кредитної рестрикції вони намагаються запобігти так званому «перегріву» кон'юнктури, що спостерігається у періоди економічних піднесень.

За характером параметрів, які встановлюються в процесі впливу центрального банку на грошову сферу, інструменти грошово-кредитного регулювання поділяються на кількісні та якісні. За допомогою використання кількісних засобів здійснюється вплив на стан кредитних можливостей банків, отже, і на грошовий оборот в цілому. Якісні інструменти представляють собою варіант прямого регулювання якісного параметру ринку, а саме – вартості банківських кредитів.

За термінами впливу інструменти грошово-кредитного регулювання поділяються на довгострокові, середньострокові та короткострокові у відповідності до завдань реалізації стратегічних, проміжних та поточних цілей грошово-кредитної політики.

У світовій економічній практиці є декілька основних економічних засобів та методів грошово-кредитної політики, що застосовуються центральними банками. Відповідно до світової практики вітчизняним законодавством встановлено такий перелік основних інструментів грошово-кредитної політики є [11]:

- визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків;
- процентна політика;
- рефінансування комерційних банків;
- управління золотовалютними резервами;
- операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;
- регулювання імпорту та експорту капіталу;
- емісія власних боргових зобов'язань та операції з ними.

Окрім перерахованих основних інструментів в світовій практиці відомі інші інструменти грошово-кредитної політики, різноманітні комбінації яких дозволяють центральним банкам реалізувати грошово-кредитну політику залежно від економічної стратегії держави в конкретний період.

Висновки. Таким чином, грошово-кредитна політика, як важлива підсистема загального державного механізму, визначає основні напрями і можливості регулювання економіки з застосування певних методів, механізмів та інструментів. При цьому, як показує світовий досвід, важливою умовою використання інструментів грошово-кредитної політики є забезпечення її тісної взаємодії з бюджетною, податковою та макроекономічною політиками.

Список літератури:

1. Chandler A.D. Strategyand Structure: Chapter sin the History of the Industrial Enterprises / A.D. Chandler. – Cambridge, Mass.: MIT Press, 1962.
2. Тренев Н.Н. Страгеческое управление: учебное пособие для вузов. – М.: «Издательство ПРИОР», 2000. – 288 с. – ISBN 5-7990-0369-1.
3. The Strategy Cjncept and Process: A pragmatic Approach. – New Jersey: Prentice Hall; 2nd edition. – 1996. – P. 14.
4. Кричевська Т.О. Грошово-кредитне регулювання економіки України в умовах переходу до ринку: автореф. Дис. на здобуття ступеня канд. екон. наук: 08.00.01 «Економічна теорія» / Т.О. Кричевська; Львів. Нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2001. – 20 с.
5. Гриценко А., Кричевська Т. Монетарна стратегія: шлях до ефективної грошово-кредитної політики // Вісник Національного банку України. – 2006. – № 2. – С. 8-19.
6. Batini N., Nelson E. Optimal horizonsfor inflation targeting. – London:Bank of England, 2000. – P. 8.
7. Основы экономической политики / П. Вельфенс, Ин-т соц. экономики Рос. акад. наук. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2002. – 495 с. – (Социальная экономика). – ISBN 5-86007-241-4.
8. Воронова Л.К. Фінансове право: Підручник. – К.: Прецедент; Моя книга, 2006. – 448 с.
9. Мишкін Ф.С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків: пер. з англ. / Ф.С. Мишкін. – К.: Вид-во «Основи», 1998. – 963 с. – ISBN: 966-500-150-7.

10. Миллер Р.-Л., Ван-Хауз Д.Д. Современные деньги и банковское дело: 3-е изд. Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 2000 г. – 856 с.
11. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 № 679-XIV: Офіц. текст із змін. станом на 01 лип. 20010 р. [Електронний ресурс] / Законодавча база Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi

Авраменко А.А.
ООО «Провижн Групп»

МЕХАНИЗМ ФОРМИРОВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ КАК ФАКТОРА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация
Проанализированы взгляды отечественных и зарубежных экономистов по определению содержания стратегии денежно-кредитной политики, определены ее субъекты и объекты. Исследованы теоретические подходы к определению типов стратегий денежно-кредитного регулирования. Охарактеризованы цели и принципы проведения политики денежно-кредитного регулирования. Установлено, что цель денежно-кредитной политики связана с теми задачами, которые должны быть достигнуты на определенном этапе ее реализации. Рассмотрены основные инструменты денежно-кредитного регулирования и особенности их применения.
Ключевые слова: денежно-кредитная политика, стратегические цели, тактические цели, принципы денежно-кредитной политики, объекты, субъекты и инструменты денежно-кредитной политики.

Avramenko O.O.
LLC «Provision Group»

MECHANISM OF FORMATION AND REALIZATION MONETARY POLICY AS A FACTOR OF ECONOMIC SECURITY SOFTWARE

Summary
The views of domestic and foreign economists to determine the content of the strategy of monetary policy, to its subjects and objects. Theoretical approaches to defining the types of strategies monetary. Characterized purposes and principles of the policy of monetary control. It was established that the purpose of monetary policy is associated with the tasks to be achieved at a certain stage of its implementation. The main instruments of monetary regulation and their uses.
Keywords: monetary policy, strategic goals, tactical objectives, principles of monetary policy, objects, subjects and instruments of monetary policy.

УДК 338.532.4.025.24

ОЦІНКА СИСТЕМИ ТРАНСФЕРТНОГО ЦІНОУТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ

Аркатова Ю.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Досліджено передумови та правила запровадження трансфертного ціноутворення в Україні. Визначено особливості функціонування системи трансфертного ціноутворення в Україні. Висвітлено вимоги законодавства щодо подання звітності з трансфертного ціноутворення. Визначено спільні та відмінні риси системи трансфертного ціноутворення в Україні у порівнянні з системами трансферного ціноутворення розвинених країн. Розроблено висновки щодо вдосконалення практики трансфертного ціноутворення в Україні.
Ключові слова: трансфертне ціноутворення, пов'язані особи, зіставні операції, рентабельність, ринкова ціна.

Постановка проблеми. Особливість трансфертного ціноутворення як окремої наукової галузі економічної науки на даному етапі її розвитку полягає у його тісному зв'язку з прикладним аспектом з огляду на актуальність цієї галузі в правовому полі сучасних держав. З розвитком транснаціональних корпорацій, ресурси яких дозволяють їм створювати такі корпоративні структури, які дозволяють уникати оподаткування в місцях фактичної діяльності їх афілійованих компаній, відбувається передбачуваний процес ускладнення податкових систем та зростання фіскальної ролі держави.

Впровадження світового досвіду боротьби з розмиванням податкової бази шляхом прийняття закону, що регулює внутрішньофірмові ціни, актуальне для України з огляду те, що деякі українські підприємства систематично виводили виручку закордон з метою зменшення податкового навантаження. У складі багатьох великих українських промислових груп є іноземні торгові компанії, зареєстровані в юрисдикціях з низьким рівнем оподаткування, як-то: Кіпр, Швейцарія, Люксембург та інші. Такі торгові компанії придбавають продукцію українських пов'язаних осіб по собівартості або з незначною націнкою, яка зазвичай не відповідає ринковому рівню, а потім реалізують її покупцям за ринковими цінами. В результаті таких маніпуляцій більша частина прибутку від реалізації залишається в розпорядженні іноземної компанії. Відповідно, з цього прибутку не сплачується податок в Україні, а виручка в іноземній валюті не потрапляє в національну банківську систему та виводиться з-під валютного контролю. Подібні механізми роботи використовуються при експорті продукції багатьох галузей: металургійної, машинобудівної, сільськогосподарської, ІТ-послуг тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань щодо особливостей систем трансфертного ціноутворення, їх впровадження та удосконалення займалися іноземні та вітчизняні вчені, зокрема Непесов К.А. проаналізував податкові аспекти трансфертного ціноутворення та здійснив порівняльний аналіз досвіду зарубіжних країн, Акчуріна Є.В. приділила увагу оптимізації оподаткування, Золотарьова А.Б. описала принципи визначення ціни товарів, робіт, послуг для цілей оподаткування, Фортоул, Еррегуерена, Беттен, Боідман та Андерсон у своїх дослідженнях здійснили порівняльний аналіз систем трансфертного ціноутворення різних країн, Голдсміт досліджував питання уникнення оподаткування та податкової оптимізації, Майкл оцінював договори між країнами про уникнення подвійного оподаткування як юридичний координаційний механізм, Райт, Делоріс та Нельсон досліджували практичний аспект реалізації положень про трансфертне ціноутворення з точки зору використання регресійного аналізу для виявлення справедливої ціни.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. З метою припинення або хоча б суттєвого обмеження такої практики в Україні було прийнято правила трансфертного ціноутворення. Вони передбачають оцінку та зіставлення цін чи рентабельності операцій між пов'язаними особами з цінами чи рентабельністю операцій, що відповідають ринковому рівню. Якщо податкові органи визнають, що ціни між пов'язаними особами не відповідають ринковому рівню, а отже – зменшують базу оподаткування для відповідного підприємства, то вони змусять таке підприємство, за наявності необхідних доказів, сплатити податок з суми, що не була оподаткованою.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення аспектів функціонування системи трансфертного ціноутворення в Україні.

Виклад основного матеріалу. 7 серпня 2013 року був опублікований Закон України «Про внесення змін до податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення», прийнятий 4 липня 2013 року Верховною Радою України (далі – Закон). Вказаний нормативно-правовий акт набув чинності вже з 1 вересня 2013 року. Прийнятий Закон вводить поняття трансфертного ціноутворення та контрольованих операцій до Податкового кодексу України (далі – ПКУ). Найважливішими категоріями Закону є трансфертне ціноутворення, контрольовані операції, пов'язані особи, а також зіставні операції [1].

Необхідність запровадження таких правил та контролю їх дотримання пояснюється поширенням практики штучного створення фінансових потоків між підприємствами, які входять до складу однієї транснаціональної корпорації (ТНК) або промислово-фінансової групи (ПФГ) та розташовані у різних країнах. Існуючі інструменти трансфертного ціноутворення дозволяють ТНК та ПФГ виводити фінансові ресурси за межі вітчизняної економіки та нагромаджувати їх у економіках інших країн відповідно до стратегій цих корпорацій і бізнес-груп та оптимізувати їх податкові зобов'язання. Як наслідок, це звужує фінансовий потенціал національної економіки та негативно впливає на обсяги надходжень до бюджету країн [2].

Трансфертне ціноутворення не несе в собі негативного впливу на економіку. Однак, стереотип ототожнення даного виду ціноутворення з ухиленням від сплати податків, склався з огляду на зловживання даним видом ціноутворення, задля зменшення податкового навантаження на транснаціональну компанію або ж промислову групу в цілому [3].

Відповідно до нововведень під трансфертним ціноутворенням розуміється система визначення

© Аркатова Ю.В., 2014

звичайної ціни товарів та/або результатів робіт (послуг) в операціях, визнаних відповідно до статті 39 ПКУ контрольованими. Податковий контроль за трансфертним ціноутворенням передбачає коригування податкових зобов'язань платника податків до рівня податкових зобов'язань, розрахованих за умови відповідності комерційних та/або фінансових умов контрольованої операції комерційним та/або фінансовим умовам, які мали місце під час здійснення зіставних операцій, передбачених цією статтею, сторони яких не є пов'язаними особами.

Так, контрольованими операціями будуть вважатися [1]:

1) господарські операції з придбання (продажу) товарів (робіт, послуг), що здійснюються платниками податків з пов'язаними особами – нерезидентами;

2) господарські операції з придбання (продажу) товарів (робіт, послуг), що здійснюються платниками податків з пов'язаними особами – резидентами, які:

– задекларували від'ємне значення об'єкта оподаткування з податку на прибуток за попередній податковий (звітний) рік;

– застосовують спеціальні режими оподаткування станом на початок податкового (звітного) року;

– сплачують податок на прибуток підприємств та/або податок на додану вартість за іншою ставкою, ніж базова (основна), що встановлена відповідно до цього Кодексу, станом на початок податкового (звітного) року;

– не були платниками податку на прибуток підприємств та/або податку на додану вартість станом на початок податкового (звітного) року;

3) операції, однією зі сторін яких є нерезидент, зареєстрований у державі (на території), в якій ставка податку на прибуток (корпоративний податок) на 5 і більше відсотків нижча, ніж в Україні, або який сплачує податок на прибуток (корпоративний податок) за ставкою на 5 і більше відсотків нижчою, ніж в Україні.

При цьому такі операції будуть визнаватися контрольованими за умови, що загальна сума здійснених операцій платника податків кожним контрагентом дорівнює або перевищує 50 мільйонів гривень (без урахування ПДВ) за відповідний календарний рік.

Для визначення обсягу отриманих доходів та/або понесених витрат під час здійснення контрольованої операції платники податків і центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику (далі – податковий орган), проводять зіставлення такої контрольованої операції з іншими операціями, сторони яких не є пов'язаними особами. Операції визнаються зіставними, якщо вони здійснюються в однакових комерційних та/або фінансових умовах з контрольованою операцією. Такі умови можуть бути визнані зіставними лише у разі, якщо відмінності між ними не мають істотного впливу на результати операції або можуть бути усунені шляхом коригування умов та/або результатів зіставних чи контрольованих операцій.

Податковий орган здійснюватиме аналіз зіставних операцій у контрольованих операціях з метою визначення вищого рівня доходу платника податків задля цілей оподаткування.

Для контролю за трансфертним ціноутворенням передбачено використання п'яти методів визначення ціни у контрольованих операціях: 1) порівняльної неконтрольованої ціни (аналогів продажу); 2) ціни перепродажу; 3) «витрати плюс»; 4) чистого прибутку; 5) розподілення прибутку. Платник податку використовує будь-який метод, який він обґрунтовано вважає найприйнятнішим, однак у разі, коли існує можливість застосування і методу порівняльної неконтрольованої ціни (аналогів продажу), і будь-якого іншого методу, застосовується метод порівняльної неконтрольованої ціни (аналогів продажу) – для застосування цього методу розраховується ринковий діапазон цін.

Для цілей податкового контролю за трансфертним ціноутворенням звітним періодом є календарний рік. Платники податків, які протягом звітного періоду здійснювали контрольовані операції, зобов'язані подавати звіт про контрольовані операції податковому органу до 1 жовтня 2014 року.

У разі коли податковий орган під час виконання функцій податкового контролю виявив факти проведення платником податків контрольованих операцій, звіт про які не подано, він надсилає повідомлення про виявлені контрольовані операції податковому органу. Платник податків, стосовно якого здійснювався податковий контроль інформується про надсилання повідомлення про виявлені контрольовані операції в 10-денний строк з дня надсилання такого повідомлення. Центральний податковий орган за наявності обставин, визначених статтею 78 ПКУ, має право звернутися із запитом щодо подання документації про контрольовані операції до платників податків, які здійснювали контрольовані операції протягом звітного періоду. Запит платнику податків надсилається не раніше 1 травня року, наступного за календарним роком, в якому таку операцію (операції) було проведено.

Платники податків (крім великих платників податків) протягом 1 місяця з дня, що настає за днем надходження запиту, зобов'язані подати первинну документацію щодо окремих контрольованих операцій, що зазначені і в запиті, та іншу документацію (сукупність документів або єдиний документ, складений в довільній формі), якими вони можуть обґрунтувати відповідність договірних цін вказаної контрольованої операції рівню звичайних цін.

Великі платники податків протягом двох місяців з дня, що настає за днем надходження запиту, зобов'язані подати щодо окремих контрольованих операцій, які зазначені в запиті, документацію (сукупність документів або єдиний документ, складений в довільній формі), яка повинна містити таку інформацію: а) дані про пов'язаних осіб, які дозволяють їх ідентифікувати (включаючи найменування держав (територій), податковими резидентами яких є такі особи); б) дані про групу (сукупність суб'єктів господарювання, які є пов'язаними), у тому числі структуру групи, опис діяльності, політику трансфертного ціноутворення групи; в) опис операції, умови її проведення (ціна, строки та інші визначені законодавством України обов'язкові умови договорів (контрактів); г) опис товарів (робіт, послуг), включаючи фізичні характеристики, якість і репутацію на ринку, країну походження і виробника, наявність товарного знаку та іншу інформацію, пов'язану з якісними характеристиками товару (роботи, послуги); ґ) умови та строки здійснення розрахунків за операцією; д) чинники, які вплинули на формування та встановлення ціни; е) відомості про функції пов'язаних осіб, що є сторонами контрольованої операції, про використані ними активи, пов'язані з даною контрольованою операцією, та економічні (комерційні) ризики, які такі особи враховували під час здійснення контрольованої операції (функціональний аналіз та аналіз ризиків); є) економічний аналіз (включаючи методи, які застосовано для визначення ціни контрольованої операції та обґрунтування причин вибору відпо-

відного методу; суму отриманих доходів (прибутку) та/або суму понесених витрат (збитку) внаслідок проведення контрольованої операції, рівень рентабельності; розрахунок ринкового діапазону цін (рентабельності) стосовно контрольованої операції з описом підходу до вибору зіставних операцій, джерела інформації, застосовані для визначення ціни контрольованої операції); ж) результати порівняльного аналізу комерційних та фінансових умов операцій; з) відомості про проведене платником податку пропорційне коригування податкової бази та сум податку (у разі його здійснення).

Аналізуючи вимоги законодавства можна відзначити, що платникам податків (а насамперед – великим платникам податків із відповідним офіційним статусом) варто самостійно вести облік операцій, які можна буде класифікувати в подальшому як контрольовані, та заздалегідь збирати інформацію стосовно операцій і готувати документацію, якою вони зможуть обґрунтувати відповідність договірних цін контрольованої операції рівню звичайних цін.

Неподання платниками податків документації у строки, встановлені для подання документації, або подання її з порушенням вимог є підставою для проведення податкової перевірки. Податковий контроль за визначенням цін у контрольованих операціях здійснюється шляхом моніторингу цін у контрольованих операціях, а також проведення перевірок платників податків з питань повноти нарахування і сплати податків та зборів під час здійснення контрольованих операцій (далі – перевірка контрольованих операцій).

У разі застосування платником податків під час здійснення контрольованих операцій цін товарів (робіт, послуг), що не відповідають звичайним цінам, платник податків має право самостійно провести коригування ціни контрольованої операції і сум податкових зобов'язань.

Великий платник податків має право звернутися до центрального податкового органу із заявою про узгодження цін у контрольованих операціях. Узгодження цін у контрольованих операціях є процедурою між великим платником (платниками) податків та центральним податковим органом, під час якої узгоджується порядок визначення цін у контрольованих операціях на обмежений строк на підставі договору. За результатами узгодження цін у контрольованих операціях укладається договір, який підписується керівником великого платника (платників) податків або його уповноваженою особою та керівником (заступником керівника) центрального податкового органу [1].

Основний принцип трансфертного ціноутворення, визначений ОЕСР і імплементований в законодавство більшості країн світу полягає в тому, що якщо умови здійснення комерційних або фінансових операцій між пов'язаними особами, відрізняються від умов здійснення таких операцій, у разі, якщо б вони здійснювалися між непов'язаними особами, тоді, прибуток, який в результаті таких операцій міг би виникнути, але не виникнув, має бути оподаткований [4].

Аналіз країн з найбільш сприятливим для ведення бізнесу регуляторним кліматом та порівняння системи трансфертного ціноутворення таких країн з системою трансфертного ціноутворення в Україні дозволило визначити ряд спільних та відмінних рис цих систем, зокрема [5]:

– в більшості розвинених країн пов'язаність осіб оцінюється переважно суб'єктивно, не обмежуючись формальними визначеннями прямого чи непрямого контролю; українське законодавство також враховує можливість впливу однієї особи на рішення інших осіб;

– для контролю за трансфертним ціноутворенням в Україні передбачено використання п'яти методів визначення ціни – порівняльної неконтрольованої ціни, ціни перепродажу, «витрати плюс», чистого прибутку і розподілення прибутку – які також мають використовуватися платниками податків в інших аналізованих країнах;

– в країнах, в яких існує регулювання трансфертного ціноутворення часто передбачено певні спрощення для платників податків або операцій, що підпадають під певні критерії, чого не передбачено в Україні.

Висновки та пропозиції. Стабільність та справедливість податкового режиму регулювання трансфертного ціноутворення, а також відносна визначеність практики застосування законодавства є одним з основних факторів росту ділової активності. Наразі нагальним питанням є внесення змін до Закону про трансфертне ціноутворення чи його додаткове тлумачення податковим органом з метою забезпечення цілісності та всеохопності Закону. На данний момент немає чіткого підходу до оцінки операцій з передачі нематеріальних активів та послуг. Для вирішення цієї проблеми варто звернутися до досвіду провідних країн, які застосовують, серед іншого, дисконтування грошових потоків від використання нематеріального активу, історичні витрати чи розподілення залишкового прибутку. Тож, застосування глибокого та перевіреного часом досвіду передових країн світу хоча б частково допоможе Україні вирішити проблему з уникненням компаніями-резидентами оподаткування та виведення прибутків за кордон, що стане стимулюючим фактором для економічного розвитку та стабільності.

Таким чином, трансфертне ціноутворення як механізм внутрішньофірмового управління та податкового контролю є актуальною темою в сучасних умовах глобалізованої економіки як для міжнародних компаній, так і для національних податкових органів.

Список літератури:

1. Закон України № 408-VII «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення» від 04.07.2013.
2. Державне регулювання трансфертного ціноутворення в Україні як засіб протидії відпливу капіталу». Аналітична записка: Національний інститут стратегічних досліджень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/739/
3. Богацька Н.М., Малогулко О.Г. Суть трансфертного ціноутворення та його функції. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_DNI_2008/Economics/32958.doc. htm
4. Настанови з трансфертного ціноутворення для мультинаціональних компаній та податкових адміністрацій / ОЕСР. – 2010 р. – Режим доступу: http://www.oecd.org/tax/transfer-pricing/transfer-pricing-guidelines.htm
5. UN Practical Transfer Pricing Manual for Developing Countries / UN. – October 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/esa/ffd/tax/documents/bgrd_tp.htm

Аркатова Ю.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

ОЦЕНКА СИСТЕМЫ ТРАНСФЕРТНОГО ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
Исследованы предпосылки и правила внедрения трансфертного ценообразования в Украине. Определены особенности функционирования системы трансфертного ценообразования в Украине. Освещены требования законодательства относительно подачи отчетности по трансфертному ценообразованию. Определены общие и отличительные черты системы трансфертного ценообразования в Украине в сравнении с системами трансфертного ценообразования развитых стран. Разработаны выводы по усовершенствованию практики трансфертного ценообразования в Украине.
Ключевые слова: трансфертное ценообразование, связные лица, сопоставимые операции, рентабельность, рыночная цена.

Arkatova Y.V.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

REVIEW OF TRANSFER PRICING SYSTEM IN UKRAINE

Summary
The conditions and rules for the implementation of transfer pricing in Ukraine have been investigated. Peculiarities in the functioning of the system of transfer pricing in Ukraine have been defined. Legal requirements regarding reports on transfer pricing have been indicated. The common and the distinctive features of the system of transfer pricing in Ukraine in compare with the systems of transfer pricing in developed countries have been defined. Conclusions on the improvement of the practice of transfer pricing in Ukraine have been developed.
Keywords: transfer pricing, related parties, comparable transactions, profitability, arm's length level.

УДК 338.53

КОНЦЕПЦІЯ МАРКЕТИНГОВОГО ЦІНОУТВОРЕННЯ ПІДПРИЄМСТВА ОЗДОРОВЧИХ ПОСЛУГ

Ачилов Б.Д.
Одеський національний політехнічний університет

У статті розглянутий механізм маркетингового ціноутворення підприємств оздоровчих послуг. Проведено дослідження споживачів оздоровчих послуг та виявлено вплив цінового фактору на їх поведінку. Проаналізовано профіль споживачів оздоровчих послуг, визначені основні їх характеристики, які впливають на формування ціни. Запропоновано концепцію маркетингового ціноутворення оздоровчих послуг. Обґрунтовані специфічні фактори, що впливають на концепцію ціноутворення підприємств оздоровчих послуг.
Ключові слова: концепція, ціна, ціноутворення, оздоровчі послуги, підприємства, фактори ціноутворення.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Внаслідок загострення конкурентної боротьби для підприємств оздоровчих послуг ціноутворення стає важливим елементом концепції маркетингу, яке забезпечує успіх в конкуренції. Слід зазначити, що на різних етапах розвитку ринку оздоровчих послуг ступінь важливості ціноутворення мала різні значення. В умовах адміністративної економіки ціноутворення в сфері оздоровчих послуг повністю підлягало державному регулюванню. В сьогоденні ринкові умови ведення бізнесу спонукають підприємства оздоровчих послуг досліджувати фактори, що впливають на встановлення ціни. Якщо раніше витратний фактор ціноутворення був найбільш значущим, то на сьогодні найбільшого впливу на ціноутворення в сфері надання оздоровчих послуг набуває цінова чутливість споживачів та специфічні особливості надання оздоровчої послуги. Вище зазначені причини обумовили актуальність формування концепції ціноутворення підприємств оздоровчих послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор. Проблемами формування, аналізу й оцінки ціноутворення займаються такі закордонні та вітчизняні вчені, як: Балабанова Л.В., Бєлявцев М.І., Вітілінський В.В., Окландер М.А., Чукурна О.П., Уткін Е.А., Хохлова Н.В., Цацулін А.Н., Чубакова Г.Н., Шкварчук Л.О. та інші. Ними пропонуються теоретичні положення щодо формування, оцінки й управління ціноутворенням в процесі діяльності підприємства та розглядаються можливості запобігання негативного впливу факторів маркетингового середовища в процесі ціноутво-

© Ачилов Б.Д., 2014

рення. Наприклад, Окландер М.А. [1] визначає теоретичні акспетки розвитку концепцій маркетингового ціноутворення, до яких відносить: витратну, маржиналістську та неокласичну. Він не розглядає використання цих концепцій з врахуванням специфічних особливостей сфери економіки, в якій працює підприємство. Чукурна О.П. [2] розглядає зміну підходів щодо ціноутворення та еволюцію концепцій ціноутворення в умовах трансформації економіки та вплив різних факторів на їх розвиток. В той же час, галузеві особливості впливу на концепцію ціноутворення не знайшли відображення в її наукових працях.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. В сучасних умовах виникла необхідність у практичних дослідженнях галузевих особливостей формування й розвитку даної проблеми. Маркетингова цінова політика включає інструментарій формування ціноутворення, але існуючи підходи потребують вдосконалення з врахуванням специфіки підприємств конкретної галузі економіки.

Мета статті. Метою статті є формування основних положень концепції маркетингового ціноутворення підприємства оздоровчої сфери з врахуванням її специфічних факторів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сфера оздоровчих послуг є однією із найбільш привабливих напрямків бізнесу, яка залежить від рівня життя населення країни та ступінь її розвитку впливає на конкурентоспроможність країни. Саме тому, в Україні необхідно підвищувати конкурентоспроможність оздоровчих послуг за рахунок цінових переваг (табл. 1.).

Таблиця 1

Конкурентні цінові переваги країн у сфері надання медично-оздоровчих послуг [3]

Країна	Особливості
Німеччина	Один з найпопулярніших напрямків. Вартість послуг нижча, ніж в Швейцарії (найдорожчий європейський напрямок). Онкологія, кардіологія і кардіохірургія, педіатрія, планові операції, діагностика, гематологія, нейрохірургія, травматологія і ортопедія, пологи, гінекологія, урологія, реабілітація, неврологія, check-up.
Ізраїль	Один з найпопулярніших напрямів. Вартість послуг нижча, ніж в Швейцарії. Онкологія, кардіологія і кардіохірургія, педіатрія, планові операції, діагностика, гематологія, нейрохірургія, травматологія і ортопедія, пологи, гінекологія, урологія, реабілітація, неврологія, check-up.
Італія	Перспективний напрямок. Європейський рівень медичних послуг при середньоєвропейській вартості. Онкологія, пластична хірургія, стоматологія, пологи, офтальмологія, естетична медицина, СПА-лікування.
США	Самий кращий і найдорожчий напрям за вартістю медичних послуг. Існують особливості (певні складнощі) в отриманні візи і організації поїздки. Всі області медицини.
Турція	Один з найбільш перспективних напрямків. Ціни значно нижчі європейських. Онкологія, лікування Кіберножем, нейрохірургія, травматологія і ортопедія, трансплантологія, СПА-лікування, check-up.
Україна	Перспективний напрямок. Лікування Кіберножем, стовбуровими клітинами, репродуктивні технології, стоматологія, пластичні операції, СПА-лікування.
Хорватія	Оптимальне поєднання ціна/якість в Європі. Стоматологія, пластичні операції, ортопедія, реабілітація.

В сьогоденні в України надають оздоровчі послуги близько 2500 медичних центрів та центрів з надання оздоровчих послуг. Більшість з них надає комплексні оздоровчі послуги, а саме: фізіотерапія, масажні послуги, SPA-послуги й т.ін. В Україні якість послуг в таких напрямах медицини, як стоматологія, кардіологія, офтальмологія і репродуктивна медицина, нічим не гірше, ніж в далекому зарубіжжі, притому, що вартість їх істотно нижча. Ці ресурси можливо використовувати в напряму розвитку медичного туризму. Висока вартість медобслуговування в розвинених країнах стала серйозною проблемою не лише для пацієнтів, але й для працедавців, соціальних фондів, страхових компаній. В цьому сенсі Україна приваблива як постачальник медичних послуг з добрим співвідношенням ціни і якості, оскільки розцінки українських клінік і санаторіїв при порівнянній якості послуг набагато нижчі європейських. В першу чергу це відноситься до послуг стоматології та МРТ-діагностики, репродуктивної медицини, а також лікування пацієнтів із захворюваннями опорно-рухового апарату, органів травлення й т. ін. Зважаючи на ці чинники і вдале географічне розташування України, вона є найбільш відповідним майданчиком для організації потужної платформи по обміну інформацією у сфері медичного туризму [4].

Основною метою для споживачів оздоровчих послуг є зміцнення здоров'я та поліпшення загального самопочуття. Цей мотивуючий чинник необхідно враховувати при розробці маркетингових стратегій та програм.

Оздоровчим послугам властиві наступні відмінні особливості:

– попит на оздоровчі послуги високо еластичний по відношенню до рівня доходів та цін, а також залежить від зовнішніх чинників і соціальних умов;

– в зв'язку з сезонними коливаннями попиту є присутнім так званий ефект насичення, наприклад, сезонне зниження попиту на оздоровчі послуги в літній період;

– пропозиція оздоровчих послуг відрізняється негнучким виробництвом. Вони можуть споживатися тільки безпосередньо в місці їх виробництва. Тобто, вони не можуть повною мірою пристосуватися в часі і просторі до зміни попиту;

– високий ступінь впливу оздоровчих підприємств-конкурентів, що надають аналогічні послуги;

– сезонна диференціація цін;

– високий рівень орієнтації на соціально-психологічні особливості споживачів, оскільки ціна оздоровчої послуги пов'язана з соціальним статусом клієнта.

Ці специфічні особливості оздоровчих послуг істотно впливають на комплекс маркетингу, в тому числі й на ціноутворення. Тому, формування ціни на оздоровчі послуги залежить від багатьох чинників, до яких можна віднести наступні:

– тимчасові критерії: пора року, сезонність, ціна вихідного дня, ціна залежно від тривалості перебування;

– попит і очікуваний обсяг обороту (групове зайняття і корпоративні клієнти);

– місце розташування оздоровчої установи (місце розташування, транспортна доступність та інше);
– умови оплати (пільгові ціни, знижки);
– якість обслуговування (комфортність, пакетування послуг та ін.).

Залежно від поставлених цілей може бути обрана одна з декількох стратегій ціноутворення: пропозиція комбінованого набору оздоровчих послуг; орієнтація на гнучку систему знижок і пільг; встановлення цін значно нижче конкурентів.

Для оздоровчих послуг велика роль соціального чинника. Внаслідок цього, потребу в оздоровчих послугах в поведінці споживачів розглядають як соціальну перевагу, виражену в прихильності до здорового способу життя.

З метою виявлення найбільш значущих факторів, які впливають на поведінку споживачів, було проведено дослідження споживачів оздоровчих послуг м. Одеси у кількості 500 чол. за допомогою Інтернет-анкетування. Опитування споживачів оздоровчих послуг надало можливість зробити висновок, що найбільш вагомим критерієм вибору є рівень сервісу (33%). На другому місці (30%) – місце розташування підприємства, рівень надання додаткових послуг обрали лише 15% відвідувачів, та для 22% відвідувачів вагомим фактором є дизайн інтер'єру та комфортність (рис. 1.).

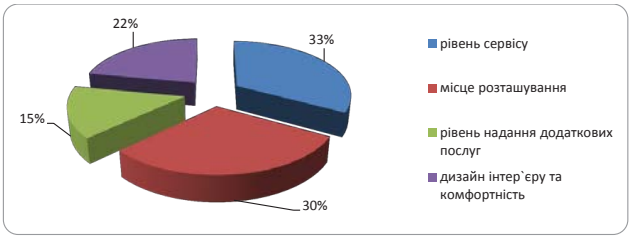

Рис. 1. Сегментація ринку за критерієм вибору клієнтами підприємства оздоровчих послуг

Як показало дослідження, 50% споживачів є чоловіками та 50% споживачів – це жінки (рис. 2.).

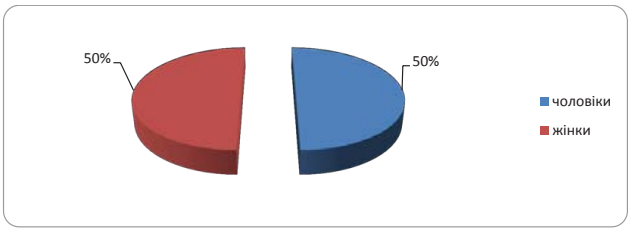

Рис. 2. Структура споживачів оздоровчих послуг

Профіль споживачів-чоловіків є наступним: 49% чоловіків знаходяться в активному віці від 35 до 49 років. Друга велика група чоловіків знаходиться у віковому діапазоні від 25 до 35 років (45%). Тобто, 94% споживачів-чоловіків оздоровчих послуг відносяться до активної групи з високим соціальним статусом та рівнем доходів. Якщо проаналізувати профіль споживачів-жінок, то він є більш розширеним, оскільки від віку жінок залежить комплекс послуг, які вони прагнуть отримати сумісно з оздоровчими послугами. Профіль споживачів – жінок за віковою структурою представлений на рис. 3.

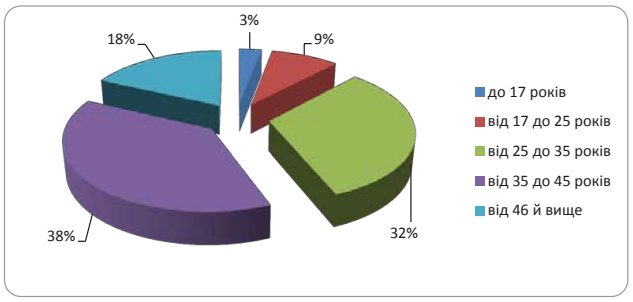

Рис. 3. Профіль споживачів-жінок за віковою структурою

Розглянемо профіль споживачів-жінок за віковою структурою. Так, перша група до 17 років (3%) – це доньки забезпечених батьків, вони не є платоспроможними та характеризуються прагненням до здорового способу життя під впливом моди. Друга група – це молоді дівчата від 17 до 25 років (9%) – до яких відносять тих, хто прагнуть мати гарний вигляд. До цієї категорії відносять молодих жінок, які прагнуть мати додаткові послуги, а саме: сауну, масаж, епіляція, манікюр та педікюр, послуги косметолога та перукаря. Третя група – це молоді дівчата від 25 до 35 років (32%) за основними характеристика практично аналогічна другої групи. Але, ця вікова група характеризується більшою матеріальною незалежністю та активною життєвою позицією. Четверта група – це жінки активного віку від 35 до 45 років (38%). Цей сегмент складають, як правило, жінки, які слідкують за своїм здоров'ям та красою. До цієї категорії відносять забезпечених ділових жінок, які потребують окрім оздоровчих послуг, косметичних послуг, послуги дієтолога, антицелюлітних та профілактичних програм, програм з корекції ваги. П'ята група віком від 45 років й більше (18%) – це жінки, які слідкують за своїм здоров'ям та потребують індивідуального підходу

Таблиця 2

Профіль споживачів оздоровчих послуг

Основні групи споживачів	Потреби, які задовольняються	Супутні потреби	Ступінь конкурентоспроможності
Діти	Розважальні програми, спортивні напрямки, дитячі кімнати.	Не високі ціни та великий вибір послуг	Дуже висока популярність послуг.
Молодь (від 17 до 25 років)	Розважальні програми та великий вибір послуг, персональні тренування.	Широкий діапазон цін та асортименту	Відносна популярність послуг
Молоді люди віком 25-35 років з високим рівнем доходів	Широкий асортимент послуг, індивідуальний підхід, персональні тренування	Індивідуальність та великий вибір послуг	Розширення асортименту, велика кількість персональних тренувань з досвідченими тренерами.
Люди віком від 35 до 49 років з високим рівнем доходів	Широкий асортимент послуг, значні переваги для постійних клієнтів, допомога та інструктажі.	Висока якість косметичних процедур та знижки постійним клієнтам	Встановлення системи знижок, індивідуальні умови розрахунку, підтримка якості тренувань, індивідуальний підхід.

та незначних навантаженнях. Вони турбуються в основному про профілактику захворювань та омолоджувальних процедурах. Проведений аналіз споживачів дозволив розробити профіль споживачів, представлені в таблиці 2.

Як видно з таблиці 2, цінова чутливість споживачів оздоровчих послуг є незначною. Найбільш впливовими факторами, які впливають на поведінку споживача є нецінові фактори. Внаслідок цього, концепція ціноутворення оздоровчих послуг в цьому випадку повинна враховувати не просто й не стільки традиційні вартісні характеристики процесу надання послуги (собівартість і прибуток), скільки значущість соціального ефекту для споживачів.

З метою реалізації вибраної стратегії ціноутворення визначається методика формування цін, тобто сукупність конкретних чинників, засобів і процедур в рамках діючого механізму ціноутворення. Будь-яка ціна складається з певних елементів, які необхідно розрахувати. Набір таких елементів, виражених у вартісних одиницях виміру, представляє склад ціни. Для оздоровчих послуг найбільш прийнятним є витратний метод ціноутворення, який базується на розрахунку собівартості платної послуги, збільшеної на задану норму прибутку. Привабливість цього методу ціноутворення пояснюється такими причинами: витратне ціноутворення спирається на доступні дані. Всю інформацію, необхідну для встановлення цін, можна отримати на основі даних бухгалтерського обліку та звітності; цей метод ціноутворення вирівнює ціни на однорідні послуги в зв'язку з ідентичністю структури витрат; формування цін на соціально значущі послуги, що надаються оздоровчими комплексами, економічно обґрунтовані.

В той же час витратний метод ціноутворення має ряд недоліків:

– при розрахунку ціни, витратний метод не враховує рівень попиту, що склався, на пропоновану послугу, внаслідок чого можуть виникнути ускладнення з реалізацією послуги при зниженні попиту на неї;

– розрахована витратним способом ціна не відбиває ступінь корисності послуги для споживача та її якості порівняно з ідентичними послугами, які виробляються іншими організаціям.

Одним з найбільш поширених методів ціноутворення в сфері надання оздоровчих послуг є метод, орієнтований на конкурентів. Тому, з урахуванням специфіки оздоровчих послуг найбільш відповідним є комбінування декількох методів ціноутворення. В цьому випадку, механізм ціноутворення може виглядати таким чином: визначення ціни витратним методом; визначення ціни на основі аналізу цін конкурентів, які виробляють аналогічні або однорідні послуги; розрахунок ціни на платну послугу на основі аналізу попиту; зіставлення цін, розрахованих трьома різними способами; визначення базової відпускної ціни на відповідну послугу згідно зі встановленою нормою рентабельності; визначення цін для різних груп споживачів з урахуванням встановлених знижок.

Ціна, розрахована витратним методом, виступає обмеженням і є нижнім порогом ціни послуги. Можливі ситуації, коли при розрахунку собівартості послуги «витратна» ціна може вийти надмірно високою. В цьому випадку необхідно: перевірити коректність розрахунку собівартості в розрізі статей витрат; переглянути структуру витрат в цілому; в разі потреби переглянути нормативи оплати праці, чисельність «платних» груп, завантаження оздоровчих об'єктів й та ін.

При реалізації гнучкій ціновій політиці, підприємствам оздоровчої сфери рекомендується розробляти наступні види знижок: при абонементному обслуговуванні (одноразовій платі за певний період часу); при придбанні «сімейних» абонементів; при придбанні абонементів «вихідного дня»; сезонні знижки; знижки за часом відвідування; знижки постійним клієнтам і т. п.

Надбавки можуть застосуються, як правило, при укладенні договорів з юридичними особами, проведенні індивідуального зайняття з клієнтами й т. ін. Позасезонні знижки за купівлю використовуються у разі сезонних відмінностей в попиті. Основна мета використання таких знижок – спонукати населення до купівлі послуги в період зниженого попиту на неї. Необхідно систематично здійснювати перегляд цін на предмет їх відповідності ціновій політиці, стратегії діяльності, а також робити коригування цін з урахуванням темпів інфляції.

Висновки і пропозиції. Формування концепції ціноутворення підприємства оздоровчих послуг повинно враховувати загальні цілі його маркетингової стратегії. На формування концепції ціни впливають наступні специфічні фактори, які є притаманними сфері оздоровчих послуг: профіль потенційних споживачів різних видів послуг в розрізі наступних характеристик: місце проживання, рід зайняття, вік і стать, середньомісячний доход, кількість членів сім'ї, сума витрат на оздоровлення; ступінь готовності споживачів оплачувати різні види оздоровчих послуг; мотиви та причини, які спонукають споживачів відвідувати оздоровчі підприємства; основні критерії вибору споживачами оздоровчих послуг; сегментація споживачів за часом відвідування та отримання оздоровчої послуги; сегментація споживачів за частотою отримання оздоровчих послуг; місткість ринку кожного з видів оздоровчих послуг; структура попиту споживачів на виділені види оздоровчих послуг.

Концепція ціноутворення оздоровчих послуг повинна базуватися на наступних положеннях: визначення ціни витратним методом; визначення ціни на основі аналізу цін конкурентів, які виробляють аналогічні або однорідні послуги; розрахунок ціни на платну послугу на основі аналізу попиту; зіставлення цін, розрахованих трьома різними способами; визначення базової відпускної ціни на відповідну послугу згідно зі встановленою нормою рентабельності; визначення цін для різних груп споживачів з урахуванням встановлених знижок.

Список літератури:

1. Окландер М.А. Концепції ціноутворення в маркетингу // Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Актуальні проблеми теорії та практики менеджменту», 23 травня 2013 р., м. Одеса, ОНПУ. – С. 75-78.
2. Чукурна О.П. Зміна підходів щодо маркетингового ціноутворення в умовах трансформаційних зрушень // Колективна монографія «Соціально-економічні координати розвитку підприємницької діяльності» Частина 2 / під ред. проф. Ю.О. Нестерчука. – Умань: видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2014. – Ч. 2. – 212 с. (с. 181-189).
3. Чукурна О.П., Ачилов Б.Д. Розвиток медично-оздоровчих послуг в контексті реформування економіки України // Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Реформування економіки України: стан та перспективи», 29 листопада, 2013 р. – К.: МІБО КНЕУ – 2013. – С. 191-193.
4. В международном разделении труда по оказанию услуг медицинского туризма в Украине по силам занять особое место [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://novosti- turbiznesa.info/article/v

Ачилов Б.Д.
Одесский национальный политехнический университет

КОНЦЕПЦИЯ МАРКЕТИНГОВОГО ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫХ УСЛУГ

Аннотация
В статье рассмотрен механизм маркетингового ценообразования предприятий оздоровительных услуг. Проведено исследование потребителей оздоровительных услуг и выявленное влияние ценового фактора на их поведение. Проанализирован профиль потребителей оздоровительных услуг, определены основные их характеристики, которые влияют на формирование цены. Предложена концепция маркетингового ценообразования оздоровительных услуг. Обоснованы специфические факторы, которые влияют на концепцию ценообразования предприятий оздоровительных услуг.
Ключевые слова: концепция, цена, ценообразование, оздоровительные услуги, предприятия, факторы ценообразования.

Achilow B.D.
Odessa National Polytechnic University

CONCEPTION MARKETING PRICING POLICY THE ENTERPRISE OF HEALTH SERVICES

Summary
The article is considered the mechanism of marketing pricing of enterprises of health services. A study of consumers of health services and educed influence of price factor are undertaken on their behavior. The profile of consumers of health services is analyses, their basic descriptions that influence on forming of price are certain. Conception of the marketing pricing of health services offers. Specific factors that influence on conception of pricing of enterprises of health services are reasonable.
Keywords: conception, price, pricing, health services, enterprises, factors of pricing.

УДК 332.13

СИСТЕМА РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ РЕГІОНУ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Балог О.Г.
Одеський національний університет імені І.І. Мечнікова
Петрова В.Ф.
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

У статті досліджено сутність та специфіку регіонального управління, визначено його рівні та види, наголошено на наявній специфіці кожного рівня. Показано, що регулювання як функція управління присутнє під час виконання всіх ключових функції та завдань. Доведено, що науково обґрунтована новітня система регулювання, яка спрямована на усунення відхилень, збоїв, недоліків та впровадження відповідних протидіючих заходів, має забезпечити соціально-економічний розвиток регіонів, тобто здійснення змін на краще, зазвичай у сенсі підвищення економічного, соціального, екологічного добробуту та якості життя громадян.
Ключові слова: регіон, регіональне управління, рівні управління, регулювання, розвиток регіону.

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку нашої держави обумовлює все більшу актуальність переходу на регіональний принцип організації господарства. Даний принцип передбачає зростання ролі регіонального управління на всіх стадіях соціально-економічного розвитку: становлення ринкових відносин, розвиток відповідної інфраструктури, роздержавлення та приватизація державної власності, необхідність забезпечення соціального захисту тощо.

Для України залишається актуальною проблема регіоналізації економіки. Чим краще діє система управління та господарювання в регіоні, чим повніше використовується його потенціал, природно-кліматичні умови для ефективного розвитку товаровиробників і ринків, чим повнішими та щільнішими стають міжрегіональні ринкові зв'язки, тим економічно і соціально стає міцнішою держава [1, с. 7]. У контексті ефективного вирішення проблем регіоналізації та глобалізації, які є взаємообумовленими та взаємозалежними, особливого значення набувають питання забезпечення сталого розвитку регіонів, що потребують обґрунтованих рішень, механізмів, інструментів та засобів. Доцільно визначити, що побудова раціональної системи регулювання соціально-економічним розвитком регіонів займає одне із провідних місць серед пріоритетних завдань. Практика показує, що на сучасному етапі економічних і суспільних «реформ та оновлення задля покращення життя людей» [5] необхідно створення гнучкого управлінського механізму, досконалого і дієвого, який даватиме змогу оперативно вирішувати проблеми взаємодії центра та регіонів.

© Балог О.Г., Петрова В.Ф., 2014

Можна констатувати, сьогоднішній стан регіонального управління не в повному обсязі відповідає сучасним вимогам, що проявляється в недостатньому ступені реакції на різноманітні потреби різних суспільних груп та окремих особистостей. Це обумовлено, з одного боку, збереженням централізованого управління з боку держави щодо процесів функціонування і розвитку її регіонів, з іншого – недостатньою активністю громади в формуванні децентралізованого управління із прийняттям на себе відповідних рішень і відповідальності. Актуальним та необхідним є пошук і впровадження новітніх підходів до управління та регулювання регіональним соціально-економічним розвитком, побудова такої системи управління, яка б була заснована на встановлення пріоритету цінностей, що у подальшому стане запорукою формування стратегічного бачення розвитку соціально-економічної системи регіону.

З'ясування сутності категорій «управління», «регіональне управління» показало, що це є процес цілеспрямованого впливу суб'єкту на об'єкт за допомогою сукупності інструментів та методів; це є специфічна діяльність, бо передбачає вплив багатої кількості суб'єктів із власними різноспрямованими інтересами та цілями на складний багатокомпонентний об'єкт. Сучасне розуміння регіонального управління має бути наступним – це сукупність принципів, методів, форм, засобів та інструментів, за допомогою яких відбувається вплив на соціально-економічні процеси в регіоні, з метою забезпечення найбільш ефективного досягнення цілей і завдань регіонального розвитку. Доцільно відзначити, що процес регулювання дозволяє підтримувати певні задані параметри соціально-економічної системи регіону у стані упорядкованості та пронизує всі функції (завдання) управління – від планування до контролю. Регулювання спрямовано на усунення недоліків, відхилень, збоїв, проблем, невідповідностей, що виникають у процесі реалізації стратегічних та операційних цілей і завдань; забезпечує реагування на зміни у внутрішньому і зовнішньому середовищах функціонування з метою досягнення стратегічних та тактичних цілей системи; забезпечує динамічну рівновагу регіональної системи; приводить параметри функціонування соціально-економічної системи регіону до бажаного стану.

Здійснення процесу регіонального управління спрямоване на забезпечення регіонального розвитку – «здійснення змін на краще, зазвичай у сенсі підвищення економічного, соціального, екологічного добробуту та якості життя громадян» [2, с. 4]. Стійкий (сталий, комплексний) розвиток передбачає нарощення економічного потенціалу регіонів, створення гідних умов життя нинішнім та майбутнім поколінням, ефективне та дбайливе використання ресурсів, технологічне переоснащення підприємств, удосконалення інфраструктури, збагачення біологічного різноманіття та культурної спадщини [3, с. 31]. Доходимо висновку, що проблема реалізації ефективного регіонального управління потребує обґрунтованої системи регулювання соціально-економічним розвитком, яка буде спрямована на вирішення визначених вище завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велику увагу дослідженню та вирішенню питань управління та регулювання розвитку регіонів приділили у своїх роботах С. Бандур, П. Бєлєнький, Б. Буркинський, З. Варналій, З. Герасимчук, А. Голіков, Б. Данилишин, М. Долішній, О. Крайник та інші. Незважаючи на значну кількість наукових досліджень з питань розвитку регіонів, теоретичні засади регулювання регіонального розвитку та підвищення його ефективності потребують постійної та безперервної наукової розробки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні Україна (а особливо населення країни, реальні суб'єкти підприємницької діяльності, інститути та організації третього сектору) потребує нової концепції регіональної політики, яка спрямована на довгострокову перспективу, враховує наявні досягнуті переваги, використовує можливості, що виникають, мінімізує і позбавляється від ризиків та загроз. Така концепція має стати основою для подальшого соціально-економічного розвитку держави і підвищення якості життя громадян України. На її основі мають бути ухвалені державна та відповідно регіональні стратегії розвитку, в яких будуть враховані інтереси та потреби, чітко розписані права та обов'язки всіх учасників регіонального розвитку – суб'єктів системи регулювання. Розробці таких стратегій має передувати детальний аналіз нинішнього стану регіонів, визначення їх конкурентних переваг і можливостей, усвідомлення зміни стану та позиції регіонів, зростання самосвідомості громади, врахування наявної великої кількості інтересів, які мають бути задоволенні в процесі функціонування та розвитку. Регіони потребують впровадження дієвої системи стратегічного управління, яка є найбільш сучасною та ефективною концепцією управління, що доведено досвідом світової спільноти. Ми наголошуємо, що вельми необхідним є розробка та впровадження системи стратегічного управління розвитком соціально-економічних регіональних систем, які спрямовані на забезпечення досягнення стратегічних змін, майбутнього оновленого стану системи, довгострокових цілей за рахунок розробки та реалізації альтернативних стратегій, вмілої їх адаптації до умов, які змінюються, успішним маневруванням стратегічних та тактичних альтернативних напрямків, шляхів, заходів та дій. В свою чергу, гнучкість у процесі вибору альтернатив, усунення негативних впливів зовнішнього середовища, мінімізації слабких сторін діяльності регіону залежить від системи регулювання.

Мета та задачі. Метою даної роботи є з'ясування сутності регіонального управління, визначення місця та завдань функції регулювання в даному процесі. Проаналізувати специфіку цілей, завдань та повноважень різних рівнів управління соціально-економічним розвитком регіону.

Виклад основного матеріалу. Численні фахівці досліджують різноманітні проблеми щодо забезпечення стійкого розвитку регіонів країни. Однак, одне з найбільших питань – як зменшити рівень регіональних диспропорцій і за рахунок цього забезпечити зростання національної соціально-економічної системи задля покращення рівня та якості життя кожного мешканця країни – залишається не вирішеним. Констатація того факту, що стратегічні зміни мають відбуватися з урахуванням особливостей регіональних систем, ще не перетворена на рівень конкретних дій. Процеси децентралізації сьогодні гальмуються, наявна вертикаль влади посилює власні повноваження. У межах концепції індикативного планування стратегія не може бути планом дій визначеним з гори до низу. Отже стратегія має бути гнучким інструментом, що реагує на зміну внутрішнього потенціалу системи і на зміни оточуючого середовища. А це можливо лише тоді, коли суб'єкти, що формують стратегію і реалізують її, є безпосередніми учасниками стратегічного управління, суб'єктами системи регулювання

довгострокового соціально-економічного розвитку. Якщо таких учасників забагато, і вони мають власні економічні, соціальні та інші інтереси, то вельми необхідним є надійний метод узгодження різноманітних інтересів.

Для рівня регіону політика в інтересах управління розвитком означає узгоджену з економічним суб'єктом більш високого рівня (національним чи міжнаціональним) генеральну лінію дій (системні напрямки постановки цілей та завдань, узгоджені з напрямками ключових коштів їх досягнення) [4, с. 56]. Завдання політики – узгоджувати дії та рішення кожного окремого регіону із загальносвітовими та національними тенденціями реалізації дій.

Передує розробці політики концепція. За словами Б.М. Данилишина: «концепція – це система положень, в якій визначається сукупність найбільш суттєвих елементів певної теорії, викладених в прийнятній формі» [5, с. 261]. Будь-яка стратегія формується на основі концепції – системі уявлень про стратегічні цілі і пріоритети соціально-економічної політики, найважливіші напрямки і засоби реалізації сформульованих цілей.

Однозначно слід зауважити, що всі соціально-економічні перетворення, які відбуваються в країні останніми роками безпосередньо порушують проблеми найважливіших елементів національної системи – регіонів. Безумовно, що саме діяльність держави та державницький підхід є визначальним при вирішенні регіональних проблем задля забезпечення подальшого розвитку України, її економічної безпеки, створення ефективного ринкового середовища, включення країни в світові інтеграційні процеси. Саме дії держави обумовлюють правильний вибір основних напрямів регіональної економічної політики. Держава є і основним суб'єктом управління, що впливає на свої регіони, і основним інструментом, що прямо і опосередковано впливає на масштаби інвестиційної політики, оперативно та ефективно реагує на ринкові коливання цін, підтримує мале та середнє підприємництво як основу для формування середнього класу, веде ефективну політику бюджетного вирівнювання територій, створює та удосконалює інфраструктури регіонів тощо [1, с. 6].

В свою чергу В.Є. Реутов відзначає, що «недостатньо науково обґрунтована державна регіональна політика стала причиною малоефективного розвитку економіки країни в цілому, а також низького рівня її економічної безпеки. Постійно змінюються внутрішні і зовнішні умови функціонування регіональних господарських систем. Все це визначає необхідність проведення теоретичних, методологічних і практичних досліджень трансформаційних процесів на мезорівні з метою розробки механізмів сталого розвитку регіональних економічних систем і стратегічних напрямків підвищення їхньої ефективності в контексті забезпечення належного рівня економічної безпеки» [6, с. 5].

Отже можна стверджувати, що саме державна регіональна політика покликана забезпечити динамізм регіонального соціально-економічного розвитку через більш повне залучення ресурсного потенціалу регіонів, використання переваг територіального поділу і кооперації праці. Усвідомлення та використання регіональної галузевої спеціалізації має привести до збільшення і зміцнення міжрегіональних господарських зв'язків (як всередині країни, так і між регіонами поза межами країни). Це, в свою чергу, призведе до посилення процесів економічної інтеграції регіонів всередині країни, збільшення ефективності їх господарювання за рахунок максимального за діяння внутрішнього потенціалу, вирівнювання наявних регіональних диспропорцій, зростання рівня життя населення в цілому по країні, створення раціонального та ефективного національного економічного комплексу.

Саме такі позиції відстоює автор посібника [7], який відзначає: «Державна регіональна економічна політика – це цілеспрямована діяльність держави з управління соціальним, економічним, екологічним розвитком регіонів. Вона охоплює комплекс державних рішень та конкретних заходів, які відповідають економічній стратегії держави. Ця політика характеризується певною сукупністю цілей, завдань, механізмів, які в кінцевому підсумку визначають її стратегію і тактику; передбачає врахування широкого спектру національних, політичних, соціальних факторів, що дає змогу впливати на тенденції регіонального розвитку. Вона охоплює усю систему відносин між державою і регіонами, з одного боку, та між регіонами – з другого» [7, с. 197-198].

На думку авторів монографії [5, с. 59] державна регіональна політика має вирішувати подвійну групу завдань:

– забезпечувати спрямованість на досягнення національного пріоритету, тобто зосереджувати зусилля та дії з метою зменшення розриву між рівнем розвитку економіки і забезпеченням умов життя населення власної держави та іншими більш розвиненими країнами. Це досягається шляхом підтримки та більшої уваги регіонам із високим індустріальним та експортним потенціалом (із наявними факторами успіху) задля досягнення загальнонаціональної ефективності, конкурентоспроможності, але із поглибленням наявної диференціації рівня економічного розвитку регіонів;

– забезпечувати спрямованість на досягнення регіонального пріоритету, тобто зосередження зусиль і дій на територіальному вирівнюванні, збалансованому розвитку регіонів, підвищенні просторової ефективності.

В свою чергу М.М. Наркізов надає наступне визначення: «Регіональна політика – це сфера діяльності щодо створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів, підвищення рівня життя населення, забезпечення дотримання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного її громадянина незалежно від місця проживання, а також поглиблення процесів ринкової трансформації на основі підвищення ефективності використання потенціалу регіонів з урахуванням природних, економічних, історичних, культурних, соціальних та інших особливостей, підвищення конкурентоспроможності регіонів та територіальних громад, підвищення дієвості управлінських рішень, удосконалення роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [8, с. 410]. Автори роботи [9, с. 11] визначають, що «регіональна політика – це набір заходів, мета яких полягає в наданні істотної динаміки регіональному соціально-економічному розвитку, залучаючи потенційні ресурси регіонів до економічного обороту в більшому обсязі та ширше використовуючи територіальний поділ і співпрацю шляхом розширення повноважень і підвищення відповідальності місцевих виконавчих органів влади та місцевих органів самоврядування у вирішенні поточних і майбутніх проблем територій». Отже, слід констатувати, що існує і інша точка зору згідно з якою регіональна політика не є лише прерогативою держави. Вона є багаторівневою, тобто має проводитися органами влади центру, регіону і місцевого самоврядування.

Згідно з Європейською хартією місцевого самоврядування, прийнятою Радою Європи в 1985 р. й ратифікованою Україною в 1997 р., регіональна політика спрямована на: збалансування соціально-економічного розвитку регіонів; поліпшення якості життя населення; ефективне управління природними ресурсами; раціональне використання земель; створення умов для міжрегіонального й міжнародного співробітництва. При цьому пануючим принципом є повсюдність місцевого самоврядування [10, с. 13]. Саме такі міркування знаходимо в працях провідних фахівців. Так Е.Б. Алаєв [12], О.П. Крайник [1], В.К. Симоненко [11] та ін., відзначають, що регіональна політика, з одного боку, є «чітко опрацьована в законодавчому аспекті практична діяльність держави в усіх регіонах країни, а з іншого – соціально-економічна політика, здійснювана на базі загальнодержавного законодавства самими регіонами для досягнення тих чи інших регіональних і місцевих цілей і завдань».

Варналій З.С. досліджуючи питання регіональної політики зауважує наступне [12, с. 143]: (1) необхідно визначити, що державна регіональна політика є складовою національної стратегії розвитку держави в цілому; (2) існуюча традиційна модель регіональної політики є головною причиною дезінтеграційних тенденцій, що загрожують консолідації суспільства; (3) впровадження класичної моделі регіональної політики на основі нової парадигми «відповідальної регіоналізації» – це головний шлях до суспільно-політичної та соціально-економічної консолідації; (4) подолання інституційних, соціально-економічних та морально-психологічних перешкод розвитку регіонів сьогодні є нагальною вимогою часу; (5) пошук оптимального балансу між децентралізацією управління і «єдиновладдям» особливо актуальний сьогодні в контексті політичної реформи. Надаючи певні повноваження, права регіонам, місцевим органам влади та органам місцевого самоврядування, треба не забувати і про необхідність єдиної державної політики, про єдиновладдя.

У монографії А.П. Голікова та Н.А. Козакової визначено: «Державна регіональна політика – це політика держави з політичного, правового, соціального та економічного розвитку країни в просторовому (регіональному) аспекті, яка відображує як відносини між державою та регіонами, так і взаємовідносини регіонів між собою» [13]. Автори зауважують, що вона може проводитися на трьох рівнях: державному, отже при активній участі Центру в регіональному розвитку; регіональному – всередині регіонального розвитку на основі наявних повноважень та коштів регіону; локальному – як політика органів місцевого самоврядування (муніципальна політика). Отже, слід зауважити, що регіональна політика не є діяльністю лише державних органів. Регіональна соціально-економічна політика містить щонайменше дві складові частини – державну регіональну політику й політику самих регіонів (реалізовану з урахуванням регіональних особливостей на основі загальнодержавних принципів).

Підтримуючи точку зору академіка АЕН України О.Б. Коротич [14], яка розмежовує у використанні основні терміни, зауважимо, що:

– під «державною політикою» будемо розуміти «політику держави щодо її внутрішнього та зовнішнього середовища, яка формується при розробці стратегії розвитку держави на основі докладного аналізу ситуації, що склалася у державі та поза її межами, а реалізується через рішення та дії народу (для демократичних держав), органів державної влади й керівництва країни у процесі здійснення державного управління усіма сферами життєдіяльності держави;

– під «державною регіональною політикою» будемо розуміти стратегічну лінію поведінки держави, модель досягнення загальнонаціональних цілей, систему цілей і дій, спрямованих на реалізацію інтересів держави стосовно регіонів задля вирішення питань щодо просторового аспекту їх цілісного соціально-економічного розвитку, які розробляються і втілюються від імені і в інтересах держави та усього народу цієї держави;

– під «політикою регіонів» будемо розуміти стратегічну лінію поведінки самих регіонів, здійснювану на базі загальнодержавного законодавства, що виходить з інтересів адміністративного регіону та громади цього регіону і стосується як забезпечення комплексного розвитку соціально-економічної територіальної системи адміністративного регіону так і регіональних систем районного рівня, що входять до його складу.

Відзначимо, що зміст політики регіонів відображується у сукупності стратегічно орієнтованих цілей і принципів, які визначають шляхи реалізації сформульованих цілей у процесі управління соціально-економічним розвитком регіону.

Раніше основну роль у розробці і реалізації регіональної політики відігравали центральні органи виконавчої влади, нині дедалі активнішу участь у процесах регіонального розвитку беруть органи місцевого та регіонального самоврядування, а також наднаціональні органи управління, які презентують Структурні фонди Європейського Союзу. Роль центрального уряду, що є головним елементом в інституційній інфраструктурі регіональної політики, дедалі більше зводиться до розробки концептуальних засад і необхідної нормативно-правової бази. В той же час у реалізації регіональної політики зростає роль регіонального і місцевого самоврядування, приватних структур, громадських організацій, які обстоюють інтереси громад і регіонів, а також професійних структур (зокрема агентств регіонального розвитку), покликаних сприяти регіональним ініціативам, і які мають бути поза впливом як політичних інтересів, так й інтересів окремих органів влади.

Як державна регіональна політика має виходити із концепції державного регіонального розвитку, так і політика регіонів має базуватися на власній концепції соціально-економічного розвитку. В монографії [15] визначено, що концепція соціально-економічного розвитку будь-якого регіону представляє собою цілісну систему науково обґрунтованих поглядів, спрямовану на комплексний розвиток певної території шляхом визначення конструктивних ліній діяльності всіх галузей економіки на довготривалий період. Вона: по-перше, має базуватися на економічній політиці держави, відповідати не тільки регіональним, а, передусім, національним інтересам країни і захищати її безпеку; по-друге, вона має максимально враховувати природно-кліматичні, географічні, екологічні, демографічні та інші особливості території, з тим, щоб більш раціонально їх використовувати; по-третє, мати на увазі, що проведення економічного експерименту або господарчої реформи, тим більш перехід від однієї економічної моделі до іншої, потребують визначеного часу, відповідно концепція має носити довготерміновий характер; по-четверте, економічна концепція не може бути науковою абстракцією. Вона має бути спрямована на практичну реалізацію конструктивної лінії діяльності всіх галузей регіону з участю його мешканців та для покращення рівня їх благополуччя [15, с. 9-10].

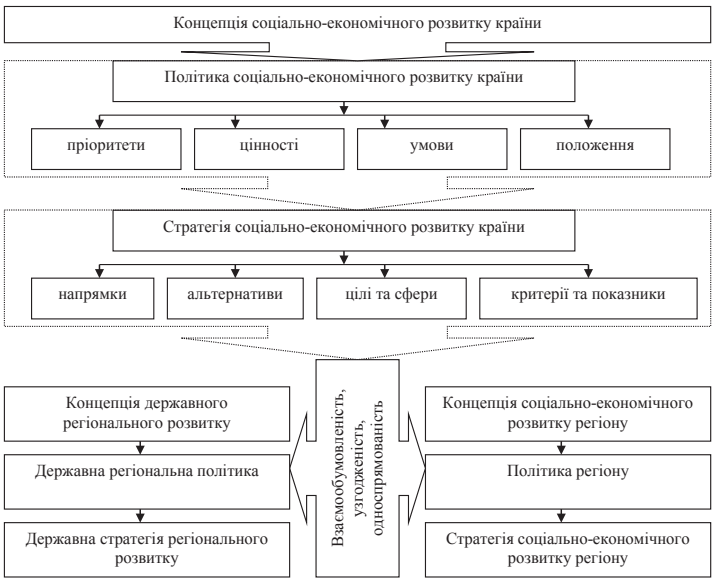

Рис. 1. Система регулювання соціально-економічним розвитком регіонів

Джерело: розроблено авторами

На рис. 1 представлено взаємозв'язок та взаємообумовленість основних розглянутих категорій. Саме визначені елементи формують систему управління, визначають її цілі та завдання, розмежовують зони відповідальності та повноважень.

Таким чином, ми розмежовуємо між собою діяльність держави в сфері регіонального управління та діяльність відповідних органів на місцях (місцевого самоврядування) щодо формування пріоритетів та реалізації завдань соціально-економічного розвитку регіону. Такий підхід цілком відповідає світовому досвіду щодо наявності різних систем регіонального управління, які відрізняються між собою за такими критеріями, як: специфікою поєднань повноважень і функцій регіональних органів управління та місцевого самоврядування, кількістю наявних рівнів управління.

Як відзначає Т.М. Безверхнюк: «В Україні (порівняно з європейським досвідом) можна визначити три типи структур регіонального рівня управління: державне управління на регіональному рівні, державне регулювання регіонального розвитку; регіональне управління (хоча даний підхід є достатньо дискусійним в середовищі вчених)» [16]. Хочемо наголосити, що цілі державної регіональної політики і політики регіонів не є тотожними, хоча вони мають тісно переплітатися і базуватися одна на одній. На відміну від загальнодержавних цілей, які опікуються інтересами суспільства і країни в цілому, цілі регіонів спрямовані на забезпечення реалізації інтересів саме мешканців конкретного регіону, його громади.

Висновки і пропозиції. Таким чином, в даній роботі ми наголошуємо на необхідності суттєвого оновлення розуміння сутності регіонального управління, що є вельми актуальним під час реалізації реформ з децентралізації управління та набуття окремими регіональними системами більших повноважень та відповідальності. У такому контексті більша частина функцій та завдань має бути передана від одного суб'єкту (держави) до рук численних суб'єктів регулювання соціально-економічним розвитком регіонів (органів місцевого самоврядування, агенцій регіонального розвитку, наукових кіл, об'єднань підприємців тощо). Їх узгоджена діяльність є запорукою впровадження ефективного стратегічного управління регіональним розвитком.

Система регулювання соціально-економічним розвитком регіону дозволяє підтримувати певні задані параметри соціально-економічної системи регіону у стані упорядкованості, реагувати на зміни у зовнішньому та внутрішньому середовища, зробити управління гнучким та ефективним, тобто здатним досягати чітких, конкретних цілей.

Список літератури:

1. Соціально-економічний розвиток регіону: механізми державного впливу [Текст]: монографія / кер. авт. кол. д.е.н., доц. О.П. Крайник; авт. кол.: Г.С. Третяк, О.М. Черемис, І.І. Козак. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. – 232 с.
2. Регіональна політика: правове регулювання. Світовий та український досвід [Текст] / В. Куйбіда, А. Ткачук, Т. Забуковець-Ковачич; за заг. ред. Р. Ткачука. – К.: Леста, 2010. – 224 с.
3. Пашкевич М.С. Наукові засади регулювання регіональної економіки [Текст]: монографія / М.С. Пашкевич. – Дніпропетровськ-Донецьк: Національний гірничий університет, 2012. – 790 с.
4. Социально-экономический потенциал региона [Текст]: монография / под общ. ред. проф. О.Ф. Балацкого. – Сумы: Университетская книга, 2010. – 364 с.
5. Данилишин Б.М. Соціально-економічні проблеми розвитку регіонів: методологія і практика [Текст]: монографія / Б.М. Данилишин, Л.Г. Чернюк, М.І. Фашевський; за ред. д.е.н., проф., чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. – Черкаси: ЧДТУ, 2006. – 315 с.
6. Реутов В.Є. Регіональний вимір трансформаційних зрушень економіки України [Текст]: монографія / В.Є. Реутов. – Сімферополь: ПП «Підприємство «Фенікс», 2010. – 432 с.
7. Бандур С.І. Регіональна економіка [Текст]: навч. посіб. / С.І. Бандур. – К.: ІПК ДСЗУ, 2010. – 263 с.
8. Наркізов М.М. Реалізація ефективної регіональної політики в Україні [Текст] / М.М. Наркізов // Вісник економіки транспорту і промисловості. – № 34, 2011. – С. 408-411.
9. Уманець Т.В. Оцінка регіонального економічного розвитку України: теорія і практика [Текст]: монографія / Т.В. Уманець, О.В. Лучакова, К.М. Косьміна. – Донецьк: «ВІК», 2010. – 477 с.
10. Голіков А.П. Регіональна економіка та природокористування [Текст]: навч. посіб. / А.П. Голіков, О.Г. Дейнека, Л.О. Позднякова, П.О. Черномаз; за ред. А.П. Голікова. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 352 с.
11. Симоненко В.К. Регіони України: проблеми розвитку [Текст] / В.К. Симоненко. – К.: Наукова думка, 1997. – 262 с.
12. Варналій З.С. Регіональна політика України: нові умови, нові вимоги [Текст] / З.С. Варналій // Стратегічні пріоритети. – № 1(2), 2007. – С. 141-149.
13. Голиков А.П. Стратегия регионального развития: европейский контекст [Текст]: монография / А.П. Голиков, Н.А. Казакова. – Х.: Экограф, 2008. – 180 с.
14. Коротич О.Б. Державне управління регіональним розвитком країни: визначення основних понять [Текст] / О.Б. Коротич // Вісник економічної науки України. – № 2, 2010. – С. 57-61.

15. Формирование конкурентоспособности в контексте регионального развития [Текст]: монография / под ред. академика НАН Украины Б.В. Буркинского. – Одесса: Ин-т проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2009. – 334 с.
16. Безверхнюк Т.М. Сучасні парадигми регіонального управління: плюралізм методологічних підходів [Текст] / Т.М. Безверхнюк // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. праць – Вип. 1(29). – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2007. – С. 51-58.

Балог А.Г.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
Петрова В.Ф.
Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А.Н. Бекетова

СИСТЕМА РЕГУЛИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИМ РАЗВИТИЕМ РЕГИОНА: ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация
В статье рассмотрена сущность и специфика регионального управления, определены его уровни и виды, акцентировано внимание на имеющейся специфике каждого уровня. Показано, что регулирование как функция управления присутствует во время выполнения всех ключевых функций и задач. Доказано, что научно обоснованная система регулирования, которая направлена на устранение отклонений, сбоев, недостатков и внедрение противодействующих мероприятий, должно обеспечить социально-экономическое развитие регионов, т.е. реализацию изменений в лучшую сторону в смысле повышения экономического, социального, экологического благосостояния и уровня жизни граждан.
Ключевые слова: регион, региональное управление, уровни управления, регулирование, развитие региона.

Balog A.G.
Odessa National University of I.I. Mechnikova
Petrova V.F.
O. M. Beketov Kharkiv National University of Municipal Services

CONTROL SYSTEM FOR SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION: TERMINOLOGICAL ASPECTS

Summary
The article discusses the nature and specificity of regional governance, to define its levels and types, emphasized the existing specifics of each level. It is shown that the regulation as a function of management is present during all key functions and tasks. It is proved that a scientifically based system of regulation, which is aimed at the elimination of deviations, failures, shortcomings and implementation of countervailing measures should ensure that the socio-economic development of the regions, ie, implementation of changes for the better in the sense of improving the economic, social and environmental well-being and standard of living of citizens.
Keywords: region, regional management, levels of management, regulation, development of the region.

УДК 338.242:351.72:330.322

ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ ОБЧИСЛЕННЯ КОНЦЕСІЙНИХ ПЛАТЕЖІВ ЗА КОНЦЕСІЙНИМИ УГОДАМИ НА БУДІВНИЦТВО ТА ЕКСПЛУАТАЦІЮ НОВИХ ОБ'ЄКТІВ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Бондар Н.М.
Національний транспортний університет

На основі критичного огляду існуючого в Україні нормативно-правового регулювання порядку розрахунку концесійних платежів по проектах нового будівництва та експлуатації об'єктів транспортної інфраструктури сформульовані існуючі правові положення у сфері концесій, які не дають реальної можливості активно залучати приватні інвестиції у розвиток транспортної інфраструктури. Запропонований авторський підхід, при якому річні концесійні платежі поставлені у пряму залежність від очікуваних від проекту грошових потоків з урахуванням вартості обслуговування капіталу, залученого для реалізації проекту. Такий підхід забезпечує зниження ризику учасників концесійної угоди, захист інтересів інвесторів та фінансову життєздатність проекту.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, концесія, транспортна інфраструктура, грошові потоки, концесійні платежі.

Постановка проблеми. Незважаючи на формування в Україні правових засад розвитку транспортної інфраструктури (ТІ) на основі державно-приватного партнерства (ДПП), зокрема на засадах концесії, жодного успішного проекту в нашій державі, нажаль, так і не було реалізовано. Основними причинами цього стали як нестабільність політичної ситуації, що мала місце протягом останніх років і не сприяла довірчим відносинам між бізнесом та органами влади, так й непродуманим регламентуванням порядку, зокрема бази нарахування концесійних платежів за об'єктами ТІ, будівництво яких здійснюється з нуля. Так, діючим в Україні законодавством передбачено нарахування концесійних платежів виходячи з ринкової вартості майбутнього об'єкта, визначеної експертним шляхом ще до етапу будівництва. У разі встановлення концесійного платежу на найвищому рівні (10% ринкової вартості об'єкта) до складу сукупних витрат інвестора будуть включені не тільки значні капітальні вкладення на спорудження та введення в експлуатацію об'єкта (за балансовою вартістю), а й сплата державі протягом кожних 10 років експлуатації концесійних платежів у розмірі повної ринкової вартості цього ж об'єкта, визначеної експертами на стадії укладення угоди. При цьому уряд не гарантує інвестору відшкодування вкладених йому інвестицій. Зрозуміло, такі правові регламентування не сприяють залученню приватних інвестицій до розвитку ТІ.

Обрання ж за базу нарахування концесійних платежів ринкової вартості об'єкта концесії, визначеної на підставі припущення про завершення його створення (будівництва) з урахуванням прогнозованого періоду такого створення (будівництва) значно підвищує ризики інвесторів та призводить до зниження інвестиційної привабливості великих транспортних інфраструктурних проектів (ТІП) зокрема, оскільки: 1) інвестори вкладають кошти у створення нового об'єкта не маючи при цьому досить надійних прогнозних оцінок попиту, 2) самі ТІП характеризуються великими вкладеннями інвестицій та тривалим терміном окупності; 3) у діючому законодавстві не прописані чітко умови отримання земельної ділянки під створення об'єкта ТІ, зокрема, хто і в яких обсягах буде нести витрати щодо виплат відшкодувань власникам земельних ділянок, будівель за відчуження таких ділянок та відселення мешканців з відповідних територій. Такі компенсаційні виплати збільшують вартість новоствореного об'єкта інфраструктури, а отже й величину концесійних платежів. Враховуючи, що збудований об'єкт ТІ залишається у державній власності і надалі може здаватись в оренду або концесію, вимога відшкодування таких витрат з концесіонера за період концесійної угоди на будівництво та експлуатацію об'єкта не відповідає принципам партнерства держави і приватного бізнесу. Це зумовлює актуальність пошуку нового механізму обчислення концесійних платежів для проектів будівництва об'єкта «з нуля» та його подальшої експлуатації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, пов'язані з концесійними платежами досліджуються багатьма науковцями, як вітчизняними, так й зарубіжними. Окремі вітчизняні фахівці (О. Кифак, В. Будник, Д. Колодяжний) звертають увагу на недосконалість вітчизняної нормативно-правової бази та пропонують свої варіанти вирішення проблеми [3,4]. Так, О. Кифак та Д. Колодяжний вважають за доцільне скористатись зарубіжним досвідом, в якому виокремлюють декілька варіантів стягнення концесійних платежів: фіксовані регулярні платежі за використання державного майна та території, наданих для реалізації проекту концесії (аналогічно оренді землі вони можуть встановлюватись або у фіксованому розмірі, або у відсотковому відношенні до вартості майна); регулярні гнучкі платежі, розмір яких обчислюється виходячи з показників обсягу надання послуг збудованого об'єкта концесії. Знову таки виникає питання, як обґрунтувати фіксований розмір або відсоткову ставку, обсяг наданих послуг, що слід прийняти за базу обчислення концесійних платежів таким чином, аби проект залишився цікавим для приватних інвесторів.

Будник В. пропонує встановлювати «рівноважний» розмір концесійних платежів, за якого надходження до бюджету дорівнюватимуть величині чистої теперішньої вартості грошових потоків проекту. Слід зазначити, що з практичної точки зору такий спосіб визначення величини концесійних платежів реалізувати досить складно, адже згідно Податкового кодексу України величина сплачених концесійних платежів включається до витрат концесіонера, а отже впливає й на прибуток, який разом із річною сумою амортизаційних відрахувань формує річний грошовий потік від проекту. Крім практичної складності обчислення річних концесійних платежів за такою методикою, має місце й отримання державою надмірної вигоди: не вкладаючи жодних інвестицій у створення нового об'єкта вона отримує надходження, що дорівнюють справедливій вигоді інвесторів, що пішли на ризик. При цьому інвестори не звільняються від сплати податку на прибуток. Як бачимо, такий підхід також не забезпечує справедливість величини концесійних платежів.

© Бондар Н.М., 2014

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Отже, питання обчислення концесійних платежів за договорами концесії, які передбачають будівництво та експлуатацію нових об'єктів ТІ залишається відкритим і потребує подальших досліджень.

Мета статті. Метою запропонованої статті є обґрунтування нового методичного підходу до обчислення концесійних платежів за проектами будівництва та експлуатації нових об'єктів ТІ.

Викладення основного матеріалу. З метою захисту інтересів приватних учасників концесійних проектів постає завдання обґрунтування граничного розміру концесійного платежу. З урахуванням вимог Податкового кодексу (стаття 153.7) концесійні платежі відносяться до витрат періоду і зменшують прибуток до оподаткування. Відповідно, річний грошовий потік від експлуатації об'єкта концесії з урахуванням витрат на обслуговування залучених позик та концесійних платежів у вартісних вимірниках визначається за формулою

$$CF_t = (Д_{pt} - ЕВ_t - АВ_t - КП_t - ПВ_t) \cdot (1 - s_{пп}) + АВ_t - ПК_t \quad (1)$$

де CF_t – річний грошовий потік від проекту у прогнозних цінах t-го року періоду концесії, у вартісних вимірниках; $Д_{pt}$ – дохід, одержаний від користувачів за право користування об'єктом транспортної інфраструктури, у вартісних вимірниках; $ЕВ_t$ – річні експлуатаційні витрати концесіонера у прогнозних цінах t-го року життєвого циклу проекту, у вартісних вимірниках; $АВ_t$ – річна сума амортизаційних відрахувань по об'єкту транспортної інфраструктури, нарахована у t-році періоду концесії, у вартісних вимірниках; $КП_t$ – річна сума концесійних платежів, що сплачується у t-році періоду концесійного договору, у вартісних вимірниках; $ПВ_t$ – річна сума процентних виплат у t-році за залученими для фінансування кредитними ресурсами, у вартісних вимірниках. $ПК_t$ – річна сума позикового капіталу, що підлягає погашенню у t-році, у вартісних вимірниках; $s_{пп}$ – ставка податку на прибуток, у вигляді десяткового дробу.

Успішна реалізація капіталомісткого ТІП на засадах концесії можлива тільки за умови забезпечення інтересів як держави, суспільства, так й приватних інвесторів. Отже, визначення «справедливого» розміру концесійного платежу» слід здійснювати з урахуванням забезпечення ефективності учасників проекту. Тобто повинна виконуватись умова, за якої приведена вартість очікуваних грошових потоків вища за суму початкових інвестицій:

$$\sum_{t=1e}^{T_к} CF_t \times \frac{1}{(1+R)^t} \geq I \quad (2)$$

де R – необхідна ставка доходності проекту, у вигляді десяткового дробу; I – сума інвестицій, здійснених під час будівельної стадії періоду концесії, у вартісних вимірниках; t=1e – перший рік експлуатаційної стадії періоду концесії; $T_к$ – тривалість терміну концесії, у роках.

В основі визначення «справедливого» розміру концесійного платежу автором пропонується розглядати очікувані від реалізації проекту середньорічні грошові потоки та вартість користування залученим для його фінансування капіталом. Визначення «справедливого» розміру річного концесійного платежу, який забезпечить задоволення інтересів суспільства та інвесторів, передбачає виконання низки послідовних етапів:

1. *Обчислення потреби в інвестиціях за роками будівельної стадії періоду концесії для реалізації проекту.*

2. *Обчислення очікуваних річних грошових потоків без урахування концесійних платежів та витрат на обслуговування позикового капіталу.* Позначимо очікувані у t-тому році експлуатаційної стадії річні грошові потоки без урахування концесійних платежів та витрат на обслуговування позикового капіталу як $CF1_t$. Вони обчислюватимуться за формулою

$$CF_t = (Д_{pt} - ЕВ_t - АВ_t) \cdot (1 - s_{пп}) + АВ_t \quad (3)$$

3. *Обчислення внутрішньої ставки доходності проекту, тобто дисконтної ставки, за якої чиста приведена вартість середньорічних грошових потоків без урахування концесійних платежів, витрат на сплату відсотків за користування позиковим капіталом дорівнюватиме приведеній вартості капіталу, інвестованого протягом будівельної стадії періоду концесії.*

Підставимо величини річних грошових потоків без урахування концесійних платежів та витрат на сплату відсотків за користування позиковим капіталом (CF1) у формулу (2) та запишемо її таким чином:

$$\sum_{t=1e}^{T_e} CF1_t \times \frac{1}{(1+R1)^t} = I. \quad (4)$$

де T_e – тривалість експлуатаційної стадії періоду концесії, у роках; R1 – дисконтна ставка, що відповідає внутрішній ставці доходності проекту за умови середньорічних грошових потоків у розмірі $CF1_t$ та суми початкових інвестицій у розмірі I. Величина R1 обчислюється за допомогою табличного інструментарію Excel для заданих умов.

4. *Порівняння внутрішньої ставки доходності (R1) із вартістю позикових джерел, що можуть бути залучені до фінансування проекту ($r_{пк}$).* У разі, якщо R1 > $r_{кр}$, обчислюється середньорічний розмір концесійного платежу, що може стягуватись з концесіонера.

Якщо R1 = $r_{кр}$, очікуваних грошових потоків вистачатиме тільки на покриття експлуатаційних витрат та обслуговування позикового капіталу. Для виплати концесійних платежів очікуваних грошових потоків буде недостатньо.

Якщо ж R1 < $r_{кр}$ – очікувані від проекту грошові потоки не здатні забезпечити обслуговування залучених позикових джерел. Оскільки ТІП є досить капіталомісткими, їхня реалізація виключно за рахунок акціонерного капіталу є неможливою, оскільки через високі ризики акціонери вимагатимуть більшу прибутковість, яку проект забезпечити не здатний. Це означає, що такий ТІП не може бути реалізований на засадах концесії без інвестиційної участі держави та здійснення державою часткових компенсаційних виплат концесіонеру для збільшення очікуваних річних грошових потоків.

5. *Обчислення мінімального розрахункового розміру середньорічного грошового потоку (CF2), за якого буде забезпечене обслуговування позикового капіталу. Проводиться у випадку, якщо виконується умова R1 >$r_{кр}$.*

Оскільки період концесії є тривалим, очікувані протягом нього річні грошові потоки з урахуванням концесійних платежів можна розглядати як такі, що прагнуть до певного свого середнього значення, яке позначимо як CF2. Виходячи з припущення про сталість зазначених середньорічних грошових потоків та тривалий термін їх надходження, послідовність таких грошових потоків може розглядатись як ануїтет. Обчислити розрахунковий розмір CF2 можна виходячи з умови внутрішньої ставки доходності, за яку прийнята вартість користування залученим капіталом, тобто R2 = $r_{пк}$.:

$$\sum_{t=1e}^{T_e} CF2 \times \frac{1}{(1+R2)^t} = I \quad (5)$$

де R2 – внутрішня ставка доходності за умови надходження середньорічних грошових потоків у розмірі розрахункового CF2 та суми інвестованого капіталу I, у вигляді відсоткової ставки; $\sum_{t=1e}^{T_e}\frac{1}{(1+R2)^t}$ – сума значень коефіцієнта дисконтування за період експлуатаційної стадії проекту.

Шляхом перетворення (5) маємо:

$$CF2 \times \sum_{t=1e}^{T_e}\frac{1}{(1+R2)^t} = I \text{ звідки } CF2 = I/\sum_{t=1e}^{T_e}\frac{1}{(1+R2)^t} \quad (6)$$

6. *Обчислення розміру концесійного платежу, за якого може бути забезпечене обслуговування кредитних ресурсів.* З іншого боку розмір середньорічного грошового потоку з урахуванням концесійних платежів (CF2), обчислюється виходячи із середньорічних значень доходу від надання послуг, експлуатаційних витрат, суми амортизаційних відрахувань та суми концесійних платежів:

$$CF2 = \left(\overline{Д_р} - \overline{EB} - \overline{AB} - \overline{КП}\right) \times (1 - s_{пп}) + \overline{AB} \quad (7)$$

Де $\overline{Д_р}$ – середньорічний дохід від реалізації послуг, у грошових вимірниках; $\overline{EB}$ – середньорічні експлуатаційні витрати, пов'язані з наданням послуг, у грошових вимірниках; $\overline{AB}$ – середньорічна сума амортизаційних відрахувань, у грошових вимірниках; $\overline{КП}$ – середньорічна сума концесійного платежу, у грошових вимірниках.

Прирівнявши праві частини рівнянь (7) та (6) маємо:

$$\left(\overline{Д_р} - \overline{EB} - \overline{AB} - \overline{КП}\right) \times (1 - s) + \overline{AB} = I/\sum_{t=1e}^{T_e}\frac{1}{(1+R2)^t} \quad (8)$$

Звідки розмір концесійного платежу за умови, що залучені кредитні ресурси та нараховані по ним відсотки вже погашені, становить:

$$\overline{КП} = \overline{Д_р} - \overline{EB} - \overline{AB} - \left[\left(I/\sum_{t=1e}^{T_e}\frac{1}{(1+R2)^t}\right) - \overline{AB}\right]/(1 - s). \quad (9)$$

7. *Обчислення можливого обсягу залучення кредитних ресурсів, що може бути залучений до фінансування проекту з урахуванням максимального рівня концесійних платежів.* За умовами проектного фінансування погашення виплата процентів та погашення основної суми боргу починається тільки після початку експлуатації об'єкта. При цьому проект вважається фінансово спроможним бути реалізованим, якщо щороку його річні грошові потоки дають змогу забезпечити обслуговування залучених джерел.

Якщо привести річні операційні грошові потоки та суму коштів, необхідних для виплати річних процентів та погашення основної суми боргу до їхньої поточної цінності, то розмір кредитних ресурсів у вартісних вимірниках, що може бути залучений для фінансування проекту обчислюється як:

$$D = CF2/\left(DSCR \cdot \left(\frac{1}{T_{кр}} + r_{кр}\right)\right) \quad (10)$$

де D – максимально можлива сума залучення кредитних ресурсів з урахуванням потенційної кредитоспроможності проекту, у вартісних вимірниках; DSCR – значення коефіцієнту обслуговування боргу протягом року; $T_{кр}$ – тривалість періоду погашення кредиту, у роках; $r_{кр}$ – річна ставка процентів за залученими кредитами, у вигляді десяткового дробу.

8. *Обчислення незабезпеченого кредитними ресурсами обсягу інвестицій.* Незабезпечений фінансовими ресурсами обсяг інвестицій для реалізації ТІП після залучення кредитних ресурсів (НФР) у вартісних вимірниках обчислюється як:

$$НФР = \sum_{t=1}^{T_{буд}} I_{поч.t} - D \quad (11)$$

де $I_{поч.t}$ – потреба у початкових інвестиціях в ТІП, у вартісних вимірниках; $T_{буд}$ – кількість років, протягом яких здійснюються початкові інвестиції у проект будівництва об'єкта ТІ, у роках; t – рік здійснення початкових інвестицій.

9. *Обчислення потенційного обсягу акціонерного капіталу, що може бути залучений до фінансування ТІП.* Розмір потенційної участі інвесторів в акціонерному капіталі спеціальної проектної компанії (СПК) обмежується спроможністю проекту генерувати достатні грошові потоки $CF3_t$, що забезпечують таким інвесторам очікувану норму доходності:

$$CF3_t \geq DV_t \quad (12)$$

де DV_t – річний розмір дивідендних виплат за прямими інвестиціями в акціонерний капітал СПК, у вартісних вимірниках.

Чистий річний грошовий потік, який приймається до уваги під час визначення потенційного обсягу акціонерного капіталу СПК у t-році періоду концесії, обчислюється з урахуванням погашення частини основної суми кредиту $CF3_t$ за формулою:

$$CF3_t = \left(Д_{рt} - EB_t - AB_t - КП_t - ПВ_t\right) \cdot (1 - s_{пп}) + AB_t - \left(\frac{D}{T_{кр}}\right)_t \quad (13)$$

де $\left(\frac{D}{T_{кр}}\right)_t$ – частина основної суми кредиту, що погашається у t-році експлуатаційної стадії періоду концесії, у вартісних вимірниках.

Розмір річних дивідендних виплат за прямими інвестиціями в акціонерний капітал СПК у вартісних вимірниках у t-му році повинен відповідати умові (12) та обчислюється як

$$DV_t = АК \cdot r_{АК} \quad (14)$$

де АК – величина акціонерного капіталу СПК, сформована з прямих інвестицій приватних інвесторів, у вартісних вимірниках; $r_{АК}$ – норма прибутку приватних акціонерів СПК, у вигляді десяткового дробу.

Прийнявши за внутрішню ставку доходності мінімально прийнятну доходність для акціонерів, з формул (12), (13) та (14) маємо максимально можливий обсяг залучення приватних інвестицій у проект (АК):

$$\sum_{t=1e}^{T_e} CF3_t/(1 + R3)^t = АК \quad (15)$$

де T_e – тривалість концесійного договору, у роках; R3 – річна дисконтна ставка, що приймається на рівні прийнятної норми прибутковості для акціонерів СПК, у вигляді десяткового дробу.

10. *Обчислення достатності сформованих джерел фінансування для реалізації транспортного інфраструктурного проекту та потреби в інвестиційній участі у ньому держави.* Проект може бути реалізованим без інвестиційної участі держави, якщо виконується умова:

$$D + АК \geq I. \quad (16)$$

Якщо ця умова не виконується, обсяг необхідної інвестиційної участі держави у фінансуванні транспортного інфраструктурного проекту (ДФ) обчислюється як:

$$ДФ = I - (D + АК) \quad (17)$$

Вартість залучення коштів державним учасником приймається на рівні мінімальної доходності довгострокових боргових державних цінних паперів.

11. *Уточнення розміру річних концесійних платежів з урахуванням обслуговування позикового капіталу.* Обчислюється середньорічний грошовий потік з урахуванням концесійного платежу (CF4) за якого буде забезпечене фінансування проекту, виконуватиметься умова D + АК = I. З цією метою обчислюється середньозважена вартість користування капіталом, залученим для фінансування ТІП (Weighted Average Cost of Capital, WACC):

$$WACC = W_d \times C_d \times (1 - s_{пп}) + W_e \times C_e \quad (18)$$

де Wd, We – частки позикових коштів і власного капіталу, що залучаються для фінансування проекту; Cd, Ce – вартість відповідних часток капіталу; $s_{пп}$ – ставка податку на прибуток.

Приймемо середньозважену вартість фінансування за дисконтну ставку, за якою будемо приводити до теперішньої вартості очікувані грошові потоки з урахуванням витрат на обслуговування капіталу та концесійних платежів.

Аналогічно обчисленням, що стосувались середньорічних грошових потоків (CF2), обчислимо розмір середньорічного грошового потоку з урахуванням концесійного платежу, що очікується за умови внутрішньої ставки доходності (R4) та розміру необхідних інвестицій (I) з формули:

$$CF4 = I/\sum_{t=1e}^{T_e}\frac{1}{(1+R4)^t} \quad (19)$$

де $\sum_{t=1e}^{T_e}\frac{1}{(1+R4)^t}$ – сума значень коефіцієнта дисконтування за період експлуатаційної стадії проекту.

З іншого боку, аналогічно до CF2, розмір середньорічного грошового потоку з урахуванням концесійних платежів CF4 обчислюється виходячи з середньорічних значень доходу від надання послуг, експлуатаційних витрат (без урахування амортизаційних відрахувань), суми амортизаційних відрахувань та суми концесійних платежів:

$$CF4 = \left(\overline{Д_р} - \overline{ЕВ} - \overline{АВ} - \overline{КП^*} - \overline{ВПК}\right) \times (1 - s_{пп}) + \overline{АВ} \quad (20)$$

Де $\overline{КП^*}$ – відкоригована середньорічна сума концесійного платежу, у грошових вимірниках; $\overline{ВПК}$ – відсотки за користування позиковим капіталом.

Прирівнявши праві частини рівнянь (19) та (20) маємо:

$$\left(\overline{Д_р} - \overline{ЕВ} - \overline{АВ} - \overline{КП^*}\right) \times (1 - s) + \overline{АВ} = I/\sum_{t=1e}^{T_e}\frac{1}{(1+R4)^t} \quad (21)$$

Звідки

$$\overline{КП^*} = \overline{Д_р} - \overline{ЕВ} - \overline{АВ} - \left[\left(I/\sum_{t=1e}^{T_e}\frac{1}{(1+R4)^t}\right) - \overline{АВ}\right]/(1 - s). \quad (22)$$

Висновки і пропозиції. Отже, величина концесійного платежу на період обслуговування залучених кредитів повинна визначатись за формулою (22). У подальшому періоді експлуатації, після погашення кредитів та виплати відсотків за користування ними, розмір концесійного платежу може визначатись за формулою (9). Запропонований підхід до визначення рівня концесійних платежів дає змогу врахувати не тільки інтереси держави як суб'єкта концесійного договору, а й приватних учасників (інвесторів, кредиторів), що зменшує рівень невизначеності та ризику, сприяє формуванню більш довірчих відносин приватного бізнесу з державою.

Список літератури:

1. Бондар Н.М. Розвиток транспортної інфраструктури України на засадах державо-приватного партнерства: монографія / Н.М. Бондар – К.: НТУ, 2014. – 336 с.
2. Будник В.А. Обоснование величины концессионных платежей по договорам концессии на строительство / В.А. Будник // Проблемы современной экономики. – 2013. – № 4(48). – С. 334-337.
3. Кифак А. Концессия: международный опыт и украинское законодательство / А. Кифак – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://portsukraine.com/node/3059
4. Кифак А. Как улучшить концессионное законодательства / А. Кифак, Д. Колодяжный – Порты Украины. – 2013. – № 1. – С. 62-64.

Бондарь Н.Н.
Национальный транспортный университет

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ РАСЧЕТА КОНЦЕССИОННЫХ ПЛАТЕЖЕЙ ПО КОНЦЕССИОННЫМ СОГЛАШЕНИЯМ НА СТРОИТЕЛЬСТВО И ЭКСПЛУАТАЦИЮ НОВЫХ ОБЪЕКТОВ ТРАНСПОРТНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ

Аннотация
На основе критического обзора существующего в Украине нормативно-правового регулирования порядка расчета концессионных платежей по проектам нового строительства и эксплуатации объектов транспортной инфраструктуры сформулированы существующие правовые положения в сфере концессий, которые не дают реальной возможности активно привлекать частные инвестиции в развитие транспортной инфраструктуры. Предложен авторский подход, при котором годовые концессионные платежи поставлены в прямую зависимость от ожидаемых от проекта денежных потоков с учетом стоимости обслуживания капитала, привлеченного для реализации проекта. Такой подход обеспечивает снижение риска участников концессионного соглашения, защиту интересов инвесторов и финансовую жизнеспособность проекта.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, концессия, транспортная инфраструктура, денежные потоки, концессионные платежи

Bondar N.M.
National Transport University

PERFECTION OF METHODOLOGY OF CALCULATION OF CONCESSION PAYMENTS ON CONCESSION AGREEING TO BUILDING AND EXPLOITATION OF NEW OBJECTS OF A TRANSPORT INFRASTRUCTURE

Summary
On the basis of critical review of the existing in Ukraine normatively-legal adjusting of order of calculation of concession payments on the projects of new building and exploitation of objects of a transport infrastructure existent legal positions are set forth in the field of concessions that does not give to the real possibility actively to attract private investments in development of a transport infrastructure. Authorial approach, at that annual concession payments are put in direct dependence on the money streams expected from a project taking into account the cost of maintenance of the capital attracted for realization of project, offers. Such approach provides the decline of risk of participants of concession agreement, defence of interests of investors and financial viability of project.
Keywords: state-private partnership, concession, transport infrastructure, money streams, concession payments

УДК 336.71:658.016

РЕОРГАНІЗАЦІЯ ТА РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ БАНКІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Волохата В.Є., Пащенко Ю.П.
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

У статті розглянуто теоретичні аспекти процесів реорганізації та реструктуризації, а також особливості їх протікання в умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів. Розглянуто стан та проблеми реорганізації та реструктуризації банків в Україні. Наведені пропозиції та рекомендації, які сприятимуть реформуванню банківської системи для ефективного виходу її на європейські та глобальні ринки.
Ключові слова: банк, банківська система, реорганізація, реструктуризація, банківське регулювання, реформування.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток світового господарства, зокрема банківської сфери, характеризується активізацією процесів глобалізації та євроінтеграції, учасником яких є і Україна. Останніми роками спостерігається значний інтерес іноземних інвесторів до банківського сектору України з огляду на високий потенціал його розвитку, що відкриває для вітчизняної економіки як нові можливості розвитку, так і певні загрози, які можна було спостерігати під час фінансової кризи.

Тому актуальним, особливо у світі останніх подій, є аналіз та оцінка процесів реорганізації та реструктуризації банків України в умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів, а також виявлення можливих загроз, які можуть виникнути при збільшенні кількості банків, які потребують реорганізації та реструктуризації, їх наслідків та напрямів вирішення проблеми у зв'язку із сучасною ситуацією в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань реорганізації та реструктуризації приділялась значна увага вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як З.М. Васильченко, І.М. Вядрової, Д. Депамфилис, Н.Ю. Копилюка, В.І. Міщенко, О.В. Невмержицької, І.А. Осадчого, О.І. Скоробогач, В. Федосова, П.М. Чуб та інших видатних вчених.

Мета статті. Метою дослідження є узагальнення методичних положень реорганізації та реструктуризації банків та розробка практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності процесів реорганізації та реструктуризації банків в умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Реорганізація та реструктуризація банків передбачають фінансове оздоровлення та забезпечення стабільною функціонування банківської системи в цілому, підвищення рівня концентрації банківського капіталу на основі об'єднання банків, злиття та приєднання банків, а також удосконалення відповідних аспектів банківського регулювання та нагляду.

Розглянемо сутність реорганізації та реструктуризації банків та взаємозв'язок цих понять, а також різні підходи до їх трактування.

Реорганізація банку – це злиття, приєднання, поділ, виділення банку, перетворення його організаційно-правової форми, наслідком яких є передача, прийняття майна банку, коштів, прав і обов'язків правонаступниками.

Згідно зі статтею 26 Закону України «Про банки і банківську діяльність» реорганізація банку здійснюється добровільно за рішенням його власників або примусово за рішенням Національного банку України [3].

Головною метою реорганізації банку є пошук джерел розвитку на снові внутрішніх і зовнішніх факторів з метою запобігання процедурі банкрутства, збереження потенціалу і основних засобів банківської установи, відновлення ефективної діяльності.

Аналіз полеміки в наукових працях, присвячених визначенню сутності поняття «реорганізація банку», свідчить про різні підходи щодо визначення цього питання.

Так, О. В. Васюренко та О. М. Сидоренко визначають реорганізацію банку як добровільне чи вимуЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

© Волохата В.Є., Пащенко Ю.П., 2014

шене припинення діяльності банку і зміна його організаційно-правової форми шляхом передачі його майна, прав та обов'язків іншим банкам чи правонаступникам [4].

Вядрова І. М. під реорганізацією банку теж розуміє зміну організаційно-правової форми банківської установи, але на основі злиття, приєднання, виділення, поділу або перетворення, наслідком яких є передача, прийняття його майна, коштів, прав і обов'язків правонаступниками.

Схоже визначення реорганізації банку дає і І. С. Кашка, який вважає, що реорганізація – це один з видів корпоративних дій, у результаті якого відбувається створення одного (або кількох) і припинення діяльності одного (або кількох) юридичних осіб [9].

У той же час реорганізація, на думку науковців, відбувається шляхом зміни організаційно-правової форми банку.

Краснова І. В. та Нікітін А. В. розглядають реорганізацію як основний етап реформування банківської системи для подальшого проведення заходів щодо забезпечення фінансової стабільності, підвищення капіталізації, конкурентоспроможності та інвестиційного потенціалу і формування оптимальної структури власників [12].

Таким чином, можна вважати, що підходи відомих науковців щодо визначення поняття «реорганізація банку» дещо різняться, але сутність цього поняття залишається незмінною.

Щодо визначення поняття «реструктуризація банку», то тут підходи вчених мають великі розбіжності.

Васюренко О. В. та Сидоренко О. М. розуміють під реструктуризацією банку фінансове оздоровлення банку з метою його виходу з кризи та забезпечення подальшого розвитку [4].

У той же час, І. М. Вядрова вважає, що під реструктуризацією банку слід розуміти зміни структури його активів і пасивів, структури внутрішньої організаційної побудови, структури управління тощо, які мають сприяти подоланню фінансової нестабільності банку, відновити його платоспроможність та підвищити рівень ліквідності, а також знизити рівень ризику банківської діяльності.

Депамфилис Д. називає реструктуризацією міри по розширенню/згортанню основної діяльності компанії (банку) або радикальну зміну структури активів або фінансової структури [8].

Ковалюк А. О. визначає реструктуризацію банку як сукупність заходів, спрямованих на стабілізацію, оздоровлення фінансового стану банку (підвищення рівня ліквідності, платоспроможності й прибутковості банку, зниження ризиковості діяльності банку) для забезпечення подальшого зростання та розвитку банківської установи [10].

Копилюк Н. Ю. вважає, що реструктуризація банків розглядається як комплекс організаційних, операційних, фінансових, правових та соціальних заходів, спрямованих на відновлення платоспроможності і ліквідності банків, підвищення їх конкурентоспроможності й зростання ринкової вартості [11].

Радова Н. В. під реструктуризацією банку розуміє комплекс організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на покращення фінансового стану, підвищення ліквідності та платоспроможності банку, зокрема шляхом реорганізації банку, повної або часткової зміни власника з переходом боргових зобов'язань до юридичної особи-інвестора, яка не підлягає санації, що сприятиме фінансовому оздоровленню банку та дозволить задовольнити вимоги кредиторів.

Виходячи з наведеного, на наш погляд поняття «реструктуризація банку» можна розглядати як фінансове оздоровлення банку, яке досягається за рахунок сукупності заходів щодо зміни структури капіталу, активів та зобов'язань банку, з метою виходу банку з кризи, задоволення вимог кредиторів та подальшого розвитку банку.

Слід зазначити, що деякі науковці вважають поняття «реорганізація» та «реструктуризація» тотожними. Наприклад, О. Скоробогач вважає процеси злиття та поглинання способом реструктуризації, хоча вони є шляхами реорганізації [13]. Тому ці поняття не можна ототожнювати і реорганізацію варто розглядати як форму реалізації реструктуризації.

Наведене свідчить, що поняття «реструктуризація» та «реорганізація» тісно пов'язані між собою. Різниця полягає тільки у методах діяльності банку.

Посилення процесів глобалізації та євроінтеграції у світовій економіці пов'язане як з підвищенням відкритості національних економік, так і з інтеграцією країн в економічні союзи, які покликані забезпечити економічний виграш для їх учасників. Створення таких союзів знаходить своє відображення в інтеграції у сфері фінансово-банківських послуг, на яку, в першу чергу, впливають найбільш значимі в економічних відносинах країни. Так, процеси глобалізації в області фінансово-банківських послуг виявляються в створенні транснаціональних фінансових корпорацій і в загальному процесі консолідації світового банківського й фінансового рину, що протікає на всіх рівнях і призводить до дуже жорсткої конкуренції та сприяють надходженню іноземного капіталу в фінансові сектори країн з ринками, що розвиваються та, зокрема, в Україні.

Найбільш розповсюдженим методом проникнення іноземного капіталу в банківський сектор економіки країн є придбання кредитних установ іноземними інвесторами. Методи такого придбання залежать від організаційно-правового типу власності установ, що продаються. В Україні організаційно-правовий тип власності банків регулюється законодавчо. Всі банки мають бути акціонерними товариствами. Саме тому продаж українських банків відбувається через продаж їх акцій (табл. 1.1).

Підсумовуючи ретроспективний огляд ринку злиттів та поглинань в Україні можна дійти висновку, що особливістю розвитку ринку злиття та поглинання у 2010-2014 роках стало те, що істотної активізації ринку злиттів та поглинань в Україні поки що не спостерігається.

У 1 півріччі 2014 року відбулися зміни на ринку злиття та поглинання в Україні, а саме зменшилась вартість та кількість угод злиття та поглинання, а також знизилась середня вартість угоди злиття та поглинання до 0,09 млрд. дол. США у 1 півріччі 2014 року проти 0,2 млрд. дол. США у 1 півріччі 2013 року.

Аналіз інформації щодо угод по злиттю і поглинанню показав, що дані процеси відбуваються у всіх галузях економіки та у всіх областях і регіонах України (рис. 1.1).

Зазначимо, що на 01.01.2014 року розподіл ринку злиттів та поглинань за галузевим принципом наступний:

– лідером являється телекомунікації та ЗМІ України;

– на другому місці фінансовий сектор економіки України;

– висока активність споживчого сектору та роздрібної торгівлі.

Оскільки предметом нашого дослідження являється банківський сектор економіки України, тому розглянемо детальніше розвиток процесів реорганізації банків у розрізі останніх років.

Таблиця 1.1

Ринок злиття і поглинання в Україні за 2010-2014 роки

Часові межі	Загальні вартість угод, млрд. дол. США	Зміни відносно попереднього періоду, %	Темп	Кількість угод	Темп	Середня вартість угод, млрд. дол. США	Темп
2010 рік							
1 квартал	4,02	548,39	↑	17	↓	0,24	↑
2 квартал	2,72	-32,3	↓	25	↑	0,11	↓
1 півріччя	6,74	466,39	↑	42	↓	0,16	↑
3 квартал	7,12	161,8	↑	23	↓	0,31	↑
4 квартал	8,33	17,0	↑	21	↓	0,4	↑
2 півріччя	15,45	129,2	↑	44	↑	0,35	↑
Рік	22,19	496,51	↑	86	↓	0,26	↑
2010 рік	1,85	(середньомісячний показник)					
2011 рік							
1 квартал	1,69	-79,71	↓	14	↓	0,12	↓
2 квартал	0,44	-73,96	↓	12	↓	0,04	↓
1 півріччя	2,13	-86,21	↓	26	↓	0,08	↓
3 квартал	0,04	-90,91	↓	3	↓	0,01	↓
4 квартал	1,15	1875	↑	11	↑	0,1	↑
2 півріччя	1,19	-44,13	↓	14	↓	0,09	↑
Рік	3,32	-85,04	↓	40	↓	0,08	↓
2011 рік	0,28	(середньомісячний показник)					
2012 рік							
1 квартал	1,20	4,35	↑	5	↓	0,24	↑
2 квартал	1,63	35,83	↑	13	↑	0,13	↓
1 півріччя	2,83	137,82	↑	18	↑	0,16	↑
3 квартал	0,78	-52,15	↓	5	↓	0,16	↑
4 квартал	1,83	134,62	↑	12	↑	0,15	↓
2 півріччя	2,61	-7,77	↓	17	↓	0,15	↓
Рік	5,44	63,86	↑	35	↓	0,16	↑
2012 рік	0,45	(середньомісячний показник)					
2013 рік							
1 квартал	1,19	-34,97	↓	8	↓	0,15	↑
2 квартал	1,98	66,39	↑	10	↑	0,2	↑
1 півріччя	3,56	36,4	↑	18	↑	0,2	↑
3 квартал	1,02	-48,49	↓	9	↓	0,17	↓
4 квартал	1,42	28,17	↑	13	↑	0,2	↓
2 півріччя	2,44	-31,46	↓	22	↑	0,18	↓
Рік	6	10,29	↑	40	↑	0,19	↑
2013 рік	0,5	(середньомісячний показник)					
2014 рік							
1 квартал	0,64	-54,93	↓	9	↓	0,07	↓
2 квартал	0,61	-4,69	↓	5	↓	0,12	↓
1 півріччя	1,25	-48,77	↓	14	↓	0,09	↓

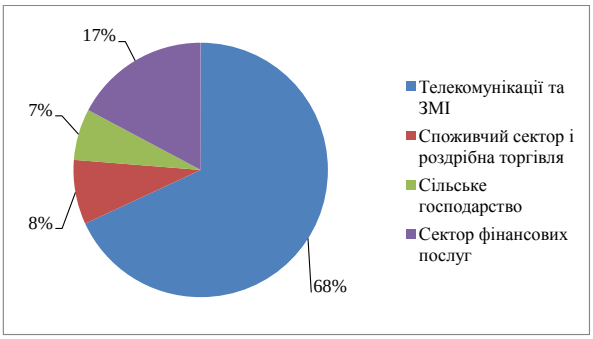

Рис. 1.1. Галузева активність злиття та поглинання України

На нашу думку інтерес інвесторів до банківського сектору України пов'язаний із можливістю отримання разом з новими активами необхідних ліцензій, клієнтської бази і мережі філій.

У порівнянні з ринками інших країн стає очевидно, що банківський сектор України має значний потенціал зростання. В цілому ринок сильно фрагментований і не має домінуючих банків.

Привабливість банківського сектору економіки України для європейських інвесторів, на нашу думку, пояснюється високими, у порівнянні з країнами Європи, процентними ставками і високими темпами росту активних операцій, про що свідчить збільшення кредитно-інвестиційного портфеля.

Слід зазначити, що придбання та поглинання іноземними установами вітчизняних банків залучає їх до процесів глобалізації та євроінтеграції. Саме тому, входження іноземного капіталу до банківської системи України сприятиме прояву наступних процесів:

– стимулюванню розвитку місцевих ринків капіталів, що дуже актуально для України, оскільки набір фінансових інструментів дуже обмежений (кредити, депозити, рідше лізинг, факторинг). Провідні іноземні банки, як правило, мають реальні конкурентні переваги у здійсненні операцій по злиттю (поглинанню) компаній, торгівлі деривативами, організації випусків облігацій тощо;

– збільшенню дохідності і маржі місцевих банків та підвищенню ефективності банківської системи в цілому. Іноземні банки, які розгортають свою діяльність на ринках, що формуються, як правило, виявляються більш гнучкими з точки зору оптимізації витрат і забезпечують вищу прибутковість капіталу і активів. У такій ситуації місцеві банки змушені або адекватно відповідати зниженням витрат, або бути витісненими з ринку;

– підвищенню рівня корпоративного управління, що сприятиме зниженню частки активів, що не дають прибутків, та покращенню якості активів;

– посиленню конкуренції на ринку довгострокового кредитування і підвищенню на ньому ролі іноземних банків [13].

Залучення іноземного капіталу у банківську систему України сприяє процесам реструктуризації банків, а саме реструктуризації активів, капіталу та зобов'язань. Надходження іноземного капіталу в банківську систему України сприяє підвищенню рівня капіталізація банків. Зарубіжний досвід у нарощенні капіталізації банківських систем свідчить про те, що зростання капіталу банків є позитивним чинником, який відповідним чином впливає на економічну систему країни, фінансово підтримуючи її функціонування. У висококапіталізованих банків значні інвестиційні можливості, вони більш ефективно виконують функцію перерозподілу фінансових ресурсів в національній економіці за рахунок економії на масштабах, для них характерна вища стійкість до проявів економічної нестабільності. І навпаки, низька капіталізація банківського сектору економіки країни обмежує можливості щодо її сталого розвитку. Також внаслідок залучення іноземного капіталу відбувається процес концентрації активів, капіталу та зобов'язань банків.

Висновки. Внаслідок реорганізації та реструктуризації банків України можна зробити висновок, що іноземний капітал у банківській системі України щорічно збільшується і наближається до позначки 51%. Його зростання, у першу чергу, відбувається завдяки збільшенню кількості угод купівлі акцій українських банків іноземними інвесторами. Їх вартість та кількість також щорічно збільшується, що, у свою чергу, веде до збільшення капіталізації та рівня рентабельності капіталу куплених банків і, як наслідок, всієї банківської системи. Отже, надходження іноземного капіталу внаслідок процесів реорганізації та реструктуризації в банківському секторі України має позитивний вплив на розвиток всієї галузі.

Список літератури:

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
2. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 № 679 – XIV (зі змінами та доповненнями) // http://www.rada.kiev.ua
3. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7.12.2000 р. № 2121 – III (зі змінами та доповненнями) // http://www.rada.kiev.ua
4. Васюренко О. В. Банківський нагляд / О. В. Васюренко, О. М. Сидоренко. – К.: Знання, 2011. – 502 с.
5. Вовчак О. Д. Банківська система України: стан, проблеми та перспективи розвитку // Фінанси України. – 2012. – № 10. – С. 125.
6. Горовий Д. А. Розвиток ринку M&A в Україні / Д. А. Горовий // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fkd.org.ua/pdf%5C2013_1%5C26.pdf
7. Кашка І. С. Реорганізація комерційних банків на сучасному етапі // Інституційний репозитарій Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана». – 2010. – № 5. – С. 226-232.
8. Ковалюк А. О. Фінансове регулювання реструктуризації комерційних банків в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / А. О. Ковалюк. – Львів, 2010. – 24 с.
9. Копилюк Н. Ю. Банківські операції / Н. Ю. Копилюк, О. М. Музичка. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 536 с.
10. Краснова І. В., Нікітін А. В. Стратегічна реорганізація банківської системи України // Економіка сьогодення: актуальні питання та перспективи. – 2013. – № 2.
11. Кучерук М. Тенденції M&A у банківській сфері в Україні. – 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cyberbrains.org.ua/tendenciji-ma-u-bankivskij-sferi-v-ukraini/.
12. Невмержицька О. В. Роль банків з іноземним капіталом у реструктуризації вітчизняної банківської системи / О. В. Невмержицька // Фінансовий простір. – 2012. – № 4(8). – С. 38-44.
13. Скоробогач О. Стан і тенденції розвитку процесів злиття і поглинання у банківській системі України / О. Скоробогач // Вісник Української академії банківської справи [Електронний ресурс]. – 2011. – № 1.

Волохатая В.Е., Пащенко Ю.П.
Харьковский институт банковского дела
Университета банковского дела Национального банка Украины

РЕОРГАНИЗАЦИЯ И РЕСТРУКТУРИЗАЦИЯ БАНКОВ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ И ЕВРОИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Аннотация
В статье рассмотрены теоретические аспекты процессов реорганизации и реструктуризации, а также особенности их протекания в условиях глобализационных и евроинтеграционных процессов. Рассмотрено состояние и проблемы реорганизации и реструктуризации банков в Украине. Приведены предложения и рекомендации, которые будут способствовать реформированию банковской системы для эффективного выхода ее на європейские и глобальные рынки.
Ключевые слова: банк, банковская система, реорганизация, реструктуризация, банковское регулирование, реформирование.

Volohata V.E., Paschenko Yu.P.
Kharkov institute of banking
University of banking of the National bank of Ukraine

REORGANIZATION AND RESTRUCTURING OF BANKS ARE IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION AND EUROINTEGRATION PROCESSES

Summary
In the article the theoretical aspects of processes of reorganization and restructuring, and also features of their flowing, are considered in the conditions of globalization and eurointegration processes. The state and problems of reorganization and restructuring of banks are considered in Ukraine. The brought suggestions over and recommendations that will assist reformation of the banking system for an effective exit her to the європейські and global markets.
Keywords: bank, banking system, reorganization, restructuring, bank adjusting, reformation.

УДК 339.942

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ПРЯМОГО ИНВЕСТИРОВАНИЯ РОССИЙСКИХ КОМПАНИЙ ЗА РУБЕЖОМ В 2012-2013 ГОДАХ

Воронцов М.В., Сидоренко Т.В.
Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации

Аналитический обзор прямых иностранных инвестиций из России. Рейтинг Российской Федерации как инвестора на мировой арене. Обзор прямого инвестирования России в географическом разрезе. Анализ статистических данных за 2012 и 2013 год. Определение основных тенденций зарубежного инвестирования российских компаний в зарубежные страны.
Ключевые слова: прямы иностранные инвестиции (ПИИ), экспорт ПИИ, ПИИ в СНГ, ПИИ в страны дальнего зарубежья.

Постановка проблемы. Определение необходимых путей развития для экспорта прямых инвестиций Российской Федерацией. Невозможность точной оценки потока ПИИ из России. Отрицательное влияние экспорта ПИИ на статистические данные по России.

Анализ последних исследований и публикаций (актуальность). В статье представлены данные по притоку прямых иностранных инвестиций за 2 года (2012-2013 гг.). Для анализа рассматривался данные национального рейтингового агентства, Банка России и Росстата. Также ежегодный доклад о мировых инвестициях от 2014 года.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Определение необходимых изменений в устройстве экономики России для снижения прямых инвестиций в оффшорные зоны и определение основных тенденций развития.

Цель статьи. Главной целью этой работы является рассмотрение экспорта прямых иностранных инвестиций их Российской Федерации в географическом разрезе. Необходимо также произвести анализ статистических данных из различных источников. Определить основные тенденции развития экспорта ПИИ из России.

Изложение основного материала. В ежегодном докладе о мировых инвестициях за 2014 год «ЮНКТАД» Россия заняла 4-е место в рейтинге стран с наибольшим экспортом ПИИ за 2013 год (Диаграмма 1). В 2012 году Россия находилась на 8-ом месте. Разница в суммах оттоков между 2012 и 2013 гг., составляет 46 млрд., долл., по сравнению с остальными странами, это очень значительное увеличение. Нельзя не заметить, что по масштабам экспорта прямых иностранных инвестиций Россия уверенно доминирует среди стран СНГ и других государств с переходной экономикой.

В данной работе преимущественно используется статистика Центрального банка Российской Федерации как более полная и достоверная. Банк России при оценке движения инвестиций не только использует данные банковских балансов и небанковского

© Воронцов М.В., Сидоренко Т.В., 2014

сектора, но и изучает отчеты публичных компаний, а также анализирует различные сообщения СМИ.

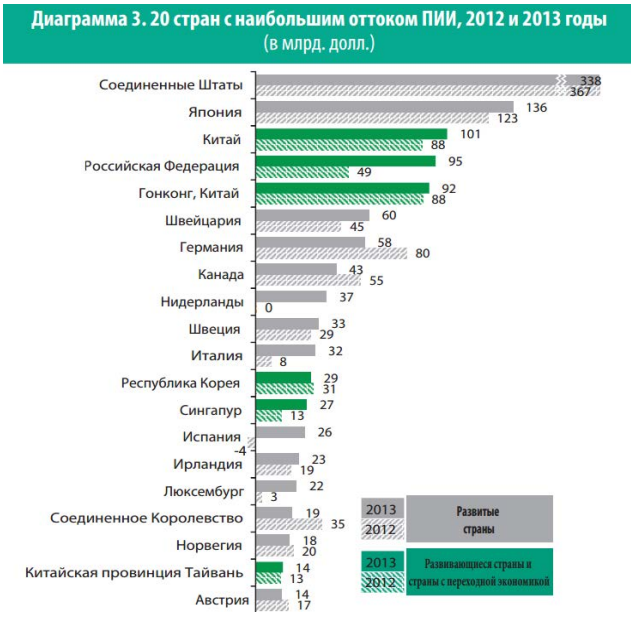

Диаграмма 1
Отток ПИИ: 20 лучших «домашних» экономик, 2012 и 2013 гг.

Источник: UNCTAD, World Investment Report 2014. http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_overview_en.pdf

В Таблице 1 представлена структура российских ПИИ по основным видам инвестиций в географическом разрезе. Как видно из представленных данных, размер инвестиций направленных из России в страны дальнего зарубежья для участия в капитале (т.е. новые капиталовложения) с каждым годом увеличивается, что нельзя сказать о показателях притоков ПИИ из России в странах СНГ.

По данным Центрального банка, экспорт прямых инвестиций в 2013г. достиг рекордного уровня – 86,7 млрд., долл., что почти на 78% выше, чем в предыдущем году (48,8 млрд., долл.). Основные потоки экспорта ПИИ направлялись в дальнее зарубежье – 97,4%, а удельный вес СНГ составил 2,6% (показатели прошлого года: дальнее зарубежье – 95.2%, СНГ – 4,8%).

Таблица 1

Структура прямых инвестиций банковского сектора и сектора небанковских корпораций России за границу в 2010–2013 гг. (млн долл.)

Группа стран	2010 год	2011 год	2012 год	2013 год
Всего по странам	52,616	66,851	48,822	86,712
Страны СНГ	1,338	4,430	2,340	2,238
Страны дальнего зарубежья	51,277	62,421	46,482	84,474
В том числе участие в капитале (кроме реинвестирования доходов)				
Всего по странам	20,891	23,510	31,186	79,534
Страны СНГ	1,013	3,444	862	999
Страны дальнего зарубежья	19,877	20,066	30,323	78,535
реинвестирование доходов				
Всего по странам	14,049	15,560	15,558	11,586
Страны СНГ	587	659	1,039	857
Страны дальнего зарубежья	13,463	14,902	14,519	10,729
долговые инструменты				
Всего по странам	17,676	27,781	2,079	-4,409
Страны СНГ	-261	328	439	382
Страны дальнего зарубежья	17,937	27,453	1,639	-4,791

Источник: Центральный банк, по данным платежного баланса Российской Федерации – сальдо операций.

Для определения основных тенденций прямых иностранных инвестиций из России в страны дальнего зарубежья рассмотрим Таблицу 2 и Диаграмму 2. Как можно заметить, основную долю стран получателей ПИИ из России занимают страны с оффшорными зонами (Виргинские острова, Кипр и т.д.), в которых произошли значительные увеличения в размерах вложенных прямых инвестиций в 2013 году (Таблица 2).

Таблица 2

Прямые инвестиции резидентов Российской Федерации за рубеж и странам-партнерам в 2012 -2013 годах

Наименование страны	2012 год	2013 год	Изменения 2012-13 гг., сумм.	Изменения 2012-13 гг., %
Виргинские острова, британские	7,395	62,266	54,871	742%
Кипр	20,920	7,689	-13,231	-63%
Австрия	1,035	5,265	4,231	409%
Турция	4,105	1,447	-2,658	-65%
Швейцария	76	1,358	1,282	1689%
Франция	1,430	449	-981	-69%
Канада	1,105	177	-927	-84%
Соединенное королевство	632	1,294	662	105%
Испания	980	1,356	376	38%
Гонконг	9	244	235	2707%
Германия	1,118	1,334	217	19%
Италия	403	538	135	34%
Чешская республика	265	340	75	28%
США	688	739	50	7%
Прочие страны	6,321	1,552	(439)	-75%
Всего	46,482	84,473	37,991	82%

Источник Источник: Банк России. (по данным платежного баланса Российской Федерации)

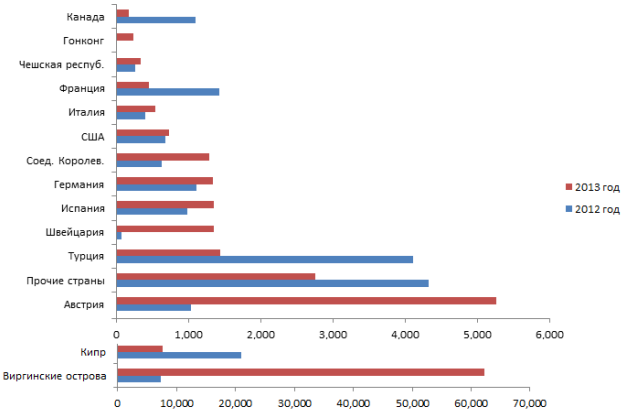

Диаграмма 2
Прямые инвестиции резидентов Российской Федерации за рубеж по странам-партнерам за 1 квартал 2013 и 2014 года

Источник: Источник: Банк России. (по данным платежного баланса Российской Федерации)

Причин столь сильной «утечки» капитала в оффшоры несколько, и они все, безусловно, взаимосвязаны между собой.

Во-первых, разница налоговых систем России и офшорных стран, а именно различия в ставках налога на прибыль. Российские предприниматели (инвесторы) предпочитают выводить часть своих средств за пределы России, не желая инвестировать в проекты в своей стране.

Второй причиной является не самый благоприятный инвестиционный климат России, приток капитала в страну меньше оттока, что свидетельствует о присутствии инвестиционного дефицита. «Немалую роль играю также конкурентная среда внутри страны, бюрократия, коррупция и вся бизнес-атмосфера в целом. Также оттоку капитала из страны способствуют ее резиденты, вкладывая свои средства в недвижимость за рубежом. Кроме того, как известно, многие предприниматели имеют валютные счета, а сам перевод рублевых средств в валюту приводит к оттоку капитала»[1].

Рассмотрим основные изменения в 2013 году по сравнению с 2012 годом в основной части ПИИ из России (участие в капитале) в страны дальнего зарубежья, и определим динамику прямого инвестирования резидентов России. В данных Центрального Банка Российской Федерации представлена разбивка прямых иностранных инвестиций из России, существенную долю в которых занимает участие в капитале (78,534 млн., долл., 93%) (Диаграмма 3), а именно инвестиции прямого инвестора в капитал предприятия прямого инвестирования.

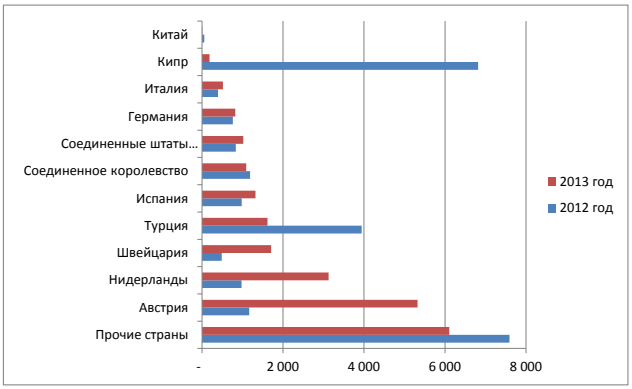

Диаграмма 3
Участие в капитале 2012 и 2013 гг.
(страны дальнего зарубежья)

Источник: Источник: Банк России

В Диаграмме 3 не представлена статистика относительно ПИИ в Виргинские острова, поскольку основная сумма изменения в 50 млрд., долл., связана со сделкой по покупке «ТНК-ВР» нефтяной компанией «Роснефть». Можно заметить значительное увеличение российских прямых инвестиций в 2013 году.

Участие в капитале, а именно «инвестирование прямого инвестора в капитал предприятия прямого инвестирования» подразумевает под собой создание холдинговых компаний, которые владеют акциями неоффшорных компаний, таким образом, избегая высокого налогообложения. Также создаются в виде фондов и трестов различные инвестиционные компании, активы которых состоят из ценных бумаг, другой собственности и наличности. Часто создаются оффшорные кредитные организации под конкретные проекты и финансовые схемы.

Не стоит забывать о низком качестве судебной системы, высоком уровне монополизации рынков, административных барьерах и коррупции, которые непосредственно влияют на тенденцию вывоза так называемых «инвестиций» в оффшорные зоны российскими предпринимателями.

Из приведенной ниже Таблицы 3 видно, что существенное увеличение в притоке инвестиций из России присутствует только в Белоруссии (увеличение на 46%). Страны СНГ, такие как Казахстан, Белоруссия и Украина, обладают достаточно емкими и платежеспособными внутренними рынками и поэтому представляют интерес для российских инвесторов, в частности для корпораций «второго эшелона», а также малого и среднего бизнеса. Под вторым эшелоном ТНК понимаются ведущие представители отраслей с невысокой капиталоемкостью, крупные компании других отраслей на начальных стадиях интернационализации своего бизнеса, а также средние по размеру компании с уже разветвленными сетями зарубежных дочерних структур. Более того такие факторы как географическая близость и устойчивые хозяйственные связи должны побуждать инвесторов с большей долей внимания оценивать инвестиционные проекты в странах СНГ.

Несмотря на это, данные за 2010–2013 гг. демонстрируют тенденцию к сокращению удельного веса СНГ в общем вывозе прямых инвестиций российскими компаниями.

Таблица 3

Прямые инвестиции резидентов Российской Федерации в страны СНГ по странам-партнерам в 2012–2013 годах

Наименование страны	2012	2013	Изменения 2012-13 гг., сумм.	Изменения 2012-13 гг., %
Беларусь	593	867	274	46%
Казахстан	845	671	-174	-21%
Украина	600	496	-104	-17%
Молдова, республика	131	43	-89	-67%
Прочие страны СНГ	171	161	-10	-6%
Всего по странам СНГ	2,340	2,238	-102	-4%

Источник: Центральный банк, по данным платежного баланса Российской Федерации – сальдо операций

Основная доля ПИИ в страны СНГ российскими инвесторами – это участие в капитале. В 2013 году заметен рост притока ПИИ в Украину, по сравнению с 2012 годом на 8%, по остальным показателям зафиксировано незначительное снижение (Диаграммы 4 и 5). Однако сложная геополитическая ситуация между Россией и Украиной в 2014 году уже привела к оттоку капитала из страны и может оказать негативное влияние на потоки прямых инвестиций между странами.

Вместе с тем в настоящее время наблюдается тенденция усиления зарубежной экспансии российских компаний на нетрадиционных рынках, доля стран СНГ и даже европейских государств постепенно сокращается (Таблица 3), за счет наращивания прямых инвестиций из России в Северную Америку и различные регионы развивающегося мира.

Выводы и предложения. Несмотря на сегодняшние политические проблемы России, и Украи-

[1] XXXVI Международной научно-практической конференции «Экономика и современный менеджмент: теория и практика» (Россия, г. Новосибирск, 02 апреля 2014 г.) «Проблема оттока капитала из россии» гендиректор Центра экономического анализа «Интерфакса» Михаил Матовников.

ины, стоит заметить, что за последнее десятилетие позиция России как экспортера прямых инвестиций заметно укрепилась (Диаграмма 1), мы входим в число стран ведущих экспортеров капитала в мире. Как считает один из ведущих российских специалистов А. Кузнецов, произошли количественные и качественные изменения в характере российской инвестиционной экспансии за рубежом. Постепенно меняется не только отраслевая специфика российских ПИИ, но и их география. Большинство ведущих российских компаний обзавелись заграничными дочерними предприятиями, причем свыше десятка российских компаний превратились в глобальные ТНК[2].

Диаграммы 4 и 5
Участие в капитале 2012 и 2013 гг. (страны СНГ)
Источник: Центральный банк, по данным платежного баланса Российской Федерации – сальдо операций.

Анализ динамики потоков ПИИ (вывозимых) как в СНГ, так и в страны дальнего зарубежья позволил выявить следующие закономерности:

· Россия улучшает свои показатели относительно суммы вывозимых ПИИ с каждым годом;

· в связи с политическими проблемами между Россией и Украиной, возможно перераспределение российских ПИИ по ряду других стран СНГ;

· основная доля ПИИ в страны дальнего зарубежья – это вложения в оффшоры, такие «инвестиции» не позволяют корректно оценить инвестиционные потоки между странами;

· отсутствие достоверных данных и неадекватный учет российских активов за рубежом официальной статистикой.

[2] Кузнецов А.В., Прямые инвестиции in & out, Меняющаяся роль России в экспорте прямых инвестиций, с. 4.

Список литературы:

1. Kearney A.T. The 2013 FDI Confidence Index, Back to Business: Optimism Amid Uncertainty. – P. 3.
2. Кузнецов А.В. «Прямые инвестиции In & Out:«Участие европейских ТНК в модернизации российской экономики: региональный аспект». 2012. – № 6. – С. 6.
3. Матовников М. XXXVI Международной научно-практической конференции «Экономика и современный менеджмент: теория и практика»(Россия, г. Новосибирск, 02 апреля 2014 г.)«Проблема оттока капитала из России» гендиректор Центра экономического анализа «Интерфакса».
4. Платонова И.Н. Эволюция стратегии офшорного бизнеса: взгляд из будущего / И.Н. Платонова // Финансы, деньги, инвестиции. – 2008. – № 4. – С. 28-34.
5. Forbes. 29.12.2012 Methodology: How We Crunch The Numbers (англ.).
6. Банк России. http://www.cbr.ru/statistics/?Prtid=svs&ch=PAR_30241#CheckedItem (по данным платежного баланса Российской Федерации).
7. UNCTAD, World Investment Report 2014. http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_overview_en.pdf

Vorontsov M.V., Sidorenko T.V.
Financial University under the Government of the Russian Federation

MAIN TRENDS OF DIRECT INVESTMENT OF RUSSIAN COMPANIES ABROAD IN 2012-2013

Summary
Analytical review of foreign direct investment from Russia. Rating of the Russian Federation as an investor in the world. Overview of Russian direct investment. Analysis of statistical data for the period from 2012 to 2013 year. Determination of the main trends of foreign investment of Russian companies to foreign countries.
Keywords: Foreign direct investment (FDI), exports FDI, FDI in CIS, FDI in foreign countries.

УДК 658.15

ФОРМУВАННЯ ДЖЕРЕЛ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВА ТА УПРАВЛІННЯ НИМИ

Григораш Т.Ф., Губенко Я.Я., Панич К.В.
Дніпропетровська державна фінансова академія

Проаналізовано наукові підходи до визначення поняття «фінансові ресурси». Визначається класифікація джерел формування фінансових ресурсів підприємства. Розглядається структура управління фінансовими ресурсами. Показано важливість управління та раціональність використання фінансових ресурсів для ефективного функціонування підприємства. Запропоновано шляхи покращення формування та використання фінансових ресурсів підприємств.
Ключові слова: фінансові ресурси підприємства, управління фінансовими ресурсами, раціональне використання фінансових ресурсів.

Постановка проблеми. В сучасних ринкових умовах господарювання в Україні важливе значення мають пошук джерел фінансування та забезпечення ефективного інвестування фінансових ресурсів. Склад, структура та розмір фінансових ресурсів суб'єктів господарювання обумовлюється необхідністю розвитку фінансово-господарської діяльності.

Від величини фінансових ресурсів та їх ефективного використання залежить фінансовий стан підприємства: платоспроможність, фінансова стійкість, ліквідність. Належна наявність фінансових ресурсів забезпечує виконання фінансових зобов'язань перед бюджетом, банками, страховими та іншими організаціями. Підвищення ефективності використання фінансових ресурсів підприємств є вагомим резервом покращення діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями формування та використання фінансових ресурсів займалися такі вітчизняні вчені, як І.О. Бланк, М.Д. Білик, І.В. Зятковський, О.Д. Василик, Л.О. Лігоненко, В.М. Опарін, К.В. Павлюк, А.М. Поддєрьогін та інші. Над дослідженням проблем функціонування фінансових ресурсів підприємств працювали російські та зарубіжні вчені В.В. Бочаров, В.В. Ковальов, М.В. Романовський, В.М. Родіонова, В.А. Слєпов, Г. Дональдсон, Дж.С. Мілль, Р. Брейлі, Ю. Брігхем, С. Майєрс та ін.

Метою даної статті. Визначення ролі фінансових ресурсів підприємства, класифікація їх з погляду різноманітності джерел формування, а також пошук сучасних методів покращення формування та використання джерел фінансових ресурсів підприємств.

Виклад основного матеріалу. Для фінансового забезпечення господарської діяльності суб'єктів господарювання потрібно знайти нові підходи до формування та використання фінансових ресурсів. В зв'язку з цим важливе значення мають дослідження наукових підходів до класифікації фінансових ресурсів з метою оптимізації джерел формування та їх ефективного використання.

Питанням дослідження економічної сутності та природи фінансових ресурсів займалися багато дослідників, однак за останні роки й досі не сформовано єдиного підходу до визначення сутності фінансових ресурсів. Це пояснюється розбіжностями у поглядах різних вчених на цю проблему, а також складністю економічної категорії «фінансові ресурси» (табл. 1).

Так, для ефективного функціонування окремого підприємства важливим моментом є визначення оптимальної потреби в ресурсах, щоб забезпечити раціональне формування і використання в подальшому цих ресурсів.

Таблиця 1

Підходи до визначення поняття «Фінансові ресурси»

Рудченко І.В. [4]	– джерела засобів підприємств, що направляються на формування його активів, тобто, це грошовий капітал, що використовується підприємством для формування своїх активів і здійснення виробничо-фінансової діяльності для одержання доходів і прибутку.
Козачок І.А. [1]	– сукупність усіх грошових ресурсів, які надійшли на підприємство за певний період або на певну дату у процесі реалізації продукції, товарів, робіт, послуг (операційна діяльність), основних і оборотних засобів (інвестиційна діяльність) і видачі зобов'язань (майнових і боргових – фінансова діяльність).
Леось О.Ю., Коваль І.С. [5]	– власні та прирівняні до них кошти і фінансові активи, доступні для бізнесу на правах власності, у межах діючого законодавства.
Куліченко Ю.Л. [6]	–це частина коштів, що були сформовані під час створення суб'єкта господарювання, надходять на підприємство за результатами операційної, інвестиційної та фінансової діяльності для реалізації поставлених завдань та виконання зобов'язань.

Функціонування ринкової економічної системи в Україні можливе за умови зростання ефективності використання фінансових ресурсів. З метою забезпечення ефективного управління цим процесом на підприємствах повинна розроблятися спеціальна фінансова політика, яка спрямована на залучення фінансових ресурсів із різних джерел згідно потреб його розвитку у майбутньому періоді. Політика формування фінансових ресурсів представляє собою частину загальної фінансової стратегії підприємства, яка заключається у забезпеченні необхідного рівня самофінансування його виробничого розвитку. Оцінка ресурсного потенціалу підприємства як сукупності трудових, матеріальних та фінансових ресурсів забезпечує можливість реалізації його цілей; одноманітність техніко-економічних механізмів розподілу ресурсів на усіх рівнях технологічної структури; зіставлення фінансового потенціалу з цільовими стратегічними орієнтирами і прийнятним рівнем ризику для забезпечення фінансової безпеки підприємства [1].

Отже, можна надати систематизовану класифікацію фінансових ресурсів підприємства з погляду різноманітності джерел їх формування: під час заснування підприємства, за рахунок власних та прирівняних до них коштів, мобілізації на фінансовому

© Григораш Т.Ф., Губенко Я.Я., Панич К.В., 2014

ринку, надходження у порядку розподілу грошових надходжень (рис. 1).

На формування й використання фінансових ресурсів підприємств впливають різноманітні чинники, які у відношенні до суб'єктів підприємницької діяльності доцільно поділяти на внутрішні – несистематичні, які пов'язані безпосередньо з діяльністю окремого підприємства та зовнішні – систематичні, що не пов'язані безпосередньо з діяльністю підприємства, але впливають на неї.

Забезпечення діяльності підприємства достатнім обсягом фінансових ресурсів, підвищення ринкової вартості та максимізація прибутку є основним завданням управління фінансовими ресурсами.

Структура управління фінансовими ресурсами підприємствами передбачає декілька підходів:

1. Комерційний розрахунок полягає в постійному порівнянні витрат і результатів діяльності, передбачає справжню фінансову незалежність підприємств, тобто право самостійно вирішувати, що і як виробляти, кому реалізовувати продукцію, як розподілити виручку від реалізації продукції, як розпоряджатися прибутком, які фінансові ресурси формувати та як їх використовувати.

2. Держава не втручається в самостійність прийняття рішень підприємствами з приводу фінансової діяльності, але впливає на співвідношення господарюючих суб' єктів за допомогою економічних методів (податкової, амортизаційної, валютної політики).

3. На організацію фінансів впливають організаційно-правові форми господарювання, сфера та харакгер діяльності підприємств. Це виявляєгься в процесі формування капітапу (статутного фонду), розподілу прибутку, утворення грошових фондів, внутрішньо-відомчого розподілу коштів тощо [5].

Ресурси підприємства є необхідною умовою функціонування підприємства та здійснення процесу розширеного відтворення на всіх його стадіях і у всіх формах.

Для покращення формування та використання фінансових ресурсів доцільно:

1. Приділяти особливу увагу оптимізації структури капіталу шляхом управління величиною ефекту фінансового левериджу. Це передбачає визначення рентабельності власного капіталу при різних значеннях фінансового важеля. Найбільш оптимальним буде – таке співвідношення власного та позикового капіталу, за якого приріст чистої рентабельності власного капіталу та ефект фінансового левериджу будуть мати найбільше значення.

2. Оптимізувати структуру за критерієм мінімальної його вартості. Такий процесс оптимізації полягає у попередній оцінці власного та позикового капіталу при різних варіантах його залучення та розрахунок середньозваженої вартості капіталу за обраними варіантами.

Рис. 1. Класифікація джерел формування фінансових ресурсів підприємства

Джерело: [3]

3. Впроваджувати заходи щодо вирівнювання та оптимізації вихідного грошового потоку та зростання обсягу чистого грошового потоку. Особливо слід враховувати поділ грошових потоків за видами діяльності. При здійсненні управління грошовими потоками на підприємстві важливим є розробка заходів стимулювання збільшення чистого грошового потоку від кожного з видів діяльності.

4. З'єднати стратегічне мислення з конкретним планом дій на плановий період. Впроваджувати сучасні підходи формування й використання фінансових ресурсів. Саме таке поєднання дозволить підприємству досягти довгострокових позитивних результатів і мати стійке фінансове забезпечення.

Висновки і пропозиції. У сучасній економічній науці існує безліч визначень поняття «фінансові ресурси». Ми ж визначимо фінансові ресурси як власні або позичені кошти, які є на підприємстві, тобто всі активи підприємства – необоротні й оборотні. Фінансові ресурси класифікують наступним чином: за джерелами та етапами формування, за правом власності, за об'єктами та напрямками інвестування, термінами використання тощо, що, на нашу думку, дозволить підвищити ефективність механізму управління фінансовими ресурсами на підприємствах. Від ефективної організації та правильного управління фінансовими ресурсами підприємства залежить добробут підприємства: платоспроможність, фінансова стійкість, ліквідність та його положення на ринку [2].

Список літератури:

1. Козачок І. А. Формування та управління ефективним використанням фінансових ресурсів підприємства / І. А. Козачок // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2011. – № 47. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_47_277.pdf
2. Похожа Н. В. Проблемні аспекти формування та використання фінансових ресурсів підприємства в умовах рецесії України / Н. В. Похожа // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – № 45. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua/../cgiirbis_64.exe
3. Близнюк О. П., Горпиченко А. П. Класифікація джерел формування фінансових ресурсів підприємства / О. П. Близнюк, А. П. Горпиченко// Вісник Міжнародного Слов'янського університету, Серія «Економічні науки». – Том XV. – 2012. – № 2.

4. Рудченко І. В. Удосконалення механізму управління фінансовими ресурсами підприємства / І. В. Рудченко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bsfa.edu.ua/files/konf/23022013/sekciya5/teza_litovska_fk_45.pdf
5. Леось О. Ю., Коваль І. С. Механізми формування фінансових ресурсів підприємств / О. Ю. Леось, І. С. Коваль// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe
6. Куліченко Ю. Л. Фінансові ресурси підприємства та їх оптимізація / Ю. Л. Куліченко // Молодіжний вісник УАБС НБУ, Серія «Економічні науки». – 2013. – № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bulletin.uabs.edu.ua/../B726B86443B5FFB6C3

Григораш Т.Ф., Губенко Я.Я., Панич Е.В.
Днепропетровская государственная финансовая академия

ФОРМИРОВАНИЕ ИСТОЧНИКОВ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ ПРЕДПРИЯТИЯ И УПРАВЛЕНИЕ НИМИ

Аннотация
Проанализированы научные подходы к определению понятия «финансовые ресурсы». Определяется классификация источников формирования финансовых ресурсов предприятия. Рассматривается структура управления финансовыми ресурсами. Показана важность управления и рациональность использования финансовых ресурсов для эффективного функционирования предприятия. Предложены пути улучшения формирования и использования финансовых ресурсов предприятий.
Ключевые слова: финансовые ресурсы предприятия, управление финансовыми ресурсами, рациональное использование финансовых ресурсов.

Grygorash T.F., Gubenko Ya.Ya., Panich K.V.
Dnepropetrovsk State Financial Academy

FORMATION OF SOURCES OF FINANCIAL RESOURCES MANAGEMENT COMPANIES AND THEM

Summary
Analysis of scientific approaches to the definition of "financial resources". Determine the classification of the sources of financial resources. The structure of financial management. Shown the importance of management and rational use of financial resources for the effective operation of the business. Ways of improving the development and use of financial resources of enterprises.
Keywords: financial resources of the enterprise, financial management, management of financial resources.

УДК 330.120

ТЕХНИКО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВЫСОКОЧАСТОТНОГО РЕЖИМА ЦЕНТРИФУГИРОВАНИЯ ПРИ ИЗГОТОВЛЕНИИ СТОЕК ЖЕЛЕЗОБЕТОННЫХ ОПОР

Емельянова И.А., Лебедев П.Н., Смачило В.В.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

Определено направления влияния технического решения на экономические показатели деятельности предприятия. Произведен расчет экономии по каждому из выделенных направлений. Экономиченски обосновано целесообразность внедрение в процесс формования стоек высокочастотного режима центрифугирования. Расчитан возможный годовой экономический эффект.
Ключевые слова: экономия, экономический эффект, энергосбережение.

Постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными или практическими задачами. Развитие строительной отрасли во многом зависит от развития отрасли строительной техники, ведь ей крайне необходимо высокоэффективное и многофункциональное оборудование для ведения строительных работ различного назначения. Помимо технических требований, разработка и внедрение инновационных технических и технологических решений в сфере строительства требует их экономической оценки. При этом, нельзя забывать о том, что для эффективного выполнения строительных работ требуется правильный выбор соответствующего оборудования с точки зрения его экономически выгодной эксплуатации.

Важную роль в строительстве занимают бетонные и железобетонные изделия. Именно к оборудованию, которое производит бетонные и железобе-

© Емельянова И.А., Лебедев П.Н., Смачило В.В., 2014

тонные изделия, строительная отрасль предъявляет наиболее серьезные требования в сфере прочности, надежности, энергоэффективности. Поэтому улучшение характеристик железобетонной продукции и процесса производства такого типа изделия является важной задачей для ученых.

Анализ последних исследований и публикаций. Одним из основных методов формования длинномерных железобетонных изделий кольцевого сечения является центрифугирование. Значительную роль для создания теории центрифугирования внес физико–химический институт в Праге в конце XIX веке. Дальнейшее развитие теория центрифугирования бетонных смесей получила в работах физико-химической лаборатории в Тбилисском научно-исследовательском институте сооружений и гидроэнергетики и на заводе линий электропередач в г. Грозный. В это время работали такие известные ученые как Ю.Я. Штаерман, В.В. Михайлов, Е.Э. Михельсон, по проектам которых было построено более 30 тыс. км линий электропередачи, участков контактной сети и линий связи. Результаты этих исследований были опубликованы в работах [1; 2; 3].

Первые научно-исследовательские работы в нашей стране по изучению производства железобетонных напорных труб были начаты в 30-х годах во Всесоюзном научно-исследовательском институте водоснабжения и санитарной техники под руководством профессора Н.Н. Гениева [4]. В 1932 году были построены цеха по изготовлению низконапорных центрифугированных труб без стального цилиндра на заводах в Горьком, Одессе, в Московской и Ленинградской областях [4].

Внедрение в процесс формования стоек высокочастотного режима центрифугирования существенно интенсифицирует рабочий процесс и позволит получать изделия высокого качества при существенном увеличении производительности технологической линии. Лебедевым П.Н. предложен новый режим центрифугирования с повышенной частотой вращения формы, сокращенными энергозатратами и периодом изготовления железобетонных стоек на существующей машине ЦФО, а также установлены диапазоны рациональных режимов работы оборудования при изготовлении стоек.

Это позволило доказать возможность перехода от опытного образца оборудования к промышленному для заводских условий и апробировать опытно-промышленный образец машины в заводских условиях.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Авторами инновационного предложения обоснована техническая целесообразность внедрения высокочастотного режима процесса центрифугирования. Нерешенной частью проблемы обоснования целесообразности его использования является экономический аспект.

Формулирование целей статьи (постановка задачи). Целью статьи является выполнение экономического обоснования целесообразности внедрения высокочастотного режима центрифугирования при изготовлении железобетонных опор на базе предприятия ЧАО «Бетон Нова».

Изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов. В современных условиях хозяйствования, когда стоимость энергетических ресурсов постоянно возрастает, а их удельный вес в себестоимости многих видов продукции составляет порядка 40%, важное место занимают инновационные технические и технологические решения, направленные на повышение энергоэффективности производства. Одним из таких направлений является сокращение потребления энергии при производстве железобетонных изделий. Предлагаемое техническое решение по использованию высокочастотного режима способа центрифугирования при производстве стоек железобетонных опор имеет значительные технические и технологические преимущества в сравнении с существующими способами.

При обосновании целесообразности внедрения инновационных решений, помимо возможных различных эффектов: социального, инновационного, экологического, особое внимание необходимо уделить именно экономическому.

Экономический эффект при инновационных разработках выступает в качестве результативного количественного показателя, который должен учитывать в стоимостном виде весь объем результатов и затрат, степень влияния качественных видов инновационных эффектов, полученных от осуществления инновационной деятельности на предприятии. В общем виде экономический эффект можно представить как сумму получаемой промышленным предприятием прибыли от различных направлений инновационной деятельности: процесса реализации инновационной продукции; внедрения качественно нового технологического процесса в действие; повышения эффективности использования производственных мощностей; внедрения в хозяйственную деятельность предприятия изобретений, полезных моделей, промышленных образцов, рационализаторских предложений и т.п.

Поэтому оценку эффективности внедрения формования стоек железобетонных опор ВЛ на ЧАО «Бетон Нова» в предложенном режиме, рекомендованном на основании результатов проведенных исследований, предлагается производить с точки зрения уменьшения расходов на производство по следующим направлениям (рис. 1):

Рис. 1. Оценка экономического эффекта инновационного решения

Разработано авторами

- уменьшение количества вяжущего до 5% (для данного типа продукции) и времени формования стойки при центрифугировании на 19% достигается после внедрения на посту формовки высокочастотного режима центрифугирования;

- сокращение времени укладки бетонной смеси в форму (опалубку) на 9%, в результате замены челюстного раздатчика бетонной смеси на роторный бетоноукладчик и возможность регулирования режима работы привода машины центрифуги позволит отключить второй двигатель мощностью 80 кВт при достижении частоты вращения центрифуги $n = 420$ мин$^{-1}$.

Указанные изменения ведут к сокращению единицы себестоимости продукции и, соответственно, к

росту прибыли без изменения объема производства и реализации продукции. Сопоставив полученный прирост прибыли с затратами на внедрение инновационного решения, рассчитывается экономический эффект от проведенных усовершенствований технологической линии.

Экономическое обоснование проводится на основании фактических данных ЧАО «Бетон Нова», которое является ведущим в Украине производителем железобетонных конструкций для энергетического, мостового, дорожного и гражданского строительства. В качестве предмета исследований берется одно изделие – стойка коническая СК-26 для высоковольтных линий электропередачи напряжением 35-750 кВ, длиной 26 м. изготовленная способом центрифугирования.

Данные для расчета экономии материалов за счет уменьшения количества вяжущего приведены в табл. 1.

Затраты энергоресурсов и времени на производство стоек СК-26 до и после внедрения высокоскоростного режима центрифугирования и замены челюстного раздатчика на роторный бетоноукладчик представлены в таблице 2.

Как следует из таблицы 1, экономия на вяжущем может оставить 0,065т. или 5,05%, что позволит уменьшить затраты на материалы в расчете на одно изделие на 75,92 грн или 3,35%. При годовом объеме в 2112 стоек годовая сумма экономии цемента составляет 137,28 т или 161103 грн.

В результате проведенных мероприятий процесс изготовления стойки способом центрифугирования сократился на 4 мин или 19% (табл. 2), что привело к снижению затрат на 32,86 грн/ед и 69400 грн в год.

Время на укладку бетонной смеси уменьшилось на 2 мин за счет замены челюстного раздатчика на роторный бетоноукладчик, но привело к увеличению энергозатрат на 0,3 кВт/шт. В то же время, общий итог усовершенствования технологической линии приводит к экономии энергоресурсов: расход электроэнергии сокращается с 55,5 кВт-час/ед. до 25,6 кВт-час/ед. Таким оброзом, после внедрения мероприятий годовая экономия энергоресурсов составляет 63149 кВт или 68706 грн.

Следовательно, себестоимость одной стойки СК-26 до внедрения составляла 17146 грн, а после внедрения составляет 17037 грн. Объем производства и цена стойки, при этом, неизменны: 2112 шт., 18140 грн/шт. Сокращение себестоимости единицы составит порядка 108 грн/ед., что обеспечит рост рентабельности с 5,8% до 6,5%.

Выводы из данного исследования и перспективы дальнейшего развития в этом направлении. В результате экономического обоснования мероприятий, проведенных на предприятии получены следующие результаты:

– снизилась, за счет уменьшения материалоемкости, себестоимость изделий (расход цемента на 5,1% или 161103 грн в год) и расхода электроэнергии (на 30% или 68706 грн в год): себестоимость единицы изделия уменьшилось на 108,00 грн/шт или 228096 грн за год;

– прирост прибыли привел к росту рентабельности с 5,8% до 6,5% (прибыль увеличилась на 0,7%) при неизменном объеме выпуска стоек.

Таким образом чистый экономический эффект с учетом затрат на модернизацию составляет 227232 грн.

Все вышесказанное позволяет сделать вывод, что данное инновационное решение приносит не только инновационный эффект, но и экономический, что доказывает целесообразность его введения на предприятии ЧАО «Бетон Нова».

Таблица 1

Материальный баланс для производства стойки СК-23

Вид материала	Цена, грн/т.	Базовый вариант		Проектный вариант		Отклонение		
						абсолютное		относительное
		т	грн	т	грн	т	грн	%
Цемент	1168	1,286	1502,048	1,221	1426,128	-0,065	-75,92	-5,05
Песок	88	1,188	104,544	1,188	104,544	-	-	-
Щебень	160	3,798	607,68	3,798	607,68	-	-	-
Полипаст	12900	0,004	51,6	0,004	51,6	-	-	-
Всего	-	-	2265,872	-	2189,952	-	-75,92	-3,35

Разработано авторами

Таблица 2

Затраты энергоресурсов и времени при производстве стоек СК-26

Вид работ	Единицы измерения	Базовый вариант	Проектный вариант	Экономия	
				абсолютная	относительная, %
Центрифугирование	мин.	21	17	-4	-19,0
	кВт-час	52,5	22,3	-30,2	-57,5
	грн	57,12	24,26	-32,86	-57,5
Укладка бетонной смеси	мин.	20	18	-2	-10,0
	кВт-час	3	3,3	+0,3	+10,0
	грн	3,26	3,59	+0,33	+10,1
Всего на 1 изделие	мин.	41	35	-6	-14,6
	кВт-час	55,5	25,6	-29,9	-53,9
	грн	60,38	27,85	-32,53	-53,9
В расчете на годовой объем производства	кВт-час	117216	54067	-63149	-53,9
	грн	127531	58825	-68706	-53,9

Разработано авторами

Список литературы:
1. Морозов М.К. Механическое оборудование заводов сборного железобетона. Расчетно-практические упражнения и курсовое проектирование / М.К. Морозов / К.: Вища школа. – 1982. – 96 с.
2. Шмурнов А.Е. Напорные центрифугированные трубы со стальным цилиндром для гидромелиоративного строительства / А.Е. Шмурнов, И.Н. Заславский, С.З. Рагольский / Бетон и железобетон. – 1986. – № 7. – С. 24.
3. Михайлов К.В. Взгляд на будущее бетона и железобетона / К.В. Михайлов, Ю.С. Волков / Бетон и железобетон. – С. 2.
4. Мамонтов И.И. Завод высокой культуры / И.И. Мамонтов / – Л., С/И, 1965. – 88 с.

Ємельянова І.А., Лєбєдев П.М., Смачило В.В.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ВИСОКОЧАСТОТНОГО РЕЖИМУ ЦЕНТРИФУГУВАННЯ ПРИ ВИГОТОВЛЕННІ СТОЙОК ЗАЛІЗОБЕТОННИХ ОПОР

Анотація
Визначено напрямки впливу технічного рішення на економічні показники діяльності підприємства. Проведено розрахунок економії за кожним з означених напрямків. Економічно обґрунтовано доцільність впровадження в процес формування стойок високочастотного режиму центрифугування. Розраховано можливий річний економічний ефект.
Ключові слова: економія, економічний ефект, енергозбереження.

Emelyanova I.A., Lebedev P.M., Smachylo V.V.
Kharkov National University of Construction and Architecture

TECHNICAL AND ECONOMIC ASSESSMENT FOR USING HIGH-FREQUENCY MODE OF CENTRIFUGATION WHEN MANUFACTURING UPRIGHTS OF REINFORCED CONCRETE SUPPORTS

Summary
The tendencies of the influence of technical decisions on the economic indexes of enterprise are determined. Savings for each of the selected areas are calculated. The expediency of introduction of high-frequency mode centrifugation in process of uprights forming is economically grounded. Potential annual economic effect is estimated.
Keywords: saving, economic effect, energy saving.

УДК 336.64

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Куць Т.В.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Розглянуто особливості фінансового забезпечення сільського господарства в Україні. В загальному наведена характеристика основних форм фінансування галузі. В статті проаналізовано динаміку рівня бюджетного фінансування сільського господарства та тенденції його скорочення. Висвітлено основні передумови для здійснення інвестиційної діяльності та показники, які відображають фактичний рівень інвестування. Наведені пропозиції щодо удосконалення фінансового забезпечення розвитку аграрного сектора.

Ключові слова: фінансове забезпечення, фінансові ресурси, інвестиції, бюджетне фінансування, державна підтримка, сільське господарство.

Постановка проблеми. Україна володіє необхідними природно-кліматичними та економічними умовами для того, щоб стати провідним світовим виробником та експортером сільськогосподарської продукції. Однак, аналіз фактичних і потенційних результатів господарювання українських суб'єктів господарювання свідчать, що їх продуктивність залишається нижче середніх світових показників. Важливим чинником конкурентоспроможного розвитку аграрного сектору є підвищення рівня його фінансового забезпечення та обсягів інвестування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошуку ефективних форм і сучасних методів фінансування з метою удосконалення організаційно-економічного механізму фінансово-кредитного забезпечення у сільському господарстві присвячені роботи вітчизняних науковців, зокрема Ю.О. Лупенка [5], О. Маслака [2], В.Я. Месель-Веселяка [5], В.М. Опаріна [4], П.Т. Саблука [5], М.М. Федорова [5] та ін.

В публікаціях С.І. Дем'яненка [1], С.В. Тивончук та Я.О. Тивончук [7] висвітлено результати досліджень щодо особливостей фінансового забезпечення сільського господарства провідних європейських країн (Німеччини, Франції), запропоновано шляхи удосконалення системи фінансування розвитку сільського господарства України з урахуванням досвіду даних країн.

Однак, в умовах динамічного розвитку аграрного ринку аналіз основних тенденцій фінансування потреб суб'єктів агропромислового виробництва України залишаються актуальними і потребують подальшого вивчення.

Головною метою статті є аналіз динаміки фінансового забезпечення сільськогосподарської діяльності в України.

Виклад основного матеріалу. У традиційному розумінні сутність фінансового забезпечення прийнято розглядати як сукупність джерел і форм фінансування розвитку підприємств. Ми поділяємо думку вітчизняних науковців (М.Я. Дем'яненка, Ю.О. Лупенка, П.Т. Саблука, В.К. Савчука, С.В. Тивончук) про те, фінансове забезпечення має створювати передумови для стабільного зростання економіки та соціальної сфери, гарантувати здійснення конкурентоспроможної підприємницької діяльності сільськогосподарських підприємств.

Системне дослідження фінансового забезпечення аграрного сектору передбачає врахування специфіки сільськогосподарського виробництва (вплив дії природних чинників на результати господарювання, сезонність виробництва, тривалість виробничого циклу, дефіцит вільних коштів, висока капіталомісткість, т.д.), що обумовлює певні особливості кредитування та фінансування галузі.

Джерелами формування фінансових ресурсів можуть бути як власні, так і залучені кошти. Формування власних джерел фінансування здійснюється за рахунок нерозподіленого прибутку, амортизаційних відрахувань, ліквідації чи продажу частини майна, т.д.

Позики в сучасних умовах набувають важливого значення та покривають тимчасову додаткову потребу підприємства в коштах. Залучення позикових коштів зумовлено характером виробництва, розрахунково-платіжними відносинами, необхідністю поповнення нестачі власних оборотних коштів та іншими об'єктивними причинами. До залучених джерел формування активів відносять позики та кредити банку, інвестиції, кошти державної підтримки, тощо. Таким чином, фінансове забезпечення сучасних сільськогосподарських підприємств здійснюється в трьох формах: самофінансування, кредитування та бюджетні асигнування.

Як свідчать результати досліджень Г.Є. Мазнєва, кредитування аграрного сектора активно розвивалося протягом 2000-2008 рр., коли його обсяги зросли у 9,6 рази до 20,1 млрд грн., а частка довгострокових кредитів складала 33%. Потім спостерігався певних спад кредитування внаслідок фінансової кризи 2009 року. З часом кредитне забезпечення галузі поступово відновлюється. Так, у 2012 р. аграрний сектор отримав 13,5 млрд грн. кредитів, з них 3,9 млрд грн. довгострокові [3].

Хоча основним джерелом фінансування вітчизняного АПК залишаються власні кошти товаровиробників – близько 70%, особливу роль у фінансовій підтримці розвитку аграрного сектору повинна здійснювати держава через бюджетне фінансування державних і регіональних програм на безповоротній основі за рахунок коштів державного і місцевого бюджетів. Законом України «Про Державний бюджет України на 2013 рік» були передбачені видатки в обсязі 4665,3 млн грн, з них на фінансову підтримку заходів в агропромисловому комплексі – 71,8 млн грн (1,5% від загального обсягу). Державною казначейською службою України Мінагрополітики України дані напрямки було профінансовано в повному обсязі та спрямовано виконавцям бюджетних програм 4371 млн грн (93,7% від виділених), в т.ч. на фінансову підтримку заходів в агропромисловому комплексі – 753,8 тис гривень. У 2013 році залишок направлених відкритих асигнувань за загальним фондом склав 195,6 млн грн, при цьому 4175,4 млн грн (95,5% від спрямованих) було використано за бюджетними програмами. Залишок не спрямованих міністерством асигнувань склав 294,2 млн грн.

Рівень видатків з спеціального фонду державного бюджету на 2013 р. передбачався в розмірі

© Куць Т.В., 2014

9587,6 млн грн, з них на підтримку розвитку підприємств АПК – 8981,5 млн грн (93,4% від загального обсягу). Однак, виконавцям бюджетних програм було спрямовано всього – 2822,2 млн грн, в тому числі на підтримку розвитку підприємств АПК – 2322,2 млн гривень.

Із загальної суми асигнувань спрямовано згідно затверджених Мінагрополітики України наказів, зокрема на: державну підтримку галузі тваринництва – 1156,0 млн грн, використано – 721,0 млн грн (62,4% від спрямованих), залишок невикористаних асигнувань склав 435,0 млн грн; державну підтримку розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними – 468,9 млн грн, в тому числі на погашення кредиторської заборгованості – 325,3 млн грн, використано – 94,8 млн грн (20,2% від спрямованих), залишок невикористаних асигнувань склав 374,1 млн гривень.

Законом України «Про Державний бюджет України на 2014 рік» Мінагрополітики України передбачені видатки в обсязі 3898,4 млн гривень та видатки спеціального фонду – 2524,7 млн грн, з них на підтримку розвитку підприємств АПК – 2424,7 млн грн (96% від загального обсягу). За перше півріччя 2014 року Державною казначейською службою України виконавцям бюджетних програм було спрямовано всього – 1866,9 млн гривень. Аграрному фонд України отримав 64,7 млн грн, в тому числі за КПКВ:

– 2801250 «Витрати Аграрного фонду, пов'язані з комплексом заходів із зберігання, перевезення, переробки та експортом об'єктів державного цінового регулювання державного інтервенційного фонду» – 63,1 млн грн;.

– 2801560 «Формування державного інтервенційного фонду Аграрним фондом, а також закупівлі матеріально-технічних ресурсів для потреб сільськогосподарських товаровиробників» – 1,6 млн гривень.

Нині на рівні Міністерства аграрної політики України продовжується робота з питань удосконалення національного законодавства, поліпшення умов ведення бізнесу в аграрному секторі, дерегуляції з переміщенням акцентів із забезпечення суворого контролю з боку державних контролюючих органів на підвищення ролі в такому регулюванні безпосередніх товаровиробників та їх об'єднань.

Протягом останніх років аграрний сектор України був потенційно привабливим для інвестування. За даними Державного Комітету статистики України у 2013 році капітальні інвестиції у сільське господарство склали 19059 млн грн у фактичних цінах, що становить 7,1% загального обсягу інвестицій. Спроможність фінансувати капітальні інвестиції за рахунок власних коштів аграрних підприємств обумовлюється показниками фінансового стану. Аналіз загальних результатів сільськогосподарської діяльності підприємств протягом 2009-2013 рр. свідчить про те, що сільське господарство залишалося прибутковим, а рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності складав 12% у 2013 р. При цьому слід відмітити, що позитивні фінансові результати діяльності демонструють переважно великі та середні підприємства галузі при виробництві рослинницької продукції, тоді як при вирощуванні худоби та птиці на м'ясо товаровиробники отримували збиток. Так, у 2013 р. найбільш рентабельним було вирощування плодів і ягід (127,5%), винограду (99%), соняшнику (28,2%), картоплі (22,4%). Від'ємний рівень рентабельності отримали підприємства при відгодівлі великої рогатої худоби (-41,3%), овець і кіз (-36,2%) та птиці (-5,9%).

Для іноземних інвесторів в Україні встановлено національний режим інвестиційної та іншої господарської діяльності, тобто згідно Закону України «Про режим іноземного інвестування» іноземні інвестори мають не менше прав, ніж суб'єкти господарської діяльності України.

Як свідчать результати досліджень, у минулому році темп приросту обсягів прямих іноземних інвестицій у сільське, лісове та рибне господарство мав позитивну динаміку – біля 14%. Основними країнами, які інвестували в аграрний сектор України були Кіпр (45%), Німеччина (8,5%), Данія (8%), Велика Британія (5%), Польща (4,1%) та інші. Найбільш привабливими для іноземних інвесторів були рослинницькі галузі (56%) [6]. О. Маслак відмічає, що навіть при певних інвестиційних ризиках, виробництво зерна та насіння олійних культур було інвестиційно-привабливим через ряд причин: достатній рівень рентабельності виробництва; невисокий рівень вкладень гарантує достатньо короткий термін окупності інвестицій через позитивну динаміку показників кон'юнктури ринків даних культур [2].

Разом з тим, Україна зацікавлена в розширенні торгівельно-економічного співробітництва з Китаєм, Індією, Об'єднаними Арабськими Еміратами, Саудівською Аравією та іншими країнами. В рамках розширення міжнародних зв'язків активно проводиться обговорення перспектив щодо залучення їх інвестиційних ресурсів в галузі сільського господарства.

Протягом першого півріччя 2014 року обсяги інвестицій в народне господарство мали тенденцію до скорочення внаслідок військових дій в східному регіоні України, нестабільного політичного та економічного середовища діяльності. Так, у січні–червні 2014 року капітальні інвестиції у сільське господарство склали відповідно 6385,5 млн грн. або 7,3%. При цьому, протягом першого півріччя 2014 року прямі іноземні інвестиції в усіх видах економічної діяльності держави зменшилися на 11,9% до 50 млрд. дол. США, а частка сільського, лісового та рибного господарства в них зменшилася з 1,4% до 1,3%. Таким чином, темпи відтоку інвестицій в сільському господарстві були навіть більше, ніж в цілому по економіці

Розвитку ринку фінансових послуг та розширенню фінансових можливостей українських операторів агробізнесу сприяє діяльність Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР). Банк здійснює діяльність щодо розширення доступу до фінансування всіх товаровиробників, включаючи дрібних фермерів, шляхом подальшого розвитку системи складських документів, впровадження та розробки нового фінансового інструменту, пов'язаного з майбутнім врожаєм, для фінансування фермерів до збору врожаю, та інших ринкових інструментів для товарних угод, та сприяння їхньому використанню. З метою надання підприємцям більш широкого доступу до фінансування, ЄБРР підтримує також фінансових посередників, таких, як місцеві комерційні банки, банки з кредитування мікро-бізнесу, акціонерні фонди та лізингові установи. Станом на 1 лютого 2014 року Банк виділив на реалізацію 327 проектів в Україні понад 8,55 млрд. євро (11,4 млрд дол. США).

Висновки і пропозиції. В Україні державна фінансова підтримка розвитку сільськогосподарських підприємств поки що не достатня для забезпечення стабільного розвитку цієї важливої галузі.

Для нарощування потенціалу в фінансовій сфері слід удосконалити механізми фінансування і здійснити наступні заходи щодо: підготовки узгоджених пропозицій, спрямованих на створення привабливого інвестиційного клімату для внутрішніх і зовніш-

ніх інвесторів, що сприятиме підвищенню ефективності використання ресурсів та енергоефективності агробізнесу, значно полегшить доступ сільського господарства та харчової промисловості до сучасних технологій. Для цього слід доопрацювати Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо стимулювання залучення інвестицій» (реєстраційний номер 2101а від 22.05.2013 р.). В даному документі закріплене поняття пріоритетних галузей народного господарства, що сформує необхідне законодавче підґрунтя для довгострокової державної підтримки визначених галузей. Крім того, посилення державного контролю за виконанням регіональних та місцевих програм розвитку малого і середнього підприємництва буде гарантувати дотримання затверджених обсягів їх фінансування для забезпечення фінансово-кредитної та інвестиційної підтримки підприємствам. Необхідно удосконалювати фінансово-кредитний механізм через застосування програм пільгового кредитування, нарощування частки довгострокових позичок. З метою розширення фінансово-кредитного обслуговування дрібних товаровиробників слід впроваджувати механізми формування кооперативної системи обслуговування сільського господарства на базі кооперативних банків, кредитних спілок, лізингових, страхових та інвестиційних компаній.

Актуальним залишається удосконалення нормативно-правового забезпечення з питань регулювання ринків сільськогосподарських ресурсів та сфери зберігання і переробки сільськогосподарської продукції; з питань безпеки харчової продукції.

Список літератури:

1. Дем'яненко С.І. Іпотечне кредитування під заставу сільськогосподарської землі: досвід Німеччини та можливості застосування в Україні / С.І. Дем'яненко // Економіка АПК. – 2002. – № 10.
2. Маслак О. Інвестиції в АПК // http://propozitsiya.com/?page=146&itemid=4482
3. Мазнєв Г.Є. Проблеми фінансового забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектора / Мазнєв Г.Є. // Економіка АПК. – 2014. – № 9. – С. 5.
4. Опарін В.М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): Монографія – К.: КНЕУ, 2005. – 240 с.
5. Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Лупенко Ю.О., Саблук П.Т., Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 26.
6. Сільське господарство України за 2013 рік: Статистичний збірник. – К.: Держкомстат України, 2014. – 400 с.
7. Тивончук С.В., Тивончук Я.О. Особливості фінансового забезпечення сільського господарства у Франції і Україні // http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vsnau_2013_1_14.pdf

Куц Т.В.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ФИНАНСОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА УКРАИНЫ

Аннотация
Рассмотрены особенности финансового обеспечения сельского хозяйства в Украине. В общем приведена характеристика основных форм финансирования отрасли. В статье проанализирована динамика уровня бюджетного финансирования сельского хозяйства и тенденции его сокращения. Освещены основные предпосылки для осуществления инвестиционной деятельности и показатели, которые отражают фактический уровень инвестирования. Приведены предложения по совершенствованию финансового обеспечения развития аграрного сектора.
Ключевые слова: финансовое обеспечение, финансовые ресурсы, инвестиции, бюджетное финансирование, государственная поддержка, сельское хозяйство.

Kuts T.V.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

FINANCIAL SUPPORT OF AGRICULTURE OF UKRAINE

Summary
The features of the financial support of Ukrainian agriculture were considered. The characteristics of the main forms of finance in the industry were presented in the text. The general tendencies to reduce of the state financial support to the agricultural sector were analyzed in the paper. The basic conditions for investment activities and its indicators of the actual level were reflected. The suggestions for improving financial support of the agricultural sector were offered.
Keywords: financial support, financial resources, investment, state financing, government support, agriculture.

УДК 338.436:636:637.1

АНАЛІЗ ВПЛИВУ РІВНЯ ГОДІВЛІ НА ПРОДУКТИВНІСТЬ МОЛОЧНОГО СТАДА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Лозинська І.В.
Сумський національний аграрний університет

Дана стаття присвячена питанням підвищення ефективності виробництва молока за рахунок використання оптимального раціону годівлі корів в сільськогосподарських підприємствах. На прикладі сільськогосподарських підприємств Сумської області розраховано собівартість оптимального раціону годівлі молочних корів у зимовий та літній періоди, що забезпечать при дотриманні інших необхідних умов добовий надій молока від корови. Було доведено, що малопродуктивні корови до 50-60% корму витрачають на підтримання життєдіяльності організму. Це ж відбувається за низького рівня годівлі тварин, коли частка продуктивного корму в загальному раціоні не забезпечує потреби, пов'язані з потенційними можливостями продуктивності. Підвищення ефективності галузі молочного скотарства у перспективі пов'язане з її модернізацією, які необхідні для технічного переоснащення ферм, поліпшення умов праці і утримання тварин, підвищення родючості кормових угідь, зміни технологій заготівлі та переробки кормів з метою поліпшення їх якості, селекційного процесу, а іноді і для повної заміни худоби на більш продуктивну.
Ключові слова: молочне скотарство, продуктивність корів, рівень годівлі, ефективність виробництва.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Важливою умовою для отримання високих показників ефективності виробництва молока є економне витрачання кормів, оскільки в структурі собівартості на них припадає більше 50% витрат. Від годівлі залежить як показник продуктивності корів, так і загальний показник економічної ефективності господарювання в галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми довів, що питання впливу рівня годівлі корів на економічну ефективність виробництва молока ставали метою досліджень багатьох вчених, серед яких Лазаревич А.П., Ляліна Н.С., Олядничук Н.В., Панчук Т.В., Петренко Р.О., Пуцентейло П.Р., Томашівський О.З., Червінська Л.П.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Промислова технологія повинна стати основою виробництва молока, покращання його якості та підвищення всіх економічних показників цієї найважливішої галузі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Підвищення економічної ефективності виробництва молока потребує освоєння ресурсозберігаючих технологій виробництва кормів, науково обґрунтованої системи годівлі тварин, повнішого використання генетичного потенціалу порід, широкого застосування біотехнологічних методів інтенсифікації відтворення стада, раціональної організації праці та виробництва, матеріальної заінтересованості власників худоби і майна, що виражається в ощадливому використанні виробничого потенціалу галузі та підвищенні якості виробленої продукції.

Виклад основного матеріалу дослідження. У молочному скотарстві продуктивність корів в кінцевому рахунку визначає не лише рівень інтенсивності використання тварин, але і в цілому інтенсивність виробництва молока, не залежно від прийнятої технології та структури стада. Це пов'язане з біологічною особливістю використання коровами кормів на виробництво молока.

За умови недостатнього забезпечення корів кормами підвищення продуктивності можна досягти за рахунок нормування годівлі залежно від їх продуктивності, фізіологічного стану, живої маси та віку. За таких умов відносно нормовану годівлю корів можна здійснити шляхом розподілу стада на окремі виробничі групи, кожна з яких повинна складатися із тварин з орієнтовно близькими потребами в поживних речовинах та енергії. Ознаками для розподілу стада на групи можуть бути: величина добового або за попередню лактацію надою; фізіологічний стан; вік; жива маса та інші. Але найбільш доцільним є групування корів за величиною добових та за попередню лактацію надоїв – як спроба нормувати годівлю дійсно відповідно до продуктивності [1].

Таблиця 1

Впровадження наукових розробок для різних рівнів продуктивності корів

Рівень продуктивності	Вимоги до годівлі	Науковий супровід	Рівень контролю
Початковий (3-4 тис. кг/рік)	Достатня кількість якісних кормів	Дотримання традиційної технології	Контроль основних зоотехнічних показників
Середній (4-6 тис. кг/рік)	Нормована годівля за діючими стандартами	Застосування інноваційних підходів	Сучасний техно-логічний контроль
Високий (6 і > тис. кг/рік)	Нові системи годівлі на основі особливостей метаболізму високопродуктивних тварин	Сучасні лабораторні дослідження якості кормів, продукції та стан тварин	Прогноз і контроль повноцінності годівлі тварин на рівні обмінних процесів

Джерело: [2]

Однією з особливостей м'ясо-молочного скотарства є те, що воно не може функціонувати на привозних кормах і безпосередньо пов'язане із землею – головним засобом виробництва у сільському господарстві. Розвиваючись на базі добре організованого кормовиробництва, воно безпосередньо впливає на рівень інтенсивності землеробства, тобто інтенсивне скотарство неможливе без інтенсивного кормовиробництва. А оскільки ці дві галузі взаємопов'язані, то необхідно в кожному конкретному випадку визначати конкретні обсяги того й іншого виробництв. При цьому в основі всіх розрахунків повинна лежати економіка, так як вона визначає рентабельність як усього сільського господарства, так і окремих його галузей [5].

© Лозинська І.В., 2014

Таблиця 2

Витрати кормів на 1 кг молока залежно від надою корів, корм. од.

Річний надій, кг	3000	3500	4000	4500	5000	5500	6000	6500	7000
Витрати корму, корм.од	1,11	1,02	0,95	0,90	0,86	0,83	0,80	0,78	0,76

Джерело: [5]

Простий розрахунок показує, що для виробництва 6000 кг молока одній корові потрібно в рік 48 ц корм. од., а двом коровам з надоєм по 3000 кг для виробництва цієї ж кількості молока – 66,6 ц корм. од., або на 38,7% більше. Пов'язане це із тим, що малопродуктивні корови до 50-60% корму витрачають на підтримання життєдіяльності організму. Це ж відбувається за низького рівня годівлі тварин, коли частка продуктивного корму в загальному раціоні не забезпечує потреби, пов'язані з потенційними можливостями продуктивності.

Тобто, збільшуючи рівень годівлі тварин, в першу чергу, підвищується продуктивна дію корму. Це основний принцип інтенсивного використання худоби молочного та молочно-м'ясного напряму.

Цей принцип взято за основу усіма країнами світу з інтенсивним скотарством, причому у всіх без винятку випадках збільшення валового виробництва молока та м'яса ВРХ досягнуто за рахунок зростання продуктивності корів при одночасному скороченні їх чисельності. Звідси випливає інша перевага інтенсивного використання тварин – зниження потреби у приміщеннях, в обслуговуючому персоналі, техніці та інше.

Таблиця 3

Вплив рівня годівлі поголів'я на ефективність виробництва продукції м'ясо-молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах Сумської області в 2013 році

Показники	Витрати кормів на корову, ц. корм. од.			
	I до 34,99	II від 35 до 44,99	III від 45 до 54,99	IV більше 55
Кількість підприємств, од.	20	64	97	5
Поголів'я (в середньому на 1 підприємство), гол.	221	486	550	1012
Середні витрати кормів, ц.корм.од.	33,2	39,4	52,3	61,5
- в т.ч. концентрованих	8,5	9,2	11,7	14,8
Валовий надій молока, ц	2256	3897	4752	5542
Отримано телят на 100 гол. корів, гол.	69	74	76	87

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики в Сумській області

Зрозуміло, показники, про які йде мова, можуть бути отримані лише при повноцінному годівлі молодняку в період до 6-місячного віку. У великих спеціалізованих господарствах вирощування великої рогатої худоби слід здійснювати не лише на цілісному молоці і сироватці, але і його замінниках, рецепти яких розроблені вченими. Досвід Інституту тваринництва УААН показує, що 150-200 кілограмів цільного і 250-300 знятого молока цілком достатньо для отримання телят шестимісячного віку вагою 170-180 кілограмів. Вага такого молодняку до 12-13-місячного віку можна довести до 350-370 кілограмів, а до 16-18 місяцях – до 400-450 кілограмів при витратах на центнер приросту ваги всього 6-7,5 центнера кормових одиниць. Досягти таких результатів можна при раціоні: 43-44% соковитих кормів, в тому числі 30-31% силосу, 17-18% зелених, 33-34% концентрованих і 4-5% грубих кормів (за поживністю) [6].

Для цього, насамперед, слід використовувати високопродуктивних тварин. В Сумській області сконцентровано сучасний науковий потенціал: Інститут сільського господарства Північного Сходу, наукова лабораторія Інституту розведення і генетики тварин УААН, Сумський національний аграрний університет, які забезпечують наукове супроводження впроваджуваних технологій та готують висококваліфіковані кадри.

Таблиця 4

Структура згодовуваних кормів у підприємствах молочного та м'ясо-молочного типу спеціалізації Сумської області за 2006-2013 рр., %

Корми	ТОВ «Перше травня»	ТОВ «Велетень»	ТОВ «Вітчизна»	Рекомендовано (при продуктивності корів 4500 кг)
Концентровані	29,8	27,7	28,1	25
в т. ч. комбікорм	28,1	25,7	27,7	23
Соковиті	21,4	23,8	21,2	29
в т.ч. силос	18,5	17,3	18,4	17
Зелені	27,5	28,2	28,8	31
Грубі	20,7	19,0	20,4	14
Тваринного походження	0,6	1,3	1,5	1
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: аналітичні дані досліджуваних підприємств

На прикладі ТОВ «Перше травня», ТОВ «Велетень», ТОВ «Вітчизна» Сумської області розраховано собівартість оптимального раціону годівлі молочних корів у зимовий та літній періоди, що забезпечать при дотриманні інших необхідних умов добовий надій молока від корови 12, 14, 16 кг (табл. 5).

Переваги розроблених моделей полягають в оптимальному за економічною оцінкою наборі кормів, придатному до використання у кожному підприємстві досліджуваного регіону та запобіганні перевитрат кормів, які сягають понад 50%. Отже, впровадження запропонованих технологій виробництва молока та яловичини на сільськогосподарських підприємствах дозволить найбільш повно використовувати наявний ресурсний потенціал та сучасні досягнення науково-технічного прогресу, розвивати племінну справу, покращити ветеринарне обслуговування тварин та їх годівлю.

На багатьох фермах області досі залишається низька продуктивність праці, обумовлена малоефективною технологією прив'язного утримання корів і застосовуваної технікою на основних трудомістких процесах.

Безприв'язний спосіб утримання дає змогу розмістити у приміщенні на 30% тварин більше, довести навантаження на одного оператора до 1000 голів, механізувати процеси роздавання кормів і видалення гною (таблиця 6).

Таблиця 5

Економічна ефективність впровадження оптимального кормового раціону

Показник	ТОВ «Перше травня»		ТОВ «Велетень»		ТОВ «Вітчизна»	
	Молочне стадо ВРХ	ВРХ на відгодівлі	Молочне стадо ВРХ	ВРХ на відгодівлі	Молочне стадо ВРХ	ВРХ на відгодівлі
Добовий надій молока на 1 корову, кг:						
– фактичний	12	х	15	х	12	х
– модель	14	х	18	х	14	х
Собівартість 1 ц продукції, грн.	262,6	1645,9	244,6	1892,3	270,0	1734,5
Вартість кормів з розрахунку на 1 ц продукції, грн.	147,20	834,78	151,63	988,64	162,56	867,27
Економія витрат на корми з розрахунку на 1 ц продукції, грн.	14,3	234,51	23,26	230,83	30,57	298,16
Собівартість 1 ц продукції при впровадженні моделі, грн	248,3	1411,39	221,34	1661,47	239,43	1436,4
Зменшення собівартості виробництва 1 ц продукції за рахунок застосування моделі, %	5,5	14,3	9,5	12,2	11,3	11,2

Джерело: розрахунок автора

Таблиця 6

Рівень затратно-продуктивних показників при різних методах утримання поголів'я великої рогатої худоби

Показник	Безприв'язний метод			Прив'язний метод	
	ТОВ «Перше травня»	ТОВ «Велетень»	ТОВ «Вітчизна»	ПАТ «Радгосп Шевченківський»	ТОВ «Довжик»
Поголів'я, гол.	3248	2476	3577	4845	2755
у т.ч. на 100 га с.-г. угідь	51	27	62	16	13
Середньорічна продуктивність корів, кг	3852	5088	4243	4265	5018
Затрати праці на 1 ц молока, люд.-год	16,3	11,4	10,6	4,9	6,9

Джерело: дані аналітичного обліку досліджуваних підприємств за 2013 рік

Дослідження і практика підтверджують, що великі ферми, на яких застосовується комплексна механізація і автоматизація виробництва, більш ефективні, ніж дрібні. Чим більша ферма, тим більші площі займають кормові сівозміни і краще тварини забезпечені кормами. Технологія виробництва молока має ґрунтуватися на інтенсивному кормовиробництві та організації повноцінної годівлі корів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Безпосередньо на фермах інтенсифікація здійснюється шляхом впровадження прогресивних промислових технологій. Досягається це в основному за рахунок реконструкції існуючих і будівництва нових, більш сучасних підприємств з виробництва молока. Однак, на кінцевому своєму етапі інтенсифікація молочного скотарства визначається інтенсивністю використання самих тварин для виробництва молока, м'яса та відтворення стада.

Інтенсивна система ведення молочного скотарства вимагає вибрати таку систему утримання корів, яка дозволяє затрачати менше праці на одиницю продукції, кращим чином використовувати сучасні засоби механізації, підвищувати продуктивність худоби, збільшувати період її господарського і племінного використання.

Список літератури:

1. Лазаревич А.П. Актуальні проблеми інтенсифікації молочного скотарства в Криму / А.П. Лазаревич, В.О. Радченко // Вісн. аграр. науки. – 2007. – № 1. – С. 54–57.
2. Ляліна Н.С. Механізм підвищення прибутковості виробництва продукції скотарства в сільськогосподарських підприємствах: автореф. дис. ... канд. екон. наук / Н.С. Ляліна; Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. – Х., 2009. – 20 с.
3. Олядничук Н.В. Інтенсифікація галузей тваринництва у сільськогосподарських підприємствах. Монографія / Н.В. Олядничук, В.С Уланчук. – Умань: Вид. «Сочінський», 2010.
4. Панчук Т.В. Модельні варіанти умов виробництва у тваринництві / Т.В. Панчук // Актуал. пробл. економіки. – 2008. – № 12. – С. 66–71.
5. Петренко Р.О. Основні напрями підвищення ефективності виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Р.О. Петренко; Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. – Х., 2010. – 20 с.
6. Пуцентейло П.Р. Організаційно-економічний механізм забезпечення сталого розвитку галузі м'ясного скотарства / П.Р. Пуцентейло // Актуал. пробл. економіки. – 2011. – № 3. – С. 80–85.

7. Томашівський О.З. Розвиток регіонального ринку продукції скотарства: автореф. дис. ... канд. екон. наук / О.З. Томашівський; Львів. нац. аграр. ун-т. – Л., 2009. – 20 с.
8. Червінська Л.П. Інноваційні аспекти та перспективи розвитку молочного скотарства / Л.П. Червінська, Ю.П. Козак // Пробл. науки. – 2009. –№ 1. – С. 20–26.

Лозинская И.В.
Сумской национальный аграрный университет

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ УРОВНЯ КОРМЛЕНИЯ НА ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТЬ МОЛОЧНОГО СТАДА В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ СУМСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
Данная статья посвящена вопросам повышения эффективности производства молока за счет использования оптимального рациона кормления коров в сельскохозяйственных предприятиях. На примере сельскохозяйственных предприятий Сумской области рассчитана себестоимость оптимального рациона кормления молочных коров в зимний и летний периоды, которые обеспечат при соблюдении других необходимых условий суточный надой молока от коровы. Было доказано, что малопродуктивные коровы до 50-60% корма тратят на поддержание жизнедеятельности организма. Это же происходит из-за низкого уровня кормления животных, когда частица продуктивного корма в общем рационе не обеспечивает потребности, связанные с потенциальными возможностями производительности. Повышение эффективности в отрасли молочного скотоводства в перспективе связано с ее модернизацией, которые необходимые для технического переоснащения ферм, улучшения условий работы и удержания животных, повышения плодородия кормовых угодий, изменения технологий заготовки и переработки кормов с целью улучшения их качества, селекционного процесса, а иногда и для полной замены скота на более продуктивных.
Ключевые слова: молочное скотоводство, производительность коров, уровень кормления, эффективность производства.

Lozinska I.V.
Sumy National Agrarian University

ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF FEEDING LEVEL ON DAIRY PRODUCTIVITY IN AGRICULTURAL ENTERPRISES IN SUMY REGION

Summary
This article is dedicated to improving the efficiency of milk production through the use of optimal diet feeding cows in farms. The example farm Sumy region calculated cost optimal diet feeding of dairy cows in the winter and summer that provide, subject to other conditions necessary daily milk yield of cows. It has been proven that low-yield cows to 50-60% feed spent on maintenance of the organism. This happens because of low level of feeding, when the share of food in total productive diet does not provide the needs related to the potential performance. Improving the efficiency of dairy industry in the long term due to its modernization, which are necessary for technical re-equipment of farms, improving working conditions and animal welfare, increase fertility grasslands, changes in technology procurement and processing of feed to improve their quality, selection process, and sometimes and complete replacement of cattle on more productive.
Keywords: dairy cattle, cow productivity, level of feeding, production efficiency.

УДК: 658.5

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Луцик І.Б.
Буковинський державний фінансово-економічний університет

У статті встановлено відмінності між поняттями «планування» та «стратегічне планування». Запропоновано власне тлумачення даних категорій. Наведено основні принципи та переваги процесу стратегічного планування. Визначено його необхідність та функції. Встановлено основні чинники зростаючої ролі планування в умовах сучасного ринкового господарства.

Ключові слова: субєкт господарювання, планування, стратегічне планування, система економічних відносин, ринкові відносини.

Постановка проблеми. Планування в системі стратегічного управління підприємством є однією з головних, центральних функцій, що визначає кінцеві результати виробничо-збутової, економічної, фінансової й інвестиційної діяльності. У процесі планування визначаються основні напрямки розвитку підприємства. На основі маркетингових досліджень підприємство визначає види й обсяги продукції, що планує випускати, потребу в ресурсах та ефективність їх використання тощо.

На сьогоднішній день планування діяльності суб'єкта господарювання є не лише можливістю щодо визначення ними своїх пріоритетів, але й необхідністю, яка дозволить вибрати правильну стратегічну поведінку в умовах мінливого зовнішнього середовища.

Нові умови ставлять вимогу щодо чіткого та заздалегідь визначеного напрямку руху підприємства для найбільш ефективного досягнення поставленої мети. Саме тут і приходить на допомогу стратегічне планування.

Враховуючи вищеназвані причини, можна стверджувати, що вивчення процесу стратегічного планування на сьогоднішній день стає одним із першочергових завдань сучасної науки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематиці процесу планування діяльності підприємств присвятили свої праці такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як З. Є. Шершньова та С. В. Оборська, Федоркін М.С., А. Плануг, Р. Уайлд, Р. Хагн, М. Котч, Н. Косіолі та інші.

Так, на думку вітчизняних вчених З.Є. Шершньової та С.В. Оборської планування являє собою систематизовані та формалізовані зусилля усієї організації, спрямовані на оформлення їх у вигляді стратегічних планових документів різного типу [2, с. 85].

Федоркін М.С. вважає, що планування це процес безперервного передбачення майбутнього, що дозволяє досягти мети із мінімальними затратами [6, с. 96].

Плаунг А. стверджує, що планування – це творче мислення майбутнього [7].

Котч М. доводить, що планування являє собою таке рішення, яке (поряд із відповідним прийняттю рішень інформаційним процесом) виробляється за часом раніше настання даних кон'юнктурних подій [3].

В інших наукових публікаціях [А.Г. Семенова, О.О. Європутова, Т.В. Перекрест, А.В. Линенко, Л.Є. Довгань, Ю.В. Каракай, Л.П. Артеменко] зосереджено увагу загалом на проблематиці ефективності та поетапності процесу планування, а також на його здатності передбачати майбутнє в умовах теперішнього часу.

Не дивлячись на помітну зацікавленість процесом планування вітчизняними та зарубіжними вченими, однак його проблематиці наразі приділено ще не достатньо уваги. На нашу думку, більш детального вивчення потребує відммежування категорій «планування» та «стратегічне планування».

Постановка завдання. На сьогоднішній день, економіка України вступає у новий етап ринкових відносин. Для того, щоб вистояти в конкурентній боротьбі на сучасному світовому ринку, компанії повинні вміти швидко використовувати будь-які сприятливі можливості для ведення бізнесу, а також оперативно реагувати на зміни, що відбуваються як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Така ситуація вимагає не лише планування своєї діяльності, як важливого процесу функціонування підприємства, але й вмілої орієнтації підприємства у довгостроковий період.

Метою даної статті є встановлення відмінностей між плануванням та стратегічним плануванням, пропонування власного тлумачення даних категорій та визначення загальних принципів та переваг процесу стратегічного планування.

Виклад основного матеріалу. Умови сучасного господарювання ставлять особливі вимоги до вітчизняних підприємств. Рухливість та складність процесів зовнішнього середовища, часті корекції системи економічних законів і нормативних актів, що регулюють діяльність підприємств, поява нових запитів та зміна позицій споживачів сприяє виникненню нових загроз та можливостей для бізнесу. В таких умовах фірми мають приділяти постійну увагу оцінюванню перспектив своєї діяльності.

В ситуації, що сформувалася, на допомогу власне і приходить процес планування.

На нашу думку, планування – це процес, головною метою якого є перетворення цілей підприємства в прогнози та плани, результатом якого стане визначення пріоритетів, засобів та методів їх досягнення. Переваги планування представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Переваги планування

№ з/п	Переваги
1.	Дає можливість передбачити різні майбутні ситуації та заздалегідь підготувати альтернативні варіанти плану розвитку підприємства.
2.	Поліпшує координацію дій в організації.
3.	Сприяє більш раціональному розподілу ресурсів.
4.	Чітко розмежовує обов'язки та відповідальність працівників підприємства за виконання планових завдань
5.	Поліпшує контроль в організації.
6.	Дозволяє досягти мети при використанні мінімальних затрат та ін.

Розроблено автором на основі джерел [1; 6]

© Луцик І.Б., 2014

Система планування пройшла ряд фаз (етапів), зміна яких зумовлена зміною діяльності підприємств. Виокремлюють чотири такі фази [4, с. 111]:

1) I фаза – поточне планування та бюджетування – була початковим

етапом, коли економіка розвивалась більш-менш стабільно. Ознаки: контроль і управління «за відхиленнями» факту від «плану»; короткостроковість планів (до року); внутрішня спрямованість; підприємство було закритою системою; спрямованість плану – на поточну прибутковість;

2) II фаза – екстраполяційне планування – виникло в середині XX ст.,

коли відзначено швидкі темпи розвитку товарних ринків, високу передбачуваність подій на них. Ознаки:

– планування від досягнутого рівня до зростання;

– використання економіко-математичних моделей;

– зовнішня і внутрішня спрямованість, підприємство стає відкритою системою;

– спрямованість плану – як на поточну, так і на майбутню прибутковість;

3) III фаза – стратегічне планування – виникло наприкінці 60-х років

XX ст. в умовах світової економічної нестабільності, коли передбачити, що буде з підприємством завтра, стало важко;

4) IV фаза – стратегічне управління. Особливо нагально постала проблема реалізації стратегічних планів. Цим, власне, і зумовлена поява нової фази – фази стратегічного управління,яка розглядає його (стратегічне управління) і реалізацію стратегічних планів як одне ціле. Це стратегічний менеджмент.

В цьому контексті планування дає можливість:

– чітко сформулювати кінцеві цілі та завдання підприємства;

– оптимально розподіляти наявні ресурси;

– вчасно попередити загрози та використовувати наявні можливості для підприємства [5, с. 163-164].

На сьогоднішній день основна увага приділяється планово-організаційним процедурам, що означає вибір способів управління плановими процесами, оскільки власне тут закладається рівень конкурентоспроможності суб'єкта господарювання.

На нашу думку, суб'єкт господарювання – це учасник господарських відносин, який здійснює свою господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), а також володіє відокремленим майном і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Основні чинники зростаючої ролі планування в умовах сучасного ринкового господарства зображені на рис. 1.

Як ілюструє рис. 1, в нинішніх умовах не визначеності ринкового господарства, планування стає тим невід'ємним елементом ведення підприємством своєї діяльності, який дозволяє не тільки пристосуватись до мінливих умов зовнішнього середовища, але й зробити певні прогнози майбутнього при обмеженості ресурсів чи збільшенні розмірів підприємства та ін.

Таблиця 2

Основні переваги стратегічного планування

№ з/п	Переваги
1.	Розподіл відповідальності не лише між напрямками діяльності, а й між поточною та майбутньою діяльністю.
2.	Зв'язок поточних рішень з майбутніми результатами, організоване осмислення рішень (усупереч спонтанному прийняттю) з прогнозуванням їхніх наслідків.
3.	Свідома підготовка майбутнього і до майбутнього.
4.	Орієнтація на пошук альтернативних варіантів досягнення цілей, тобто допустимих цілей у межах визначених цілей та наявних обмежень.
5.	Визначення можливостей і загроз, сильних та слабких сторін діяльності підприємства, врахування їх при встановленні цілей і формулюванні стратегій для забезпечення впливу на ці аспекти вже сьогодні.
6.	Можливість усунення проблем із досягненням мети як у майбутньому так і вже сьогодні.

Розроблено автором на основі джерел [1; 5].

Сучасне середовище, в якому функціонують вітчизняні підприємства, висуває нові умови, зумовлені ризикованістю, невизначеністю, мінливістю та нестабільністю, що, відповідно, вимагає перегляду ролі планування. Найпростішим вирішенням цієї проблеми є запровадження стратегічного планування на підприємстві.

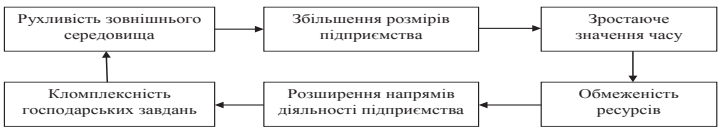

Рис. 1. Основні чинники зростаючої ролі планування в умовах сучасного ринкового господарства

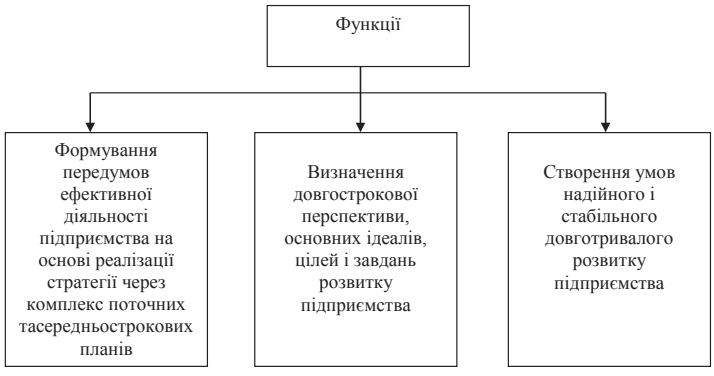

Рис. 2. Функції стратегічного планування

На нашу думку, стратегічне планування – це процес моделювання ефективної діяльності підприємства на певний період (>5 років) функціонування з визначенням його цілей і їх змін в умовах нестабільності ринкового середовища, а також знаходження способу реалізації цих цілей і задач відповідно до його можливостей.

Оскільки процес стратегічного планування на підприємствах є однією з основних функцій стратегічного управління, то він включає в себе здійснення наступних взаємопов'язаних функцій (рис. 2).

Як показує рис. 2, процес стратегічного планування не можливий без наведених вище функцій, оскільки саме вони забезпечують правильність і поетапність його здійснення, а також стимулюють координацію зусиль різних функціональних напрямків.

Метою стратегічного планування є встановлення певного порядку дій для підготовки ефективного функціонування конкурентоспроможного підприємства [3, с. 264].

Основні переваги процесу стратегічного планування, які є основою для подальшого його використання на підприємствах різних форм власності, представлено в табл.2.

Більшість фірм заходу та сходу використовують стратегічне планування для того, щоб змінити себе, вийти з безнадійних ситуацій, які сформувались зовні або в середині підприємства.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, поняття «планування» і «стратегічне планування» – є різними, але в той же час доповнюють один одного з тієї причини, що стратегічне планування є складовою загального процесу планування. На відміну від звичайного планування, за допомогою якого підприємство визначає свої пріоритети, а також засоби та методи їх досягнення, стратегічне планування дозволяє не лише передбачити майбутні перспективи підприємства, але й підготуватися до можливих ризиків. А це в свою чергу дозволяє швидкими темпами адаптуватися до сучасних глобалізаційних умов і сформувати висновок, що саме стратегічне планування є тією основою, яка повинна бути присутньою в кожній організації.

В Україні небагато підприємств, які використовують підходи стратегічного планування. Українські реалії демонструють істотне відставання від світової практики використання процесу передбачення майбутнього. Відсутність кваліфікованого персоналу, достатніх знань, ефективної нормативно-правової бази в сфері внутрішньофірмового планування, обмеженість фінансових можливостей та частота зміни економічного та політичного середовища призводять до неможливості використання надбань стратегічного планування.

Для подолання вище названих проблем пропонується використовувати наступні рекомендації:

1. З метою адаптації до умов зовнішнього середовища практикувати введення стратегічне планування підприємством.
2. Використовувати новітні методи та моделі процесу стратегічного планування.
3. Постійно підвищувати рівень знань персоналу.

Вважаємо, що виконання наведених рекомендації створить умови для розвитку й ефективного функціонування бізнесу, а також сприятиме перетворенню підприємництва в одну з рушійних сил на шляху до ринку.

Питання стратегічного планування діяльності підприємства потребують подальших досліджень для формування системи планування, яка сприятиме підвищенню ефективності діяльності підприємств і зростання рівня конкурентноздатності їх продукції.

Список літератури:

1. Аксель Зелль. Дослідження зв'язку стратегічного і тактичного планування / Аксель Зелль // Журнал європейської економіки. – 2006. – № 4. – С. 464-480.
2. Кахович Е.А., Кахович Ю.А. Стратегічне планування та управління в роботі юридичних служб суб'єктів господарювання / Е.А. Кахович, Ю.А. Кахович // Облікові записи Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. – 2014. – Т. 27(66). – № 1. – С. 85-90.
3. Коваль М.І. Необхідність розробки системи стратегічного планування на сучасних підприємствах: (підсумки 8-ї Міжнар. конф. «Крим-2010») [Електронний ресурс] / М.І. Коваль. // Бібліотечний вісник. – 2010. – № 8. – С. 43. – Режим доступу до журн.: http://intkonf.org/koval-mi
4. Кушнір Т.Б., Немцов О.В. Теоретико-методичні аспекти формування системи планування на підприємстві / Кушнір Т.Б., Немцов О.В // Вісник економічної науки України // Економічний вісник – Вип. 1. – Донецьк, 2009. – С. 111–115.
5. Петришин Н.Я. Адаптаційні технології стратегічного планування діяльності машинобудівних підприємств / Петришин Н.Я. // Актуальні складові регіонального розвитку в контексті європейської інтеграції: Збірник тез. – Феодосія, 2009. – С. 163–164.
6. Федоркін М.С. Резерви конкурентоспроможності підприємства / Холодний Г.О. // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2007. – № 3. – Т. 1. – С. 96–101.
7. Холодний Г.О. Теоретичні аспекти стратегічного планування на підприємствах України: (підсумки 4-ї Міжнар. конф. «Харків-2011») [Електронний ресурс] / Холодний Г.О. // Вісник економіки. – 2011. – № 12. – С. 54. – Режим доступу: www.docs.google.com/viewer?pid=bl&scrid=ADGEES

Луцик И.Б.
Буковинский государственный финансово-экономический университет

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В статье установлены различия между понятиями «планирование» и «стратегическое планирование». Предложено собственное толкование данных категорий. Приведены основные принципы и преимущества процесса стратегического планирования. Определены его необходимость и функции. Установлены основные факторы возрастающей роли планирования в условиях современного рыночного хозяйства.
Ключевые слова: субъект хозяйствования, планирование, стратегическое планирование, система экономических отношений, рыночные отношения.

Lutsyk I.B.
Bukovynskiy State Finance and Economics University

THEORETICAL PRINCIPLES OF STRATEGIC PLANNING OF ENTERPRISES

Summary
In the article established the differences between the concepts of "planning" and "strategic planning". A proper interpretation of the data categories. The basic principles and advantages of the strategic planning process defined. Determined its need and function. The basic factors of the increasing role of planning in today's market economy defined.
Keywords: subjects of management, planning, strategic planning, system of economic relations, market relations.

УДК 336.01

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ФУНКЦІЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ

Магурчак Т.П.
Академія фінансового управління

У статті проаналізовано сутність та розкрито основні підходи вітчизняних і зарубіжних науковців до визначення понять «управління», «контроль» та «фінансовий контроль». Сформульовано авторське визначення поняття «фінансовий контроль». Також розглянуто суб'єкт, об'єкт, предмет фінансового контролю. Виділено класифікації фінансового контролю. Виділено аудит як особливу незалежну форму фінансового контролю та його значення для системи управління.
Ключові слова: управління, контроль, фінансовий контроль, аудит, фінансовий аудит.

Постановка проблеми. Розвиток економіки, соціальної сфери та суспільства на сучасному етапі потребують нового концептуального підходу до розуміння сутності фінансового контролю і його місця в системі управляння. Важливим моментом постає потреба глибокого теоретичного осмислення формування єдиної системи контролю, яка б, обґрунтувала взаємозв'язок і взаємозумовленість усіх її складових та врахувала в себе досягнення світової економічної думки.

Сьогодні доволі важливим і актуальним є питання ролі аудиту в системі фінансового контролю в Україні, без вирішення якого неможливо забезпечити поступальний соціально-економічний розвиток, ефективне використання державної власності, становлення в Україні громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми побудови сучасної системи фінансового контролю в Україні висвітлені у працях багатьох вітчизняних науковців і практиків, серед яких – Стефанюк І., Чумакова І., Юхимчук А., Е.О. Вознесенський, Л.І. Вороніна, Є.В. Калюга, Л.М. Крамаровський, Є.В. Коломін, М.В. Кужельний, В.Г. Мельничук, В.О. Шевчук, С.О. Шохін та інші вітчизняні і зарубіжні вчені-економісти. У більшості робіт розглядаються проблеми удосконалення методики проведення контрольних заходів, застосування новітніх прийомів контролю, оцінки ефективності фінансового контролю тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні при висвітленні в монографіях і наукових статтях окремих питань, присвячених фінансовому контролю, переважна більшість вітчизняних дослідників приділяє увагу фінансовому контролю з точки зору державного управління. Однак, незважаючи на наявні внески вчених у розвиток теоретичних та практичних аспектів фінансового контролю, все ще мають місце дискусійні й недостатньо досліджені питання.

Мета статті. Метою дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень і практичних рекомендацій щодо визначення сутності фінансового контролю, його предмету та мети, класифікацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Потреба в управлінні виникла з появою суспільної праці. Необхідність здійснювати управління з'являється там, де потрібно об'єднати і скоординувати зусилля двох і більше людей. Зараз існує дуже багато визначень терміну «управління», це пояснюється тим, що проблема управління має багатоплановий, міждисциплінарний характер і синтезує в собі дані різних наук, та тим, що існують різні підходи до характеристики процесу управління. Термін «управління» застосовують як до складових навколишнього середовища, в якому існує людина (управління в природі, в людському суспільстві), так і до різноманітних видів людської діяльності (управління державою, регіоном, організацією, політичною партією, автомобілем, дорожнім рухом тощо).

Професор Б.А. Гаєвський дає наступне визначення терміну: «Управління – це будь-яка зміна стану об'єкта, системи або процесу, яка веде до досягнення висунутої мети, що з необхідністю викликає процес приведення суб'єктивної діяльності людей у відповідність з об'єктивною їх природою і потенціалом, розкриваючи певні внутрішні і зовнішні можливості для постійного досить ефективного його використання в інтересах людей»[1, с. 9-12]. З автором важко погодитись в частині того, що управління – це будь-яка зміна стану об'єкта, адже суть в управління полягає в цілеспрямованій зміні об'єкта для досягнення мети. За справедливим зауваженням російського соціолога А.В. Тіхонова [2, с. 19] до управління не можна відносити всі ті складні механізми саморегуляції, що виявляються в живій і неживій природі.

Пітер Ф. Друкер, якого багато хто вважає провідним теоретиком в галузі управління та організації в світі. Він пропонує наступне визначення: управління – це особливий вид діяльності, що перетворює неорганізований натовп в ефективну ціле-

© Магурчак Т.П., 2014

спрямовану і продуктивну групу [3, с. 18]. А автори класичного підручника з менеджменту М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури визначають, що управління – це процес планування, організації, мотивації і контролю, необхідний для того, щоб сформулювати і досягти цілей організації [4].

Об'єднує ці останні два підходи, що дає більш повне розуміння терміну управління, Ю.В. Ніколенко, який вважає, що управління в широкому розумінні являє собою особливий вид діяльності, який здатний перетворити неорганізований натовп в ефективну цілеспрямовану і продуктивну групу, і здійснити це можна лише через процес планування, організації, мотивації та контролю спільних дій [5]

Ми притримуємся думки В.К. Колпакова, що у найбільш узагальненому вигляді управління – це діяльність суб'єкта, що дістає вияв у цілеспрямованому, організуючому впливі на об'єкт управління, здійснюваному з метою приведення останнього у бажаний для суб'єкта стан. [6, с. 5]. Такої ж думки дотримуються і Гелей С. Д, Рутар С. М, вважаючи що управління – це вид суспільної діяльності, який передбачає систему скоординованих дій суб'єкта на об'єкт з метою досягнення певної організаційної мети [7, с. 100].

З вище наведеного визначення управління випливає, що управління може мати місце тільки за умови наявності двох основних елементів:

· Об'єкта управління, на який спрямована дія, що управляє для його виконання.

· Суб'єкта (органу) управління, який виробляє керуючий вплив і контролює його виконання.

Суб'єкт і об'єкт управління завжди взаємодіють між собою для досягення однієї мети і таким чином формують систему управління. Все, що не включається в цю систему, розглядається як зовнішнє середовище. Мета управління з точки зору суб'єкта – це найбільш ефективне досягнення результату об'єктом, а з точки зору об'єкта – це бажаний його стан або бажаний результат його функціонування, отриманий шляхом вирішення поставлених керівництвом (але самостійно засвоєних) завдань при застосуванні мінімального обсягу виробничо-трудового резерву. В цьому плані мета управління з боку суб'єкта і об'єкта управління не завжди збігається.

Суб'єкт і об'єкт управління формують організаційну структура, яка відображає склад і співпідпорядкованість різних елементів, ланок і щаблів управління, які функціонують для досягнення певної мети. Функції і структура управління – дві неподільно взаємозалежні й взаємообумовлені складові єдиного цілого – організації системи управління, що є відповідно змістом і формою процесу управління. Уперше поняття функцій управління ввів американський економіст А. Файоль [8, с. 6]. Вони покладені в основу науки управління і мають таке визначення:

– передбачати, тобто передбачати майбутнє і виробляти програму дії;

– організовувати, тобто будувати подвійний – матеріальний і соціальний організм підприємства;

– розпоряджатися, тобто змушувати персонал належним чином працювати;

– координувати, тобто пов'язувати, поєднувати, гармонізувати всі дії і зусилля;

– контролювати, тобто піклуватися про те, щоб усе відбувалося відповідно до встановлених правил і відданих розпоряджень.

Роль управління в світі надзвичайно велика. З його допомогою приводиться в рух все людство і величезні маси різноманітних ресурсів. При цьому значна частина населення зайнята безпосередньо у сфері управління (державного, муніципального, територіального, галузевого, самостійними підприємствами і організаціями і т.д.). Саме управління визначає рівень життя населення в будь-якій країні, як зазначає П. Друкер «Немає бідних країн – є країни, погано керовані» [4].

Однією з найважливіших функцій управління є контроль. Будь-який вид управління неможливий без чітко організованої системи контролю, тому що не можна ефективно управляти, не перевіряючи виконання поставлених вимог та не виявляючи фактичного стану на управлінських об'єктах.

Як зазначає В.Ф. Максімова: «контроль в управлінській діяльності важливий не тільки тому, що сама культура управління і ефективність цієї професійної діяльності передбачають обов'язковість його здійснення. Контроль і його результати виступають базою, яка слугує основою для прийняття наступних рішень з метою подальшого удосконалення діяльності організації, підвищення її ефективності, результатів чи прибутковості» [9, с. 316].

У цьому значенні контроль, який є самостійною функцією управління, виступає засобом установлення зворотних зв'язків, завдяки чому керівний орган (суб'єкт управління) може простежити хід виконання прийнятих рішень. Це дає можливість своєчасно реагувати на відхилення в роботі підконтрольного об'єкта від заданої програми та вносити відповідні корективи в його діяльність. Контроль як самостійна функція управління тісно пов'язаний з іншими сторонами управлінської діяльності – прогнозуванням, плануванням, обліком та аналізом. В.О. Шевчук [10, с. 23] стверджує, що головною метою контролю є сприяння зростанню секторів і галузей національного господарства завдяки здійсненню стеження за досягненням цільових орієнтирів та перевірки дотримання обмежуючих параметрів їх розвитку на мікро- та макроекономічному рівнях.

А, М.Т. Білуха [11, с. 51] визначає мету тільки фінансово-господарського контролю і доводить, що вона полягає у сприянні раціональному використанню засобів і предметів праці і самої праці у підприємницькій діяльності для одержання найбільшого прибутку. Це дійсно мета тільки господарського фінансового контролю для приватних підприємств, а не державного або ж контролю за публічним майном, бо в цьому визначенні не видно механізму реалізації колективних, державних і суспільних інтересів.

Контроль виявляється в усіх сферах суспільного життя. Однак сутність контролю не може бути всебічно розкритою поза сферою управління, яку він обслуговує, тому що не існує контролю взагалі, а є контроль конкретного змісту і конкретних форм. У залежності від сфери управління, яку він охоплює, виділяють такі напрями контролю як технічний контроль; енергетичний контроль; екологічний контроль; санітарний контроль; фінансовий контроль тощо.

Для розуміння місця фінансового контролю в системі управління необхідно зрозуміти його сутність. Визначення поняття фінансового контролю змінювалося з розвитком суспільства. У більшості наукових джерел соціалістичного періоду фінансовий контроль визначається як одна із сфер, ланок, форм, галузей контролю за суспільним виробництвом і розподілом продуктів, у цей період характерним є також ототожнення фінансового контролю з контрольною функцію фінансів. Економісти, в підручнику за заг. ред. В.А. Предборського також стверджують, що фінансовий контроль – це контроль за законністю та доцільністю [12, с. 104]. Проте, ми вважаємо, що побудова запропонованих дефіні-

ції порушує закони логіки адже в них не розкривається в чому полягає сама сутність контролю і тому вони не можуть братися за основу.

Необхідно відмітити, що багато науковців розглядають фінансовий контроль з точки зору державного управління. Так, В.К. Шкарупа вважає що фінансовий контроль – це частина загальнодержавного контролю, якому властиві всі риси державного контролю, який одночасно може виступати однією з функцій управління та його стадією, елементом керівництва і засобом забезпечення законності [13, с. 17]. Значення фінансового контролю визначається характером фінансової діяльності держави. На нашу думку такий підхід не зовсім коректний, адже фінансовий контроль значно ширше поняття ніж державний контроль, і ніяк не може визначатись як частина державного контролю. Навпаки державний фінансовий контроль є одним з видів фінансового контролю.

Академік Л. Воронова визначає фінансовий контроль як регламентовану правовими нормами діяльність державних і муніципальних та інших публічних органів із перевірки вчасності й точності планування, обґрунтованості й повноти надходження коштів до відповідних фондів, правильності та ефективності їх використання [14, с. 54]. На нашу думку це визначення теж не зовсім коректне адже воно обмежує перелік суб'єктів фінансового контролю, зокрема залишаючи поза увагою фінансовий контроль який здійснюється в приватному секторі.

Шохін С. визначення вважає що: фінансовий контроль є багатоаспектною, міжгалузевою системою нагляду наділених контрольними повноваженнями державних і громадських органів за фінансово-господарською діяльністю підприємств, установ та організацій задля об'єктивної оцінки економічної ефективності цієї діяльності, визначення законності та доцільності господарських і фінансових операцій та виявлення резервів доходів Державного бюджету [15, с. 6]. У свою чергу на переконання Л. Фещенко, фінансовий контроль – це багатоаспектна міжгалузева система нагляду державних, відомчих, внутрішньогосподарських та аудиторських органів, за фінансово-господарською діяльністю підприємств, установ, організацій з метою об'єктивного оцінювання економічної ефективності цієї діяльності, законності та доцільності фінансово-господарських операцій, та нагляд за процесом витрачання бюджетних коштів [16, с. 12]. На нашу думку зазначені науковці звужують поняття фінансового контролю, значно обмежуючи предмет фінансового контролю тільки доходами/витратами державного бюджету.

Проаналізувавши визначення фінансового контролю які наведені вище, ми погоджуємось з О.В. Шипуновою [18, с. 66], що більшість визначень «фінансового-контролю» які наводяться сучасними економістами містять неповний перелік суб'єктів контролю, адже унеможливлюють здійснення останнього безпосередньо суб'єктами господарювання, громадянами чи фірмами й аудиторами, котрі не належать ані до державних органів, ані до органів місцевого самоврядування.

Проф. Орлюк О.П. вважає що фінансовий контроль є органічною частиною процесу оперативного фінансового управління й регулювання фінансово-господарської діяльності підприємств, організацій, установ, галузей економіки [17]. На нашу думку фінансовий контроль – це не інструмент безпосередньої організації фінансової діяльності, а лише інструмент попередження, усунення порушень у цій діяльності та поліпшення її.

Аналіз визначень фінансового контролю показав, що при всій важливості розглянутих питань, допускається непослідовність щодо викладеного методологічного підходу в частині складу елементів фінансового контролю (об'єкт, суб'єкт, предмет).

Шохін С. розглядає контроль як одну з функцій управління, що представляє собою систему спостереження і перевірки функціонування керованого об'єкта [19, с. 6]. У даному трактуванні як об'єкт контролю виступають підприємства, організації тощо, а предмет контролю залишається поза полем зору. Подібного роду точка зору є досить поширеною. Отже, в наукових публікаціях, що стосуються дослідження сутності та інших аспектів фінансового контролю, має місце змішання понять (суб'єкт, об'єкт, форми тощо з предметом фінансового контролю).

Здійснення контролю, зокрема й фінансового, стає можливим завдяки наявності відповідних суб'єкта, об'єкта та предмета контролю пов'язаних між собою. Саме взаємопов'язана сукупність контрольного суб'єкта, контрольних дій та контрольованого об'єкта і предмета створює систему контролю.

Ми вважаєм найбільш повним визначення І.Б. Стефанюка: фінансовий контроль – це система активних дій, які реалізуються органами державної влади та місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання та громадянами України, з нагляду за функціонуванням будь-якого об'єкта управління в частині утворення, розподілу та використання ним фінансових ресурсів із метою оцінки економічної ефективності господарської діяльності, виявлення та блокування тих відхилень, котрі перешкоджають законному й ефективному використанню майна й коштів; розширеному відтворенню виробництва; задоволенню державних, колективних та приватних інтересів і потреб; удосконаленню управління економікою [20, с. 4]. У даному трактуванні суб'єктами контролю виступають органи державної влади та місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання та громадяни України, особливістю цих контролюючих суб'єктів є їх діалектична природа, тобто можливість одночасно бути як суб'єктом, так і об'єктом контролю для інших. Поширеними є погляди, що головним об'єктом контролю, який визначає ознаку цього виду діяльності – «фінансовий», є фінансові ресурси [21, с. 11]. А Л. Воронова, акцентує увагу на тому що об'єкт фінансового контролю не обмежується тільки перевіркою грошових фондів, він охоплює також матеріальні, природні, трудові та інші ресурси держави, бо їх використання здійснюється в грошовій формі або опосередковане нею. Інакше кажучи, фінансовий контроль поширюється не тільки безпосередньо на фінансові, а й на пов'язані з ними господарські відносини [14, с. 94]. Ми погоджуємось що контрольна діяльність, яка не передбачає контроль фінансових ресурсів і відносин, які виникають у процесі їх обігу, очевидно не повинна називатися фінансовим контролем. Проте, на нашу думку, фінансові ресурси – це не об'єкт, а предмет контролю.

Правильне визначення об'єкту контролю має ключовий вплив на ефективність здійснення контролю. Отже, на нашу думку, об'єкт фінансового контролю є суб'єкт (суб'єкти) господарювання, на певний вид діяльності яких спрямовуються контрольні дії. Ними можуть виступати органи державної влади та місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання, державні фонди тощо. господарські системи, що забезпечують існування й розвиток економічних агентів та суспільства загалом; юридичні й фізичні особи, діяльність яких пов'язана з використанням

суспільної власності; безпосередньо чи через органи державної влади й місцевого самоврядування, та інші суб'єкти господарювання [22, с. 12].

Предмет контролю визначається як функціонування будь-якого об'єкта управління в частині утворення, розподілу та використання ним фінансових ресурсів. Предметом фінансового контролю є конкретний вид діяльності об'єктів фінансового контролю та її окремі аспекти, на які спрямовуються контрольні дії контролюючого суб'єкта.

При цьому мету фінансового контролю слід визначити як вияв фактичного фінансово-господарський стану об'єкта контролю, порівняння цього стану з певними вимогами щодо його функцій, вияв допущених відхилень, аналіз причини відхилень, пошук шляхів для їх виправлень та для підвищення ефективності функціонування системи управління об'єкта у цілому.

Узагальнюючи досліджені критерії виділення підходів до розуміння поняття «фінансовий контроль» можна зазначити, що значна частина науковців підкреслюють що –це суто процес перевірки. Однак контроль не вичерпується тільки перевіркою дотримання законності господарських операцій і процесів. Митрофанов В.М. досліджуючи фінансовий контроль на підприємствах ще в 1965 році в рамках командної економіки Радянського союзу відмітив що важливо контролювати не стільки виконання нормативно-правових актів, скільки стан господарської діяльності на підприємствах [26, с. 29]. Це можна вважати як перші кроки для розвитку контролю ефективності, який став особливо ще більш актуальним в рамках ринкової економіки.

На нашу думку мета контролю полягає не лише в виявленню недоліків, які існують в економічній сфері, а і їх попередженню, виправленню, покращенню роботи чи діяльності підконтрольного об'єкта.

В будь-якій системі завжди має місце декілька рівнів контролю. Це можна побачити на рис. 1.1 контроль здійснюється на етапі складання фінансової звітності, як відмітив ще в дев'ятнадцятому столітті італійський вчений Фабио. Беста (1845–1923), який ототожнював ведення бухгалтерського обліку з господарським контролем, так як він «має заставити кожного працівника бути чесним, навіть якщо це буде і проти його волі» [23], контроль здійснюється на всіх рівнях всередині організаційної структури, контроль здійснюється з боку державних органів, які є зовнішнім відносно системи, і контроль здійснюється власниками, які витупають в якості керівного органу відносно Ради Директорів, саме аудит дає можливість власникам і іншим користувачам інформації здійснювати контроль, особо він актуальний в ситуації, коли вони не мають можливість до здійснення всіх інших видів контролю.

Класифікація фінансового контролю здійснюється за різними критеріями. Відповідно до фінансово-економічного словника, вид контролю – складова частина системи контролю із властивим їй змістом, призначена для здійснення функції контролю згідно зі своїми завданнями, правами та обов'язками. В. Шевчук [10] зважаючи на суб'єкти контролю й характер контрольної діяльності поділяє фінансовий контроль та державний, муніципальний і незалежний. Тобто контроль суб'єктами публічного сектору може здійснюватись на різних рівнях і бути різним за своєю суттю і основними користувачами інформації. Державний контроль – контроль який здійснюється органами державної влади, він може бути зовнішнім і внутрішнім відносно об'єкта контролю, але він завжди внутрішній відносно системи. Муніципальний – контроль який здійснюється органами місцевого самоврядування, а незалежний контроль, який ряд вчених називають суспільним, або ж громадянським,- це контроль на рівні суспільства, він є найбільш незалежним за свою природою, базується на загальноприйнятих принципах відкритості, гласності, прозорості. В Україні, у порівнянні з країнами з високим рівнем розвитку, суспільний контроль є менш дієвим, оскільки практичного механізму контролю за процесом використання коштів не існує. Аудиторський контроль, який також є незалежним і має забезпечувати лише зовнішню (відносно об'єкта) перевірку об'єкта спеціалізованими суб'єктами контролю, і здійснюється аудиторами (фізичними особами) та аудиторськими фірмами. Проте незважаючи на законодавчі особливості його реалізації практика засвідчує можливості реалізації незалежного аудиторського контролю як для приватного так і державного секторів.

Рис. 1.1. Фінансовий аудит, як форма здійснення фінансового контролю

А О.П. Орлюк вважає що залежно від суб'єктів контролю виокремлюють державний, внутрішньогосподарський, відомчий, аудиторський контроль, контроль фінансово-кредитних установ [17, с. 303]. На нашу думку це не повна класифікація, адже не виділено муніципальний контроль, який також має місце. На нашу думку найбільш коректну, класифікацію фінансового контролю за залежно від суб'єктів контролю наводить Лучковська С.І., контроль поділяється на державний, муніципальний, аудиторський, внутрішньогосподарський, і громадянський (незалежний). [24, с. 115]. Проте й вона потребує уточнення що під «аудиторським контролем» мається на увазі саме контроль який здіснюється незалежними аудиторськими компаніями/аудиторами, який здійснюється як окремий вид контролю в класифікації залежно від суб'єктів здійснення. Адже аудит – це фома контролю і він може бути державний, муніципальний, внутрішній в залежності від суб'єкта здійснення.

Виділення видів фінансового контролю за критеріями суб'єктності дає змогу встановити причинно-наслідкові зв'язки при аналізі результатів ефективності контрольних заходів на кожному рівні фінансових відносин.

В залежності від предмету фінансовий контроль розподіляють на бюджетний, податковий, валютний, банківський, страховий та ін.

Здійснення фінансового контролю може розглядатися тільки крізь призму форм цієї діяльності. Існують наукові підходи, згідно яких формами фінансового контролю є певні сторони виявлення змісту фінансового контролю залежно від часу здійснення контрольних дій [29]. Звідси І.А. Бєлобжецький, О.Д. Василик, С.О. Шохін, Л.І. Вороніна визначають формами фінансового контролю попередній (превентивний), поточний і наступний (респективний) контроль.

Ми вважаємо, що форма контролю – це засіб відстеження (порівняння, зіставлення) певного явища, об'єкта, процесу, що охоплені контрольними діями. Тобто під формами фінансового контролю потрібно розуміти способи конкретного вираження і організації контрольних дій, спрямованих на виконання функцій контролю, а суб'єкт під час здійснення контрольної діяльності може одночасно реалізовувати попередній, поточний і наступний контроль. Тому, класифікація контролю залежно від часу здійснення контрольних дій є поділом його на методи, а не форми. Ф.Ф. Бутинець за методом здійснення класифікує контроль на ревізію, перевірку, обстеження, інвентаризацію, аудит, судово-бухгалтерську експертизу та економічний аналіз [25, с. 12]. На нашу думку це не методи, а форми здійснення контролю. Отже форма фінансового контролю це спосіб конкретного вираження і організації контрольних дій, спрямованих на виконання функцій контролю.

Висновки з даного дослідження. Проаналізувавши трактування категорій «управління» вітчизняними, так і зарубіжними науковцями було визначено що управління – це діяльність суб'єкта, що дістає вияв у цілеспрямованому, організуючому впливі на об'єкт управління, здійснюваному з метою приведення останнього у бажаний для суб'єкта стан. Розглянуто категорію контроль як функцію управляння, сформовано його мету, виділено предмет і завдання фінансового контролю. Сформовано визначення фінансового контролю, як фінансовий контроль – це процес перевірки фінансово-господарської діяльністю об'єкта контролю, яка дає можливість дослідити його фактичний фінансовий стан і оцінити його відповідність певним установленим показникам і нормам. Контроль є засобом установлення зворотних зв'язків, завдяки чому керівний орган (суб'єкт управління) може простежити хід виконання прийнятих рішень.

Уточнено класифікацію фінансового контролю в залежності від суб'єкта х здійснення, виділення незалежного фінансового аудиту з боку аудиторських компаній в окрему. Досліджено аудиту як «категорію», сформовано що це форма, а не метод контролю.

Таким чином, дотримання принципів системності і комплексності, сучасної системи фінансового контролю в Україні та залучення недержавних аудиторів до аудиторських перевірок насамперед державних підприємств, забезпечить законність, економічність, ефективність, результативність та прозорість управління фінансами, як приватному так і в державному секторі і поставить органи влади під контроль суспільства, а також надасть незалежну, об'єктивну і публічну оцінку результатів соціально-економічного розвитку в країні.

Список літератури:

1. Гаевский Б.А. Управление и самоуправление: идеал и реальность. – К., 1990 – 142 с.
2. Тихонов А.В. Социология управления / А.В. Тихонов. – М.: Канон РООИ «Реабилитация», 2007. – 472 с.
3. Peter F. Drucker, «A New Discipline», Success! January-February 1987. – P. 18.
4. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф Основы менеджмента. М.: Дело, 1997. – 704 с
5. Ніколенко Ю.В. Основи економічної теорії: Підручник. – Київ: ЦНЛ, 2003. – 540 с.
6. Колпаков В.К. Адміністративне право України: Підручник / В.К. Колпаков. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 736 с.
7. Гелей С.Д., Рутар С.М. Політологія: Навч. посіб. – 8-е вид., перероб. і доп. – К.: 2012. – 466 с.
8. Управління людськими ресурсами: філософські засади. Навчальний посібник під ред. д. ф. н., проф. В.Г. Воронкової. – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 576 с.
9. Максімова В.Ф. Класифікація внутрішнього економічного корпоративного контролю // Вісник Львівської комерційної академії. – 2004. –Випуск 16. – С. 316-322.
10. Дрозд І.К., Шевчук В.О. Державний фінансовий контроль: Навч. посіб. – К.: ТОВ «Чмекс-ЛТД», 2007. – 304 с.
11. Білуха М.Т. Фінансовий контроль: теорія, ревізія, аудит: Підруч. – К.: Українська акад. оригінальних ідей, 2005. – 888 с.
12. Предборський В.А. Економічна теорія: підручник; М-во освіти і науки України. – Київ: Кондор, 2003. – 492 с.
13. Фінансове право України: Навчальний посібник: За заг. ред. д.ю.н., проф. Шкарупи В.К. – Київ: «Істина», 2007. – 148 с.
14. Фінансове право України: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л.К. Воронова, М.П. Кучерявенко, Н.Ю. Пришва та ін. – К., 2009. – 395 с.
15. Шохин С.О. Вопросы финансового контроля в Бюджетном кодексе РФ // Финансы. – 1997. – № 10. – С. 5-7.
16. Фещенко Л. Функціональна структура системи державного фінансового контролю в Україні / Л. Фещенко // Банківська справа. – 2001. – № 1. – С. 12-23.
17. Орлюк О.П. Фінансове право: навчальний посібник / О.П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.
18. Шипунова О.В. Сутність, функції та види фінансового контролю за умов ринкової економіки / О.В. Шипунова, Ю.В. Єльнікова // Науковий вісник Національної академії статистики обліку та аудиту. – 2012. – № 1(34). – С. 61-71.
19. Шохин С.О. Бюджетно-финансовый контроль и аудит: [науч.-метод.пособ.] / С.О. Шохин, Л.И. Воронина. – М.: Финансы и статистика – 1997. –237 с.
20. Стефанюк І. Фінансовий контроль: визначення поняття і системи // Економіка, фінанси, право. – 2001. – № 7. – С. 3–6.
21. Грачева Е.Ю., Куфакова Н.А., Пепеляев С.Р. Финансовое право России. – М.: ТЕИС,1995. – 231 с.
22. Державні фінанси: Підруч.: У 5 т. – Т. 5. Державний фінансовий контроль / С.О. Булгакова (кер. авт. кол.), за ред. А.А. Мазаракі. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. – С. 495.
23. Ножкина Т.В. Международный аудит Петропавловск-Камчатский: КамчатГТУ, 2007. – 127 с.
24. Лучковська С.І. Фінансове право. Навч. посібник / Для студ. економ, спец. вищих навч. закладів. – К.: КНТ. 2010. – 296 с.
25. Бутинець Ф.Ф., Бардаш С.В., Малюга Н.М., Петренко Н.І. Контроль і ревізія. Підручник. – Житомир: ЖІТІ, 2000. – 512 с.
26. Митрофанов В.М. Контроль и ревизия хозяйственной деятельности промышленных предприятий. – М.: Финансы, 1965. – 259 с.

Магурчак Т.П.
Академия финансового управления

ФИНАНСОВЫЙ КОНТРОЛЬ КАК ФУНКЦИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация
В статье проанализированы сущность и раскрыты основные подходы отечественных и зарубежных ученых к определению понятий «управление», «контроль» и «финансовый контроль».Сформулировано определение для «финансового контроля» Также рассмотрены субъект, объект, предмет финансового контроля. Выделены классификации финансового контроля. Выделено аудит как особую независимую форму финансового контроля и его значение для системы управления.
Ключевые слова: управление, контроль, финансовый контроль, аудит, финансовый аудит.

Magurchak T.P.
Academy of Financial Management

FINANCIAL CONTROL AS FUNCTION OF MANAGEMENT SYSTEM

Summary
The article analyzes the nature and covers the main approaches of domestic and foreign scholars to the definition of «management», «control» and «financial control». Formulated author 's definition of «financial control». Also considered the subject, the object, the object of financial control.Highlighted the classification of financial control. Highlight audit as special an independent form of financial control and its role for the management system.
Keywords: management, government, control, financial control, financial auditing.

UDC 338.439.5/.6:502.52

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE IN THE CONTEXT OF PROVIDING FOOD SECURITY OF COUNTRY

Makarchuk O.G.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

The essence of the concept of sustainable development, components and the parameters of its measurement are researched. Reviewed significance for sustainable agriculture in the context of food security in Ukraine with indexes of: availability, accessibility and sustainability. It was determined that the analysis of the demand and supply of food must take into account the following factors that influence their change: population, welfare, environmental quality, productivity in agriculture.
Keywords: agriculture, sustainable development, food security, natural capital, productivity.

Formulation of the problem. Today, croplands are one of the most extensive ecosystems on Earth, stretching across 12% of the planet's ice-free land surface. Altogether, global croplands also represent 10–15% of the total biological productivity of the planet. However, society is still looking for ways to dramatically increase crop production, as population and economic pressures continue to mount through the 21st century. Changes in lifestyles and a shift away from diets heavy in grain-fed meat would be likely to relieve some of this pressure. Still, additional food, feed and biofuels will need to be produced if we are to provide for the additional 2.2 billion people that are projected to inhabit the planet by 2050. Already, we are expecting to need at least 50% more agricultural production by 2050 [4].

Increasing global crop production will be one of the greatest challenges facing humanity in the coming decades. On the surface, there appear to be two broad options for increasing global food production:

– expand the area of croplands at the expense of other ecosystems;

– increase the yields (per unit area) of our existing croplands.

Many foreign scientists showed that we are cultivating roughly half of the land that is suitable for agriculture on the planet today. However, much of the remaining cultivatable land rests under the tropical rain forests of South America and Africa – biomass that are of high social, economic and ecological value.

Therefore, improving the yield on existing agricultural lands is a high priority. However, increasing crop productivity on existing lands will also have consequences for social and ecological systems if we continue practising some of the techniques of modern industrialized agriculture. At present, much of our high-yielding agricultural lands are monocultures that receive high levels of water and chemical inputs, practices that have adverse impacts on water quality, soil quality and biodiversity. It is critical that creative and novel approaches be taken to ensure that in our pursuit of increasing yields we do not carry our most ecologically destructive agricultural practices into the future [1].

Thus, sustainable development society should include not only economic issue, but also social and environmental aspects, where agriculture is the key importance to guarantee such perspectives.

© Makarchuk O.G., 2014

Analysis of recent research and publications. Sustainability problems are very common subject considering that population growth and non renewable recourses, e.g. mineral fuel, close to over. Disappointing forecasts require further research to build sustainable system of development. This theme are investigated many as Ukrainian scientists, e.g. Hoychuk O.I., Kalinchyk M.V., Trehobchuk V.M., Savchuk V.K., Shpychak O.M. and many other Ukrainian and foreign scientists.

The approach to sustainability is at the central theme of FAO's (Food and Agriculture Organization of the United Nations) new Strategic Framework.

It is embedded in all five strategic objectives and is the specific focus of Strategic Objective 2, which aims at sustainably increasing the provision of goods and services from agriculture, forestry and fisheries. While the implementation of more sustainable policies and practices is the decision and responsibility of each Member Country, partnerships, coalitions and creative modes of collaboration will be increasingly important.

Emphasis is not resolved before the general problem. Modern conditions of society require paying more and more attention equilibrium components that ensure the normal functioning of every human being, namely, food and energy security, environmental protection and social stability. Today the situation is that of many countries suffer from hunger, increasing shortage of mineral and energy resources, there are uncontrollable climate change. These factors compel mankind to reflect on improving their conditions of existence.

Purpose of the article is to research sustainable development of society highlighting agriculture that include as food production, bioenergy and play an important role to improve environment.

The main material. Sustainability has become a catch-phrase to encompass almost anything: environmental friendliness; human well-being; land use change or lack thereof.

Unfortunately, there is no concrete definition or metric by which we couldmeasure something sustainable or not. Therefore, it is up to individual interpretation. However, we may be able to agree on overall ideas [3]:

1) World Commission on Environment and Development (1987) – paths of human progress which meet the needs and aspirations of the present generation without compromising the ability of future generations to meet their needs;

2) Costanza et al (1991) – a relationship between human economic systems and larger dynamic, but normally slower-changing ecological systems in which: (1) human life can continue indefinitely, (2) humans flourish, (3) human culture can develop; and the ecological life-support system is not destroyed.

An underlying theme is that each generation should have access to at least the same resource base as the previous generation. How do we measure this: physical quantity of natural resources; total economic value of resource stocks; unit value of resource/services (price); total value of resource/service flows through time.

Main components of sustainability are:

1) based on the definitions we discussed above, sustainable development involves elements and interactions between economic forces, social forces, environmental/Natural forces;

2) over time, the environment is an «agent of selection» which acts on economic agents (we adapt to the environment and change our economic and social institutions).

At the picture 1 are presented three spheres of sustainability.

To measure sustainability development it is important to know indicators of sustainability:

– key Concept: population-environment interactions can cause feed-back processes which may produce **spiraling** (extreme outcomes) crises or sustainable equilibrium;

– how to prevent spiraling? (there are some resoves: limit human scale to a level that is within carrying capacity of environment; techical change that increases efficiency and durability while preserving output; preserving harvest rates of renewables and limiting waste emission rates to environmentally assimilative capacities; restricting non-renewable use to the level of creation of renewables.

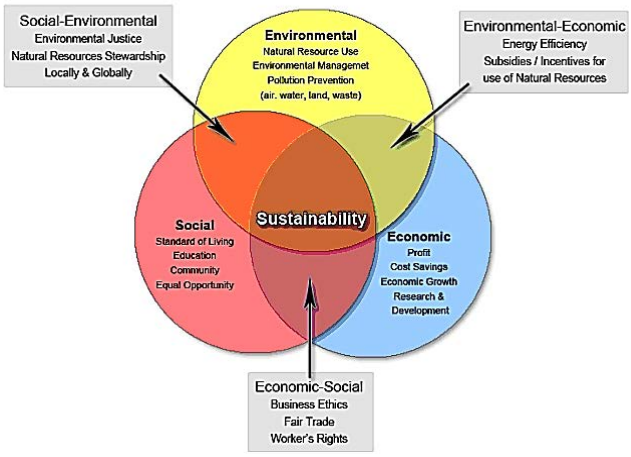

Pict. 1. Sphere of sustainability development [3]

In terms of land use and growth scientist Perrings in 1990 named sustainable economic growth is growth that is not threatened by biophysical feedback in the forms of: (1) exhaustion of resources which have no substitutes; (2) degradation of the assimilative capacity of the environment.

Researching agriculture in the aspect of sustainable development we have to consider Natural capital. It refers to the earth as a life-support system. Thinking of earth as a life-support system, the qualitative differences between human made and natural capital are important:

– natural capital is often irreversible;

– natural capital flows are often uncertain.

Considerations of natural capital:

1) natural capital is not producible by humans, but it can be modified. Its use is irreversible;

2) natural capital more fundamental than manufactured capital;

3) natural capital may not always be substituted for manufactured capital;

4) changes in the environment may influence the availability of natural capital.

Sustainability, therefore, is much more than ensuring protection of the natural resource base. To be sustainable, agriculture must meet the needs of present and future generations for its products and services, while ensuring profitability, environmental health, and social and economic equity. Sustainable agriculture would contribute to all four pillars of food security – availability, access, utilization and stability – in a manner that is environmentally, economically and socially responsible over time [6].

As agriculture depends largely on the services provided by ecosystems, sustainable agriculture must minimize negative impacts on the environment while optimizing

production by protecting, conserving and enhancing natural resources and using them efficiently. It must also strike a balance between protecting agro-ecosystems and meeting society's growing needs by offering decent and resilient livelihoods for rural populations [2].

At the same time sustainability are caused such challenges: habitat destruction – often manmade; pollution – habitat may not be suitable for use/resources destroyed; invasive species – can destroy food stores/environment; population – more people increase demand for goods and resource use; over harvesting – we may consume more than the environment can reproduce [3].

Food security is a complex phenomenon that manifests itself in numerous physical conditions resulting from multiple causes. The World Food Summit of 1996 established four dimensions of food security: availability, access, stability and utilization. The State of Food Insecurity in the World 2013 introduced a suite of indicators organized around these four dimensions. By measuring food security across its four dimensions, the suite of indicators provides a more comprehensive picture, and can also help in targeting and prioritizing food security and nutrition policies [6].

The availability dimension captures not only the quantity, but also the quality and diversity of food. Indicators for assessing availability include the adequacy of dietary energy supply; the share of calories derived from cereals, roots and tubers; the average protein supply; the average supply of animal-source proteins; and the average value of food production.

The access dimension comprises indicators of physical access and infrastructure such as railway and road density; economic access, represented by the domestic food price index; and the prevalence of undernourishment.

The stability dimension is divided into two groups. The first group covers factors that measure exposure to food security risk with a diverse set of indicators such as the cereal dependency ratio, the area under irrigation, and the value of staple food imports as a percentage of total merchandise exports. The second group focuses on the incidence of shocks such as domestic food price volatility, fluctuations in domestic food supply, and political instability.

The utilization dimension also falls into two groups. The first encompasses variables that determine the ability to utilize food, notably indicators of access to water and sanitation. The second group focuses on outcomes of poor food utilization, i.e. nutritional failures of children under five years of age, such as wasting, stunting and underweight. Since the 2013 edition of this report, four more utilization indicators of micronutrient deficiency have been added: the prevalence of anaemia and of vitamin A deficiency among children under five; and the prevalence of iodine deficiency and of anaemia in pregnant women.

Data for the suite of indicators are published in Faostat and we grouped data on three dimensions such as availability, access and stability to show situation in Ukraine (Table 1).

Each of them can be measured by a set of indicators that provides detailed information on the food security situation in a country or region. Such measurement and analysis inform the design of targeted strategies and policies to tackle food insecurity and to pave the way to its sustainable reduction.

As we can see from the Table 1, Ukraine are still exposed to stability challenges, stemming from either food supply swings and political instability. Remaining challenges across Ukraine as a whole are in continuing need to improve dietary quality and purchasing power.

Table 1

Food security indicators of Ukraine

Indexes of food security	2011	2012	2013	In % 2013 to 2011
1. Availability				
– average dietary energy supply adequacy, %	125	126	127	x
– average value of food production, 1$ per caput	418	422	–	–
–share of dietary energy supply derived from cereals, roots and tubers, %	42	–	–	–
– average protein supply, gr/caput/day	86	–	–	–
– average supply of protein of animal origin, gr/caput/day	41	–	–	–
2. Access				
– percent of paved roads over total roads, percentage of total road	97.9	–	–	–
– road density, per 100 squre km of land area	28.1	–	–	–
– rail lines density, per 100 squre km of land area	3.6	3.6	–	–
– gross domestic product per capita (in purchasing power equivalent), constant 2011 int.$	8395.2	8332.3	8508.0	101.3
– domestic food price index	1.45	1.40	1.38	0.95
3. Stability				
– cereal import dependency ratio, %	0.7	–	–	x
– percent of arable land equipped for irrigation, %	6.7	6.7	–	x
– value of food imports over total merchandise exports, %	6	–	–	x
– political stability and absence of violence/terrorism	-0.02	-0.08	–	–
– domestic food price volatility index	6.4	5.1	4.5	70.31
– per capita food production variability, consant 2004-2006 int. $ per capita	27.6	30.0	–	–
– per capita food supply variability, kcal/caput/day	95	–	–	–

Source: built by the Statistical data of the FAO [5]

Ukrainian agricultural sector is a substantial in national economy. There are many reasons of the essential meaning of the agriculture role by diversifying as inside the country as well as worldwide providing food, feed, improve environment, social responsibility and energy issues. Key importance of Agriculture Policy is food safety.

In future prospects for food supply and demand, there are four particularly critical factors: popula-

tion, prosperity, pollution, productivity in agriculture which interacts with each other in complex ways:

– as population grows, urban and industrial water users compete with agriculture for scare water;

– population growth slows as people become more prosperous;

– as agricultural productivity increases, economic prosperity improves for the entire economy;

– increased use of agricultural chemicals may improve productivity while harming the environment.

Government policies can influence the long-term supply-and-demand balance of food. However, the complexity of these interactions illustrates how difficult it can be to decide among various policy alternatives.

Conclusions and suggestions. Nowadays the modern world is faced with the problems of food security, energy supply and ecology. At the same time, the annual growth of world population deepens the social, economic and environmental crisis.

Improve the condition of the society can approach through rational and effective environmental management system in sustainable development. It is important to develop new directions, e.g. bioeconomy be implemented in all areas of due to the fact that a new generation of technologies reduces the risk of environmental pollution compared to conventional technologies, and in turn, economic growth has a positive impact on the environment.

Achieving sustainability in food and agriculture is envisioned as an ongoing process of identifying and striking a balance between agriculture's social, economic and environmental objectives, and between agriculture and other sectors of the economy.

The process reflects the evolution of society's values and accumulated knowledge, which have a major impact on how sustainability goals are set in practice. This implies a large, complex and dynamic set of interactions with multiple entry points. Within this complex system, specific constraints and natural and socio-economic boundaries will define what falls into the sustainable operating space: there are hard boundaries as well as soft constraints within which human and natural systems must operate in order for the overall process to be sustainable.

References:

1. Building a common vision for sustainable food and agriculture: principles and approaches / Publication of FAO [Electronic resource] / Access mode to the paper [http://www.fao.org/].
2. Holling C.S. Theories for sustainable futures // Ecology and society. 4(2):7 [Electronic resource] / Access mode to the paper [http://www.consecol.org/vol4/iss2/art7].
3. Klaiber A. Lessons of the class AEDE 4310, Fall 2013. – The Ohio State University.
4. Mind the gap: how do climate and agricultural management explain the 'yield gap' of croplands around the world? / [Licker R., Johnston M., Foley J.A., and other]. – Global Ecology and Biogeography, 2010. – P. 769.
5. Statistical data of the FAO [Electronic resource] / Access mode to data [http://www.fao.org].
6. The State of Food Insecurity in the World / Publication of FAO [Electronic resource] / Access mode to the paper [http://www.fao.org/].

Макарчук О.Г.
Національний університет біоресурсів та природокористування України

СТАЛИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

Анотація
Досліджено сутність поняття стійкого розвитку, складові та показники його виміру. Оцінено значення стійкого розвитку сільського господарства у контексті забезпечення продуктів харчування в Україні за допомогою показників: наявності, доступності та стабільності. Визначено, що при аналізі попиту і пропозиції продовольства необхідно враховувати такі чинники, які впливають на їх зміну: населення, добробут, якість оточуючого середовища, продуктивність у сільському господарстві.
Ключові слова: сільське господарство, стійкий розвиток, продовольча безпека, природний капітал, продуктивність.

Макарчук О.Г.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В КОНТЕКСТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАНЫ

Аннотация
Исследована сущность понятия устойчивого развития, составляющие и показатели его измерения. Оценено значение устойчивого развития сельского хозяйства в контексте обеспечения продуктов питания в Украине с помощью показателей: наличия, доступности и стабильности. Определено, что при анализе спроса и предложения продовольствия необходимо учитывать такие факторы, влияющие на их изменение: население, благосостояние, качество окружающей среды, производительность в сельском хозяйстве.
Ключевые слова: сельское хозяйство, устойчивое развитие, продовольственная безопасность, природный капитал, производительность.

УДК 636.2

ОПОДАТКУВАННЯ МАЛОГО БІЗНЕСУ ЯК НАПРЯМ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Михальчинець Г.Т.
Мукачівський державний університет

У статті розглянуто особливості оподаткування суб'єктів малого бізнесу в Україні, переваги та недоліки спрощеної системи оподаткування. Досліджено вплив на розвиток економіки системи оподаткування малого бізнесу в зарубіжних країнах. Розглянуто структуру дохідної частини місцевих бюджетів та її наповнюваність за рахунок податків і зборів сплачених суб'єктами малого бізнесу. Запропоновано рекомендації щодо вдосконалення спрощеної системи оподаткування в Україні.

Ключові слова: спрощена система оподаткування, суб'єкт малого підприємництва, єдиний податок, Doing Business, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. Сучасні орієнтація розвитку України в її спрямуванні на європейську безпеку та стабільність розглядає стратегію розвитку малого бізнесу як один із пріоритетних напрямків. У більшості країн світу малому бізнесу належить значне місце в загальній сумі валового національного продукту, що дає змогу повніше задовольняти попит у товарах, збільшувати зайнятість населення, надходження грошових ресурсів до бюджету за рахунок сплати податків. Український малий бізнес постійно піддається різного роду реформам, що негативно відображається на коливаннях настроїв бізнесменів та відкритості їх бізнесу. Розвитку малого підприємництва заважають цілий ряд економічних та організаційних перешкод, де особливу роль відіграє механізм його оподаткування. Введення в Україні альтернативної спрощеної системи оподаткування суб'єктів малого підприємництва забезпечило реальні зрушення в їх розвитку, хоча діюча система оподаткування в Україні чинить значне податкове навантаження на суб'єктів малого підприємництва.

Втрата чинності Указу Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» [3], дія норм Податкового кодексу України [2] стосовно спрощеної системи оподаткування, призвели до змін в спрощеній системі оподаткування. Вирішення проблеми удосконалення системи оподаткування малих підприємств України суттєво вплине на поповнення місцевих бюджетів, інвестиційний клімат регіонів та соціальний захист населення. Це зумовлює актуальність дослідження умов та особливостей системи оподаткування, обліку та звітності малого бізнесу в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення теоретико-методологічних засад оподаткування суб'єктів малого бізнесу висвітлені у працях таких вітчизняних дослідників, як О. Василик, З. Варналій, А. Гальчинський, В. Геєць, В. Завгородній, А. Крисоватий, М. Крупка, М. Кучерявенко, В. Литвиненко, В. Люткевич, І. Лютий, В., Д. Веремчук, С. Логвіновська. Однак, незважаючи на значний науковий доробок сучасників, питання особливості застосування спрощеної системи оподаткування у сфері малого бізнесу в умовах мінливості та трансформації законодавства України, а також питання щодо наукового обґрунтування економічної та соціальної ефективності створення спеціальних режимів оподаткування для малих підприємств в Україні, залишаються відкритими, що й зумовлює актуальність та практичну значимість обраної теми дослідження.

Метою статті є висвітлення сучасного стану розвитку малого бізнесу в Україні, визначення особливостей оподаткування суб'єктів малого підприємництва, виявлення переваг та недоліків застосування єдиного податку, значимість єдиного податку в наповненні місцевих бюджетів (на прикладі Закарпатської області) та дослідження основних пріоритетів розвитку малого бізнесу через механізми оподаткування.

Основний матеріал дослідження. Розвиток ринкової системи господарювання в Україні пов'язане зі зростанням підприємницької активності в усіх сферах економіки. Одним із перспективних напрямів дії конкурентно-ринкового середовища є розвиток малого бізнесу.

Світовий досвід показує, що малий бізнес є однією із рушійних сил економічного розвитку, ефективним засобом структурної розбудови, активізації інноваційної діяльності, подолання диспропорцій на окремих сегментах ринку, утворення нових робочих місць і зниження безробіття. Малий бізнес надає економіці гнучкості, мобілізує значні фінансові та виробничі ресурси, сприяє формуванню конкурентного середовища і тим самим свідчить про рівень розвитку економіки країни та ступінь демократизації суспільства

Сьогодні в Україні підприємства малого бізнесу виступають елементом структурної перебудови регіональної економіки, сприяють підвищенню доходів місцевих бюджетів. Основним фінансовим інструментом, що регулює взаємовідносини малого бізнесу з державою, залишається його оподаткування – законодавчо врегульований процес встановлення, стягнення податків, визначення їхніх розмірів і ставок з урахуванням порядку їх сплати, створення особливих умов податкового режиму – загального чи спеціального (спрощеного). Використання особливих режимів оподаткування для підтримки як пріоритетних видів господарської діяльності, так і безпосередньо окремих груп суб'єктів підприємництва, є одним з шляхів забезпечення ефективного їх розвитку.

Саме спеціальний податковий режим спрямований на стимулювання малого підприємництва, а його система припускає тільки один вид податку: єдиний податок, який сплачується до місцевого бюджету. Незалежно від цього підприємці платять єдиний соціальний внесок, що зараховується на рахунки органів Пенсійного фонду України.

Розвитку малого підприємництва як найважливішій ознаці ринкової економіки сприяють ряд держаних підтримок. На сьогоднішній день в найбільш розвинених країнах Заходу малі підприємництва становлять 70-90% від загальної кількості підприємств. Для порівняння можна взяти, наприклад, Великобританію – де в малому підприємництві за-

© Михальчинець Г.Т., 2014

йнято 49% всього робочого населення, Італію – з її 73% і країни ЄС, де на аналогічних підприємствах працює приблизно три четвертих робочого населення. Дана статистика говорить про величезну важливість підприємств малого бізнесу для економіки країн з ринковою економікою (таблиця 1).

Таблиця 1

Розвиток малого підприємництва в країнах ринкової економіки

Країни	Кількість малих підприємств тис.	Кількість малих підприємств на 1 тис. населення	Зайнято в малих підприємств, млн. чол.	Частка малих підприємств у загальній кількості зайнятих, %	Частка малих підприємств у ВВП країни, %
Великобританія	2630	46	13,6	49	50–53
Німеччина	2290	37	18,5	46	50–54
Італія	3920	68	16,8	73	57–60
Франція	1980	35	15,2	54	55–62
Країни ЄС	15770	45	68	72	63–67

Джерело [7]

Щодо України, та станом на 01.01.2014 р. аналогічні показники свідчать про незначний їх рівень в порівнянні із розвинутими країнами. Так,. кількість малих підприємств складає 373,8 тис., що складає 95% у загальній кількості підприємств, проте вона забезпечує лише 21% ВВП країни та займає 2% всіх зайнятих працівників; кількість малих підприємств на 1 тис. населення складає 8 одиниць. Дана статистика свідчить по велику кількість зареєстрованих, але не діючих, або, діючих нелегально суб'єктів малого бізнесу [4].

Умови, які створені в Україні для функціонування та розвитку малого бізнесу, в цілому, відповідають європейським вимогам. Проте існує ряд труднощів їх застосування при низькому рівні професійної освіти та економічного мислення населення, в тому числі, і керівників малих підприємств, які є їх засновниками.

Згідно Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» суб'єктами малого підприємництва є такі, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та обсяг річного валового доходу не перевищує 70 млн. гривень. Найважливішою формою державної підтримки суб'єктів малого бізнесу є спрощена система оподаткування, яка передбачає заміну сплати встановлених законодавством податків і зборів (обов'язкових платежів) сплатою єдиного податку і застосування спрощеної форми бухгалтерського обліку і звітності [1].

Ухвалення Податкового Кодексу підняло Україну з 152 місця до 137-го місце в рейтингу Doing Busness 2013, який складається Світовим банком [10].

Після прийняття ПКУ в Україні відбулося зростання кількості спрощенців у 2012 році понад 200 тисяч осіб (у 2010 році було до 1 млн. підприємців), у 2013р. в межах 113 тисяч осіб. і складає станом на 01.01.2014.р. 1702,5 тис. одиниць в т.ч. 1328,7 тис. суб'єктів підприємницької діяльності – фізичних осіб. Левову частку суб'єктів малого бізнесу – 1,2 млн. одиниць, складають спрощенці, тобто. суб'єкти підприємницької діяльності, які обрали спрощену систему оподаткування [4].

Станом на 01 вересня 2014 року платники податків, які перебувають на спрощеній системі оподаткування, сплатили до бюджету 5,1 млрд. грн. єдиного податку. Порівняно з відповідним періодом минулого року сплата податку зросла на 65%. У 2013 році до бюджету надійшло понад 3,1 млрд. гривень [5].

Левова частка суми сплачена підприємцями – фізичними особами. Від приватних підприємців бюджет отримав майже 3,7 млрд. гривень єдиного податку. Від діяльності спрощенців – юридичних осіб до бюджету надійшло1,5 млрд. грн. [5].

З метою створення сприятливих умов для розвитку малого бізнесу, сучасною спрощеною системою передбачено:

– збільшення обсягів річного доходу, що дає право перебувати на спрощеній системі; прив'язку ставок єдиного податку до розміру мінімальної заробітної плати; встановлення з метою оподаткування 6 категорії платників на заміну 3-х;

– скасування надбавок, які застосовувалися до фіксованих ставок податку за кожного найманого працівника фізичної особи;

– скасування обмеження щодо віднесення до витрат платника податку на прибуток, витрат на придбання товарів (робіт, послуг) у фізичних осіб – платника єдиного податку в межах визначених груп платників;

– обмеження сфери застосування спрощеної системи оподаткування для окремих видів господарської діяльності;

– посилення відповідальності платника податку за застосування іншого способу розрахунків, здійснення діяльності, не зазначеної у свідоцтві, перевищення граничного обсягу доходу, тощо;

– встановлення підстав для анулювання органами податкової служби свідоцтва платника єдиного податку [8].

Застосування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності надає суб'єкту малого підприємництва низку переваг:

– спрощення процедури і порядку реєстрації платника податку. Суб'єкти малого підприємництва можуть перейти на сплату єдиного податку як з початку року, так і з початку будь-якого кварталу; значно спрощуються розрахунки, пов'язані з визначенням сум податків;

– спрощується ведення поточного бухгалтерського обліку та форм фінансової звітності, що передбачена Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку;

– різноманітні форми податкової звітності за податками та зборами заміщуються єдиним податком, при цьому заповнюється одна форма звітності

– розрахунок сплати єдиного податку суб'єктом малого підприємництва подається до податкового органу раз на квартал, для суб'єктів підприємництва – фізичних осіб 1 2 груп – один раз на рік;

– спрощений порядок подачі звітності для платників єдиного податку 2-і групи;

– надається право вибору сплати ПДВ [8].

Проте, поряд з перевагами спрощеної системи оподаткування суб'єктів малого підприємництва, існують і певні недоліки, що стримують розвиток малого підприємництва в Україні, зокрема:

– обмеження обсягів виручки суб'єктів малого бізнесу, які дають право використовувати спрощену систему оподаткування;

– суми єдиного податку фізичної особи-платника податку сплачуються авансом за звітний період (квартал). При цьому не враховують, чи буде фактично отримано дохід від здійснення такої діяльності за звітний період [7];

– ставка податку є змінною в межах 2-20% від мінімальної заробітної плати і виноситься на розгляд місцевих органів самоврядування та обов'язковість щомісячної сплати ЄСВ незалежно від умов господарської діяльності в межах 34,7% від мінімальної заробітної плати;

– постійна звірка обліку сплачених податків з податковими органами в цілях мінімізації ризиків нарахування штрафів за несвоєчасну сплату та/або сплату не в повному обсязі сум єдиного податку, що складають 50% визначної суми податку за кожен період недоїмки перед бюджетом по даному виду податку.

Введення в дію єдиного податку та закріплення його за дохідною частиною місцевих бюджетів посилює роль органів місцевого самоврядування у забезпеченні привабливого інвестиційного бізнес-клімату для суб'єктів – спрощенців.

Сплата єдиного податку до місцевих бюджетів забезпечує йому значну частину доходів. Так, впродовж січня-серпня 2014 року до місцевих бюджетів Закарпатської області надійшло податків, зборів (обов'язкових платежів) без урахування міжбюджетних трансфертів у сумі 992 001,0 тис. грн. З них до податок на доходи фізичних осіб 630552,8 тис. грн., що складає 63,6% в обсязі доходів місцевих бюджетів та має приріст до попереднього періоду 2013р. 3,4%; податок на прибуток 1185,7 тис. грн., що складає 0,1% в обсязі доходів місцевих бюджетів та має приріст до попереднього періоду 2013р. 10,2% та єдиний податок 110609,1 тис. грн., що складає 11,2% в обсязі доходів місцевих бюджетів та має приріст до попереднього періоду 2013 р. 9,4% (таблиця 2).

Таблиця 2

Структура доходів місцевих бюджетів Закарпатської області за січень-серпень 2014 р.

Назва податку, збору (обов'язкового платежу)	Надійшло за січень-серпень 2014 р., тис. грн.	Питома вага в загальному обсязі доходів місцевих бюджетів, %	Темп росту надходжень до попереднього року, %
Всього по області	**992 001,0**	**100,0**	**105,6**
у тому числі			
платежі загального фонду			
Податок на доходи фізичних осіб	630 552,8	63,6	103,4
Плата за землю	58 045,2	5,9	102,9
Збір за спеціальне використання лісових ресурсів	16 263,1	1,6	153,6
Плата за надання адміністративних послуг	12 085,4	1,2	96,1
Збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності	8 429,3	0,8	101,6
Платежі за користування надрами	5 645,9	0,6	97,1
Надходження від орендної плати за користування цілісним майновим комплексом та іншим майном, що перебуває у комунальній власності	4 135,1	0,4	103,9
Податок на прибуток підприємств	1 185,7	0,1	110,2
Державне мито	774,2	0,1	128,9
платежі спеціального фонду			
Єдиний податок	110 609,1	11,2	109,4
Власні надходження бюджетних установ	102 059,1	10,3	127,3
Кошти від продажу землі	15 577,6	1,6	92,9
Кошти від відчуження майна	2 460,9	0,2	76,5

Джерело: [5]

Розробка та реалізація бізнес-умов для суб'єктів підприємництва дасть можливість відповідним органам забезпечити стійкий рівень зайнятості населення, зростання рівня життя їх та забезпечення приросту дохідної частини місцевих рад не лише в частині сплаченого єдиного податку а й в частині ПДФО, як левової його частки.

В загальному можна зробити висновок, що останні зміни, внесені до спрощеної системи оподаткування призводять до її лібералізації, а, відповідно, і до збільшення кількості її платників. Дана система повинна задовольняти вимоги як держави щодо стабільності надходжень до бюджету від сплати податку, так і самих платників через систему відсоткових ставок на спрощеній основі, які, на їх думку, є достатньо високими для малих підприємств.

Спрощена система передбачає простоту визначення бази оподаткування та розміру податкового зобов'язання, мінімізацію облікових процесів до рівня, доступного пересічному громадянину. Посилення вимог до спрощеної системи оподаткування із одночасним погіршенням комплексу умов для єдиноплатників стали головними причинами часткового сприйняття нововведень та відобразилась на тінізації суб'єктів малого бізнесу.

Спрощена система оподаткування є провідною частиною державної податкової політики підтримки розвитку малого підприємництва в Україні, а, отже повинна супроводжуватися новими програмами та способами ведення бізнесу, як це практикується у передових зарубіжних країнах.

Розв'язання проблеми іллегальної поведінки малих і середніх підприємств – головна мета проблемно-цільового менеджменту, стратегія і тактичні заходи якого мають спрямовуватися на розв'язання важливих соціально-економічних проблем суспільства.

Вироблення стратегії легалізації економіки і, зокрема малого та середнього підприємництва, очевидно, має узгоджуватися з теоретичними обґрунтуваннями моделі функціонування національної економіки, що поєднує визначення ряду економічних чинників та оновлений ринковими ідеями соціальний або «людський» капітал України [9].

Висновки. Порівняно з країнами, які провели радикальні податкові реформи у формі істотного зниження ставок податків, у тому числі й для малих підприємств, удосконалення структури пільг, Україна активно та досить вдало переймає світовий досвід, удосконалює спрощену систему, що позитивно відображається на розвитку оподаткування суб'єктів малого підприємництва.

Про для подальшого покращення бізнес-клімату та подолання корупції в Україні потрібно удосконалити механізм та податкове навантаження щодо справляння єдиного податку та ряду інших податків в системі оподаткування суб'єктів малого бізнесу. Так, наприклад, для активізації інвестиційної ді-

яльності необхідно удосконалити діючий механізм, що визначений перехідними положеннями ПКУ, впровадити стимулюючу модель податку на прибуток із відповідним механізмом його адміністрування. За прикладом європейських країн ввести диференційну ставку для прибутку, що реінвестується в операційну та інвестиційну діяльність суб'єкту; диференціювати ставки ЄСВ по видам та обсягам діяльності суб'єктів підприємницької діяльності – фізичних осіб, дозволити суб'єктам 1 та 2 груп «єдиноподатчиків» здійснювати господарські відносини з юридичними особами при цьому зобов'язати всіх суб'єктів підприємницької діяльності фіксувати доходи через РРО для чіткого контролю обсягів господарської діяльності.

Слід чітко сформувати та узгодити державну політику у сфері підтримки малого та середнього підприємництва з планом дій та системою контролю як проміжних, так і кінцевих результатів, а також мінімізувати втручання органів державної влади в діяльність суб'єкта господарювання.

Потрібно відзначити, що певні зрушення щодо модернізації економіки все ж таки відбуваються: прийнятий 22 березня 2012 р. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» [1], став значним стимулом для розвитку вітчизняного підприємництва. Законом зафіксовано основні напрями державної політики: вдосконалення та спрощення порядку ведення обліку в цілях оподаткування, залучення малого підприємництва до виконання державних науково-технічних та соціально-економічних програм, забезпечення фінансової державної підтримки малих і середніх підприємств, сприяння підготовці та перепідготовці кадрів, стимулювання використання новітніх технологій тощо. Також визначено основні види державної підтримки, передбачено створення національного фонду підтримки підприємництва та деталізовано поділ бізнесу на мікро-, малий, середній та великий, що дозволяє адресно спрямовувати державну підтримку. У Законі врахований найбільш вдалий світовий досвід у сфері державної політики сприяння розвитку малого та середнього бізнесу.

Реалізація викладених пропозицій щодо спрощеної системи оподаткування, виключить існуючі проблеми, забезпечить відповідні надходження до бюджету та сприятиме розвитку малого бізнесу у державі.

Список літератури:

1. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22.03.2012 № 4618-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4618-17
2. Указ Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» від 03.07.1998 р., № 727/98. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/727/981
3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI, Редакція № 1668-VII від 02.09.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sfs.gov.ua/nk/.
4. Офіційний сайт Державного комітету статистики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.
5. Відомості про надходження податків, зборів (обов'язкових платежів) до місцевих бюджетів Закарпатської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.carpathia.gov.ua/ua/510.htm
6. Нарахування податків і зборів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://sfs.gov.ua/diyalnist-/rezalt/156085.html].
7. Концептуальні підходи до спрощеної системи оподаткування в Україні / Логвіновська С.І. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/73/Downloads/ecfor_2013_3_32%20(1).pdf
8. Оподаткування малого бізнесу в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку [Електронний ресурс]. / Герасимчук Л.С. // Молодіжний науковий вісник УАБС НБУ, Серія: Економічні науки, № 5/2013// – Режим доступу: http://bulletin.uabs.edu.ua/store/eco/2013/9bb21bdf473e489febadd99ec20ce45b.pdf
9. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця. – К.: Ін-т екон. прогнозування; Фенікс, 2003. – 1008 с. – С. 43-47.
10. Doing Business, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.doingbusiness.org/ra

Михальчинец Г.Т.
Мукачевский государственный университет

НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ МАЛОГО БИЗНЕСА КАК НАПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье рассмотрены особенности налогообложения субъектов малого бизнеса в Украине, преимущества и недостатки упрощенной системы налогообложения. Исследовано влияние на развитие экономики системы налогообложения малого бизнеса в зарубежных странах. Рассмотрена структура доходной части местных бюджетов и ее наполняемость за счет налогов и сборов уплаченных субъектами малого бизнеса. Предложены рекомендации по совершенствованию упрощенной системы налогообложения в Украине.
Ключевые слова: упрощенная система налогообложения, субъект малого предпринимательства, единый налог, Doing Business, зарубежный опыт.

Mykhalchynets G.T.
Mukachevo State University

TAXATION OF SMALL BUSINESSES AS A DIRECTION OF DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE

Summary
The article discusses the features of taxation of small business in Ukraine, the advantages and disadvantages of a simplified tax system. The effect on the economy of taxation of small business in foreign countries. The structure of revenues of local budgets and its occupancy by taxes and fees paid by small businesses. Recommendations for improving the simplified taxation system in Ukraine.
Keywords: simplified taxation of small businesses, the single tax, Doing Business, international experience.

УДК 519.866

ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕРВАЛІВ ГРАНИЧНИХ ЗНИЖОК ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ЦІНИ ПРОСУВАННЯ БРЕНДУ

Мошенська А.В.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Досліджено, що ефективність рекламних звернень підприємства проявляється як ефект взаємодії зі знижками ціни на продукцію. Представлено функції цінових знижок та виручки в аналітичному та графічному вигляді. Побудована схематично гістограма продажу металовиробів в околі цінової знижки. Знайдені аналітично інтервали граничних знижок для встановлення ціни просування бренду. Доведено встановлення плаваючої цінової знижки на цих інтервалах.
Ключові слова: Рекламні ефекти, функція цінових знижок,інтервали граничних знижок, функція виручки.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Тимчасовий поточний ефект від ціноутворення виявляється у зміні в продажу, що відбувається в часовому періоді зміни ціноутворення. Зауважимо, що така зміна може мати перехідні ефекти, які виникають завдяки тому, що споживачам потрібно за часовий період помітити ціну і купити продукцію. Ці перехідні ефекти для ціни проявляються менше, ніж рекламні ефекти.

Зауважимо, що S-подібні реакції збуту на рекламні ефекти також присутні у відповідь на ціноутворення.

Крім того, реакція на ціну має три властивості, що супроводжуються наступними ефектами: ефект ціни в просуванні продукції, ефект контрольної ціни і ефект взаємодії ціни. Такі ефекти зазвичай описуються моделлю розподіленої затримки.

В полі ринкових відносин підприємства існує правило, що чим вища ціна по прайс-листу, тим менше збут продукції, що тягне за собою зменшення частки ринку. Тому відчувається дієвість цін просування, чим вагоміші рекламні знижки, тим вище його збут і відповідно збільшується частка ринку.

Зауважимо, що вся концепція ефективності рекламних звернень підприємства взагалі синергетична і проявляється як ефект взаємодії зі знижками ціни на продукцію.

Для споживача, який приймає рішення про укладення контракту на поставку необхідних металоконструкцій, дуже істотну роль грають ціни на вироби, які в даний час у різних компаній досить сильно варіюються. Щоб без зайвих фінансових витрат придбати партію металопрокату за вигідною ціною, має сенс вивчити основні прайси компаній з продажу металу і проаналізувати вартість на всі види виробів. Таким чином, завчасно можна спланувати витрати на покупку високоякісного металопрокату від перевіреного постачальника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор. В економічній літературі представлені методи визначення ефективності рекламних звернень підприємства в умовах конкуренції, що ґрунтуються на реальних відгуках на рекламні звернення [1; 2; 3]. Серед них розглядаються тимчасовий поточний короткостроковий та довгостроковий ефекти [1]; динамічний ефект від рекламних звернень підприємства [2], що характеризується явищами посилення та зносу; а також контентний та медіа ефекти [3]. В роботах представлена графічна ілюстрація моделювання розподіленої затримки ефектів від рекламних звернень підприємства [3; 4].

Економічна ефективність реклами характеризується впливом рекламних звернень підприємства на його збут і враховує такі показники як рівень прибутку, частки ринку і т.п., причому при моделюванні необхідно враховувати відокремлення рекламних зусиль від інших, які стосуються, наприклад, ціноутворення [5].

В роботах [5; 6] показано, що поточний ефект впливу ціни на продукцію підприємства переважає ефект від рекламних звернень. У відмінності від реакції на рекламу, реакція на ціну зазвичай сильна і що виявляється у великій частці віддачі в поточному періоді [6]. Аналогічно ефектам реальних відгуків на рекламні звернення можна виокремити ефекти від ціни на продукцію підприємства: поточний ефект, ефект форми, ефект конкуренції та перехідний ефект.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Покупці, орієнтуючись в системі знижок уникають покупки металовиробів при підході до переходу цін і збіль-

© Мошенська А.В., 2014

шують об'єми закупівель після перехідної знижки. Це схематично зображується на Рис. 1.

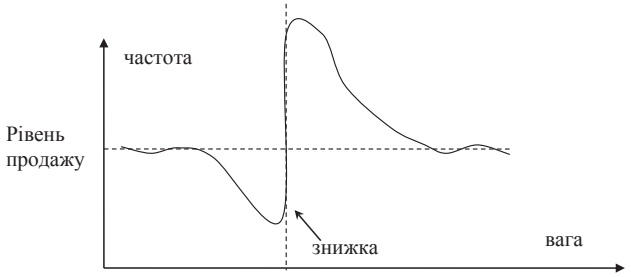

Рис. 1. Схематична гістограма продажу металовиробів в околі цінової знижки

Отже, підприємство при підході до цінової знижки зліва не отримує бажаний прибуток, хоча проходить компенсування за рахунок підняття продажів при підході до цінової знижки справа. Знаючи проблему, що покупець намагається перейти в інший тип ціни (з роздрібної в базову і з базової в оптову), його намагаються утримати в ціновому інтервалі при підході до цінової знижки зліва, пропонуючи індивідуальні знижки (постійний партнер, налагоджені поставки і т.п.). Ці індивідуальні знижки вирішуються суб'єктивно без методичних рекомендацій і побудовані більше на інтуїції менеджера з продажу та узгодження з керівництвом підприємства. Таким чином, існує дилема з покупки та продажу металовиробів в межах інтервалів граничних знижок – це двостороння збитковість.

Тому проблема встановлення плаваючої цінової знижки на деякому ваговому інтервалі при підході до існуючої цінової знижки зліва і справа являється актуальною.

Формулювання цілей статті. Дослідження інтервалів граничних знижок для встановлення ціни просування бренду вимагає вирішення наступних задач:

1. Проаналізувати ефективність рекламних звернень підприємства, що проявляється як ефект взаємодії зі знижками ціни на продукцію.
2. Знайти аналітично інтервали граничних знижок для встановлення ціни просування бренду.
3. Довести встановлення плаваючої цінової знижки на інтервалах граничних знижок

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Проаналізуємо збут металовиробів в інтервалі (450 кг; 550 кг), що охоплює цінову знижку (Рис. 2).

Рис. 2. Гістограма продажу металовиробів за 1 квартал 2013 р. в інтервалі (450 кг; 550 кг)

На Рис. 2 видно різкий спад продажу, починаючи з 475 кг, причому в інтервалі (490 кг; 500 кг) взагалі не було продажів. Разом з тим спостерігається підвищення продажів, починаючи з 500 кг і до 530 кг, потім продажі на інтервалі (530 кг; 550 кг) майже такі, як і в інтервалі (450 кг; 475 кг). Проаналізуємо збут металовиробів в інтервалі (2880 кг; 3120 кг) (Рис. 3).

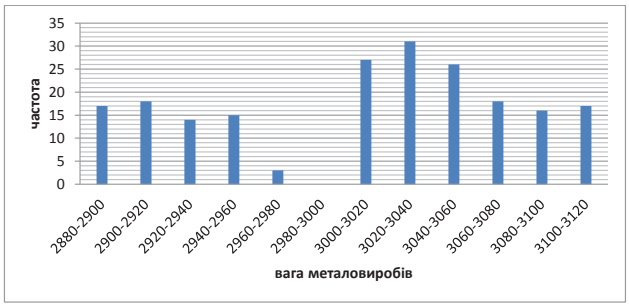

Рис. 3. Гістограма продажу металовиробів за 1 квартал 2013 р. в інтервалі (2880 кг; 3120 кг)

Аналогічно Рис. 2 спостерігається наступна поведінка: на Рис. 3 видно різкий спад продажу, починаючи з 2960 кг, причому в інтервалі (2980 кг; 3000 кг) взагалі не було продажів. Разом з тим спостерігається підвищення продажів, починаючи з 3000 кг і до 3080 кг, потім продажі на інтервалі (3080 кг; 3120 кг) майже такі, як і в інтервалі (2880 кг; 2960 кг). Безумовно, Рис. 2 і Рис. 3 ілюструють дію знижок при переході від роздрібної ціни до базової (500 кг) і при переході від базової до оптової ціни (3000 кг).

В загальному вигляді можна представити функцію цінових знижок з продажу металу, яку будемо називати ціновою функцією:

$$Z(x)=\begin{cases} A, & x\in[1,500), -\textit{роздрібна} \\ B, & x\in[500,3000), -\textit{базова} \\ C, & x\in[3000,N) -\textit{оптова}. \end{cases}$$

Зауважимо, що число N на Рис. 4 – максимально можлива закупка металу, що виходить за межі 3000 кг. Цінову функцію знижок в аналітичному вигляді за допомогою одиничної функції $\eta(x)$ представимо у вигляді:

$$Z(x)=A\cdot\eta(x)+\eta(x-x_1)\cdot(B-A))-\eta(x-x_2)\cdot(C-B) \qquad (1)$$

Тоді при покупці металовиробів покупець заплатить ціну, що складається із добутку функції $Z(x)$ на ціну x. Цю функцію будемо називати функцією виручки $V(x)$ і визначимо її у вигляді формули:

$$V(x)=x\cdot Z(x)=x\cdot\left(A\cdot\eta(x)+\eta(x-x_1)\cdot(B-A))-\eta(x-x_2)\cdot(C-B)\right) \qquad (2)$$

Графік функції виручки (4) представлено на Рис. 4 у вигляді відрізків прямих, що проходять через початок координат і має теж дві точки неусувних розривів 1-го роду зі стрибками.

Визначимо на графіку функції виручки (Рис. 4) з продажу металовиробів точки з однаковою виручкою при різних цінових знижках. На рисунку визначено наступні точки координатами:

$$L(x_1-\alpha;A\cdot(x_1-\alpha));M(x_1;A\cdot x_1);N(x_1+\alpha;B\cdot(x_1+\alpha));T(x_1;B\cdot x_1);$$

$$P(x_2-\beta;B\cdot(x_2-\beta));Q(x_2;B\cdot x_2);R(x_2;C\cdot x_2);S(x_2+\beta;C\cdot(x_2+\beta)).$$

З Рис. 4 можна визначити, що ординати у пар точок v1 у (L, T), v2 у (M, N), v3 у (P, R), v4 у (Q, S) однакові, що означає однакову виручку за металовироби за вагу $(x_1-\alpha)$ і $(x_1+\alpha)$, а також однакову виручку за металовироби за вагу $x_2-\beta$ і $x_2+\beta$.

Визначимо значення α і β для одержання інтервалів граничних знижок при переході від роздрібної до базової ціни та від базової до оптової ціни. Отже, прирівняємо ординати точок (L, T), маємо: $A\cdot(x_1-\alpha)=B\cdot x_1\Rightarrow x_1-\alpha=\frac{B\cdot x_1}{A}$. Аналогічно прирівняємо ординати точок (M, N), одержимо: $A\cdot x_1=B\cdot(x_1+\alpha)\Rightarrow x_1+\alpha=\frac{A\cdot x_1}{B}$. Також прирівняємо ординати точок (P, R) і (Q, S), маємо: $x_2-\beta=\frac{C\cdot x_2}{B}$, $x_2+\beta=\frac{B\cdot x_2}{C}$. Отже, отримаємо інтервал граничних

знижок при переході від роздрібної ціни до базової у вигляді:

$$(x_1-\alpha;x_1+\alpha)=\left(\frac{Bx_1}{A},\frac{Ax_1}{B}\right), \quad (3)$$

та інтервал граничних знижок при переході від базової ціни до оптової у вигляді:

$$(x_2-\beta;x_2+\beta)=\left(\frac{Cx_2}{B},\frac{Bx_2}{C}\right) \quad (4)$$

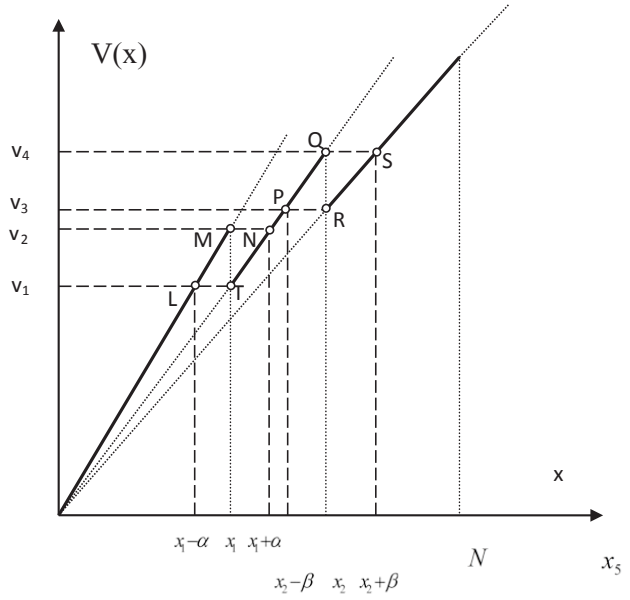

Рис. 4. Графік функції виручки з продажу металовиробів з визначенням однакової виручки при різних знижках

Таким чином, існують відрізки в околі граничних знижок, які визначають інтервали $(x_1 - \alpha; x_1 + \alpha)$ і $(x_2 - \beta; x_2 + \beta)$, причому споживачі стараються з пів інтервалів $(x_1 - \alpha; x_1)$ і $(x_2 - \beta; x_2)$ перейти в пів інтервали $(x_1; x_1 + \alpha)$ і $(x_2; x_2 + \beta)$, купивши більше металовиробів за одну й ту саму ціну. Ця зайва решта металу може перепродаватися роздрібними торговцями за вищу ціну, таким чином, підприємство не достатньо отримує прибуток в інтервалах $(x_1 - \alpha; x_1)$ і $(x_2 - \beta; x_2)$.

В Табл. 1 обчислені середні значення коефіцієнтів для інтервалів граничних знижок для металовиробів.

Отже, одержуємо усереднений інтервал граничних знижок при переході від роздрібної до базової ціни для металовиробів № 1-29, представлених в Табл. 1:

$$(x_1-\alpha;x_1+\alpha)=(0,952386\cdot x_1;1,049994\cdot x_1)= \\ =(0,952386\cdot 500;1,049994\cdot 500)=(476,1931;524,9971)(кг). \quad (5)$$

Аналогічно одержуємо усереднений інтервал граничних знижок при переході від базової до оптової ціни для металовиробів № 1-29, представлених в Табл. 1:

$$(x_2-\beta;x_2+\beta)=(0,979952x_2;1,020459x_2)= \\ =(0,979952\cdot 3000;1,020459\cdot 3000)=(2939,855;3061,376)(кг). \quad (6)$$

Таблиця 1

Середні значення коефіцієнтів для інтервалів граничних знижок для металовиробів

Середні значення коефіцієнтів для інтервалів граничних знижок при переході від роздрібної до базової ціни		Середні значення коефіцієнтів для інтервалів граничних знижок при переході від базової до оптової ціни	
B/A	A/B	C/B	B/C
0,952386	1,049994	0,979952	1,020459

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Менеджери на інтервалах, визначених за формулами (5), (6) фактично проводять суб'єктивну цінову політику, пропонуючи знижку, як постійним клієнтам, в роздрібній або в базовій ціни при підході до граничної знижки, щоб підвищити прибуток підприємства в лівих частинах інтервалів граничних знижок, які як правило підприємство втрачає.

Тим самим зменшується прибуток підприємства в правій частині інтервалів граничних знижок. На думку менеджерів цей прибуток начебто компенсується виставленою ціною при підході до граничної знижки зліва. Політика такого просування цінових знижок як правило суб'єктивна і нечітка і засновується на інтуїції менеджерів.

Таким чином, така суб'єктивна політика просування цінових знижок в деякій мірі усуває бажання споживача купити більше металовиробів (т. б. позбутися ідеї свідомо перейти в праву частину інтервалів граничних знижок), що може бути пов'язане або з додатковим зберіганням або продажем лишків по ціні лівої частини інтервалів граничних знижок.

Отже, приймаючи нечіткі рішення з покупки та продажу товару в межах інтервалів граничних знижок відповідно покупець і підприємство несуть збитки з обох сторін.

Таким чином на знайдених інтервалах (5), (6) необхідно встановити плаваючу знижку для усунення збитків з обох сторін.

Список літератури:

1. Chandy R., Tellis G. J., MacInnis D., & Thaivanich P. (2001). What to say when: Advertising appeals in evolving markets. Journal of Marketing Research, 38, 399–414.
2. Clarke D. G. (1976). Econometric measurement of the duration of advertising effect on sales.Journal of Marketing Research, 13, 345–357.
3. Cooper L. G., & Nakanishi M. (1988). Market share analysis. Norwell, MA: Kluwer.
4. Guadagni P., & Little J. D. C. (1983). A logit model of brand choice calibrated on scanner data. Marketing Science, 2, 203–238.
5. Tellis G. J. (1986). Beyond the many faces of price: An integration of pricing strategies. Journal of Marketing, 50, 146–160.
6. Winer R. (1986). A reference price model for demand of frequently purchased goods. Journal of Consumer Research, 13, 250–256.

Мошенская А.В.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

ИССЛЕДОВАНИЯ ИНТЕРВАЛОВ ПРЕДЕЛЬНЫХ СКИДОК ДЛЯ УСТАНОВЛЕНИЯ ЦЕНЫ ПРОДВИЖЕНИЯ БРЕНДА

Аннотация
Исследовано, что эффективность рекламных обращений предприятия проявляется как эффект взаимодействия со скидками цены на продукцию. Представлены функции ценовых скидок и выручки в аналитическом и графическом виде. Построена схематически гистограмма продажи металлоизделий в окрестности ценовой скидки. Найдены аналитически интервалы предельных скидок для установления цены продвижения бренда. Доказано установление плавающей ценовой скидки на этих интервалах.
Ключевые слова: Рекламные эффекты, функция ценовых скидок, интервалы предельных скидок, функция выручки.

Moshenska A.V.
Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman

RESEARCH INTERVALS MARGINAL PRICING DISCOUNTS FOR BRAND PROMOTION

Summary
We investigated that the effectiveness of advertising appeals enterprise manifested as an effect of interaction discount prices on products. Submitted function of price discounts and proceeds in an analytical and graphical way. Schematic sale histogram of metal in the vicinity of price discounts is built. Analytical intervals limit pricing discounts for brand promotion were found. We proved the installing of floating price discounts on these intervals.
Keywords: Sponsored effects, feature price discounts, rebates boundary intervals, the function proceeds.

УДК 339.137.2:006.83(045)

ЯКІСТЬ ПРОДУКЦІЇ ЯК ОДИН З НАЙВАЖЛИВІШИХ КРИТЕРІЇВ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Надобних О.О., Богацька Н.М.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розкрито основні проблеми управління конкурентоспроможністю продукції українських підприємств. Розглянуто питання щодо визначення впливу управління якістю продукції та її конкурентоспроможністю на кінцеві результати діяльності підприємства. Досліджено теоретичні питання забезпечення якості продукції підприємства. Виявлено вплив чиннику витрат на якість та ефективність функціонування підприємства. Розглядаються впровадження на підприємствах системи управління якістю на базі міжнародних стандартів ISO серії 9000.
Ключові слова: якість продукції, конкурентоспроможність підприємства, забезпечення конкурентоспроможності, міжнародний стандарт, управління якістю.

Постановка проблеми. Якість є один з найважливіших інструментів у боротьбі за ринки збуту. Саме якість забезпечує конкурентоздатність продукції, яка визначається сукупністю якісних і вартісних характеристик товару, які здатні задовольняти потреби споживача, а також витратами на придбання і споживання відповідного товару. Звісно ж підвищення якості призведе до додаткових витрат, але вони окупляться завдяки отриманому прибутку [1]. Метою систем управління якістю продукції підприємств є встановлення, забезпечення і підтримка необхідного рівня якості продукції при її розробці, виробництві й реалізації. Основні завдання управління якістю продукції підприємств полягають у виготовленні такої продукції яка:

1) відповідає встановленим потребам або вживанню;
2. Задовольняє вимогам споживача;
3. Відповідає діючим стандартам;
4. Враховує потреби захисту навколишнього середовища;
5. Є конкурентоспроможною [3].

Конкуренція являється достатньо тонким та гнучким поняттям. В умовах скорочення попиту на товар або послугу найбільших труднощів зазнають виробники неякісної продукції, неефективні підприємства. При всій масштабності конкурентної боротьби виграє той, хто аналізує і бореться за свої конкурентні позиції. Головною умовою підвищення конкурентоспроможності продукції при виході на іноземний ринок є забезпечення її відповідної якості та впровадження системи управління якістю на базі міжнародних стандартів ISO серії 9000 [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми впливу якості продукції на конкурентоспроможність підприємств розглядаються в наукових працях А. В. Гличева, Л. В. Дейнека, А. О. Заїнчковського, В. Є. Москалюка, Т. Л. Мостенської, І. В. Опьонова, О. О. Орлова, Н. В. Павліхи, В. І. Павлова, В. В. Прядка, В. П. Руденко, П. Т. Саблука, М. П. Сичевського, М. І. Шаповала та інших науковців.

© Надобних О.О., Богацька Н.М., 2014

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день на більшості підприємств відсутня підсистема обліку затрат на якість, хоча за новою версією стандартів серії ISO 9000 підприємства зобов'язані її створити. В стандарті виділені: мета звітів про затрати на якість, яка полягає у представленні даних для оцінки ефективності і у створенні основи для внутрішньофірмового удосконалення програм, основні види затрат на якість. Керівництво повинно постійно одержувати інформацію про витрати на якість з тим, щоб воно мало можливість контролювати їх і пов'язувати з іншими статтями витрат, такими як збут, товарообіг, ротація кадрів. Разом з тим, на сьогоднішній день навіть працівники бюро і відділів якості слабо уявляють, як повинна бути організована робота по збору і обліку даних про витрати на якість. Більш того, до тих пір, поки в організації не почне працювати ефективна система менеджменту якості, встановити порядок збору інформації про затрати на якість практично неможливо [4].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження теоретичних засад забезпечення якості продукції як одного з найважливіших критеріїв конкурентоспроможності підприємства.

Виклад основного матеріалу. Формування ринкової економіки в Україні передбачає посилення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств. Конкурентоспроможність продукції підприємства розглядають як її властивість, що виражає здатність бути реалізованою споживачам на конкретному ринку у визначений період [6].

Забезпечення конкурентоспроможності – це управління всією системою в умовах ринкових відносин, що орієнтована на вирішення наступних задач:

- дослідження потреб споживачів та їх розвиток;
- оцінку поведінки та можливостей конкурентів;
- дослідження розвитку ринку;
- дослідження середовища;
- виготовлення товару, що перевершував би товар конкурента.

Конкурентоспроможність підприємства – це вірний шлях до ринкового успіху товару і його виробника, тому вирішення проблеми конкурентоспроможності найбільш складне завдання в діяльності будь-якого підприємства, що вимагає погодженої, цілеспрямованої роботи всіх підрозділів при лідируючій ролі служби маркетингу. Особливим напрямком діяльності підприємства є розробка ефективної системи управління конкурентоспроможністю.

Система забезпечення високої конкурентоспроможності вітчизняних підприємств має охоплювати наступні напрями:

1) заходи на підвищення технічного рівня і якості продукції, передбачають:

· перебудову системи підготовки та підвищення кваліфікації кадрів, підвищення культури виробництва, поліпшення умов праці.

· зміцнення бази та покращення організації НДДКР;

· прискорену реалізацію структурних зрушень та інвестиційної політики відповідно до пріоритетів НТП і соціального розвитку;

· підвищення на цій основі ефективності капіталовкладень;

· організацію ефективної діяльності груп якості та цільового навчання керівного і робочого персоналу, створення соціальних умов якості праці, перебудову завдань і функцій управління якістю продукції;

· стандартизацію.

2) заходи, спрямовані на зниження ресурсоємності продукції, витрат виробництва;

3) заходи щодо вдосконалення сервісного обслуговування, реклами, вивчення ринку збуту. На реалізацію цих заходів необхідно направити економічні та організаційні важелі управління [5].

Якість беззаперечно є важливим фактором, що визначає успішність діяльності підприємства в ринковому середовищі, його фінансову стабільність та конкурентоспроможність. Особливої уваги цей чинник набуває в умовах ринкової трансформації національної економіки України в контексті вступу України до СОТ та приєднання до ЄС, оскільки саме забезпечення якості та характер діяльності окремих підприємств, галузей та промисловості загалом у цей час визначає їх конкурентні позиції не тільки на вітчизняному ринку, але й на міжнародному [7].

Якість продукції – сукупність властивостей продукції, яка зумовлює її придатність задовольняти певні потреби відповідно до призначення.

Якість продукції (робіт, послуг) визначається такими поняттями, як «характеристика», «властивість» і «якість». Характеристика – це взаємозв'язок залежних і незалежних змінних, виражених у вигляді тексту, таблиці, математичної формули, графіка. Описується, як правило, функціонально. Властивість продукції є об'єктивною особливістю продукції, яка може виявлятися у процесі її створення, експлуатації або споживання. Якість продукції формується на всіх етапах її життєвого циклу. Властивість продукції виражається показниками якості, тобто кількісними характеристиками одного або декількох властивостей продукції, які є складовими якості і розглядаються стосовно певних умов її створення й експлуатації або споживання.

Залежно від ролі, що виконується при оцінювані якості, розрізняють класифікаційні й оцінювальні показники. Класифікаційні показники характеризують належність продукції до певної групи в системі класифікації і визначають призначення типорозмір, сферу застосування й умови використання продукції. Класифікаційні показники використовуються на початкових етапах оцінювання якості продукції для формування груп аналогів оцінюваної продукції. В оцінюванні якості продукції ці показники, як правило, не враховуються.

Оцінювальні показники кількісно характеризують ті властивості, які утворюють якість продукції як об'єкта виробництва і споживання або експлуатації. Вони використовуються для нормування вимог до якості, оцінювання технічного рівня при розроблення стандартів, перевірки якості під час контролю, випробувань і сертифікації [2, с. 254].

Значну роль у підвищенні якості відіграють стандарти, які є нормативною базою систем якості. Загальновизнаними на сьогодні є міжнародні стандарти ISO серії 9000, які сконцентрували досвід управління якістю, нагромаджений у різних країнах, у багатьох з яких, в тому числі й в Україні, вони прийняті як національні. В Україні вони введені в дію з 1 жовтня 2001 року. Такі підприємства, як ДНВП «Об'єднання Комунар», ВАТ «Азовсталь», ЗАТ «Оболонь», АТ «Світоч», ВАТ «Мотор Січ» тощо впровадили й сертифікували системи управління якістю відповідно до міжнародних стандартів [7].

Щодо безпечності харчових продуктів, то нині в Україні діють два стандарти: ДСТУ 4161-2003 та ДСТУ ISO 22000:2007. За даними міжнародної організації із стандартизації ISO у світі налічується понад 14 тисяч підприємств, які впровадили цю систему. З метою підвищення якості і конкурентоздатності вітчизняної продукції і забезпечення захисту інтересів споживача 23 лютого 2001 року Президент України видав Указ «Про заходи щодо

підвищення якості вітчизняної продукції». У ньому говориться про «здійснення державної підтримки у впровадженні систем керування якістю на підприємствах відповідно до стандартів Міжнародної організації по стандартизації (ISO) серії 9000, що охоплюють системи забезпечення якості, і серії 14000, що охоплюють сферу керування навколишнім середовищем», а також про «проведення на Україні щорічного Європейського тижня якості» і конкурсу «100 кращих товарів України». Успіхи економічної науки в дослідженні якості сприяли офіційному закріпленню визначення якості в стандартах ISO (Міжнародної організації зі стандартизації на базі ООН). Стандарти ISO серії 9000 встановили єдиний, визнаний в світі підхід стосовно договірних умов з оцінки систем якості і одночасно регламентували відносини між виробниками і споживачами продукції. Головна цільова настанова систем якості, побудованих на основі стандартів ІСО серії 9000, – забезпечення якості продукції, необхідного замовникам, і надання йому доказів у здатності підприємства це гарантувати [1].

Проте, що стосується впровадження даних стандартів, то в українських підприємств зустрічаються пов'язані з цим проблеми. Багато з них, які мають сертифіковану систему якості, економічні методи управління якістю практично не використовуються. Це обумовлено в основному наступними двома причинами:

– перша – сертифікація систем якості здійснюється на відповідність стандартам ISO серії 9000, в яких обов'язкові вимоги, пов'язані з плануванням, обліком і аналізом витрат на якість, відсутні;

– друга – складність рішення на підприємствах проблеми класифікації і обґрунтовування складу статей витрат на якість [4].

Вітчизняні підприємства намагаються усіляко дотримуватись зазначених стандартів, не зважаючи на труднощі, управляючи якістю продукції самостійно та за допомоги держави. Управління якістю продукції підприємства – це цілеспрямований напрям підвищення конкурентоспроможності його продукції, який може бути досягнутий за рахунок таких заходів:

- активізація діяльності Національної ради з якості при Президенті України з метою проведення державної політики у сфері якості;

- забезпечення політичної підтримки щодо підвищення якості та конкурентоспроможності продукції з боку держави;

- проведення заходів щодо співробітництва України з міжнародними організаціями, у тому числі з Європейською організацією;

- забезпечення організації діяльності підприємства, підвищення якості продукції та конкурентоспроможності на основі розробки відповідної його стратегії;

- створення центрів відповідальності за якістю продукції за місцем її виробництва;

- забезпечення заходів щодо підвищення якості стратегічного маркетингу;

- створення системи навчання робітників підприємства усіх категорій, від зусилля яких залежить забезпечення якості продукції [5].

Аналізуючи проблему забезпечення якості зарубіжними та вітчизняними вченими, слід зазначити, що для забезпечення випуску нової якісної продукції також важливими є такі основні моменти:

1) забезпечення якості слід розуміти не як технічну функцію, яка контролюється відділом технічного контролю або будь-якими іншими структурними підрозділами, а як систематичний процес, притаманний виробу, підрозділу та кожній службі апарату управління;

2) новій концепції якості продукції повинна відповідати організаційна структура підприємства;

3) якість забезпечується не лише у виробничому циклі, але й у процесі підготовки виробництва, маркетингу, якість повинна орієнтуватись на задоволення потреб споживача;

4) підвищення рівня якості вимагає застосування нових технологій виробництва, починаючи з автоматизації процесу проектування і завершуючи автоматизацією контролю якості;

5) рівень якості покращується при зацікавленій участі працівників всіх підрозділів підприємства, адже 80–90% заходів, спрямованих на підвищення якості, не контролюється відділом технічного контролю;

6) для підвищення рівня якості продукції важливим є процес постійного навчання персоналу і підвищення мотивації його праці.

Фейгенбаум А., один із визначних американських фахівців з проблем якості підкреслює, що в умовах конкуренції фірми повинні розвиватися, впроваджуючи у практику такі основні принципи:

I. якість є не одним з напрямів діяльності фірми, а безперервним процесом, який стосується всіх функцій апарату управління;

II. якість залежить від ступеня участі в її формуванні кожного працівника фірми;

III. якість не перешкоджає, а сприяє зниженню собівартості продукції: якість вимагає використання нової техніки і технології;

IV. якістю необхідно управляти так само безпосередньо та ефективно, як управляють виробництвом, устаткуванням, фінансами [7].

Враховуючи увесь власний та зарубіжний досвід, для вітчизняних підприємств основними шляхами підвищення якості продукції виступають:

1) використання досягнень науки та техніки в процесі проектування виробів;

2) запровадження новітньої технології виробництва і суворе дотримання технологічної дисципліни;

3) забезпечення належної технічної оснащеності виробництва;

4) удосконалення застосовуваних стандартів і технічних умов;

5) поліпшення стандартизації як головного інструменту фіксації та забезпечення заданого рівня якості, адже саме стандарти й технічні умови відображують сучасні вимоги споживачів до технічного рівня;

6) збільшення випуску сертифікованої продукції, покращення окремих показників якості продукції, що випускається на підприємстві;

7) запровадження сучасних форм та методів організації виробництва та управління;

8) удосконалення методів контролю й розвиток масового самоконтролю на всіх стадіях виготовлення продукції;

9) покращення заходів щодо застосування угодженої системи прогнозування та планування необхідного рівня якості виробів;

10) збалансування прийнятих для продуцентів та споживачів цін на продукцію;

11) використання ефективної мотивації праці всіх категорій персоналу підприємства, що є одним із головних факторів підвищення якості продукції;

12) всебічна активація людського чинника та проведення кадрової політики, адаптованої до ринкових умов господарювання [6].

Висновки і пропозиції. Якість, як економічна категорія, відбиває сукупність властивостей продукції, що зумовлюють міру її придатності задо-

вольняти потреби людини відповідно до свого призначення. Тому для кожного підприємства дуже важливо постійно підвищувати та удосконалювати рівень якості продукції, застосовувати новітні технології для її поліпшення аби мати достойну конкурентоспроможну позицію як на вітчизняному, так і на міжнародному ринку. Не дивлячись на ряд проблем, пов'язаних з міжнародною сертифікацією, вітчизняні підприємства мають всі шанси при підвищенні якості своєї продукції збільшити обсяги її реалізації та знизити собівартість. З метою контролю якості продукції на всіх етапах виробництва, необхідно створити чітку комплексну систему якості. Упровадження систем управління якістю, що відповідають міжнародним стандартам ISO серії 9000, дозволить:

- поліпшити імідж та зміцнити репутацію;
- підвищити задоволеність клієнтів та ефективність існуючої системи управління якістю;
- забезпечити гнучке управління підприємством, спростити й прискорити процедури взаємодії з клієнтами, скоротити брак, виробничі витрати тощо;
- підвищити прибутки, поліпшити організацію управління підприємством, залучати інвестиції.

Список літератури:

1. Впровадження системи управління якістю продукції на підприємствах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/4.2/312.pdf
2. Гринчуцький В. І. Економіка підприємства: навчальний посібник для студентів вузів / В. І. Гринчуцький, Е. Т. Карапетян, Б. В. Погріщук. – К.: Центр учбової літератури, 2012.
3. Методи управління якістю продукції підприємств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/65155/5 Burnukina.pdf?sequence=1
4. Тимрієнко І. Ю. Методика збору інформації про витрати на якість продукції з використанням процесного підходу (на прикладі сироробних підприємств) / І. Ю. Тимрієнко // Міжнародний збірник наукових праць, 2012. – № 3. – С. 419-430.
5. Управління якістю та конкурентоспроможністю продукції підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/8_NMIV_2013/Economics/10_131382.doc. htm
6. Шляхи підвищення якості продукції на підприємстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.viem.edu.ua/konf5/art.php?id=0418
7. Якість продукції як необхідна умова підвищення конкурентоспроможності продукції підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1426/1.pdf

Надобных А.А., Богацкая Н.Н.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

КАЧЕСТВО ПРОДУКЦИИ КАК ОДИН ИЗ ВАЖНЕЙШИХ КРИТЕРИЕВ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье раскрыты основные проблемы управления конкурентоспособностью продукции украинских предприятий. Рассмотрены вопросы определения влияния управления качеством продукции и ее конкурентоспособности на конечные результаты деятельности предприятия. Исследованы теоретические вопросы обеспечения качества продукции предприятия. Обнаружено влияние фактора затрат на качество и на эффективность функционирования предприятия. Рассматриваются внедрения на предприятиях системы управления качеством на базе международных стандартов ISO серии 9000.

Ключевые слова: качество продукции, конкурентоспособность предприятия, обеспечение конкурентоспособности, международный стандарт, управление качеством.

Nadobnykh A.A., Bogatska N.N.
Vinnitsa Trade and Economic Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

THE QUALITY OF PRODUCTS AS ONE OF THE MOST IMPORTANT CRITERION TO INCREASE ENTERPRISE COMPETITIVENESS

Summary
The topic of the article is the main management problems of competitiveness of Ukrainian enterprises. We consider the problem of determine the impact of the issues of quality control and its competitiveness on the results of the company. Some theoretical issues of the quality of products are considered. It is investigational the influence of the factor of expenses on quality on efficiency of functioning of enterprise. We study the introduction to quality management system based on international standards ISO 9000.

Keywords: product quality, competitiveness of the enterprise, ensure competitiveness, international standard, quality management.

УДК 336.64

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛІНГ ЯК ОСНОВА ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ ПІДПРИЄМСТВА

Папп В.В., Бошота Н.В.
Мукачівський державний університет

У статті розкрита сутність фінансового контролінгу, його мета, завдання та функції. Розглянуто особливості організації та доцільність впровадження системи фінансового контролінгу на українських підприємствах. Принципи побудови системи фінансового контролю та необхідність фінансового контролю на підприємстві. Зазначено ряд питань, які перешкоджають пропорційному запровадженню контролінгу в системі управління підприємством.
Ключові слова: контролінг, фінансовий контролінг, ліквідність, аналіз, фінанси, планування, моніторинг, система збалансованих показників.

Постановка проблеми. Відсутність у керівництва своєчасної, повної й точної інформації не тільки про майбутній, але й про теперішній фінансовий стан підприємства є однією із причин фінансової кризи компаній. Впровадження системи фінансового контролю на підприємстві дозволяє виявляти відхилення фактичних показників від планових і вчасно їх коректувати.

Мета статті полягає в полягає в теоретичному узагальненні необхідності впровадження систем фінансового контролю на підприємстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Застосування системи контролінгу для потреб підприємств побудовано на підставі праць відомих західних та вітчизняних вчених-економістів, як Є. Майєр, Р. Манн, Д. Хан, А. Дайле, М.С. Пушкар, Л.О. Сухарєва, С.М. Петренко, Л.О. Коваленко, Л.М. Ремньова, О.О. Козакова, С.Г. Фалько.

Разом з тим, питання, пов'язані з розкриттям сутності, завдань і функцій фінансового контролінгу, особливостями організації системи фінансового контролінгу на підприємстві в сучасних умовах, не одержали достатнього дослідження в наукових публікаціях.

Виклад основного матеріалу. Фінансовий контролінг – це мистецтво управління (система управління), спрямоване на визначення майбутнього фінансового достатку підприємства і шляхів досягнення його. Завданням фінансового контролінгу є організація управління фінансовими процесами на такому рівні, щоб унеможливити помилки, відхилення і прорахунки як в поточній діяльності, так і на перспективу.

Визначають, що крім суто інформаційної підтримки контролінг виконує функції підтримки процесу управління як такого. Основними напрямками діяльності контролера є формування та удосконалення системи планування і контролю, розроблення методів реалізації планово-контрольних розрахунків, визначення необхідної для процесу управління інформації, її джерел та шляхів надходження.

Проте некоректно розглядати фінансовий контролінг як підсистему контролінгу, виходячи із міркувань, аналогічних наведеним стосовно другої школи. Така точка зору підтверджується тим, що на підприємстві контролінг може функціонувати лише у вигляді фінансового, виступаючи цілісною системою і маючи власну мету. Отже, доречно виділяти фінансовий контролінг як вид контролінгу на рівні з контролінгом збуту, контролінгом клієнтів, контролінгом інформаційних технологій тощо.

Заслуговує уваги точка зору вітчизняних дослідників Г. Партина і Я. Маєвської, які визначають фінансовий контролінг як філософію менеджменту, стверджуючи, що це мистецтво управління (система управління), спрямоване на визначення майбутнього фінансового достатку підприємства і шляхів його досягнення [3, с. 199]. Фінансовий контролінг не меншою мірою орієнтований також на поточну діяльність підприємства, оскільки забезпечує підвищення ефективності прийняття оперативних управлінських рішень. При цьому фінансовий контролінг набуває дедалі більшого значення для поточного управління підприємством, що зумовлено стрімкими змінами умов діяльності як самого підприємства, так і їхніх клієнтів. У таких умовах доцільно вести мову про запровадження фінансового контролінгу, який дасть змогу максимально швидко приймати типові управлінські рішення в онлайн-режимі. Це передбачає наявність відповідного програмного забезпечення та розробку спеціальних скорингових методик контролінгу.

Побудова системи фінансового контролінгу базується на таких основних принципах:

1) спрямованість системи фінансового контролінгу на досягнення фінансової стратегії підприємства;

2) багатофункціональність фінансового контролінгу;

3) орієнтованість фінансового контролінгу на кількісні показники;

4) відповідність методів фінансового контролінгу специфіці методів фінансового аналізу та фінансового планування;

5) своєчасність, простота та гнучкість побудови системи фінансового контролінгу;

6) економічна ефективність запровадження фінансового контролінгу на підприємстві [2, с. 19].

З урахуванням перелічених принципів фінансовий контролінг на підприємстві будується за такими основними етапами:

1. Визначення об'єкта контролінгу. Це загальна вимога до побудови будь-яких видів контролінгу на підприємстві з позицій цільової його орі-єнтації. Об'єктом фінансового контролінгу є управлінські рішення щодо основних аспектів фінансової діяльності підприємств.

2. Визначення видів і сфери контролінгу. Відповідно до концепції побудови системи контролінгу він поділяється на такі основні види: стратегічний контролінг; поточний контролінг; оперативний контролінг. Кожному з перелічених видів контролінгу повинна відповідати певна його сфера і періодичність здійснення його функцій.

3. Формування системи пріоритетів показників, які контролюються. Вся система показників, які входять до сфери кожного виду фінансового контролінгу, ранжується за значущістю. У процесі такого ранжування спочатку в систему пріоритетів першого рівня добираються найбільш важливі з контрольованих показників, потім формується система пріоритетів другого рівня, показники якої перебувають у

© Папп В.В., Бошота Н.В., 2014

факторному зв'язку з показниками пріоритетів першого рівня; аналогічним чином формується система пріоритетів третього і наступних рівнів.

Найбільш дослідженими у науковій літературі є функції фінансового контролінгу. Аналіз численних літературних джерел показав, що найчастіше вчені виділяють такі функції фінансового контролінгу на виробничому підприємстві: координація; фінансова стратегія; планування та бюджетування; бюджетний контроль; внутрішній консалтинг; методологічне забезпечення; внутрішній аудит; ревізія; прогнозування; фінансовий аналіз; фінансовий контроль; оцінка ризиків; система раннього попередження; аналіз фінансових відхилень; нагляд за виконанням фінансових завдань, які регулює система фінансових норм і показників; діагностика серйозних відхилень показників фінансового стану підприємства і суттєвого зниження темпів його фінансового розвитку; розробка оперативних управлінських рішень для нормалізації фінансової діяльності компанії; коригування певних показників внаслідок зміни зовнішнього фінансового оточення, кон'юнктури фінансового ринку і внутрішніх умов здійснення господарської діяльності підприємства; отримання фінансових ресурсів, управління ними та їх використання.

Таким чином, фінансовий контролінг не обмежується здійсненням лише внутрішнього контролю фінансової діяльності й фінансових операцій, але є ефективною координуючою системою забезпечення взаємозв'язку між формуванням інформаційної бази, фінансовим аналізом, фінансовим плануванням і внутрішнім фінансовим контролем на підприємстві.

У наш час не існує загальноприйнятих стандартів і положень щодо впровадження контролінгу на законодавчому рівні. Це зумовлено унікальністю кожного підприємства. Дану проблему доводиться вирішувати самим управлінцям шляхом детального вивчення всіх наявних інструментів, методів, коефіцієнтів, особливостей галузі та регіону, часом навіть шляхом помилок.

Формування системи фінансового контролінгу на підприємстві є складним і послідовним процесом, який полягає в розробці блоків системи та у визначенні послідовності етапів її побудови.

Основною ідеєю в ході впровадження контролінгу має бути спрямованість на швидкий збір контролінгової інформації для того, щоб керівництво підприємства побачило реальну віддачу від роботи служби контролінгу. Для швидкого збору контролінгової інформації та ефективного управління підприємством необхідно автоматизувати контролінг на підприємстві. Автоматизація здійснюється за допомогою впровадження інформаційних технологій контролінгу. На сьогодні на вітчизняному ринку представлена значна кількість інформаційних систем, розробники яких анонсують їх широкі можливості для автоматизації управління підприємств різних сфер національної економіки. Серед найбільш поширених на вітчизняному ринку є комплексні інформаційні системи, що включають в себе певні елементи контролінгу, серед яких розробки вітчизняних та зарубіжних компаній: R/3 (компанія SAP AG), SAS System (компанія SAS Institute), Oracle Express (компанія Oracle), «Галактика» (компанія «Галактика»), «Флагман» (компанія ИНФОСОФТ), «М-3» (компанія «Клієнт-Серверні Технології»), «Алеф» (компанія «Alaf Consulting and Soft») та інші.

Суб'єктами же фінансового контролінгу є фінансові контролери, які можуть бути підконтрольні фінансовому директору або безпосередньо керівникові підприємства.

Фінансові контролери в процесі виконання своїх функцій використовують загальноекономічні та специфічні методи. До перших методів належать такі, як спостереження, порівняння, групування, аналіз, трендовий аналіз, синтез, систематизація, прогнозування. До основних специфічних методів контролінгу належать: аналіз точки беззбитковості, бенчмаркінг, вартісний аналіз, портфельний аналіз, SWOT-аналіз (аналіз сильних і слабких місць), АВС-аналіз, методи фінансового прогнозування, нуль-базис-бюджетування тощо.

Управлінський регламент фінансового контролінгу передбачає розробку певних планових показників, моніторингу й контролю їх виконання, що в свою чергу дозволить своєчасно виявляти, виправляти відхилення та запобігати негативні явища.

Запровадження на підприємстві системи фінансового контролінгу дає змогу значно підвищити ефективність всього процесу управління фінансовою діяльністю. У загальній системі контролінгу, організованого на підприємстві, виділяється один із центральних його блоків – фінансовий контролінг.

Провідною метою фінансового контролінгу є орієнтація управлінського процессу на максимізацію прибутку та вартості капіталу власників при мінімізації ризику і збереженні ліквідності та платоспроможності підприємства. Реалізація покладених на фінансовий контролінг завдань досягається в ході виконання службами контролінгу своїх функцій та використання специфічних методів.

Причин для визнання питання щодо пропорційного запровадження контролінгу, однією з актуальних проблем на сьогоднішньому етапі розвитку економіки України є чимало, але для прикладу назвемо лише три з них.

Перша – це зростання нестабільності зовнішнього середовища, що висуває додаткові вимоги до системи управління підприємства, йдеться про необхідність переміщення акценту з контролю минулого на аналіз майбутнього, забезпечення безперервного відстеження змін, що відбуваються у внутрішньому і зовнішньому середовищах підприємства, збільшення швидкості реакції на зміни у навколишньому середовищі, підвищення гнучкості підприємства. Друга причина – це ускладнення системи управління підприємством, що вимагає механізму координації всередині системи його управління. Адже сьогодні безпосереднім управлінням власники здебільшого не займаються.

Насамкінець, третя причина – це наявність інформаційного буму при недостатності суттєвої інформації, що потребує побудови спеціальної системи інформаційного забезпечення управління.

Багато економічної інформації, яка знаходиться в обігу є недостовірною, навіть такою, що спеціально запущена для хибних висновків можливих конкурентів. Найбільш цінну інформацію успішні фірми прагнуть захистити і від конкурентів і від держави.

Рис. 1. Способи вдосконалення системи фінансового контролінгу

На сьогодні існує проблема недієвості системи контролінгу, яка вказує на нездатність інструментів контролінгу впоратись із поставленими завданнями. Тому для уникнення небажаних результатів керівництву підприємств доцільно звернути увагу на способи вдосконалення системи фінансового контролінгу (рис. 1).

Ще однією перевагою контролінгу є те, що контролінг може виступати однією зі складових антикризового управління підприємством. Особливо це актуально в наш час, коли в умовах нестабільності національної економіки все більша кількість вітчизняних підприємств зіштовхується з проблемами, які є наслідками різного роду кризових явищ. За останні кілька років перед керівниками підприємств виникла проблема пошуку і застосування на практиці таких методів управління, які будуть дієвими і принесуть користь. Контролінг антикризового управління трактується як система методів та інструментів забезпечення підтримки прийняття управлінських рішень, планування і контролю за нестабільних умов діяльності підприємства в ході виконання службами контролінгу своїх функцій [4].

У системі антикризового управління контролінг забезпечує реалізацію стратегічного потенціалу діяльності підприємства і досягнення поточних цілей щодо ліквідності та прибутковості. У сучасних умовах нестабільності економіки здійснення відповідних заходів дає підприємству змогу забезпечити стабільність і довгострокові перспективи [3].

Контролінг як інструмент антикризового управління підприємством дає можливість уникнути неузгодженості під час прийняття управлінських рішень і своєчасно виявити прихований потенціал у системі управління.

На нашу думку, у найближчому майбутньому система фінансового контролінгу повинна зайняти пріоритетне місце в системі управління підприємством.

Висновки. На сучасному етапі розвитку економіки будь-яке підприємство функціонує в жорстких умовах конкурентного середовища. Ефективність роботи підприємства в таких умовах особливо в довгостроковій перспективі, яке припускає не просто виживання на ринку, а забезпечення високих темпів розвитку і підвищення конкурентоспроможності, визначається рівнем фінансового потенціалу і якістю управління фінансами на підприємстві, що забезпечується певною мірою ефективною організацією та впровадженням системи фінансового контролінгу.

Сьогодні перед підприємства постала гостра проблема створення ефективних систем у сфері управління фінансовою діяльністю. Таким чином, фінансовий контролінг є інформаційною підтримкою прийняття управлінських рішень на підприємстві щодо формування, використання та розвитку фінансових ресурсів.

Список літератури:

1. Ліпич Л. Г. Контролінг в системі антикризового управління / Л. Г. Ліпич, І. О. Гадзевич // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2012. – № 722. – С. 377–381.
2. Маєвська Я. В. Види та місце фінансового контролінгу на підприємстві / Я. В. Маєвська // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.6. – С. 47–52.
3. Партин Г. О. Види та місце фінансового контролінгу на підприємстві / Г. О. Партин, Я. В. Маєвська // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – № 19.6. – С. 199–202.
4. Петренко С. М. Контролінг в управлінні підприємством / Торгівля і ринок України. Тематичний зб. наук. пр. з проблем торгівлі і громадського харчування Донецьк: ТОВ «Лебідь», 2008. – С. 112-116.
5. Пустовіт Л. Є. Система контролінгу як чинник стабільності діяльності підприємства [Електронний ресурс] / Л. Є. Пустовіт. – Режим доступу :http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Staptp/2012_53/files/ST53_38.pdf

Папп В.В., Бошота Н.В.
Мукачевский государственный университет

ФИНАНСОВЫЙ КОНТРОЛИНГ КАК ОСНОВА ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЕ ФИНАНСАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье раскрыта сущность контроллинга, его цели, задачи и функции. Рассмотрены особенности организации и целесообразность внедрения системы контроллинга на украинских предприятиях. Принципы построения системы финансового контроля и необходимость финансового контроля на предприятии. Указано ряд вопросов, которые препятствуют пропорциональном внедрению контроллинга в системе управления предприятием.

Ключевые слова: контроллинг, финансовый контроллинг, ликвидность, анализ, финансы, планирование, мониторинг, система сбалансированных показателей.

Papp V.V., Boshota N.V.
Mukachevo State University

FINANCIAL CONTROLLING AS THE BASIS FOR EFFECTIVE FINANCIAL MANAGEMENT ENTERPRISE

Summary
In the article the essence of financial controlling, its purpose, objectives and functions. The features and feasibility of the introduction of financial controlling at Ukrainian enterprises. Principles of financial controls and the need for financial control in the company. Specified number of issues that prevent the introduction of proportional controlling in system management.

Keywords: controlling, financial controlling, liquidity analysis, finance, planning, monitoring, balanced scorecard.

УДК 631.11

ОЦІНКА ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА РЕНТАБЕЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА

Свірідова С.С., Пожар О.О.
Одеський національний політехнічний університет

Досліджено теоретичні підходи до категорії «рентабельність» що визначає ефективність роботи виробництва, демонструє рівень віддачі здійснених витрат та показує ступінь використання вкладених коштів у виробництво підприємства і реалізацію продукції. У практиці виокремлюють такі основні групи показників рентабельності: рентабельність продукції, рентабельність активів, рентабельність власного капіталу, рентабельність продажів. Статистичні дані показали, що рентабельність операційної діяльності великих та середніх підприємств крайні за перше півріччя 2013 року низька і склала 3,2%. Можливість досягнення прибутковості завжди складна, оскільки це залежить від впливу безлічі факторів, яки поділяють на фактори зовнішнього середовища (об'єктивні) і фактори внутрішнього середовища (суб'єктивні). Визначення факторів впливу на рентабельність надають змогу сприяння підвищенню ефективності діяльності підприємства у цілому.

Ключові слова: рентабельність, ефективність, рівень віддачі, фактори впливу.

Постановка проблеми. Прибуток показує абсолютний ефект діяльності підприємства без урахування використаних при цьому ресурсів, тому його слід доповнювати показником рентабельності. Ступень прибутковості підприємства і характеризує рентабельність.

Рентабельність – це якісний, вартісний показник, що характеризує рівень віддачі витрат або ступень використання ресурсів, що є в наявності, в процесі виробництва і реалізації продукції.

Підприємство рентабельне, якщо суми виторгу достатньо не тільки для сплати витрат на виробництво, але і для утворення прибутку. Таким чином, рентабельність характеризує ефективність роботи підприємства, дає уявлення про спроможність підприємства збільшувати свій капітал [1].

Показники рентабельності характеризують фінансові результати та дохідність різних напрямків діяльності (виробничої, підприємницької, інвестиційної), окупність витрат. Вони більш повно, ніж прибуток, відображають кінцеві результати господарчої діяльності підприємства, тому що їх величина показує співвідношення ефекту до наявних або використаних ресурсів. Їх використовують для оцінки діяльності підприємства та як інструмент в інвестиційній політиці та ціноутворенні [2].

Ріст будь-якого показника рентабельності залежить від багатьох процесів, зокрема, від удосконалювання системи керування виробництвом, підвищення ефективності використання ресурсів організаціями, стабільності взаємних розрахунків і системи розрахунково-платіжних відносин з банками, постачальниками й покупцями.

Найважливішими факторами зростання прибутку є зростання обсягу виробництва й реалізації продукції, впровадження науково-технічних розробок, підвищення продуктивності праці, зниження собівартості, поліпшення якості продукції.

Основне джерело грошових нагромаджень підприємств і організацій – виторг від реалізації продукції, а саме та її частина, що залишається за винятком матеріальних, трудових і грошових витрат на виробництво й реалізацію цієї продукції. Тому важливе завдання кожного господарюючого суб'єкта – одержати максимум прибутку при мінімумі витрат шляхом дотримання строгого режиму економії коштів і найбільш ефективного їхнього використання. Виконання цих завдань дозволить підприємству забезпечити підвищення рентабельності власного виробництва, тому оцінка факторів впливу на рентабельність є особливо актуальним.

Аналіз основних досліджень й публікацій. Розвиткові теорії і практики формування та використання прибутку, а також визначенню рентабельності підприємства присвячено праці таких вітчизняних вчених, як Збарський В.А, Мазур Н.А., Ситник В.П., Білик М.М., Бланк І.А., Кірейцев Г.Г., Савицька Г.В. та інших. При цьому недостатньо уваги приділяється питанням оцінки впливу факторів на процес формування прибутку на підприємстві.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення теоретичних підходів до категорії «рентабельність», видів та показників рентабельності, визначення і дослідження факторів, що впливають на рентабельність промислового підприємства та аналіз методів їх оцінки.

Виклад основного матеріалу. Рентабельність – прибутковість підприємства, показник економічної ефективності виробництва підприємства, який відображає кінцеві результати господарської діяльності. Її розраховують як відношення балансового прибутку до середньорічної вартості основного капіталу і нормованих оборотних коштів.

Види рентабельності та їх призначення полягає в оцінці роботи підприємства. Це відносні показники, за допомогою яких можна побачити прибутковість підприємства щодо всіх витрат, які необхідні для отримання цього доходу. Виражаються показники найчастіше у відсотках.

Розрізняють два види рентабельності:

– рентабельність, розрахована на основі балансового (загальною) прибутку,

– рентабельність, розрахована на основі чистого прибутку.

Рентабельність являється відносинами характеристиками фінансових результатів. Вони вимірюють дохідність підприємства з різних позицій і групуються у відповідності з інтересами учасників економічного процесу ринкового обміну. Вони дозволяють оцінювати результативність вкладених ресурсів. У фінансовій практиці виокремлюють такі основні групи показників рентабельності: рентабельність продукції, рентабельність активів, рентабельність власного капіталу, рентабельність продажів (валова, операційна, чиста рентабельність продажів) [3].

Рентабельність продукції можна розрахувати по всій реалізованій продукції і по окремих її видах. У першому випадку вона визначається як відношення прибутку від реалізації продукції до витрат на її виробництво і реалізацію.

Рентабельність всієї реалізованої продукції розраховується і як:

– відношення прибутку від реалізації товарної продукції до виручки від реалізації продукції;

– по відношенню балансового прибутку до виручки від реалізації продукції;

© Свірідова С.С., Пожар О.О., 2014

– по відношенню чистого прибутку до виручки від реалізації продукції.

Показники рентабельності всієї реалізованої продукції дають уявлення про ефективність поточних витрат підприємства і прибутковості продукції, що реалізовується.

У другому випадку визначається рентабельність окремих видів продукції. Вона залежить від ціни, по якій продукція реалізується споживачеві, і собівартості по даному її вигляду.

Рентабельність активів (економічна рентабельність) характеризує – рівень прибутку, що створюється всіма активами підприємства, які перебувають у його використанні згідно з балансом. Даний показник розраховується за формулою:

Кра = Прибуток від звичайної діяльності до оподаткування/Валюта балансу.

Рентабельність власного капіталу (фінансова рентабельність) – характеризує рівень прибутковості власного капіталу, вкладеного в дане підприємство, тому найбільший інтерес представляє для наявних і потенційних власників й акціонерів й є одним з основних показників інвестиційної привабливості підприємства, тому що його рівень показує верхню межу дивідендних виплат:

Крвк = Чистий прибуток/ Власний капітал.

Рентабельність продажів – коефіцієнт рівний відношенню прибутку від реалізації продукції до суми отриманої виручки. Даними для розрахунку служить бухгалтерський баланс.

Рентабельність продажів показує, яку суму прибутку отримає підприємство з кожної гривні проданої продукції:

Крп = Прибуток від продажу/ Виручка від реалізації.

Рентабельність продажів використовується в якості основного індикатора для оцінки фінансової ефективності підприємств, які мають відносно невеликі величини основних засобів і власного капіталу. Оцінка рентабельності продажів дозволяє більш об'єктивно поглянути на стан справ.

Показник рентабельності продажів характеризує найважливіший аспект діяльності підприємства – реалізацію основної продукції.

Якщо сума прибутку показує абсолютний ефект діяльності, то рентабельність характеризує міру цієї ефективності, тобто відносний рівень прибутковості підприємства або продукції, яка реалізовується. У загальній формі рентабельність розраховують як відношення прибутку до витрат або використовуваних ресурсів (капіталу).

Рентабельність в перший рік роботи підприємства, як правило, дуже низька, хоча наступні декілька років роботи підприємства спостерігається її зростання. З часом її величина стабілізується, а в кінці виробництва може почати падати. Однією з причин збільшення рентабельності може бути збільшення об'ємів виробництва.

Розглянемо статистичні дані з рентабельності операційної діяльності великих та середніх підприємств на прикладі даних за січень-червень 2013 рік, де вказаний рівень рентабельності окремих видів промисловості (табл. 1) [4].

У промисловості рівень рентабельності операційної діяльності за вказаний період склав 3,2%, який являється недуже високим. Достатньо високою ефективністю виділялися підприємства з виробництва хімічних речовин і хімічної продукції (11,9%), виробництво фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (19,8%) та добувна промисловість і розроблення кар'єрів (18,2%).Водночас, негативний результат операційної діяльності демонструє виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції (-2,5%), постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (-0,8%) та водопостачання; каналізація, поводження з відходами (-19,4%).

Таки показники рентабельності у більшої мірі пов'язані з ростом витрат на виробництво, з витратами на матеріальну і сировинну складову,вони прямо впливають на величину собівартості продукції, а отже, і прибутки, пов'язано з тим, наскільки раціонально і економічно витрачаються матеріальні ресурси – адже частка матеріальних витрат у складі собівартості зазвичай коливається від 60 до 90%.

Таблиця 1

Рентабельність операційної діяльності великих та середніх підприємств за видами промислової діяльності, (січень–червень 2013 року)

Показники	Результат від операційної діяльності (тис. грн.)	Витрати операційної діяльності (тис. грн.)	Рівень рентабельності (збитковості), %
Промисловість	4670093,7	143750215,1	3,2
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	2841612,6	15639650,3	18,2
Переробна промисловість	2763221,9	47740506,7	5,8
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	1678316,8	30370973,5	5,5
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	22426,8	688160,1	3,3
Виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність	131717,4	1696443,4	7,8
Виробництво коксу та продуктів нафто перероблення	1	1	1
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	91481,9	767699,4	11,9
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	467048,5	2356182,4	19,8
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	−77636,9	3143903,9	−2,5
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів	195693,9	3362872,7	5,8
Машинобудування	181977,8	3283075,1	5,5
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	31381,9	685905,3	4,6

Виробництво електричного устаткування	1905,0	272955,5	0,7
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	60543,8	941204,8	6,4
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	88147,1	1383009,5	6,4
Виробництво меблів, іншої продукції; ремонт і монтаж машин і устаткування	71895,2	1944942,3	3,7
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	−668672,0	79000869,9	−0,8
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	−266068,8	1369188,2	−19,4

Міру прибутковості найбільш точно визначають показники рентабельності, які характеризують рівень віддачі витрат або міру використання наявних ресурсів у процесі виробництва та реалізації товарів, робіт, послуг. Збільшення показників рентабельності підприємства значною мірою залежить від зростання чистого прибутку, який залишається в розпорядженні підприємства після сплати податків. Адже в умовах ринкової економіки чистий прибуток є основою економічного та соціального розвитку підприємства. Тому для підвищення рентабельності підприємства потрібно збільшувати прибуток [5].

Необхідний рівень прибутку і рентабельності дозволяє вирішувати цілий комплекс завдань, що обумовлюють стабільність і ефективність їх бізнесу. Однак можливість досягнення прибутку проблема складна, оскільки залежить від впливу безлічі факторів. Всі фактори, що впливають на рентабельність, можуть бути розділені на дві групи: фактори зовнішнього середовища (об'єктивні), фактори внутрішнього середовища (суб'єктивні).

До факторів зовнішнього середовища відносять: економічна ситуація в країні, рівень інфляції, характер і гострота конкурентної боротьби, кон'юнктура ринку або співвідношення між попитом і пропозицією на продукцію та послуги підприємств, податкова і кредитна політика держави і комерційних банків, тарифи на товари та послуги, що надаються іншими підприємствами, ціна на сировину та товари для підприємств.

Одні з цих чинників прямо впливають на прибуток, інші опосередковано через товарообіг (оборот) або витрати виробництва та обігу.

До внутрішніх факторів, залежних від діяльності підприємств, відносяться: тип і категорія підприємства, і відповідно розмір націнки на сировину, продукти та послуги, що встановлюються підприємствами, рівень технічної оснащеності підприємства, рівень механізації праці, прогресивність техніки та обладнання, що застосовуються на підприємствах, характер технологічних процесів та їх прогресивність, рівень продуктивності праці, обсяг і склад виробленої продукції, послуг і товарообігу, сума і рівень витрат виробництва і обігу, в тому числі співвідношення між змінними і постійними витратами, обсяг активів підприємства, їх структура, віддача і інші фактори.

Основні напрямки підвищення рівня рентабельності підприємств є: проведення серйозних маркетингових досліджень та прогноз кон'юнктури ринку, визначення своєї ніші на ринку і споживачів своєї продукції і послуг, збільшення виручки підприємства, яка має великий вплив на прибуток.

Підвищенню рентабельності підприємства сприяє впровадження прогресивних технологій в галузі організації виробництва і обслуговування споживачів товарів і послуг; вдосконалення організації виробництва та якості обслуговування; підвищення технічної оснащеності підприємств та продуктивності праці; впровадження прогресивних інформаційних технологій; здійснення режиму економії на підприємствах; стимулювання збуту продукції та послуг; вдосконалення системи організації та оплати праці працівників, підвищення мотивації праці та ряд інших.

Висновки і пропозиції. Як і кожен абсолютний показник розмір прибутку не завжди характеризує ефективність діяльності підприємства. Тому, щоб оцінити ефективність роботи підприємства, одержаний прибуток необхідно співвідносити зі здійсненими витратами – поточними (собівартість продукції) і авансованими (активи або частини їх).

Співвідношення прибутку із затратами являє собою рентабельність. Рентабельність характеризує рівень прибутковості і більшою мірою, аніж прибуток характеризує кінцеві результати діяльності підприємства. Після оцінки факторів впливу на рентабельність підприємство може виявити, за рахунок чого можливе нарощення обсягів виробництва і реалізації товарів. Це заходи щодо підвищення продуктивності праці працівників, зменшення витрат на виробництво продукції, цінова політика, покращення системи маркетингу на підприємстві.

Одним з сучасних напрямів підвищення рентабельності є використання методу «витрати – випуск». За цім методом загальний результат роботи підприємства визначається шляхом підсумовування експлуатаційного, фінансового та надзвичайного результатів. По кожному з видів діяльності провадиться порівняння витрат з випуском продукції (реалізацією), доходами і визначається кінцевий результат. Це надає можливість аналізувати кожний фактор впливу, визначити «вузьке» місце та обрати напрями покращення діяльності і підвищення рентабельності.

Список літератури:

1. Конспект лекцій «Економіка підприємства». Бібліотека онлайн. READBOOKZ.com
2. Домбровська Г.П., Пархоменко О.С. «Витрати, доходи, ефективність інвестицій». Навчальний посібник. Харків: УІПА, 2007. – 49 с.
3. Приказюк О.В. Методика оцінки рентабельності підприємства / О.В. Приказюк // Облік і фінанси АПК. – 2006. – № 5 – С. 100-105.
4. Ukrstat.ord. Головне управління статистики України.
5. Павловська О.В. Удосконалення методів аналізу фінансового стану підприємств / Павловська О.В. // Фінанси України. – 2007. – № 11. – С. 54-60.
6. Бець М.П. Планування рентабельності виробництва / Бець М.П. // Економіка України. – 2007. – № 2. – С. 40-45.

7. Турчиняк Ю.Б. Прибуток підприємства та чинники, що впливають на його розвиток / Ю.Б. Турчиняк // Науковий вісник. – 2008. – С. 272-274.

Свиридова С.С., Пожар О.А.
Одесский национальный политехнический университет

ОЦЕНКА ФАКТОРОВ ВЛИЯНИЯ НА РЕНТАБЕЛЬНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Исследованы теоретические походы к понятию «рентабельность», которая определяет ефективность производства, демонстрирует уровень отдачи осуществленных затрат и показывает степень использования вложенных средств в производство и реализацию продукции. В практике выдиляют такие основные группы показателей рентабельности: рентабельность продукции, рентабельность активов, рентабельность собственного капитала, рентабельность продаж. Статистические данные показали, что рентабельность операционной деятельности больших и средних предприятий страны в первом полугодии 2013года низкая и составила всего 3,2%. Возможность достижения прибыльности всегда трудна, поскольку это зависит от влияния множества факторов, которые подразделяют на факторы внешние (субъективные) и факторы внутренние (объективные). Определение факторов влияния на рентабельность дает возможность влиять и на повышение ефективности деятельности предприятия в целом.
Ключевые слова: рентабельность, ефективность, уровень отдачи, факторы влияния.

Sviridova S.S., Pozhar O.A.
Odessa National Polytechnic University

AN ESTIMATION OF FACTORS OF INFLUENCE IS ON PROFITABILITY OF ENTERPRISE

Summary
The theoretical going is Investigational near a category «profitability» that determines efficiency of work of production, demonstrates the level of return of realizable charges and shows the degree of the use of the inlaid facilities in the production of enterprise and realization of products. In practice distinguish such basic groups of indexes of profitability: profitability of products, ROA, profitability of property asset, profitability of sales. Statistical data showed that profitability of operating activity of large and middle enterprises extreme for the first half-year of 2013 subzero and laid down 3,2%. Possibility of achievement of profitability is always difficult, as it depends on influence of enormous amount of factors, yaks divide into the factors of environment (objective) and factors of internal environment (subjective). Determinations of factors of influence on profitability give possibility of assistance to the increase of efficiency of activity of enterprise on the whole.
Keywords: profitability, efficiency, level of return, factors of influence.

УДК 658.15.012.8

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА: СУТНІСТЬ ТА ПОРЯДОК РЕАЛІЗАЦІЇ

Світлична В.Ю.
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Досліджуються питання сутності інформаційної безпеки. Висвітлюється сутність поняття «загрози інформаційній безпеці». Аналізуються джерела загроз інформаційній безпеці. Деталізуються аспекти інформаційного протиборства та інформаційної зброї. Вивчаються основні складові системи забезпечення інформаційної безпеки.
Ключові слова: інформація, інформаційна безпека, національна безпека, загрози, промисловий шпіонаж.

Постановка проблеми. В сучасних умовах інформаційної ери XXI ст. інформаційна безпека грає все більш вагому роль, а питання її забезпечення стають дедалі гострішими. Стрімке впровадження інформаційних, комп'ютерних технологій у всі сфери життєдіяльності суспільства та розвиток економіки актуалізує питання визначення обґрунтованих та ефективних шляхів забезпечення інформаційної безпеки.

Процеси всеохоплюючої інформатизації розвитку країни обумовлюють активний вплив інформаційної безпеки на економічну, соціальну, політичну та інші складові її національної безпеки. Такий нерозривний зв'язок інформаційної та національної безпеки пояснюється так: «захищеність інформації та її повнота впливають на стабільність у суспільстві, забезпечення прав і свобод громадян, правопорядок і, навіть, на збереження цілісності держави» [18, с. 221].

Аналіз результатів останніх досліджень і публікацій. У наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів представлено численні дослідження інформаційної безпеки [6; 8; 11; 13; 15-16].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак питання побудови ефективної політики забезпечення інформаційної безпеки залишаються все ще маловивченими.

Мета статті. Метою роботи є дослідження основних аспектів забезпечення інформаційної безпеки підприємств.

Викладення основного матеріалу. Динамічний розвиток економічних, політичних, соціальних подій XXI століття сформулювали нове уявлення про інформацію, як одного із факторів (ресурсів) виробництва. На макрорівні інформація впевнено займає позиції головного фактора могутності держави, адже здатність держави мати у своєму розпорядженні найсучасніші інформаційні технології дозволяє ефективно управляти інформацією. Володіння державою такою здатністю – шлях до подальшого нарощування своєї економічної міцності [8, с. 2].

На мікрорівні обсяг, достовірність, цілісність, якість обробки інформації визначає ефективність дій менеджменту підприємства, а, отже, актуалізує використання інформаційних технологій в управлінні грошово-кредитними, фінансовими, соціально-економічними процесами даного підприємства. «Без необхідного обсягу та якості інформації неможливо забезпечити розвиток суб'єкта господарювання на основі високотехнологічного виробництва, ефективних методів організації праці» [16, с. 34].

На сьогоднішній день існує багато підходів до визначення терміну «інформація». Так, наприклад:

– інформація – це документовані або публічні відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі [1, с. 1];

– інформація – представляє собою результат відображення та обробки в людській свідомості різноманіття навколишнього світу, відомостей про предмети, що оточують людину, явища природи, діяльність інших людей і т. п. [13, с. 23].

Всеосяжні процеси інформатизації суспільства держав світу та широке запровадження інформаційних технологій (як характерні риси нинішнього століття), їх вплив на всі сфери розвитку цих держав, висуває на перший план питання забезпечення інформаційної безпеки. Від виваженої політики інформаційної безпеки, від ступеня захищеності і достовірності інформації у сучасному світі залежить стабільність соціально-економічної ситуації держави, збереження правопорядку, забезпечення прав її громадян.

Проаналізуємо термінологію щодо інформаційної безпеки. Основні визначення сутності інформаційної безпеки продекларовано у ряді нормативно-правових актів. Так, в Законі України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 р.р.» цей термін трактується як: «стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації» [3, с. 103]. Численні дослідники пропонують наступні точки зору щодо аналізованого терміну:

– під інформаційною безпекою підприємства пропонуємо розуміти суспільні відносини щодо створення і підтримання на належному рівні життєдіяльності інформаційної системи суб'єкта господарської діяльності [16, с. 33];

– інформаційна безпека – стан інформації, у якому забезпечується збереження визначених політикою безпеки властивостей інформації [17, с. 23];

– інформаційна безпека – це стан захищеності інформаційного середовища суспільства, який забезпечує його формування, використання і розвиток в інтересах громадян, організацій, держави [5, с. 54];

– інформаційна безпека – представляє собою стан захищеності потреб в інформації особистості, суспільства і держави, при якому забезпечується їхнє існування і прогресивний розвиток незалежно від наявності внутрішніх і зовнішніх інформаційних загроз [6, с. 45];

– під інформаційною безпекою слід розуміти одну із сторін розгляду інформаційних відносин у межах інформаційного законодавства [12, с. 48].

Заслуговує на окрему увагу дослідження сутності аналізованого терміну авторами навчального посібнику «Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції» [11, с. 27]. Вони пропонують виді-

© Світлична В.Ю., 2014

лити наступні три аспекти визначення сутності «інформаційна безпека» (таблиця 1).

Аналіз перелічених підходів до трактування терміну «інформаційна безпека» дозволяє виокремити її наступні сутнісні характеристики. Отже, інформаційна безпека – це: по-перше, стан захищеності інформаційного простору; по-друге, стан захищеності національних інтересів України в інформаційному середовищі; по-третє, захищеність встановлених законом правил, за якими відбуваються інформаційні процеси в державі; по-четверте, суспільні відносини, пов'язані із захистом життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від реальних та потенційних загроз в інформаційному просторі; по-п'яте, невід'ємна частина політичної, економічної, оборонної та інших складових національної безпеки [11, с. 36].

Отже, інформаційна безпека є однією із складових стійкого розвитку всієї держави, а процес забезпечення інформаційної безпеки необхідно розуміти як: «...одне з глобальних і пріоритетних завдань органів державного управління, вирішенню якого мають бути підпорядковані політична, економічна, воєнна, культурна та інші види діяльності системи державного управління» [11, с. 6].

В процесі дослідження інформаційної безпеки важливим питанням виступає моніторинг загроз та ризиків, що можуть загрожувати її ефективності.

Інформаційні загрози становлять небезпеку для індивіда, суспільства та держави. «Реалізація загроз і переростання їх у небезпеки свідчить про неефективність функціонування системи державного управління інформаційною безпекою» [11, с. 34]. Управління загрозами і небезпеками сприяє їх усуненню.

Загрози інформаційній безпеці можна трактувати як сукупність внутрішніх та зовнішніх умов, які можуть нанести шкоду інтересам особистості та суспільства через небажані інформаційні атаки на відповідні об'єкти інформаційної інфраструктури держави. Актуальність вивчення загроз інформаційній безпеці підтверджує у своїй роботі і [6, с. 47]: «...Враховуючи той факт, що під впливом інформаційних атак може цілеспрямовано змінюватися світогляд та мораль як окремих осіб, так і суспільства в цілому, нав'язуються чужі інтереси, мотиви, спосіб життя, на перший план випливає аналіз сутності та форм проявів сучасних методів прихованого агресивного впливу, вияву дій, що мають цілеспрямований агресивний характер і які протирічать інтересам національної безпеки, та вироблення механізмів протидії їм у всіх напрямах».

Виходячи з численних досліджень [5-6; 8; 11] можна виділити наступні види загроз інформаційній безпеці:

1) загрози впливу неякісної інформації (недостовірної, фальшивої, дезінформації) на особистість, суспільство, державу;

2) загрози несанкціонованого і неправомірного впливу сторонніх осіб на інформацію і інформаційні ресурси (на виробництво інформації, інформаційні ресурси, на системи їхнього формування і використання);

3) збої в роботі обладнання (може виникнути при блокуванні доступу до одного або декількох ресурсів інформаційної системи);

4) загрози інформаційним правам і свободам особистості (праву на виробництво, розповсюдження, пошук, одержання, передавання і використання інформації; праву на інтелектуальну власність на інформацію і речову власність на документовану інформацію; праву на особисту таємницю; праву на захист честі і достоїнства і т. ін.).

Зупинимося більш детальніше на понятті «інформаційна війна». Вона представляє собою найвищий ступінь інформаційного протиборства, спрямований на розв'язання суспільно-політичних, ідеологічних, національних, територіальних конфліктів між державами, народами, націями та соціальними групами шляхом широкомасштабної реалізації засобів і методів інформаційної зброї. Інформаційна війна включає наступні дії:

Таблиця 1

Існуючі аспекти визначення категорії «інформаційна безпека»

Аспект	Пояснення
1. Нормативно-правовий (ґрунтується на аналізі нормативно-правових актів)	Закон України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» інформаційну безпеку розглядає як невід'ємну частину політичної, економічної, оборонної та інших складових національної безпеки [2, с. 54]. В Законі України «Про основи національної безпеки України» поняття «інформаційна безпека» не розкривається, увага фокусується на інформаційній сфері національної безпеки, при чому, не дається визначення навіть і даного поняття, а лише перераховуються загрози та напрями державної політики у вищезазначеній сфері [4, с. 54].
2. Доктрильний (виходячи з аналізу трактувань терміну в роботах дослідників, фахівців у цій галузі)	а) під інформаційною безпекою розуміють стан правових норм і відповідних їм інститутів безпеки, які гарантують постійну наявність даних для прийняття стратегічних рішень та захист інформаційних ресурсів країни [14, с. 45]; б) інформаційна безпека – безпека об'єкта від інформаційних загроз або негативних впливів, пов'язаних з інформацією та нерозголошення даних про той чи інший об'єкт, що є державною таємницею [9, с. 23]; в) інформаційна безпека – це захищеність встановлених законом правил, за якими відбуваються інформаційні процеси в державі, що забезпечують гарантовані Конституцією умови існування і розвитку людини, всього суспільства і держави [10, с. 12]; г) національна інформаційна безпека України – це суспільні відносини, пов'язані із захистом життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави від реальних та потенційних загроз в інформаційному просторі, що є необхідною умовою збереження та примноження духовних та матеріальних цінностей нації, прогресивного розвитку України, що залежить від цілеспрямованої інформаційної політики гарантій, охорони, оборони, захисту її національних інтересів [7, с. 10].
3. Енциклопедичний (в основі – аналіз визначень, наведених у словниках, енциклопедіях)	Інформаційна безпека означає: законодавче формування державної інформаційної політики; гарантування свободи інформаційної діяльності та права доступу до інформації у національному інформаційному просторі України; створення і впровадження безпечних інформаційних технологій; охорону державної таємниці, а також інформації з обмеженим доступом; захист національного інформаційного простору України від розповсюдження спотвореної або забороненої для поширення інформаційної продукції [19, с. 714],

Джерело: розроблено автором за даними [11, с. 27]

– здійснення впливу на телекомунікації, транспортні мережі тощо;

– промисловий шпіонаж (порушення прав інтелектуальної власності, проведення конкурентної розвідки, розкрадання патентованої інформації);

– хакінг (злам і використання особистих даних, інформації з обмеженим доступом) [11, с. 77].

Інформаційна зброя – є основним інструментом здійснення інформаційної війни, і представляє собою сукупність засобів, методів і технологій, що забезпечують можливість силового впливу на інформаційну сферу протилежної сторони (руйнування її інформаційної інфраструктури, системи управління державою, зниження духовного потенціалу суспільства).

Серед найбільш серйозних завдань, які можуть вирішуватися за допомогою сучасної інформаційної зброї, можна відмітити: створення атмосфери бездуховності та аморальності; маніпулювання суспільною свідомістю та політичною орієнтацією соціальних груп населення держави з метою створення політичної напруги та хаосу; дестабілізація політичних відносин між партіями, об'єднаннями та рухами з метою провокації конфліктів, розпалювання недовіри, загострення політичної боротьби; дезінформація населення про роботу державних органів, підрив їхнього авторитету, дискредитація органів управління; провокування соціальних, політичних, національних і релігійних сутичок тощо [5, с. 230].

Вивчення руйнівного впливу загроз інформаційній безпеці висуває на перше місце питання побудови ефективної системи її забезпечення. У сучасному світі забезпечення інформаційної безпеки повинно виступати однією з найважливіших функцій держави.

Зміст, порядок реалізації забезпечення інформаційної безпеки, інструменти, завдання та нормативне регулювання цього процесу полягають у наступному:

1. Інформаційна безпека забезпечується проведенням єдиної державної політики національної безпеки в інформаційній сфері.

2. Інструментом реалізації державної політики інформаційної безпеки виступає система забезпечення інформаційної безпеки. Остання представляє собою організаційне поєднання заходів (інформаційного, адміністративного, управлінського, методологічного характеру), спрямованих на забезпечення інформаційної безпеки особистості, суспільства і держави.

3. Завданнями системи забезпечення інформаційної безпеки є:

– моніторинг, прогнозування реалізації дестабілізуючих факторів і інформаційних загроз життєво важливим інтересам особистості, суспільства та держави;

– здійснення комплексу оперативних і довготривалих заходів з їхнього попередження і усунення;

– створення і підтримання в готовності сил та засобів забезпечення інформаційної безпеки;

– вдосконалення державної політики розвитку інформаційної сфери (створення сприятливих умов розвитку національної інформаційної інфраструктури, впровадження новітніх технологій у цій сфері);

– забезпечення інформаційно-аналітичного потенціалу країни.

4. Нормативно-правове регулювання системи забезпечення інформаційної безпеки України представлено: Конституцією України, Законом України «Про основи національної безпеки України», Законом України «Про інформацію», Законом України «Про Концепцію Національної програми інформатизації», Указом Президента України «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Internet та забезпечення широкого доступу до цієї мережі», іншими актами.

5. Перелік функцій системи забезпечення інформаційної безпеки України: удосконалення нормативно-правового поля регулювання розвитку інформаційних ресурсів; оптимізація державної політики інформатизації; регулювання інформаційного співробітництва; контроль за встановленим порядком і правилами формування і використання інформаційних ресурсів [11; 15].

Висновки і пропозиції. Таким чином, інформаційна безпека має одне з першочергових значень для соціально-економічного розвитку держави. Україна має продовжити активні кроки на шляху розбудови власної системи інформаційної безпеки. Важливими заходами в цьому процесі мають стати організація і проведення інформаційних операцій, а також розвиток системи сертифікації інформаційних продуктів. Окрім того, система забезпечення інформаційної безпеки повинна гнучко коригуватися відповідно до мінливого характеру зовнішніх та внутрішніх факторів оточення.

Список літератури:

1. Про інформацію: [закон України: офіц. текст: за станом на 2 жовтня 1992 р., із змінами, внесеними Законом України від 10 січня 2012 р.] – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12
2. Про Концепцію Національної програми інформатизації: [закон України: офіц. текст: за станом на 9 січня 2007 р., із змінами, внесеними Законом України від 7 серпня 2011 р.] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2012. – № 7. – Ст. 53.
3. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 р.р.: [закон України: офіц. текст: за станом на 9 січня 2007 р.] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2007. – № 12. – Ст. 102.
4. Про основи національної безпеки України: [закон України: офіц. текст: за станом на 19 червня 2003 р., із змінами, внесеними Законом України від 13 жовтня 2012 р.] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2012. – № 7. – Ст. 53.
5. Богуш В. Інформаційна безпека держави / В. Богуш, О. Юдін; [Гол. ред. Ю.О. Шпак]. – К.: «МК-Прес», 2005. – 432 с.
6. Горбатюк О.М. Сучасний стан та проблеми інформаційної безпеки України на рубежі століть / О.М. Горбатюк // Вісник Київського університету імені Т. Шевченка. – 1999. – Вип. 14: Міжнародні відносини. – С. 46-48.
7. Гурковський В.І. Організаційно-правові питання взаємодії органів державної влади у сфері національної інформаційної безпеки / В.І. Гурковський: автореф. дис. канд. юрид. наук: 25.00.02. – К., 2004. – 22 с.
8. Гуцалюк М. Інформаційна безпека України: нові загрози / М. Гуцалюк // Бизнес и безопасность. – 2003. – № 5. – С. 2-3.
9. Данільян О.Г. Національна безпека України: сутність, структура та напрямки реалізації / О.Г. Данільян, О.П. Дзьобань, М.І. Панов. – Х.: «ФОЛІО», 2002. – 296 с.
10. Кормич Б.А. Організаційно-правові засади політики інформаційної безпеки України / Б.А. Кормич: [монографія]. – Одеса: Юридична література, 2003. – 472 с.
11. Ліпкан В.А. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції / В.А. Ліпкан, Ю.Є. Максименко, В.М. Желіховський: [навч. посібник]. – К.: КНТ, 2006. – 280 с.
12. Литвиненко О. Інформація і безпека / О. Литвтиненко // Нова політика. – 1998. – № 1. – С. 47-49.

13. Мельников В.В. Защита информации в компьютерных системах / В.В. Мельников. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 125 с.
14. Нижник Н.Р. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку) / Н.Р. Ситник, Г.П. Ситник, В.Т., В.Т. Білоус: [навч. посібник] / За заг. ред. П.В. Мельника, Н.Р. Нижника.ц Ірпінь, 2000. – 304 с.
15. Сащук Г. Інформаційна безпека в системі забезпечення національної безпеки / Г. Сащук. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// journ.univ.kiev.ua/trk/publikacii/satshuk_publ.php
16. Сороківська О.А. Інформаційна безпека підприємства: нові загрози та перспективи / О.А. Сороківська, В.Л. Гевко // Економічні науки: Вісник Хмельницького національного університету 2010. – № 2. – Т. 2. – С. 32-35.
17. Хоффман Л.Дж. Современные методы защиты информации / Л.Дж. Хоффман [пер. с англ.]. – М: Советское радио, 1980. – 57 с.
18. Щербина В.М. Інформаційне забезпечення економічної безпеки підприємств та установ / В.М. Щербина // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 10. – С. 220-225.
19. Юридична енциклопедія: в 6 т.: [редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін.]. – К.: Укр. енцик., 1998. – 1999. – Т. 2. – С. 714.

Светличная В.Ю.
Харьковский национальный университет имени А.Н. Бекетова

ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ: СУЩНОСТЬ И ПОРЯДОК РЕАЛИЗАЦИИ

Аннотация
Исследуются вопрос сущности информационной безопасности. Освещается сущность понятия «угрозы информационной безопасности». Анализируются источники угроз информационной безопасности. Детализируются аспекты информационного противостояния и информационного оружия. Изучаются основные составные элементы системы обеспечения информационной безопасности.
Ключевые слова: информация, информационная безопасность, национальная безопасность, угрозы, промышленный шпионаж.

Svitlychna V.Yu.
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

INFORMATION SECURITY: ESSENCE AND REALIZATION ORDER

Summary
Issues of information security essence are researched. Highlights the essence of the concept of «information security threats». Main treats to information security are analyzed. Detailed aspects of information confrontation and information weapons. Essential components of information security system providing are studied.
Keywords: information, information security, national security, treats, industrial espionage.

УДК 33.005.5

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ БІЗНЕС-АДМІНІСТРУВАННЯ ТА ЙОГО ЗВ'ЯЗКУ ІЗ УПРАВЛІННЯМ РИЗИКАМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Світлична Т.І.
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Вивчаються основні аспекти сутності, характерних рис та особливостей бізнес-адміністрування. Увагу сконцентровано на питаннях співвідношення категорій «менеджмент» та «бізнес-адміністрування». Вивчається багатосторонність категорії «бізнес-адміністрування». Досліджується об'єктивне існування ризиків в діяльності підприємств. Проаналізовано місце бізнес-адміністрування в системі ризик-менеджменту.
Ключові слова: адміністрування, менеджмент, бізнес-адміністрування, підприємництво, ризик, управління ризиками.

Постановка проблеми. Впровадження раціональних, ефективних форм і методів управління підприємством в умовах глобалізації вітчизняної економіки набула великого значення. Динамічний розвиток економічних процесів вимагає від управлінців оперативно реагувати на їх розгортання, а також постійно застосовувати нові важелі підвищення ефективності діяльності підприємства.

Не можна не погодитися з тезою, що з розвитком економіки «...бізнес-адміністрування отримало велике значення на всіх стадіях розвитку бізнесу, – від започаткування до розвитку і зростання», а також з тим, що «значення бізнес-адміністрування все більше зростає в сучасних умовах господарювання, коли потрібні нові підходи до вирішення економічних соціальних проблем, глибоке розуміння суті управління та його форм у поєднанні з діловою практикою» [7, с. 49; 9, с. 243].

Аналіз результатів останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань сутності та особливостей управління підприємствами викладено в численних роботах М. Альберта, І. Ансоффа, І. Бланка, А. Градова, М. Портера та ін. [14; 3; 5; 21; 15]

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В той же час, теоретичні аспекти вивчення процесів бізнес-адміністрування на макрорівні залишаються маловивченими і потребують подальших досліджень.

Мета статті. Завданням дослідження виступає вивчення основних аспектів сутності, характерних рис бізнес-адміністрування, а також його співвідношення з категорією «менеджмент».

Викладення основного матеріалу. Перш ніж сформулювати сутність бізнес-адміністрування проаналізуємо його з точки зору етимології (розділу лінгвістики, що вивчає походження слів). Як зазначає у своєму дослідженні О. Замазій «Етимологія слова «адміністрування» базується на англійському «administracioun», що має схоже звучання із французьким «administration» – адміністрація. В свою чергу, воно будувалось на латинських «administratio», «to» та «ministrare» – надавати послуги будь-кому» [9, с. 244].

Основні підходи до визначення сутності терміну «адміністрування» наведено нижче:

– це професійна діяльність менеджерів організації або державних службовців, що спрямована на втілення в життя рішень керівництва, тобто реалізація поставлених задач і пошук оптимальних шляхів їх вирішення [7, с. 50];

– організаційно-розпорядча діяльність, націлена на регулювання, формування і проведення управлінських процесів [9, с. 244];

– діяльність держави з управління, сукупність державних органів, що здійснюють функцію управління. Цей термін відноситься до вищої частини управлінської ієрархії, керівному персоналу установи; в цьому терміні мало від бізнесу та компанії, але багато від бюрократії та командування [11, с. 17];

– по-перше, контроль або управління чимось (наприклад, системами, організацією або бізнесом); по-друге, група людей, які організовують або контролюють щось; по-третє, часто Адміністрація (в американському тлумаченні) – уряд країни (поширено у США) [16, с. 152];

– діяльність, спрямована на те, щоб виконавці виконували свої посадові обов'язки й професійні функції в рамках установлених стандартів та пропонованих вимог [20, с. 1];

– а) діяльність, яка поєднує управління роботою підприємства чи організації; б) уряд країни в особливий період часу; в) процес управління чимось, особливо стосується законів, певних урядових перевірок [23, с. 29].

Наступним кроком у визначенні сутності бізнес-адміністрування є визначення його співвідношення з категорією «менеджмент». Адже багато дослідників ці два поняття ототожнюють, а інша частина дослідників – їх розмежовує.

Загальноприйнятим є розуміння менеджменту (англ. «management» – управління), як діяльність, яка (відповідно до цілей та завдань бізнесу) розробляє плани, визначає не лише, що і коли робити, але й як і хто буде виконувати те, що намітили, формує робочі процедури по всіх стадіях управління та здійснює контроль [9, с. 244].

Яким же чином можна співвіднести ці дві категорії. Вважаємо за доцільне навести результати дослідження цього питання І.С. Смірнової (таблиця 1).

У своїй роботі [9, с. 245] підкреслює «...з одного боку в економічній літературі, відбувається ототожнення понять адміністрування і менеджменту. З іншого боку, зокрема у практичній діяльності, термін «менеджмент» застосовується відносно означення системи управління здебільшого приватних компаній та виробничих підприємств; термін «адміністрування» прийнято вживати по відношенню до владних і державних структур».

Узагальнюючи викладене, вважаємо, що найбільш ґрунтовний висновок щодо співвідношення категорій «адміністрування» та «менеджмент» запропоновано І.С. Смірновою: «менеджмент і адміністрування – невіддільні одне від одного, оскільки утворюють, взаємодіючи, цілісну структуру управління і виконання обов'язків. А тому нерідко стирається грань між цими двома поняттями. Найяскравіше таку ситуацію можна побачити на прикладі невеликого підприємства, і, відповідно, чим більше підприємство за розмірами (мається на увазі за наявністю дочірніх компаній, структурованих підрозділів, що географічно віддалені від основного цен-

© Світлична Т.І., 2014

Таблиця 1

Підходи до співвідношення категорій «адміністрування» та «менеджмент» з позицій двох економічних шкіл

<table>
<tr><th>Британська економічна школа</th><th>Американська економічна школа</th></tr>
<tr><td>менеджмент є ширшим поняттям, ніж адміністрування, і є вищим рівнем</td><td rowspan="3">менеджмент та адміністрування, які означають управління відносять зазвичай до сфери урядових, релігійних, освітніх організацій, тоді як менеджмент – до комерційних підприємств. Але за ієрархією функціональних обов'язків комерційне підприємство повинно мати як адміністративний, так і менеджерський апарат</td></tr>
<tr><td>адміністрування покликане за своєю функцією обробляти поточні проблеми, що виникають у процесі менеджерського контролю. Адміністрація складається із власників, що вкладають капітал у підприємство для отримання прибутку. Менеджери – це група управлінських осіб, котрі використовують свої навички для досягнення цілей організації. Отже, ці два поняття відрізняються своїм набором функцій і мають вирішальне значення для зростання організації</td></tr>
<tr><td>Можна зробити висновок, що менеджмент є функцією всеохоплюючого характеру, тобто терміном всеосяжним, тоді як адміністрування є його підсистемою або частиною</td></tr>
<tr><td colspan="2">Для того, аби узгодити думку обох шкіл, пропонуємо прийняти менеджмент як спільну константу та розмежувати за функціями на адміністративний менеджмент та оперативний менеджмент. В цьому випадку адміністративний менеджмент є вищим рівнем управління та планування, а оперативний менеджмент – відповідно нижчим і відповідає за виконання поставлених функцій</td></tr>
</table>

Джерело: розроблено автором за даними [16, с. 153]

тру), тим яскравіше простежується розмежування зазначених термінів» [16, с. 152].

Зосередимо увагу на сутності категорії «бізнес-адміністрування». В роботі «Сутність та принципи бізнес-адміністрування на підприємствах» проф. М.П. Войнаренко зазначає: «Термін «бізнес-адміністрування» складається з двох понять, які, на перший погляд, не можуть бути поєднаними у процесі функціонування суб'єктів господарювання в ринкових умовах. Бізнес, якщо його розглядати як підприємництво – це економічна діяльність суб'єкта в умовах ринку, що приносить дохід від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг. Адміністрування – це термін, який поширюється на управління державними установами, або для позначення процесів керування діяльністю апарата управління підприємства передбачає чітку організацію процесів та контроль. Але бізнес є поняттям більш широким і багатогранним ніж підприємництво. Бізнес характеризує сферу діяльності суб'єкта господарювання і його економічні інтереси (промисловий, торговельний, сільськогосподарський, фінансовий, банківський, сфера послуг), величину та обсяг діяльності (дрібний, великий, середній). Бізнес-адміністрування – це діяльність, спрямована на системний підхід до покрокової та узгодженої організації всіх процесів господарської діяльності та аспектів функціонування підприємства з метою ритмічної роботи організації, задоволення потреб споживачів та дотримання високих темпів зростання обсягів реалізації, формування та дотримання позитивного іміджу підприємства, ефективного використання всіх видів ресурсів, взаємодії з громадськими, профспілковими та державними установами, забезпечення мотивації удосконалення професіоналізму та умов для кар'єрного зростання працівників в процесі досягнення цілей діяльності організації та зростання вартості компанії» [7, с. 50].

Своє трактування бізнес-адміністрування наводить і проф. Арабаджійські М.З. «Бізнес-адміністрування – це адміністрування, яке обслуговує бізнес, а також допомагає органам управлення та керівникам господарських підприємств та комерційним товариствам. Комерційне підприємство може бути кооперативним або приватним, але адміністрація цього підприємства, яка безпосередньо має організаційні чи обслуговуючі функції по відношенню до діяльності, має назву «бізнес-адміністрація» та займається бізнес-адмініструванням» [1, с. 2].

Цікавим є визначення О.В. Замазій: «Бізнес-адміністрування – це така функція управління, що керуючись чітко сформованими координативними методами, підґрунтям яких є практичний досвід, максимально ефективно при цьому використовує людський ресурс. За таких умов підприємство розглядається не як технологічна ланка суспільного виробництва, а як соціальна підсистема ринкової економіки» [9, с. 244].

В практиці бізнес-адміністрування грає вагому роль і система управління ризиками діяльності підприємств. Розробки і дослідження з питань управління ризиками, що заслуговують уваги, викладені в роботах Вітлінського В.В., Глущенко В.В., Вільямса К.Е., Лігоненко Л.О, Хохлова Н.В., Хеда Дж.Л., Чернової Г.В. і ін. [6; 8; 24; 13; 18; 22; 19; 12] Управління ризиком – це дія з визначення рівня невизначеності та по мінімізації негативного впливу ризику на діяльність підприємства. Співзвучним даному трактуванню є бачення ризик-менеджменту як діяльності з оцінки впливу несприятливих факторів на прогнозовані результати виробничо-господарської діяльності.

У ряді наукових праць управлінням ризиком називають передбачення фінансових ресурсів, необхідних для зменшення імовірності прояву несприятливих результатів і локалізації негативних наслідків прийнятих рішень [2, с. 33; 4, с. 15].

Процес управління ризиками необхідно розглядати у взаємозв'язку з оцінкою витрат ресурсів на заходи щодо зниження ризику на всіх етапах діяльності підприємства. Метою управління є раціональне забезпечення балансу витрат обмежених ресурсів на управління ризиками й іншими напрямками господарської діяльності підприємства [12, с. 16].

Під управлінням ризиками, на нашу думку, слід розуміти процес, що поєднує вибір мети управління з урахуванням наявних ресурсів і обмежень ринкової ситуації, вибір методів і інструментів управління і підтримка балансу між вигодами від зниження ризику і необхідними для цього витратами на технічні, організаційні і фінансові важелі.

Окремо вважаємо за необхідне зупинитися на етапах побудови політики управління ризиками на підприємстві. Комплексно схему управління економічними ризиками діяльності підприємств можна представити у вигляді наступних послідовних етапів, а саме:

1. Встановлення цілей системи управління ризиками (моніторинг системи-підприємства і середовища його функціонування; виявлення факторів ризику; ідентифікація ризиків; вироблення комплексу цілей і задач управління ризиками діяльності).

2. Кількісний аналіз ризиків (вибір методів кількісної оцінки; оцінка можливих втрат від ризиків; визначення фактично та припустимого рівнів ризику; порівняння визначених рівнів ризику).

3. Розробка комплексу управлінських рішень по мінімізації рівня ризику (визначення напрямків впливу на ризик; застосування різних варіантів впливу на ризик; оцінка результатів дій).

З метою мінімізації можливих негативних наслідків ризикової ситуації в функціонуванні підприємств економічний ризик необхідно оцінювати кількісно. Це дозволяє з декількох альтернатив вибрати варіант дій з найменшими втратами й збитками фінансово-господарських результатів. В економіці використовується достатньо широкий спектр методів та критеріїв оцінки економічного ризику діяльності підприємств. Найбільш відомі такі методи оцінки ризику: аналітичний, експертний, математико-статистичний, «дерево рішень», аналогів, сценарний, чутливості проекту, графічний та ін.

В якості критеріїв при кількісної оцінці використовуються: критерії Байєса, Вальда, Севіджа, Гурвіца, Лапласа, коефіцієнти Бачкаї, чутливості β, дисконтування, коефіцієнти ймовірності банкрутства і т.ін.

Кожен з перелічених методів та критеріїв має свої переваги й недоліки, використовуються в оцінці різних видів ризиків підприємства.

В сучасних умовах ефективність оцінки ризику та в цілому системи ризик-менеджменту багато в чому визначається наявністю інформаційної бази. В цьому сенсі оцінка ризику на базі аналізу фінансового стану підприємства виступає одним із самих доступних та простих методів кількісної оцінки рівня ризику. А сполучення аналітичного методу по результатам фінансового аналізу та методу матричного моделювання дозволяє відслідковувати динаміку загального ризику діяльності, що виникає від комбінації впливу внутрішніх та зовнішніх умов функціонування господарюючого суб'єкту. Аналіз динаміки загального ризику діяльності підприємства не тільки виступає необхідним етапом самої системи ризик-менеджменту на підприємстві, а й інформаційною базою в розробці загальної економічної стратегії діяльності.

На думку автора, метод матричного моделювання для цієї мети є прийнятним та достатньо ефективним. Однією з характерних рис цього методу є динамічний підхід, що дозволяє відслідковувати у динаміці показники фінансового стану підприємства.

Висновки і пропозиції. Отже, ефективне застосування принципів бізнес-адміністрування є нагальною і актуальною проблемою функціонування і розвитку вітчизняних підприємств. Ефективна система бізнес-адміністрування несе у собі потенціал збереження і ефективного використання фінансових, матеріальних ресурсів підприємств, своєчасного виявлення та нейтралізації реальних та потенційних загроз, а також формування умов реалізації підприємствами своїх стратегічних інтересів. Ці заходи забезпечать і ефективність основних кроків політики ризик-менеджменту на підприємстві.

Список літератури:

1. Арабаджийски Н.З. Сущность теории публичного управления / Н.З. Арабаджийски. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bagsurb.ru
2. Абчук В.А. Предпринимательство и риск / В.А. Абчук. – Л.: ЛФ ВИПК РП, 1991. – 79 с.
3. Ансофф І. Стратегическое управление / І. Ансофф. – М.: Экономика, 1989. – 400 с.
4. Балабанов И.Т. Риск-менеджмент / И.Т. Балабанов. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 100 с.
5. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент / И.А. Бланк. – К.:Ника-Центр: Эльга–Н,2001. – 536 с.
6. Вітлінський В.В. Ризикологія в економіці та підприємництві [монографія] / В.В. Вітлінський, Г.І. Великоіваненко. – К.: КНЕУ, 2004. – 480 с.
7. Войнаренко М.П. Сутність та принципи бізнес-адміністрування на підприємствах за умов мінливого конкурентного середовища / М.П. Войнаренко, О.М. Костюк // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2013. – № 4(9). – С. 49-51.
8. Глущенко В.В. Управление рисками. Страхование / В.В. Глущенко. – г. Железнодорожный, Моск. обл.: ТОО НПЦ «Крылья», 1999. – 336 с.
9. Замазій О.В. Місце бізнес-адміністрування в системі управління виробничо-господарською діяльністю підприємства / О.В. Замазій // Вісник ЖДТУ. – 2013. – № 1(63). – С. 243-245.
10. Клапків М.С. Питання етимології економічного ризику / М.С. Клапків // Фінанси України. – 2001. – № 4. – С. 14-20.
11. Кравченко А.И. История менеджмента / А.И. Кравченко [Учебное пособие для студентов вузов]. – М.: Академический Проект, 2000. – 235 с.
12. Кривов В. Проблема рисков при принятии управленческих решений / В. Кривов // Управление риском. – 2000. – № 4. – С. 15-17.
13. Лігоненко Л.О. Управління господарським ризиком як елемент системи протидії банкрутству торговельного підприємства / Л.О. Лігоненко. – К.: Київ. держ. торг. екон. ун-т, 1998. – 185 с.
14. Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури [Пер. с англ.]. – М., 1992. – 702 с.
15. Портер М. Конкурентная стратегия. Методика анализа отраслей конкурентов / М. Портер. – Издательство: Альпина Паблишер, 2011. – 322 с.
16. Смірнова І.С. Аналізування основних відмінностей між категоріями «менеджмент» і «адміністрування» на підприємстві / І.С. Смірнова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ena.lp.edu.ua
17. Стрельцов А. Оценка риска при обновлении производственного аппарата / А. Стрельцов, О. Цамутали // Управление риском. – 2000. – № 2. – С. 12-13.
18. Хохлов Н.В. Управление риском. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 1999. – 239 с.
19. Чернова Г.В. Практика управления рисками на уровне предприятия / Г.В. Чернова. – СПб: Питер, 2000. – 176 с.
20. Шаріпова О.С. Систематизація бізнес-процесів, що реалізуються при адміністративному управлінні в інтегрованих підприємницьких структурах / О.С. Шаріпова // Управління проектами та Розвиток виробництва: Зб. наук. пр. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2009. – № 4(32). – С. 147-152.
21. Экономическая стратегия фирмы / Под. ред. Градова А.П. – СПб: Специальная литература, 1995. – 200 с.
22. Head G.L., Horn N. Essenentials of Risk Management. Vol. 1, 2. – Insurance Institute of America, 1991.
23. Longman Exams Dictionary. Pearson Education Limited, Edinburg, 2006.
24. Williams C.A. Jr., Heins R.M. Risk Management and Insurance. – New York, NY, 1985.

Светличная Т.И.
Харьковский национальный университет имени А.Н. Бекетова

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ БИЗНЕС-АДМИНИСТРИРОВАНИЯ И ЕГО СВЯЗИ С УПРАВЛЕНИЕМ РИСКАМИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
Изучаются аспекты сущности, характерных черт и особенностей бизнес-администрирования. Внимание сконцентрировано на вопросах соотношения категорий «менеджмент» и «бизнес-администрирование». Проанализировано место бизнес-администрирования в системе риск-менеджмента.
Ключевые слова: администрирование, менеджмент, бизнес-администрирование, предпринимательство, риск, управление рисками

Svitlychna T.I.
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

THEORETICAL ASPECTS OF BUSINESS ADMINISTRATION AND ITS RELATION TO ENTERPRISE ACTIVITY RISK MANAGEMENT

Summary
Main aspects of business administration essence, its characteristic features and peculiarities are studied. The focus is on issues of correlation between «management» and «business administration» categories. The versatility of the category of «business administration» are studied. The objective existence of risks in the enterprise are studied. Business administration place in system of risk management is analyzed.
Keywords: administration, management, business administration, entrepreneurship, risk, risk management.

УДК 331.101

МЕТОДИКА ОЦІНКИ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Семчук Ж.В.
Львівський університет бізнесу та права

У статті розкрито сутність трудового потенціалу підприємства. Наведено складові формування трудового потенціалу суб'єкта господарювання (здоров'я, освіта, професіоналізм, мотиваційний рівень). Представлено методику оцінки трудового потенціалу підприємства. Втановлено, що працездатність та творчі здібності працівників підприємства у процесі трудової діяльності підвищуються в міру: розвитку та удосконалення знань та навичок; зміцнення здоров'я; покращення умов праці та життєдіяльності.
Ключові слова: підприємство, трудовий потенціал, управлінський персонал, робітники, менеджмент, наука.

Постановка проблеми. Однією з основних складових підвищення результативності діяльності підприємства являється його трудовий потенціал. Тому, важливим аспектом забезпечення ефективної діяльності підприємства, крім підтримки належного стану та забезпечення розвитку, є визначення, є визначення та оцінка трудового потенціалу персоналу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні при дослідженні зазначеної проблеми значний інтерес викликає наукова спадщина таких українських вчених-економістів, як М. Г. Акулова, А. Б. Борисова, М. І. Долішнього, А. В. Драбаніч, Г. О. Завіновської, А. М. Колота, В. І. Куценко, Е. М. Лібанової, С. І. Мацюри, Л. Г. Миронової, В. В. Онікієнка, С. І. Пирожкова, Е. В. Сарапуки, Л. Т. Шевчук, Л. А. Янковської та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У працях вище зазначених авторів розкрито різноманітні аспекти трудового потенціалу підприємств (поняття, роль і значення, складові, особливості тощо), проте не достатньо уваги відводиться результативним методикам оцінки трудового потенціалу (ТП) підприємства як об'єкта соціально-економічного управління.

Мета дослідження. На основі аналізування літературних джерел та практики:

– розкрити сутність трудового потенціалу підприємства;

– навести складові формування ТП суб'єкта господарювання;

– представити методику оцінки ТП підприємства.

Виклад основного матеріалу. В результаті аналізування літературних джерел [1-8] та існуючої практики, однозначно необхідно погодитись з позиціями науковців М. Г. Акулова, А. В. Драбаніч, Т. В. Євась та ін. [6, с. 35], що ТП підприємства – це сукупні можливості працівників суб'єкта господарювання (управлінського персоналу та робітників [7, с. 16]) брати участь (активно чи пасивно) у виробничому процесі в рамках конкретної організаційної структури (ОР) виходячи з матеріально-технічних, технологічних та інших визначених параметрів. Під ОР управління (або структурою управління підприємством) слід розуміти впорядковану сукупність підрозділів, які формують рівні управління

© Семчук Ж.В., 2014

(інституційний, управлінський, технічний [8, с. 14]), їх взаємозв'язки та механізми управління підприємством [7, с. 19; 8, с. 103].

Поряд з тим, за результатами аналізу відкритої живої дискусії членів економічної комісії в рамках роботи XXIII Наукової сесії НТШ (Львів, 07 березня 2012 р.) [9], враховуючи інформацію у працях [5; 7], доцільно підтримати консолідовану думку Р. М. Скриньковського та О. Г. Шпак, що оцінювання ТП підприємства необхідно проводити на підставі дворівневої структуризації, яка полягає у виокремленні таких рівнів:

1) оцінювання ТП технологічного персоналу (Т);

2) оцінювання потенціалу менеджерів суб'єкта господарювання (або управлінського персоналу; U).

Менеджер – це управлінець ринкової орієнтації, який активно впроваджує ефективні умови господарювання, нововведення та досягнення науково-технічного прогресу, виважено враховує зміни в міжнародних відносинах, своєчасно впливає на кон'юнктуру і динаміку попиту та пропозиції, вміло перебудовує виробничо-господарську діяльність з урахуванням вимог ринку [8, с. 349; 10, с. 27].

На нашу думку, подане розмежування на рівні (1-2) має важливий практичний зміст. Поряд з тим, враховуючи інформацію у [1 – 5; 6, с. 37; 7; 10], варто зазначити, що оцінка якості персоналу (ЯП) полягає у встановленні еталонних вимог до кожної групи співробітників підприємства. Загалом, як свідчать дослідження, ці вимоги формуються за такими фундаментальними складовими ТП:

– здоров'я;
– освіта;
– професійний рівень (або професіоналізм);
– мотиваційний рівень.

До кожного з цих складових ЯП оцінюється за формулою (1) [6, с. 37]:

$$R_i = \frac{Kf_i}{Ke_i}, \quad (1)$$

де R_i – якість персоналу поданої групи за і-ю складовою;

Kf_i – фактичне значення і-ої складової;

Ke_i – еталонне значення і-ої складової.

Показники ЯП повинні визначатися за кожною із складових ТП (це зумовлено: висока якість однієї не може компенсувати низьку якість іншої). Узагальнену (інтегральну) характеристику ЯП необхідно розраховувати за формулою (2):

$$R_i = \frac{\sum_i Kf_i \cdot L_i}{\sum_i Ke_i \cdot L_i}. \quad (2)$$

Тут L_i – питома вага (значимість) і-ої складової ТП для досліджуваного підприємства чи його окремого підрозділу, служби [6, с. 37].

Як свідчать проведені дослідження [1-7; 11; 12; 14-17], результативна методика оцінки трудового потенціалу суб'єкта господарювання повинна базуватись на постулаті щодо корисності праці працівників суб'єкта господарювання. Як ефект роботи працівників підприємства (в системі «інформація – ресурс – час» [11]) беруть [12]:

а) кількість виготовленої продукції, роботи чи послуги;

б) якість виготовленої продукції, роботи чи послуги.

У виробничо-господарських процесах суб'єкта господарювання ТП технологічного персоналу (Т) визначається за формулою (3):

$$T = \frac{(A \times (B \times K_1 \times K_2 \times K_3) \times R}{I}, \quad (3)$$

де A – чисельність працівників;

B – продуктивність праці;

K_1 – поправочний коефіцієнт (далі – п.к.), що враховує відмінності освітньо-професійної підготовки співробітників;

K_2 – п.к., що враховує відмінності визначених параметрів в механізмі мотивації;

K_3 – п.к., що враховує відмінності в практичному досвіді співробітників на певній визначеній посаді у даній сфері бізнесу;

R – рентабельність продукції, роботи чи послуги;

I – індекс капіталізації прибутку (спрямування частини прибутку підприємства на збільшення його капіталу; перетворення прибутку в капітал [13, с. 250]).

Управлінський потенціал (U) у виробничо-комерційних процесах підприємства визначається за формулою (4) – коефіцієнтним методом:

$$U = \left(C \times \frac{n}{\sum \frac{1}{F_i}} \right) \times F_R, \quad (4)$$

де C – чисельність менеджерів певної категорії;

n – кількість показників, що характеризують ділову якість менеджерів;

F_i – оціночний коефіцієнт певного виду;

F_R – коефіцієнт, що показує додатково додану вартість, що отримує підприємство від управління певної категорії або частка приросту капіталу на одного менеджера [1-8; 14-17].

Висновки і пропозиції. Таким чином, враховуючи інформацію, наведеної зокрема у працях [1-8; 13-17], можна зробити важливий висновок: оцінка ТП підприємства має будуватись на основі економічних оцінок здібностей його працівників (управлінського персоналу та робітників), в основі яких є створення певних цінностей та доходу для суб'єкта господарювання. ТП працівника є змінною величиною.

Працездатність та творчі здібності (у процесі трудової діяльності) працівників підприємства підвищуються в міру: 1) розвитку та удосконалення знань та навичок; 2) зміцнення здоров'я; 3) покращення умов праці та життєдіяльності.

Перспективи подальших розвідок досліджуваної теми – напрями розвитку трудового потенціалу персоналу.

Список літератури:

1. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудові відносини: [підручн.] / О. А. Грішнова. – К.: «Знання», 2009. – 390 с.
2. Завіновська Г.О. Економіка праці: [навч. посібн.] / Г.О. Завіновська. – К: КНЕУ, 2007. – 304 с.
3. Колот А.М. Економіка праці і соціально-трудові відносини: [підручн.] / [А.М. Колот, О.А. Грішнова, О.О. Герасименко та ін.]; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Колота. – К: КНЕУ, 2009. – 711 с.
4. Бабынина Л.С. Экономика труда: [учебн]. – в 2 т. – Т. 1. – М.: Изд. «Альфа – Пресс», 2007. – 760 с.
5. Янковська Л.А. Розвиток освітньо-фахового потенціалу регіону: теорія, методологія, практика: [моногр.] / Л.А. Янковська. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2007. – 260 с.
6. Акулов М.Г. Економіка праці і соціально-трудові відносини: [навч. посібн.] / [М.Г. Акулов, А.В. Драбаніч, Т.В. Євась та ін.]. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 328 с.

7. Скриньковський Р.М. PS-менеджмент: концепція та еволюція / Р.М. Скриньковський, Т.Б. Процюк // Економіка. Фінанси. Право: інформац.-аналіт. журнал. – 2013. – № 8. – С. 15-23.
8. Кузьмін О.Є. Теоретичні та прикладні засади менеджменту: [навч. посібн.] / О.Є. Кузьмін, О.Г. Мельник. – [3-тє вид., доп. і перероб.]. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка» (Інф.-вид. центр «ІНТЕЛЕКТ+»ІПДО), «Інтелект-Захід», 2007. – 384 с.
9. XXIII Наукова сесія Наукового товариства ім. Шевченка (27 лютого – 31 березня 2012 р.; НТШ) / Засідання економічної комісії НТШ (Львівський національний університет ім. І. Франка, 07 березня 2012 р.). – Львів: НТШ, 2012. – С. 13-14.
10. Семчук Ж.В. Основи менеджменту: [методичні вказівки для практ. занять та самост. роботи для студентів, які навч. за галуззю знань 0305 «Економіка та підприємництво» напрямів «Фінанси і кредит» та «Облік і аудит» / Ж.В. Семчук, Р.М. Скриньковський. – Львів: Львівський університет бізнесу та права, 2014. – 52 с.
11. Скриньковський Р.М. Система визначення результату економічної діяльності підприємства «інформація – ресурс – час» / Р.М. Скриньковський // Тези X Міжн. наук.-практ. конф. [«Перспективи розвитку і актуальні проблеми України та країн світу»], (Львів, 15-16 листоп. 2012 р.); Львівський університет бізнесу та права / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л.А. Янковської. – Львів: ЛУБП, 2012. – С. 232-233.
12. Семчук Ж.В. Розвиток систем управління якістю продукції машинобудівних підприємств: автореф. дис. .. канд. екон. наук: 08.00.04 / Ж.В. Семчук; ПВНЗ «Львівський університет бізнесу та права». – Львів, 2011. – 24 с.
13. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2005. – 714 с.
14. Пирожков С.И. Трудовой потенциал в демографическом измерении / С.И. Пирожков / АН Украины. Ин-т экон. – К.: Наук. думка, 2008. – 180 с.
15. Згалат-Лозинська Л.О. Економічний механізм ефективного використання трудового потенціалу за умов формування ринкових відносин: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.02.03 / Л.О. Згалат-Лозинська; Науково-дослідний економічний інститут. – К., 2002. – 22 с.
16. Дулесов А.Н. Методы оценки эффективности трудового потенциала промышленного предприятия // Вестник ОГУ. – 2009. – № 9 – С. 353-357.
17. Скриньковський Р.М. Освітньо-фаховий потенціал персоналу як фактор впливу на інвестиційну привабливість підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / Р.М. Скриньковський; Львівський університет бізнесу та права. – Львів, 2014. – 20 с.

Семчук Ж.В.
Львовский университет бизнеса и права

МЕТОДИКА ОЦЕНКИ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье раскрыта сущность трудового потенциала предприятия. Приведены составляющие формирования трудового потенциала предприятия (здоровье, образование, профессионализм, мотивационный уровень). Представлена методика оценки трудового потенциала предприятия. Установлено, что работоспособность и творческие способности работников предприятия в процессе трудовой деятельности повышаются в меру: развития и совершенствования знаний и навыков; укрепления здоровья; улучшения условий труда и жизнедеятельности.
Ключевые слова: предприятие, трудовой потенциал, управленческий персонал, рабочие, менеджмент, наука.

Semchuk Z.V.
Lviv University of Business and Law

METHOD OF ESTIMATING THE EMPLOYMENT POTENTIAL OF THE COMPANY

Summary
The article reveals the essence of the employment potential of the enterprise. Shows the components forming the employment potential of the company (health, education, professionalism, motivation level). Presented method of estimating the employment potential of the company. It is found that the efficiency and creativity of employees in the course of employment increased moderately: development and improvement of knowledge and skills; health promotion; improve working conditions and livelihoods.
Keywords: enterprise, employment potential, administrative staff, workers, management, science.

УДК 332.02

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ ВІДТВОРЕННЯМ ЕКОНОМІКИ МЕЗО-РІВНЯ – БАЗА ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ*

Фраймовіч Д.Ю., Морозова О.В., Гундорова М.О.
Володимирський державний університет
імені Олександра Григоровича і Миколи Григоровича Столетових

У статті окреслено основні передумови формування модифікованої системи управління інноваційним відтворенням регіональної економіки. Обґрунтована провідна роль організаційної компоненти на основі використання принципіально удосконалених елементів і механізмів взаємодії регіональних і федеральних структур влади. Виявлено сукупність науково-технологічних, соціально-економічних і відтворювальних чинників, які найбільшою мірою визначають вектор і швидкість модернізації на територіях суб'єктів федерації.

Ключові слова: мезо-економіка, інновації, динаміка, взаємодія регіонів і центру.

Постановка проблеми. Сучасний етап глобалізації світових господарських процесів і загострення проблеми обмеженості ресурсів ставлять перед національними і регіональними соціально-економічними системами невідкладні завдання щодо формування ефективних механізмів управління інноваційно-відтворювальними процесами. Стає очевидним, що рівень функціонування інноваційної складової в промисловості, фінансовій інфраструктурі, науці та освіті є каталізатором і локомотивом економічного, науково-технічного, соціального і демографічного прогресу та оборонної достатності країни, а також виступає базисом для розвитку інших напрямків господарської діяльності. Проникнення економіки знань по всьому спектру соціально-економічних відносин свідчить про необхідність переходу до нової системи управління регіональним розвитком, які передбачають відмову від сформованого методу проб і помилок, а також прийняття зважених державних рішень на основі всебічного наукового аналізу і точних, математично обґрунтованих розрахунків. Управлінські впливи при реалізації курсу модернізації в державі і регіонах вимагають зважених об'єктивних оцінок не тільки щодо інноваційно-відтворювальних показників в конкретний момент часу, але і тенденцій їх зміни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні дослідження, спрямовані на розробку методологічних основ функціонування інноваційних систем, які були проведені до середини 80-х-початку 90-х років XX ст., тобто під час завершення формування четвертого технологічного укладу і почала домінування п'ятого, коли в розвинених країнах вже були систематизовані основні механізми управління інноваційною діяльністю. При цьому найбільш вагомі результати отримані в працях Й. Шумпетера (теорія економічної динаміки), Ф. Хайєка (концепція розсіяного знання), Д. Норта (інституціональна теорія), Р. Солоу (роль НТП в економічному зростанні), П. Ромера і Р. Лукаса (нова теорія зростання). Узагальнення наявних напрацювань дозволяє укласти, що організація інноваційно-відтворювальних процесів у межах держави повинна спиратися на аналіз елементів і взаємозв'язків, що діють в умовах генерації, розповсюдження та використання нових економічно вигідних знань.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Доведено, що саме організаційно-управлінська компонента, що передбачає використання принципово удосконалених елементів і механізмів взаємодії регіональних і федеральних структур влади, є опорним базисом реалізації модернізаційних процесів в країні. Незважаючи на наявне розмаїття наукових методологічних підходів щодо визначення інноваційного відтворювального потенціалу територій, переважна частка інструментів обґрунтування організаційних рішень має явні недоліки саме із-за відсутності в них динамічної складової. Тому в роботі запропонована модифікована модель управління регіональними інноваційно-відтворювальними процесами з урахуванням застосування факторів стійкості, стабільності, динаміки, а також зовнішніх і внутрішніх індикаторів розвитку мезо-економіки.

Мета статті. Основною метою дослідження є розробка сучасної системи управління інноваційним відтворенням економіки мезо-рівня в умовах здійснення модернізації.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах здійснення курсу модернізації в країні відправною точкою аналізу і розробки коригувальних заходів виступають регіони Російської Федерації як мезо-економічні системи в просторі національного господарського комплексу. Їх ефективне функціонування та взаємодія є базовими характеристиками розширеного суспільного відтворення. У той же час російські регіони повинні не тільки виступати об'єктом цілеспрямованого впливу з боку органів державного регулювання, але і проводити на своєму рівні скоординовану з федеральної власну інноваційно-орієнтовану політику. Така траєкторія в поведінці регіонів, націлена в першу чергу на стимулювання наукового та підприємницького секторів, вільно створить сприятливий ґрунт для інвесторів, насичення ринків актуальною вітчизняною продукцією, надання додаткових робочих місць, покращення соціально-економічної обстановки і т.д. Крім того, теорія і практика госпо-дарської діяльності доводить, що утворення кластерів, розвиток спеціалізації і кооперування, що забезпечують найбільш сприятливі економічні і зв'язку не тільки на міжгалузевому рівні, але і в регіональному розрізі.

Таким чином, формується і підтримується регіональними органами інфраструктура генерації інноваційної активності підприємств і зацікавленості бізнесу у науково-технічному розвитку повинна створювати передумови, при яких насамперед сам підприємницький сектор буде підвищувати науково-технічний, виробничий та культурно-освітній потенціал господарського комплексу і підтримувати збалансоване функціонування на максимально високому технологічному рівні. На практиці виконання цієї вимоги має означати, що рушійні сили економічного зростання поступово перейдуть від

* (Робота виконана в рамках ГБ НДР-926/14)

© Фраймовіч Д.Ю., Морозова О.В., Гундорова М.О., 2014

энергосырьевых галузей до переробному і інноваційного секторів, що скоротить технологічне отставання регіонів і країни в цілому від найбільш розвинутих соціально-економічних систем.

При цьому основними напрямками відповідних перетворень, опрацьовуваних і затверджуваних на мезо-рівні і підтримуваних федеральними структурами, виступають наступні:

· проведення науково-обґрунтованого прогнозу технологічного розвитку і визначення на цій основі господарсько-впроваджувальних пріоритетів;

· розробка стратегії територіального інноваційного розвитку економіки;

· формування сприятливих інвестиційної та інноваційної інфраструктур;

· участь у розвитку сфери досліджень і розробок;

· пряме і непряме стимулювання підприємницької діяльності, що базується на нових знаннях;

· розробка механізмів державно-приватного партнерства;

· розвиток здорової конкуренції;

· організація оперативної взаємодії та забезпечення ефективних зворотних зв'язків федерального, регіонального і місцевого рівнів влади щодо інноваційно-воспроизводственному розвитку суб'єктів Федерації і муніципальних утворень.

При виробленні оптимальної траєкторії функціонування, що будується на особливостях національної соціально-економічної системи, слід враховувати, що кількість її конкретних втілень відповідає числу регіонів. Оскільки функціонування суб'єктів Федерації продиктоване національними, історичними та інфраструктурними аспектами, формування модернізаційної системи господарювання економіки країни – це надзвичайно складні, неоднозначно раціональні і кропотли правові перетворення.

За твердженням професора Я. Н. Дубенецкого у регіонах мають бути проработани і здійснені свої програми індустріалізації, пов'язані як з логіки, так і з конкретного наповнення з общефедеральными та галузевими програмами. При цьому особлива завдання полягає в знаходженні оптимального поєднання галузевих і регіональної підходів до економічного розвитку та управління [4, с. 20].

У сучасному світі найважливішими факторами соціально-економічного розвитку стали інтелектуальний капітал, нові знання, креативність, професійне управління. Значення інноваційних перетворень у регіонах важко переоцінити, оскільки саме їх рівень свідчить про реальних відносинах органів державного управління до різним суб'єктам інноваційних процесів [7, с. 29].

У всіх державних програмах розвитку економіки в нашій країні підкреслюється, що проведення промислової політики в цілях досягнення більш гідного місця у світогосподарських процесах має здійснюватися на основі формування економіки інноваційного типу. Таке завдання вимагає застосування ефективних інструментів державного управління та обліку глобальних тенденцій розвитку, перегляду досвіду інших країн в області генерування знань та використання на практиці новітніх технологій, аналізу циклічності макроекономічної динаміки [9, с. 18].

Нова модель розвитку повинна використовувати збережені переваги Росії – унікальні природні багатства, великий і ненасичений ринок, географічне положення між двома центрами світової економіки, що залишився науковий потенціал [1, с. 50].

У той же час, за справедливим твердженням К. Грасмика, інноваційний розвиток економіки визначається не стільки наявністю ресурсів (які можна купити), скільки організаційним механізмом їх використання [3, с. 64].

Солідарність з даної проблеми підтримує і професор А.С. Тодосійчук, на думку якого одним з наслідків загальної економічної нестабільності є недостатність і несистемність заходів державного регулювання та стимулювання наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності [12, с. 9].

Тому в контексті розглянутого питання цілком очевидною є орієнтація регіональних органів влади не тільки на запуск і підтримку науково-технологічних і підприємницьких процесів на територіях, але і на ефективне використання інноваційних механізмів в управлінні відповідними модернізаційними процесами.

Достатньо аргументовані доводи у зв'язку з цим наводить професор Х. С. Пак, згідно з якою соціально-економічний розвиток території повинно основиватися на використанні інноваційних підходів в управлінні, здатних забезпечити гідну життєдіяльність населення і включати такі основні дії: розробка нових програм, методичних рекомендацій, стандартів якості життя; проведення моніторингових досліджень нової кадрової політики; оцінку ефективності діяльності органів влади і управління; розробку дієвих нормативних актів з допомогою сучасних технологій управління, відповідних потенціалу розвитку території [8, с. 72].

Для того щоб досягти ефективної взаємодії факторів і ресурсів, подающих можливості розробки та впровадження новітніх технологій і наукомістких відів продукції, потрібно компетентне регіональне управління, яке, однак, не всюди присутне. Наукові дослідження останніх років свідчать про те, що позиції регіона значною мірою зумовлюються якістю реалізації його потенціалу та рівнем інноваційної активності, що залежать в першу чергу від результативності регіонального управління [13].

За твердженням професора О. Сухарева, цілком можна оцінити, як будуть вимірюватися витрати і вигоди системи, яка підлягає керуючому впливу, при заданої частоті впливів і їх адекватному змісті. Це повинно вплинути, як мінімум, на вибір того чи іншого організаційного рішення з набору наявних альтернатив [11, с. 15].

При прийнятті рішень і розробки методології управління в інноваційних процесах слід взяти до уваги закон необхідної різноманітності У. Р. Ешбі. Відповідно до його основних положень, створення системи, здатної вподатися з рішенням проблеми, володіє певним розмаїттям (складністю), вимагає забезпечення наявності в системі ще більшого різноманіття (знання методології і нових

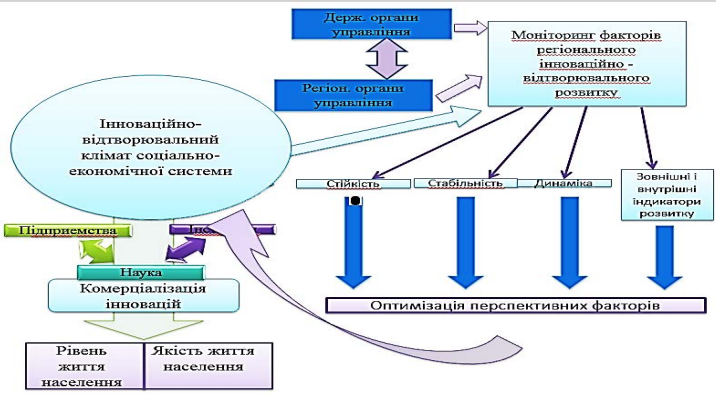

Рис. 1. Основні елементи та механізми системи управління регіональними інновационно-відтворювальними процесами

методів рішення), ніж різноманітність розв'язуваної проблеми [14].

Тому ефективна система регіонального управління має відрізнятися вза-имодействием державних і регіональних органів управління на основі зворотних зв'язків, містити цільові стратегічні індикатори, а також включати концепцію та методологію їх оптимізації. Ці взаємозалежні фактори створюють передумови для інтеграційної цілісності та формування механізмів впливу на регіональний господарський комплекс та соціально-економічні процеси в цілях підвищення якості і рівня життя населення мезо-системи. Концептуальна модель управління регіональними інноваційно-відтворювальними процесами представлена на малюнку 1.

Говорячи про смисловому наповненні представленої схеми, можна підкреслити, що траєкторія функціонування будь-якої соціально-економічної системи в переважніq мірі залежить від специфіки управлінських рішень (або бездіяльності) регіональних і федеральних органів влади. У свою чергу, останні повинні ініціювати організацію дієвої системи моніторингу регіональних інноваційно-відтворювальних процесів. При цьому оцінюються чинники залежать від особливостей склалася на території інфраструктури, обумовлена географічними, циальными, науково-виробничі, транспортно-комунікаційними та ін. умовами. Але при виконанні аналітичних етапів суттєво важливим є не лише ситуаційна складова вибраного компоненту на конкретний момент часу, але і визначення динаміки розвитку окремого чинника (зміни темпів зростання показника), а також характеру такої зміни. У цьому випадку аналіз зводиться до оцінки стійкості (передбачуваності розвитку) і стабільності (ступеня відхилення від заданої траєкторії) обраних індикаторів. Досить актуальним у даному випадку є зауваження С. Н. Кукушкіна. За його словами, при переході до інформаційного суспільства (суспільства знань) ефективність та динамічність протікання інноваційних процесів виступають необхідними умовами стабільного функціонування економіки. Структура і масштаби використання інновацій і високих технологій визначають результати господарювання на різних рівнях управління економічними системами, а також перспективи їх розвитку [6, с. 109].

Крім того, моніторинг може бути орієнтований як на внутрішні, так і зовнішні параметри функціонування соціально-економічної системи. При выявелінні істотних відмінностей з еталонними показниками (наприклад, за іншими територіям) з боку регіональних і федеральних властей необхідні адекватні заходи з оптимізації проблемних зон. Такі заходи в загальному сенсі повинні бути спрямовані на генерацію інноваційно-відтворювальних процесів в конкретній регіональної системи, рушійним механізмом яких виступає колаборація підприємств бізнеса, наукових співтовариств і, особливо, громадських інститутів, що підтримують коммерциалізацію інновацій. Ефективний моніторинг та раціональне управління інновационно-відтворювальним кліматом соціально-економічної системи створюють умови для підвищення рівня та якості життя її населення.

При цьому основними функціями державних і регіональних органів влади, справедливого думку вітчизняних дослідників, створення венчурних інноваційних фондів; координація інноваційної діяльності; стимулювання інновацій за рахунок кредитів і податкових пільг, державна підтримка фінансового лізингу, стимулювання франчайзингу; створення правової бази інноваційних процессів; кадрове забезпечення інновацій, підготовка науковців; підтримка малого інноваційного підприємництва; інституціональне забезпечення інноваційних процесів; реалізація інвестиційної політики у промисловому секторі [5, с. 13].

Представлені елементи і фактори даної моделі (рис. 1) не претендують на абсолютну повноту і з позицій конкретних умов господарювання можуть бути уточнені та доповнені, що може бути пов'язано з інфраструктурної специфікою вирішення інвестиційних, науково-впроваджувальних і соціальних завдань в регіоні.

Аналіз реального функціонування регіональних органів влади в ряді територій дозволяє виділити наступні ознаки проблемного характеру: превалювання бюрократичних організаційних структур; слабка координація взаємодії між органами управління (міністерствами, департаментами, комітетами); непрозорість діяльності (внутрішніх процесів, інформації, кадрових рішень) для суспільності; слабка інтенсивність процесів оновлення мезо-господарської інфраструктури; недостатність рівня інноваційної компетентності; відсутність системи управління знаннями; невикористовувані можливості багатокритеріальних оцінок ефективності функціонування окремих ланок та системи в цілому [7, с. 32].

Тому на сучасному етапі здійснення модернізаційного курсу територіальні органи виконавчої влади повинні забезпечувати організаційні інновації. В авторитетному міжнародному документі наголошується, що останні на практиці найчастіше стають значним імпульсом для створення технологічних, продуктових, маркетингових, комерційних, фінансових і інших інновацій, а також фактором їх підтримки, активізації і розвитку [10].

На основі викладеного вище слід підкреслити, що на рівні апаратів регіональних і державних органів влади повинні діяти ефективна генерація нових знань та концепція стратегічного розвитку інтелектуальних ресурсів в системі управління, а також розробка і впровадження прогресивних технологій до дії на процеси інноваційного розвитку регіону на основі багатоаспектного обліку динаміки трансформующихся факторів. Як показують дослідження, для розвитку інноваційної активності в регіоні в даний час потрібно перетворення ряду існуючих структур в системі управління (міністерств, державних комітетів, департаментів) з метою приведення їх у відповідність з інноваційними завданнями [7, с. 33].

При цьому необхідно взяти до уваги, що ступінь регулювання процесів у соціально-економічній системі залежить від рівня її цілісності, забезпечує стійкість і стабільність системи, а також ступеня свободи (ініціатив) її елементів. Дослідження показують, що ефективність економіки при зростанні регулювання цілісності спочатку збільшується, а при надмірному регулювання – починає знижуватися, оскільки придушуються ініціативи (негентропійні тенденції), які сприяють розвитку системи, а це негативно впливає на зростання ефективності економіки, а в подальшому може призвести систему до загибелі [2, с. 36].

Таким чином, основними призначення мезо-економічної науки є дослідження взаємозв'язків і взаємодій між елементами складної системи, оцінка виникаючих пропорцій у господарській структурі, а також інтерпретація спостережуваних явищ і процесів та формування прогнозів. При цьому необхідно використання апарату верифікації отриманих

узагальнень, звернення до емпіричного матеріалу і цифр.

Незважаючи на те, що цифри збираються конкретними службами за встановленими правилами і процедурами, звітність спотворюється агентами, коли їм не вигідно її показувати або високі витрати, пов'язані з її наданням. Як справедливо зазначає д.е.н. професор О. Сухарєв, цифровий матеріал все-таки є основним засобом верифікації будь-якого теоретичного узагальнення в економіці і управлінні [11, с. 9].

Висновки. Інноваційно-орієнтована регіональна політика, що передбачає стимулювання наукового та підприємницького секторів, необхідна для формування сприятливого інвестиційного клімату, насичення територіальних ринків затребуваною продукцією вітчизняних виробників, забезпечення зайнятості населення, поліпшення соціально-економічної обстановки і т.д.

У відповідності з розробленою моделлю управління інноваційно-відтворювальними процесами регіональні органи влади, використовуючи ефективні зворотні зв'язки з центральним керівництвом, повинні ініціювати організацію дієвої системи моніторингу територіального модернізаційного курсу. При цьому оцінюються чинники залежать від особливостей ситуації, в суб'єкті Федерації інфраструктури, обумовлена географічними, соціальними, науково-виробничими, комунікаційними та ін. умовами. Але при виконанні аналізуючих етапів суттєво важливим є не лише ситуаційна складова вибраного компоненту на конкретний момент часу, але і визначення динаміки, стійкості і стабільності розвитку окремого фактора.

Крім того, результативність і ефективність регіональних модернізаційних процесів значною мірою залежить від рівня використання організаційних інновацій, під якими маються на увазі генерація нових знань і реалізація концепції стратегії економічного розвитку інтелектуальних ресурсів управлінським апаратом.

Список літератури:

1. Бляхман Л.С. Новая индустриализация: сущность, политико-экономические основы, социально-экономические предпосылки и сопровождение / Л.С. Бляхман // Проблемы современной экономики. – 2013. – № 4. – С. 44-53.
2. Волкова В.Н. Состояние и перспективы развития теории инноваций на основе теории систем / В.Н. Волкова, Э.А. Козловская, А.В. Логинова, Е.А. Яковлева // Инновации. – 2014. – № 4. – С. 33-40.
3. Грасмик К. Экономическое развитие и инновационные сети: точки соприкосновения / К. Грасмик // Проблемы теории и практики управления. – 2014. – № 3. – С. 64-69.
4. Дубенецкий Я.Н. Реиндустриализация: условия, цели, этапы / Я.Н. Дубенецкий // Проблемы прогнозирования. – 2014. – № 4(145). – С. 17-25.
5. Егоршин А.П. Российская экономика: кризис, потери и достижения / А.П. Егоршин, И.В. Гуськова // Экономика и управление. – 2013. – № 12. – С. 9-15.
6. Кукушкин С.Н. Инновационная активность российской экономики: проблемы, особенности, пути решения / С.Н. Кукушкин, О.Е. Каленов // Вестник РЭУ имени Г.В. Плеханова. – 2014. – № 6(72). – С. 108-118.
7. Маннапов Р. Управление инновационном активностью в регионе / Р. Маннапов // Проблемы теории и практики управления. – 2014. – № 1. – С. 29-35.
8. Пак Х.С. Инновационные подходы к управленческой концепции развития территории / Х.С. Пак // Экономика и управление. – 2013. – № 10(96). – С. 72-75.
9. Родионова И. Постиндустриализация и позиции современной России / И. Родионова // Проблемы теории и практики управления. – 2014. – № 2. – С. 14-18.
10. Руководство Осло. Рекомендации по сбору и анализу данных по инновациям. Совместная публикация ОЭСР и Евростата. – 3-е издание / Пер. с англ. – М.: Центр исследований и статистики науки Минобрнауки России, 2010.
11. Сухарев О. Теоретические и прикладные проблемы управления экономическими системами / О. Сухарев // Проблемы теории и практики управления. – 2014. – № 3. – С. 8-18.
12. Тодосийчук А. Наука как объект государственного регулирования / А. Тодосийчук / Проблемы теории и практики управления // 2014. – № 1. – С. 8-17.
13. Фридман Ю.А. Конкурентные преимущества и инновационность экономики регионов / Ю.А. Фридман, Г.Н. Речко, А.Г. Лимонов // Регион: экономика и социология. – 2011. – № 1.
14. Эшби У.Р. Введение в кибернетику / У.Р. Эшби // М.: Иностранная литература, 1959. – 432 с.

Фраймович Д.Ю., Морозова О.В., Гундорова М.А.
Владимирский государственный университет
имени Александра Григорьевича и Николая Григорьевича Столетовых

ФОРМИРОВАНИЕ СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫМ ВОСПРОИЗВОДСТВОМ ЭКОНОМИКИ МЕЗО-УРОВНЯ – БАЗА ДЛЯ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ МОДЕРНИЗАЦИИ

Аннотация
В статье обозначены основные предпосылки формирования модифицированной системы управления инновационным воспроизводством региональной экономики. Обоснована ведущая роль организационной компоненты на основе использования принципиально усовершенствованных элементов и механизмов взаимодействия региональных и федеральных структур власти. Выявлена совокупность научно-технологических, социально-экономических и воспроизводственных факторов, в наибольшей степени определяющих вектор и скорость модернизации на территориях субъектов федерации.
Ключевые слова: мезо-экономика, инновации, динамика, взаимодействие регионов и центра.

Fraymovich D.Y., Morozova O.V., Gundorova M.A.
Vladimir State University
named after Alexander and Nikolay Stoletovs

THE FORMATION OF THE MODERN SYSTEM OF MANAGEMENT OF INNOVATIVE REPRODUCTION OF THE ECONOMY MESO-LEVEL FRAMEWORK FOR THE IMPLEMENTATION

Summary
The article outlines the main prerequisites for the formation of the modified system of management of innovative reproduction of the regional economy. Justified the leading role of the organizational components based on a fundamentally improved elements and mechanisms of interaction between regional and Federal authorities. Identified a set of scientific-technological, socioeconomic and reproductive factors, most define the vector and the speed of modernization in the territories of the subjects of the Federation.
Keywords: meso-Economics, innovation, dynamics, interaction regions and the centre.

УДК 338.432:633.521

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ УРОЖАЙНОСТІ ЛЬОНОВОЛОКНА В УКРАЇНІ

Чухліб А.В.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Здійснено ретроспективний аналіз виробництва льонопродукції, оцінено сучасний стан функціонування льонарства в Україні. Визначено причини зменшення обсягів виробництва продукції льонарства, погіршення її якості. Розглянуто методичні аспекти виявлення основної тенденції зміни врожайності льоноволокна у часі. Здійснено статистичний аналіз урожайності льоноволокна в Україні, проаналізовано варіації емпіричного і аналітичних рядів динаміки. Обгрунтовано вибір виду рівняння тренду для проведення прогностичних розрахунків.
Ключові слова: льон, льонопродукція, урожайність, динаміка, метод, функція, тенденція, прогноз.

Постановка проблеми. Льон-довгунець – стратегічна сільськогосподарська культура і єдине джерело натурального волокна в Україні. З льону отримують два цінних виду продукції – волокна та насіння.

В стеблах льону міститься до 28% волокна, а в насінні – 35-40% олії і 25% білкових речовин, завдяки чому культура має широкий спектр використання в текстильній, легкій, харчовій, фармацевтичній, меблевій, будівельній та інших галузях промисловості.

Лляне волокно характеризується цінними прядильними якостями: міцністю на розрив, еластичністю, тониною, високою гігроскопічністю. Тканини з льоноволокна відрізняються екологічністю, еластичністю, міцністю, підвищеною теплопровідністю, довговічністю, багатогранністю використання, завдяки чому й надалі користуватимуться підвищеним попитом. У середньому з 1 кг лляного волокна отримують 10 м^2 батисту, 2,4 м^2 полотна або 1,6 м^2 брезенту.

Насіння льону містить незамінні жирні кислоти омега-3, омега-6, які ефективно впливають при лікування серцево-судинних захворювань, і фітоестроген лігнано, що має протиракову активність.

В Україні протягом багатьох десятиліть XX сторіччя було створено достатній виробничий потенціал виробництва льону, який забезпечував потреби не тільки зовнішнього, але і внутрішнього ринку в продукції льону-довгунця.

В даний час в Україні льонарство знаходиться в катастрофічному становищі. Аналіз статистичних даних виробництва продукції льонарства свідчить про системність і маштабні кризи у галузі.

Оскільки спад виробництва льонопродукції триває, важливе значення має комплексний аналіз причин зменшення обсягів виробництва льонопродукції, оцінка ефективності використання льоносировини та розробка практичних рекомендацій щодо відродження галузі льонарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх десятиліть XX сторіччя Україна займала провідні позиції на світовому ринку виробництва льонопродукції. Валове виробництво волокна до 1992 р. включно становило понад 100 тис. т, або 13-14% від світового. Україна експортувала 60% льоноволокна, з них 20% – до країн Західної Європи, 40% – в країни ближнього зарубіжжя, переважно в Росію [1].

В 1995 році відбувся обвальний спад виробництва льонопродукції, який був обумовлений негативним впливом загальноекономічних проблем, диспаритетом цін на сільськогосподарську і промислову продукцію, розбалансуванням економічних відносин між сільськогосподарськими виробниками і підприємствами первинної переробки льону, трудомісткістю продукції, високим ступенем зносу техніки, відсутністю фінансових ресурсів для розробки та впровадження інноваційних технологій вирощування і переробки льонопродукції, відсутністю ринків збуту.

Дослідженням даної проблеми присвячені праці багатьох вітчизняних вчених серед яких слід виділити Т.С. Аніськова, П.А. Голобородька, О.М. Головню, І.П. Карпця, В.Б. Ковальова, Н.І. Кравчук, Ю.Я. Лузана, А.С. Малиновського, В.А. Москаленка, В.М. Нелепа, А.Ф. Скорченка, Л.А. Чурсину, М.К. Циганка, А.М. Шпичака та ба-

© Чухліб А.В., 2014

гатьох інших учених. В роботах наведених вище авторів досліджуються теоретичні, методологічні та практичні аспекти розвитку льонарства в Україні.

В даний час в Україні виробництво продукції з льону-довгунця практично зведено нанівець. За період 1990-2013 рр. посівна площа льону-довгунця скоротилася в 115 разів, валовий збір льоноволокна зменшився в 98,3 разів. У 2013 р. посіви льону-довгунець складали 1,5 тис. га, тобто на 77,9% менше, ніж у 2008 р. Валове виробництво льоноволокна зменшилася в 2013 р. в порівнянні з 2008 р. на 63,3% і склало 1,1 тис. т [2].

Мета статті. Головною метою статті є оцінка стану і тенденцій розвитку льонарства в Україні, аналіз динаміки врожайності льоносировини, визначення факторів підвищення врожайності продукції льонарства та поліпшення її якості.

Виклад основного матеріалу. Одним з головних методів аналізу та узагальнення динамічного ряду врожайності сільськогосподарських культур, в тому числі і льону-довгунця, є визначення тренда ряду, що вказує на зміну врожайності в часі, без короткочасних відхилень, обумовлених різними факторами.

Найбільш ефективним способом виявлення тенденції врожайності льону-довгунця є аналітичне вирівнювання [3, с. 206]. Рівні ряду динаміки виражаються у вигляді тимчасових функцій:

$$y_i = f(t)$$

Аналітичне вирівнювання за прямою способом найменших квадратів використовують в тих випадках, коли рівні динамічного ряду змінюються в арифметичній прогресії або наближаються до неї. Вирівнювання ряду динаміки за прямою має вигляд:

$$y_t = a_0 + a_1 \cdot t$$

де y_t – розразункові показники ряду динаміки; a_0 – вирівняний рівень ряду; a_1 – середні щорічні зміни досліджуваного явища; t – час.

Параметри функції a_0 і a_1 визначають способом найменших квадратів, розв'язавши систему рівнянь:

$$\begin{cases} na_0 + a_1 \sum t = \sum y \\ a_0 \sum t + a_1 \sum t^2 = \sum yt. \end{cases}$$

З метою спрощення розрахунків, приймаємо $\sum t = 0$. Тоді система приймативе вигляд:

$$\begin{cases} na_0 = \sum y \\ a_1 \sum t^2 = \sum yt \end{cases}$$

Таблиця 1

Розрахункові дані для аналітичного вирівнювання врожайності льоноволокна в Україні за прямою

Рік	Урожайність, ц/га	t	t^2	y_t	$(y_t - \bar{y})^2$	$(y - y_t)^2$
2004	5,0	-9	81	4,27	1,8225	0,5329
2005	5,4	-7	49	4,57	1,1025	0,6889
2006	5,1	-5	25	4,87	0,5625	0,0529
2007	3,3	-3	9	5,17	0,2025	3,4969
2008	5,1	-1	1	5,47	0,0225	0,1369
2009	6,5	1	1	5,77	0,0225	0,5329
2010	4,0	3	9	6,07	0,2025	4,2849
2011	5,9	5	25	6,37	0,5625	0,2209
2012	8,6	7	49	6,67	1,1025	3,7249
2013	7,3	9	81	6,97	1,8225	0,1089
∑	56,2	0	330	56,2	7,4250	13,7810

Джерело: розроблено автором

За розрахунковими даними табл. 1, параметри рівняння лінійного тренду складуть:

$$a_0 = \frac{\sum y}{n} = 5{,}62 \text{ ц/га}$$

$$a_1 = \frac{\sum yt}{\sum t^2} = 0{,}15 \text{ ц/га}$$

Отже, рівняння лінійного тренду набуде вигляду

$$y_t = 5{,}62 + 0{,}15t$$

Коефіцієнт регресії $a_1 = 0{,}15$ показує середній приріст урожайності льоноволокна за рік. Теоретичний ряд динаміки урожайності льоноволокна, абстрагований від випадкових коливань, характеризується систематичним підвищенням.

При аналітичному вирівнюванні за параболою другого порядку $y_t = a_0 + a_1 t + a_2 t^2$ система рівнянь для визначення її параметрів має вигляд:

$$\begin{cases} a_0 + a_1 \sum t + a_2 \sum t^2 = \sum y \\ a_0 \sum t + a_1 \sum t^2 + a_2 \sum t^3 = \sum yt \\ a_0 \sum t^2 + a_1 \sum t^3 + a_2 \sum t^4 = \sum yt^2. \end{cases}$$

При $\sum t = 0$ система набуватиме вигляду:

$$\begin{cases} na_0 + a_2 \sum t^2 = \sum y \\ a_1 \sum t^2 = \sum yt \\ a_0 \sum t^2 + a_2 \cdot \sum t^4 = \sum yt^2 \end{cases}$$

За даними табл. 2, параметри рівняння параболічного тренду становитимуть:

$$\begin{cases} 10a_0 + 330a_2 = 56{,}2 \\ 330a_1 = 50{,}6 \\ 330a_0 + 19338a_2 = 2034{,}6 \end{cases}$$

$a_0 = 4{,}96$; $a_1 = 0{,}15$; $a_2 = 0{,}02$.

Таким чином, функція набуде вигляду $y_t = 4{,}96 + 0{,}15t + 0{,}02t^2$, тобто за досліджуваний період виявляється тенденція до підвищення урожайності льоноволокна в Україні. Вирівняні рівні динамічного ряду досить близькі до даних емпіричного ряду. Отже, парабола другого порядку досить точно відображає тренд за досліджуваний період.

Для оцінки аналітичних рівнянь необхідно розраховувати показники варіації, що характеризують коливання аналітичних рядів навколо середньої, кореляційне відношення і коефіцієнт детермінації, за якими визначають близькість аналітичних рядів до емпіричного:

$$R = \sqrt{1 - \frac{\sum (y - y_t)^2}{\sum (y - \bar{y})^2}}$$

$$D = R^2 \cdot 100\%$$

де R – кореляційне відношення;

D – коефіцієнт детермінації.

Загальна дисперсія врожайності льоноволокна, середньоквадратичне відхилення і коефіцієнт варіації складуть:

$$\sigma^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = 2{,}1536 \text{ ц/га}$$

$$\sigma = \sqrt{\sigma^2} = 1{,}4675 \text{ц/га}$$

$$v = \frac{\sigma}{y} \cdot 100 = 26{,}11\%$$

Варіяція емпіричного ряду врожайності льоноволокна є великою, по роках вона становить 26,11%, або 0,898 ц / га.

Варіація аналітичного ряду, вирівняного за прямою $y_t = 5{,}62 + 0{,}15t$ є значною, що становить 15,36%, або 0,863 ц/га:

$$\sigma^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = 0{,}745 \text{ ц/га}$$

$$\sigma = \sqrt{\sigma^2} = 0{,}863 \text{ ц/га}$$

$$v = \frac{\sigma}{y} \cdot 100 = 15{,}36\%.$$

Аналітичний ряд, вирівняний за параболою другого порядку $y_t = 6{,}28 + 0{,}15t + 0{,}02t^2$ характеризується наступними показниками варіації:

$$\sigma^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = 1{,}0804 \text{ ц/га}$$

$$\sigma = \sqrt{\sigma^2} = 1{,}394 \text{ ц/га}$$

$$v = \frac{\sigma}{y} \cdot 100 = 18{,}50\%$$

Таблиця 2

Розрахункові дані для аналітичного вирівнювання врожайності льоноволокна в Україні по параболі другого порядку

Рік	Урожайність, ц/га	t	t^2	t^4	yt	yt^2	y_t	$(y_t - \bar{y})^2$	$(y - \bar{y})^2$	$(y - y_t)^2$
2004	5,0	-9	81	6561	- 45,0	405,0	5,23	0,1521	0,3844	0,0529
2005	5,4	-7	49	2401	- 37,8	264,6	4,89	0,5329	0,0484	0,2601
2006	5,1	-5	25	625	- 25,5	127,5	4,71	0,8281	0,2704	0,1521
2007	3,3	-3	9	81	- 9,9	29,7	4,69	0,8649	5,3824	1,9321
2008	5,1	-1	1	1	- 5,1	5,1	4,83	0,6241	0,2704	0,0729
2009	6,5	1	1	1	6,5	6,5	5,13	0,2401	0,7744	1,8769
2010	4,0	3	9	81	12,0	36,0	5,59	0,0009	2,6244	2,5281
2011	5,9	5	25	625	29,5	147,5	6,21	0,3481	0,0784	0,0961
2012	8,6	7	49	2401	60,2	421,4	6,99	1,8769	8,8804	2,5921
2013	7,3	9	81	6561	65,7	591,3	7,93	5,3361	2,8224	0,3969
∑	56,2	0	330	19338	50,6	2034,6	56,2	10,8042	21,536	9,9602

Джерело: розроблено автором

Варіація параболічного тренду, як і лінійного, є значною, але меншою, ніж варіація емпіричного ряду.

Для оцінки рівнянь тренду слід обчислити коефіцієнти кореляції та детермінації:

– для аналітичного ряду, вирівняного за прямою:

$$R = \sqrt{1 - \frac{13,781}{21,536}} = 0,60$$

$$D = 0,6^2 \cdot 100 = 36\%$$

– для аналітичного ряду, вирівняного за параболою другого порядку:

$$R = \sqrt{1 - \frac{9,9602}{21,536}} = 0,73$$

$$D = 0,73^2 \cdot 100 = 53,29\%$$

Аналізуючи коефіцієнти кореляції і коефіцієнти детермінації, можна зробити висновок, що параболічний тренд є більш стійким, де коефіцієнт стійкості зв'язку дорівнює 0,73, при лінійному тренді – 0,6. Отже, аналітичний ряд, вирівняний за параболою другого порядку, ближче до емпіричного ряду, ніж аналітичний ряд, вирівняний за прямою.

Параболічне рівняння тренду можна застосувати для визначення прогнозних рівнів врожайності льоноволокна на найближчі роки. Так, в 2015 р. прогнозована врожайність льоноволокна становитиме y_t = 11,6 ц/га.

Ефективність функціонування галузі льонарства значною мірою залежить від якості льоносировини, яка визначається в технологічній цінності продукції як сировини для промисловості. Підвищення якості продукції льонарства дозволяє повніше задовольнити потребу в сировині для переробної галузі, що рівнозначно збільшенню її виробництва.

Висновки і пропозиції. На основі проведеного дослідження встановлено, що на сучасному етапі виробництво льонопродукції в Україні практично зведено нанівець. Одним із факторів збільшення льоносировини є підвищення її врожайності за рахунок впровадження інноваційних технологій вирощування льону-довгунцю при відповідному збільшенні концентрації площ посіву, що сприятиме отриманню високих врожаїв високоякісної льонопродукції, ефективному використанню робочої сили та сільськогосподарської техніки, задоволенню потреб переробних підприємств в якісній льоносировині, розширенню асортименту продукції з льону-довгунця.

Обгрунтовано вибір виду рівняння тренду для проведення прогностичних розрахунків врожайності льоноволокна на найближчі роки.

Список літератури:

1. Проблеми і перспективи розвитку галузі льонарства та коноплярства: Інформаційні матеріали до Міжнародної наук. – Практ. конф., 10-12 лютого 2009 р., м. Глухів [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www/minagro.gov.ua/page/76254
2. Збірник «Україна – 2013» [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat
3. Теорія статистики:Навчальний посібник / Вашків П.Г., Пастер П.І., Сторожук В.П., Ткач Є.І. – К.: Либідь, 2001. – 320 с.

Чухлеб А.В.
Национальный университет биоресурсов и природоиспользования Украины

СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ УРОЖАЙНОСТИ ЛЬНОВОЛОКНА В УКРАИНЕ

Аннотация
Осуществлен ретроспективный анализ производства льнопродукции, оценено современное состояние функционирования льноводства в Украине. Определены причины уменьшения объемов производства продукции льноводства, ухудшения ее качества. Рассмотрены методические аспекты выявления основной тенденции изменения урожайности льноволокна во времени. Осуществлен статистический анализ урожайности льноволокна в Украине, проанализированы вариации эмпирического и аналитических рядов динамики. Обоснован выбор вида уравнения тренда для проведения прогностических расчетов.

Ключевые слова: лен, льнопродукция, урожайность, динамика, метод, функция, тенденция, прогноз.

Chukhlib A.V.
Natsional University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

STATISTICAL ANALYSIS OF THE PRODUCTIVITY OF FLAX FIBRE IN UKRAINE

Summary
Retrospective analysis of flax production, evaluate the current state of functioning of flax growing in Ukraine. The reasons of reduction of production volumes of flax, the deterioration of its quality. Methodical aspects of identifying the main trends in the yield of flax fiber in time. The statistical analysis carried out of the yield of flax fiber in Ukraine, analyzed the variation of the empirical and analytical series. The choice of the form of the equation of the trend for the predictive calculations.
Keywords: flax, flax production, crop yield, dynamics, method, function, trend, forecast.

УДК 336.748.77

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ВАЛЮТНИМ КУРСОМ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Шкодіна І.В., Стрельник О.В.
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

У статті розглянуто процес девальвації національної валюти – гривні, проаналізовано причини та шляхи виходу з даної ситуації, розглянуто інструментарій, що використовується для підтримки гривні та зроблено висновки до яких наслідків може призвести використання тих чи інших засобів. Стаття також містить прогноз розвитку даного процесу.
Ключові слова: девальвація, платіжний баланс, експорт, імпорт, дефіцит, золотовалютні резерви, НБУ, державний борг, МВФ.

Постановка проблеми. Економіка України зараз перебуває в тяжкому стані. Поглиблює кризу девальвація гривні, яка зменшує купівельну спроможність громадян та підприємств, що працюють на внутрішньому ринку, тим самим провокуючи зубожіння населення та банкрутства підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній науці проблеми валютної системи достатньою мірою досліджені, однак в сучасних умовах існує потреба подальшого дослідження процесу застосування монетарних інструментів для недопущення прискорення зростання цін, впливу застосування заходів валютної політики на різні сектори економіки. Проблеми ефективності валютної системи України досліджені у працях В. Шевчука, О. Береславської, А. Гальчинського, О. Дзюблюка, В. Лисицького, П. Нікіфорова, М. Савлука та багатьох інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Знайти комплекс методів з існуючих інструментів для застосування в сучасній економічній ситуації.

Мета роботи: на основі аналізу поточної ситуації на валютному ринку, визначити ефективні методи управління валютним курсом на сучасному етапі.

Викладення основного матеріалу. За період незалежності України вітчизняна практика накопичила значний досвід управління валютним курсом, були сформовані основні засади валютно-курсової політики та апробовані певні методологічні підходи до регулювання та прогнозування валютного курсу. За цей час вдалося зупинити девальваційні процеси і досягти стабільності обмінного курсу гривні. З початком фінансової кризи стабільність гривні похитнулася – девальвація гривні в 2009 році склала 63% [2, с. 1]. Зупинити процес девальвації змогли запозичення в міжнародних фінансових інститутах, що зараховувалися НБУ в золотовалютні резерви країни і підтримували стабільність ситуації. Згідно з Законом України «Про Національний банк України» в статті 1 зазначається, що золотовалютний резерв – це резерви України, відображені у балансі Національного банку України, що включають в себе активи, визнані світовим співтовариством як міжнародні і призначені для міжнародних розрахунків [1, с. 1].

В 2009-2013 роках стабільність грошової системи досягалась інтервенціями НБУ на міжбанківський ринок а також деякими адміністративними нормами, тобто застосовувалось інтенсивне державне регулювання. З практичного погляду державне регулювання є сферою діяльності держави щодо цілеспрямованого впливу на поведінку суб'єктів господарювання з метою забезпечення пріоритетів державної економічної політики [4, с. 18–19]. Одним з основних напрямків державного впливу є валютне регулювання. Російський вчений Н.М. Артемов розглядає валютне регулювання у широкому та вузькому значенні, а саме:

– у широкому розумінні валютне регулювання кваліфікується як один із найбільш дієвих механізмів, за допомогою якого держава має можливість впливати на об'єктивні економічні процеси;

– у вузькому розумінні валютне регулювання – це спосіб реалізації валютної політики держави, режим державного регулювання порядку зовнішніх розрахунків, операцій з валютою на внутрішньому ринку, золотом та інших схожих процесів [3, с. 12].

Більш чітко визначає місце валютного регулювання в системі державного регулювання економіки поняття, що подається в економічній ен-

© Шкодіна І.В., Стрельник О.В., 2014

циклопедії, яка розглядає валютне регулювання як одну з форм державного регулювання міжнародних економічних відносин, щодо регламентації валютних відносин економічних суб'єктів та їх діяльності на валютному ринку. [7]. Інструменти валютного регулювання, виходячи зі специфіки використовуваних методів і важелів, а також об'єктів їх спрямування, можна умовно розділити на дві групи:

1) інструменти прямого впливу;
– економічні;
– адміністративні.
2) інструменти опосередкованого впливу.

До числа основних економічних інструментів реалізації валютної політики центрального банку належать:

– девізна політика;
– диверсифікація валютних резервів;
– регулювання режиму валютного курсу;
– політика девальвації і ревальвації валют [4].

Одним з основних інструментів валютного регулювання в Україні на сьогоднішній день є девізна політика: здійснюється вплив на валютний курс шляхом купівлі-продажу центральним банком іноземної валюти. Основною формою реалізації девізної політики є валютні інтервенції, під якими слід розуміти втручання центрального банку в здійснення операцій на валютному ринку держави з метою впливу на обмінний курс національної валюти шляхом продажу чи купівлі іноземної валюти [5].

Валютні інтервенції залишаються найдієвішим механізмом для контролю над валютним курсом, але на сьогодні склалась досить критична ситуація – рівень золотовалютних резервів впав до 16 млрд. $, що унеможливлює вихід на міжбанківський ринок для стабілізації гривні. Ускладнює ситуацію війна на Донбасі і питання прямого вторгнення Російської Федерації, а також зупинка підприємств металургійної галузі, що давали нашій економіці 40% валютних надходжень. Всі ці причини в сукупності призвели до входу гривні в «круте піке» і взяття нею нових «вершин» – 15.00 грн. за $, що може привести до повного падіння економіки, бо граничний рівень долара для неї зараз знаходиться на рівні 13 грн за долар.

Після виходу ситуацію з – під контролю, НБУ вдався до адміністративних заходів і ввів 20.08.14 р. постанову № 515 і 28.08.14 № 540, зміст яких полягає в тому, що експортери повинні продавати 100% доларової виручки на міжбанку, а також на додатковий контроль НБУ за діяльністю банків в сфері валютного регулювання, зміні валютної позиції банків з 5 до 1%, що дасть можливість підвищити надходження валюти до 540 млн. доларів. Управління валютною позицією банків, що мають ліцензію на право проведення операцій з іноземною валютою, здійснюється з метою мінімізації валютних ризиків та недопущення спекулятивного впливу на валютний курс. Це означає, що для власних потреб банки зможуть купувати менше валюти, ніж раніше, в результаті чого скоротиться попит на валюту на міжбанківському ринку та знизиться тиск на гривню.

Значний вплив на валютний ринок чинить стан платіжного балансу, який останні місяці 2014 р. майже є збалансованим. У липні 2014 р. дефіцит поточного рахунку скоротився до 330 млн. дол. США (порівняно з 1.7 млрд. дол. США у липні попереднього року). Товарний баланс залишається майже врівноваженим четвертий місяць поспіль (-205 млн. дол. США у липні). Таке ребалансування зовнішньої торгівлі відбулося внаслідок девальвації (РЕОК гривні послабився на 23.4% з початку року) та зниження внутрішнього попиту (виробництво промислової продукції скоротилося на 5.8% у січні – липні 2014 року). Водночас подальше покращення торговельного балансу стримується обмежувальними заходами у торгівлі з Росією та загостренням ситуації на сході країни.

Покращення ситуації з платіжним балансом відбулося за рахунок, експорту продовольчих товарів, який зріс (на 26.2%) переважно через збільшення поставок зернових культур нового врожаю (на 34.1%). Також зростання відбулося за більшістю товарних груп завдяки торговельним преференціям від ЄС. Зокрема внаслідок скасування обмежень на імпорт української соняшникової олії поставки олії, жирів та насіння олійних культур зросли на 35.0%. Темпи падіння імпорту товарів у липні (5.2 млрд. дол. США) прискорилися до 31.1% у річному вимірі (порівняно з 17.5% у червні) внаслідок припинення імпортних поставок природного газу із Росії. На скорочення неенергетичного імпорту (на 26.4% у річному вимірі) впливала низька купівельна спроможність домогосподарств, погіршення фінансових результатів підприємств та зниження державного фінансування. Реальна середня заробітна плата знизилася на 0.4% у першому півріччі, а оборот роздрібної торгівлі в липні скоротився на 10.1%1 у реальному вимірі.

Падіння імпорту відбулося за всіма основними товарними групами: машинобудування – на 37.0%, зокрема легкових автомобілів – у 2.6 раза; хімічної продукції – на 21.2%, переважно добрив (на 26.0%) та фармацевтичної продукції (на 38.0%); продовольчих та промислових товарів – на 23.6% та 36.3% відповідно [6].

Таблиця 1

Дефіцит платіжного балансу[6]

Квартал	2013	2014	Відхилення
квартал 1	-3 134	-1 328	1806
квартал 2	-2 254	-604	1650

Дані таблиці 1 свідчать, що в 1 кварталі дефіцит платіжного балансу зменшився в 2,3 рази, а в 2 – 3,73 р. Таке зменшення відбулося за рахунок девальвації гривні з 8.2 грн. дол. до 14.4, що призвело до зниження купівельної спроможності населення, що, в свою чергу, негативно вплинуло на споживання імпортних товарів. Використання цих даних дає можливість прогнозувати, що дефіцит платіжного баолансу має тенденцію до зменшення за рахунок експорту продовольчих товарів – зернових. Тому восени цей розрив може бути мінімальним, а значить це вплине на пропозицію валюти і приведе до укріплення гривні. Всі ці аспекти в сукупності, з продуманими адмінзаходами можуть привести до незначного укріплення національної валюти з подальшим стрімким падінням в зимово-весняний період.

Велике значення для курсу гривні матимуть також співпраця з МВФ а також зростання державного боргу України в відсотковому співвідношенні до ВВП країни. В МВФ спрогнозували, що якщо бойові дії продовжуться до кінця року, то реальний ВВП впаде до 7,25% в 2014 році.

Перший і другий транші кредиту МВФ в розмірі 4,59 млрд. доларів вже отримані. Загальна сума програми stand-by для України, що розрахований на два роки складає $17 млрд. Кредитна лінія МВФ вплине як на розмір ЗВР, що підвищіть стабільність гривні,так і на обсяг держборгу.

Таблиця 2

Динаміка держборгу Україна млн. грн [6]

Дата	Загальний	Зовнішній	Внутрішній
1.01.2014	584114,1	300025,4	284088,7
1.02.2014	585298,5	298581,3	286717,2
1.03.2014	683093,2	371009,7	312083,5
1.04.2014	721837,2	404882,2	316954,9
1.05.2014	743577,2	420230,2	323347,1
1.06.2014	825412,5	487820,2	337592,3
1.07.2014	821837,1	486448,7	335388,4
1.08.2014	837445,6	492883,9	344561,7
Відхилення 1.01-1.08 млн. грн.	253331,5	192858,5	60473
Відхилення у% 1.01-1.08	43,3	64,2	2

Таблиця 3

Динаміка боргу у відношенні до ВВП [6]

Рік	ВВП	Борг	% боргу у ВВП
2013	1454931	584114,1	40
2014	1357450,6	854215,6	62,9

Використовуючи дані таблиць 2 та 3 можна дійти висновку, що державний борг зріс майже вдвічі в 2014 році та досяг критичного рівня – 62,9% від ВВП. Методологія МВФ визначає розмір боргу в 60% як критичний, оскільки держава не може ефективно їм оперувати. Згідно з вітчизняними й іноземними дослідженнями економічно безпечний рівень державного і гарантованого державою боргу для України наразі становить близько 35% від ВВП. Такий висновок базується на статистиці настання дефолтів у країнах з ринками, що формуються, та на власному досвіді України, яка вже двічі була не в змозі самостійно виконувати свої боргові зобов'язання при їх наближенні до рівня 30-35% відносно ВВП.

Висновки. Таким чином ситуація з держборгом буде невпинно створювати натиск на гривню і в довгостроковій перспективі це може призвести до стрімкого її падіння. Що стосується короткострокового періоду, то в ньому національна валюта повинна вести себе стабільно завдяки запозиченням НБУ у МВФ, які будуть зараховані до ЗВР і сприятимуть підтримці курсу.

Список літератури:

1. Про Національний банк України: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/ main.cgi?nreg=679-14
2. Валютно-курсова політика та механізм її реалізації в Україні: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.02.03 / О. В. Пасічник / Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2004. – 19 с.
3. Александрова М. М. Гроші. Фінанси. Кредит [Текст]: навч. метод. посібник / М. М. Александрова, С. О. Маслова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: ЦУЛ, 2002. – 336 с.
4. Журавка Ф. О. Валютна політика в умовах трансформаційних змін економіки України [Текст] :монографія / Ф. О. Журавка. – Суми: Ділові перспективи; ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 334 с.
5. Кредісов А. І. Управління зовнішньоекономічною діяльністю [Текст] / А. І. Кредісов, С. М. Березовенко, В. В. Волошин. – К.: ВІРА-Р, 2002. – 544 с.
6. Щоквартальне аналітично-статистичне видання Національного банку України / Гальчинська Т. А., Чепурнова Н. І., Ніколайчук С. А., Рябокінь М. І., Троїцька О. Б., Сивак О. В.; Київ. – 2013. – 121 с.
7. http://uk.wikipedia.org/wiki/Валютне_регулювання

Шкодина И.В., Стрельник А.В.
Харьковский институт банковского дела
Университета банковского дела Национального банка Украины

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ВАЛЮТНЫМ КУРСОМ В УКРАИНЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Аннотация
В статье рассмотрен процесс девальвации национальной валюты – гривны, проанализированы причины и пути выхода из данной ситуации, рассмотрен инструментарий, используемый для поддержки гривни и сделаны выводы к каким последствиям может привести использование тех или иных средств. Статья также содержит прогноз развития данного процесса.

Ключевые слова: девальвация, платежный баланс, экспорт, импорт, дефицит, золотовалютные резервы, НБУ, государственный долг, МВФ.

Shkodina I.W., Strelnik O.W.
Kharkov Institute of Banking
University of Banking of the National Bank of Ukraine

FEATURES EXCHANGE RATE MANAGEMENT UKRAINE TODAY

Summary
The article discusses the process of devaluation of the national currency – the hryvnia, analyzed the reasons and ways out of this situation, considered tools used to support the hryvnia and the conclusions to which effects can lead to use of any other means. It also contains a forecast of the process.

Keywords: devaluation, balance of payments, exports, imports, deficit, foreign exchange reserves, the NBU, the national debt, the IMF.

УДК: 658.012:658.14/17

SYSTEMATIC APPROACH TO STRATEGIC ANALYSIS OF COSTS, REVENUES AND FINANCIAL PERFORMANCE OF A COMPANY

Shubina S.V., Merkulova V.I.
Kharkov Institute of Banking
University of Banking of the National Bank of Ukraine

The article emphasizes the need for a systematic approach to conduct strategic analysis of costs, revenues and financial performance of the company. Analyzed financial chain "expenses – income – income". Used the method of factor analysis of profit. The role of strategic analysis of costs, revenues, financial results of the assessment system of the company. The basic negative changes in the enterprise for the period.
Keywords: strategic analysis, system approach, dynamics, revenues, expenses, income, factor models.

Formulation of the problem. At this stage the development of Ukraine's economy is characterized by different types of ownership, abrupt changes in the economic environment caused by economic crises. These factors increased the role of the systematic approach of strategic cost analysis, revenue and financial results.

Analysis of recent research and publications. Strategic analysis is a tool of an enterprise to achieve the intended results, the strategy defines the ways to achieve them. In order to define a strategy, it is necessary to study and analyze the internal state of the company and external factors afecting it.

Taking into account the above mentioned, the current research is devoted to the tasks for achieving the goals, strengthening the position in the industry, preserve and enhance long-term competitive position on the market.

It should be noted that the analysis of the problems that have developed in the strategic analysis of costs, revenues and financial results, has attracted thel attention of many foreign scholars, namely – Hovindaradzhan V., Porter M., Strickland A., Thompson A., Shank J, etc. . In Soviet literature, these issues have deenconsidered by such scholars as Volodkin M., Golovko T., Kravchenko O., Lyehostayeva A., Mishchenko A., Sagova S., Shubina S.

Remaining part of the problem. Ukrainian scientists have different highlight and explore issues related to the strategic analysis of financial results, which often leads to a blurring of subject boundaries. The lack of a clearly defined place for strategic analysis among other tools and features of management system slows the research. The common and problematic issues are:

– some scientists believe the strategic analysis to be the first stage of strategic management, while the other argue that it can be used at any stage of the latter;

– other researchers consider strategic analysis as a part of economic analysis, often equating it with promising or preliminary economic analysis.

So; strategic analysis of costs, revenues, financial results can be defined as components of the strategic analysis of the company.

The aim is to ground a systematic approach to the strategic analysis of the financial performance of the company. It is also advisable to pay attention to the analysis of the financial chain "expenses – income – income" as a component of the complex structure of the company .

The main results of the study. Strategic analysis is a tool that enables company managers to formulate strategies to achieve their goals, such as improving financial performance and financial statement. To use the tool efficiently it is necessary to study and analyze the place of the company on the market taking into consideration its features and internal and external influences.

Table 1

The analysis of the income («Kharkiv brush Networks»), Th. UAH

Index	2011		2012		Rejection	
	∑	%	∑	%	Absolute	Relative, %
Proceeds from sales	2459,6	84,8	2615,3	84,9	+155,7	106,3
Other operating income	437,8	15,2	463,8	15,1	+26	105,9
Total	2897,4	100	3079,1	100	+181,7	X

Source: authors' elaboration

Table 2

The analysis of the cost structure («Kharkiv brush Networks»), Th. UAH

Index	2011 p.		2012 p.		Rejection	
	∑	%	∑	%	Absolute	Relative, %
Cost of sales	1506,8	58,2	1332,4	50,5	-174,4	88,4
Other expenses	-	-	3,8	0,1	3,8	100
Other operations. costs	1035,0	40	1286,4	48,8	251,4	124,3
Income tax	45,3	1,8	13,7	0,6	-31,6	30,2
Total expenses and deductions	2587,1	100	2636,3	100	49,2	X

Source: authors' elaboration

© Shubina S.V., Merkulova V.I., 2014

Evaluation of financial performance traditionally begins with the analysis of the dynamics and structure of income and expenses, which allows to obtain the most general idea of the factors that had an impact on their formation. Next step is to analyze the dynamics of business income. The analysis is performed by comparing the actual data for the reporting period from the data reported for the previous period (Table. 1).

The data in Table 1 show that the income received from operating activities, including revenue from sales is 84.8 and 84.9% takes the largest share in the previous and reporting year.

In the reporting year we can observe the tendency of increassng total revenues to UAH 181.7 thousand. The revenue increase to UAH.155.7 thousand. can be the main reason. The analysis also showed an increase in other operational income.

The next stage of the analysis is to study the dynamics and structure of expenses (Table. 2)

As can be seen from Table 2, the cost value of the sold goods has the largest specific gravity. Its amount decreased by UAH. 174.4 thousand. But it can not be considered a positive tendency because the cost value reduce caused the decline in sales. Other operating expenses increased by UAH 251.4 thousand.

Return ratios are fundamental in evaluating the profitability of a business functioning in every field: industrial, commercial, financial and investment. In other words profit accumulates production and sales of products (works, services), their quality and range, efficiency of production and financial resources, the results of business partnership and production and financial management [8, p. 13]. So the next step in the analysis is the study of profit and profitability.

The calculated returns on equity ratios that show the performance of the enterprise as a whole and its ability to cover expenditure are presented below.

Return on equity (assets) by net income:

R_A = Net income / Net income (1)

$R_{A\ 2011}$ = -99/1895,2 = -0,05

$R_{A\ 2012}$ = 7,2/1902,7 = 0,003

This ratio shows the net profit per unit of the investment in funds. This ratio is rising so the company efficient use its assets efficiently.

Return on equity:

Re = Net Income / Shareholders' equity (2)

R_{e2011} = -99/1591,9 = -0,06

R_{e2012} = 7,2/1611,0 = 0,004

Ratio shows the net profit is falling per unit of equity. At this company, the figure tends to decrease in 2012 compared with the previous year, that means the inefficient use of equity as a main source of forming enterprise assets.

Return on sales for the net profit:

Rn = Net Income / Cost of sales (3)

R_{n2011} = -99/2459,6 = -0,04

R_{n2012} = 7,2/2615,3 = 0,002

Ratio shows the net profit per unit of revenue is falling. In this case, the figure dropped that took place due to decrease in net profit of the enterprise.

Return on assets:

Ra = Net income / production assets (4)

R_{a2011} = -99/99,2 = -0,99

R_{a2012} = 7,2/95,8 = 0,07

Ratio shows the net profit is falling per unit of assets. It was nearly 0,07 net income per unit of assets in 2012, that means there have been positive changes in production facilities.

Strategic analysis methods for the chain "expenses – income – income" is not limited by the above calculations, the main objective of this analysis lies both in the comprehensive study of the economic and financial activity of a business within the system of parameters and prediction of activity in the future.

Qualitative forecast for the financial performance of the company in connection with a comprehensive analysis of the data is reliable information basis for the senior management of the enterprise for a current and strategic decisions. The ability to make the most comprehensive approach to this issue provides a method of forecasting financial statements, including the development of the forecast balance sheet and financial results. In result of its use both single indicators (eg, sales) and all the other significant results of the company can be predicted. The accuracy and effectiveness of the constructed model predictions are directly dependent on the correct selection of the data volume statistical information on performance for previous periods and the degree of incorporation of environmental factors that directly or indirectly affect the company.

Factor analysis of the financial results allows to improve the results obtained within the overall analysis. It aims at a quantitative assessment of the impact of various factors on the change in the financial performance of the company. The factor analysis comprises the use of methodological procedure of elimination, which allows to separate the impact of each factor on productivity ratio.

Factor analysis is an important part of the study for the management the financial results, as it allows to identify direct and indirect effects on the income, to assess the extent of their influence and determine what should be changed in the enterprise performance and how to improve its financial results.

For factor analysis of the net profit we will choose a method of elimination i. e. chain substitutions. The indicators' relationship can be shown with a formula below:

$NP = \Delta P \times CA \times r_{ca} \times P\ net \times As \times A \times Pr$ (5)

where ΔP (CA), ΔP (r CA), ΔP (Pnet), ΔP (As), ΔP (A), ΔP (Pr) – absolute change in net income due to changes in the relevant factors;

CA_0, CA_1 – average balance of current assets, respectively, in the baseline and reporting years;

r CA_0, e CA_1 – turnover of current assets, respectively, in the baseline and reporting years;

$Pnet_0$, $Pnet_1$ – net profitability in respectively the base and reported years;

As_0, As_1 – assets for baseline and reporting years;

A_0, A_1 – assets (funds provided) for baseline and reporting years;

Pr_0, Pr_1 – productivity of labour, respectively, in the baseline and reporting years.

Table 3

Indicator calculation for the «Kharkov brush Networks» for the years 2011-2012

Index	Formula	Calculation	Result
CA_0	Net proceeds from sales / average assets	(949,5+891,1)/360	5,11
CA_1		(891,1+906,1)/360	4,99
rca_0	Net proceeds from sales / average value of current assets	1506,8/5,11	294,87
rca_1		1332,4/4,99	267,01
$Pnet_0$	Net profit / net sales	(-99/2459,6)* 100	-4,02
$Pnet_1$		(7,2/2615,3*100	0,27
As_0	Value of output in value / average value of fixed assets	2050,3/991,8	2,06
As_1		2179,7/971	2,86

A_0	The average cost of fixed assets / cost of output	991,8/2050,3	0,48
A_1		971/2179,7	0,45
PR_0	Output / production staff list	2459,6/41	59,99
Pr_1		2615,3/33	79,25

Source: authors' elaboration

Using the method of chain substitutions one can determine the impact of each factor on the level of net income in the general form:

$$\Delta P_{(CA)} = ((CA_1 \times r_{CA0} \times P_{net0} \times As_0 \times A_0)/Pr_0) - ((CA_0 \times \times r_{CA0} \times P_{net0} \times As_0 \times A_0)/Pr_0) \quad (6)$$

$$\Delta P_{(r\,CA)} = ((CA_1 \times r_{CA1} \times P_{net0} \times As_0 \times A_0)/Pr_0) - ((CA_1 \times \times r_{CA0} \times P_{net0} \times As_0 \times A_0)/Pr_0) \quad (7)$$

$$\Delta P_{(Pnet)} = ((CA_1 \times r_{CA1} \times P_{net1} \times As_0 \times A_0)/Pr_0) - ((CA_1 \times \times r_{CA1} \times P_{net0} \times As_0 \times A_0)/Pr_0) \quad (8)$$

$$\Delta P_{(As)} = ((CA_1 \times r_{CA1} \times P_{net1} \times As_1 \times A_0)/Pr_0) - ((CA_1 \times \times r_{CA1} \times P_{net0} \times As_0 \times A_0)/Pr_0) \quad (9)$$

$$\Delta P_{(A)} = ((CA_1 \times r_{CA1} \times P_{net1} \times As_1 \times A_1)/Pr_0) - ((CA_1 \times \times r_{CA1} \times P_{net1} \times As_1 \times A_0)/Pr_0) \quad (10)$$

$$\Delta P_{(Pr)} = ((CA_1 \times r_{CA1} \times P_{net1} \times As_1 \times A_1)/Pr_1) - ((CA_1 \times \times r_{CA1} \times P_{net1} \times As_1 \times A_1)/Pr_0)$$

Factor model for net profit calculation for "Kharkiv brush Networks" is as follows (UAH th.):

ΔP (CA) = ((4,99 × 294,87 × (-4,02) × 2,06 × 0,48) / 59,99) − ((5,11 × 294,87 × (-4, 02) × 2,06 × 0,48) / 59,99) = = -97,5 + 99,8 = 2,3

ΔP (r CA) = ((4,99 × 267,01 × (-4,02) × 2,06 × 0,48) / 59,99) − ((4,99 × 294,87 × (- 4,02) × 2,06 × 0,48) / 59,99) = = -88,28 + 97,5 = 9,22.

ΔP (P net) = ((4,99 × 267,01 × 0,27 × 2,06 × 0,48) / 59,99) − ((4,99 × 267,01 × (-4,02) × 2,06 × 0,48) / 59,99) = = 75,92 + 111,42 = 117,34 ΔP (As) = ((4,99 × 267,01 × × 0,27 × 2,86 × 0,48) / 59,99) − ((4,99 × 267,01 × (0,27 × × 2,06 × 0,48) / 59,99) = 8,23-3,73 = 4,5

ΔP (A) = ((4,99 × 267,01 × 0,27 × 2,86 × 0,45) / 59,99) − ((4,99 × 267,01 × 0,27 × 2, 86 × 0,48) / 59,99) = = 7,72-8,23 = -0,51

ΔP (Pr) = ((4,99 × 267,01 × 0,27 × 2,86 × 0,45)) / 79,25) − ((4,99 × 267,01 × (0,27 × 2,86 × 0,45) / 59,99) = = 6,07-7,71 = − 1,64

The above model allows to explore the influence of the indicators describing: the economic potential of the company (average balances of current assets), efficient use of resources (capital productivity and labour productivity), business actiivity (reversibility current assets), return on financial and economic activities (net return), qualitative state of assets (fund providing) on the enterprise's net profit. Thus, the most significant positive factor of this model is pure profitability (the ratio of income to net income); the negative factors are: changes in such parameters as fund providing (the ratio of fixed assets to the average number of employees) and labor productivity (the ratio of output to the average number of employees). These negative factors are the sources for the net income increase in the future.

Conclusions and suggestions. Any enterprise is a complex system with a "cost − income − income." chain. The analysis of such a chain is impossible without a systematic approach using the factor analysis, which further helps the company to improve its financial position and foothold on the market.

Almost all the indicators of the financial condition of the company (profitability of its operations, efficiency) were examined that made possible to quantify qualitative assessment of the relationship between them as elements of a system. This model can be considered adaptive to the current requirements of the strategic analysis of the company, the main principles of which are systemic and integrated approach.

References:

1. Gerasymchuk V.G. Advantages and disadvantages of strategic analysis of financial results / V.G. Gerasymchuk // Actual problems of economy. − 2012. − № 10. − P. 23-25.
2. Golovko T.V., Sago S.V. Strategic analysis: Teach method. manual for self. Explore. dysts. / Ed. Dr. Econ. Science professor. M.V Kuzhelnoho. − K .: MBK, 2010. − 198 p.
3. Kovalenko O.U. Methodological basis of forecasting financial condition. // Scientists note Taurian National University named VI Vernadsky. Series "Economy and Management", Volume 24(63). − № 1. − 2011. − P. 78-91.
4. Kovalev V. Strategic analysis as a method of analysis of financial results / V. Kovalev // Economics and regions. − 2011. − № 8. − P. 45-47.
5. Kostecki N.I. / theoretical foundations of strategic cost analysis / N.I. Kostecki // Innovative Economy. − 2011. − № 7(26). − P. 106-109.
6. Korkuna D.M. Financial forecasting as a basis financial plans of the company / D.M. Korkuna // In isnyk Lviv Polytechnic National University. − 2008. − № 628. − P. 539-545.
7. Metz V.O. Economic analysis of financial results and financial condition. − K.: High School, 2008. − 278 p.
8. Pavlova I.V. Prediction of financial performance as part of the planning of the enterprise / I.V. Pavlova // collection of scientific papers "Logistics". − 2010. − № 69. − P. 752-755.
9. Shubina S.V. Shchetinina A.G. Ways to optimize accounting and analysis of financial results of the company / S.V. Shubin, A.G. Shchetinina // Development Management. Collected Works. − 2008. − № 5. − P. 39-41.
10. Shubina S.V., Lyehostayeva A.A. Role of strategic analysis in the process of making managing decisions // «Business Inform». − № 1. − 2010. − P. 126-130.

Шубіна С.В., Меркулова В.І.
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД В СТРАТЕГІЧНОМУ АНАЛІЗІ ВИТРАТ, ДОХОДІВ ТА ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація
У статті обґрунтовано необхідність використання системного підходу щодо проведення стратегічного аналізу витрат, доходів та фінансових результатів діяльності підприємства. Проаналізовано фінансовий ланцюжок «витрати – доходи – фінансові результати». Використано методику факторного аналізу прибутку. Визначено роль стратегічного аналізу витрат, доходів, фінансових результатів в системі оцінок діяльності підприємства. Виявлено основні негативні зміни в діяльності підприємства за певний період.
Ключові слова: стратегічний аналіз, системний підхід, динаміка змін, доходи, витрати, фінансові результати, факторна модель.

Шубина С.В., Меркулова В.И.
Харьковский институт банковского дела
Университета банковского дела Национального банка Украины

СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД В СТРАТЕГИЧЕСКОМ АНАЛИЗЕ РАСХОДОВ, ДОХОДОВ И ФИНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье обоснована необходимость использования системного подхода к проведению стратегического анализа затрат, доходов и финансовых результатов деятельности предприятия. Проанализировано финансовою цепочку «расходы – доходы – финансовые результаты». Использована методика факторного анализа прибыли. Определена роль стратегического анализа затрат, доходов, финансовых результатов в системе оценок деятельности предприятия. Выявлены основные негативные изменения в деятельности предприятия за определенный период.
Ключевые слова: стратегический анализ, системный подход, динамика изменений, доходы, расходы, финансовые результаты, факторная модель.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 168.4+161.14

О ПОНЯТИИ «СИСТЕМНЫЙ СУПЕРПАРАМЕТР»

Памяти Арнольда Юрьевича Цофнаса (05.09.1937 – 26.09.2014)

Райхерт К.В.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

Раскрывается понятие «системный суперпараметр» в параметрической общей теории систем. Для того чтобы можно было говорить о системных суперпараметрах, необходимо, чтобы существовали такие системные параметры, которые в отношении других системных параметров выступали бы как родовые понятия. Такое обобщённое понимание системного суперпараметра можно принять в качестве некоторого общего философско-методологического требования для всех системных суперпараметров. Рассматривается возможное деление системных суперпараметров на атрибутивные и реляционные системные суперпараметры. Показывается, что атрибутивные системные суперпараметры могут быть точечными, одномерными и многомерными.

Ключевые слова: система, системный параметр, системный суперпараметр, параметрическая общая теория систем.

Постановка проблемы. Отличительной особенностью параметрической общей теории систем, разрабатываемой в рамках Одесской школы системных исследований, является та её часть, которая имеет дело с системными параметрами. Сами системные параметры являются специфическими, характерными только для систем, свойствами и отношениями. Благодаря рассмотрению системных параметров через свойства и отношения принимается деление всех системных параметров на атрибутивные и реляционные системные параметры соответственно.

Более того, в параметрической общей теории систем можно говорить о системных субпараметрах и системных суперпараметрах. О системных субпараметрах впервые заговорил А. Ю. Цофнас в одной из глав коллективной работы «Логика и методология системных исследований» 1977 года: «Как же быть исследователю, если ему необходимо рассмотреть именно реальный процесс изменений или какие-либо сугубо специфические свойства системы? Чем может в данном случае помочь параметрическая теория? В данной ситуации следует перейти к параметрам другого, более низкого уровня (назовем их «субпараметрами», используя которые можно создавать более специальные, частные теории систем. На следующем после общесистемного уровня субпараметр отличается от параметра тем, что признак системы, определённым значением которого он является, делит на виды уже не любые системы, а только те, которые принадлежат к определенному классу, выделенному по значению некоторого другого общесистемного параметра (например, к классу элементарных). Логические условия деления – те же самые, что и для параметров, но ясно, что субпараметрический признак не может характеризовать систему дополнительного класса. По мере эскалации к всё более низким уровням описания число специальных параметров должно лавинообразно расти, поэтому целесообразно, по-видимому, выявлять частные параметрические характеристики и закономерности только тогда, когда уже сформулирована исследовательская задача. Скажем, если исследователя интересует класс упорядоченных систем, то он может, пользуясь субпараметрическими характеристиками, относить системы к подклассам с узловой и безузловой упорядоченностью, системы с прямой или косвенной упорядоченностью, системы различных видов иерархической упорядоченности и тому подобное» [2, с. 45].

О системных суперпараметрах А. Ю. Цофнас заговорил в своей монографии «Теория систем и теория познания» 1999 года: «Не видно никаких препятствий и к получению новых общесистемных свойств в процессе соотнесения системных параметров также на собственном (первом) уровне. Эти «кентавры» в отличие от субпараметров, являются некими суперпараметрами. Редко какой из них может быть непосредственно усмотрен путём эмпирического наблюдения и выражен привычным словом натурального языка. Но поскольку устойчивые корреляции параметров существуют, это позволяет не только классифицировать системы по данному суперпараметрическому основанию, но и формулировать специфические общесистемные закономерности» [10, с. 67]. И далее: «Само по себе системно-параметрическое описание объектов никаких проблем, кроме классификационных, не решает. Не обсуждая сейчас вопроса о сводимости всякой теоретической проблемы к классификационной задаче, отметим, что классификация имеет оперативное значение только тогда, когда удаётся установить какие-либо устойчивые корреляции таксонов. Такие корреляции выполняют роль закономерностей и позволяют строить предсказания, как это делает, например, периодический закон Менделеева. Таким образом, всякий общесистемный суперпараметр фиксирует какую-либо закономерность ПТС [= параметрическая (общая) теория систем. – *примечание моё*. – К.Р.]. И, наоборот: по каждой из общесистемных закономерностей ПТС может быть установлен суперпараметр» [10, с. 67-68].

Как можно видеть, А. Ю. Цофнас, говоря о системных суперпараметрах, связывает их с понятием «общесистемные закономерности». Однако он только обозначает возможность существования системных суперпараметров, так как не приводит конкретных примеров. Более того, нигде в дальнейшем А. Ю. Цофнас не разрабатывает тему системных суперпараметров в общетеоретическом плане. Только в одной работе [магнетизм] он говорит о конкретном случае системного суперпараметра [9].

Цель исследования: раскрыть понятие «системный суперпараметр» в параметрической общей теории систем.

Изложение материала. Если существуют два типа системных параметров (атрибутивные и реляционные), то можно допустить, что существуют два типа системных суперпараметров – атрибутивные и реляционные. Далее следует помнить, что атрибутивные системные параметры – это специфические системные свойства, а реляционные системные параметры – это специфические системные отношения [8, с. 49-50]. Отсюда: в таком же ключе должны пониматься атрибутивные и реляционные системные суперпараметры.

Далее следует учитывать, что А. И. Уёмов, создатель параметрической общей теории систем, предлагает делить все свойства на три вида: точечные, одномерные и многомерные. Тогда предложенная классификация должна быть применима как к атрибутивным системным параметрам, так и к атрибутивным системным суперпараметрам.

Основанием деления свойств на точечные, одномерные и многомерные является интенсивность:

© Райхерт К.В., 2014

«Каждое свойство присуще тому или иному множеству вещей. Это множество определяется экстенсивностью свойства. В то же время одно и то же свойство разным вещам может быть присуще неодинаковым образом. И Земля, и футбольный мяч обладают свойством массы. Но масса Земли иная, чем масса футбольного мяча. Иван и Пётр люди сильные, но Пётр не так силён, как Иван. В этом случае говорят, что одинаковые свойства в различных телах отличаются друг от друга по степени, или интенсивности» [5, с. 97]. И далее: «в связи с понятием интенсивности свойства можно разбить на несколько видов. *Одномерные (линейные) свойства* можно определить как такие свойства, которые, будучи присущи предмету, всегда имеют определённую интенсивность и могут изменяться лишь в направлении уменьшения или увеличения этой интенсивности» [5, с. 101]. *Многомерные свойства* являются такими свойствами, которые, будучи присущи предмету (вещи), всегда имеют определённую интенсивность и могут изменяться в больше чем одном направлении этой интенсивности. *Точечные свойства* – это такие свойства, которые, будучи присущи предмету (вещи), не имеют интенсивности вообще.

Атрибутивные системные параметры, будучи специфическими системными свойствами, могут быть точечными, одномерными (линейными) и многомерными. Точечные атрибутивные системные параметры бывают двух видов: монарные, когда системе присуще одно значение атрибутивного системного параметра (пример: определение понятия «система» в параметрической общей теории систем), и бинарные, когда системе может быть присуще одно из двух значений атрибутивного системного параметра, одно из которых положительное, другое – отрицательное (пример: расчленённая система или нерасчленённое, третье значение не дано).

Одномерных (линейных) атрибутивных системных параметров открыто не так уж много: простота-сложность и целостность. Многомерных атрибутивных системных параметров не открыто пока что вообще. Они существуют только в теории, а не на практике.

Здесь сразу нужно оговорить один момент. В процессе разработки параметрической общей теории систем её создатель и разработчики основное внимание уделили разработке именно бинарных атрибутивных системных параметров. Даже выделение общесистемных закономерностей, которые по А. Ю. Цофнасу могут быть рассмотрены как системные суперпараметры, основано на бинарных атрибутивных системных параметрах. Поэтому, в дальнейшем я буду иметь дело в основном с бинарными атрибутивными системными параметрами.

Здесь сразу же необходимо обратить внимание читателя на следующий момент. Если посмотреть на формально-логическое определение атрибутивного системного субпараметра, то можно увидеть, что оно принципиально ничем не отличается от формально-логического определения атрибутивного системного параметра. Например, в качестве атрибутивного системного субпараметра А. И. Уёмов рассматривает иерархические системы:

$$(\iota A)\ \text{Иерархическая система} =_{df} [\{\{([\iota a(*\iota A)])t\}\bullet\{([\iota a(*\iota \Box a)])t\}\}] \quad (1)$$

Он подчёркивает, что «иерархические системы являются субпараметром атрибутивного системного параметра неэлементарности» [6, с. 23]. Само же формально-логическое определение неэлементарной системы выглядит так:

$$(\iota A)\ \text{Неэлементарная система} =_{df} [\{\{([\iota a(*\iota A)])t\}\bullet\{([\iota a(*\iota \Box A)])t\}\}] \quad (2)$$

Вероятно, отношения между атрибутивным системным параметром и атрибутивным системным субпараметром можно сравнить с отношениями между родовым и видовым понятиями. Субпараметр выступает как видовое понятие, а параметр – как родовое.

Вероятно, в таких же отношениях между собой находятся атрибутивные системные параметры и суперпараметры. Так, я приведу такой пример: в параметрической общей теории систем есть такой бинарный атрибутивный системный параметр, как твеновость. Твеновость предполагает, что в процессе построения системы выбирается такой концепт, под который невозможно подобрать структуру, то есть концепт не позволяет построить систему [3]. Отсюда: все случаи построения системы в параметрической общей теории систем следует рассматривать, как случаи нетвеновых систем. Это позволяет в свою очередь рассматривать твеновые бинарные атрибутивные системные параметры рассматривать как суперпараметр в смысле родовидовых отношений: твеновость – это бинарные атрибутивный системный суперпараметр для всех бинарных атрибутивных системных параметров, причём все эти параметры включены в объём понятия отрицательного значения указанного суперпараметра.

Важным следствием родовидовых отношений между бинарными атрибутивными системными субпараметрами, параметрами и суперпараметрами является то, что их формально-логическое определение на языке тернарного описания делается по единому шаблону [4]:

Определяемое = ближайший род +
+ видовое отличие

Это делает формально их неразличимыми. В таком случае оказывается возможным предписание условий, сформулированных Л. Л. Леоненко для атрибутивных системных параметров, не только параметрам, но и субпараметрам и суперпараметрам.

Леоненко Л. Л. формулирует 4 такие основные условия, теперь уже атрибутивных системных субпараметров, параметров и суперпараметров:

«1) Атрибутивный системный параметр P экстенсионально задаётся множеством свойств P^1, ..., P^i, ... (значений параметра P) таких, что произвольная система обладает одним и только одним из свойств P^i.

2) Число значений системного параметра P больше единицы.

Условия 1) и 2) означают, что каждый системный параметр служит основанием деления множества систем на непересекающиеся классы.

3) Если P^i – значение системного параметра P и объект D обладает свойством P^i, то D является системой. <...>

4) Каждое значение любого атрибутивного системного параметра представляет собой отношение между субстратом, структурой и концептом системы» [1, с. 183].

Выше говорилось о бинарных атрибутивных системных суперпараметрах. Теперь же следует вспомнить идею А. Ю. Цофнаса о связи системных суперпараметров и общесистемных закономерностей. Я приведу в качестве примера несколько общесистемных закономерностей:

«1. Системы авторегенеративные по элементам (x_1) оказались авторегенеративными и по отношениям (x_2).

2. Системы, которым присуще свойство авторегенеративности по элементам (x_1), как правило, обладают и свойством стационарности (x_{20}).

3. Системы, которым присуще свойство авторегенеративности по элементам (x_1), обладают и свойством стабильности до структуре (x_7)» [7, с. 182].

Как можно видеть, в приведённой цитате говорится о том, что авторегенеративные по элементам системы являются авторегенеративными по отношениям, стационарными и стабильными системами. Здесь очевидно, что между авторегенеративностью по элементам, по отношению, стационарностью и стабильностью как значениями бинарных атрибутивных системных параметров устанавливается некоторое отношение. Это отношение я вправе считать некоторым реляционным системным параметром, к сожалению, никак не названным.

Между тем здесь необходимо учитывать один нюанс: если бы был обнаружен такой бинарный атрибутивный системный параметр, который бы включал в себя все указанные выше бинарные атрибутивные системные параметры, то я был бы вправе говорить о бинарном атрибутивном системном суперпараметре. Таким образом, получается, что бинарный атрибутивный системный суперпараметр может рассматриваться, с одной стороны, как бинарный атрибутивный системный параметр, а с другой – как реляционный системный параметр. Здесь важно учитывать, что никакое размывание между атрибутивными и реляционными системными параметрами, а по сути, между системными свойствами и отношениями, не очевидно, так как в языке тернарного описания, лежащего в основании параметрической общей теории систем отношения между категориями вещи, свойства и отношения регулируются принципом взаимопереходности вещей, свойств и отношений, согласно которому в зависимости от контекста рассмотрения объект познания может выступать и как вещь, и как свойство, и как отношение [5, с. 54-66].

Выводы и предложения. На основании сказанного о бинарных атрибутивных системных суперпараметрах можно сделать предварительное обобщение: для того чтобы можно было говорить о системных суперпараметрах, необходимо, чтобы существовали такие системные параметры, которые в отношении других системных параметров выступали бы как родовые понятия. Такое обобщение можно принять в качестве некоторого общего философско-методологического требования для всех системных суперпараметров, без разницы, атрибутивные они или реляционные. Наличие такого требования, тем не менее, не отменяет необходимости открытия и разработки конкретных системных суперпараметров.

Список литературы:

1. Леоненко Л. Л., Сараева И. Н. О применении языка тернарного описания к моделированию значений системных параметров и установлению общесистемных закономерностей / Леонид Леонидович Леоненко, Ирина Николаевна Сараева // Системные исследования. Методологические проблемы. Ежегодник. – М.: Наука, 1984. – С. 181-193.
2. Логика и методология системных исследований / А. И. Уёмов, А. Ю. Цофнас и др.; отв. ред. Л. Н. Сумарокова. – Киев; Одесса: Вища школа, 1977. – 256 с.
3. Райхерт К. В. Определение твеновых систем на языке тернарного описания / Константин Вильгельмович Райхерт // Молодий вчений. – 2014. – № 8(11). – Ч. 1. – С. 139-142.
4. Райхерт К. В. Структура определения бинарного атрибутивного системного параметра, выраженная на языке тернарного описания / Константин Вильгельмович Райхерт // Сборник научных трудов по материалам международной научно-практической конференции «Перспективные инновации в науке, образовании, производстве и транспорте-2008». – Т.12. Философия и филология. – № 2. – Одесса: Черноморье, 2009. – С. 85-86.
5. Уёмов А. И. Вещи, свойства и отношения / Авенир Иванович Уёмов. – М.: Издательство Академии Наук СССР, 1963. – 184 с.
6. Уёмов А. И. К проблеме системного анализа понятия иерархии / Авенир Иванович Уёмов // Динамика и развитие иерархических (многоуровневых) систем. (Теоретические и прикладные аспекты): сборник статей по материалам Международной научно-практической конференции (ТТТПУ, АН РТ, ИЭУП, РИРОО) / под общей редакцией проф. Э. М. Хакимова. – Казань: Изд-во ТГТТТУ, 2007. – С. 15-24.
7. Уёмов А. И. Системный подход и общая теория систем / Авенир Иванович Уёмов. – М.: Мысль, 1978. – 272 с.
8. Уёмов А., Сараева И., Цофнас А. Общая теория систем для гуманитариев / Авенир Уёмов, Ирина Сараева, Арнольд Цофнас. – Warszawa: Universitas Rediviva, 2001. – 276 с.
9. Цофнас А. Ю. Магнетизм и другие диспозициональные системные параметры / Арнольд Юрьевич Цофнас // Перспективи. – 2002. – № 4(20). – С. 48-52.
10. Цофнас А. Ю. Теория систем и теория познания / Арнольд Юрьевич Цофнас. – Одесса: Астропринт, 1999. – 306 с.

Райхерт К.В.
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ПРО ПОНЯТТЯ «СИСТЕМНИЙ СУПЕРПАРАМЕТР»

Анотація
Розкривається поняття «системний суперпараметр» у параметричній загальній теорії систем. Для того щоб можна було казати про системні суперпараметри, необхідно, щоб існували такі системні параметри, які відносно до інших системних параметрів виступали би як родові поняття. Таке узагальнююче розуміння системного суперпараметра можна прийняти як певну загальну вимогу для всіх системних суперпараметрів. Розглядається можливе ділення системних суперпараметрів на атрибутивні та реляційні системні суперпараметри. Показується, що атрибутивні системні суперпараметри можуть бути точковими, одномірними та багатомірними.

Ключові слова: система, системний параметр, системний суперпараметр, параметрична загальна теорія систем.

Rayhert K.W.
Odessa I.I. Mechnikov National University

ABOUT THE CONCEPT OF SYSTEM SUPERPARAMETER

Summary
The concept of system super-parameter in parametric general systems theory is disclosed. In order to be able to say about super-parameters it's necessary that there were such system parameters which were generic for other system parameters. This generalized understanding of system super-parameters can be taken as general philosophical and methodological requirements for all system super-parameters. The probable division of system super-parameters into attributive and relative system super-parameters is discussed. It's shown that attributive system super-parameters can be point, one-dimensional and multidimensional.

Keywords: system, system parameter, system super-parameter, parametric general systems theory.

УДК 130.123.1:141.1:165.0

ДІАЛЕКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛІЗМ ЯК НЕРОЗВ'ЯЗАННЯ ПСИХОФІЗИЧНОЇ ПРОБЛЕМИ

Сепетий Д.П.
Запорізький державний медичний університет

У статті досліджено питання про те, чи розв'язує діалектичний матеріалізм психофізичну проблему. Проаналізовано тлумачення В.І. Леніним змісту філософського поняття матерії, теорію про свідомість як відображення та теорію Ф. Енґельса про рівні організації та форми руху матерії. Виявлено суттєві недоліки цих підходів. Обґрунтовано думку, що діалектичний матеріалізм не дає задовільного пояснення того, як свідомість може бути матеріальним утворенням. Звертається увага на важливість всебічного дослідження і розвитку нематеріалістичних підходів до розуміння природи свідомості.
Ключові слова: свідомість, матерія, психічне, фізичне, суб'єктивність.

Постановка проблеми. Проблема розуміння природи свідомості (психіки) як особистої царини суб'єктивності (суб'єктивного «виміру») та її відношення до фізичної реальності (зокрема тіла людини та мозку) – психофізична проблема – є класичною для філософії, але вона не втрачає своєї актуальності, про що свідчать дискусії останніх кількох десятиліть в англомовній філософській літературі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Починаючи з 1970-х років, психофізична проблема привертала все більше й більше уваги філософів світу і стала центральною темою дискусій в академічній філософії англомовних країн (переважно, в руслі аналітичної традиції). Цей зростаючий інтерес зумовлений з тим, що, незважаючи на величезні успіхи в розвитку науки (зокрема, нейронауки та кібернетичних наук), свідомість (психіка) залишається онтологічною таємницею. Читач на пострадянському просторі мало ознайомлений з цією дискусією і проблематикою поза діалектико-матеріалістично трактовкою «головного питання філософії»; хоча в Росії здійснено й видано переклади кількох з найважливіших праць з цієї теми Г. Райла, Х. Патнема, Д. Деннетта, Дж. Серля, Д. Чалмерса, Т. Нагеля, К. Поппера, а також кілька монографій російських авторів (В. Васильєв, Н. Юліна, Д. Іванов, Д. Волков) з обговоренням різних аспектів дискусії з аналітичної філософії свідомості і спробами її розвитку. Щойно в «Антології сучасної аналітичної філософії» [1] вперше опубліковано українською мовою кілька важливих статей Т. Нагеля, Дж. Серля, Ф. Джексона, Д. Деннета та Д. Чалмерса. У раніше опублікованих статтях ([2], [3]) я обговорював важливі аргументи у сучасній аналітичній філософії та у філософії К. Поппера, які свідчать про неможливість задовільної матеріалістичної теорії свідомості.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Одне з питань, яке потребує обговорення в контексті психофізичної проблеми: чому не задовольнятися тим розв'язанням, яке пропонує діалектичний матеріалізм? (Тут і далі під діалектичним матеріалізмом я маю на увазі марксистсько-ленінську філософію в її природничому аспекті, на відміну від т.зв. історичного матеріалізму, що стосується історичного розвитку суспільства як детермінованого розвитком «продуктивних сил».) Зокрема, з огляду на ті вагомі аргументи проти матеріалізму, які висуваються в сучасній філософії, діалектичний матеріаліст міг би заперечити, що, можливо, ці аргументи не знаходять задовільної відповіді в рамках таких «західних» матеріалістичних течій як теорія тотожності свідомості з мозком, біхевіоризм та функціоналізм, але на них легко відповісти з точки зору діалектичного матеріалізму. З іншого боку, діалектичний матеріалізм має чимало спільного з деякими теоріями «західної» філософії свідомості, які часто називають *нередуктивним матеріалізмом*. Тож зрозуміло, що ми не маємо ігнорувати те розв'язання, яке пропонується діалектичним матеріалізмом, а маємо його уважно проаналізувати й дати йому обґрунтовану оцінку.

Цілі статті: здійснити аналіз головних специфічних аспектів (складових, «підтеорій») філософії свідомості діалектичного матеріалізму і оцінити, чи розв'язують вони (задовільним чином) проблему розуміння природи свідомості (психіки) та її відношення до фізичної реальності (тіла, мозку).

Виклад основного матеріалу дослідження. Діалектичний матеріалізм стверджує, що «у світі немає нічого, крім матерії, що рухається» [4, с. 167], але водночас протиставляє матерії свідомість як її «діалектичну протилежність». По суті (якщо діалектичний матеріалізм взагалі є матеріалізмом), мова йде про те, що існує лише матерія, що рухається, а свідомість (психіка) – це певна особлива властивість (комплекс властивостей) чи стан чи аспект матеріальних процесів, або, вживаючи канонічного терміну Ф. Енґельса, «форма руху» матерії. Можна виділити три основні специфічні складові діалектичного матеріалізму, що відрізняють його від (всіх або більшості) інших матеріалістичних теорій:

– ленінські тлумачення змісту поняття матерії;
– ленінська «теорія відображення»;
– теорія Ф.Енґельса про рівні організації та форми руху матерії.

Розглянемо ці складові по черзі.

1. Ленінські тлумачення змісту поняття матерії. Поняття матерії як фізичної реальності

У полемічній праці «Матеріалізм та емпіріокритицизм» (1908) [4], Ленін зробив два твердження, які були канонізовані радянською діалектико-матеріалістичною філософією як визначення поняття матерії. Обидва ще в 1930 р. були піддані вичерпній та нищівній критиці О.Ф. Лосєвим у праці «Діалектіка міфу» [5]. (Правда, Лосєв не згадував прізвище автора критикованих ним визначень.) На нещастя Лосєва, діалектичний матеріалізм мав у своєму розпорядженні – на щастя, не має зараз – дуже «переконливий» «аргумент»: відразу після публікації «Діалектики міфу» Лосєв був заарештований, засуджений на 10 років позбавлення волі і був відправлений відбувати покарання у табір з будівництва Біломорсько-Балтійського каналу. Хоча через 2 роки він і був звільнений і зміг продовжувати – з великим успіхом – філософську працю, але він вже ніколи не дозволяв собі писати про діалектичний матеріалізм загалом, і про ленінські визначення поняття матерії зокрема, інакше як зі схваленням.

Перше «канонічне» визначення поняття матерії, дане В.І. Леніним, таке: «Матерія є філософська категорія для означення об'єктивної реальності, яка дана людині в її відчуттях, яка копіюється, фото-

© Сепетий Д.П., 2014

графується, відображається нашими відчуттями, існуючи незалежно від них» [4, с. 120].

Але ж свідомість (психічні стани) не «копіюється, фотографується, відображається нашими відчуттями, існуючи незалежно від них»! Отже, згідно з цим визначенням, свідомість нематеріальна! І вона існує. Отже, не все існуюче є матерією.

Більше того, хоча Ленін, як матеріаліст, стверджує, що матерія первинна, а свідомість вторинна, але згідно з визначенням усе навпаки – *матерія визначається через відчуття, тобто через свідомість (психічне). Отже, матерія є вторинною по відношенню до свідомості за визначенням (Леніна).*

Подібну критику висловлював О.Ф. Лосєв: «В понятті матерії не мислиться зовсім нічого суб'єктивного, та й самі матеріалісти стверджують, що матерія – вічна і що вона існувала раніше життя та живих істот з усіма їх сприйняттями.. Отже, посилання на зв'язок з зовнішніми відчуттями ні в якому смислі нічому не допомагає» [5, с. 505].

Друге твердження Леніна, канонізоване діалектичним матеріалізмом як визначення поняття матерії, таке: «Єдина «властивість» матерії, з визнанням якої зв'язаний філософський матеріалізм, є властивість бути об'єктивною реальністю, існувати поза нашою свідомістю» [4, с. 254].

Але ж за такого тлумачення поняття матерії втрачає будь-який смисл, що має хоч якесь відношення до дискусії між матеріалізмом, дуалізмом та ідеалізмом. Діалектичний матеріалізм (як вчення про те, що не існує нічого, крім матерії) виявляється зовсім не матеріалізмом (у традиційному смислі слова) а порожньою тавтологією: «Об'єктивно існує лише те, що об'єктивно існує».

Ось як характеризував таке тлумачення О.Ф. Лосєв (рос. «подлог» я переклав як «фальшування»): «Останнім часом матеріалісти вдалися просто до фальшування. Вони оголосили матерію не чим іншим, як *принципом реальності*, а матеріалізм просто вченням про об'єктивність речей і світу. Але тут залишається тільки розвести руками. Якщо матерія речі є реальність речі і більш нічого, то матеріалісти – Платон, Аристотель і Плотін, бо вони визнавали реальність космосу і навіть давали його чудову діалектику; матеріалісти – усі батьки Церкви, тому що вони визнавали реальність Бога, реальність творення світу, реальність творення і гріхопадіння людини, реальність Христа і всієї євангельської історії, реальність загибелі і порятунку людей тощо. Таким чином, фальшування стає очевидним: матерія зовсім не є просто реальність, але це – *специфічна реальність*» [5, с. 505-506].

Як, у такому разі, можливо коректно визначити поняття матерії? Очевидно, що це визначення має спиратися на об'єктивні властивості, а не відсилати до свідомості (психіки). Воно має відповідати традиційному смислу цього слова в дискусіях про свідомість – смислу, який надає смислу розрізненню матеріалізму, дуалізму, ідеалізму, нейтрального монізму. На мою думку, таким вимогам відповідає ототожнення матерії з фізичною реальністю, проте поняття фізичної реальності потребує тлумачення у свою чергу.

По-перше, фізична реальність не повинна розумітися надто вузько, як лише те, що описується в термінах фізики. Зрозуміло, що об'єкти та процеси, які досліджуються хімією, а також (принаймні, оскільки ми не торкаємося психіки тварин) біологією так само матеріальні, як і об'єкти та процеси, які досліджує фізика. Що між ними спільного, на основі чого вони всі підпадають під категорію матерії або фізичної – у широкому смислі – реальності? Спільним є те, що в усіх цих випадках ми маємо справу з фізичними тілами, які характеризуються певним взаємним розташуванням у просторі, змінами цього розташування з часом (тобто, рухом, його напрямом, швидкістю, прискоренням тощо), регулярностями (закономірностями) цього руху і того, як одні тіла впливають на рухи інших тіл і зазнають впливу з їх боку. Очевидно, що поняття фізичної реальності (матерії) охоплює й сам простір з його специфічними властивостями (що описуються фізичними поняттями полів та хвиль) впливати у різноманітні закономірні способи на рухи розташованих у ньому фізичних тіл. Таким чином, поняття матерії, фізичної реальності в широкому смислі охоплює фізичні тіла як носіїв взаємного просторового розташування, що змінюється з часом, різні аспекти цього розташування та динаміки, включаючи закони руху та взаємодій (≡ впливів на рухи) і «сполучені» з цими законами властивості (маса, електричний заряд, поля, хвилі). Можемо назвати цю об'єднуючу властивість *концептуальною зводимістю до просторових відношень та їх змін у часі.*

По суті цю ж думку раніше висловлював відомий сучасний американський філософ свідомості Томас Нагель: «...ми маємо з'ясувати, що робить якісь нові відкриті властивості чи явища фізичними. Оскільки клас відомих фізичних властивостей постійно розширюється, фізичне не може визначатися в термінах понять та теорій сучасної фізики, воно має бути більш загальним. Нові властивості вважаються фізичними, якщо вони відкриваються через *пояснювальну виводимість* з тих, що вже належать до цього класу. Цей повторюваний процес *починається з фундаменту знайомих, спостережуваних просторово-часових явищ...*» [6, с. 183] (Курсив мій.)

Такий підхід добре зберігає й осмислює розбіжності між різними напрямками, що мали й мають місце в філософії свідомості. В цьому легко переконатися, якщо запитати: в чому принципова відмінність між матеріалістичним та дуалістичним розумінням людини та природи свідомості? Відмінність, очевидно, у тому, що матеріалісти вважають, що людина – це не що інше як людське тіло – складна фізична система, що складається в кінцевому рахунку з атомів і дрібніших мікрочасточок; а свідомість (психіка) – це *не що інше* як деякі структури, процеси чи аспекти функціонування особливо складноорганізованої підсистеми в тілі людини, мозку, хоча й описані не в термінах фізики, а «менталістською мовою». Тут немає нічого, крім фізичних тіл (частин і часточок тіла людини), певним чином взаємно розташованих у просторі, і дуже складної динаміки змін цього розташування (рухів у тілі, зокрема, мозку людини). Натомість, з точки зору дуалізму, свідомість (психіка) як суб'єктивний «вимір» – це щось крім, понад усі ці часточки з їх розташуванням у просторі та їх рухами.

Зауважимо також, що за такого підходу, визначальна ознака фізичного виявляється природним розширенням Декартова «атрибуту протяжності» (тоді як суб'єктивний, феноменальний характер є аналогом Декартова «атрибуту мислення», охоплюючи не лише власне мислення, але й відчуття, емоції, воління).

2. Теорія відображення та «матеріальне, пересаджене в голову»

Ленінська теорія відображення говорить, що свідомість – це прояв універсальної властивості природи, відображення – вища форма відображення, яка розвивається еволюційним шляхом з нижчих форм, наявних вже в неорганічній природі, – таких, як сліди на снігу чи відображення у воді? На жаль, це – не більше, ніж метафора, яка насправді нічого не пояснює. Все «пояснення» зводиться до того, що вводиться поняття, під яким об'єднуються явища, зовсім різні за своєю природою (хоча в живій природі і пов'язані функціонально), і на цій підставі ці явища оголошуються різними формами одного й того ж самого – відображення, що оголошується універсальною властивістю матерії.

Нагадаю, що згідно з цією теорією поняття відображення об'єднує:

(1) відображення у власному, буквальному, вузькому смислі (зображення, сліди, відбитки тощо);

(2) фізичні процеси в тілах живих істот, які виникають як реакція на зовнішні впливи (подразнення);

(3) свідомість (відчуття, емоції, ідеї тощо).

Але ж очевидно, що сліди і відбитки або якісь зображення (тобто відображення в більш-менш прямому смислі) – це зовсім не те саме, що процеси реагування на зовнішні подразники; а свідомість як суб'єктивний «вимір» – це щось третє, не подібне ані до першого, ані до другого.

Відбитки й несвідомі реакції – явища фізичної природи – щось таке, що можливо побачити або уявити по аналогії з видимими об'єктами та процесами. Це – фізичні тіла, структури й процеси, що характеризуються такими властивостями як розмір, форма, розташування у просторі, колір тощо, – те, що може бути описане в фізичних термінах.

Відчуття, емоції, ідеї тощо – це щось, що не має фізичних характеристик. Вони не мають розміру, форми, фізичних координат, кольору тощо. Їх неможливо бачити чи сприймати на дотик – їх можливо лише суб'єктивно переживати й мислити. Вони утворюють особливу царину – царину суб'єктивного, свідомість. Вони належать до «внутрішнього світу» людини як психічного суб'єкта, ***Я*** – на відміну від зовнішнього світу – фізичної, матеріальної реальності.

Теорія відображення не пояснює як свідомість, царина суб'єктивності, психічний суб'єкт (***Я***) з його «внутрішнім світом», може еволюційно розвинутися з чогось, що не має свідомості-суб'єктивності.

Прибічники теорії відображення об'єднують одним словом речі зовсім різної природи (хоча, у випадку живої природи, й об'єднані функціонально, – що надає цій операції видимість законності) – і вважають, що цим словесним трюком розв'язали проблему й довели, що свідомість має ту ж саму (матеріальну) природу, що й інші «форми відображення». Але насправді це – лише гра словами. Так, начебто від того, що ми назвемо дві різні речі одним і тим же словом, вони стануть однією й тією ж річчю!

Звичайно, можна сказати, що наша свідомість відображає зовнішній світ, матеріальну реальність, але лише у дуже тривіальному смислі: що вона має справу з зовнішнім світом і може набувати знання про нього (хоча й не лише про нього, але й про себе саму, а також про абстрактні об'єкти та відношення, як в математиці), що наші ідеї про фізичний світ можуть бути істинними. «Відображення» в цьому смислі означає просто *відповідність*. В якомусь більш конкретному й «матеріальному» смислі твердження про те, що свідомість – це відображення, не витримує критики.

Теорія про свідомість як відображення нагадує відоме висловлювання Маркса: «ідеальне – це не що інше, як матеріальне, пересаджене в людську голову й перетворене в ній» [7, с. 23]. Альбер Камю характеризував це визначення як «надзвичайно грубе» та «позбавлене будь-якого сенсу»: «Питання про те, яким чином «матеріальне» може бути «пересаджене в голову», видається дрібницею порівняно з необхідністю визначити, що ж це за «перетворення» [8, с. 272-273]. З такою оцінкою важко не погодитись. Справді, уявіть собі дослідника, який розтинає чиюсь голову і пересаджує туди яблуко, сподіваючись таким чином дізнатися, якою є ідея яблука. Зрозуміло, що висловлювання про «пересадження матеріального в голову і перетворення в ній на ідеальне» не слід розуміти буквально, що це – лише метафора, яка добре підходить під характеристику Людвіг фон Мізеса, який писав, що при поясненні свідомості «матеріалісти не висували нічого, крім метафор та аналогій», які «несуттєві й нічого не пояснюють» [9, с. 74].

3. Теорія Ф. Енґельса про рівні організації та форми руху матерії

Фрідріх Енґельс запропонував теорію про те, що існує кілька рівнів організації матерії, яким відповідають особливі «форми руху» [10]. Він виділяв такі рівні організації матерії і відповідні «форми руху»: механічний, фізичний, хімічний, біологічний, соціальний. Соціальний рівень – це рівень людини як суспільної істоти. При цьому, за теорією Енґельса, діють три головні принципи:

1) форми руху необхідно розглядати з урахуванням рівня організації матерії – кожному рівню відповідають свої форми;

2) між формами руху різних рівнів існує генетичний взаємозв'язок: вищі виникають на базі нижчих;

3) вищі форми руху специфічні і *незводимі до нижчих*.

Свідомість – це форма руху матерії на вищому, соціальному рівні її організації. Діалектичний матеріалізм визнає, що *свідомість не зводиться до фізичних характеристик* (хоча й виникає на їх основі), тому він може відхилити стандартні аргументи проти матеріалізму.

Ця теорія створює видимість, що незводимість свідомості (психіки) до фізичних структур і процесів не є чимось унікальним, ніби така незводимість є звичайною річчю у природі, ніби хімічне незводиме до фізичного, біологічне – до хімічного й фізичного тощо. Але ця видимість оманлива. Правда, поняття зводимості/незводимості мають кілька різних смислів, і в деяких з них справді деякі хімічні властивості можуть виявитися незводимими до фізичних, а біологічні – до хімічних і фізичних. Але ці смисли «незводимості» не мають відношення до суті справи.

Унікальність свідомості (психіки) як царини суб'єктивного – в тому, що вона є незводимою до фізичного у тому смислі, який і є визначальним для поняття фізичної реальності (матерії) – вона є *концептуально незводимою до просторових відношень та їх змін у часі*.

Все, про що говорить хімія, і все, про що говорить біологія, якщо це не зачіпає психіки як царини суб'єктивного (яка, мабуть, є не лише у людей, але й у тварин, принаймні вищих), концептуально зводиться до фізичного. Хімічні процеси – це не що інше, як комплекси фізичних рухів (з'єднання, роз'єднання, перегрупування у нові молекулярні структури) фізичних об'єктів (атомів, іонів), що описуються спрощеною мовою (мовою хімії). Так само, вся фізіологія – це різноманітні структури й рухи фізичних часточок в тілі тварини чи людини; вся поведінка (звичайно, якщо не вважати поведінкою суб'єктивні переживання й мислення) – це з очевидністю не що інше як рухи різних частин тіла – рук, ніг, щелеп, лап, хвостів тощо.

Концептуальна незводимість до просторових відношень та їх змін у часі насправді має місце лише у випадку свідомості (психіки), а також створюваної свідомостями людей *інтерсуб'єктивної царини смислів*, висловлених у мові (включно з особливою мовою музики та інших видів мистецтва).

За Енґельсом, свідомість є формою руху матерії на вищому, соціальному рівні її організації. Але якщо під рухом матерії розуміти зміни розташування матеріальних об'єктів (фізичних тіл) у просторі, ті або інші аспекти просторової динаміки (у тому числі можливо існуючі «емерджентні» закони руху, що вступають в дію за наявності специфічних складних матеріальних структур, на вищих рівнях організації матерії), то свідомість, суб'єктивні психічні стани не є формою руху матерії.

Під рухом матерії слід розуміти *зміни з часом просторового розташування тих або інших ма-*

теріальних об'єктів, а не будь-які зміни будь-чого. В русі матерії немає нічого суб'єктивного. Якщо не припускати, що свідомість є чимось *нефізичним*, і що вона впливає на фізичні процеси (в мозку), то кожна мікрочасточка матерії рухається і (в результаті впливу інших фізичних тіл) змінює швидкість і напрям руху *чисто автоматично за законами фізики, нічого не відчуваючи й не усвідомлюючи.* Фізичні (гравітаційні, електромагнітні) поля теж не є суб'єктами, здатними суб'єктивно переживати й усвідомлювати. І більше у цій (чисто фізичній, послідовно матеріалістичній) картині світу ні для чого немає місця. (Макрофізичні тіла – це не що інше як сукупності мікрочастинок, і в їх рухах немає нічого, крім рухів тих мікрочастинок, з яких вони складаються.) В цій картині немає місця для свідомості, суб'єктивного. А отже, свідомість, суб'єктивні психічні стани та процеси, є чимось *крім, понад, додатково до* усіх матеріальних об'єктів та їх рухів.

Висновки. Ленінське визначення матерії (фізичного) через відчуття (психічне) суперечить матеріалістичному вченню про первинність матерії, а визначення матерії як об'єктивної реальності перетворює матеріалізм на тавтологію про те, що об'єктивно існує те, що об'єктивно існує, що б це не було (Бог, душа, форми-ідеї Платона тощо). Теорія про свідомість як відображення не пояснює якісної специфіки свідомості як суб'єктивного, а лише об'єднує різні (фізичні і психічні) явища під однією назвою. Теорія Енґельса про різні рівні організації та форми руху матерії не пояснює радикальної якісної відмінності і нередуковності свідомості, а лише хибно применшує її значення. В цілому, діалектичний матеріалізм не розв'язує психофізичної проблеми. З огляду на це, а також на вагомі аргументи проти інших форм матеріалізму, потребують всебічного дослідження відносні переваги й недоліки нематеріалістичних теорій свідомості, проблеми, з якими вони зіштовхуються, і можливі шляхи їх розв'язання.

Список літератури:

1. Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку // за наук. ред. А.С. Синиці. – Львів: Літопис, 2014. – 374 с.
2. Сепетий Д.П. Психофізична проблема та концепція трьох світів Карла Поппера // Гуманітарний вісник. – № 50. – 2012. – С. 81-93.
3. Сепетий Д.П. Три найвпливовіші аргументи проти матеріалізму у сучасній філософії свідомості // Наука, релігія, суспільство. – № 4(56). – 2013. – С. 75-82.
4. Ленін В.І. Матеріалізм і емпіріокритицизм // Ленін В.І. Повне зібранні творів. – К.: Політвидав України, 1971. – Т. 18. – 490 с.
5. Лосев А.Ф. Диалектика мифа // Лосев А.Ф. Из ранних произведений. – М.: Правда, 1990. – С. 393-599.
6. Nagel T. Panpsychism // Nagel T. Mortal Questions. – Cambridge University Press, 2008. – 214 p. – P. 181-196.
7. Маркс К. Капітал. Т. 1. // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – К.: Політвидав України, 1963. – Т. 23. – 847 с.
8. Камю А. Бунтующий человек. – М.: Политиздат, 1990. – 415 с.
9. Мизес Л. Теория и история. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 295 с.
10. Енгельс Ф. Діалектика природи // Маркс К., Енґельс Ф. Твори. Т. 20. – К.: Держполітвидав УРСР, 1965. – С. 319-577.

Сепетый Д.П.
Запорожский государственный медицинский университет

ДИАЛЕКТИЧЕСКИЙ МАТЕРИАЛИЗМ КАК НЕРЕШЕНИЕ ПСИХОФИЗИЧЕСКОЙ ПРОБЛЕМЫ

Аннотация
В статье исследуется вопрос о том, решает ли диалектический материализм психофизическую проблему. Проанализированы толкования В.И. Лениным содержания философского понятия материи, теория о сознании как отображении и теория Ф. Энгельса об уровнях организации и формах движения материи. Выявлены существенные недостатки этих подходов. Обоснована точка зрения, что диалектический материализм не дает удовлетворительного объяснения того, как сознание может быть материальным образованием. Обращается внимание на важность всестороннего исследования и развития нематериалистических подходов к пониманию природы сознания.

Ключевые слова: сознание, материя, психическое, физическое, субъективность.

Sepety D.P.
Zaporizhzhya State Medical University

DIALECTICAL MATERIALISM AS A NON-SOLUTION OF THE MIND-BODY PROBLEM

Summary
In the article, the issue of whether dialectical materialism solves the mind-body problem is investigated. The following points are analysed: the interpretation of the contents of the philosophical concept of matter by V.I. Lenin, the theory about the mind as reflection, and F. Engels' theory about the levels of organisation and the forms of movement of matter. The analysis reveals essential faults of these approaches. This gives reason to conclude that dialectical materialism does not provide a satisfactory explanation of how the mind can be a material formation. The importance of comprehensive investigation and development of non-materialistic approaches to understanding of the nature of the mind is emphasized.

Keywords: consciousness, a matter, mental, physical, subjectivity.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 811.111

WOMEN WRITERS IN CONTEMPORARY AMERICAN LITERATURE

Aristova N.A.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

The article is dedicated to a wide range of literary writings by contemporary American women writers. The rich complexity and diversity of contemporary American literature are analyzed. Questions about race, class and gender which women writers raise in the novels are discussed in the article. A brief overview of creative work of Toni Morrison and Sandra Cisneros is given. Main literary works in which these women writers reflect on their experiences are analyzed in the article.
Keywords: contemporary American literature, women writers, novel, vignette, character, novelist.

Introduction. Contemporary American literature which reflects the life and culture of an ethnically and racially diverse country is characterized by a huge increase in the creative work of women writers who raise powerful questions about race, class and gender. Although American women writers made great contributions to important literary movements in twentieth and twenty-first century literature of the USA, they have been denied respectable literary voices for a long period of time. Everything changed in the 1970s during the second wave of American feminism when creative work of women writers began to receive long overdue attention. Thus, the **main purpose** of the following article is to provide a brief overview of the creative work of contemporary American women writers and their biographic notes in order to reflect retrospectively on developments throughout the contemporary period in American literature, to understand who the American women writers are and what they have in common.

Presentation of basic material of research. Contemporary American women writers who contributed significantly to the literature of the USA during the second half of the twentieth and the beginning of the twenty-first centuries represent diversity in terms of their ethnicity. Toni Morrison and Sandra Cisneros are only a few names of women writers who reflect a rich complexity of contemporary American literature in their creative works and who are discussed in the following article.

America's most celebrated novelist is Toni Morrison (Chloe Anthony Wofford) who won the 1993 Nobel Prize in Literature for being an author and who vividly depicts different aspects of American reality.

Toni Morrison was born in a black working-class family on February 18, 1931 in Ohio (the USA) and showed a keen interest in literature since early childhood. Toni graduated from Lorain High School with honors in 1949. Then she studied the humanities at Howard and Cornell Universities, followed by an academic career at Texas Southern University, Howard University and Yale.

A member of the American Academy of Arts and Letters since 1981, she has been awarded a number of literary distinctions, among them the Pulitzer Prize in 1988.

«The Bluest Eye», «Sula», «Song of Solomon»,«-Jazz», «Beloved» and many others which are characterized by her unique narrative technique and based on her great sense of equity are among the best known novels by this outstanding American writer. In addition to her breathtaking novels, Toni Morrison is the author of short stories, a children's book and nonfiction which includes stories various reviews, essays, social and literary criticism [5; 6].

Her first novel which was called *«The Bluest Eye»* and was published in 1970 is the quest for cultural and individual identity and perception of beauty [3]. In *«The Bluest Eye»* Toni Morrison shows a cruel picture of the United States of 1900's where family values, love and affection are destroyed because of racial issues. Experienced racism firsthand, Toni Morrison raises a powerful question about racial discrimination in *«The Bluest Eye»*.

The main heroine of this creative work is a black girl who is eleven. Her name is Pecola Breedlove and she is mocked by everyone for her dark skin and brown eyes. Pecola expects love but instead she is rewarded with hatred and told that she has been ugly: *Long hours she sat looking in the mirror, trying to discover the secret of the ugliness, the ugliness that made her ignored or despised at school, by teachers and classmates alike. She was the only member of her class who sat alone at a double desk. The first letter of her last name forced her to sit in the front of the room always … Her teachers had always treated her this way. They tried never to glance at her, and called on her only when everyone was required to respond. She also knew that when one of the girls at school wanted to be particularly insulting to a boy, or wanted to get an immediate response from him, she could say. «Bobby loves Pecola Breedlove! Bobby loves Pecola Breedlove!» and never fail to get peals of laughter from those in earshot, and mock anger from the accused* [3, p. 45].

Pecola is constantly dreaming about having blue eyes and believes that if she had them her life would be completely different from what it is now: *It had occurred to Pecola some time ago that if her eyes, those eyes that held the pictures, and knew the sights– if those eyes of hers were different, that is to say, beautiful, she herself would be different. Her teeth were good, and at least her nose was not big and flat like some of those who were thought so cute. If she looked different, beautiful, maybe Cholly would be different, and Mrs. Breedlove too. Maybe they'd say, «Why, look at pretty-eyed Pecola. We mustn't do bad things in front of those pretty eyes»* [3, p. 46].

She is treated rudely by everyone even her parents since they all believe in the white standards of beauty: *Although their poverty was traditional and stultifying, it was not unique. But their ugliness was unique. No one could have convinced them that they were not relentlessly and aggressively ugly. Except for the father, Cholly, whose ugliness (the result of despair, dissipation, and violence directed toward petty things and weak people) was behavior, the rest of the family – Mrs. Breedlove, Sammy Breedlove, and Pecola Breedlove – wore their ugliness, put it on, so to speak, although it did not belong to them. The eyes, the small eyes set closely together under narrow foreheads. The low, irregular hairlines, which seemed even more irregular in contrast to the straight, heavy eyebrows which nearly met. Keen but crooked noses, with insolent nostrils. They had high cheekbones, and their ears turned forward. Shapely lips which called attention not to themselves but to the rest of the face. You looked at them and wondered why they were so ugly; you looked closely and could not find the source. Then you realized that it came from conviction, their con-*

© Aristova N.A., 2014

viction. It was as though some mysterious all-knowing master had given each one a cloak of ugliness to wear, and they had each accepted it without question. The master had said, «You are ugly people.» They had looked about themselves and saw nothing to contradict the statement; saw, in fact, support for it leaning at them from every billboard, every movie, every glance. «Yes,» they had said. «You are right.» And they took the ugliness in their hands, threw it as a mantle over them, and went about the world with it. Dealing with it each according to his way [3, p. 38].

At the end of the novel Pecola Breedlove who dreams about blue eyes and blond hair loses her mind: *She, however, stepped over into madness, a madness that protected her from us simply because it bored us in the end* [3, p. 206].

«The Bluest Eye» in which the main character is portrayed as the scapegoat of society where the white want to treat down the existence of the black is an astonishing example of how racism can ruin a life of any person.

The next novel which was well received by critics is *«Song of Solomon»* was published in 1977 in the wake of the Black Power movements, the main aim of which was the achievement of social and political change.

The main hero is Macon «Milkman» Dead. Macon who is depicted as spiritually dead is estranged from his family, community, historical and cultural roots. But with the help of his best friend and his aunt he manages to reconnect with his past and realize his self-worth.

In the novel *«Song of Solomon»* main characters are searching not only for freedom and liberation but for love and identity as well [9].

«Beloved» which Toni Morrison dedicated to millions of slaves who died in the trans-Atlantic journey to the USA won the Pulitzer Prize for Fiction in 1988 [1; 2].

Sethe who is the protagonist of this novel was a slave but escaped slavery fleeing to another state. Unfortunately, many years later she is still not free. Her new home is haunted by the ghost of her baby whom she killed. Although Sethe doesn't spend much time in jail for the crime, she spends most of her life paying for the murder.

«Beloved» clearly makes us think about history of slavery in the USA and powerlessness of slaves who were constantly abused by the white slave owners:

Standing alone on the porch, Beloved is smiling. But now her hand is empty. Sethe is running away from her, running, and she feels the emptiness in the hand Sethe has been holding. Now she is running into the faces of the people out there, joining them and leaving Beloved behind. Alone. Again. Then Denver, running too.

Away from her to the pile of people out there. They make a hill. A hill of black people, falling. And above them all, rising from his place with a whip in his hand, the man without skin, looking. He is looking at her.

Bare feet and chamomile sap.
Took off my shoes; took off my hat.
Bare feet and chamomile sap
Gimme back my shoes; gimme back my hat.
Lay my head on a potato sack,
Devil sneak up behind my back.
Steam engine got a lonesome whine;
Love that woman till you go stone blind.
Stone blind; stone blind.
Sweet Home gal make you lose your mind [2, 138].

Another contemporary American novelist, short-story writer, essayist and poetess whose works are great in fresh ideas and culture resonance is Sandra Cisneros. She is one of the first American writers whose works brought the perspective of Mexican-American (Chicana) women into the mainstream of literary feminism.

Sandra Cisneros was born on the 20th December, 1954, in Chicago. Although Sandra grew up mainly in Chicago, she often visited her father's relatives in Mexico.

Sandra was educated in Catholic schools and at Chicago's Loyola University, where she took a B.A. in 1976. She was admitted to the prestigious writer's workshop at the University of Iowa and was awarded the M.F.A. degree in 1978.

Sandra Cisneros is the author of some poetry collections, novels, essays and a book for juveniles. By and large her literary works are dedicated to feelings of alienation and degradation which are associated with poverty, divided cultural loyalties and different conflicts among the residents of a city district [7; 8].

One of the most famous novels written by Cisneros is *«The House on Mango Street»* which was published in 1983. The main protagonist, a Latina girl named Esperanza Cordero, describes the lives of Mango Street residents in a collection of vignettes which creates a whole novel. It also shows how Esperanza makes friends, develops her first crush, endures sexual assault and starts to write as both a way of expressing herself and a way to escape crowded Latino neighborhood where she lives.

Esperanza Cordero who moves with her family to a house on Mango Street depicts different characters, their cultural backgrounds and the way these characters are affected by poverty and restrictions of prescribed in the society gender roles: *We didn't always live on Mango Street. Before that we lived on Loomis on the third floor, and before that we lived on Keeler. Before Keeler it was Paulina, and before that I can't remember. But what I remember most is moving a lot. Each time it seemed there'd be one more of us. By the time we got to Mango Street we were six – Mama, Papa, Carlos, Kiki, my sister Nenny and me* [4].

The girl is ashamed about her family's poverty and name which is difficult to pronounce:

At school they say my name funny as if the syllables were made out of tin and hurt the roof of your mouth. But in Spanish my name is made out of a softer something, like silver, not quite as thick as sister's name – Magdalena – which is uglier than mine. Magdalena who at least can come home and become Nenny. But I am always Esperanza [4].

Her bitter experience of being raped forces her to mature extensively and the girl has a strong desire to escape the neighborhood and have her own house: *Not a flat. Not an apartment in back. Not a man's house. Not a daddy's. A house all my own. With my porch and my pillow, my pretty purple petunias. My books and my stories. My two shoes waiting beside the bed. Nobody to shake a stick at. Nobody's garbage to pick up after* [4].

I like to tell stories. I am going to tell you a story about a girl who didn't want to belong.

We didn't always live on Mango Street. Before that we lived on Loomis on the third floor, and before that we lived on Keeler. Before Keeler it was Paulina, but what I remember most is Mango Street, sad red house, the house I belong but do not belong to.

I put it down on paper and then the ghost does not ache so much. I write it down and Mango says goodbye sometimes. She does not hold me with both arms. She sets me free [4].

Although most of these vignettes are painful and sad, Sandra Cisneros doesn't write them with a sense of despair. Instead her main character displays a determination to persevere, to reach and to dream of a better life.

«The House on Mango Street» gives both solace and realistic lessons about cultural division, injustice

and loneliness. It is also distinguished by a great sense of optimism of its author.

Conclusions. The provided overview allows us to conclude that contemporary American literature helps its readers to construct their own perception of the multi-ethnic society where many different races, cultures and religions live together alongside each other. It is represented by a wide range of literary works in which women writers reflect on their experiences shaped by culture, color and gender. They have great respect for the value and importance of each individual and tend to emphasize the equality of all people regardless of their gender, ethnic or religious background.

The main common feature of the creative work of these contemporary American women writers is that although main characters created and found on the pages of their novels are completely different and their lives are full of misery, hatred, grief, despair and infinite sufferings, they are searching for who they are, struggling to find their place in the present-day world, striving for better lives without emotional pain and physical distress and are steadfast in adversity.

Prospects of further research. However, the undertaken study is not at the end of all aspects of investigation of creative work of contemporary American women writers throughout the contemporary period in American literature. Challenging directions of further scientific research can be as follows: the investigation of creative work by Claudia Emerson as a lacuna in the receptive practice of contemporary Ukrainian literature.

References:

1. Beloved – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.barnesandnoble.com/w/beloved-toni-morrison/1001875673?ean=9781400033416. – Назва з екрану. – (10.10.2014).
2. Beloved – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://panandthevarieurs.weebly.com/uploads/1/4/6/1/14618776/toni-morrison-beloved.pdf. – Назва з екрану. – (25.10.2014).
3. The Bluest Eye – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://memberfiles.freewebs.com/36/26/43092636/documents/Bluest%20Eye,%20The%20-%20Toni%20Morrison.pdf. – Назва з екрану. – (25.10.2014).
4. The House on Mango Street – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esl-bits.net/ESL.English.Learning.Audiobooks/Mango_Street/Part01/default.html. – Назва з екрану. – (25.10.2014).
5. Toni Morrison – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.biography.com/people/toni-morrison-9415590#synopsis – (15.10.2014).
6. Toni Morrison – Biographical – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1993/morrison-bio.html. – Назва з екрану. – (15.10.2014).
7. Sandra Cisneros [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.sandracisneros.com. – Назва з екрану. – (19.05.2014).
8. Sandra Cisneros: Biography, Poems & Quiz [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://education-portal.com/academy/lesson/sandra-cisneros-biography-poems-quiz.html#lesson. – (19.05.2014).
9. Song of Solomon – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cliffsnotes.com/literature/s/song-of-solomon/about-song-of-solomon. – Назва з екрану. – (15.10.2014).

Арістова Н.О.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

ЖІНКИ ПИСЬМЕННИЦІ У СУЧАСНІЙ АМЕРИКАНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Анотація
Стаття присвячена широкому колу літературних творів сучасних американських жінок письменниць. Проаналізована багатогранність та різноманітність сучасної американської літератури. У статті обговорюються расові, класові і гендерні питання, які жінки письменниці ставлять у своїх романах. Проведено короткий огляд творчості Тоні Моррісон та Сандри Сіснерос. Проаналізовані основні художні твори, в яких жінки письменниці роздумують про свій життєвий досвід.

Ключові слова: сучасна американська література, жінки письменниці, роман, літературний нарис, персонаж, романіст.

Аристова Н.А.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ЖЕНЩИНЫ ПИСАТЕЛЬНИЦЫ В СОВРЕМЕННОЙ АМЕРИКАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация
Статья посвящена широкому кругу литературных произведений современных американских женщин писательниц. Проанализирована многогранность и разнообразие современной американской литературы. В статье обсуждаются расовые, классовые и гендерные вопросы, которые женщины писательницы ставят в своих романах. Проведен краткий обзор творчества Тони Моррисон и Сандры Сиснерос. Проанализированы основные художественные произведения, в которых женщины писательницы размышляют о своем жизненном опыте.

Ключевые слова: современная американская литература, женщины писательницы, роман, литературный набросок, персонаж, романист.

УДК 821.111(94)-31

БАГАТОВЕКТОРНІСТЬ КОНЦЕПТУ СМЕРТІ У РОМАНІ «КРАДІЙКА КНИЖОК» МАРКУСА ЗУСАКА

Жорнокуй У.В.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Here is a small fact: You are going to die

Предметом аналізу цієї статті став концепт смерті у романі «Крадійка книжок» австралійського письменника Маркуса Зусака. Категорія смерті була проаналізована у трьох ракурсах – як наратор, як провідна тема твору та через символи, які розширюють танатологічну концептосферу. Також було досліджено функції смерті, що лише підтверджує різноплановість цієї категорії.
Ключові слова: концепт смерті, наратор, персонаж, роман, символ, сюжет, тема.

Постановка проблеми. Роман-бестселер Маркуса Зусака «The Book Thief» («Крадійка книжок»[1]) є широковідомим і читабельним твором в усьому світі. Звертаючись до, здавалося б, ненової теми війни, цьому австралійському письменнику вдається розкрити її по-новаторськи. У романі Маркуса Зусака оповідачем є сама смерть, яка розповідає історію звичайної дівчинки під час Другої світової війни. Зображення подій саме з такої перспективи є несподіваним: наратор не викликає страху, навпаки, – певну симпатію; також Німеччина й події, які відбуваються у зазначений час, показані очима дитини, за національністю *німкені* (виділення наше – У. Ж.), а не очима стороннього оповідача, з позиції зовні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з обраної теми. Творчість Маркуса Зусака є недослідженою в українському літературознавстві, що поглиблює актуальність нашої розвідки. Метою нашої статті, таким чином, є комплексне дослідження категорії смерті у романі «Крадійка книжок» в різних ракурсах, що певним чином заповнить існуючу лакуну в рецепції творчості Маркуса Зусака у вітчизняному літературознавстві.

Виклад основного матеріалу.

Смерть як наратор

Через розповіді наратора, автор формулює основну ідею твору: дуалізм людської природи, загадку якої смерть намагається розкрити упродовж усього роману, бо саме людина чинить злодіяння та руйнування під час війни. Через використання контрастів Маркус Зусак відтворює доволі несподіваний концепт краси, виявної в потворності зальнопостулюваної ідеології нацизму, найповніше відображений на прикладі Руді Штейнера, друга Лізель з моменту її переїзду до прийомних батьків. З одного боку, перед нами ідеальний представник «обраної нації», доказом чого були риси зовнішності хлопця – блакитні безпечні очі та біляве волосся, а з іншого – його вчинки свідчать про прихильність до євреїв (хоч під час війни Руді голодував, але одного разу він поклав хліб на дорозі, якою марширували євреї до табору смерті Дахау, чим наражав себе на небезпеку). Значення цього прояву доброти посилюється в умовах тодішньої нацистської Німеччини. Характерно, що саме оповідач-смерть, забігаючи наперед зі словами «he didn't deserve to die the way he did» [2, p. 167], передає всю глибину цієї проблеми.

Функції смерті у творі

По-перше, всезнаючий оповідач розповідає те, *що* вам потрібно знати в певний момент знайомства з твором, *коли* краще це дізнатись, і навіть часто *до того*, як читач хотів би це знати. Часто саме смерть інформує про подальшу трагічну долю деяких персонажів («A Small Announcement About Rudy Steiner», с. 167). Вважаємо, що автор цю роль покладає на оповідача свідомо, щоб поглибити абсурдність самої світобудови, наголосити на тому, що під час масових смертей аксіологічні виміри як суспільний регулятор уже не спрацьовують.

По-друге, будучи всезнаючим оповідачем подає не просто окремі біографічні факти із життя персонажів, а й деталізує, даючи у такий спосіб вичерпну характеристику кожному з них (наприклад, «Some Facts About Hans Hubermann», с. 24). Характерно, що смерть при цьому не є до кінця відстороненою, навпаки, простежуємо й її суб'єктивне ставлення до зображуваних людей.

По-третє, часто оповідач або устами своїх персонажів критикує ставлення суспільства до євреїв («A Guided Tour of Suffering», с. 94). Саме тріумф любові над ненавистю у відношенні до згаданої нації є одним із проявів дуалізму людської природи. Ця думка найповніше розкрита через стосунки Лізель та єврея Макса, якого прийомні батьки дівчинки переховували у себе в підвалі під час Голокосту. У тогочасній Німеччині їхні стосунки постають як непокора закону, яким була ідеологія нацистів. Парадоксально, але саме загальна суспільна ненависть, жорстокість і гніт німцями євреїв зумовлюють знайомство Лізель і Макса. Через зображення саме їхніх стосунків смерть доводить, що серед панuючого зла існують проблиски добра, які простежуємо навіть в незначних, у сучасній перспективі, вчинках. Під час згадуваного вище маршу євреїв середмістям Лізель, помітивши Макса в натовпі, вибігла, щоб обійняти його. Навіть відчуваючи, що «never had movement been such a burden. Never had a heart been so definite and big in her adolescent chest» [2, p. 342]. Маркус Зусак зобразив цей факт, щоб показати наскільки сильним є почуття любові у порівнянні із страхом перед можливою небезпекою чи покарання.

По-четверте, смерть веде не тільки оповідь, задаючи тон усьому сюжетові, а й бесіду з самим читачем, неодноразово запитуючи його, роблячи реципієнта не просто пасивним поглиначем текстової інформації, а й учасником самих подій.

По-п'яте, здебільшого фокусуючи усю увагу реципієнта на інтерпретації двоякої суті людини, смерть хоче спростувати й уявлення про себе. Оповідач намагається довести, що він лише виконавець машини, якою управляє хтось на зразок Гітлера чи Сталіна. Політика подібних диктаторів перестає бути явищем лише суспільно-історичним; вона на-

[1] Тут і надалі переклад назви аналізованого у статті твору наш – У. Ж.

© Жорнокуй У.В., 2014

буває символічного характеру, і використовується автором як категорія аксіології зі знаком «-». У романі «Крадійка книжок» Маркус Зусак через неологізм «Fűhrered» [2, p. 70] у описі зовнішності рідного сина Хуберманів передає усю отруйність цієї політики для людини.

Смерть як тема

У романі «Крадійка книжок» Маркус Зусак звертається до багатьох тем, проте виділимо дві із них, розвиток яких іде паралельно: це тема смерті та сила слова. На початку твору його головна героїня Лізель має неясне уявлення про танатос як онтологічну категорію, але саме через здобуття знань воно розширюється аж до усвідомлення ролі людини в масових проявах смерті. Через абсурдність цієї категорії, риса яка стає особливо виразною у творах на воєнну тематику, автору вдається відобразити проблему аксіологічної кризи, коли межа між моральними цінностями стирається, набуваючи нових вимірів. «The dark, the light. What was the difference?» [2, p. 68]. Масове знищення євреїв прикриваються пояснюється добрими намірами – очистити націю від «сміття» (саме це порівняння є наскрізним у «Крадійці книжок»).

Відчуття абсурдності посилюється введенням опису про першу книгу, яку підібрала на кладовищі, де похоронили її брата, Лізель. Назва книжки говорить сама за себе – «The Grave Digger's Handbook», що увиразнює проблему перетворення смерті у «продукт масового виробництва», а це свідчить про знецінення людського життя як такого.

Через використання образу смерті як оповідача Маркусу Зусаку вдається передати події у творі очима стороннього, подати погляд зовні на все, що відбувається. У цей же спосіб автор уникає клішованого зображення/змалювання концепту смерті без надмірної натуралізації чи, навпаки, – зайвої героїзації та романтизації смерті як речі-у-собі. Маркусу Зусаку вдається передати увесь трагізм і руйнівний характер війни, не вдаючись до деталей, пов'язаних з руйнівним характером смерті, особливо у масових прояв. Стиль письменника місцями навіть постає як доволі «солодкий», але позиція автора при цьому не носить відстороненого характеру завдяки суб'єктивізації позиції наратора.

Розповіді смерті носять двоякий характер – вони не тільки позитивні, а, як було сказано, трагічні, що зближує її із самим життям, нейтралізуючи при цьому негативне ставлення до неї. Через набуття масового характеру під час Голокосту та Другої світової війни смерть втрачає усі риси пов'язані з нею в одиничних проявах: страх перед нею, потворність, безжалісність тощо. Про цей тип суспільного ставлення до танатосу згадував ще Філіп Ар'єс, називаючи його – «смерть перекручена». Таке бачення смерті, на думку дослідника-медієвіста, характерне для XX століття, коли людина витісняє танатос із свідомості. Невипадково, в одному із епізодів твору смерть констатує: «I have observed and been horrified by humans» [2, p. 30]. Це шокуюче, на перший погляд, твердження найповніше відображає реалії війни, коли традиційне уявлення про смерть стирається, а на перший план виходить руйнівна здатність самої людини.

Смерть у романі «Крадійка книжок» набуває людських рис також і через її здатність співчувати іншим. Вона переживає не тільки через численні людські смерті, для неї найскладніше справитись із болем тих, хто вижив: «It was the survivors I couldn't stand to look at... They had torn hearts. They had beaten lungs» [2, p. 8]. Танатос Зусака має людські емоції, володіє здатністю не просто думати, а критично розмірковувати над тим, що правильно, а що ні. Незважаючи на те, що, по суті, усі події відбуваються навколо неї, що людина залежить від неї, смерть все-таки заздрить нам: «Still, they have one thing I envy. Humans, if nothing else, have the good sense to die» [2, p. 332], а це тому, що вона застрягла у цьому світі постійних воєн і ненависті, де для неї немає виходу. Смерть, вважаючи, що звільняє помираючого від болю, страху, ненависті, порушує ще одну проблему – танатос як звільнення від обтяжуючого життя, що є одним із ключових постулатів екзистенціоналізму.

Часто роман «Крадійка книжок» називають «a love letter to books» («любовний лист книзі»), що без перебільшення відображає суть головної ідеї, проте додамо, що, це, насамперед – гімн любові до слова, і саме цей мотив відтворений письменником найбільш символічно. Наприклад, слова не тільки звучать, Лізель навіть одного разу, після їх наполегливого вивчення, «was watching the words» [2, p. 46]. У процесі навчання дівчинка і її батько використовують усе, що може допомогти здобути знання, навіть стіну у підвалі їхнього дому, проте уже «after a month, the wall was recoated, a fresh cement page» [2, p. 46]. Символічно, що для дівчинки знання навіть мають запах керосину, адже саме керосинова лампа була засобом освітлення кімнати в час навчання.

Незважаючи на двомовний характер (особливо у діалогах простежуємо німецькі узуалізми), автору вдається підібрати вдалі в рецептивному плані слова.

Смерть як оповідач основного сюжету роману «Крадійка книжок» і різноманітних довідок, часто на початку твору, про персонажів чи суспільно-історичні події є зв'язною структурно-композиційною ланкою. Кожна частина аналізованого роману Маркуса Зусака, навіть коли зображає факти в доволі хаотичному прядку, не сприймаються реципієнтом відокремлено, а, навпаки, як у нерозривній єдності.

Символіка смерті

Як було сказано, більшою трагедією під час війни було не вмерти, а вижити. Тричі смерть безпосередньо перетинається з головною героїнею Лізель Мемінгер, проте усі рази вона забирає близьких дівчини. Маркус Зусак, звертаючись до певних кольорів як ключових деталей в описі цих зустрічей, дає читачеві ключ до розуміння, що стало причиною смертей такої кількості людей.

Уперше смерть знайомить нас з головною героїнею «Крадійки книжок» взимку на залізниці. В описах цієї зустрічі простежуємо використання автором білого кольору («I studied the blinding, white-snow sky who stood at the window of the moving train. I practically inhaled it, but still, I wavered. I buckled – I became interested. In the girl. Curiosity got the better of me, and I resigned myself to stay as long as my schedule allowed, and I watched» [2, p. 10]). Того разу смерть «забрала» душу молодшого брата Лізель.

Удруге смерть зустрічається з Лізель, коли розбився літак з американським пілотом на борту. Друг дівчинки, Руді Штайнер, кладе в руки померлому плюшевого ведмедика, що виглядає в рамках тогочасної ситуації доволі гротескно. Характерно, що обличчя пілота застигло в посмішці, а смерть називає це «final dirty joke» [2, p. 12] або «another human punch line» [2, p. 12], вкотре підкреслюючи усю абсурдність екзистенції. Забираючи душу померлого, оповідач розповідає про хвилинне потемніння, а тому символом цієї другої зустрічі є чорний. Більше того, метафоричність кольору по-

глиблюється, коли реципієнт дізнається, що Лізель і Руді щойно вийшли з бомбосховища.

Остання зустріч відбулась під час масового бомбардування району, в якому проживала крадійка книжок Лізель з однойменного роману Маркуса Зусака. На загальному фоні помітно виділяється полум'яно-червоне небо: «The sky was like soup, boiling and stirring. In some places, it was burned. There were black crumbs, and pepper, streaked across the redness» [2, p. 14]. Повсюди купами лежать мертві тіла, і смерть на своє ж запитання – чи доля, чи невезіння зумовило таку кількість трупів – відповідає: «Let's not be stupid... It probably had more to do with the hurled bombs, thrown down by humans hiding in the clouds» [2, p. 13].

Білий, чорний і червоний – кольори, з якими у Лізель асоціюються дні втрати близьких їй людей. «They fall on top of each other. «The scribbled signature black, onto the blinding global white, onto the thick soupy red» [2, p. 14]. Саме вони формують кольорову гаму прапору Третього рейху, який сам по собі є уособлення всюдисущого зла, що несе з собою смерті мільйонів людей – у глобальному вимірі, загибель батька, брата, друга – у індивідуальному ракурсі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, смерть у романі Маркуса Зусака «Крадійка книжок» є категорією різноплановою, яку автор використовує на кількох текстових рівнях – сюжетно-композиційному, ідейно-тематичному, символічному. Зображення танатосу в різноманітних парадигмах дає змогу авторові підкреслити думку, що не варто боятися смерті як фізіологічної кончини, а тієї, яку несе з собою людина: «A last note from the narrator: I am haunted by humans» [2, p. 366]. Проте аналіз категорії смерті – це лише одне із можливих досліджень в рамках згаданого твору, що свідчить про безліч інших перспектив для його інтерпретації.

Список літератури:

1. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти / Ф. Арьес; пер. с фр.; общ. ред. Оболенской С. В.; предисл. Гуревича А. Я. – М.: Издательская группа «Прогресс» – «Прогресс-Академия», 1992. – 528 с.
2. Zusak M. The Book Thief [Electronic source] / Markus Zusak. – New York: Alfred A. Knopf Publishing House. – 370 p. – Title taken from the screen: http://teacherweb.com/GA/MarionCountyMiddleHigh/RLuten/the-book-thief-markus-zusak.pdf

Жорнокуй У.В.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

МНОГОВЕКТОРНОСТЬ КОНЦЕПТА СМЕРТИ В РОМАНЕ «ВОРОВКА КНИГ» МАРКУСА ЗУСАКА

Аннотация
Предметом анализа этой статьи стал концепт смерти в романе «Воровка книг» австралийского писателя Маркуса Зусака. Категория смерти была проанализирована в трех ракурсах – как рассказчик, как ведущая тема произведения и через символы, что расширяют танатологическую концептосферу. Также было исследовано функции образа смерти, лишь подтверждает его разноплановость.
Ключевые слова: концепт смерти, рассказчик, персонаж, роман, символ, сюжет, тема.

Zhornokui U.V.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

DIVERSITY OF THE CONCEPT OF DEATH IN «THE BOOK THIEF» BY MARCUS ZUSAK

Summary
The article deals with the concept of death in the novel «The Book Thief» by Australian writer Markus Zusak. The category of death was analysed according to three interpretational directions – as the narrator, as the main theme and within its symbols, which enrich thanatological concept sphere. The functions, which are displayed by death, were also researched to prove its interpretational diversity.
Keywords: concept of death, narrator, character, novel, symbol, plot, theme.

УДК 811.161.2'374

KEY TASKS AND PROSPECTS OF TERMINOGRAPHY

Ivanova O.V.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

The main point of terminography as a science is considered, descriptive and prescriptive terminography is investigated. The concept of «terms» as the objects of terminography is explored; the key problems of their industrial distribution are identified. The question on standard and standardization in Ukraine is touched and special attention is concentrated on the basic stages of standardization and peculiarities of terminography standards are characterized. Structural components of the article of terminology dictionary are described.
Keywords: terminography, term, standards, standardization, terminology dictionary.

Introduction. Scientific and technical progress is predetermined by the intensive development of science and technology, which brings noticeable changes in the different areas of knowledge. Such a stormy development, according to L. Symonenko, contributes the emergence of new concepts and terms on their denotation, increases the amount of particular branches of scientific terminology, predetermines the dynamics of the linguistic system, which needs revision, systematization, and codification of considerable amount of linguistic material [6, p. 10]. Thus, we may define terminography as a set of practices and methods used for the collection, description and presentation of terms. To cope with such demanding requirements, terminographers had to develop the theoretical basis and the specific methodology of terminography, as a distinction from those of lexicography.

Analysis of the latest research studies and publications. The last decade has witnessed a genuine «hunt» for differences between terminography and lexicography (Bergenholtz and Kaufmann, 1997). We consider it is due to the analysis of these rather artificial «contradictions» that terminography succeeded to clarify its peculiarities. Although various synonyms have been used in the literature, nowadays terminography is contrasted to lexicography, a fair choice, in our opinion, considering, at least, the formal aspect and the etymology of the two terms [7, p. 60].

In Ukraine terminography was an object of research of modern linguists time and again, to whom, in particular, S. Grynev, Z. Komarova, Yu. Marchuk, V. Dubichinskyy, V. Scherbyn belong. In Ukrainian linguistics at the present stage theoretical principles of terminography have been probed by O. Kocherga, N. Nepyivoda, V. Ivaschenko, M. Komova, L. Boyarova, L. Symonenko, I. Kochan and others.

Ukrainian linguistics pay more attention to the problems of creation, operation and unification of technical terms, as the standardization of the science language since Ukrainian independence. In 1992 State Standard of Ukraine together with the Ministry of Education and Science of Ukraine initiated the creation of the Technical Committee for Standardization of scientific and technical terminology. Ukrainian Terminological Society which was founded in 2000 coordinates the cooperation with European Committees for exchanging terminological data.

The aim of the research is to show the peculiarities of terminography, to prove the necessity of uniform theoretical principles in compiling terminological dictionaries and creating new qualitative Ukrainian bilingual terminological dictionaries.

Presentation of basic material of the research. Terminography is one of the most important human activities in the field of terminology, whose aims are to systematize, organize and unify scientific terminology.

Scientists distinguish:

· descriptive terminography, the main task of which is the development of exact, short and simple interpretations of terms;

· prescriptive terminography, a primary purpose of which is eliciting what term it is expedient to use in one or another situation of written and verbal communication [3].

Ukrainian terminography has considerable achievements. Acording to the different estimates during the 90s of the XX century and the beginning of the XXI century over 700 terminographic works in different areas of knowledge were published. Unfortunately, the fact that their considerable part was entitled at the discretion of their authors who had no experience in lexicographic work brought the following results: nonconformities with laws of development of not only language but also branches of knowledge. This negative influence on dictionary creation happened because of the absence of theoretical principles of modern terminography of special lexis.

As terminology is quite an interdisciplinary science, more people are involved in compiling terminographic products, such as: experts in subject fields, terminologists, interpreters, teachers of special languages, terminology centres, standardization institutions. The main task of Ukrainian terminologists is to make the unique methodological principles and methods of their compilation; the solution of a number of matters connected with understanding of content and limits of the special vocabulary, determination of its basic concepts (term, nomen, professionalism).

Major problems of the modern terminographical theory are:

· development of methodological principles of terminological dictionaries;

· creation of scientifically grounded typology of special dictionaries;

· development of invariant project of dictionary for the description of different special layers of vocabulary;

· determination of basic parameters of terminology dictionaries;

· preparation of principle requirements to terminographic works;

· study of macro- and microstructure of the dictionary;

· analysis of ways of selection of terminological dictionary;

· establishment of basic receptions of terms description;

· computer use in creating terminological dictionaries.

Terminography performs the following functions:

· systematization;

· information sharing;

· training.

© Ivanova O.V., 2014

In the light of the stratified model of vocabulary of functionally related texts scientists usually point out five different layers that are connected functionally: a) general vocabulary; b) general and special nonterminological vocabulary; c) general and special terminology; d) industry-wide terminology; e) terminology of separate industries [5, p. 81].

In this connection, taking into account belonging of terminological vocabulary to three of these layers, terminographers select three kinds of high-quality excellent dictionaries:

1) general scientific and general technical;
2) terminology dictionaries;
3) highly-technical dictionaries.

Requirements for the terminological dictionaries include:

· comprehensive scope of the special vocabulary of selective subject industry;

· a presence of necessary information about the special lexical units;

· no extra information, which increases the volume of dictionary and complicates searching of relevant information;

· standardization of lexicography and unit references of the same types of dictionaries in order to simplify their usage;

· maximal harmony between all elements of the methodical settings and dictionary composition [2, p. 50].

Terminology in a certain sense is always concept-based: it deals with concepts of a special subject field and their denomination. It is independent and is not connected to a particular language. It is based on a language-underlying conceptual structure of the mind. But in most cases it finds expressions through the language.

Term is an object of terminography study. Term (latin terminus «boundary», «border») – is a special word or phrase, taken in a particular professional field and used in special circumstances. Term is a member of a specific terminology that refers to one or another field of science, technology, manufacturing, the conceptual meaning of the term is determined by its place in the terminology. Every term has its own definition (exact scientific definition) together with other terms of the same subject area. Terms usually have unambiguous definitions within their field of terminology unlike common words. The same word can be a term of various branches of knowledge and can enter into homonymous relations. Terms are opposed to general vocabulary and connect with certain scientific conception: the results of scientific research and their theoretical comprehension are reflected in a term.

The term is an integral unit of terminological system. Terminosystem is a complex of terms which adequately express the system of concepts of the theory of special sphere of human knowledge or activity and correlated with each other on a conceptual, derivative, semantic and grammatical levels.

In the process of compiling terminology dictionaries the so-called cross-branches terms can be problematic. These are considered such terms which with identical or slightly different understanding of a concept are present in several particular branch terminology systems.

An ideal and probably the most successful method of unambiguous correlation of signified and designating words is where each term always corresponds to only one concept and vice versa. Standardization serves as a means of such correlation, and terminographic verbalization is standards for terms. Codification of the terms is a systematization of terms in dictionaries, reference books, guiding speakers for their correct use.

Standardization of terminology is making of terms, standards, term-standards, setting of norms of terminology within the limits of one country (if it is the national standard) or within the limits of the group of countries (if it is an international standard). The standardized terminology is mandatory for the use in official scientific, business and industrial texts.

The dictionary of system type which has official, public and law nature is called the standard on terms and definitions. The most part of the requirements of terminology standards are obligatory for the use in the different types of documents. But there are also recomendation requirements.

For a long time absence of broadly accepted standards for sharing terminological resources and the incompatibility of competing or overlapping standards is limited if they cannot be easily implemented in concrete industrial environments. These circomstances which are important for terminography should be taken into account for any future-oriented activities that aim improving the situation.

Fundamentals of standardization of terms were established in Germany at the end of the XIX century – the beginning of the XX century, when in many terminological systems the necessity to put the accumulated terminology in order, to identify the boundaries of industry terminology and to clarify the meaning of each term emerged. Theoretical bases of standardization of terms were developed by the German scientist V.Vyuster. Powerful scientific terminology school under the direction of D.Lotte was created in Soviet Union, in particular, which studied the problems of setting the norms of terminology.

A concept of state standardization, metrology and certification approved by the government was developed in the State Standard of Ukraine. In July 1992, according to the joint order of the Ministry of Education and State Standard of Ukraine the Technical Committee for Standardization of scientific and technical terminology was created.

There are national standards, international (over 200), regional standards for companies and international organizations. For example, we have national standards for the secondary and higher education in Ukraine, but unfortunately not all standard for higher school specialties have been worked out yet.

Active process of harmonization of national standards (NS) with international ones (IS) has been going on for over ten years. According to the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the State Standardization Program 2006-2010», 8570 national standards have already been brought into conformity with international and regional standards.

The necessity of IS implementation, first of all, concerns terminology as basic factor of the process of standards concordance. Any sphere of activity of society is impossible without professional terminology.

The law of Ukraine «On standardization» sets legal and organizational principles of standardization in Ukraine and is directed on providing single technical policy in this sphere.

The subject of terminology standards covers almost all spheres of human activity. A volume, as a rule, does not exceed 200-300 terminology units. The structure of standard is expressly compatible. It includes an introduction, basic part, indexes and additions.

Introduction contains information about the sphere of prevalence of standard, specifies the objects of standardization, gives other data. The main part is an aggregate of the terminology articles. A

vocabulary entry contains the standardized terms, synonyms, equivalents by the basic European languages (usually English, German, French) and determination, sometimes with illustrative materials (by graphic arts, drawings, pictures).

There are several features of terminology standards:

· acceleration capacity, which is realized by their systematic verification, review, introduction of amandments for their providing in accordance with the latest achievements in science and technology;

· obligation of coordination and interrelation of all terms and determinations set in numerous standards for providing unity and integrity of the standardized terminology;

· necessity of compliance of set terms with normative, technical and several other documents.

Preparation of a standard usually consists of research of terminology of a specific field of knowledge and its use, the development of logical and conceptual systems within this industry and official approval and implementation of this standard by the authoritative group of scientists-experts in the function of a state document.

Basic stages of standardization are the following:

1. Systematization of concepts of particular branch of science or technology; their division into categories (objects, processes, qualities, sizes and others); differentiating of generic and specific concepts;

2. Selection of all terms of industry taken for Standardization (terms choose from the dictionaries of different edition years, articles, textbooks, periodicals, manuscripts and other resources);

3. Division of terms into groups:

· particular area terms;

· cross-cutting;

· general scientific (general technical).

Only terms in particular area should be the subject of Standardization.

4. A selection of a normative term out of the group of terms-synonyms (other terms are given also, but marked as «non-recommended»);

5. Search of English, German, French, Russian and others equivalents out of the proper international standards;

6. Giving a difinition of a notion in Ukrainian;

7. Reviewing standards by specialists and linguists.

Ready made article of standard has the following structure:

1. The name of the notion in Ukrainian;
2. Abbreviated form of the term;
3. Unauthorized (non-recommended) synonym;
4. Generic notion;
5. Specific notion;
6. Equivalents in English, German, French, Russian and other languages;
7. Definition;
8. Formula or recording arrangement.

Conclusions and prospects of further reserch. Since terms are created in order to provide accurate and precise communication among professionals in various fields, the principle of univocity – one term assigned to one concept – still has an important role in terminography. Ukrainian terminology is developing swiftly: annually plenty of particular branch terminology dictionaries are published in accordance to national and international standards, methodology of working and fixing of terms gets better in lexicographic works, the new areas of knowledge are worked over. Challenging directions of further scientific research can be as follows: determination of main parameters of terminology dictionaries; development of principle requirements for terminology works; introduction of computerization at drafting of terminology dictionaries.

References:

1. Дубичинский В.В. Терминографическая проблематика // Сучасні проблеми термінології та термінографії: Тези доп. міжнар. наук. конф. – К., 2000. – С. 6-7.
2. Гринёв С.В. Введение в терминологическую лексикографию: Учебное пособие / С.В. Гринёв. – М., 1986. – 103 с.
3. Іващенко В.Л. Концептуарія основних понять термінографії / В.Л. Іващенко / [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://term-in.org/goods/15-1-1-1/category/29/
4. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. – Bialystok, 1998. – 181 с.
5. Морковкин В.В. Опыт идеографического описания лексики / В.В. Морковкин. – М.: Изд. Моск. ун-та, 1977. – 168 с.
6. Симоненко Л. Актуальні проблеми сучасного українського термінознавства / Л. Симоненко // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. [відп.ред. проф. Л.О. Симоненко]. – К.: КНЕУ, 2009. – Вип. VIII. – С. 9-15.
7. Ciobanu G. Pecularities of Terminography / G Ciobanu //Buletinul Ştiinţific al Universităţii «Politehnica» din Timişoara. – Tom 2. Seria Limbi moderne. – 2003. – P. 59-64.

Іванова О.В.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

КЛЮЧОВІ ЗАВДАННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ТЕРМІНОГРАФІЇ

Анотація
Розглянуто сутність термінографії як науки, досліджено описову і приписову термінографію. Розкрито поняття «термінів» як об'єктів термінографії, визначено ключові проблеми їх галузевого розподілу. Порушено питання стандартів і стандартизації в Україні. Зосереджено увагу на основних етапах стандартизації й охарактеризовано особливості термінографічних стандартів. Описано структурні елементи статті термінологічного словника.
Ключові слова: термінографія, термін, стандарти, стандартизація, термінологічний словник.

Иванова О.В.
Национальный университет биоресурсов и природоиспользования Украины

КЛЮЧЕВЫЕ ЗАДАЧИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ТЕРМИНОГРАФИИ

Аннотация
Раскрыто сущность терминографии как науки, исследовано описательную и приписательную терминографию. Раскрыто понятие «терминов» как объектов терминографии, определены ключевые проблемы их отраслевого распределения. Затронут вопрос стандартов и стандартизации в Украине. Сосредоточено внимание на основных этапах стандартизации и охарактеризированы особенности терминографических стандартов. Описаны структурные элементы статьи терминологического словаря.
Ключевые слова: терминография, термин, стандарты, стандартизация, терминологический словарь.

УДК 811.161.2

ЯДЕРНА ЗОНА ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО ПОЛЯ КОНЦЕПТУ «ДУМКА»

Полиця Т.Д.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті визначено одиниці ядерної зони фразеологічного поля концепту «думка». Проаналізовано їх семантико-ступеневу градацію. Описано структурні особливості та лексико-парадигматичні зв'язки. Розглянуто фразеосемантичну структуру лексеми *думка* в українській мові. Схарактеризовано фразеотворчі когнітивні моделі.
Ключові слова: концепт, об'єктивація концепту, фразеологічне поле, ядерна зона фразеологічного поля, семантико-ступенева градація.

Постановка проблеми в загальному і її зв'язок з науковими і практичними завданнями. Друга половина XX століття у мовознавчій науці позначена розвитком когнітології та когнітивної лінгвістики, все більше учених звертаються до проблеми концепту, його мовної реалізації, ціннісної орієнтації, комунікативної значущості (А. Бабушкін, Ю. Степанов, М. Алефіренко, В. Маслова, О. Селіванова, З. Попова, Й. Стернін, О. Борисов, Н. Мех, Я. Купіна, І. Іванова, Ж. Краснобаєва-Чорна, Т. Рудюк) та ін.

На фоні загальної антропоцентричної спрямованості сучасних лінгвістичних студій на вивчення та опис вербалізованих фрагментів внутрішнього світу людини, малодослідженою постає фразеологічна підсистема сучасної української мови, що представлена номінаціями концепту «думка».

Матеріалом даної розвідки є складена методом суцільної вибірки картотека українських народних фразеологізмів, зафіксованих у фразеологічних словниках української мови, зокрема у двотомному академічному фразеологічному словнику української мови, укладеному В. Білоноженко, В. Винником, І. Гнатюк, фразеологічному словнику української мови Г. Удовиченка, В. Ужченка та Д. Ужченка, Ю. Прадіда, а також у Словнику української мови в 11-ти томах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на чималу кількість досліджень присвячених концепту, досі немає єдиного загальноприйнятого визначення згадуваного поняття. Це пов'язано з тим, що, по-перше, кожен дослідник визначає його по-своєму; по-друге, саме поняття «концепт» є розмитим, його часто плутають із сумісними поняттями. В. Маслова відсутність єдиного визначення концепту пояснює складністю багатовимірності його структури, зокрема наявністю соціо-психо-культурного компонента, який більшою мірою переживається носіями мови, включає асоціації, емоції, оцінки, національні образи й конотації [5, с. 50].

Спільним у розумінні концепту є те, що його пов'язують зі свідомістю (концепт перебуває у свідомості), мовою (мова та мовлення – сфери, в яких опредметнюється концепт) та культурою (культура детермінує концепт), які між собою теж певним чином взаємодіють: мова є водночас і частиною культури, і зовнішнім її фактором; категорії свідомості реалізуються в мовних категоріях та одночасно детермінуються ними [4, с. 76].

У пропонованому дослідженні концепт визначаємо як ментальну одиницю, в якій закладено певну інформацію, знання, зумовлені особистим чи суспільним досвідом, що знаходить вияв у вербальних та невербальних знаках.

Актуалізація конструкцій свідомості відбувається через систему мови. Одиниці фразеологічного рівня мови, що вербалізують концепт, відрізняються від інших мовних знаків образністю, національним колоритом. У них яскраво виявляється «національне сприйняття мовної картини світу, віддзеркалення характерних особливостей культури й побуту, народних звичаїв, історичного минулого» [9, с. 3].

Об'єктивацію концепту фразеологічними одиницями І. Голубовська та С. Воркачов називають одним з основних принципів його визначення [1, с. 77; 2, с. 91]. Через фразеологічну репрезентацію, на думку А. Загнітка, простежується культурне напрацювання і значущість концепту [3, с. 39]. Фразеологічні номінації розширюють та доповнюють концептуальний зміст.

Фразеологічну та паремійну актуалізацію концептів досліджували також О. В. Дуденко (2002), О. О. Селіванова, О. О. Близнюк (2008), Ж. В. Краснобаєва-Чорна (2009), Т. Рудюк (2010), С. Н. Денисенко (2010), А. П. Бабушкін (1997), І. Г. Вражнова, А. М. Емірова, Л. В. Басова (2004), К. А. Жуков (2004), А. В. Свиридова (2008), Л. Г. Золотих, М. Ф. Алефіренко, І. С. Блінова (2009), О. М. Шевченко (2009), К. С. Волошина (2010), Г. Р. Малиновська (2010) та інші.

© Полиця Т.Д., 2014

Мета статті полягає у виявленні й описі фразеологізмів, що об'єктивують концепт «думка», зокрема тих, що формують ядерну зону його фразеологічного поля; встановлення їх структурно-семантичних особливостей та фразеотворчих метафор.

Виклад основного матеріалу. До одиниць фразеологічної об'єктивації концепту «думка» відносимо стійкі вирази з архісемами «продукт мислення», «намір, замисел, задум», «процес мислення», «те, чим заповнена свідомість», «система переконань, поглядів, уявлень», у структурі й тлумаченні яких наявна лексема ім'я концепту, лексичні одиниці її деривaційного поля, синоніми та похідні від них, а також фразеологізми, у складі яких немає імені концепту, що дає підстави кваліфікувати їх як «концепт-ситуативні вирази».

Сукупність фразеологічних одиниць, що вербалізують концепт «думка» кваліфікуємо фразеологічним полем (ФП). Це градуально-зональне об'єднання ФО, що структурується навколо відповідного поняття та виявляє себе в семантичній кореляції структурних одиниць. Дотримуємося традиційного погляду щодо виділення ядра поля, приядерної зони, близької, далекої та крайньої периферії.

Ядерну зону ФП досліджуваного концепту репрезентують семантично неоднорідні ФО, тобто одиниці різної семантико-ступеневої градації, у складі яких наявна лексема *думка*. Семантико-ступеневу градацію таких одиниць визначаємо відповідно до ступенів полісемізації та відтінків значення лексеми *думка*.

Ступені полісемізації – градуальне відношення сем у смисловій структурі багатозначного слова.

Лексико-семантичне ядро ФП концепту «думка» формують ФО, об'єднані за семемою «процесс мислення». Його можна структурувати за кількома моделями в такій послідовній градації, наприклад:

· (1) «думка як власне процес думання = мисленнєвий процес у різних його виявах – обдумування / пригадування / уявляння / розмірковування / міркування / усвідомлення / розуміння / замислювання»: ***перебирати / перебрати у пам'яті (в голові, у думці)*** «обдумувати щось, пригадуючи або уявляючи у точній послідовності щось». *Він перебрав у думці усі діла, які траплялись в волості за останні часи* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 489); ***прикидати / прикинути в голові (в думках, думкою)*** «уявляти план дій, розмірковувати над чимось». *Вигрівались [селяни] на нежаркому осонні і прикидали в думках, до чого братися тепер, з якого діла розпочинати своє труднее життя на великому згарищі війни* – Ю. Бедзик (СФУМ, с. 561); ***казати (говорити і т. ін.) собі на (в) думці (думках)*** «міркувати, думати». *Поглядаючи на своє зібрання, казала [відьма] собі на думці: – Є усяке; не піду до людей позичати* – Г. Квітка-Основ'яненко (СУМ, т. II, с. 435); ***снуватися в голові (в думках)*** «виникати в уяві, думатися». *А Степану мріялося, снувалось у думках: заживемо, забагатіємо* – В. Вільний (СФУМ, с. 672); ***узяти на думку*** «почати думати». *Він зараз узяв на думку, як би то йому свого сотника зовсім з'їсти* – Г. Квітка-Основ'яненко (СУМ, т. 2, с. 437); ***ловити / зловити (рідше упіймати, піймати і под.) себе на думці*** *який* «усвідомлювати, розуміти щось». *Ловила себе на думці, що пишається сином. Але на те вона й мати* – І. Цюпа [СФУМ, с. 351]; ***залітати (залетіти) в думках (думкою, думками)*** куди «думаючи, уявляти себе де-небудь в іншому місці». *Залітала в думках далеченько і Явдоха, поспішаючи за синовою долею* – О. Ільченко (СУМ, т. 3, с. 192); ***майнути думкою*** «подумавши про що-небудь, уявно перенестись туди». *Потім [Косинський] думкою майнув на вал фортеці, згадався посланець у ворожий табір* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 364); ***заглиблюватися у [власні] думки*** «глибоко замислюватися над чимось». *Гомінкий натовп на палубі пасажирів і пасажирок не давав замислюватись, заглиблюватись у власні думки і почувати себе самотнім* – Г. Шкурупій (СФСУМ, с. 182); ***думки ходором заходили*** «хто-небудь втратив ясність, чіткість, послідовність мислення». *Чіпка стояв, як зачумлений. Думки його ходором заходили* – П. Мирний (СФУМ, с. 22); ***пішла ходором думка за думкою*** «хто-небудь втратив ясність, чіткість, послідовність мислення». *Максимові хотілося самому битись, рубатись.. З ким же його?. Де його?. Пішла ходором думка за думкою* – П. Мирний (СФУМ, с. 22); ***думка спала / спадає [на розум]*** «хто-небудь додумався до чогось». *Хто б міг подумати, що доведеться воювати не лише з армією, а з цілою Росією. Ні, такі думки не спадали Наполеонові – П. Кочура* (СФУМ, с. 221).

Перший ступінь семантичної градації ФО ядерної зони ФП концепту «думка» базується на трьох семантичних відгалуженнях основного значення лексеми *думка*, які між собою структуруються радіально, зокрема (1) → (1.1); (1) → (1.2); (1) → (1.3). Пор.:

· (1.1) «думка як власне процес думання / спонукання до думання / згадування про когось, щось» (звуження значення, яке супроводжує зумовлена фразеологічним контекстом синонімізація лексем *думка*, *ум*, *гадка*, *пам'ять*, *голова*): ***вертиться (крутиться) на думці*** (на умі, на гадці) «хтось весь час думає про кого-, що-небудь». *В кожної доярки вертілося на думці: а навіщо ж ти Марка зігнав [з ферми]?* – К. Гордієнко (СФУМ, с. 57); ***тільки й думки (на думці)*** «постійно думати про кого-, що-небудь». *Спокійно живе (графиня) серед панських вигод, їй тільки й на думці пишнота* – Леся Українка (СУМ, т. II, с. 435-436); ***спадати (приходити, спливати / т. ін.) і спасти (прийти, спливти і т. ін.) на думку (на пам'ять, в голову, на гадку)*** кому і без додатка «хто-небудь починає згадувати, думати про кого-, що-небудь, задумуватися над чимсь». *Харкевич усе дужче й дужче хвилювався, йому спадало на думку неймовірне, від усіх тих здогадів почала боліти голова* – С. Голованівський (СФУМ, с. 678); ***наверталося на думку*** «хто-небудь починає згадувати, думати про кого-, що-небудь, задумуватися над чимсь». *Мимоволі наверталось на думку: що буде з нами? З людьми, заводами, соборами?* О. Гончар (СФУМ, с. 678); ***на думці*** «хто-небудь думає про когось, щось». *В неї (Хими) на думці тільки Тиміш чорнобривий, його виглядає рано й вечір* – Марко Вовчок (СФУМ, с. 222); ***збігло (набігло) на думку*** «хто-небудь раптово про щось подумав, відчув якесь бажання». – *Та я, бач, тільки спитала, – так набігло на думку: чи наймити гній вивозитимуть, чи повезуть мливо до млина* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 257); ***наводити (навертати, наштовхувати) / навести (навернути, наштовхнути) на думку*** «спонукати кого-небудь думати певним чином про щось або про когось; переконувати когонебудь у чомусь». *Отже ж ти, Тодозю, навела мене на думку, що тепер в садку краще обідати, ніж в хаті* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 417);

· (1.2) «думка / думки – те, що з'явилося в результаті мисленнєвого процесу як міркування, продукт логічного мислення = пропозиція / ідеї / міркування / слово / висновок» (метонімізація «процес мислення» → «результат процесу мислення», яку супроводжує зумовлена фразеологічним контекстом синонімізація відповідних лексем *думка / думки*, *пропозиція / пропозиції*, *висновок*), наприклад:

думки забігають наперед «з'являються думки про майбутнє». *Наполохані думки забігають та й забігають наперед* – М. Стельмах (СУМ, т. 3, с. 22); ***приставати (пристати) на слово (на думку, до думки, на пропозицію, до пропозиції*** і т. ін.**)** «підтримувати чиюсь думку, пропозицію». *На думку Кривцова пристали начальник порту і більшість капітанів* – М. Трублаїні (СУМ, т.8, с. 33); ***подати*** / *рідко* ***подавати думку*** «запропонувати що-небудь, висловити пропозицію». *Підійшло ще кілька селищанських, оглядали пляму – слід від зниклої таблиці. Семко Дейнека подав думку, що треба б і міліціонера покликати* – О. Гончар (СФУМ, с. 529); ***розкидатися думками*** «розголошувати свої ідеї, міркування». *Ти ж, Дмитре, не дуже розкидайся цими думками...* – М. Стельмах (СФСУМ, с. 183); ***доходити (дійти) [до] думки (висновку)*** «додумуватися до чого-небудь, робити який-небудь висновок». *Вирішивши так, Остап Антонович, натурально, дійшов тієї щасливої думки, що, зробила його ім'я широко відомим не тільки на Глухівщині* – Епік (СУМ, т. 2, с. 398);

· (1.3) «думка = намір, задум, уявлення», наприклад: ***мати намір (думку, гадку*** *і т. ін.*), з інфін. «намірятися щось зробити». *Щоб не мав і думки вбивця потай навіть порадіти з свого ганебного злочину, ..прошу вас: коли вже загинув мій Василь за нове життя, поховайте його теж по-новому* – О. Довженко (СУМ, Т. 4, с. 648); *Не думайте, Антоне Дем'яновичу, що я зовсім не мала думки видати за вас Марусю. Борони Боже* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, 373); ***багатіти думкою (думками)*** «потішати себе намірами, задумами, уявленнями». *Він смирний чоловік і багатіє думкою, що такий-то вже він хороший, такий-то вже молодець!* – Марко Вовчок (СФУМ, с. 22);

Другий ступінь семантичної градації ФО ядерної зони досліджуваного концепту репрезентують п'ять фразеозначень лексеми *думка*, чотири з яких структуровано радіально, зокрема (1.1) → (1.1.1), (1.1) → (1.1.2), (1.1) → (1.1.3), (1.1) → (1.1.4), і одне послідовно (1.2) → (1.2.1). Пор.:

· (1.1.1) «думка як власне процес думання про когось, щось → думка як вмістилище (думка про когось, щось є вмістилищем когось, чогось)» (метафоризація): ***впасти у думку*** «хто-небудь думає про щось, додумується до чогось». *Як впало йому у думку і в душу, що в Овручі погано людям жити, то як наче зернятко яке прийнялося* – Марко Вовчок (СФУМ, с. 125); ***не спускати з думки*** *кого, що* «весь час думати, не забувати про кого-, що-небудь». *Співаючи тих пісень, вони не спускали з думки тих молодих студентів, котрі так довго бігали слідком за ними* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, 685); ***не сходити (не виходити, не йти і т. ін.) з думки*** «весь час думати, не забувати про кого-, що-небудь». *Мені з думки не сходить Оксана з її істерією* – Леся Українка (СУМ, т. II, 435-436);

· (1.1.2) «думка як власне процес думання про когось, щось → суб'єкт думання = жива істота» (метонімізація + метафоризація): ***думки (гадки, думи) снуються в голові*** «хто-небудь напружено думає про щось (перев. тривожне або неприємне)». *Андрій Гордійович збирався зразу ж заснути ..Але, як на те, сон не брав його. Тривожні думки одна за одною снувалися в його голові* – М. Трублаїні (СФУМ, с. 222); ***думкою (розумом) забігати наперед*** «думати про майбутнє». – *Незабігай наперед розумом, щоб не звихнувся* – М. Кропивницький (СУМ, т. 3, 22); ***думка не покидає [голови]*** «хто-небудь постійно думає про кого-, що-небудь». *Гречкун зрештою погодився, що першопричину [фашизму] треба шукати в галузі соціальних стосунків, одначе й опісля його не покидала думка про гуманітарне убозтво фашистів* (Ю. Бедзик) [СФУМ, 221]; ***думка(дума) не виходить з голови*** «хто-небудь постійно думає про кого-, що-небудь» (СФУМ, 221). *Дмитрій поволі посувався вздовж стіни, а з голови не виходила думка про Русака і його матір* – А. Хижняк, Д. Галицький); ***думка (гадка) западає (лізе, приходить*** і *т. ін.*) / ***запала (влізла, прийшла*** і *т. ін.*) ***[в голову (до голови)]*** *кому* «хто-небудь починає думати над чимсь; несподівано подумати про щось». *Отже, що я тобі, Федоре, скажу, – почав Олексій Іванович, – щоб ти не думав про мене такого, щоб часом і гадка ніколи не западала про те в твою голову, то я тебе навіки від панщини увільняю* – П. Мирний (СФСУМ, с. 181); ***в голову стукала думка*** «хто-небудь починає думати над чимсь; несподівано подумати про щось». *Віталій, припавши до ілюмінатора, напружено дослухався до неба, а в голову стукала думка: «Ми – ціль!. Нас летять бомбити!»* – О. Гончар (СФСУМ, с. 181); ***думка навертається / навернулася до кого- чого-*** «хто-небудь починає думати про когось, про щось». *Килина, як побачила вчителя, то зразу ж її думки навернулись до нього* – Є. Гуцало (СФУМ, с. 221); ***думка крутиться (вертиться) в голові*** «хто-небудь постійно думає про когось – щось». *Я дивився на хату, розглядав оселю, а в мене все вертілася в голові думка, через що пропала та земля, як Свікліцький з дідича став наймитом* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, 221); ***думка майнула (сяйнула, блиснула, пробігла*** *і т.ін.*) [в голові] «хто-небудь раптово подумав про щось, додумався до чогось». *Ой! Ще стеля завалиться та й мене вб'є!* – *блиснула в мене думка* – І. Нечуй-Левицький; *І раптом пекельна думка пробігла в голові Марусяка* – Г. Хоткевич (СФУМ, с. 221);

· (1.1.3) «думка як предмет роздумів / об'єкт думання, на який спрямовано мисленнєвий процес у різних його виявах = обдумування / задумування / логічне мислення / міркування / розмірковування / забування / говоріння / уявляння / ставлення / намагання зрозуміти / зосередження / згадування» (метонімізація, яку в окремих випадках супроводжує зумовлена фразеологічними контекстами синонімізація лексем *думка / думки*, *дума / думи*, *думки-гадоньки*, *гадку*, *мова*, *слово*, *ум*, *пам'ять*): ***думати думу (думи, думку) (думу думати)*** «міркувати, розмірковувати над чимось». *Мабуть, у дубах сидить [Катря] та думає думку* – Марко Вовчок (СУМ, т. 2, с. 434); ***гадати думу (думку, гадку, думки-гадоньки)*** «міркувати, розмірковувати над чимось». *Дивлюся на небо та й думку гадаю, Чому я не сокіл, чому не літаю.?* – Пісні та романси українських поетів (СУМ, т. 2, с. 10); ***покинути думку*** «перестатидумати про кого-, що-небудь, забути кого-, що-небудь». *Треба було покинути думку про якесь справжнє діло серед свого люду, у рідній країні* – М. Коцюбинський (СУМ, т. II, 435-436); ***лишити думку*** «перестати думати про кого-, що-небудь, забути кого-, що-небудь». *А Ганна? Ганна, що ж – дівча. Про неї й думку він лишив* – П. Дорошко (СУМ, т. 4, 502); ***погубити думки (мову, слова)*** «втратити на якийсь час здатність логічно мислити, говорити; обдумавши що-небудь з усіх боків, не прийти ні до якого висновку». *І присів [генерал], погубивши всю мову* – Б. Грінченко (СФУМ, с. 528); ***скласти / складати думку про кого-, що-небудь*** «уявляти, думати що-небудь про когось, щось; формувати свої ставлення, міркування про когось або щось». *Борис Савович, той мовчун у морському кітелі, нарешті теж: втрутився в розмову. – Ми не бюрократи, – сказав суворим тоном, – не з паперів складаєм про тебе думку* – О. Гончар (СФУМ, 657);

і думку лишити (облишити) «перестати згадувати кого-, що-небудь; забувати». *А Ганна? Ганна, що ж – дівча. Про неї й думку він лишив – П. Дорошко)* [СФУМ, с. 342]; ***зводити (звести) докупи думки*** «намагатися знайти логічний зв'язок у думках». *Думки рвалися на шматочки: він силився звести їх докупи, напрягав розум.. та, здається, й розум його покинув..* – П. Мирний (СУМ, т. 3, с. 490); ***збирати (зібрати) думки [докупи, разом]*** «намагатися зрозуміти що-небудь, розібратися в чомусь; зосереджуватися». *Тільки обійшовши геть од ліщини, Яків став збирати докупи думки: «Що таке трапилося? Звідки це? Нащо? Може, якась помилка?.»* – С. Васильченко (СУМ, т. 3, с. 434); ***снувати думки (думку)*** «обдумувати щось, думати над чим-небудь (перев.слухаючи щось)». *Таубенфельд, погойдуючись на м'якому сидінні, снував думки* – Ю. Бедзик (СФУМ, 673); ***лізти на думку*** «згадуватися, бути предметом роздумів». *І господиня, мов сова, лізе в очі.. Проклята! – думаю я, – / чого ти лізеш на думку з своїм хижим поглядом?.* – П. Мирний (СФУМ, с. 346); **спадати (приходити, спливати / т. ін.) і спасти (прийти, спливти і т. ін.) на думку (на пам'ять, в голову, на гадку)** кому. «1. Хто-небудь починає згадувати, думати про кого-, що-небудь, задумуватися над чимсь». *Харкевич усе дужче й дужче хвилювався, йому спадало на думку неймовірне, від усіх тих здогадів почала боліти голова* – С. Голованівський (СФУМ, с. 678);

· (1.1.4.) «думка як об'єкт, яким можна оперувати в процесі думання / мислення → інструмент думання / мислення = обдумування / роздумування / обмірковування / уявляння» (метонімізація, яку в окремих випадках супроводжує зумовлена фразеологічним контекстом синонімізація лексем *думка / думки*, *розум*, *ум*, *уява*): ***окидати / окинути думкою*** «роздумувати над чимось, обдумувати, обмірковувати щось». *Спокійно окинув думкою: – Ні, тепер уже ніщо не стане на заваді..* – С. Васильченко (СУМ, т. 5, с. 662); ***розкидати (розкинути) думками (розумом, умом)*** «напружено думати, шукаючи виходу з якогось становища». *Чоловік був не дурень. Розкинув думками туди й сюди та й питає: «Та хіба вас багато в мене розвелося?»*– Легенда (СУМ, т. 8, с. 695); ***перекидатися / перекинутися думкою (думками, уявою*** *і т. ін.*) «починати думати про кого-, що-небудь, уявляти когось, щось». *А Гриня невдовзі після цього вже перекинувся думкою на ті, ніколи не бачені ним, архіпелаги, де буцімто й нині люди живуть за первісними законами* – О. Гончар (СФУМ, с. 494);

· (1.2.1) «думка як міркування → система міркувань, переконань, поглядів, уявлень» (метонімізація, яку супроводжує зумовлена фразеологічним контекстом синонімізація відповідних лексем *думка*, *міркування*, *переконання*, *погляд*, *уявлення*): ***на думку*** «відповідно до чийогось погляду, переконання, міркування». *Він (Кандзюба) випалює слово, яке, на його думку, може зразу оглушити* – Ю. Яновський (СФУМ, 222).

Третій ступінь семантичної градації ФО ядерної зони концепту «думка» увиразнюють сім фразеозначень лексеми *думка*, два з яких структуруються послідовно, зокрема (1.1.1) → (1.1.1.1), (1.1.4) → (1.1.4.1), а п'ять – радіально, зокрема (1.1.2) → (1.1.2.1), (1.1.2) → (1.1.2.2), (1.1.2) → (1.1.2.3), (1.1.2) → (1.1.2.4), (1.1.2) → (1.1.2.5). Пор.:

· (1.1.1.1) «думка як вмістилище (таким вмістилищем разом із думкою може бути голова, ум, пам'ять)» (метафоризація + зумовлена фразеологічними контекстами синонімізація лексем *думка*, *голова*, *ум*, *пам'ять*): ***не йти з думки (з голови, з ума)*** кому і без додатка «хто-небудь не може забути, постійно думає, згадує про когось, щось». *Веселим, з гостинцями, з жартівливими приспівками – таким зараз пригадався Данько і, пригадавшись, все чомусь не йшов з думки* – О. Гончар (СФУМ, 283); ***не виходить / не йде з голови (з думки)*** у кого, кого і без додатка «хто-небудь постійно думає про когось, щось». *З думки Яся не виходив вид смирної, тихої Гані, балакаючої з наймичками запанібрата* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, 93); ***викинути (викидати) з голови (з пам'яті, з думки)*** «перестати думати про кого-, що-небудь; відмовитися, забути». *Не думай про се: то погане слово! Викинь його з голови.. То тільки злі діти так кажуть..* – П. Мирний (ФСУМ, с. 32); ***впасти / впадати в голову (на думку)*** «хто-небудь думає про щось, додумується до чогось».*Тоді Мартосі впало па думку взяти й Дарку з собою до двора на роботу* – Леся Українка (СФУМ, с. 125);

· (1.1.2.1) «думка – блискавка»: ***думка блискавкою мигнула в голові*** «хто-небудь раптово подумав про щось, додумався до чогось». *Думка про волів, про своє добро, ба й про життя власне блискавкою мигнула в голові кожного* – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 221);

· (1.1.2.2) «думка – гострий предмет»: ***думка пронизала голови чиї (про всіх або багатьох)*** «хто-небудь раптово подумав про щось, додумався до чогось». *Зрозуміли. До них ішов офіцер. Всі голови пронизала та сама думка* – П. Загребельний (СФУМ, с. 221);

· (1.1.2.3) «думка – гвіздок / кіл»: ***думка гвіздком (колом) стримить (стирчить, сидить і т. ін.) у голові*** «хто-небудь весь час думає про щось». *Якщо щастя нема ні на землі, ані на небі, то треба ж все-таки якось знайти, де воно є.. Думка ця гвіздком сиділа в голові філософа* – П. Тичина (СФУМ, 221);

· (1.1.2.4) «думка – колесо»: ***думки колесом заходили (закрутилися) [в голові]*** «хто-небудь втратив ясність, чіткість, послідовність мислення». *Думки колесом заходили, серце затріпалося., та так засоромили, немов хто мене уперше на крадіжці піймав* – П. Мирний (СФУМ, с. 222);

· (1.1.2.5) «думка як власне процес думання про когось, щось → суб'єкт думання = жива істота» → «думка як емоційний стан (властивий живій істоті)» (метонімізація): ***думки гризуть голову*** «хто-небудь перебуває в стані неспокою, тривожних роздумів, переживань». *Текля не спала ніч, думки гризли голову* – К. Гордієнко (СФУМ, с. 222); ***думки та гадки взяли*** «хто-небудь перебуває в стані неспокою, тривожних роздумів, переживань». *Вона [Катря] й сіла коло вербового кореня.; взяли її думки та гадки* – Марко Вовчок (СФУМ, с. 222); ***думки розривають череп (мозок)*** «хто-небудь дуже страждає від тяжких, суперечливих роздумів». *Думки тягучі й важкі, вони розривають мозок, Юрію страшно поворухнутись, так болить тіло* – Я. Кочура (СУМ, т. 8, с. 788); ***думки стрибають / застрибали у голові*** «хто-небудь втрачає спокій, впевненість у чомусь, перебуває у стані нервового напруження, збудження». *Орест тільки зовні здавався спокійним. Всередині у нього все кипіло, і блискавичні думки стрибали в голові* – О. Досвітній (СФУМ, с. 222); ***думки закружляли в голові*** «хто-небудь втрачає спокій, впевненість у чомусь, перебуває у стані нервового напруження, збудження». *Думки закружляли в голові, шукаючи виходу. Бігли божевільні хвилини* – Д. Бузько (СФУМ, с. 222); ***думки обсідають / обсіли голову*** «хто-небудь перебуває в стані неспокою, тривожних роздумів, переживань». *Сидів він [дервіш] в глибокій жалобі, дум-*

ки обсіли стару його голову – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 222); ***думки (гадки) беруть (обсідають) / взяли (обняли, обсіли)*** «хто-небудь перебуває в стані неспокою, тривожних роздумів, переживань». *Це знов обсіли мене дурні думки . І що мені робити з ними, навіщо вони мені?.* – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 221-222); ***думки та гадки обсідають голову*** «хто-небудь перебуває в стані неспокою, тривожних роздумів, переживань». – *Чого пан сотник зажурився? – ударом руки прибив усі спомини підполковник.* – *Думки та гадки обсідають голову?* – М. Стельмах (СФУМ, с. 222);

· (1.1.4.1) «думка як інструмент думання / мислення → інструмент уявлення / сподівання / поривання / прагнення / обговорювання / висловлювання / заспокоєння» (розширення значення як результат заміщення, що в окремих випадках супроводжує зумовлена фразеологічним контекстом синонімізація лексем *думка / думки*, *думи*, *надія*, *мрія*, *серце*, *слово / слова*): ***обмінюватися/обмінятися (рідше обмінитися) думками (словом,словами)*** «говорити з кимсь про що-небудь; обговорювати, висловлювати щось». *Присутні, обмінюючись думками про фільм* [«*Повістьполум'яних літ*»] *одностайно казали, що подібного за яскравістю і глибиною твору про Другу світову війну наше мистецтво ще не бачило* – М. Рильський (СФУМ, с. 454); ***тішити себе надією (думкою, мрією і т. ін.)*** «заспокоювати себе чим-небудь, сподіватися на щось». *Він [пан] тільки тішив себе тією думкою, що дасть Миколі кілька сотень різок, помститься над ним і оддасть його в москалі* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 713-714); ***полинути думкою (думками, мріями)*** «уявляти себе де-небудь в іншому місці, у якомусь стані тощо». *Михайло мимоволі полинув думками в Каховку* – М. Зарудний (СФУМ, с. 537); ***думкою (мріями, серцем і т. ін.) линути (летіти)*** «пориватися, прагнути до чого-, кого-небудь, кудись». *Добру хвилину стояли вони мовчазні. і линули думкою в майбутнє* – О. Довженко (СФУМ, с. 335); ***всіма думами летіти*** «пориватися, прагнути до чого-, кого-небудь, кудись». *Він солодко вкладається на ліжко, всіма думами летячи до Уляни* – М. Стельмах (СФУМ, с. 335).

Четвертий ступінь семантичної градації ФО ядерної зони концепту «думка» об'єктивує лише одне фразеозначення лексеми *думка*, семантичну мотивацію якого можна представити в послідовності (1.1.1.1) → (1.1.1.1.1), а саме:

· (1.1.1.1.1) «думка як вмістилище прагнень / поривань» (метафоризація): ***в думці линути*** «пориватися, прагнути до чого- кого-небудь, кудись». *Летіть, хмари, в край південний, Там у мене рідна хата; Сам туди я в думці лину, Хоч мене там і забули* – П. Грабовський (СФУМ, с. 335).

Та сама ФО може актуалізувати кілька значень, наприклад:

· «думка як власне процес думання / розмірковування» і «думка як результат процесу думання, його продукт → думка / намір / задум» (метонімізація + зумовлена фразеологічним контекстом синонімізація лексем *думка*, *задум*, *намір*): ***мати собі на умі / на думці*** «думати про щось, розмірковувати над чимось, не виявляючи своїх думок, намірів; збиратися щось зробити, задумувати щонебудь». *Ще за панської Польщі Євстафій мав собі на думці: Касіян Скиба – комуніст, бо хоче людям добра..* – Степан Чорнобривець (СУМ, т. 2, с. 435).

У лексико-семантичному ядрі ФП концепту «думка» наявні також фразеологізми-антоніми, які вибудовують свою семантику за такими моделями:

· «думка – вмістилище»: ***[і] в голову (у голови, в думку) [собі] не брати (не класти, не покладати)*** «не думати, не здогадуватися про що-небудь». *Цвіркун, що поблизу мене, І в думку не бере: Співа собі* – В. Поліщук (СФУМ, с. 44); і в голову (думку) не приходило (не приходить, не прийшло, не прийде) *що* «хтось зовсім не думає, не догадується про що-небудь». *Гризельда навіть не заздрівала, щоб Тодозя кохала князя, а поважний суворий князь кохав Тодозю: це їй і в думку не приходило* – І. Нечуй-Левицький (СУМ, т. 8, с. 85);

· «думка – об'єкт / предмет»: ***гадоньки (гадки-гадоньки, думки-гадоньки) [собі] не мати*** «не думати зовсім, і в думках нічого не мати». *Повбирані, заквічані [заквітчані] Та з таланом заручені, Думки-гадки не мають* – Т. Шевченко (СФУМ, 371); ***ані (ні) гадки [собі (ані думки)]*** «ні про що не думати». П'яний заснув серед улиці, вид устремивши в болото, І – ані гадки: хропе, мов на м'яких подушках – В. Самійленко (СФУМ, с. 145);

· «думка – зовнішній локус»: ***не йде на думку*** «хто-небудь не думає, не хоче думати, згадувати про кого-, що-небудь». *Не їла [Ївга] з самого ранку нічогісінько. Нічого й на думку не йде!* – Г. Квітка-Основ'яненко (СУМ, т. II, 435-436).

Пор. також випадки множинної актуалізації семантики того самого фразеологізму-антоніма, наприклад, моделей «думка – вмістилище» і «думка – зовнішній локус»: ***[і] гадки (в гадці, в думці, на думці*** *і т. ін.*) [собі] не мати «не думати зовсім, не звертати уваги, не турбуватися». *То тепер тільки стали городи обгороджувати, а тоді – ніхто цього й на думці не мав* – П. Мирний (СФСУМ, с. 182); ***не мати (не було) на (в) думці*** «не думати про щонебудь, не допускати чогось, не мати наміру щонебудь робити». *Вона ніколи і в думці не мала почути таке від сина* – П. Мирний (СУМ, т. II, 435-436).

Чимало ФО пов'язані синонімічними зв'язками, зокрема в синонімічні ряди об'єднуються усталені словосполучення із фразеозначенням «постійно думати» (10 одиниць), «починати / почати думати» (8 одиниць), «думати, додумуватись до чогось» (7 одиниць), «розмірковувати над чимось, обдумувати щось» (7 одиниць), «хто-небудь перебуває у стані неспокою, тривожних роздумів, переживань» (5 одиниць), «втратити здатність логічно мислити» (4 одиниць), «перестати думати» (3 одиниць), «напружено думати» (2 одиниць).

Фразеологізми-репрезентанти ядерної зони ФП концепту «думка» структуруються за такими семантико-граматичним моделям: 1) простого двоскладного речення, у яких іменник *думка* – переважно суб'єкт дії; 2) субстантивного словосполучення «прикметник + іменник»; 3) дієслівних словосполучень, зокрема «(не) + дієслово + (прийменник) + [прикметник] + іменник + [прислівник]», «числівник + іменник + дієслово», «дієслово + займенник + сполучник + займенник», «дієслово + займенник + (прийменник) + іменник», «сполучник + (прийменник) + іменник + [займенник] + не + дієслово», «займенник + сполучник + прийменник + іменник + не + дієслово», «іменник + дієслово + прислівник», «(прийменник) + іменник + [займенник] + (не) + дієслово», «дієслово + прислівник + іменник»; 4) адвербіального словосполучення «частка + сполучник + [прийменник] + іменник».

Найчисельнішою є група ФО другого ступеня семантичної градації ядра досліджуваного ФП, тобто фраземи із загальним значенням лексеми-компонента *думка* «вмістилище», «суб'єкт думання», «предмет роздумів», «інструмент мислення», «система міркувань, переконань, поглядів, уявлень», 28 одиниць.

Продуктивними фразеотворчими когнітивними моделями (КМ) ядерної зони є КМ «думка – об'єкт /

предмет», «думка – багатство», «думка – нитка», «думка – гострий предмет», «думка – гвіздок / кіл», «думка – колесо»; «думка –зовнішній локус», «думка – вмістилище»; «думка – жива істота», що реалізуються через концептуальні метафори та метонімії.

Висновки. У ФП концепту «думка» не засвідчені узуальні семи «те, чим заповнена свідомість; система переконань, поглядів, уявлень; українська і польська народна пісня (лірична або епічна), часто журливого характеру» [СУМ, 435-436]. Фразеосемантична структура лексеми *думка* базується на 16 семантичних відгалуженнях її основного значення «відображення об'єктивної дійсності в поняттях, судженнях, висновках; процес мислення» [там само]. Деякі з цих сем фактично повторюють узуальні значення «те, що з'явилося в результаті міркування, продукт мислення; припущення, передбачення; намір, замисел, задум; знання в якій-небудь галузі» (1.2, 1.3), «відображення об'єктивної дійсності в поняттях, судженнях, висновках; процес мислення» (1.1), «система переконань, поглядів, уявлень» (1.2.1) [там само], проте більшість розширюють семантичну структуру слова, зафіксовану в загальномовних словниках.

Список літератури:

1. Воркачев С.Г. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация: истоки и цели / Сергей Григорьевич Воркачев // Филологические науки. – 2005. – № 4. – С. 76-83.
2. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія / Ірина Олександрівна Голубовська. – К., 2004. – 282 с.
3. Загнітко А. Сучасні типології концептів: когнітивний, лінгвокультурологічний, прагматичний аспекти / Анатолій Загнітко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»: Зб. наук. праць. – Херсон: Видавництво ХДУ. – 2010. – Вип. 11. – 293 с. – С. 33-46.
4. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В.И. Карасик, Г.Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики / Под. ред. И.А. Стернина. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С. 75-80.
5. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие / Валентина Авраамовна Маслова. – 3-е узд., перераб. и доп. – Минск: ТетраСистемс, 2008. – 272 с.
6. СУМ – Словник української мови. В 11 т. / Ред. кол.: І.К. Білодід (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – 1971. – Т. 2: Г-Ж. – 550 с; – 1972. – Т. 3: З. – 744 с; – 1973. – Т. 4: І-М. – 840 с; – 1974. – Т. 5: Н-О. – 840 с; – 1977. – Т. 8: П-Р. – 927 с.
7. СФСУМ – Сучасний фразеологічний словник української мови: фразеол. звороти, тлумачення, прикл. [та ін.] / [Яриценко А.П. та ін.; за заг. ред. Яриценка А.П.]. – Х.: Торсінг плюс, 2010. – 638 с.
8. СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / НАН України, Ін-т укр. мови. – інформ. фонд; [уклад. В.М. Білоноженко та ін.; відпов. ред. В.О. Винник]. – К.: Наук. думка, 2003. – 788 с.
9. ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: Близько 2500 виразів [уклад. В.Д. Ужченко та ін]. – К.: Освіта, 1998. – 223 с.

Полиця Т.Д.
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

ЯДЕРНАЯ ЗОНА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОГО ПОЛЯ КОНЦЕПТА «МЫСЛЬ»

Аннотация
В статье определены единицы ядерной зоны фразеологического поля концепта «мысль». Проанализирована их семантико-ступенчатая градация. Описано структурне особенности и лексико-парадигматические связи. Рассмотрена фразеосемантическая структура лексемы *мысль* в украинском языке. Охарактеризованы фразеотворческие когнитивные модели.
Ключевые слова: концепт, объективация концепта, фразеологическое поле, ядерная зона фразеологического поля, семантико-ступенчатая градация.

Polytsia T.D.
National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov

THE NUCLEAR AREA OF THE IDIOMATIC FIELD OF THE CONCEPT OF «THOUGHT»

Summary
The article focuses on the defining the units of the nuclear area of the idiomatic field of the concept of «thought». Examining their semantic gradation. We describe the structural features and lexical-paradigmatic relations. The article deals with phraseological and semantic structure of the lexeme «thought» in the Ukrainian language. Determine cognitive models of phraseological units.
Keywords: concept, actualization of concept, the idiomatic field, the nuclear area of the idiomatic field, semantic gradation.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 342.92

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ СТЯГНЕНЬ В УКРАЇНІ, СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Адерейко Т.В.
Київський міжнародний університет

Стаття присвячена дослідженню поняття адміністративних стягнень та пошуку лише їм притаманних особливостей. У статті досліджуються адміністративні стягнення як провідний елемент адміністративної відповідальності. У статті розкривається питання проблематики виконання судових рішень, а також наведені способи їх вирішення шляхом надання пропозицій щодо внесення змін до окремих положень національного законодавства.
Ключові слова: адміністративне правопорушення, адміністративна відповідальність, адміністративний примус, адміністративна санкція, адміністративний штраф.

Постановка проблеми. Головним пріоритетом сучасної зовнішньої політики України є ідея інтеграції до Європейського співтовариства. Вибраний Україною вектор руху спонукає до перегляду та переосмислення політико-правових ідей та цінностей, зміни пріоритетів суспільства та оновлення системи права, приведення теперішнього законодавства у відповідність до вимог європейського права, трансформація практики правозастосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження склали наукові праці українських вчених-юристів, зокрема, Бондаренка Г.П., Битяка Ю.П., Виноградової О.І., Гончарука С.Т., Голосніченка І.П., Гриценко І.С., Додіна Є.В., Коваля Л.В., Коломієць Т.О., Комзюка А.Т., Лук'янця Д.М., Мартьянова І.В., Мироненко Н.М., Подлінєва С.Д., Сквірського І.О., Хорощак Н.В., Шемшученка Ю.С., Штефана С.М., Якуби О.М. та ін.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що складають зміст інституту адміністративної відповідальності.

Метою є дослідження поняття та особливостей адміністративних стягнень як провідного елементу інституту адміністративної відповідальності, проведення аналізу системи правового регулювання, виявлення існуючих проблем та формулювання теоретичних висновків, пропозицій та рекомендацій, необхідних для удосконалення чинного законодавства.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження складають як загальнонаукові методи (діалектичний, поєднання аналізу та синтезу, системний та структурно-функціональний, узагальнення), так і спеціальні наукові методи, найбільш ефективні для пізнання в правовій сфері, зокрема системно-структурний, формально-юридичний, формально-логічний, порівняльно-правовий методи дослідження.

Традиційно, формування нової незалежної держави не може уникнути впливу раніше існуючої правової системи. Правові норми, успадковані Україною від колишньої командно-адміністративної системи, орієнтувалися передусім на захист інтересів держави. Враховуючи спрямованість курсу нашої держави на ідею інтеграції до Європейського співтовариства, потребують оновлення та реформування основні інститути адміністративного права ключовим аспектом яких має стати пріоритет захисту прав і свобод людини і громадянина. Сьогодні Україна ще не має ефективної політики переходу до нового адміністративного права [5, ст. 7]. Як зазначають дослідники, рівень демократії в державі досить часто оцінюють на підставі аналізу стану захищеності прав громадян. Як відомо, реалізація громадянами гарантованих Конституцією України прав здебільшого відбувається у сфері публічного управління в рамках адміністративних правовідносин між ними й органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування. На жаль, дотепер непоодинокими залишаються випадки порушень зазначених прав людини та громадянина представниками органів влади, що певною мірою пов'язано і з недосконалим механізмом адміністративно-правового захисту прав громадян [21, ст. 5].

Зрозуміло, що наявними є також недоліки законодавчої техніки, але зараз особливу увагу слід приділити питанню адміністративних стягнень як провідного елементу інституту адміністративної відповідальності. Згідно зі статтею 23 КУпАП України адміністративне стягнення є мірою відповідальності і застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами [1]. Аналіз наукових досліджень, які тією чи іншою мірою торкаються стягнень, дає підстави виділити такі підходи до даної проблематики:

– як вид адміністративно-правової санкції – форми державного примусу.

– в інституційному аспекті – як елемент інституту адміністративної відповідальності;

– в нормативно-структурному аспекті – як елемент у структурі правової норми, тобто санкція правової норми.

Адміністративна відповідальність реалізується шляхом застосування до винних осіб адміністративних стягнень, тобто у своїй сукупності вони й складають систему заходів адміністративної відповідальності. Суспільство, громадяни мають усвідомлювати, що будь-яке порушення норм права не залишається безкарним, чи хоча б без реагування певного юрисдикційного органу на викриття тих чи інших протиправних дій [19, ст. 76]. Під адміністративною відповідальністю слід розуміти накладення на правопорушників загальнообов'язкових правил, які діють у державному управлінні, адміністративних стягнень, що тягнуть за собою для цих осіб обтяжливі наслідки матеріального чи морального характеру. Адміністративна відповідальність є одним із видів юридичної відповідальності, якому притаманні всі ознаки останньої. Разом з тим адміністративна відповідальність є складовою частиною адміністративного примусу і наділена всіма його ознаками. Порядок притягнення до адміністративної відповідальності є спрощеним, що створює умови для його оперативного і економічного використання [4, ст. 158]. Велике значення адміністративної відповідальності в охороні суспільних відносин пояснюється, перш за все, тим, що адміністративні проступки – один з

© Адерейко Т.В., 2014

найпоширеніших видів правопорушень. Велика кількість і невелика шкідливість (кожного окремо) цих проступків потребує порівняно простого порядку застосування заходів реагування. Це необхідно для швидкого дисциплінуючого впливу на винних з метою економії часу та сил, як державних органів, так і самих порушників [8, ст. 8-9].

Дослідники визначають адміністративне стягнення як захід відповідальності, що застосовується з метою виховання особи, яка скоїла адміністративний проступок, а також попередження скоєння нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами.

Адміністративне стягнення зазвичай знаходить свій прояв у моральному чи матеріальному впливі на правопорушника. Окремі види стягнень можуть одночасно поєднувати в собі моральне засудження, матеріальний вплив і тимчасове обмеження прав правопорушника. Зокрема, такі наслідки наступають за адміністративного арешту, позбавлення спеціальних прав і виправних робіт [6].

Адміністративні стягнення, як правило, полягають у позбавлені або обмеженні певних прав, благ. Цим досягається мета покарання порушника, запобігання скоєнню нових правопорушень. Проте покарання не є самоціллю, воно виступає необхідним засобом виховання правопорушника і запобігання правопорушенням. За вчинений проступок громадянин або позбавляється будь-якого суб'єктивного права, або обмежується його правосуб'єктність, або на нього покладаються спеціальні "штрафні" обов'язки. Тобто, можна дати наступне поняття адміністративного стягнення – це заходи примусу, що застосовуються уповноваженими державними органами, як правило виконавчої влади, від імені держави до осіб, винних у скоєнні адміністративного правопорушення [7].

Серед характерних особливостей адміністративних стягнень можна виділити наступні. По-перше, їх державно-примусовий характер. Безумовно, їм властивий і виховний характер, однак його сутність полягає в примусовому впливі з боку держави на правопорушників. По-друге, поєднання у собі елементів карального, виховного та запобіжного характеру. Слід також зауважити, що правоохоронні можливості адміністративних стягнень поширюються не лише на норми адміністративного права, а й забезпечують охорону інших правових норм та правовідносин. По-третє, особливість адміністративних стягнень досить часто вбачають у специфічному колі суб'єктів застосування. А саме переважно позасудовий характер застосування, окрім адміністративних стягнень, які можуть бути застосовані виключно в судовому порядку. По-четверте, має певні особливості і мета застосування адміністративного стягнення. Якщо цивільно-правові санкції насамперед спрямовані на відшкодування, компенсацію шкоди, заподіяної неналежним виконанням зобов'язань або вчиненням інших дій (деліктів), то метою адміністративного стягнення є: а) покарання правопорушника за скоєний проступок; б) профілактичний вплив на широке коло осіб, як тих, що бути піддані адміністративному стягненню, так й інших. Статтею 25 КУпАП України визначається поділ адміністративних стягнень на основні та додаткові. Таке розмежування передбачає, що поруч з покаранням правопорушника, відбувається усунення умов для подальшого вчинення правопорушень, носить компенсаційний характер або має на меті позбавлення незаконно отриманої вигоди. Чіткий поділ за вказаними ознакам основних та додаткових стягнень, які в свою чергу виступають самостійними видами адміністративних стягнень і є адміністративно-правовим примусом, дає можливість при їх застосуванні дотримуватися принципу доцільності та відповідності провини та покарання, усунути випадки застосування подвійного покарання, що в свою чергу є порушенням вимог ст. 61 Конституції України.

Класифікацію адміністративних стягнень закріплено в ст. 24 КУпАП, в якій їх перераховано з врахуванням зростання суворості:

– попередження (ст. 26 КУпАП);
– штраф (ст. 27 КУпАП);
– оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом правопорушення (ст. 28 КУпАП);
– конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення (ст. 29 КУпАП);
– позбавлення спеціального права, наданого даному громадянинові (ст. 30 КУпАП);
– громадські роботи (ст. 30-1 КУпАП)
– виправні роботи (ст. 31 КУпАП);
– адміністративний арешт (ст. 32 КУпАП).

До осіб, які не є громадянами України, може бути застосоване видворення за межі України. З перерахованих адміністративних стягнень конфіскація та оплатне вилучення в окремих випадках можуть застосовуватися як основні, так і додаткові стягнення, інші тільки як основні [1]. Звертає на себе увагу той факт, що ряд адміністративних стягнень за назвою і характером аналогічні видам кримінального покарання (це попередження, штраф, конфіскація, позбавлення спеціального права) [10, ст. 52-53].

Попередження полягає в офіційному осуді вчиненого проступку і застереженні правопорушника від його повторення. Це найменш суворе адміністративне стягнення, яке застосовується за незначні адміністративні проступки. Воно спрямоване на інформування правопорушника, що його поведінка носить антигромадський характер і засуджується нормами адміністративного права, і що йому слід припинити вчинення подібних проступків, в протилежному випадку він буде притягнутий до більш суворого покарання [3, ст. 90]. Це офіційне попередження правопорушника стосовно недопустимості таких діянь у майбутньому. Як правило, попередження виноситься щодо осіб, протиправні дії яких не становлять підвищеної суспільної небезпеки. Попередження виконує свою виховну роль тоді, коли застосовується не заочно, а у присутності правопорушника. Попередження вважається тільки тоді адміністративним стягненням, якщо воно оформлене у відповідному порядку письмовою постановою або у передбачених законодавством випадках фіксується іншим встановленим способом. Тобто, якщо попередження оформляється усно, це не є адміністративним стягненням. Порівняно з іншими стягненнями попередження – найбільш м'який захід адміністративної відповідальності. Воно має, передусім, виховний характер і не зачіпає майнових та інших прав порушника, однак тягне за собою елемент кари. Тому адміністративне попередження залишається ефективним засобом боротьби з правопорушеннями та їх профілактики.

Штраф – найбільш поширений вид адміністративного стягнення майнового характеру. Слово «штраф» походить від німецького «strafe», що означає пеню, кару, стягнення, покарання найчастіше грошове за вину чи проступок. Він накладається на правопорушників в адміністративному або судовому порядку у випадках і межах, передбачених актами вищих органів державної влади і управління.

Розмір штрафу визначається переважно щодо офіційно встановленого розміру неоподатковуваного мінімуму доходів громадян або, в окремих випадках у кратному розмірі до вартості проїзду або товару [3, ст. 90]. Адміністративні штрафи можуть встановлюватись у відносно визначеному розмірі (при наявності верхньої межі); з визначенням верхнього та нижчого рівнів у випадках підвищеної адміністративної відповідальності; у твердому розмірі, що визначає конкретний розмір штрафу. При регулюванні розмірів адміністративних штрафів, законодавець підвищує їх при необхідності посилення відповідальності за повторність вчинення правопорушень, а саме, зростання штрафних санкцій передбачених за розпивання спиртних напоїв та появу у п'яному вигляді в громадському місці (ст. 178 КУпАП), порушення громадянами правил порядку продажу, зберігання або перевезення вогнепальної зброї та боєприпасів (ст.ст. 194, 195 КУпАП), порушення правил торгівлі (ст. 155 КУпАП) та інші.

Адміністративний штраф, його порівняно невеликі розміри, нескладний порядок застосування, значний виховний, превентивний, репресивний потенціал, оперативність процедури стягнення являється на сьогодні домінуючою формою адміністративної відповідальності, оскільки він передбачений як єдиний або альтернативний захід стягнення за більшість адміністративних правопорушень, що містяться в Особливій частині КУпАП.

Оплатне вилучення предмету – специфічний вид грошово-матеріальних стягнень, накладених за вчинення адміністративних проступків з використанням спеціальних предметів, приладів, або безпосереднім об'єктом яких є заборонений предмет. У більшості випадків оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення правопорушення застосовується як додатковий захід (поряд зі штрафом та позбавленням спеціального права, наданому особі). Законодавство про адміністративні правопорушення передбачає оплатне вилучення як основний та додатковий захід стягнення (ст. 25 КУпАП). Оплатне вилучення предметів, як захід адміністративного стягнення, слід відрізняти від реквізиції – адміністративно-примусового заходу, який застосовується державними органами і виражається в оплатному присвоєнні чи тимчасовому вилученні на оплатній основі майна громадян, державних і громадських організацій, підприємств, фірм з метою використання його для запобігання шкідливих наслідків, що можуть виникнути при збігу екстремальних обставин стихійного і соціального характеру (воєнні дії, землетрус, повінь тощо). За ознакою оплатності стягнення, передбачене ст. 28, відрізняється від іншого адміністративного стягнення – конфіскації предмета, що став знаряддям вчинення чи безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення. При конфіскації вилучені предмети безоплатно звертаються у власність держави [9, ст. 16-17]. Оплатне вилучення предмета вважається більш м'яким заходом стягнення, ніж конфіскація. Постанова виконується органом (посадовою особою), який виніс постанову. Необхідно підкреслити, що найбільш часто органи внутрішніх справ оплатно вилучають вогнепальну зброю та боєприпаси. Ця процедура має, до речі, найбільш складний характер, оскільки мова йде про речі, які вимагають дотримання певного режиму прийому, вилучення та зберігання. Оскільки порядок застосування даного стягнення складний, воно застосовується досить рідко. В адміністративній науці висловлюється думка з приводу доцільності існування такого заходу стягнення [13, ст. 147].

Конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, означає безоплатну передачу майна у власність держави. Цей вид стягнення характеризується тим, що конфіскується не все майно порушника, не будь-які речі, що мають споживчу вартість, а лише предмети, що пов'язані із вчиненням адміністративного правопорушення, і які знаходяться в особистій власності порушника. Конфісковано може бути лише предмет, який є у приватній власності порушника, якщо інше не передбачено законами України. Цей вид стягнення вважається більш суворим заходом ніж оплатне вилучення, застосовується виключно за рішенням судді [3, ст. 90]. Разом з тим конфіскація вогнепальної зброї, інших знарядь полювання і бойових припасів не може застосовуватись до осіб для яких полювання є основним джерелом існування (ч. 2 ст. 29 КУпАП). Конфіскація як адміністративне стягнення, не пов'язано з відшкодуванням нанесених громадянам майнових збитків, за виключенням випадків відміни відповідної постанови органу адміністративної юрисдикції з припиненням справи про адміністративні правопорушення, коли особа має право вимагати повернення невірно відсудженого майна або сплати його вартості. Оцінка конфіскованого майна проводиться спеціальною комісією, за спеціально встановленими правилами.

Позбавлення спеціального права, наданого громадянинові, застосовується за грубе або систематичне порушення порядку користування цим правом. Фактичне позбавлення спеціального права виявляється у вилученні відповідного документа, який надає таке право (посвідчення водія, свідоцтва, диплома, мисливського квитка).

Позбавлення спеціального права керувати транспортним засобом, річковими та маломірним судами, права на мисливство та зайняття рибною ловлею в системі адміністративних стягнень займає особливе місце. Цей захід складається із позбавлення правопорушника раніше наданого йому права займатися певною діяльністю, виконувати певні види робіт або користуватися певними фондами держави при умові, якщо особа грубо, систематично порушує порядок користування ним. Наприклад, розглянуте адміністративне стягнення поширюється на право управління транспортними засобами, за недотримання (невиконання) порядку користування спеціальним правом, скоєння грубих порушень правил дорожнього руху, що створюють загрозу життю, здоров'ю та майну самого порушника та оточуючим об'єктам державного та колективного майна, природі. Тому щоб попередити в майбутньому порушення законодавець застосовує такий серйозний за своїми наслідками захід адміністративного стягнення. Для заняття певним видом діяльності або виконання певних видів робіт держава встановлює дозвільний порядок. Для того щоб громадянину одержати відповідний дозвіл (право), необхідна наявність ряду обов'язкових умов: здача іспитів або технічного мінімуму; наявність певних навичок, проходження стажування або практики; певний стан здоров'я тощо. Деякі права громадянам надаються на визначений термін, після закінчення якого проводиться додаткова перевірка знань або огляд стану здоров'я. В усіх випадках застосування даного стягнення мова йде про позбавлення наданих громадянину спеціальних прав, які відрізняються від конституційних, якими громадяни володіють з часу народження або набуття цивільної дієздатності. Спеціальне право надає право користування окремими засобами (мисливською зброєю,

знаряддям для рибної ловлі тощо), спеціалізованими фондами, займати певні посади або займатися певною діяльністю.

Громадські роботи полягають у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначається органами місцевого самоврядування. Вони призначаються в судовому порядку на строк від двадцяти до шістдесяти годин і відбувається не більше як чотири години на день. Громадські роботи сьогодні набули поширення у всьому світі. Практика їх застосування у Російській Федерації, Великій Британії, Швеції, Франції, Іспанії, США та багатьох інших країнах засвідчила велике профілактичне значення вищеназваного заходу, його високу ефективність [14].

Виправні роботи – захід адміністративного стягнення, який поєднує в собі два аспекти матеріального та обмежувального характеру. Матеріальний аспект знаходить свій вияв в тому, що правопорушник на протязі терміну до двох місяців працює за постійним місцем роботи і з його заробітку за рішенням суду відраховується до 20 відсотків заробітку в дохід держави. Мета цього заходу стягнення – грошове покарання, вплив на матеріальні інтереси порушника та на його перевиховання в умовах трудового колективу [3, ст. 91]. До суми останнього входять: заробітна плата за основним місцем роботи, за сумісництвом, гонорари, які отримані згідно договорів та трудових угод. Утримання не допускаються з пенсій та допомог, які отримуються у порядку соціального забезпечення та страхування, а також з виплат одноразового характеру. Відрахування здійснюються з усієї суми заробітку без виключення з нього податків та інших платежів. Застосування даного заходу окрім матеріальних втрат для порушника передбачає і деякі правообмеження: забороняється надання чергової відпустки в період відбування покарання; час відбуття виправних робіт не зараховується до стажу роботи, який надає право на отримання щорічної відпустки, надбавок до заробітної плати та інших пільг. Строк виправних робіт не повинен перевищувати двох місяців. Стягнення не може бути застосоване до військовослужбовців та призваних на збори військовозобов'язаних, осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ, народних депутатів України. Виправні роботи застосовується при деяких адміністративних проступках з особливою антисуспільною спрямованістю та призначаються тільки як основне стягнення по постанові судді. Виправні роботи, що призначаються постановою суду в адміністративному порядку, не тягнуть судимості, і їх необхідно відрізняти від виправних робіт, передбачених Кримінальним кодексом України.

Варто заначити, що протягом останніх трьох років спостерігається спроба фрагментарно вдосконалити існуючі прогалини, що прямо чи опосередковано стосуються адміністративних стягнень. Зокрема, наказом Міністерства юстиції України № 474/5 від 19.03.2013 затверджено Порядок виконання адміністративних стягнень у вигляді громадських та виправних робіт (далі – Порядок), що визначає процедуру виконання вищезазначених стягнень та покладає таке виконання на кримінально-виконавчу інспекцію. Мова йде про обов'язок щорічного погодження з органами місцевого самоврядування та власниками підприємств видів суспільно корисних робіт та переліку об'єктів, на яких порушники відбуватимуть ці роботи; контроль за відбуванням стягнення порушниками та виконанням обов'язків власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом за місцем відбування порушниками громадських та виправних робіт; ведення журналу обліку порушників, особової справи та облікової картки порушника, звітністю про прийняття та виконання постанови суду, реакція у разі ухилення від її виконання тощо. Одночасно відбувається нагромадження роботи посадової особи органу кримінально-виконавчої інспекції викликами порушника до кримінально-виконавчої інспекції, заповненням довідок про проведену бесіду та анкети особи, проводяться різноманітні запити. Посадові особи кримінально-виконавчої інспекції зобов'язані щомісяця відвідувати органи Державної казначейської служби України з метою отримання виписок з поточних рахунків та копій платіжних доручень осіб, до яких застосоване адміністративне стягнення у вигляді виправних робіт. Отримані дані звіряються з відомостями, що надходять з бухгалтерій підприємств, і заносяться до облікової картки порушника. Копії відомостей платіжних доручень та виписок з поточних рахунків підшиваються до особової справи порушника, за результатами проведеної роботи складається акт перевірки виконання порушником адміністративного стягнення у вигляді виправних робіт. На думку автора, такі заходи тільки збільшують обсяг навантаження на органи кримінально-виконавчої інспекції Державної пенітенціарної служби України та викликають сумніви щодо доцільності застосування такого виду стягнення як виправні роботи при адміністративних провадженнях. Нормативні новели щодо здійснення контролю за виконанням рішення суду в порядку адміністративного судочинства лише починають впроваджуватися в життя, стала судова практика їх застосування ще не сформована [16, ст. 29].

Адміністративний арешт – найбільш суворий захід адміністративного стягнення, який застосовується у виключних випадках. Призначається лише за постановою суду (судді) у тому разі, якщо за обставинами справи, з урахуванням особи порушника, суддя прийде до висновку, що застосування інших видів стягнення буде недостатньо [3, ст. 91]. Призначається цей захід на строк до 15 діб (ст. 32 КУпАП).

Винятковість адміністративного арешту виявляється в тому, що він встановлюється за вчинення адміністративних проступків з особливою антигромадською спрямованістю, які найбільш наближені до кримінально-караних. В Кодексі України про адміністративні правопорушення адміністративний арешт призначається за скоєння таких правопорушень:

– незаконне вироблення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах (ст. 44 КУпАП);

– дрібне хуліганство (ст. 173 КУпАП);

– розпивання спиртних напоїв у громадських місцях і поява в громадських місцях у п'яному вигляді (ч. 3 ст. 178 КУпАП);

– злісна непокора законному розпорядженню або вимозі працівника міліції, військовослужбовця, члена громадського формування з охорони громадського порядку (ст.185 КУпАП);

– порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій (ст. 185-1 КУпАП).

Адміністративний арешт не може застосовуватись до вагітних жінок, жінок, які мають дітей віком до 12 років, до осіб, які не досягли 18 років, до інвалідів I та II груп (ч. 2 ст. 32 КУпАП), військовослужбовців та призваних на збори військовозобов'язаних, осіб рядового та начальницького складів органів внутрішніх справ (ст. 15 КУпАП).

Застосування адміністративного арешту не тягне за собою судимості, не є підставою для звільнення з роботи і не перериває трудового стажу. Однак, час перебування під арештом не включається до стажу, який надає право на щорічну відпустку і заробітна плата за період утримання під арештом не сплачується.

Видворення за межі України як захід адміністративного стягнення застосовується за рішенням суду, органів внутрішніх справ або Служби безпеки України виключно до іноземців, якщо:

– їх дії суперечать інтересам забезпечення безпеки України або охорони громадського порядку;

– це необхідно для охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів громадян України;

– вони грубо порушили законодавство про правовий статус іноземців [3, ст. 91].

10 жовтня 2012 року було прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» № 5453-VI, який суттєво змінив порядок розгляду справ адміністративної юрисдикції щодо примусового повернення в країну походження або третю країну і примусового видворення іноземців та осіб без громадянства за межі території України. Актуальність дослідження питання щодо застосування положень чинного законодавства під час розгляду справ щодо видворення іноземців та осіб без громадянства у практичній діяльності суддів адміністративних судів України не викликає сумнівів та призводить до зацікавленості не лише серед суддів, працівників суду, а також і службових осіб уповноважених органів державної влади [15].

Усі існуючі види адміністративних стягнень тісно пов'язані між собою, їх насамперед об'єднує загальна мета: захист правопорядку, виховання осіб, що учинили адміністративні проступки, у дусі дотримання законів. Попередження вчинення нових проступків як самими правопорушниками, так і іншими особами. Є очевидним, що система заходів адміністративних стягнень включає в себе різноманітні за характером, важливістю і юридичними наслідками санкції, що дає можливість органам державного управління і посадовим особам при визначенні виду покарання враховувати особу порушника і конкретні обставини справи.

Привертає увагу монографія Гриценка І.С. присвячена з'ясуванню закономірностей становлення і розвитку наукових поглядів на основні інститути вітчизняного адміністративного права. З даного дослідження вбачається, що вченими приділялася особлива увага питанню зменшення кількості органів, які мали право накладати адміністративні стягнення; розроблення детальних правил, які б визначали єдині види адміністративних стягнень та закріплювали чіткі процедури їх накладення; необхідність кодифікації законодавства про адміністративну відповідальність [2, ст. 245-246]. Не можливо не погодитися з такими висновками, а також є очевидним, що дані проблеми на сьогодні потребують невідкладного вирішення. Зокрема, нічим не обґрунтованим видається те, що відповідні стягнення на підставі підзаконного акту – указу Президента України – можуть бути накладені на фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, а також те, що згідно з деякими із зазначених законів конкретні розміри і порядок накладання штрафів, у тому числі на громадян-підприємців, визначаються підзаконними актами. Такі положення містяться, зокрема, в законах України «Про охорону праці», «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», «Про зайнятість населення», «Про банки і банківську діяльність» [11, ст. 28].

Малодослідженим інститутом у вітчизняній правовій науці визначається так звана судова правотворчість, недостатня розробленість якої, як наслідок, гальмує розвиток українського права [12, . ст. 26]. Кожне стягнення є покаранням, мірою відповідальності, призначеної за проступки, а застосування будь-якого стягнення означає настання адміністративної відповідальності і тягне для винного несприятливі юридичні наслідки. З урахуванням змін у суспільстві потребують перегляду види адміністративних стягнень, частина з яких втратила своє призначення та ефективність, а інші передбачають складний порядок застосування, що часто стає перепоною на шляху виконання. Винесена посадовою особою постанова про накладення адміністративного стягнення повинна бути реалізована у стислі строки. Інакше буде втрачена оперативність у застосуванні заходів адміністративного впливу, що, без сумніву, відіб'ється на його ефективності, зменшить їх виховне і попереджувальне значення у боротьбі з адміністративними правопорушеннями. Реальне виконання рішення суду суб'єктом владних повноважень є завершальним етапом захисту прав, сприяє втіленню законів у життя та зміцненню авторитету держави в цілому [17, ст. 25].

Список літератури:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/80731-10
2. Гриценко І.С. Становлення і розвиток наукових поглядів на основні інститути вітчизняного адміністративного права: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – 335 с.
3. Адміністративне право України: Навчальний посібник / За заг. ред. Т.О. Коломоєць, Г.Ю. Гулєвської. – К.: Істина, 2007. – 216 с.
4. Адміністративне право України [Підручник для юрид. вузів і фак. А З1 Ю.П. Битяк. В.В. Богуцький, В.М. Гаращук та ін.]; За ред. Ю.П. Битяка, – Харків: Право, 2001. – 528 с.
5. Становлення нового адміністративного права України. / Кампо В.М., Нижник Н.Р., Шльоер Б.П. / Науково-популярний нарис / За заг. ред. В.М. Кампо. – К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2000. – 60 с.
6. Копейчиков В.В. Правознавство: Підручник – К.: Юрінком Інтер, 2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/BookPravothnavstvo/Glava12/R2G12p8.htm
7. Адміністративні стягнення та загальні правила їх накладення. Адміністративне право [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/13480104/pravo/administrativni_styagnennya_zagalni_pravila_nakladennya
8. Коломоєць Т.О. Штрафи за законодавством про адміністративні правопорушення України [Текст] / Т.О. Коломоєць. – Запоріжжя: Верже, 2000. – 240 с.
9. Законодавство України про адміністративні правопорушення та адміністративне судочинство [Мироненко Н.М. Штефан С.М., Виноградова О.І.]: Посібник – К.: Прецедент, 2007. – 158 с. – (Матеріали до складання кваліфікаційних іспитів для отримання Свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю; Вип. 12).
10. Подлінєв С.Д. Адміністративна відповідальність в Україні [Текст]: курс лекцій / С.Д. Подлінєв; Одеська національна юридична академія. – О.: Юридична література, 2008. – 648 с.

11. Хавронюк М.І. Дисциплінарні правопорушення і дисциплінарна відповідальність: Навчальний посібник – К.: Атіка 2003. – 240 с.
12. Бевзенко В. Вплив acquis communautaire на вітчизняне адміністративне судочинство й адміністративне процесуальне право / В. Бевзенко // Вісник Вищого адміністративного суду України. – 2011. – № 2. – Ст. 24-31.
13. Макаренко А.В. Адміністративне право: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. – К.: КНЕУ, 2008. – 264 с.
14. Салманова О.Ю. Адміністративні стягнення як засіб забезпечення безпеки дорожнього руху: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О.Ю. Салманова; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2002. – 19 с. – укр.
15. Ільков В. Застосування джерел права в адміністративному судочинстві під час розгляду справ щодо видворення іноземців та осіб без громадянства/ В. Ільков // Вісник Вищого адміністративного суду України. – 2013. – № 3. – Ст. 14-24.
16. Сасевич О. Контроль за виконанням судових рішень у порядку адміністративного судочинства крізь призму практики Європейського суду з прав людини / О. Сасевич // Вісник Вищого адміністративного суду України. – 2013. – № 3. – Ст. 25-31.
17. Кузьмішин В. Шляхи забезпечення безумовного виконання судового рішення / В. Кузьмішин // Вісник Вищого адміністративного суду України. – 2010. – № 4. – Ст. 24-29.
18. Горбач О. Проблеми подальшого розвитку адміністративного законодавства щодо відповідальності спеціальних суб'єктів / О. Горбач // Вісник Вищого адміністративного суду України. – 2010. – № 4. – Ст. 60-66.
19. Костюк Ю. Окремі питання соціального значення виконання постанов про накладення адміністративних стягнень/ Ю. Костюк// Вісник Вищого адміністративного суду України. – 2010. – № 4. – Ст. 74-77.
20. Ковальський В. Інститут юридичної відповідальності держави й охоронна функція права / В. Ковальський // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://radnuk.info/statti/249-tioriua-gov/14800-2011-01-19-03-04-41.html
21. Хорощак Н.В. Адміністративні стягнення за законодавством України: Монографія. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – 172 с.

Адерейко Т.В
Киевский международный университет

ОСОБЕННОСТИ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ВЗЫСКАНИЙ В УКРАИНЕ, СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация
Статья посвящена исследованию понятия административных санкций и поиска только им присущих особенностей. В статье исследуются административные взыскания как основной элемент административной ответственности. В статье раскрывается вопрос проблематики исполнения судебных решений, а также приведены способы их решения путем предоставления предложений по внесению изменений в отдельные положения национального законодательства.
Ключевые слова: административное правонарушение, административная ответственность, административное принуждение, административная санкция, административный штраф.

Adereiko T.V.
Kyiv International University

FEATURES OF ADMINISTRATIVE SANCTION IN UKRAINE, CURRENT STATUS AND PERSPECTIVE

Summary
The article investigates the concept of administrative sanctions and finding their inherent features. The article deals with administrative penalties as a leading element of administrative responsibility. The article in guestion reveals the problem of judicial decision, and gives ways to address the proposals submitted by amending certain provisions of national law.
Keywords: administrative offences, administrative responsibility, administrative compulsion, administrative sanctions, administrative penalties.

УДК 346.2

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВИРОБНИЧИХ КООПЕРАТИВІВ, ЯК СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ

Добкіна К.Р., Перерва Т.О.
Київська державна академія водного транспорту
імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного

У статті проаналізовано законодавство, що регулює діяльність виробничих кооперативів. Зроблений теоретичний аналіз поняття, змісту виробничих кооперативів. Розглянуті різні підходи науковців щодо тлумачення «виробничих кооперативів» та запропоновано його визначення. Вирішені питання, що стосуються майна, трудових відносин членів виробничого кооперативу. З метою вдосконалення діяльності кооперативів сформульовані пропозиції до законодавства.
Ключові слова: кооперативи, виробничий кооператив, статутна діяльність, майно кооперативу, фонди, організація.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток українського суспільства характеризується різноманітністю організаційно-правових форм господарювання, у тому числі кооперативів (виробничих, обслуговуючих, споживчих). Вони є частиною єдиного економічного комплексу країни нарівні з іншими учасниками господарських відносин. Прийняття Конституції України створило нові правові засади розвитку кооперативного руху в державі [1, с. 75].

Кооператив є первинною ланкою системи кооперації і створюється внаслідок об'єднання фізичних та/або юридичних осіб на основі членства для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою поліпшення такими особами свого економічного стану, вирішення соціально-побутових та інших питань.

Метою кооперації є задоволення економічних, соціальних та інших потреб членів кооперативних організацій на основі поєднання їх особистих та колективних інтересів, поділу між ними ризиків, витрат і доходів, розвитку їх самоорганізації, самоуправління та самоконтролю. Серед основних завдань кооперації, що сприяють сталому розвитку національної економіки та становленню засад демократичного розвитку суспільства, слід назвати:

· створення системи економічної і соціальної самодопомоги населення та суб'єктів господарювання;

· залучення у виробництво товарів, робіт, послуг, додаткових трудових ресурсів, підвищення трудової і соціальної активності населення;

· створення і розвиток інфраструктури, необхідної для провадження господарської та іншої діяльності кооперативів з метою зростання матеріального добробуту їх членів та задоволення потреб у товарах і послугах.

У літературі відмічається, що кооператив, як форма господарювання, покликаний, перш за все, працювати з кінцевими споживачами, не містить організаційних резервів для створення виробництва глибокої переробки чи з високою часткою доданої вартості, його капіталізація, як правило, набагато перевищує суму пайових внесків членів кооперативу [2, с. 103].

Сьогодні визначення терміну «виробничий кооператив» міститься в Законі України «Про кооперацію», Господарському і Цивільному кодексах України (далі ГК і ЦК відповідно). Аналіз цих нормативно-правових актів дає підстави для висновку про наявність відмінностей не тільки у формулюванні понять «кооперація», «виробничий кооператив», а також при вирішенні питань, що стосуються майна виробничих кооперативів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом, теорія кооперації будується на працях таких провідних вчених, як: О. Анциферов, С. Бородаєвський, М. Левитський, Б. Мартос, К. Мацієвич, М. Туган-Барановський, К. Пажитнова, В. Чаянов та інші, які дослідили правову та соціально-економічну природу та сутність кооперативних організацій. Еволюцію української кооперації, від першоджерел і до середини XX ст. глибоко проаналізовано у фундаментальній монографічній праці І. Витановича.

Серед сучасних наукових досліджень, присвячених аналізу правового становища виробничого кооперативу, у тому числі правового режиму його майна, слід відмітити праці О. М. Вінник [3], Я. З. Гаєцької-Колотило, В. І. Семчика, В. М. Масіна, В. Ю. Уркевича [4].

Тому, **метою даної статті** є висвітлення проблем та пропозицій щодо правового регулювання виробничих кооперативів, як суб'єкта господарювання.

Виклад основного матеріалу. В юридичній літературі існують різні наукові підходи до визначення поняття «виробничий кооператив». Дискусії з цього питання розгорнулися ще в 20 столітті. Так, український економіст, М. Туган-Барановський під «кооперативом» розумів господарське підприємство кількох добровільно об'єднаних осіб, яке має на меті не лише отримання найбільшого баришу на витрачений капітал, а й забезпечення його членам, завдяки спільному веденню господарства, певних вигод іншого характеру [5, с. 10].

В свою чергу, К. Пажитнова, зазначала, що «кооператив» – «это добровольческое соединение нескольких лиц, которое имеет своей целью совместными усилиями бороться с эксплуатацией со стороны капитала и улучшить положение своих членов и процесс производства, обмена или распределения хозяйственных благ, т. е. как производителей, потребителей или продавцов рабочей силы» [4, с. 379].

Є. Штендель визначав «кооператив», як товариство з мінливим складом членів і з мінливим капіталом; товариство, що створюється для організації господарської діяльності чи праці своїх членів на засадах взаємодопомоги, самодіяльності та самоврядування і має на меті задовольняти матеріальні потреби своїх членів, сприяти їх культурному розвитку [6, с. 30].

Колоножніков Г. підійшов до розуміння кооперативу через характеристику системи його ознак. Так, кооперативне товариство, у його розумінні, – це 1) об'єднання, 2) під особливою фірмою, 3) невизначеної кількості, 4) осіб, 5) які вільно вступають і виходять з нього для досягнення ними, 6) у якості самостійної юридичної особи; 7) створеної на засадах рівності й самоврядування, 8) з метою зміцнення і взаємодопомоги їхнім трудовим господарствам, 9) шляхом поєднання їх загальних зусиль, 10) у сфері кредиту, споживання і виробництва, а також 11) ведення культурно-просвітньої роботи [4, с. 377].

© Добкіна К.Р., Перерва Т.О., 2014

Довідкова література містить подібні визначення. Так, в Українській радянській енциклопедії кооператив визначається як добровільне об'єднання людей, які на пайових засадах спільно займаються певним видом господарської діяльності [7, с. 257]. В іншому виданні кооператив трактується як юридично оформлена форма організованої, добровільної діяльності людей, які спільно беруть участь у господарській діяльності, мають рівні права при обговоренні питань на зборах, а також право на відповідну їх трудовому внеску чи долю паю в прибутках кооперативу.

Кожне з наведених понять характеризує кооператив з одного або іншого боку, і тому так чи інакше має цінність для формування позиції щодо їх місця та ролі в системі суб'єктів господарювання.

Згідно з ч. 1 ст. 95 ГК України виробничим кооперативом визнається добровільне об'єднання громадян на засадах членства з метою спільної виробничої або іншої господарської діяльності, що базується на їх особистій трудовій участі та об'єднанні майнових пайових внесків, участі в управлінні підприємством та розподілі доходу між членами кооперативу відповідно до їх участі у його діяльності [8].

Частина 1 ст. 163 ЦК України [9] містить аналогічне визначення. А ось, ЗУ «Про кооперацію» визначає виробничий кооператив, як кооператив, що утворюється шляхом об'єднання фізичних осіб для спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з метою одержання прибутку [10].

Розглянувши ці визначення можна, по-перше, відмітити принципову відмінність формулювання, що міститься у ЗУ «Про кооперацію» – утворюється «з метою отримання прибутку», а також виділити як спільні ознаки, притаманні всім визначенням, так і певні особливості.

Спільні ознаки: 1) «об'єднання громадян (фізичних осіб)»; 2) «обов'язкова трудова участь»; 3) «спільна виробнича або інша господарська діяльність».

Крім того, ГК і ЦК України виділяють ще: об'єднання на підставі членства та майнових пайових внесків. Особливість дефініції, що міститься у ГК України, полягає ще й у тому, що вона містить такі ознаки, як «участь в управлінні підприємством» та «розподіл доходу між членами кооперативу відповідно до їх участі у його діяльності» [4, с. 376-377].

Для більш повного розуміння сутності виробничих кооперативів, розглянемо їх визначення, що міститься в нормативно-правових актах інших країн. Так, Стаття 1 Закону Російської Федерації «Про виробничі кооперативи» від 08.05.1996 р. [11] встановлює, що виробничим кооперативом (артіллю) визнається добровільне об'єднання громадян, створене на основі членства для спільної виробничої та іншої господарської діяльності, що базується на їх особистій трудовій та іншій участі та об'єднанні його членами (учасниками) майнових (пайових) внесків, при їх особистій обмеженій субсидіарній відповідальності по зобов'язанням кооперативної організації. А ст. 1 Закону Республіки Казахстан «Про виробничий кооператив» від 05.10.1995 р., [12] містить схоже визначення з тією відмінністю, що в ньому виробничий кооператив створюється лише для здійснення підприємницької діяльності. Закон Республіки Молдова «Про підприємницькі кооперативи» під кооперативом розуміє комерційну організацію (підприємство) із статусом юридичної особи, члени якої є юридичними та/або фізичними особами, які здійснюють підприємницьку діяльність [4, с. 381].

Спираючись на легальне визначення виробничого кооперативу у ГК України, а також з урахуванням зарубіжного досвіду регулювання правовідносин у цій сфері, Ковернев В. О. запропонував наступне визначення виробничого кооперативу з урахуванням виключення з ГК таких його ознак, як: «об'єднання майнових пайових внесків», «розподілі доходу між членами кооперативу відповідно до їх участі у його діяльності» та уточнення ознаки «участі в управлінні підприємством» як «самоврядування». Так, під **виробничим кооперативом автор розуміє добровільне об'єднання громадян з метою спільного ведення виробничої або іншої господарської діяльності, що створюється на засадах членства, самоврядування та особистій трудовій участі для задоволення економічних, соціальних та інших потреб його членів.** На нашу думку, дане поняття досить повно та змістовно розкриває суть таких кооперативів.

Однак, незважаючи на формальне вдосконалення правового становище кооперативів, слід відмітити неузгодженість окремих положень національного законодавства, зокрема щодо вирішення майнових питань.

Згідно зі ст. 20 ЗУ «Про кооперацію» для забезпечення статутної діяльності кооператив у порядку, передбаченому його статутом, формує пайовий, резервний, неподільний та спеціальний фонди.

Пайовий фонд – майно кооперативу, що формується за рахунок паїв (у тому числі додаткових) членів та асоційованих членів кооперативу.

Неподільний фонд створюється в обов'язковому порядку і формується за рахунок вступних внесків та відрахувань від доходу кооперативу. Цей фонд не може бути розподілений між членами кооперативу, крім випадків, передбачених законом.

Резервний фонд створюється за рахунок відрахувань від доходу кооперативу, перерозподілу неподільного фонду, пожертвувань, безповоротної фінансової допомоги та за рахунок інших не заборонених законом надходжень для покриття можливих втрат (збитків).

Спеціальний фонд створюється за рахунок цільових внесків членів кооперативу та інших передбачених законом надходжень для забезпечення його статутної діяльності і використовується за рішенням органів управління кооперативу [10].

Отже, визначаючи в загальних рисах порядок формування зазначених фондів, законодавець лише щодо резервного фонду визначив мету його утворення та напрямок використання. Що стосується інших фондів закон не визначає ні мети утворення, ні напрями використання.

Відповідно до ст. 20 ЗУ «Про кооперацію» неподільний фонд не може бути розподілений між членами кооперативу, крім випадків, передбачених законом. Але ст. 2 цього Закону встановлює інше: неподільний фонд не підлягає розподілу між пайовиками. Стаття 29 ЗУ «Про кооперацію» зазначає, що майно неподільного фонду не підлягає поділу між його членами і передається за рішенням ліквідаційної комісії іншій (іншим) кооперативній організації (кооперативним організаціям). При цьому у рішенні повинні бути визначені напрями використання зазначеного майна [10].

На думку одних вчених ця норма не узгоджується з положеннями Конституції України (ст. 41) оскільки передбачає протиправне позбавлення права приватної власності членів кооперативу. Адже, таке передання коштів неподільного фонду іншій кооперативній організації суперечить законним інтересам власників. Інші вченні пропонують редакцію другого речення третього абзацу ст. 20 Закону «Про кооперацію» уточнити, а саме виключити з нього слова «крім випадків, передбачених законом».

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вищевикладене, з метою вдосконалення правового регулювання

виробничих кооперативів необхідно внести наступні зміни до кооперативного законодавства України.

По-перше, з метою запобігання розвитку негативних тенденцій у господарсько-правовому забезпеченні статусу та діяльності виробничих кооперативів необхідно узгодити термінологію про виробничі кооперативи Цивільного і Господарського кодексів України та ЗУ «Про кооперацію», взявши за основу термінологію Господарського кодексу, предметом регулювання якого є господарські відносини, що виникають в процесі організації та здійснення господарської діяльності, і учасником яких є виробничий кооператив.

По-друге, розробити та прийняти спеціальний закон про виробничу кооперацію, як це зроблено у багатьох країнах Європи та світу [4, с. 382].

По-третє, внести зміни до Закону України «Про кооперацію», що стосуються майна кооперативів. Необхідно визначити мету утворення та напрями використання таких фондів (пайовий, резервний, неподільний, спеціальний). Узгодити положення ГК України та Закону «Про кооперацію» щодо розподілу майна кооперативу при його ліквідації між членами кооперативу. Зазначивши, що майно, яке залишилося після задоволення всіх вимог кредиторів, оплати праці і т.п. розподіляється між членами кооперативу у порядку, визначеному статутом.

Врахування зазначених пропозицій, дозволить усунути окремі недоліки чинного законодавства, що регулює майнові відносини у виробничих кооперативах, та слугуватиме ефективному правозастосуванню у цій сфері правовідносин.

Список літератури:

1. Ковернзнев В. О. Правовий режим майна виробничих та інших видів кооперативів // Вісник Академії адвокатури України, 2011. – № 3(22). – С. 75-80.
2. Загнітко О. Кооперативи як суб'єкти господарювання / О. Загнітко, В. Малига // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 11. – С. 103–109.
3. Вінник О. М. Господарське право: курс лекцій / О. М. Вінник. – К.: Атіка, 2004. – 158 с.
4. Ковернзнев В. О. Загальна характеристика господарсько-правового забезпечення діяльності виробничих кооперативів // Форум права, 2011. – № 4. – С. 376-385.
5. Туган-Барановский М. И. Экономическая природа кооперативов и их классификация / М. И. Туган-Барановский. – М., 1906. – Т. 1. – 236 с.
6. Штандель Э. Курс Радянського кооперативного права / Э. Штандель. – Х., 1926. – 69 с.
7. Українська радянська енциклопедія. Т. 1. – Вид. 2-ге. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1974. – 870 с.
8. Господарський кодекс України в ред. від 02.03.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua
9. Цивільний кодекс України в ред. від 11.02.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua
10. Закон України «Про кооперацію» в ред. від 04.08.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua
11. Федеральный закон «О производственных кооперативах» в ред. от 30.11.2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru
12. Закон Республики Казахстан «О производственном кооперативе» в ред. от 05.07.2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://online.zakon.kz

Добкина Е.Р., Перерва Т.А.
Киевская государственная академия водного транспорта
имени гетмана Петра Конашевича-Сагайдачного

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО СТАТУСА ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ КООПЕРАТИВОВ, КАК СУБЪЕКТА ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Аннотация
В статье проанализировано законодательство, регулирующее деятельность производственных кооперативов. Сделанный теоретический анализ понятия, содержания производственных кооперативов. Рассмотрены различные подходы ученых относительно толкования «производственных кооперативов» и предложено его определение. Решены вопросы, касающиеся имущества, трудовых отношений членов производственного кооператива. В целях совершенствования деятельности кооперативов сформулированы предложения к законодательству.

Ключевые слова: кооперативы, производственный кооператив, уставная деятельность, имущество кооператива, фонды, организация.

Dobkina C.R., Pererva T.O.
Kiev State Academy of Water Transport behalf hetman
P. Konashevich-Sagaydachnogo

FEATURES OF LEGAL STATUS PRODUCTION COOPERATIVES, AS A BUSINESS ENTITY

Summary
The article analyzes the legislation governing the activities of producers' cooperatives. Made the theoretical analysis of the notion, the content of production cooperatives. Considered various approaches of scientists regarding the interpretation of «of production cooperatives» and invited to its definition. Resolved issues are associated with the with property, labor relations cooperative members. To improve the activities of cooperatives formulated proposals in legislation.

Keywords: cooperatives, cooperative production, statutory activities, property cooperative, foundations, organization.

УДК 347.961.4

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ НОТАРІАТУ В УКРАЇНІ

Желіховська Ю.В.
Хмельницький університет управління та права

Стаття присвячена дослідженню питанню нотаріату, його значимості в громадянському суспільстві. Досліджено виникнення самого поняття нотаріат. Проаналізовано нормативні акти, які регулювали та регулюють діяльність нотаріусів. Розглянуто історію виникнення нотаріату на різних історичних етапах розвитку цивілізації та українського нотаріату зокрема. Проаналізовано терміни та поняття, що використовувалися та використовуються в нотаріаті та нотаріальній діяльності.
Ключові слова: нотаріат, нотаріус, нотаріальні органи, державні нотаріальні контори, приватні нотаріальні контори, юридичні факти, старші нотаріуси, біржові нотаріуси, народні суди, державний нотаріат, нотаріальні дії, латинський нотаріат.

Постановка проблеми. Нотаріат є своєрідним правовим інструментом без якого неможливе здійснення цивільно-правового обороту. Нотаріуси вчиняють нотаріальні дії, що направлені на посвідчення безспірних прав і фактів, охоронну нотаріальної дії, а також вживають заходів щодо охорони спадкового майна [1, с. 118].

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про нотаріат» нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності. Під даним поняттям в теоретичному контексті пропонується розуміти структуру нотаріальних органів, на яку покладається правоохоронна та правозахисна державна функція, що має здійснюватись у відповідності до змісту нотаріального процесу та передбаченої чинним законодавством України процедури [2, с. 47]. Змістом же діяльності нотаріальних органів є правоохоронна та правозахисна діяльність, яка державою покладена на спеціальну структуру органів та на окремих посадових осіб [3, с. 5]. Аналізуючи законодавчо закріплене визначення поняття нотаріату та дослідивши зміст охоронної функції пропонуємо внести зміни до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про нотаріат», та викласти її в такій редакції: «Нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені цим Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності, а також здійснювати та забезпечувати охорону прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб».

Діяльності, яку здійснюють нотаріуси, притаманні такі основні ознаки. По-перше, діяльність є завжди правовою. Вона завжди зачіпає врегульовані законами права та обов'язки особи, пов'язаними з здійсненням конкретної юридичної дії. По-друге, діяльність нотаріусів регламентується законодавством про нотаріат. По-третє, діяльність направлена на здійснення норм цивільного права [1, с. 120].

Нагальною потребою сьогодення є переосмислення та реформування системи нотаріату, в тому числі і в частині охорони цивільних прав та інтересів. Однак цей процес потребує наукового аналізу низки проблем, серед яких значне місце займають і питання становлення та функціонування нотаріату в Україні. Нотаріат покликаний створювати належні умови для ефективної реалізації норм права фізичними та юридичними особами, захищати їхні суб'єктивні права і законні інтереси, надаючи правочинам доказової сили документам. Крім того, нотаріат виконує попереджувальне правосуддя, запобігаючи суперечкам між сторонами цивільних правовідносин [4, с. 55], захищаючи права осіб від можливих порушень у майбутньому, утверджуючи між ними стабільні й передбачувані відносини. Відтак він є одним із важливих чинників формування правової держави [5, с. 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти цього питання досліджували в науковій і навчальній літературі відомі вітчизняні правознавці, а саме Ясінська Л.Е., Баранкова Л.О., Черниш В.М., Гулевська Г.О., Драгеневич Л.В, Сміян С.М., Яворницький Д.І., Субтельний О.П. та багато інших. Сторінки історії нотаріату також висвітлювалися в окремих працях зарубіжних авторів, таких як Меркушкин Г.В., Юдельсон К.С., Авдеенко Н.І, Кабакова М.А.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність матеріалу, викладеного в статті, обумовлена невпинним зростанням авторитету та значення нотаріату в сучасному суспільстві. Його діяльність має різний вплив на сфери суспільного життя і тому потребує посиленого правового регулювання нотаріальної діяльності. Функцію нотаріату неможливо переоцінити, тому що нотаріат – це зв'язуюча ланка між протилежними інтересами, що стикаються, а тому, природно, зростає й інтерес до історії нотаріату.

Мета статті. Дослідження та аналіз історії зародження і становлення вітчизняного нотаріату в складних історичних умовах.

Виклад основного матеріалу. Історія українського нотаріату відзначається особливостями в такій мірі, у якій був історичний процес розвитку української нації, держави і права.

Сучасний інститут нотаріату не можна достатньо глибоко осмислити, дослідити, вивчити поза зв'язком із попередніми стадіями його розвитку. В умовах реформування усієї правової системи, появи нових нормативно-правових документів стає цілком очевидною потреба в об'єктивному і ретельному вивченні історії, в аналізі минулого з позицій нових підходів сьогодення. Таке дослідження сприятиме виробленню наукових оцінок щодо сучасного нотаріального процесу, правильному визначенню напрямів його реформування, що дасть змогу нотаріату по праву посісти належне місце поряд з такими інститутами, як суд, прокуратура, адвокатура, в правовій системі України [5, с. 3].

Безперечно, що ми віддаємо данину тому, які великі перетворення у своєму розвитку відбулись в інституті нотаріату у світі. Адже вперше виникнувши як різновид адміністративної діяльності тисячоліття тому у Вавилоні [5, с. 77–95], стародавніх державах нотаріат пройшов шлях від примітивних писарів-канцеляристів, які вели численні прибутково-витратні книги та періодично складали кадастр усіх земель у країні, переписували населення і його майно до складної системи, яка на сьогодні успішно функціонує у всьому світі. Однак, вказаний роз-

© Желіховська Ю.В., 2014

виток нотаріату вже був неодноразово предметом наукових досліджень. Тому свою увагу ми сконцентруємо на розвитку нотаріату на українських землях в частині його впливу на охорону цивільних прав та інтересів учасників цивільних відносин.

Так, зачатки нотаріальної діяльності на теренах України, як форми охорони цивільних прав, нам відомі ще з часів Руської правди [6, с. 113], за текстом якої окремі види діянь повинні бути посвідченими іншими людьми. Хоча спеціального органу чи осіб, які повинні були здійснювати таке посвідчення тоді не існувало. Відповідний правовий розвиток даного інституту відмічається і інших джерелах, зокрема, Литовському Статуту, Соборному Уложенню та Правах, за якими судиться малоросійський народ. Вперше термін «нотар» вживається у Галицькому цивільному кодексі (§ 233, 582 та ін.) І тут вже саме він розуміється у сенсі осіб, які повинні засвідчувати певні види зобов'язань. Більш широкого застосування нотаріуси набувають вже у Зібранні малоросійських прав. Так, відповідно до його положень, встановлюються випадки за яких нотаріус може здійснювати «даровий запис» (§ 312, 313) та відповідальність яка може за це наставати. Нового розвитку питання участі нотаріуса в цивільних відносинах набуває вже в Зводі законів Російської імперії [6, с. 113]. У ньому вже визначаються питання про здійснення актів нотаріальних (Книга II, Розділ III, Глава 4), про порядок складання та зберігання нотаріальних духовних заповітів (Книга III, Розділ I, Глава 5) тощо [6, с. 113]. В окремих статтях цього акту визначається обов'язок засвічення підпису нотаріальним порядком (п. 2 ст. 150), погодження своєї згоди в нотаріуса та затвердження в Старшого нотаріуса (ст. 446) тощо. Крім цього на той час існувало вже спеціальне Положення про Нотаріальну Частину (вид. 1914 року), Правила про порядок засвідчення явки актів у Біржових Нотаріусів тощо [6, с. 122]. Ще більш широко це питання висвітлювалось у Цивільному уложенні (хоча воно і не вступило в юридичну силу), де за нотаріальною формою вже визнавалась чітко правова природа окремого порядку укладення правочинів.

Однак справжнього свого розвитку інститут нотаріату отримав в радянський період, ставши державним органом, на який покладено оформлення і засвідчення операцій і актів, а також посвідчення фактів, що мають юридичне значення. Згідно з законодавством, нотаріат в СРСР мав на меті зміцнення соціалістичної законності, охорону соціалістичної власності й особистої власності громадян, охорона особистих і майнових прав громадян, а також прав і законних інтересів державних установ, підприємств і суспільних організацій [7, с. 23]. На нотаріальні органи покладалося здійснення і засвідчення договорів і операцій, здійснення протестів векселів, посвідчення безспірних обставин і реєстрація арештів. Положення про нотаріат 1922 р. заклало основи нотаріату, що функціонував в умовах переходу від капіталізму до соціалізму.

Проте 1923 року було введено нове Положення про державний нотаріат, яке значно розширило коло повноважень нотаріальних контор і узгодило ці повноваження з нормами цивільного законодавства. Радянський нотаріат був включений до складу органів юстиції. Організація і керівництво нотаріатом була покладена на органи судового управління. В 30-50-ті рр. XX ст. у нотаріальне законодавство часто вносилися зміни, нерідко без відповідних об'єктивних передумов. До 1926 р. нотаріальна діяльність в СРСР регулювалося законодавством союзних республік. Першим загальносоюзним актом стала ухвала ЦВК і РНК СРСР 14 травня 1926 р. «Про основні принципи організації державного нотаріату». На основі цієї ухвали були видані положення про нотаріат окремо кожною із союзних республік. До ведення нотаріальних органів було віднесене: посвідчення операцій, видача виконавчих написів, здійснення протестів, засвідчення вірності копій документів і автентичності підписів на документах, видача заставних свідоцтв, отримання в депозит предметів зобов'язань, вживання заходів з охорони спадку і видача свідоцтв про спадкоємство, забезпечення доказів, видача свідоцтв про визнання особи безвісно відсутньою. Як правило, нотаріальні дії вчинялися нотаріусом у нотаріальній конторі. За межами контори нотаріус міг вчиняти нотаріальні дії на підставі прохання сторони в разі неможливості її з'явитися в контору з поважної причини. При вчиненні нотаріальної дії нотаріус зобов'язаний був перевірити законність операції або документа, а також упевнитися в правоздатності і дієздатності осіб, що беруть участь в операції, і власноручності їхнього підпису під документами. Було визначено, що нотаріуси зобов'язані дотримуватись таємниці відносно вчинюваних ними нотаріальних дій, а довідки щодо нотаріальних дій видаються тільки учасникам операцій, а також на вимогу прокуратури і судових органів [7, с. 26]. У сільських місцевостях, де не було нотаріальних контор, деякі нотаріальні дії (посвідчення договорів контрактації, операцій на суму до 500 крб., засвідчення копій документів, підписів на них тощо) виконувалися сільськими радами. Скарги на дії нотаріусів надходили до народного суду за місцем знаходження нотаріальної контори і розглядались судом у судовому засіданні з викликом заінтересованих осіб. Нотаріальне посвідчення операцій, видача виконавчих написів і засвідчення копій документів й інші нотаріальні дії надавали достовірності документам, актам, усували зайві суперечки забезпечували можливість доведення в суді, сприяючи тим забезпеченню соціалістичної законності [7, с. 26].

Починаючи з 1929 року відбувається низка змін у діяльності нотаріату. Разом з усуненням із господарського життя приватнокапіталістичних елементів змінюється і обсяг нотаріальних дій. Значному скороченню об'єму роботи нотаріальних контор сприяли зміни до ЦК, згідно з якими соціалістичний сектор звільнявся від обов'язкового засвідчення договорів, що укладалися між його підприємствами. В результаті кредитної реформи 1930 р. самі по собі відпали такі функції, як протест векселя і здійснення виконавчих надписів на опротестованих векселях [5, с. 150]. Різке скорочення обсягу роботи нотаріальних контор привело, відповідно, до зменшення стягуваного ними державного мита і до збільшення так званих «нерентабельних» контор. У юридичній літературі розпочалась гостра полеміка з приводу того, бути чи не бути нотаріату. Але процес скорочення нотаріальних контор тривав: в Україні у 1930 р. кількість нотаріальних контор зменшилась із 110 до 35 [5, с. 150].

Постановою ВУЦВК і РНК УРСР від 20 червня 1933 р. «Про реорганізацію державного апарату» усі діючі на той час нотаріальні контори були ліквідовані, натомість у складі обласних судів організовували нотаріальні відділи. Виконання усіх нотаріальних дій, за винятком реєстрації арештів, покладалось на народних суддів. Виконуючи нотаріальні дії, народні судді керувались правилами нотаріального положення, інструкціями та розпорядженнями, виданими з метою його деталізації. Згідно з Постановою, на нотаріальні відділи обласних судів було покладено функції нагляду за виконан-

ням нотаріальних дій народними суддями і інструктування їх у цій діяльності, а також виконання в межах обласного центру всіх нотаріальних функцій, передбачених нотаріальним положенням.

Такий порядок виконання нотаріальних дій проіснував до 1938 р. і, природно, себе не виправдав. Зайняті своєю безпосередньою функцією – здійсненням правосуддя, – народні суди не могли приділити належної уваги нотаріальній роботі, яка до того ж потребувала спеціальних знань, технічних навиків, практичного досвіду. Як наслідок, погіршилась якість і зменшилась кількість виконуваних нотаріальних дій, населення не забезпечувалось належним і кваліфікованим нотаріальним обслуговуванням, виявлялось недотримання встановленої законом нотаріальної форми угод.

Тому 20 жовтня 1937 р. ЦВК і РНК УРСР приймають постанову про створення на Україні нової розширеної мережі нотаріальних контор [5, с. 151]. В обласних центрах і містах створюються відповідно обласні і міські нотаріальні контори, а з їх організацією припиняють свою діяльність нотаріальні відділи обласних судів. У тих містах і районних центрах, в яких за об'ємом роботи існування нотаріальних контор було недоцільним, створювались нотаріальні столи. Обласні нотаріальні контори очолювали старші нотаріуси, які призначались на посаду президією відповідного облвиконкому за поданням голови обласного суду, узгодженим із Наркомюстом; нотаріуси міських нотаріальних контор і нотаріальних столів – президією відповідної міської чи районної Ради за поданням старшого нотаріуса узгодженим із головою обласного суду. Окремий розділ Інструкції НКЮ УРСР від 9 березня 1938 р. встановлював, що загальне керівництво, нагляд та інструктування усіх установ і осіб, що виконували нотаріальні дії, здійснював Наркомюст УРСР через відділ нотаріату. Головам обласних судів належало персональне право нагляду за діяльністю нотаріальних контор і нотаріальних столів відповідної області, вони мали право давати піднаглядним установам вказівки щодо усунення недоліків у роботі з одночасним доведенням до відома НКЮ УРСР. Також зазначалось, що спірні питання, які виникали між нотаріусами і головами обласних судів, вирішувались Наркомюстом.

З метою приведення організації державного нотаріату відповідно до Закону про судоустрій Постановою РНК УРСР від 27 грудня 1940 р. «Про покращення організації державного нотаріату УРСР» були організовані: в містах – міські державні нотаріальні контори, в селах і селищах міського типу, що були райцентрами, – районні державні нотаріальні контори. Обласні нотаріальні контори реорганізовували у міські, а нотаріальні столи – в районні нотаріальні контори. Нотаріуси призначались, переміщувались і звільнялись з посади начальниками управлінь НКЮ УРСР. Обласним управлінням юстиції були передані всі функції керівництва, нагляду, інструктування, матеріального забезпечення, фінансування, підбору кадрів, складення підсумкових звітів про роботу нотаріальних органів області, що до цього здійснювались старшими нотаріусами безпосередньо і головами обласних судів загалом [5, с. 151].

Період Великої Вітчизняної війни характеризувався тим, що в цей час було введено низку спрощених правил при проведенні нотаріальних дій щодо військовослужбовців. Постановою від 9 серпня 1944 р. РНК УРСР затвердила нове Положення про Державний нотаріат УРСР, а 1 серпня 1946 р. Наказом Міністра юстиції УРСР були затверджені «Правила вчинення нотаріальних дій». Ці нормативно-правові акти відображають лише зміни в законодавстві і нотаріальній практиці, що відбулися після 1928 р. Якихось значних змін щодо організації нотаріату, його компетенції і техніки нотаріального оформлення документів вони не внесли. З 1956 р. у зв'язку із ліквідацією управлінь юстиції загальне керівництво нотаріальними конторами знову було покладено на обласні суди, в штат яких були введені посади нотаріальних ревізорів. Зміни в системі управління органами державного нотаріату, а також застарілість норм нотаріального права, прийнятих у період війни, зумовили необхідність перегляду чинного Положення про державний нотаріат. Як наслідок – ухвалено нове Положення про державний нотаріат УРСР від 26 грудня 1956 р. [5, с. 150].

У 60-х роках проведено нову кодифікацію цивільного і цивільно-процесуального законодавства, а у наступні роки оновлено шлюбно-сімейне, колгоспне, земельне, трудове та інше законодавство. Відтак, окремі положення попередніх законодавчих актів щодо нотаріату втратили силу, виявились прогалини, виникла потреба в законодавчому врегулюванні деяких питань, висунутих нотаріальною практикою і розроблених правовою наукою [8, с. 53].

Постановою Ради Міністрів УРСР від 31 серпня 1964 р. затверджено «Положення про державний нотаріат УРСР». Відповідно Положення 1956 р. визнавалось таким, що втратило силу. Не позбавлене низки недоліків (не чітко виражені завдання нотаріату, невизначеність змісту його діяльності), Положення 1964 р. все ж було проміжним кроком у процесі вдосконалення нотаріального законодавства. Практика поєднання обласними судами функцій судового нагляду і судового управління себе не виправдала. Більше того, завантажені складною і різноманітною роботою щодо судового управління, обласні суди не могли приділяти належної уваги керівництву діяльністю нотаріальних контор, своєчасному і правильному спрямуванню нотаріальної практики. Не виправдало себе також і наділення Верховного Суду УРСР не властивими йому функціями судового управління, а керівництво нотаріальними органами – і поготів.

Як наслідок, у жовтні 1970 р. були відновлені Міністерство юстиції УРСР і відділи юстиції виконкомів обласних Рад. Функції керівництва діяльністю нотаріальних контор з цього часу були передані Міністерству юстиції УРСР, в апараті якого створювався відділ нотаріату; у межах областей керівництво здійснювали відділи юстиції, в штаті яких перебували консультанти з питань нотаріату.

В 1973 р. був розроблений і прийнятий новий загальносоюзний акт – Закон СРСР «Про державний нотаріат» [9]. Не дивлячись на те, що Закон не був названий Основами, по суті він виконував функції їм притаманні, адже повинен був стати основою і правовою базою для подальшого оновлення і удосконалення усього нотаріального законодавства як загальносоюзного так і республіканського [2, с. 143]. Закон містив три групи норм: імперативні, які без змін вносились у республіканські закони; такі, що покладали на союзні республіки обов'язок при виданні республіканського акта врегулювати окремі питання; ті, що надавали право союзним республікам на їхній розсуд, врегульовувати ті чи інші питання, не вирішені Законом СРСР [5, с. 153]. Останні дві групи норм були орієнтовані на необхідність урахування місцевих умов. Наприклад, республіки мали право розширити перелік встановлених нотаріальних дій з урахуванням своїх особливостей (ст. 11 Закону).

У законі СРСР 1973 р. знайшли своє закріплення і подальший розвиток такі нововведення щодо ор-

ганізації і діяльності нотаріальних органів: уперше на загальносоюзному рівні були визначені завдання державного нотаріату, що мали важливе значення для належного здійснення нотаріальної функції, удосконалення практики і розвитку юридичної теорії; закріплено принципи законності, дотримання таємниці виконуваних нотаріальних дій, національної мови нотаріального діловодства; розширено сферу судового контролю за нотаріальною діяльністю; вперше врегульовано головні питання застосування радянського нотаріального законодавства до іноземців, а також застосування іноземного права, міжнародних договорів та угод щодо нотаріальної діяльності; іноземним підприємствам та організаціям, а також іноземним громадянам та особам без громадянства, незалежно від того, проживали вони в СРСР, чи ні, була надана можливість звернення в державні нотаріальні контори.

Підводячи підсумок, стає зрозумілим, що після 1917 року вільний нотаріат докорінно змінив свій правовий статус. Ліквідація приватної власності на землю, засоби виробництва, на житло прирекли впливовий колись інститут на животіння. Відбувалися продумані зміни в системі нотаріального законодавства, що мали волюнтаристський характер. Зрозуміло, що такі зміни проводились без об'єктивних, науково обґрунтованих передумов і не могли привести до позитивних результатів. В умовах домінування державної власності, заборони на зайняття підприємницькою діяльністю та комерційним посередництвом, монополії держави на зовнішньоекономічну діяльність нотаріат виступав у ролі непомітного додатку до правової системи держави. На його долю припадало часто формальне засвідчення порівняно невеликої кількості угод і оформлення документів про спадщину. Престижність посади нотаріуса була далеко не такою, як в країнах Західної Європи [5, с. 154]. Це був низькооплачуваний державний службовець, що займав у бюрократичній ієрархії найнижчу сходинку. Він був зовсім не зацікавлений в результатах своєї праці, оскільки кошти, отримувані ним за виконання нотаріальних дій, вилучались державою. Фінансування нотаріату відбувалося за залишковим принципом. Поширеними були випадки, коли нотаріусами ставали некваліфіковані спеціалісти, часто навіть без юридичної освіти.

Що стосується розвитку нотаріату на сучасному етапі розвитку, то слід відзначити, що політичні та економічні процеси, що відбувалися в Україні в кінці 80-х – початку 90-х років, відбилися і на системі нотаріальних органів. З переходом суспільства до ринкових відносин, законодавчим визнанням рівноправності усіх форм власності, розвитком підприємницької діяльності і процесів приватизації стало очевидним, що державний нотаріат втрачає своє значення і не може повністю виконувати покладені на нього функції. Пояснень цьому було декілька: по-перше, досить слабка організація органів нотаріату, як наслідок, надзвичайна перевантаженість у роботі державних нотаріальних контор; по-друге, втрата у нотаріусів зацікавленості в результатах своєї діяльності та особистої відповідальності перед клієнтом і, відповідно, низька продуктивність і ефективність їхньої праці [10, с. 18]; по-третє, дефіцит кваліфікованих кадрів у нотаріальному корпусі. Існуючі низькі посадові оклади визначали рівень юридичної підготовки у нотаріусів [11, с. 16]. Брак навиків у нотаріальному середовищі щодо аналізу законодавства, а також страх відійти від раніше прийнятих інструкцій породжували небажання сприймати та реагувати на правові новели, і, як наслідок, спричиняли відмову засвідчити угоду, якщо вона виходила за межі типових договорів, розроблених ще в 60-70-х роках [12, с. 4].

Нового імпульсу розвиткові правової системи України, в тому числі й інституту нотаріату, надало проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року. З прийняттям Закону «Про власність» [13] та деяких інших законів значно розширилася компетенція державних нотаріусів, збільшилась кількість і обсяг нотаріальних дій. Та робота, яку проводило Міністерство юстиції України у справі вдосконалення системи нотаріату, не могла істотно вплинути на стабілізацію нотаріальної діяльності. Працівники нотаріату нерідко порушували питання про те, що стиль і методи керівництва ним не відповідають вимогам часу, а існуючі проблеми не розв'язуються. Недостатня забезпеченість нотаріальними бланками, відсутність у кожного нотаріуса гербової печатки, посвідчення величезної кількості нікому не потрібних копій документів, невдало встановлений режим роботи нотаріальних контор, їх вкрай малі штати породжували черги, не виправдані втрати робочого і особистого часу, нарікання і невдоволення громадян. Керівництво ж державного нотаріату, на думку самих нотаріусів, знаючи всі ці проблеми, не поспішало з їх вирішенням, допускало паперотворчість, адміністрування, видимість пошуку шляхів усунення недоліків [3, с. 64].

На початку 90-х років кризова економічна ситуація в Україні, необхідність виділення значних фінансів на вирішення невідкладних соціально-економічних проблем відсунули державне регулювання проблем нотаріату на далеке майбутнє. Радикальним вирішенням такої ситуації було розроблення нової концепції українського нотаріату, що передбачала, поряд з державним, введення інституту приватного нотаріату і, відповідно, законодавче закріплення положень, що давали б можливість вирішувати важливі питання нотаріальної діяльності без допомоги державних органів і водночас забезпечити нотаріальні контори необхідною оргтехнікою та персоналом [5, с. 154].

Проаналізувавши існуючу правову літературу з проблем нотаріату, ми дійшли висновку, що ознаки, притаманні нотаріальній діяльності загалом і професії нотаріуса зокрема дають підставу віднести його до публічно-правових інститутів. Крім того, проведене нами раніше історично-правове дослідження становлення і розвитку нотаріальної діяльності у країнах континентального права, у тому числі і в Україні, наочно доводить, що нотаріат, внаслідок специфіки виконуваних ним функцій розвивався, скоріше, як інститут публічний, а не приватний. Уся багатовікова історія нотаріальних органів підтверджує той факт, що цей інститут, на відміну від спірної судової юрисдикції, розвивався як безспірна публічна юрисдикція і виник як інститут, покликаний забезпечувати охорону приватної власності і безспірність майнових прав, охорону всіх учасників цивільного обороту. Упродовж усієї історії розвитку держави і права нотаріат був і є складовою правової системи будь-якої країни, оскільки здійснювані нотаріусами функції об'єктивно необхідні і затребувані суспільством [5, с. 53].

Значним кроком у розвитку нотаріату і його законодавчого закріплення став прийнятий Верховною Радою України 2 вересня 1993 року і введений в дію з 1 січня 1994 року Закон України «Про нотаріат» [14]. Відтоді в одному економічному просторі, поряд із поняттям державний нотаріус, свої функції виконує і нотаріус, який займається приватною нотаріальною діяльністю.

Важливим, на нашу думку, було положення закону, яким чітко і недвозначно визначені обов'язки

нотаріуса, що поставили його на охорону інтересів клієнтів: «Нотаріус зобов'язаний сприяти фізичним та юридичним особам у здійсненні прав та законних інтересів, роз'яснювати права і обов'язки, попереджати про наслідки виконуваних нотаріальних дій для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана їм на шкоду.» Отже, по-перше, у наведеній цитаті немає і натяку на пріоритетність інтересів держави. По-друге, нотаріус відтепер повинен провадити свою діяльність з врахуванням інтересів осіб, що звернулись до нього з метою охорони цивільних прав та інтересів. Адже в радянському законодавстві не йшлося про те, що особа, яка виконує державні функції, зобов'язана попередити сторони про якісь небезпеки, що можуть настати у випадку їхніх необдуманих чи некомпетентних дій.

Нотаріус посідає особливе місце серед інших юридичних професій, що зумовлюються специфікою притаманних йому ознак. По-перше, нотаріус, як посадова особа, яка виконує покладену на нього правоохоронну функцію, працює в сфері доказового права, займаючись забезпеченням кваліфікованих доказів у сфері цивільного (в широкому значенні) обороту [15, с. 14]. По-друге, державою встановлюється особливий доступ до нотаріальної діяльності, пов'язаний із підвищеними кваліфікаційними вимогами до нотаріуса і рівня його підготовленості до виконання покладених на нього функцій. Як частково зазначалось нами вище, фактично вже з початку XIX ст. модель підготовки до нотаріальної діяльності у розвинутих країнах була досить складною та пов'язувалася з набуттям додаткової освіти і практичних навиків, що не охоплювалися загальними стандартами юридичної освіти. Нагадаємо, що на відміну від тих українських земель, що входили до складу Росії [16, с. 35], а потім і до СРСР, на західноукраїнських землях, починаючи із середини XIX ст. до кандидатів у нотаріуси ставились вимоги (як у професійному, так і в моральному аспекті) набагато вищі, ніж передбачені нашим сучасним законодавством. Саме це першою чергою зумовлювало значну повагу до нотаріату з боку громадянського суспільства і високий статус серед інших правоохоронних органів [5, с. 154]. По-третє, нотаріус виконує публічно-правові функції від імені держави – України, що зумовлює особливість його правового статусу. В цьому контексті важливо зазначити, що наш законодавець не дає чіткого визначення правової природи приватного нотаріату. З одного боку, Закон покладає виконання нотаріальних дій на нотаріусів, які працюють у державних нотаріальних конторах (державні нотаріуси) або займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси), а з іншого – передбачає, що нотаріальна діяльність не є підприємницькою і не ставить за мету отримання доходів. Отже, виходить, що, займаючись приватною нотаріальною діяльністю, нотаріус не є підприємцем, і навпаки. Некоректність та протиприродність такого формулювання викликали й викликають критичні і, видається, справедливі зауваження у правовій літературі [17, с. 76-79].

Більш правильним, і це підтверджує історичний досвід, визначити нотаріуса як функціонера публічного (проте не в розумінні державного чиновника), тобто як особу, уповноважену здійснювати від імені Української держави відповідні нотаріальні дії. Це б усунуло подвійний характер правової природи нотаріату, закладений діючим законом про нотаріат, коли нотаріус є напівчиновником, напівпідприємцем [5, с. 154]. Таке формулювання цілком відповідало б принципам діяльності латинського нотаріату, які закріплені в Статуті Міжнародної Спілки Латинського Нотаріату (МСЛН). Один із них проголошує, що професійна діяльність нотаріуса полягає в здійсненні публічної функції під контролем держави або органу, діючого на підставі статуту і наділеного відповідними повноваженнями від імені держави [1, с. 6–85]. Водночас, здійснюючи публічну функцію, ми вкотре підкреслюємо, нотаріус бере активну участь у охороні приватних (цивільних) відносин. І в цій частині нотаріус виконує цілу низку важливих функцій, які ми і розглянемо.

Список літератури:

1. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 ч. / [за заг. ред. Я. М. Шевченко]. – К., 2004. – 782 с.
2. Фурса С. Я. Спірні питання нотаріальної науки і практики / С. Я. Фурса // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 1. – С. 36-39.
3. Фурса Є. Новий погляд на термінологію спадкових правовідносин/ Фурса Є. // Право України. – № 9. – 2002. – С. 115-120.
4. Жуйков В. Нотариат как институт превентивного правосудия: общие цели,принципы и полномочия / В. Жуйков // Российская юстиция. – 1998. – № 6. – С. 33-34.
5. Долгов М. А. Большая история нотариата / М. А. Долгов // Нотариус. – 2000. – № 3(23). – С. 77-95.
6. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях / [уклад.: Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін.] / [За ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука]. – К.: Правова єдність, 2009. – Т. 2. – 1240 с.
7. Скотар М. Історія правового інституту застави і сучасність / М. Скотар // Право України. – 1999. – № 1. – С. 39-43.
8. Лисицына Е. Г. Защита интересов юридических лиц в гражданском судопроизводстве (в аспекте представительства): автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Лисицына Елена Генриховна – Свердловск, 1987. – 18 с.
9. Про врегулювання діяльності нотаріату в Україні: Указ Президента України від 23.08.1998 р. № 932/97 // Урядовий кур'єр. – 1998. – 27 серпня. – № 163–164.
10. Черватенко І. М. Поняття нотаріального акту – документу та його ознаки / І. М. Черватенко // Актуальні проблеми юридичної науки: Збірник тез міжнародної наукової конференції «Восьмі осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 13-14 листопада 2009 року): У 4-х частинах. – Частина третя: «Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватне право. Комерційне право. Цивільний, господарський та адміністративний процес». – Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету та права, 2009. – С. 492-494.
11. Радзієвська Л. К. Нотаріат в Україні: [навч. посібник] / Л. К. Радзієвська, С. Г. Пасічник / [за відп. ред. Л. К. Радзієвської. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 317 с.
12. Черемных И. Г. Возрождение в России независимого нотариата и его взаимоотношения с властью / И. Г. Черемных // Нотариус. – 1998. – № 3(11). – С. 4-8.
13. Про виконавче провадження: Закон України від 21.04.1999 р. // ВВР. – 1999. – № 24. – Ст. 207.
14. Про мови в Українській РСР: Закон Української РСР від 28.10.1989 р. № 8312-XI // ВВР УРСР. – 1989. – № 45. – Ст. 631.
15. Явич Л. С. Проблемы правовогорегулирования советских общественных отношений / Л. С. Явич. – М., Госюриздат, 1961. – 172 с.
16. Пікула В. Нотаріальний або судовий порядок стягнення боргу: порівняльний аналіз / В. Пікула // Юридичний радник. – 2006. – № 4(12). – С. 102-103.

17. Тимченко Г. П. Способи і процесуальні форми захисту цивільних прав: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право; цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Г. П. Тимченко. – Х., 2002. – 21 с.

Желиховская Ю.В.
Хмельницкий университет управления и права

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ НОТАРИАТА В УКРАИНЕ

Аннотация
Статья посвящена исследованию вопроса о нотариате, его значимости в гражданском обществе. Исследовано возникновения самого понятия нотариат. Проанализированы нормативные акты регулирующие деятельность нотариусов. Рассмотрена история возникновения нотариата на разных исторических этапах развития цивилизации и украинского нотариата в частности. Проанализированы термины и понятия, использовавшиеся и используемые в нотариате и нотариальной деятельности.
Ключевые слова: нотариат, нотариус, нотариальные органы, государственные нотариальные конторы, частные нотариальные конторы, юридические факты, старшие нотариусы, биржевые нотариусы, народные суды, государственном нотариате, нотариальные действия, латинский нотариат.

Zhelihovska Yu.V.
Khmelnitsky University of Management and Law

HISTORY AND DEVELOPMENT NOTARIES IN UKRAINE

Summary
The article investigates the issue of Notaries, its importance in civil society. Studied the emergence of the concept of notaries. Analyzes regulations that govern and regulate the activity of notaries. The history of the emergence of the notary at different stages of civilization and Ukrainian Notaries in particular. Analysis of the terms and concepts used and used in notary and notarial activity.
Keywords: notaries, notary, notaries, notaries public, private notaries, legal facts, senior notaries, notary stock, people's courts, public notaries, notarial acts, Latin notaries.

УДК 343.1:343.21

ПРОБЛЕМНІСТЬ ЗАКОНОДАВЧОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПІДСУДНОСТІ ТА ЇЇ ВИДІВ У НАЦІОНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Керноз Н.Є., Берднік І.В.
Чернігівський національний технологічний університет

Стаття присвячена висвітленню проблемних питань законодавчого врегулювання підсудності та її видів у національному судочинстві. Проаналізовано поняття підсудності. Розкриті види підсудності: інстанційна, виключна, територіальна, предметна. Автори приходять до висновку, що на законодавчому рівні відсутнє її визначення та існують розбіжності щодо її видів. Запропоновані шляхи усунення прогалин в законодавстві.
Ключові слова: підсудність, інстанційна підсудність, виключна підсудність, територіальна підсудність, родова підсудність, предметна підсудність.

Постановка проблеми. Реалізація конституційного права на захист судом прав і свобод особи, проголошеного ст. 55 Основного Закону України [1] неможлива без створення в Україні умов для забезпечення кожному права на «справедливий суд» як однієї з основних конвенційних засад встановлених п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2]. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [3] суди застосовують при розгляді справ Конвенцію 1950 р. та практику Суду як джерело права, а також ст. 8 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [4], яка передбачає, що ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом.

Однією з правових гарантій справедливого правосуддя є чітке, юридично обґрунтоване розмежування повноважень судів окремої ланки судової системи, а також однойменних судів однієї ланки щодо розгляду і вирішення цивільних справ. Отже, *визначити підсудність означає, встановити суд, який згідно із законом повинен здійснювати правосуддя.*

На законодавчому рівні так і не закріпили визначення термінів «підсудність», «юрисдикція», «підвідомчість», «компетенція», проблемні питання узгодженості яких вже досліджувалась співавтором [5, с. 82-87]. Лише в п. 2 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивіль-

© Керноз Н.Є., Берднік І.В., 2014

них і кримінальних справ від 01.03.2013 р. № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ» передбачено, що підсудність визначає коло цивільних справ у спорах, вирішення яких належить до повноважень конкретного суду першої інстанції [6]. Проте, відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 36 Закону України № 2453-VI роз'яснення Пленуму Вищих спеціалізованих судів України мають рекомендаційний характер [4], тому дане визначення не є легальним. Але необхідно зазначити, що погодитися з визначенням запропонованим в даній Постанові ми не можемо, оскільки, по-перше, у визначені вживається словосполучення «у спорах», яке застосовується у позовному провадженні, але видами цивільного судочинства є також окреме та наказне провадження. По-друге, підсудність визначається не лише щодо судів першої інстанції, а й апеляційної та касаційної інстанцій [7, с. 71-72].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемність законодавчого врегулювання підсудності та її видів в національному судочинстві досліджувались у працях О.А. Беляневич, С.С. Бичкової, Н.Є. Керноз, І.Б. Коліушко, В.В. Комарова, Р.О. Куйбіда, В.Т. Маляренка, М.М. Михеєнка, С.Я. Фурси, В.П. Шибіка.

Мета статті. Метою даного дослідження є: на основі аналізу наукових поглядів та норм процесуального законодавства визначити законодавче врегулювання підсудності та її видів в національному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Визначення компетенції різних судів здійснюється залежно від виконуваних ним функцій, інстанцій, роду (предмета, категорії) справи і місця (території), на яку поширюється діяльність певного суду. В юридичній літературі процесуалісти – науковці виокремлюють такі види підсудності: функціональну, інстанційну, родову, територіальну (загальну, альтернативну, за зв'язком вимог, виключну) [7, с. 71-72].

Інстанційна підсудність визначає компетенцію окремих ланок судової системи України на підставі виконуваних ними інстанцій. Вперше на законодавчому рівні термін «інстанційна підсудність» закріплено саме в ст. 20 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [8], а потім передбачено в ст. 33 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [9]. Хоча Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) [10] та Господарський процесуальний кодекс України (далі – ГПК України) [11] не містять такої уніфікованої статті з назвою «інстанційна підсудність», як в КАС та КПК України, але саме в них дотримано принцип, за яким одній ланці судової системи відповідає одна судова інстанція, куди особа, за необхідності може звернутися. Саме такий підхід найкраще сприяє інстанційній спеціалізації судів загальної юрисдикції різних судових ланок. Але, на жаль, виняток із цього класичного бачення інстанційної підсудності було зроблено в статті 20 КАС України [12, с. 38].

Підтвердимо це нормативно проаналізувавши судові інстанції за чинним національним законодавством України, а саме: ЦПК України, ГПК України, КАС України та КПК України.

Відповідно до ЦПК України: усі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються районними, районними у містах, міськими та міськрайонними судами – суди першої інстанції (107); апеляційною інстанцією у цивільних справах є судові палати у цивільних справах апеляційних загальних судів, у межах територіальної юрисдикції яких знаходиться місцевий суд, який ухвалив судове рішення, що оскаржується (291); касаційною інстанцією у цивільних справах є Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (323) [10].

Відповідно до ГПК України: місцеві господарські суди розглядають у першій інстанції усі справи, підвідомчі господарським судам (ст. 13); перегляд за апеляційною скаргою рішень та ухвал місцевого господарського суду здійснює апеляційний господарський суд, повноваження якого поширюються на територію знаходження відповідного місцевого господарського суду – визначення апеляційної інстанції (ст. 92); судом касаційної інстанції є Вищий господарський суд України (ст. 108) [11].

Зробивши системний аналіз національних процесуальних Кодексів України щодо інстанційної підсудності можна констатувати:

1. Наявність розбіжностей як у визначенні, так і в закріпленні інстанційної підсудності в ст. 20 КАС України та ст. 33 КПК України, а саме: спільними інстанційними провадженнями є провадження у першій інстанції, в апеляційній інстанції, у касаційній інстанції та перегляд судових рішень Верховним Судом України. На відміну від КПК України, під інстанційну підсудність за КАС України не підпадає таке провадження як перегляд за нововиявленими обставинами.

2. Хоча ч. 5 ст. 33 КПК України виокремлює кримінальне провадження за нововиявленими обставинами в інстанційній підсудності як її різновид, «який здійснюється судом, який ухвалив рішення, що переглядається». Але зазначене не відповідає за змістом статті 463 КПК України, а саме: «заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами подається до суду тієї інстанції, який першим допустив помилку внаслідок незнання про існування таких обставин. Заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами у разі вчинення суддею злочину, внаслідок якого ухвалено незаконне або необґрунтоване рішення, подається до суду тієї інстанції, суддею якого він був». Порядок подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами визначений ст. 463 КПК України однаковий із порядком, встановленим ст. 249 КАС України, але він це не відповідає вимогам ст. 363 ЦПК України та ст. 114 ГПК України.

3. Інстанційна підсудність є значно *вужчою ніж функціональна*, оскільки на законодавчому рівні вживаються терміни «суд першої інстанції», «суд апеляційної інстанції», «суд касаційної інстанції».

Під *територіальною підсудністю* розуміють правила розмежування компетенції судів однієї і тієї судової ланки з однаковою предметною (родовою) підсудністю залежно від території, на яку поширюються їх повноваження. Тобто, це розмежування справ, що підлягають судовому розгляду, між місцевими судами.

Підсудність справ за вибором позивача науковцями називається *альтернативною*, оскільки згідно ч. 14 ст. 110 ЦПК України «позивач має право на вибір між кількома судами, яким згідно з цією статтею підсудна справа, за винятком виключної підсудності». Не можна погодитися з тим, що ця норма міститися в останній частині зазначеної статті. Незрозумілою для пересічних громадян є словосполучення «можуть пред'являтися також», яке застосовується одинадцятий раз в ст. 110 ЦПК, але має надзвичайно важливе значення для реалізації на практиці, тому що саме під ним розуміється можливість звернутися до суду встановленого в

ст. 109 ЦПК України. Хоча окремої статті з назвою «підсудність за вибором позивача» немає в інших процесуальних кодексах, але словосполучення «за вибором позивача» зустрічається неодноразово, зокрема в ч. 3 ст. 18, ч. 2. ч. 5 ст. 19, ч. 1 ст. 21 КАС України; та ч. 3 ст. 15 ГПК України.

Підсудність кількох вимог, пов'язаних між собою (ст. 113 ЦПК України, ст.21 КАС України) в науці називається *за зв'язком справ* та має місце у тому випадку, коли між справами існує об'єктивний зв'язок. Однак, проаналізувавши ст.ст. 110 та 113 ЦПК України, ми дійшли до висновку про необхідність внесення до них змін. У ч. 1 ст. 113 ЦПК зазначається, що «позови до кількох відповідачів, які проживають або знаходяться в різних місцях, пред'являються за місцем проживання або місцезнаходженням одного з відповідачів *за вибором позивача*». Тобто, в даному випадку в позивача є право вибору, а це значить, що мова йде про альтернативну підсудність. Тому необхідно виключити зі ст. 113 ЦПК України дане положення і закріпити його в новій частині ст. 110 ЦПК України.

Правила *виключної підсудності*, передбачені ст. 114 ЦПК України, ст.16 ГПК України, розповсюджуються на вичерпний перелік справ, розгляд яких можливий тільки в певному суді та до яких не можуть бути застосовані правила як загальної так і альтернативної підсудності.

Норми КПК України 2012 року дають підстави для виокремлення ще одного виду підсудності – персональної.

Відповідно до ч. 2 ст. 32 КПК України кримінальне провадження щодо обвинувачення судді у вчиненні кримінального правопорушення не може здійснюватися тим судом, у якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді. Якщо згідно з ч. 1 ст. 32 КПК України кримінальне провадження стосовно судді має здійснюватися тим судом, у якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді, кримінальне провадження здійснює суд, найбільш територіально наближений до суду, в якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді, іншої адміністративно-територіальної одиниці (Автономної Республіки Крим, області, міста Києва чи Севастополя). Такі ж зміни внесені і до ч. 6 ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

У зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя окремими судами в районі проведення антитерористичної операції виникла необхідність змінити територіальну підсудність судових справ, підсудних судам розташованим в районі проведення антитерористичної операції. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» від 12.08.2014 р. № 1632-VII (далі – Закон № 1632-VII) [12]. Відповідно до ч.2 ст.5 зазначеного Закону № 1632-VII закони та інші нормативно-правові акти України діють у частині, що не суперечить цьому Закону. Тобто, це означає винятковість (виключність) його положень.

На виконання Закону № 1632-VII були внесені суттєві зміни в різні закони, зокрема, КПК України статтю 114 доповнено частиною третьою такого змісту:

«3. Судові справи щодо спорів, що випливають з факту окупації чи правопорушень, пов'язаних з окупацією, *відносяться до окремої категорії справ, які розглядаються за відповідними процесуальними нормами з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»*, а отже фактично запроваджується в кримінальному судочинстві персональна підсудність?!

Підставою для персональної підсудності в кримінальному судочинстві є конституційна норма ст. 111 Основного Закону України, відповідно до якої рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту приймається Верховною Радою України не менш як трьома четвертими від її конституційного складу після перевірки справи Конституційним Судом України і отримання його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпічмент та *отримання висновку Верховного Суду України про те, що діяння, в яких обвинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину*. Детально це врегульовано Главою 30 «Порядок дострокового припинення повноважень Президента України у зв'язку з неможливістю виконання ним своїх повноважень за станом здоров'я, а також у разі усунення Президента України з поста в порядку імпічменту» Регламенту Верховної Ради України, але жодної норми не містить новий КПК України) [14].

Відповідно до п. 1 Розділу II. Прикінцевих та перехідних положень Закону № 1632-VII: «Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування, та *втрачає чинність з моменту повернення тимчасово окупованої території під загальну юрисдикцію України за умови попереднього і повного відшкодування збитків, нанесених внаслідок такої тимчасової окупації, у тому числі моральних збитків примусово переміщених осіб*».

У зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя судами Автономної Республіки Крим та міста Севастополя на тимчасово окупованих територіях, виникла необхідність в запровадженні заходів правового реагування, а саме зміні територіальної підсудності судових справ, підсудних розташованим на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя судам, що було врегульовано Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р. № 1207-VII [12].

На період дії законів України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» та «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України» норми Бюджетного кодексу України, Податкового кодексу України, Митного кодексу України застосовуються з урахуванням цих законів. А отже виникає необхідність на законодавчому рівні в КПК України закріпити спеціальну норму про виключну підсудність.

В ЦПК України підсудність цивільних справ регулюється статтями 107-117 глави 1 «Підсудність» розділу III«Позовне провадження». Відповідно до ч. 3 ст. 15 ЦПК України суди розглядають справи цивільної юрисдикції в порядку позовного, наказного та окремого провадження [10]. Здається не логічним розміщення статей, які регулюють загальні правила підсудності в цивільному процесі в межах саме цього розділу. Так, у Цивільному процесуальному кодексі Російської Федерації [15] та Цивільному процесуальному кодексі Республіки Білорусь [16] підсудність врегульовується в межах розділів, які відповідно називаються «Основні положення» та «Загальні положення». У Кодексі адміністративного судочинства України питання підсудності адміністративних справ регулюються розділом I «Загальні положення» главою 1 з назвою «Адміністра-

тивна юрисдикція і підсудність адміністративних справ»[10]. У КПК України зазначені питання врегульовані «§ 1. Суд і підсудність Глави 3. Розділу І Загальні положення». Ми вважаємо, що законодавцю було б доцільно саме таким чином побудувати і ЦПК України. В даній главі мають залишитися ст. 15-17 ЦПК України, але їх необхідно доповнити статтями про підсудність, які б мали загальний характер для всіх видів проваджень.

Висновки і пропозиції. Зробивши системний аналіз національних процесуальних кодексів можна зробити висновки:

1. На законодавчому рівні щодо видів підсудності існують розбіжності, а саме: – в ЦПК України «підсудність за вибором позивача» – ст. 110, «підсудність кількох вимог, пов'язаних між собою» – ст. 113 та «виключна підсудність» – ст. 114; – в КПК України «територіальна підсудність» – ст. 32 та «інстанційна підсудність» – ст. 33; – в КАС України «предметна підсудність» – ст. 18, «територіальна підсудність» – ст. 19, «інстанційна підсудність» – ст. 20,«підсудність кількох пов'язаних між собою вимог» – ст. 21; – в ГПК України – «територіальна підсудність» – ст. 15, «виключна підсудність» – ст. 16.

2. Істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону є такі порушення вимог КПК України, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення.

3. Порушення вимог господарського процесуального права (ст. 104 та ст. 111-10 ГПК України) можуть бути підставами для скасування або зміни рішення судами вищестоящої інстанції лише за умови, якщо це порушення призвело до прийняття неправильного рішення.

4. Щодо розгляду справ за ЦПК України та КАС України порушення норм процесуального права можуть бути підставою для скасування або зміни рішення, якщо це порушення призвело до неправильного вирішення справи (ч. 3 ст. 309 ЦПК України та п. 4 ч. 1 ст. 202 КАС України).

5. Обов'язковою підставою для скасування судових рішень при розгляді кримінальної чи господарської справи як судом апеляційної інстанції, так і судом касаційної інстанції є: порушення правил підсудності (п. 6 ч. 2 ст. 412, ст. 411, ч. 2 ст. 438 КПК України), через конкретизацію в ГПК правил якої саме підсудності «предметної або територіальної підсудності, крім випадків, передбачених у частині третій статті 17 ГПК України» та «виключної підсудності»(п.п. 6,7 ч. 3 ст. 104, п.п. 6,7 ч. 2 ст. 111-10 ГПК України).

6. Обов'язковими підставами для скасування судових рішень при розгляді цивільних та адміністративних справ відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 309 ЦПК України та п. 4 ч. 1 ст. 202 КАС України є однакові підстави, а саме: «розгляд і вирішення справи неповноважним судом; участь в ухваленні рішення судді, якому було заявлено відвід на підставі обставин, що викликали сумнів у неупередженості судді, і заяву про його відвід визнано судом апеляційної інстанції обґрунтованою; ухвалення чи підписання постанови не тим суддею, який розглядав справу». Законодавець прямо не закріплює в ЦПК України та КАС України «порушення правил підсудності» як обов'язкову підставу для скасування судових рішень при розгляді цивільних та адміністративних справ, натомість зміст права на *повноважний суд* розкривається ст. 8 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI [4] як «ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом; суддя розглядає справи, одержані згідно з порядком розподілу судових справ, установленим відповідно до закону...», на що «...не може впливати бажання судді чи будь-яких інших осіб». Отже, керуючись правилами формальної логіки, розгляд і вирішення справи неповноважним судом передбачає: 1) порушення права особи на розгляд її справи в суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом; 2) недодержання порядку розподілу судових справ, установленого відповідно до закону, за умов, що допускають можливість впливу на такий розподіл бажання судді чи будь-яких інших осіб.

Згідно ст. 115 ЦПК України «якщо суддя, вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, встановить, що справа не підсудна цьому суду, заява повертається позивачеві для подання *до належного суду* (аналогічна норма міститься у ст. 121 цього Кодексу). Таким чином, ЦПК України розрізняє поняття «неналежний суд» і «неповноважний суд» [17, с. 60].

На нашу думку, така підстава як *«розгляд і вирішення справи неповноважним судом»* для скасування або зміни рішення має право на самостійне існування як в цивільному так і адміністративному судочинстві, лише при її конкретизації. Вбачається за необхідне внесення змін до ЦПК України, оскільки відповідно до ч. 3 ст. 303 ЦПК України «апеляційний суд не обмежений доводами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або *порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення*», але зміст цієї норми законодавцем не розкрито) [17, с. 61].

Здійснивши аналіз чинних процесуальних кодексів України пропонуємо:

1. Змінити назву глави 2 розділу І ЦПК України на «Цивільна юрисдикція загальних судів і підсудність цивільних справ».

2. Доповнити статтями: 15-1 з назвою «Інстанційна підсудність цивільних справ», яка має складатися з таких частин: перша части за змістом відповідає ст. 107, друга – ст. 291, третя – ст. 323, четверта – ст. 353, п'ята – ст. 363 чинного ЦПК; 15-2«Наслідки порушення правил підсудності», яка за змістом відповідає ст.115, 15-3«Передача справи з одного суду до іншого» – за змістом відповідає ст. 116, 15-4 «Недопустимість спорів про підсудність» – за змістом відповідає ст.117 чинного ЦПК.

3. Змінити назву ст. 107 ЦПК України з «Суд першої інстанції» на «Родова підсудність».

4. Змінити назву ст. 109 ЦПК України з «Підсудність справ за місцезнаходженням відповідача» на «Загальне правило визначення територіальної підсудності».

5. Доповнити ст.110 ЦПК України новою частиною, яка б за змістом відповідала ч.1 ст.113 чинного ЦПК.

6. Зробити переміщення ч. 14 ст. 110 у ч. 1 ст. 110 ЦПК України.

7. Доповнити ст. 114 ЦПК України частиною 5 такого змісту: «Зустрічний позов та позов третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору у справі, незалежно від їх підсудності пред'являється в суді за місцем розгляду первісного позову».

8. Виключити статті 113, 115, 116 та 117 ЦПК України.

9. П. 4 ч. 1 ст. 309 ЦПК України та п. 4 ч. 1 ст. 202 КАС України викласти у такій редакції: «порушен-

ня або неправильне застосування норм матеріального або процесуального права».

10. Доповнити ст. 309 ЦПК України частиною 4 та ст. 202 КАС України частиною 2 такого змісту: «Обов'язковими підставами для скасування або зміни рішення є такі порушення норм процесуального права:

1) судове рішення ухвалено незаконним складом суду;

2) справу розглянуто судом за відсутністю будь-якої із сторін, не повідомленої належним чином про місце засідання суду;

3) порушено правила підсудності;

4) в ухваленні судового рішення брав участь суддя, якому було заявлено відвід на підставі обставин, які викликали сумнів у неупередженості судді, і заяву про його відвід визнано судом апеляційної інстанції обґрунтованою;

5) судове рішення ухвалено чи підписано не тим складом суду, який здійснював судовий розгляд»;

6) у матеріалах провадження відсутній журнал судового засідання або технічний носій інформації, на якому зафіксовано судове провадження в суді першої інстанції».

11. Доповнити ст. 207 ЦПК України новою підставою залишення заяви без розгляду такого змісту: «справа не підсудна цьому суду».

12. Доповнити КПК України новою статтею 33-1 з назвою «Персональна підсудність».

Список літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (РИМ, 4.XI.1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU50K02U.html
3. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № // (ВВР). – 2006. – № 30. – Ст. 260 з наступними змінами.
4. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41-42, № 43, № 44-4. – Ст. 529 із змінами.
5. Керноз Н.Є. Проблемні питання узгодженості понять «юрисдикція», «підвідомчість», «компетенція» у контексті процесуального законодавства України // Вісник Чернігівського державного інституту права, соціальних технологій та праці: щоквартальний науковий збірник. – 2009. – № 1. – Чернігів. – С. 80-91.
6. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ» від 01.03.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0003740-13
7. Святюк Т.О, Керноз Н.Є. Проблемність законодавчого врегулювання підсудності в цивільному судочинстві // «Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн» Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 27-28 грудня 2013 року. – Запоріжжя: У 2 частинах. Запорізька міська громадська організація «Істина», 2013. – Частина І. – С. 71-75.
8. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV //Відомості Верховної Ради України. – 2005 р. – № № 35-37. – Ст. 446 із змінами.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України від 08.03.2013. – 2013. – № 9-10. – Ст. 88 з наступними змінами.
10. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст.492 із змінами.
11. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII// ВВР України. – 1992. – № 6. – Ст. 56 (зі змінами).
12. Керноз Н.Є. Проблеми інстанційної підсудності за Кодексом адміністративного судочинства України // «Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин»: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 02-03 березня 2013 року. Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2013. – 156 с. – С. 38-41.
13. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207-VII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. – № 26. – Ст. 892) із змінами, внесеними згідно із Законами № 1237-VII від 06.05.2014 // ВВР. – 2014. – № 27. – Ст. 905; № 1635-VII від 12.08.2014№ 1636-VII від 12.08.2014.
14. Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010р. № 1861-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010 р. – № 14. – № 14-15; № 16-17. – С. 412. – Стаття 133 з наст. змінами.
15. Закон України «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України» від 12.08.2014 № 1636-VII // «Голос України» офіційне видання від 26.09.2014. – № 184.
16. Гражданский процессуальный кодекс РФ от 14.11.2002 г. № 138-ФЗ (ГПК РФ) (с изменениями) // «Российская газета» от 20.11. 2002 г.
17. Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь: 11.11.1999 г. № 238-З. Принят Палатой представителей 10.12.1998 г. Одобрен Советом Республики 18.12.1998 г. Юридическая база «ЮСИАС» – 2008 г.
18. Керноз Н.Є., Поскробко І.В. Проблемність поняття «неповноважний суд» в цивільному судочинстві України // «Сучасні тенденції розвитку юридичної науки та практики»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 20-21 грудня 2013 р. – Львів: У 2 частинах. Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2013. – Ч. І. – С. 59-62.

Керноз Н.Е., Бердник И.В.
Черниговский национальный технологический университет

ПРОБЛЕМНОСТЬ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО УРЕГУЛИРОВАНИЯ ПОДСУДНОСТИ И ЕЕ ВИДОВ В НАЦИОНАЛЬНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация
Статья посвящена освещению проблемных вопросов законодательного урегулирования подсудности и ее видов в национальном судопроизводстве. Проанализировано понятие подсудности. Раскрыты виды подсудности: инстанционная, исключительная, территориальная, предметная. Авторы приходят к выводу, что на законодательном уровне отсутствует ее определение и существуют разногласия относительно ее видов. Предложены пути устранения пробелов в законодательстве.
Ключевые слова: подсудность, инстанционная подсудность, исключительная подсудность, территориальная подсудность, родовая подсудность, предметная подсудность.

Kernoz N.E., Berdnik I.V.
Chernihiv National Technological University

PROBLEMS WITH LEGISLATIVE REGULATION JURISDICTION AND SPECIES IN NATIONAL LEGAL PROCEEDINGS

Summary
This paper is devoted to highlighting the problematic issues of jurisdiction and legislative regulation of its kinds in the domestic legal order. The notion of jurisdiction. Explained types of jurisdiction: instance, exclusive, territorial and subject matter jurisdiction. The authors conclude that in law there is no definition of it and there is disagreement as to its species. The proposed ways of its amendment in the legislation.
Keywords: jurisdiction, instantsiyna jurisdiction, exclusive jurisdiction, territorial jurisdiction, tribal jurisdiction, subject matter jurisdiction.

УДК 347.67

НІКЧЕМНІСТЬ ЗАПОВІТУ ТА ВИЗНАННЯ ЗАПОВІТУ НЕДІЙСНИМ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Чубенко А.Г.
Національна академія внутрішніх справ
Леськів С.Р.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано основні положення, що стосуються нікчемності заповіту та визнання його недійсним. Виявлено проблеми правового регулювання нікчемності заповіту та визнання його недійсним. Проаналізовано судову практику та позиції вітчизнах вчених стосовно даних правових питань. Наведено пропозиції щодо вдосконалення українського законодавства, що стосується нікчемності та недійсності заповіту.
Ключові слова: заповіт, нікчемність заповіту, недійсність заповіту, спадкове право.

Постановка проблеми. Одними з основоположних способів захисту спадкових прав та інтересів є визнання заповіту нікчемним або визнання заповіту недійсним у судовому порядку. На практиці виникає ряд питань, що стосуються розмежування правової природи, підстав, суб'єктного складу цих способів захисту, що зумовлює необхідність їх вирішення.

Аналіз останніх наукових досліджень. Дана проблематика була досліджена багатьма провідними вченими у сфері цивільного права, серед яких: І. Жилінкова, Ю. Заіка, С. Фурса, О. Підопригора та чимало інших фахівців з тих питань, які стосуються спадкового права.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Оскільки заповіт є односторонньою угодою, тобто угодою, для здійснення якої необхідно і достатньо лише вираження волі заповідача, тому заповіт має відповідати вимогам, встановленим законом, що стосуються вчинення угод, тому до заповіту застосовуються загальні положення щодо визнання правочину недійсним. У Цивільному кодексі (ЦК) України [1] немає поняття недійсності правочину, але ст. 203 ЦК України визначено загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину.

Мета дослідження. На основі аналізування літературних джерел та діючої юридичної практики:

1) проаналізувати основні положення, що стосуються нікчемності заповіту та визнання його недійсним;

2) виявити проблеми правового регулювання нікчемності заповіту та визнання його недійсним;

3) проаналізувати судову практику та позиції вітчизнах вчених стосовно даних правових питань;

© Чубенко А.Г., Леськів С.Р., 2014

4) представити пропозиції щодо вдосконалення українського законодавства, що стосується нікчемності та недійсності заповіту.

Виклад основного матеріалу. Так, ст. 1257 ЦК України передбачає можливість визнання заповіту недійсним та підстави для визнання його нікчемним.

Оскільки правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним (презумпція правомірності правочину), то на закон покладається чітке визначення умов (підстав), процесуального порядку і наслідків недійсності.

Нікчемним або абсолютно недійсним правочином є правочин, недійсність якого встановлена законом (ч. 1 ст. 215 ЦК України). Такий правочин не породжує передбачених законом правових наслідків і за загальним правилом визнання його недійсним в суді не вимагається, крім випадків, передбачених законом (ч. 2 ст. 218, ч. 2 ст. 219, ч. 2 ст. 220, ч. 2 ст. 221, ч. 2 ст. 224, ч. 2 ст. 226 ЦК України).

До абсолютно недійсних (нікчемних) відносять правочини:

1) вчинені з порушенням обов'язкової письмової та нотаріальної форми (статті 218–220 ЦК);

2) вчинені малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, крім випадку, коли вчинення такого правочину згодом було схвалено батьками (усиновителями), опікуном (ст. 221 ЦК України);

3) вчинені без дозволу органу опіки та піклування у випадках, коли така згода є обов'язковою, крім випадку, якщо судом буде встановлено, що такий правочин відповідає інтересам підопічного (ст. 224 ЦК України). Наприклад, опікун відмовляється від майнових прав підопічного; видає письмові зобов'язання від його імені; укладає договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку;

4) вчинені недієздатною фізичною особою, крім випадку коли такий правочин схвалено опікуном чи доведено, що він вчинений на користь недієздатної особи (ст. 226 ЦК України);

5) що порушують публічний порядок, тобто правочини, спрямовані на порушення конституційних прав і свобод людини, знищення майна фізичної чи юридичної особи, держави, не законне заволодіння ним (ст. 228 ЦК України);

6) удавані. Удаваним є правочин, який вчинено сторонами для приховання іншого правочину, який вони насправді вчинили (ч. 1 ст. 235 ЦК України). Тобто в цьому разі завжди має місце правочин, який сторони вчинили фактично, і правочин, який сторони вчинили формально-юридично з метою замаскувати справжній правочин. Наприклад, щоб позбавити колишню дружину (співвласника квартири) можливості скористатися правом переважної купівлі, колишній чоловік (продавець) маскує договір купівлі-продажу під договір дарування;

7) фіктивні правочини (ст. 234 ЦК України). Фіктивний правочин – це правочин укладений без наміру створення правових наслідків, тобто правочин «про людське око». На відміну від загального правила, фіктивні правочини визнаються недійсними судом.

Детальніше розглянемо особливості визнання заповітів недійсними. Відповідно до ч. 1 ст. 1257 ЦК України. Заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним. Фактично дану статтю слід розглядати у комплексі із ст. 27 ЦК України, яка встановлює підстави визнання правочину нікчемним, оскільки заповіт є одностороннім правочином. Нікчемним є правочин, що обмежує можливість фізичної особи мати не заборонені цивільні права та обов'язки [2]. У разі наявності підстав вважати правочин нікчемним, визнання його судом недійсним не вимагається.

За позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі. Дана підстава є найбільш поширеною серед позовів про визнання заповіту недійсним.

У ч.ч. 1-2 ст. 1257 ЦК України, підкреслює І. Жилінкова [3], визначаються основні підстави недійсності заповіту, але на її думку, це не означає, що заповіт не може бути визнаний недійсним з інших підстав, визначених цивільним законодавством України.

Заповіт може бути визнаний судом недійсним повністю або в його частині. Недійсність окремого розпорядження, що міститься у заповіті, не має наслідком недійсності іншої його частини (ч. 3 ст. 1257 ЦК України). У разі недійсності заповіту спадкоємець, який за цим заповітом був позбавлений права на спадкування, одержує право на спадкування за законом на загальних підставах. При посвідченні заповіту існує ряд вимог, які необхідно дотримуватись, деякі науковці поділяють їх загальні та спеціальні [4].

Загальними можна вважати вимоги, які закладені в Конституції України [5], ЦК України (Гл. 16 Розд. IV «Правочини»), які регламентують загальні питання посвідчення правочинів, встановлюють фундаментальні принципи, яким має відповідати будь-який правочин. А щодо спеціальних вимог, то це ті вимоги, які стосуються безпосередньо заповітів, особливостей їх складення та посвідчення та які закріплені в Книзі 6-ій ЦК України, Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України та інших законодавчих актах.

Заповіт, складений з вадами волі, тобто особою, волевиявлення якої не було вільним, не відповідало її дійсним намірам, внаслідок обману, насильства, помилки, може бути визнаний судом недійсним за позовом заінтересованої особи (ст.ст. 229-231 ЦК України).

На дійсність заповіту не впливає той факт, що спадкоємець за заповітом не тільки не висловлював під час складання заповіту згоди на прийняття спадщини, але навіть і не знав про те, що на його користь складено заповіт [6, с. 461].

Ст. 1247 ЦК України встановлює загальні вимоги до форми заповіту. Як ми вже зазначали, правочини можуть укладатися у усній та письмовій формі. Якщо правочин укладається у письмовій формі законодавцем може бути додатково закріплена необхідність його нотаріального посвідчення та (або) його державної реєстрації. Законодавство України встановлює, що заповіт має складися у письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складення і особисто підписаний заповідачем. Якщо особа не може особисто підписати заповіт, він підписується відповідно до частини четвертої статті 207 ЦК України. Заповіт має бути посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами, визначеними у ст.ст. 1251-1252 ЦК України, а саме: посадові особа органів місцевого самоврядування, головні лікарі (їх заступники), капітани суден, керівники експедицій, командири (начальники) військових частин, з'єднань, установ або закладів, начальники установ виконання покарань, начальники слідчих ізоляторів, за наявності підстав визначених в законі.

Заповіти, посвідчені особами, зазначеними у частині третій цієї статті, підлягають державній реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України.

Тобто фактично посвідчення заповіту складається з 3-ох елементів, а саме:

1) складення заповіту у письмовій формі;

2) його нотаріальне посвідчення;

3) державна реєстрація заповіту.

Якщо особи, у яких є докази, що підтверджують, що заповіт було складено заповідачем у момент, коли він не усвідомлював значення своїх дій та (або) не міг ними керувати, вони можуть звернутися до суду з позовом про визнання даного заповіту недійсним. Такий позов розглядається судом в порядку позовного провадження. За позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо він був складений особою під впливом фізичного або психічного насильства, або особою, яка через стійкий розлад здоров'я не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними.

Для встановлення психічного стану заповідача в момент складення заповіту, який давав би підставу припустити, що особа не розуміла значення своїх дій і (або) не могла керувати ними на момент складення заповіту, суд призначає посмертну судово-психіатричну експертизу. Такий заповіт можна вважати недійсним з моменту набрання законної сили рішення суду.

Рішення суду має бути направлене нотаріусу, щоб останній у свою чергу вніс відповідні відомості до Спадкового реєстру для його скасування. Якщо ж існував заповіт, складений раніше, то він відновлює своє дію.

Тлумачення заповіту здійснюється після відкриття спадщини самими спадкоємцями, за загальним правом, але інколи виникають ситуації, коли між спадкоємцями може виникнути спір щодо певних положень заповіту. У такому разі, тлумачення здійснюється судом відповідно до норм статті 213 ЦК України.

Дана стаття регулює загальний порядок тлумачення правочину, у ній йдеться про те, що при тлумаченні змісту правочину беруться до уваги однакове для всього змісту правочину значення слів і понять, а також загальноприйняте у відповідній сфері відносин значення термінів, а якщо буквальне значення слів і понять, а також загальноприйняте у відповідній сфері відносин значення термінів не дає змоги з'ясувати зміст окремих частин правочину, їхній зміст встановлюється порівнянням відповідної частини правочину зі змістом інших його частин, усім його змістом, намірами сторін.

Якщо за вищенаведеними правилами немає можливості визначити справжню волю особи, яка вчинила правочин, до уваги беруться мета правочину, зміст попередніх переговорів, усталена практика відносин між сторонами, звичаї ділового обороту, подальша поведінка сторін, текст типового договору та інші обставини, що мають істотне значення. Тобто судом враховується положення заповіту у цілому, встановлюється намір спадкодавця у своєму посмертному розпорядженні.

Фактично дотримання контроль за дотриманням вимог законодавства покладено на нотаріусів,адже саме до їх компетенції належить встановлення дійсного волевиявлення сторін, тлумачення змісту правочину, дотримання форми заповіту тощо. У випадку укладення звичайного заповіту нотаріус може забезпечити заповідача від певних помилок, але при укладенні секретного заповіту, з змістом якого нотаріус не має права знайомитись, можуть виникнути труднощі. Метою секретного заповіту є уникнення будь-якого зайвого розголосу, але фактично нотаріус і без цього зобов'язаний відповідно до ст.8 ЗУ «Про нотаріат» [7] зберігати нотаріальну таємницю, а згідно ст. 1255 ЦК України недоторканність приватного життя, особисту та сімейну таємницю захищає нотаріус, посадова чи службова особа, які розголосили таємницю заповіту, повинні притягатися до дисциплінарної відповідальності, а за достатніх підстав – відшкодовувати і моральну шкоду. На практиці часто виникають труднощі з даним видом заповітів, адже заповідач, складаючи такий заповіт може допустити ряд істотних помилок, неточностей, що після його смерті можуть стати підставою для звернення до суду для визнання його недійсним. Тому, доцільним вважаємо виключити дану статтю з Цивільного кодексу України.

Недійсність окремого розпорядження, що міститься в заповіті, може бути підставою для визнання недійсним заповіту лише в цій частині.

У справах про спадкування нотаріуси не є заінтересованими особами, тому їх не потрібно залучати до участі у справі.

Як зазначає О. Заїка [8], особливість заповіту полягає в тому, що цивільно-правові наслідки виникають не негайно,після належного волевиявлення у відповідній формі, а лише після смерті особи, яка його вчинила. А тому право на подання позову до суду стосовно недійсності заповіту виникає у заінтересованих осіб лише після смерті заповідача.

Недійсність заповіту не позбавляє вказаних у ньому осіб спадкувати за законом чи на підставі іншого, дійсного заповіту.

Розірвання шлюбу припиняє статус подружжя, а недійсність шлюбу (визнання шлюбу недійсним) анулює статус подружжя, у зв'язку з цим розірвання шлюбу чи визнання шлюбу недійсним після складення заповіту подружжя (ст. 1243 ЦК України) позбавляє цей заповіт юридичного значення без пред'явлення відповідного позову. У цьому разі спадкування відбувається на загальних підставах [9].

У разі недійсності нового заповіту чинність попереднього відновлюється лише у випадках, передбачених ст.ст. 225, 231 ЦК України, а саме: у разі вчинення правочину дієздатною фізичною особою, яка у момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними або у разі вчинення правочину під впливом насильства.

Висновки і пропозиції. Визнання заповіту нікчемним або визнання його недійсним у судовому порядку є одними з видів захисту спадкових прав та інтересів. На сьогодні існує ряд дискурсивних та невирішених питань матеріального та процесуального характеру, які ускладнюють реалізацію спадкових прав та інтересів спадкоємців. Найбільш поширеними підставами для звернення недійсним заповіту є наявність дефекту волі, яка перевіряється шляхом проведення посмертної судово-психіатричної експертизи. Підстави визнання недійсним заповіту не обмежуються лише ст. 1287 ЦК України, а застосуванню також підлягають і інші норми цивільного законодавства, що стосуються недійсності правочину. З метою забезпечення нотаріусом спадкових прав та інтересів і уникнення помилок при складенні заповіту, які зможуть зумовити можливість звернення до суду з метою визнання заповіту недійсним, на нашу думку слід виключити ст. 1245 ЦК України, що стосується секретного заповіту.

Список літератури:
1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15
2. Фурса С.Я. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд.: [наук.-практ. посібн.] / С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, О.М. Клименко та ін.; За заг. ред. С.Я. Фурси. – К.: Вид. Фурса С.Я.; КНТ, 2007. – С. 82.
3. Жилінкова І.В. Актуальні питання спадкового права України: матеріали до семінару / Жилінкова І.В. – Харків: Ксилон, 2009. – 340 с.
4. Фурса С.Я. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд: [наук.-практ. посібн.] / С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, О.М. Клименко та ін.; За заг. ред. С.Я. Фурси. – К: Видавець Фурса С.Я.; КНТ, 2007. – С. 79.
5. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30, ст. 141 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
6. Підопригора О.А. Цивільне право: [підручн. для студентів юрид. вузів та факультетів] / О.А. Підопригора – К.: Вентурі, 1997. – 480 с.
7. Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39, ст. 383 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3425-12
8. Заіка Ю.О. Спадкове право України: [навч. посібн.] / Ю.О. Заіка. – К.: Істина, 2006. – 216 с. – (Серія «Цивілістика»).
9. Про судову практику у справах про спадкування: постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30 квітня 2008 р. // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в цивільних справах та з загальних питань: 1963-2008 рр. – [вид. 5-те зі змінами та доп.]. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2009.

Чубенко А.Г.
Национальная академия внутренних дел
Леськив С.Р.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

НИЧТОЖНОСТЬ ЗАВЕЩАНИЯ И ПРИЗНАНИИ ЗАВЕЩАНИЯ НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНЫМ: ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ

Аннотация
В статье проанализированы основные положения, касающиеся ничтожности завещания и признании его недействительным. Выявлены проблемы правового регулирования ничтожности завещания и признании его недействительным. Проанализировано судебную практику и позиции отечественных ученых относительно данных правовых вопросов. Приведены предложения по совершенствованию украинского законодательства, касающегося ничтожности и недействительности завещания.
Ключевые слова: завещание, ничтожность завещания, недействительность завещания, наследственное право.

Chubenko A.G.
National Academy of Internal Affairs
Leskiv S.R.
Ivan Franko National University of Lviv

INSIGNIFICANCE OF WILL AND INVALIDATION OF WILL: CIVIL AND LEGAL ASPECTS

Summary
The article is divided to main provisions concerning the insignificance of will and invalidation of will. It was found problems of legal regulation of insignificance of will and invalidation of will. It was analysed judicial practice and position of Motherland scientists regarding this legal issues. It was proposed improving of existing civil legislation in the field nullity and invalidity of the will.
Keywords: will, insignificance of will, invalidation of will, inheritance law.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 37.013.83.091.33

ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФОРМАТОРІВ У СИСТЕМІ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ФРАНЦІЇ

Гончаренко О.В.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Навчання педагогічній майстерності фахівців-практиків державної служби для ефективної передачі своїх практичних навиків вимагає пошук особливих методів та форм. Особливу роль у вирішенні такої задачі має визначення змістової наповненості педагогічної діяльності практиків. Аналіз типів підвищення кваліфікації державних службовців Франції, їх характерних рис та умов, наукових розробок французьких науковців надав можливість встановити головні компоненти педагогічної діяльності форматорів, залучених до системи підвищення кваліфікації французьких посадовців. Надана структура діяльності французьких форматорів допоможе відповідальним за навчання залучених фахівців-практиків розуміти сутність їх діяльності та доцільно будувати зміст навчання.

Ключові слова: державний службовець, форматор, підвищення кваліфікації, педагогічна діяльність, Франція.

Постановка проблеми. Забезпечити кожного сучасного посадовця професіоналізмом, збагатити його знання, вміння та навички, здатністю вирішувати нагальні завдання на виконання функцій держави має практична спрямованість процесу навчання системи підвищення кваліфікації державних службовців.

Для забезпечення практичної складової навчання, закладами підвищення кваліфікації залучаються фахівці-практики державної служби. Саме вони є носіями інформації, щодо ефективного вирішення завдань професійної діяльності безпосередньо на державній службі та згідно нового закону України «Про вищу освіту», належать до учасників освітнього процесу [1].

Але на сьогодні, левова частка залучених практиків у центрах підвищення кваліфікації обмежується лише виступами на семінарах, участю у дискусіях, іноді у лекціях. Впровадження інноваційних методів навчання: тренінги-марафон-семінари, бесіди-дискусії, «круглі столи», діалогове навчання, «дебати», співпраця в команді, ділові та імітаційні ігри – продовжують здійснюватись переважно академічними викладачами, що зумовлено відсутністю відповідної педагогічної підготовки у фахівців-практиків.

Національна академія державного управління при президентові України організує експериментальні педагогічні майданчики задля навчання викладачів системи підвищення кваліфікації. У більшості – це тематичні заходи навчання (лекції, тематичні зустрічі) для аспірантів, докторантів або викладачів академії та центрів перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців. Щодо педагогічної підготовки фахівців-практиків, деканам факультетів, завідувачам кафедр та директорам РІДУ (регіональним інститутам державного управління) рекомендуються проводити пошуки в цьому напрямку [2].

Для вирішення, поставленої задачі, необхідно враховувати той факт, що викладання для зазначеної групи практиків це додаткова специфічна робота, яка вимагає особливу підготовку для ефективної передачі професійних практичних навичок. Метою «пошуків» повинно бути встановлення та розробка змісту навчання, який має відрізнятися від звичайної педагогічної освіти. Першим кроком задля досягнення мети, необхідно розуміти змістовну наповненість педагогічної діяльності фахівців-практиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням удосконалення освітнього процесу присвячено широке розмаїття досліджень і публікацій. Серед відомих науковців слід відмітити В. Лугового, В. Гошовську (безперервна освіта), С. Хаджирадаєву (дистанційна освіта, підходи до підготовки державних службовців у системі післядипломної освіти), М. Білинську, Н. Синицину, В. Лапідуса (упровадження стандартів освіти), В. Сороко (принципи та завдання системи професійного навчання державних службовців), З. Сіоніхіну (професійна компетентність викладачів) Н. Калашник (самоосвіта державних службовців), М. Міненко (діяльність центрів перепідготовки та підвищення кваліфікації).

Незважаючи на широкий інтерес сучасних науковців, щодо покращення рівня професіоналізації державних службовців та компетентності викладачів системи підвищення кваліфікації, поза увагою залишається питання щодо змісту навчання фахівців-практиків державної служби. У звітах центрів підвищення кваліфікації розглядаються лише недоліки їх педагогічної діяльності, причини недосконалої передачі професійних навиків, та лунають пропозиції щодо необхідності проведення з такими фахівцями тематичних навчань з питань педагогічної майстерності.

Сьогодні, коли Україна декларує європейський шлях розвитку, вивчення досвіду Європи з навчання фахівців-практиків педагогічній майстерності є корисним для подальшого його запозичення українськими закладами підвищення кваліфікації.

В попередніх доробках нами вже було обґрунтовано вибір вивчення та запозичення саме французького досвіду з навчання фахівців-практиків, з'ясовано їх офіційну назву – «форматор», встановлені причини необхідності їх професіоналізації, проаналізовано досвід застосування педагогічного інструментарію щодо підготовки форматорів до процесу навчання державних службовців, розглянуто сутність методу педагогічної інженерії [3-5].

Мета даної статті полягає у визначенні змістовної наповненості педагогічної діяльності французьких форматорів на основі аналізу типів, умов та принципів підвищення кваліфікації державних службовців Франції

Виклад основного тексту. Сучасне набуття компетентності французькими державними службовцями, як здатності ефективно виконувати професійні завдання здійснюється переважно не завдяки навчанню за програмами підвищення кваліфікації, а в процесі виконання посадових обов'язків і самоосвіти, що знаходить своє підтвердження у існуючих на сьогодні чотирьох типах підвищення кваліфікації:

1) супутнє навчання;
2) навчання в «професії»;
3) підготовка до конкурсів та екзаменів;
4) навчання «індивідуальний проект»[6 с. 79].

© Гончаренко О.В., 2014

Задля кращого розуміння кожного типу навчання нами надається наступна таблиця 1.

Детальний розгляд наведених типів допоміг нам спостерігати за праксіологічним втіленням принципів навчання притаманних саме навчанню державних службовців: професійне зростання особистості, принцип неперервності, андрагогіка, інноваційність, неперервність, диференціація, елективність, акмеологічність, синергетичність.

Такий стан речей вимагає від розробників та відповідальних за процес підвищення кваліфікації державних службовців створення особливих умов та використання відповідних форм навчання.

Здійснений нами аналіз щодо форм навчання довів, що в процесі підвищення кваліфікації державних службовців Франції переважне місце займає така форма навчання як «обмін» (відрив державного службовця від робочого місця для роботи в іншому аналогічному органі чи установі з метою придбання практичного досвіду), та індивідуальне навчання за дотриманням педагогічної доктрини відкритого навчання, яка ставить в центр надання слухачам можливості вибору:

· середовища та медіа – друкованих, онлайнових, телевізійних або відео;

· місця навчання – вдома, на робочому місці, у навчальному закладі;

· темпу навчання – із чітко заданим темпом або без чіткої структури;

· механізмів підтримки – допомога викладачів на вимогу, аудіоконференції або навчання, яке базується на технічній підтримці комп'ютера;

· моментів початку та завершення.

Такий стан речей вимагає від форматорів засвоєння широкого педагогічного інструментарію, та визначає певні особливості змістовної наповненості його діяльності.

Зазначимо, що в науці домінуючим розумінням педагогічної діяльності є те, що це особливий вид соціальної діяльності, який передбачає передавання від старших поколінь до молодших накопичених людством культури і досвіду, створення умов для їх особистісного розвитку і підготовки до виконання певних соціальних ролей у суспільстві [7].

Щодо особливостей діяльності форматора, то в першу чергу французькі дослідники приділяють увагу індивідуальним особливостям самого форматора: «...дії форматора засновані на його попередньому досвіді, його стилі роботи, бажаннях та відмовах. В процесі навчання він застосовує не тільки свої знання але й свою особистість». « ...існують люди, з якими процес навчання проходить легко, але і існують ті, які ставлять перед собою різні бар'єри. Є дні, де ентузіазм спілкування розповсюджується на всіх учасників, але й бувають, коли стажери постійно дивляться на годинник в очікуванні кінця дня. Існують форматори, які постійно розмовляють, і ті, які слухають, маючи при цьому однакові навички і кваліфікацію». «Діяльність форматора настільки ж різноманітна, як різноманітна аудиторія державних службовців, які проходять підвищення кваліфікації та ситуації в які він, форматор, потрапляє протягом навчання». Це насамперед відносини між учасниками навчання. Мова йде не тільки про застосування професійних методів, а й про відображення особистості в цілому» [8, с. 77].

Таким чином першим компонентом діяльності форматора є забезпечення емоціональної комфортності процесу навчання, налагоджування взаємодії між учасниками процесу навчання, та забезпечення емоціональної комфортності.

Французький науковець Анаіс Фонтено стверджує, що складність професії форматора визначається його метою під час навчання «...сучасна мета форматора в процесі підвищення кваліфікації не зводиться до пояснення технічних правил, нормативних змін та принципів організації діяльності державних службовців. Це визначає напруженість між протилежними полюсами: з одного боку – очікування стажерів державної служби, які проходять підвищення кваліфікації та очікування результатів цього підвищення установою, від якої вони були відряджені, або між передачею знань спрямованих на отримання досвіду з практики та обміном навичок зосереджених на потребах окремих осіб та установ» [9, с. 32].

Тобто, мета форматора полягає в передачі методів роботи та досвіду.

Цей же автор стверджує, що діяльність форматора обертається навколо трьох функцій:

· функції управління – постійно підводити висновки, проводити опитування, коротко та точно висловлювати свої думки, забезпечувати якість обміну та участь усіх стажерів;

· функції контролю – перевіряти, що усі його зусилля були направлені на сумісну прогресію державних службовців.

Таблиця 1

Зведена таблиця типів підвищення кваліфікації державних службовців у Франції

Тип навчання	Ініціатива запиту	Процес рішення/місто проведення	Користь від навчання	Час навчання	Фінансування
Супутнє навчання	Керівництво підрозділів державного органу	Обов'язкове навчання/в органах державного управління (колективне навчання)	Робота державного органу	Короткий термін	За рахунок бюджету відповідного проекту
Навчання в «професії»	Державний службовець	Переговори з керівником в рамках багаторічного індивідуального плану/в органах державного управління, індивідуальне навчання	Придбання цінних навичок державним службовцем	Короткий, середній та довгий термін	Держава
Підготовка до конкурсів та іспитів	Державний службовець	Навчання задля придбання необхідних знань для просування по службі/в органах державного управління, або в навчальних закладах	Соціальне просування у разі успіху. Набір адміністративних кадрів	Короткий або середній термін	Держава
Індивідуальний проект	Державний	Визнання службовець/ індивідуальне навчання, самоосвіта	Особистий розвиток Соціальне просування	Середній термін	Держава

· функції продуктивності – бути експертом своєї галузі задля ефективної передачі досвіду;

Рис. 1. Структура педагогічної діяльності французьких форматорів

Якщо поєднати перші дві функції, то ми спостерігаємо за такою діяльністю, як управління процесом навчання. Остання функція це ланцюжок зв'язку з наступним компонентом діяльності – професіоналізацією.

Під час своєї діяльності форматор не повинен бути задоволений ідеєю «я все вмію», він має навчатися розвиватися в різних контекстах. Професіоналізація означає для професіонала бути компетентним форматором, здатним вирішувати задачі мобілізуючи свої знання в дії.«Крім практичних знань, форматор повинен відчувати справжню пристрасть до навчання та передавати те, чому він навчився у інших» [8 с. 39]. Таким чином діяльність форматора має наступну структуру (Рис. 1).

Надана структура допомагає спостерігати за комплексом властивостей діяльності форматора. Професіоналізація, яка виступає найвищою ланкою структури, є синтезом усіх компонентів, та дозволяє форматору еволюціонувати у подвійній сфері діяльності, а саме в педагогічній та професійній.

Висновки і пропозиції. Як висновок зазначимо, що праксіологічне втілення принципів навчання державних службовців у типах підвищення кваліфікації французьких посадовців вимагає не тільки використання особливих форм навчання, а й визначає певні особливості змістовної наповненості педагогічної діяльності форматорів за наступними компонентами: індивідуальне перетворення (розуміння ролі форматора), передача методів та досвіду, управління процесом навчання. Професіоналізація, як синтез усіх компонентів є тим самим навчанням, що потребують українські фахівці-практики. Подальше вивчення змісту професіоналізації форматорів, надасть можливість визначити логістику змісту навчання фахівців-практиків.

Список літератури:

1. Закон України «Про вищу освіту» Розділ X Учасники освітнього процесу. Стаття 52. Категорії учасників освітнього процесу [Електронний ресурс] / Закон від 01. 07. 2014 № 1556-VII Режим доступу: http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/111-zakon-ukrayiny-pro-vyschu-osvitu
2. План дій національної академії державного управління при президентові України на 2012-2015роки [Електронний ресурс] / Національна академія державного управління при президентові України – 2012– Режим доступу: http://www.lvivacademy.com/reforma_NADU/plan_diy_2012-2015.pdf
3. Гончаренко Е.В. Французский опыт профессионализации форматоров системы повышения государственных служащих / Е.В. Гончаренко // Современные проблемы и перспективы развития педагогики психологии: сборник материалов 3-й научно-практической конференции Махачкала: ООО «Апробация», 2014. – 142 с., с. 80.
4. Гончаренко О.В. Аналіз педагогічного інструментарію викладачів системи підвищення кваліфікації державних службовців (досвід Франції) / О.В. Гончаренко //Наукові записки малої академії наук: (збірник наукових праць). – К.: ТОВ «СІТІПРІНТ». – 2013. – 240 с. – (Серія: Педагогічні науки, вип. 4).
5. Гончаренко О.В. Використання сучасного педагогічного інструментарію в професійній освіті державних службовців: французький досвід та українські перспективи / О.В. Гончаренко // Новий Колегіум Науковий інформаційний журнал. – 2013. – № 3. – С. 26-30.
6. La politique de formation continue des agents de l'Etat et des hôpitaux [Електронний ресурс] / Rapport d'évalution – 2003 – Режим доступу: http://www.ladocumentationfrancaise.fr/var/storage/rapports-publics/034000638/0000.pdf
7. Ягупов В.В. Педагогіка / В.В. Ягупов // Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.
8. Martin J-P. & Savary E. Formateur d'adultes, se professionnaliser, exercer au quotidien. CAFOC de Nantes / J-P. Martin & E Savary // Editions de la chronique sociale – 1996 – 360 с.
9. Anaïce Fonteneau La professionalisation des formateurs contribution à la construction d'une ingénierie de formaton / Anaïce Fonteneau Université François Rabelais – Tours UFR Arts et Science Humaines. – 2009 – 231 с., с. 45.

Гончаренко Е.В.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ОСОБЕННОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ФОРМАТОРОВ В СИСТЕМЕ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ ФРАНЦИИ

Аннотация
Обучение педагогическому мастерству специалистов-практиков государственной службы для эффективной передачи своих практических навыков имеет свою особенность и требует поиска особых методов и форм. Особую роль в решении такой задачи играет определение содержания педагогической деятельности практиков. Анализ типов повышения квалификации государственных служащих Франции их характеристик, условий, научных разработок французских ученых предоставил возможность установить главные компоненты педагогической деятельности форматоров в системе повышения квалификации французских чиновников. Приведенная структура деятельности французских форматоров поможет ответственным за обучение специалистов-практиков понять суть их деятельности и целесообразно разрабатывать содержание обучения.
Ключевые слова: государственный служащий, форматор, повышение квалификации, педагогическая деятельность, Франция

Goncharenko O.V.
V.N. Karazin Kharkiv National University

FEATURES OF EDUCATIONAL ACTIVITIES OF SHAPERS IN THE SYSTEM OF ADVANCED TRAINING OF PUBLIC OFFICIALS OF FRANCE

Summary
Teaching the pedagogical skills to practical experts of public service for efficient transfer of their practical skills requires the search of specific methods and forms. A special role in solving this problem is the definition of semantic fullness of practitioners' educational activities. Analysis of the types of raising state officials' skills in France, their characteristics and conditions, the French scientific research have enabled scientists to establish the principal components of the pedagogical activities of formators involved in the system of training French officials. The given information structure of French formators' activity will be responsible for teaching involved practitioners to understand the essence of practitioners and to build the content of their training better.
Keywords: public official, formator, types of raising the level of skills, educational activities, France.

УДК 377+378

РОЗВИТОК ВМІНЬ УСНОГО МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ ВУЗІВ НА ОСНОВІ ПРОФЕСІЙНО-СПРЯМОВАНИХ ТЕКСТІВ (НА ПРИКЛАДІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

Кузнєцова Н.Ю.
Хмельницький політехнічний коледж

Метою даної роботи є розробка поетапної методики формування професійно-спрямованого монологічного мовлення на старшому етапі немовного вузу, з відповідним комплексом вправ. Теоретична новизна даного дослідження полягає в уточнені професійно-спрямованих монологічних вмінь студентів старших курсів немовного вузу, критеріях відбору професійно-спрямованих текстів як засобу розвитку монологічних вмінь. Практична значимість роботи полягає в розробці етапів навчання професійно-спрямованого монологічного мовлення на основі текстів по спеціальності і відповідних до них типів вправ, що можуть бути успішно використано при навчанні будь-якій іноземній мові в немовному вузі, коледжі і ліцеї

Ключові слова: психологічні та лінгвістичні особливості, професійно-спрямоване мовлення, вікові характеристики, тексти по спеціальності, критерії відбору, типологія вмінь, вправи, етапи навчання

Постановка проблеми. Останнім часом в суспільстві підвищився інтерес до вивчення іноземної мови, адже воно стало потребувати спеціалістів, які б могли в сфері своєї спеціальності спілкуватись з зарубіжними колегами, ділитись та обмінюватись професійним досвідом. І саме в цьому контексті підвищилась увага до професійної спрямованості іноземних мов, що вивчаються в вищих навчальних закладах. В сучасних умовах при вирішенні професійних завдань на іноземній мові, при ознайомленні з новітніми технологіями, спілкуванні з іноземними колегами та обміні передовим досвідом любий спеціаліст повинен вміти захищати свої знання. В цьому плані зростає роль монологічного мовлення яке дає можливість кожному студенту встановити свою власну точку зору, власну думку, погляди. Навчання такому професійному мовленню відбувається на старшому етапі вивчення іноземної мови в немовному вузі,оскільки саме на цьому етапі студенти мають розвинену мовну компетенцію, загальний кругозір та досвід, необхідні та достатні для навчання професійно-спрямованого монологічного мовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми професійно-спрямованого навчання іноземної мови в немовних вузах представлені в роботах багатьох методистів (Дегтерьова Ю.Б. [4], Сонгаль А.Г. [16], Тарнопольский О.Б., [17] Труханова Т.І. [18], Лео Джонс, Річард Алекзандр [7] та ін.).

Серед досліджуваних проблем широке обговорення отримали:

А) Розвиток вмінь та навичок читання професійно-орієнтованих текстів (Дегтерьова Ю.Б. 1998 р. [4], Труханова Т.І. 2001 р. [18]).

Б) Розвиток вмінь професійного-орієнтованого діалогічного мовлення (Сонгаль А.Г. 1990 р. [16], Лео Джонс, Річард Алекзандр 1989 р. [7]).

В) Збагачення професійного словникового запасу студентів за рахунок спеціальної лексики (Мирошниченко Е.В. 1996 р. [11]).

Г) Розвиток вмінь та навичок професійно-орієнтованого писемного мовлення (Пінська О.В. 2001 [13]).

Таким чином, необхідно зазначити, що більшість робіт стосується мовної компетенції, формуванню та вдосконаленню навичок читання науково-технічної літератури, а при підготовці студентів до практичної мовленнєвої діяльності перевага надається розвитку писемного мовлення та усного діалогічного.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Хоча сучасна методологія не проводить межу між діалогічним та монологічним мовленням, і навчанням монологічного проходить, головним чином, в системі діалогічного (воно направлено на монолог в діалозі), та на нашу думку, монологічне мовлення зі своєю специфікою навчання отримує недостатньо уваги з боку методистів. Так, вправи, що пропонуються діючими підручникам і посібниками, як правило, однотипні й направлені на формування висловлювання на рівні 1-2 реплік (підручники під ред. Ятеля Г.П. [19], Агабекяна І.П. [1], Парахіної А.В. [12]), а запропоновані професійно-спрямовані тексти багатьох підручників є застарілими та неактуальними.

Мета статті. Метою даної роботи є уточнення професійно-спрямованих монологічних вмінь студентів старших курсів немовного вузу, визначення критеріїв відбору професійно-спрямованих текстів як засобу розвитку монологічних вмінь та розробка поетапної методики формування професійно-спрямованого монологічного мовлення на старшому етапі немовного вузу, з відповідним комплексом вправ.

Виклад основного матеріалу. Для реалізації поставленої мети нами висуваються наступні *задачі*:

1. Вивчити психофізіологічне породження професійно-спрямованого монологічного мовлення.

2. Проаналізувати лінгвістичну природу професійно-спрямованого монологічного мовлення.

3. Уточнити професійно-спрямовані вміння в монологічному мовленні,що належать засвоєнню студентами старшого етапу немовного вузу.

4. Розробити поетапну методику навчання професійно-спрямованому монологічному мовленню на основі текстів по спеціальності .

Психологічні та лінгвістичні особливості професійно-спрямованого монологічного мовлення.

Під професійною мовленнєвою діяльністю розуміється вид людської діяльності, активний, цілеспрямований процес приймання і видачі усного повідомлення на спеціальну тему в професійній взаємодії людей між собою (Тарнопольський О.Б. [15])

Вчені розрізняють чотири види професійної мовленнєвої діяльності (аудіювання,говоріння,читання,письмо). Професійно – спрямоване говоріння (монологічне, діалогічне) – це висловлювання в усній формі на спеціальні теми. По даному питанню існує велика кількість досліджень, що розглядають різні його аспекти(Дехтерьова Ю.Б. [4], Ляховицький М.В. [3], Мирошниченко Є.В. [11], Сонгаль А.Г. [16], Тарнопольський О.Б. [17], Труханова Т.І. [18], Лео Джонс і Річард Алекзандр [9] та ін.). Монологічне мовлення, що є темою нашого обговорення, – «безпосередньо спрямований на співроз-

© Кузнєцова Н.Ю., 2014

мовника чи аудиторію організований вид професійно-спрямованого усного мовлення, який передбачає висловлювання однієї особи» (Скалкін В.Л. [14]).

При навчанні професійно-спрямованому монологічному мовленню в немовному вузі розрізняють два його види: підготовлене і непідготовлене.

Підготовлене мовлення – висловлювання, елементи якого попередньо відробляються в надфразових єдностях, а потім репродукуються у формі повідомлення інформації.

Непідготовлене мовлення – це рівень володіння мовою, при якому мовець може без підготовки, без опори на попередньо задані одиниці використовувати засвоєне раніше мовне і мовленнєвий матеріал в ситуаціях,які не мали місця в попередніх видах роботи на заняттях. Таке мовлення є спонтанним. Згідно вимог до навчання іноземним мовам в немовних вузах, підготовлене професійне мовлення – один з етапів формування непідготовленого мовлення. Забезпечити активне володіння мовою як засобом формування і формулювання думок в галузі відповідного профілю – головна задача професійно спрямованого навчання мові на немовних спеціальностях вузу.

Професійно-спрямоване монологічне мовлення тісно пов'язане з науковим характером діяльності майбутніх спеціалістів, звідси особливості його психологічних та лінгвістичних характеристик. Розглянемо кожний з них.

Психолого-лінгвістичні характеристики професійно-спрямованого монологічного мовлення.

Психологи розглядають мовлення як засіб формування та формулювання думки з допомогою мови і на основі «принципової структури» мовленнєвої діяльності (Леонтьєв А.Н. [8], Зимняя І.А. [6], Жинкін Н.І. [5]). У дослідженні ми поділяємо точку зору Зимньої І.А. [6] та виділяємо три рівні породження мовлення: *мотиваційно-спонукаючий, формуючий та реалізуючий.*

Мотиваційно-спонукаючий рівень – рівень на якому потреба знаходить «свою визначеність» в предметі діяльності (А.Н. Леонтьєв [8]).

В силу цього предмет-думка як «опредмечена» потреба стає внутрішнім мотивом тобто тим, що конкретно стимулює діяльність говоріння. Цей рівень являє собою «сплав» мотиву та комунікативного наміру.

Стимулюючий рівень, який спонукається «внутрішнім образом» тієї дійсності, на яку направлена дія, є імпульсом або «запуском» всього процесу породження мовлення. На цьому рівні породження мовлення мовець знає лише про що, а не що саме говорити. Те, що сказати, усвідомлюється мовцем в самому процесі говоріння (якщо не в попередній діяльності обдумування). Тому можна сказати, що детермінуючий зовнішнім впливом, стимулюючий рівень процесу формування та формулювання думки сам формує предмет та ціль висловлювання.

Формуючий рівень (тобто формування думки за допомогою мови) несе відповідальність за логічну послідовність та синтаксичну правильність мовленнєвого висловлювання. Він неоднорідний та може бути представлений двома взаємопов'язаними фазами – змістоутворюючого та формуючого.

Змістоутворююча фаза утворює та розгортає загальний задум мовця, формуючи змістовну канву висловлювання. На цій фазі проявляється весь лінгвістичний досвід мовця, відчуття мови та знання умов і правил вживання її одиниць. На фазі формулювання відбувається об'єднання номінацій та предикції. При цьому одночасно включаються дві основні мовленнєві операції: вибору(відбору слів) та операція розміщення слів.

Реалізуючий рівень – рівень власне артикуляції (вимови) та інтонування.

Рівень реалізації вимови – це складно діючий механізм, дія якого може бути представлена ієрархією управління від артикуляційної програми до артикуляційних складових команд та організації внутрішньо складових вимовних рухів.

Розглянуті вище рівні процесу породження мовлення знаходиться в нерозривному зв'язку один з одним і утворюють складний багатогранний протікаючий в мікроінтервалі часу процес.

Механізм усномовленнєвої діяльності може бути представлений у вигляді багатоярусної структури, яка характеризується одночасністю узгоджених, але протікаючих на різних рівнях процесів.

Таким чином можна виділити:

1) змістовно – інтонаційний рівень – не відчуваємий мовцем логіко-вольовий імпульс, нерозчленоване змістовне спонукання, рівень натурального коду (Н.І. Жинкін [8]).

2) Понятійний рівень – відчуваємі мовцем ізольовані словесні «відбитки» інформаційно важливих понять в плані логічного членування висловлювання.

3) Словесно-синтаксичний рівень – докладне заповнення матриці висловлювання відповідними формами здобутих із пам'яті слів або готових словосполучень – рівень розгорнутого внутрішнього мовлення.

4) Артикуляційний рівень – активна робота органів мовлення, рівень звукового коду.

Кожен з названих вище рівнів вносить свій вклад в породження усного монологічного мовлення.

Потрібно відзначити, що є суттєва відмінність в оволодінні рідною та іноземною мовами. Оволодіння рідною мовою відбувається «знизу вгору» – від утворення складів та інших елементарних механізмів до вищих рівнів мови, довільності, усвідомленого оперування знаковими одиницями. В основі оволодіння рідної мови лежить, як правило, наслідування, іншими механізмами є корекція та підкріплення(наприклад з боку батьків). Оволодіння у ранньому віці двома мовами одночасно (наприклад, в двомовних родинах) відбувається без додаткових ускладнень, як і однією рідною мовою.

Однак, оволодіння другою (іноземною) мовою у більш пізній період після оволодіння рідною мовою відбувається «зверху вниз», тобто починаючи з усвідомлення операцій над мовою, через довільний вибір мовних засобів до автоматизації мови. Ці особливості також повинні враховуватися методистами, й одним із завдань при розробці методик навчання є зняття можливих ускладнень (інтерференція рідної мови, «зрадливі друзі перекладача» тощо).

Психологи виділяють наступні характеристики монологічної форми усного мовлення:

· Розгорнутість – являє собою зв'язки безперервне висловлювання, направлене на розкриття певної ідеї.

· Експресивність – емоційна виразність висловлювання

· Відносна безперервність – являє собою монологічне висловлювання зверхфразового рівня, яке триває протягом певного відрізку часу, не перериваючись, внаслідок чого досягається завершеність думки.

· Послідовність та логічність – реалізуються в процесі розвитку ідеї основної фрази шляхом уточнення думки, доповнення до неї, пояснення доказу і т.д.

· Комунікативна направленість (висловлювання мовця повинно співвідноситись з ситуацією спілкування).

Під час підбору вправ для формування вмінь монологічного мовлення необхідно передбачити вправи, які безпосередньо спрямовані на формування невід'ємних психологічних характеристик монологічного мовлення.

Але для ефективного навчання монологічному мовленню необхідно знати не тільки його психологічні характеристики, а й лінгвістичні особливості.

З лінгвістичного погляду монологічне мовлення характеризується розгорнітістю фраз та їх різноманітністю. Крім того, йому властивий складний синтаксис, обмежене використання речень-еліпсів, мовленнєвих кліше,штампів.

Залежно від комунікативної функції монологічного мовлення розрізняють такі типи висловлювань: монолог-повідомлення, монолог-опис, монолог – міркування, монолог – розповідь. Кожен з них характеризується своєю особливістю: повідомлення – хронологічною послідовністю, опис – фактологічною, розповідь – фабульною послідовністю. Такий характер мовлення і вимагає від студентів адекватних умінь: правильно складати одну завершену фразу, комбінувати різноструктурні фрази, трансформувати, розширювати, доповнювати вже засвоєні мовленнєві зразки згідно з цілями та умовами спілкування, вільно викладати свої думки, обговорювати факти, розкривати причинно – наслідкові зв'язки подій та явищ.

У процесі формування таких умінь необхідно вчити студентів вживати зв'язкові елементи речень, головним чином, прислівники часу та послідовності: later, then, after that, at first, а також прислівники причини та наслідку: that's why, so.

Лінгвістична характеристика усного монологічного висловлювання не можливе без ретельного вивчення її фонетичних, граматичних та лексичних аспектів.

Інтонація зв'язного висловлювання має специфічні риси та особливий мелодійний малюнок, що відповідає жанру оповідання. Одне й те саме речення, що вимовляється ізольовано(наприклад, репліка у діалозі) та у складі надфразової єдності, майже завжди буде звучати з різною мелодикою, обумовленою як загальним задумом, так і фізичною включенністю у потік інших фраз. Це особливо характерно для *вставних речень, самовставних структур та різноманітних відступів.*

Особливо чітко помітно інформаційне оформлення при промові підготовленого заздалегідь добре продуманого повідомлення, ще більше – при читанні на пам'ять.

Серед лексичних особливостей монологічного висловлювання необхідно виділити підбір *певних усномовних формул*, за допомогою яких оповідачі починають чи закінчують своє оповідання (to begin with, well, to continue) *«вплітають» свою монологічну вставку* у діалог(that reminds me, by the way, speaking of), вводять у свій монолог елементи особистого відношення до того, про що оповідають (I think, in my opinion, fortunately, it seems to me)

Ціла група слів та словосполучень дозволяє тому, хто говорить, систематизувати чи резюмувати відомості, міркування, що містяться у його висловлюванні (therefore, that's why).

Ці лексичні одиниці, як і слова, що допомагають розкрити послідовність подій у оповіданні (then, after that, in the long run) представляють собою зв'язуючий матеріал надфразової єдності. Серед лексичного матеріалу переважають спеціальні терміни та слова на позначення різних понять (extrusion, grinder, lathe).

Логічність викладу матеріалу зумовлює вибір відповідних синтаксичних конструкцій – складнопідрядних та складносурядних речень, які дають найширшу можливість для розвитку думки.

Розглянуті тут психолінгвістичні характеристики були покладені нами в основу висунутих вимог до методики поетапного формування професійно-спрямованого монологічного мовлення. Однак знань лише психолінгвістичних особливостей монологічного висловлювання недостатньо для розробки даної методики. Для цього необхідно розглянути психофізичні особливості студентів старшого етапу немовного вузу.

Вікові характеристики студентів старшого етапу немовного вузу.

Психологи визначають вік студентів старших курсів (18-21) як період юнацтва або початок дорослості.

На відміну від підлітка, який в основному належить ще до світу дитинства, займає проміжне становище між дитиною і дорослою людиною, 18-21 річна людина є дорослою як в біологічному, так і в соціальному відношенні. Провідною сферою діяльності стає тепер праця з необхідною в даному випадку диференціацією професійних ролей. Освіта, яка продовжується на цьому етапі розвитку, стає не загальною, а спеціальною, професійною, причому навчання у вузі може значною мірою розглядатися як вид трудової діяльності. Через це навчання іноземній мові доцільно проводити на спеціальному матеріалі, яким являються професійні тексти.

Дослідження психологів показали, що у студентів старшого етапу навчання визначаються зміни у розвитку нервової системи і мозку, зокрема за рахунок його внутрішньоклітинної будови і функціонального розвитку. В кінцевому рахунку укладається аналітико-синтетична діяльність кори великих півкуль у процесі навчання.

Зважаючи на це, доцільними будуть вправи, що передбачають вміння студентів здійснювати різні логічні операції, такі як: аналіз, синтез, узагальнення.

Юнацький вік – важливий етап розвитку розумових здібностей: абстрактне мислення у цьому віці досягає ще вищого розвитку. Розумова діяльність студентів стає ще більш активною і самостійною. Якщо учні цінують зовнішню цікавість матеріалу, то студентам цікаво те, що потребує самостійного обмірковування, власної точки зору. Тому доцільно пропонувати вправи творчого характеру.

Важливим є також той факт, що студенти вже обрали свою майбутню професію. Тому їх зацікавленість і відповідальне ставлення до виконання навчальних завдань має високий ступінь самостійності.

Сказане дозволяє зробити висновки про необхідність вибору таких форм і методів роботи, які б сприяли подальшому розвитку пізнавальної активності і самостійності студентів, а також вчили їх вносити плановість у роботу.

Посилене почуття відповідальності у студентів, свідоме ставлення до навчання відкриває великі можливості для організації самостійної роботи, для стимулювання потреби у самоосвіті.

Самостійна робота над іноземною мовою повинна готувати студентів немовного вузу до самостійного «доучування» та удосконалення навичок оволодіння іноземною мовою, а саме розвивати в них уміння працювати з довідковою літературою, іноземними текстами зі спеціальності, технічними засобами тощо.

Таким чином,слід відзначити. що:

1. Навчання професійно-спрямованого монологічного мовлення передбачає врахування його психологічних та лінгвістичних особливостей.

2. При розробці методики формування професійно-спрямованих монологічних вмінь необхідно брати до уваги психологічні особливості студентів.

3. Оскільки освіта, що продовжується в навчальних закладах I-II рівня акредитацій, стає не загальною, а спеціальною, професійною, необхідно проводити навчання професійно-спрямованому монологічному мовленню саме у цей період на спеціальному матеріалі – професійних текстах.

Методика формування професійно спрямованих монологічних вмінь на основі текстів по спеціальності. Професійне доучування по спеціальності на основі текстового матеріалу.

Згідно стандартам Вищої освіти висуваються певні вимоги до викладання іноземних мов в немовних вузах. Головною метою навчання англійській мові є забезпечення активного володіння нею як засобом формування і формулювання думок в галузі повсякденного спілкування та в галузі відповідного профілю і прикладне її використання в соціальній і професійних сферах.

У зв'язку з цим на старшому етапі навчання проходить розширення і поглиблення навчального матеріалу, що підлягає засвоєнню, зокрема передбачається робота над текстами по спеціальності як зі змістовної, так і з мовної точки зору, з метою розширення професійних знань студентів, формування вмінь аудіювання, говоріння, читання і письма в русі обраної студентами спеціальності.

Серед вимог до змісту професійно спрямованого навчання слід виділити:

1) Активізацію всіх видів роботи з різними типами спеціальних текстів;

2) Включення в навчання загальноосвітньої (краєзнавчої) тематики, близької чи необхідної спеціалістам даного профілю;

3) При цьому передбачається засвоєння студентами основних прийомів роботи зі спеціальними текстами, а також використання ними знань, що були отримані та отримуються при вивченні профілюючих дисциплін, в мисле-мовленнєвій роботі над іноземною мовою.

Ми припустили, що основною складовою професійно-спрямованого навчання в немовних вузах є монологічне мовлення, оскільки саме ця форма мовлення потребує від студентів володіння знаннями по своїй професії і вміння самостійно продукувати їх, наводити свою особисту точку зору.

Рівень володіння такими даними у студентів різний, тому монологічне мовлення дозволяє повною мірою реалізувати індивідуальні потреби та можливості кожного.

Зрозуміло, що навчання професійно-спрямованого мовлення повинно проводитися на базі спеціально підібраного матеріалу (текстів по спеціальності), а відбір такого матеріалу має проводитись згідно критеріїв, що були напрацьовані методистами.

Серед всіх критеріїв, що були запропоновані вченими, ми відібрали ті, що на наш погляд найбільше відповідають відбору текстів на професійну тематику. До них відносяться:

I. Вимоги до змісту текстів.

II. Вимоги до мовного наповнення текстів.

III. Вимоги до професійного наповнення.

Згідно *I* критерію тексти спеціальної проблематики повинні:

· висвітлювати інформацію, що відповідає новітнім досягненням науки;

· містити довідкові дані;

· викладати різні точки зору на одну проблему;

· містити проблемний матеріал, що потребує критичного мислення;

· містити цікавий матеріал, що викликає бажання висловитись;

· передбачити елемент суб'єктивності для формування монологічних вмінь;

· містити елемент новизни інформації;

· мати зв'язок з життям для стимулювання свідомості і активності студентів.

На підставі *II* критерію ми вважаємо доцільним сформувати наступні вимоги:

· тексти повинні бути побудовані на засвоєному граматичному матеріалі;

· повинні містити певний відсоток лексичного матеріалу по спеціальності;

· повинні містити терміни, що пояснюються в тексті;

· містити абревіатури, про значення яких можна здогадатися чи які мають пояснення в тексті;

· містити цифровий матеріал, що підтверджує смислові віхи;

· містити специфічні реалії, що пояснюються в тексті.

Беручи до уваги *III* критерій відбору текстів по спеціальності, ми сформували наступні вимоги до професійної спрямованості текстів:

· тексти повинні мати відношення до обраної спеціальності в змістовому і мовленнєвому плані (висвітлювати професійні питання, містити матеріал, який би знайомив з традиціями професії);

· тексти повинні містити задачі, побудовані шляхом моделювання ситуації, що вимагає від майбутнього спеціаліста вирішення проблеми і вміння запропонувати власні шляхи й творчого розв'язання;

· містити матеріал з історії предмету, що розкриває сутність існуючих явищ, подій і т.п.;

· містити завдання, що мотивують до висловлювання, пошуку нової інформації.

Відібравши тексти, що необхідні і достатні для формування професійно-спрямованих вмінь студентів, уточнимо ці вміння монологічного мовлення і методику їх формування.

Етапи навчання професійно-спрямованого монологічного мовлення на основі спеціальних текстів.

Оскільки не сформульовані конкретні вміння, що підлягають формуванню, перш ніж розробляти поетапну методику формування професійно-спрямованого монологічного мовлення, нам вважається необхідним уточнити їх склад.

Оскільки темою нашого дослідження є використання текстів по спеціальності як засобу формування професійно-спрямованих монологічних вмінь, то, на наш погляд, слід виділити вміння, що можуть бути сформовані на основі тексту. Поділимо їх на 4 групи, відповідно етапам формування професійно-спрямованого монологічного мовлення: професійно-орієнтовані монологічні вміння до текстового, текстового, післятекстового та міжтекстового характеру.

До *I групи* монологічних вмінь відносяться вміння смислової і мовної предикції та антиципації, вміння формулювати висловлювання на рівні надфразової єдності та вміння працювати зі словниками.

Вміння *II групи* направлені на репродукцію висловлювань, вилучання із тексту інформації по завданню та на коментування інформації з опорою на текст.

До *III групи* вмінь відносяться вміння робити резюме та анотацію, вміння розширювати інформацію та трансформувати її.

Вміння *IV групи*, міжтекстового характеру, спрямовані на інтерпретацію добутої інформації в самостійному висловлюванні, на коментування тексту з іншим завданням та на особистісне оцінювання прочитаного.

Визначивши вміння професійно-спрямованого монологічного мовлення, перейдемо до характеристики поетапної методики його формування.

В своєму дослідженні ми беремо за основу етапізацію, запропоновану професором Ляховицьким М.В. [4], яка полягає в дотримуванні 4 етапів і відповідних до них варіантів. Оскільки при підборі текстів ми керуємось 2 критеріями – мовним і смисловим – то і варіантів в кожному етапі буде, відповідно, два: *варіант А*, пов'язаний з мовною стороною висловлювання, і *варіант В*, пов'язаний зі смисловою стороною.

Метою *І-го дотекстового етапу* є формування смислової і мовної антиципації і предикції, а також формування вмінь професійно спрямованого монологічного мовлення на рівні надфразової єдності.

На даному етапі доцільно використовувати частково детерміновані рецептивні вправи і вправи продуктивного характеру, пов'язані з формуванням вмінь мовної і смислової предикції.

Варіант А

І. Вправи на формування вмінь передбачити професійну лексику тексту.

· *You are going to read about …Guess what words and phrases might be connected with it. Put them into different groups according to their meaning*

· *You are going to read about … Try to guess what words are omitted in the following sentences from the text*

· *Read the words from the text … Classify them according to the suggested content areas. Try to make up an associative line between them*

· *Read a word and relate it to an object*

· *Read the words from the text. Classify them into groups (or Look at the title of the text. Guess what professional words can be used there. Put them into the following groups)*

ІІ. Вправи на формування вмінь формулювати ясне і логічне висловлювання в опорі на розрізнену інформацію.

· *Read the jumbled sentence and reproduce it in the correct order .*

Is | Internet | of | one | means | important | the | communication | of |

(Internet is one of the important means of communication).

Варіант В

І. Вправи на формування вмінь передбачати зміст тексту по спеціальності за його заголовком.

· *Read the title of the text and try to predict its content.*

· *You are going to read about _____ Guess what is the main idea of the text.*

· *You'll read about _____. Put 5 questions to which you would like to get answers from the text.*

· *You are going to read the text «_____». What 5 major points do you think the text focus on?*

Варіантами смислової предикції можуть бути передбачення змісту по ключовим словам, малюнкам, схемам, датам і т.д.

· *Look at the clue words from the text _____. Guess what this text is about*

· *Look at the following dates. Guess what the text is about*

· *Look at the outline of the text «_____». Guess the content of the text.*

ІV. Вправи на формування вмінь поширювати понадфразову єдність за рахунок додавання інформації.

· *Read the sentence and enlarge it with the help of the words given below. Reproduce the idea.*

Вправи *І-го дотекстового етапу* покликані зняти мовні труднощі, систематизувати знання та створити комунікативний професійно-спрямований мінімум, необхідний для читання тексту. Крім того, виконання запропонованих вправ стимулює зацікавленість студентів в прочитанні спеціального тексту і вилучення з нього потрібної інформації. Вони підготовлюють перехід до вправ більш високого рівня.

Метою *ІІ-го етапу* є формування професійно-спрямованих вмінь на базі тексту. На даному етапі виконуються вправи 2-х варіантів, до того ж вправи варіанту А, що пов'язаний з мовною стороною монологічного мовлення, передують смисловим вправам варіанту В.

Варіант А

І. Вправи на формування вмінь трансформувати монологічне висловлювання, використовуючи синоніми/антоніми і т.д.

· *Read the utterance given, transform it using opposites.*

ІІ. Вправи на формування вмінь давати дефініції явищам

· *Using the text, find out words and expression correspond the following definitions:*

· *Find out in the text: What is meant by ……., ……., ……., …….*

· *Match each word in the left-hand column with the best meaning in the right-hand column. Read the text to prove you are right.*

ІІІ. Вправи на формування вмінь висловлюватись по спеціальним категоріям.

· *Read the text and complete the word roses for… And reproduce the utterances*

· *Read the text, group the family words and reproduce the utterances.*

Варіант В

ІV. Вправи на формування вмінь конструювати монологічне висловлювання по структурним схемам.

· *Match the parts of sentences and reproduce the utterance.*

· *Read the beginning of the sentences and reproduce the utterance.*

· *Read the ending of the sentences and reproduce the utterance.*

· *Read the following statements and find out in the text facts to expand the ideas.*

V. Вправи на розвиток вмінь коментувати таблиці і схеми з опорою на текст.

· *Read the text, fill in the table and comment it.*

· *Read the text, complete the scheme and comment it.*

VІ. Вправи на формування вмінь складати висловлювання по характеристиках явищ.

· *Read the characteristics given. Say what they describe. Use the text «_____»to help you.*

VІІ. Вправи на формування вмінь знаходити необхідну смислову інформацію в тексті та використовувати її у власних висловленнях.

· *Read the text. Find out words and phrases to describe…*

· *Read the text and say what happened…*

· *Prove / disapprove the following statements finding out the facts you are right*

· *Find in the text «_____»how the following is connected with _____. Reproduce the utterances.*

· *Read the text to help you describe the author's attitude to different theories..*

· *Here are some words form the text. Reproduce the context they are used in.*

· *Read the text. Find sentences in each paragraph to prove the main idea of the text. Reproduce them.*

· *Restore the logical connection lines word the fact, reproduce the utterance and extend it*

· *Read the text, find out information to answer the following questions.*

Метою *ІІІ післятекстового етапу* є формування вмінь інтегрувати професійно-спрямовану ін-

формацію текста з додаванням знань, отриманих з інших предметів.

Нам уявляється, що даний етап є особливо важливим, оскільки він передбачає формування професійно-спрямованих монологічних вмінь на інтегрованій основі. Студенти мають можливість продемонструвати знання з інших дисциплін, пов'язати з тільки що отриманими, а також побачити прогалини в своїх знаннях і вміннях. Виходячи з цього, даний етап є найбільш трудомісткий і довготривалий.

На ньому виконується продуктивні детерміновані вправи з різними видами опор.

Варіант В

І. Вправи на формування вмінь коментувати текст з опорою цитати (висловлення)

· *Comment the following.*

ІІ. Врави на формування вмінь деталізувати монологічне висловлювання по завданню.

· *Read the list of_____and add more facts about it.*

(Студенти отримують частину інформації).

ІІІ. Вправи на формування вмінь резюмувати і анотувати текст в усній формі

· *Made a report/summary.*

IV Впарви на формування проводити аналогії, паралелі.

· *Read 2 extracts of the text. Find differences and similarities.*

Метою заключного *IV emany* професійно-спрямованого монологічного мовлення є формування самостійного професійно-спрямованого монологічного мовлення.

При виконанні продуктивних недетермінованих вправ даного етапу студенти демонструють самостійність і в виборі засобів, і у вибори змісту висловлювання на професійно-спрямовану тематику.

І. Вправи на формування вмінь давати особистісну оцінку явищам, що вивчаються

· *Give your opinion.*

ІІ. Вправи на формування вмінь інтерпретувати вивчене явище з різних точок зору

· *Comment …from the point of view of 1, 2, 3.*

Якщо запропонованої методики формування професійно-спрямованих монологічних вмінь на основі текстів по спеціальності буде дотримано, то на її підставі студенти немовних вузів не будуть зазнавати труднощів актуалізації власних монологічних висловлювань на іноземній мові в обраній ними спеціальності

Дана методика була успішно апробована нами на 3 курсі політехнічного коледжу.

Висновки і пропозиції. Зі сказаного в статті слідують висновки:

1. Розвиток вмінь професійно спрямованого монологічного мовлення слід проводити на основі спеціально відібраних спеціальних текстів, які реалізують стандарти державної освіти і вимоги до професійного навчання, а також які відповідають виробленим методистами і уточненим нами критеріям.

2. При навчанні професійно-спрямованому монологічному мовленню на основі спеціальних текстів слід розвивати 4 групи монологічних вмінь, що відповідають етапам навчання: професійно-спрямовані вміння дотекстового етапу (вміння мовної та смислової предикції, антиципації, вміння формулювати висловлювання на рівні кадрованості та ін.), професійно-спрямовані монологічні вміння текстового характеру (знаходження інформацій в тексті, вміння репродукувати логічно-пов'язані висловлювання на основі тексту), вміння післятекстового етапу(вміння робити усне резюме і анотацію прочитаному), професійно-спрямовані монологічні вміння міжтекстового характеруру (особистісна оцінка прочитаного тощо).

3. Розвиток професійного спрямування монологічних вмінь слід проводити в 4 етапи (дотекстовий, текстовий, післятекстовий і міжтекстовий), кожен з яких має 2 варіанта, що відображають критерій відбору тестів по спеціальності: варіант А – пов'язаний з мовною стороною висловлювання і варіант В – пов'язаний зі смисловою стороною висловлювання і змістовним критерієм

4. Проведений експериментальний зріз підтверджує ефективність запропонованої методики і формування професійно-спрямованих монологічних вмінь студентів на основі спеціальних текстів.

Список літератури:

1. Агабекян М.П. Англійська мова для технічих вузів. – Ростов-на-Дону: Фенікс, 2003. – 242 с.
2. Богданова С.С. Логико-коммуникативные программы при обучении монологическому высказыванию // ИЯШ. – 1988. – № 5. – С. 35-43.
3. Гез Н.И., Ляховицкий М.В. и др. Методика обучения иностранным языкам в средней школе: Учебник. – М.: Высш. шк, 1982. – С. 242-264.
4. Дегтярева В.В. Обучение чтению на англ. яз. для деловых целей во взаимосвязи с др. видами речевой деятельности (в технич. вузе) // Іноземні мови. – 1998. – № 1.
5. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации / Н.И. Жинкин. – М.: Наука, 1982. – 159 с.
6. Зимняя И.А. Психология обучения неродному языку / И.А. Зимняя. – М.: Знание, 1989. – 156 с.
7. Лео Джонс, Ричард Олекзандр. Обогощение профессионального словарного запаса студентов за счет специальной лексики, 1989.
8. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность / А.А. Леонтьев. – 2-е изд., стер. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 216 с.
9. Лозниця В.С. Психологія і педагогіка: основні положення. – К.: Екс Об, 1999. – 304 с.
10. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник / кол. авторів під керівн. С.Ю. Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 2002. – С. 167-187.
11. Мирошниченко Э.В. Обучение профессиональной лексике студентов-экономистов при устноречевом общении в непрофессиональных сферах коммуникации: (начальный этап, английский язык): Дис. . канд. пед. наук: 13.00.02 / Киевский гос. лингвистический ун-т. – К., 1996. – 318 с.
12. Парахіна А.В., Тилкіна С.А. Підручник англ. мови для технікумів – М.: Вища шк., 1987.
13. Пінська О.В. Навчання майбутніх учителів професійно спрямованої писемної комунікації англійською мовою як другою іноземною: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 [Електронний ресурс] / О.В. Пінська. – К.: Київ. держ. лінгв. ун-т., 2001. – 20 с. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ard/2001/01povmdi.zip
14. Скалкин В.Л. Обучение монологическому высказыванию. – К.: Радян. школа, 1983. – С. 28-30.
15. Скляренко Н.К., Онищенко К.И., Захарова С.Л. Обучение речевой деятельности на английском языке в школе. – К.: Радян. Школа, 1988. – С. 16-56.
16. Сонгаль А.Г. Методика обучения профессиональному диалогич. общению на краткосрочных специализирован. курсах (янгл яз): Дис. канд. пед. наук. 13.00.02. – М., 1990.

17. Тарнопольський О.Б., Кожушко С.П. Методика навчання студентів вищих навчальних закладів письма англійською мовою. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 288 с.
18. Труханова Т.И. Индивидуализация обучения профессионально ориентированному чтению на английском языке студентов техникумов и колледжей экономического профиля: Дис. .. канд. пед. наук: 13.00.02 / Киевский национальный лингвистический ун-т. – К., 2001. – 242 с. – Библиогр.: 195-217 с.
19. Ятель Г.П. Підручник англ мови для студентів технічних вузів. – К.: Вища шк., 1995. – 254 с.

Кузнецова Н.Ю.
Хмельницкий политехнический колледж

РАЗВИТИЕ УМЕНИЙ УСТНОЙ МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ ВУЗОВ НА ОСНОВЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАНЫХ ТЕКСТОВ (НА ПРИМЕРЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА)

Аннотация
Целью данной работы является разработка поэтапной методики формирования профессионально-направленной монологической речи на старшем этапе неязыкового вуза, с соответствующим комплексом упражнений. Теоретическая новизна данного исследования заключается в уточнении профессионально-направленных монологических умений студентов старших курсов неязыкового вуза, критериях отбора профессионально-направленных текстов как средства развития монологических умений. Практическая значимость работы заключается в разработке этапов обучения профессионально-направленной монологической речи на основе текстов по специальности и соответствующих им типов упражнений, которые могут быть успешно использованы при обучении любому иностранному языку в неязыковом вузе, колледже и лицее
Ключевые слова: психологические и лингвистические особенности, профессионально-направленная речь, возрастные характеристики, тексты по специальности, критерии отбора, типология умений, упражнения, этапы обучения

Kuznietsova N.Y.
Khmelnitsky Polytechnic College

DEVELOPMENT OF STUDENTS' SPEAKING ABILITIES (MONOLOGUE SKILLS) ON THE BASE OF PROFESSIONAL-ORIENTED TEXTS

Summary
The object of this work is the development of method of forming the abilities of students' professionally-oriented speech (the monologue skills) in universities, with a corresponding set of exercises. The theoretical novelty of this study is the clarifying the professionally-oriented monologue skills of senior students, selecting the criteria of texts which are means of forming the monologue skills. The practical significance of the work is in the marking out the stages of learning the professional-oriented monologue speech based on the special texts and in proposing the types of exercises that can be successfully used in learning foreign language in any university, college and high school
Keywords: psychological and linguistic features, professionally-oriented speech, age characteristics, specialty texts, selection criteria, types of skills, exercises, stages of learning

УДК 364-78:37

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ПІДХОДІВ ДО СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНИЙ ПРАЦІВНИК» В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДАНОЇ СФЕРИ (З ВРАХУВАННЯМ ЗАРУБІЖНОГО ТА ВІТЧИЗНЯНОГО ДОСВІДУ)

Мекшун А.Д.
Чернігівський національний технологічний університет

У статті аналізуються основні підходи до сутності поняття «соціальний працівник» з врахуванням зарубіжного та вітчизняного досвіду в процесі професійної підготовки фахівців даної сфери. Автор наголошує на необхідності формування та розробку обґрунтованих вимог до програм професійної освіти, професійного відбору абітурієнтів, з іншого – вивчення досвіду зарубіжних країн у цій галузі та впровадження передових технологій навчання. Дослідник розкриває сутність основних зарубіжних моделей підготовки спеціалістів для соціальної сфери.
Ключові слова: соціальна робота, соціальний працівник, професійна підготовка соціальних працівників.

Постановка проблеми. Більшість кадрів, зайнятих сьогодні у сфері соціальної роботи, на жаль, не мають спеціальної професійної підготовки, що в свою чергу, веде до труднощів психолого-педагогічного, правового, комунікативного, соціально – технологічного характеру. Саме тому професійна підготовка соціальних працівників представляє гостру проблему і вимагає з одного боку розробки науково обґрунтованих вимог до програм професійної освіти, професійного відбору абітурієнтів, з іншого – вивчення досвіду зарубіжних країн у цій галузі та впровадження передових технологій навчання.

Мета статті – проаналізувати основні підходи до сутності поняття «соціальний працівник» з врахуванням зарубіжного та вітчизняного досвіду в процесі професійної підготовки фахівців даної сфери.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання розвитку та становлення освіти в зарубіжних країнах висвітлюються в роботах Н. Абашкин, А. Джуринського, Б. Вульфсона, С. Малькової, Б. Мельниченко, Л. Пухівської, І. Тараненко та ін. Безпосередньо вивченню особливостей підготовки соціальних працівників в Україні та в зарубіжних країнах присвячені праці М. Глухової, М. Головатого, Г. Дмитренка, А. Капської, Т. Кремневої, В. Курбатова, М. Лукашевич, Л. Міщик, В. Нечаєвої, С. Харченко, Є. Холостової та ін.

Виклад основного матеріалу. У всьому світі сучасна система соціальної освіти вимагає суттєвих змін і потребує удосконалення. Тож, зупинимося на характеристиці зарубіжних моделей підготовки спеціалістів для соціальної сфери.

Із розвитком громадської і державної систем соціальної допомоги й підтримки у XIX столітті визріла необхідність професійної підготовки кадрів для її здійснення. Перші школи соціальної роботи виникли а Англії, Німеччині, США, Франції, Швеції наприкінці XIX століття. Однак активний їх розвиток почався лише в другій половині XX століття. Головними передумовами для цього стали з одного боку – зростання добробуту країн, з іншого – усвідомлення того факту, що для повноцінної роботи законів, які забезпечують права громадян, потрібно, щоб вони впроваджувалися в життя на рівні окремої людини, з урахуванням її особистих життєвих обставин. Саме це стало найважливішим завданням і основним видом діяльності соціальних працівників.

Цілий ряд країн, такі як Англія, Австрія, США мають добре розвинуті системи підготовки фахівців у галузі соціальної роботи. Якщо в Австрії, Англії і США склалися багаторівневі системи, які дають можливість отримати ступінь доктора в галузі соціальної роботи, то підготовка соціальних працівників, педагогів та аніматорів у Швейцарії йде в основному на рівні середнього спеціального навчання. Особливістю американської системи підготовки фахівців соціальної сфери є: висока якість навчальних програм, неперервність навчання, вузька спеціалізація, орієнтація на практику та відповідність сучасним умовам розвитку суспільства.

Якщо аналізувати сучасні тенденції і перспективи розвитку соціальної освіти у світовому контексті, то варто зауважити, що в 60-х роках минулого століття, з метою налагодження діяльності шкіл соціальної роботи чи поліпшення їх діяльності у країни, які прагнули розвивати дану сферу, були запрошені десятки американських, британських і канадських спеціалістів у галузі соціальної освіти. Одночасно працівники освіти із США проводили навчальні семінари для європейських спеціалістів. Стипендії та стажування, які надавались міжнародними агентствами, урядами різних країн і приватними особами, приваблювали у США, Канаду і Об'єднане Королівство соціальних працівників з усього світу. Це сприяло інтернаціоналізації професії, поширенню солідарності серед викладачів соціальних дисциплін, послужило посиленню впливу західних країн на підготовку соціальних працівників у країнах, які розвиваються. Оскільки підготовка соціальних працівників у цих країнах була справою новою – вони користувалися чужими досягненнями, і не завжди прагнули розробляти власні моделі, структури і форми соціальної освіти, які б у більшій мірі відповідали місцевим умовам.

На початку 70-х років минулого століття Міжнародна асоціація шкіл соціальної роботи почала здійснювати у ряді країн, які розвиваються, нову програму так званих «експериментальних» шкіл. На базі цих шкіл розроблялись і аналізувались програми підготовки майбутніх соціальних працівників. Головною метою цього широкомасштабного експерименту було обґрунтування принципів навчання, які були б адекватні кожному регіону і розробка навчальних планів і програм, які б відповідали місцевим умовам. Складовим компонентом цього експерименту були міжнародні та регіональні семінари, на яких збиралися учасники з різних країн світу для вивчення нових моделей навчання соціальній роботі. Були створені Латиноамериканська а згодом і Африканська асоціації навчання соціальній роботі; у середині 70-х років XX ст. створена організація, відома як Асоціація навчання соціальній роботі в країнах Азії і Тихоокеанського регіону, а з 1980

© Мекшун А.Д., 2014

року діє Європейська регіональна група з навчання соціальній роботі. Різноманітність європейських умов і держав сприяла, по всій ймовірності, створенню декількох європейських моделей підготовки соціальних працівників.

На сьогоднішній день залишаються актуальними питання про роль і місце соціальної роботи в суспільстві: чи виступає вона інструментом громадської думки, чи засобом лікування соціальних хвороб і вирішення особистих проблем? Зменшення урядової допомоги людям, які знаходяться у скрутному становищі, призводить до припинення функціонування окремих державних соціальних служб, які традиційно комплектувалися із соціальних працівників. Така ситуація у багатьох країнах призвела до падіння престижу професії соціального працівника, що слугує серйозною перешкодою для набору кадрів для цієї професії. Проте варто зауважити, що у переважній більшості країн світу спостерігається тенденція зростання привабливості як державної так і приватної практики у соціальній сфері.

У змісті підготовки соціальних працівників спостерігається тенденція зростання значущості проблем прав людини і особливо прав національних меншин. Якщо проблема захисту прав людини в цілому найбільш актуальна для постсоціалістичних країн, то в розвинутих країнах особливо гостро стоїть проблема захисту прав національних меншин, що знаходить відображення в навчальних планах і програмах підготовки відповідних фахівців.

Цілком закономірно, що на сучасному етапі, аналізуючи закордонний досвід, фахівці виділяють дві основні моделі підготовки професійних соціальних працівників: американську і європейську.

Американська система навчання соціальній роботі являє собою експериментальну форму викладання і навчання, за якої студент отримує допомогу з творчого перенесення отриманих знань у практичні ситуації професійної діяльності; відпрацювання професійних навичок у вигляді початкового досвіду; сприйняття професійного етикету і цінностей соціальної роботи; формування професійно важливих особистісних якостей і вироблення індивідуального стилю професійної діяльності.

Європейська модель практичного навчання фахівців у галузі соціальної роботи має суттєві відмінності від американської. У Великобританії студенти вивчають соціальну роботу на двох рівнях: коледжу та агентства (аудиторний і практичний курси).

Основні моделі практичного навчання соціальних працівників Ш. Рамон і Р. Саррі класифікують наступним чином [2, с. 71]:

– модель особистісного росту і розвитку заснована на використанні терапевтичних моделей практики в моделях навчання: студент стає ніби «клієнтом» супервізора. Навчання в основному індивідуальне і спирається на психологічні теорії;

– «учнівська» модель, яку іноді називають «поруч з Неллі» за аналогією з моделями навчання в промисловості, де учні спостерігають за роботою на ткацьких верстатах досвідчених фахівців («Неллі»). Дана модель спирається на теорії поведінки;

– управлінська модель, при якій відношення до студента нічим не відрізняється від ставлення до будь-якого співробітника агентства, а основна функція керівника практики – управління процесом практики. Дана модель спирається на теорії управління;

– модель структурованого навчання, заснована на використанні навчального плану в модульному вигляді, з блоками одиниць. Застосовуються різні методи викладання, особливо імітаційні та діяльні (навчання в «команді»). Студент працює під безпосереднім наглядом і контролем керівника практики. Модель спирається на модель навчання дорослих.

Як в американській, так і в європейській моделях, найважливішою умовою доступу до підготовки працівників соціальної сфери є наявність певних особистісних якостей, мотивації, життєвого досвіду, які заявляються на спеціальному іспиті. Звертає на себе увагу той факт, що досить велика увага приділяється питанням загальної підготовки, здоров'я, фізичного і психічного стану. Підготовка соціальних працівників включає варіативну частину, що охоплює основи наук, широкі галузі знання, загальні методики та регіональні компоненти, які конкретизують різні аспекти підготовки і становлять основу для практики, проведення стажувань, тренінгів, вирішення реальних проблем, діяльності в конкретних ситуаціях. Значна частина підготовки фахівців зосереджена в регіональних центрах, агентствах, інститутах, спеціалізованих школах підготовки персоналу для соціальної роботи.

Система підготовки кадрів враховує ту обставину, що у практиці більшості країн світу соціальна робота загального профілю передбачає три сфери:

– соціальна терапія на індивідуально особистісному та сімейному рівні з метою соціальної адаптації та реабілітації індивіда і вирішення конфліктних ситуацій в контексті навколишнього його середовища;

– соціальна робота з групами, які можуть класифікуватися за віком (дитячі, молодіжні, групи престарілих громадян), за статтю, за інтересами або схожими проблемами (конфесійні, групи колишніх алкоголіків чи наркоманів і тощо). Часто соціальним працівникам доводиться працювати з угрупуваннями асоціального або навіть кримінального характеру (дитяча або підліткова злочинність, бродяжництво, організована проституція, наркоманія тощо).

– соціальна робота в громаді, за місцем проживання, орієнтована на розширення мережі соціальних послуг, зміцнення общинних зв'язків, створення сприятливого соціально-психологічного клімату в місцях компактного проживання людей, а також на сприяння різного роду локальним ініціативам, організацію взаємодопомоги тощо.

Як уже наголошувалось раніше, пріоритетними напрямами програми навчання соціальних працівників у США є: політика та послуги в галузі соціального забезпечення, людська поведінка і соціальне середовище, різноманіття людської природи, практика соціального обслуговування, дослідницька робота в сфері соціального обслуговування та практичне навчання.

На прикладі підготовки соціальних працівників у США стає очевидним, що тільки професіонали, здатні робити справу і відповідати за нього, можуть забезпечити виживання суспільства. Соціальна робота спонукає переглянути традиційні погляди на відносини між громадянами і представниками влади, а також на роль офіційних органів, співвідношення прав і обов'язків окремих громадян з правами та обов'язками держави, зв'язками між індивідами і їх найближчим соціальним оточенням, можливості і потенціал різних груп ризику, нерідко крихкий баланс раціональних та емоційних компонентів нашого існування, співвідношення турботи і контролю та на природу професіоналізму.

У багатьох країнах Європи, в тому числі і у Німеччині, в структуру соціальної роботи введені організатори вільного часу. Ці спеціалісти іменуються аніматорами. Термін цікавий тим, що він відбиває специфіку роботи такого керівника (фр. «animer» значить надихнути, спонукати до якоїсь діяльності).

Аніматор створює сприятливі умови для її вдосконалення і більш легкої інтеграції в суспільстві.

В Німеччині протягом останніх років діє єдина державна молодіжна програма, у рамках якої працюють служби соціального захисту дитинства і молоді. Одна з них – Консультаційна служба для підлітків і молоді створена в 1978 р. у Дюссельдорфі, Геттінгені і Мюнхені.

Якщо говорити про Францію, то слово «соціальний» має представницький характер. Працівники є агентами суспільства, яких найняли центральний та місцевий уряд або добровільні громади. Соціальні працівники тут мають повноваження працювати як з групами та громадами так і з окремими особистостями. Фахівець з соціальної сфери з певною базою навичок працює в різноманітних програмах, установах та інституціях з різними групами клієнтів, використовуючи методику соціального співробітництва різних напрямків та історичних періодів. Багато з них базує свою роботу на концепції, що має назву «життєвий простір».

Що стосується Великої Британії, то соціальні працівники були б здивовані, якщо б їм довелось виконувати таку велику кількість різноманітних функцій. Вузька спеціалізація в цій галузі науки є специфічною рисою підготовки спеціалістів у цій країні [4, с. 78].

У навчальних закладах Франції існує диференційована багаторівнева система підготовки фахівців для соціальної сфери. Підставою цієї системи є своєчасна професійна орієнтація і допрофесійна підготовка, реалізовані в загальноосвітній школі. У Франції не прагнуть вдаватися до ранньої спеціалізації, вважаючи за краще її профілювання, диференціацію і глибоку загальноосвітню підготовку. Спостерігається тенденція поступового розширення і поглиблення загальноосвітньої підготовки як основи подальшої спеціалізації.

Система підготовки соціальних працівників у Франції є наскрізною і побудована за принципом безперервності освіти. Підготовка побудована за принципом почерговості навчання, при цьому теоретичне навчання в навчальному закладі чергується з періодами цільової практики, стажування в різних соціальних службах, установах, організаціях.

Французька система підготовки працівників соціальної сфери є однією з найбільш ефективних у світі. Вона є також і однією з найстаріших, але в той же час однією з таких, які найбільш динамічно розвиваються, оновлюються, реформуються. Ймовірно, в цьому одна з причин її ефективності.

У Нідерландах згідно з новим законодавством, що набув чинності в 2002/2003 навчальному році, університети та інститути більш високої професійної освіти ввели систему бакалавра-магістра. Це дозволило їм посилити їх положення на міжнародному ринку освіти.

При підготовці фахівців з соціальної роботи в Нідерландах існує дві програми навчання; курс повного робочого тижня і курс часткової зайнятості. Обидва – по 4 роки навчання. Протягом року студентів знайомлять з різними теоріями, групами цілей, навичками, методами і професійними галузями. Програма навчання закінчується науковою роботою або заключним проектом.

В Ісландії соціальна освіта – офіційно визнана професія, дозволена Міністерством охорони здоров'я та соціального захисту. Соціальні працівники здійснюють свою діяльність головним чином з людьми різного віку з обмеженими можливостями, а також з їх сім'ями. Щоб працювати соціальним працівником, потрібно отримати свідоцтво, випущене Міністерством охорони здоров'я та соціального захисту. Свідоцтво видається тим, хто виконав вимоги на ступінь бакалавра (3-річна програма) відділом Соціальної освіти в ісландському університеті освіти або еквівалентної програми іноземного університету.

Що стосується Норвегії, то освіта соціальних працівників проходить в системі університетських коледжів, це – 3-річне навчання, яке дає ступінь бакалавра. Всі спеціалізації соціальних працівників мають загальні предмети, певні структурою національного навчального плану. Професіонали в даних галузях часто працюють на спільних робочих місцях, стикаються з подібними завданнями.

Не можемо оминути в нашому дослідженні також досвід соціальної роботи в Російській Федерації. Над даною проблемою працюють відомі російські вчені, про що свідчать наукові публікації С. Григор'єва, А. Панової, Є. Холостової, І. Зимньої, Ю. Березкіна, В. Сидорова, А. Пригожина, які присвячені питанням становлення соціальної освіти, розкриттю змісту та головних функцій професійної діяльності соціальних працівників, створенню моделей їх підготовки, дослідженням навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах. У працях українських дослідників (Л. Коваль, А. Капської, В. Поліщук, Т. Семигіної, І. Григи, І. Звєрєвої, С. Хлєбіка та ін.) досить докладно проаналізовано систему теоретичної та практичної підготовки соціальних працівників за кордоном, зокрема й у Росії. Позитивні надбання, творчі здобутки, апробовані спірні концептуальні чи методичні аспекти підготовки спеціалістів у кожній країні треба досліджувати найбільш детально. Вважаємо, що схожість суспільної проблематики, спільні риси у побудові системи освіти України та держав пострадянського простору, зокрема й Російської Федерації, отже, і пошук шляхів реформування, вирішення нагальних питань детермінують важливість та необхідність спеціальних досліджень.

На сучасному етапі у Російській Федерації формується багатоступенева, багаторівнева система підготовки і перепідготовки соціальних працівників [5, с. 179]. Ця система стикається з певними проблемами. Перша група труднощів характерна для закладів вищої освіти у цілому (репродуктивність навчання, його низька практична зорієнтованість, немає тісних міжпредметних зв'язків, застаріла система оцінювання знань студентів тощо), друга пов'язана з тим, що немає історичного досвіду підготовки соціальних працівників у вищих навчальних закладах Російської Федерації.

Особливістю підготовки соціальних працівників у вищих навчальних закладах Російської Федерації є широкий спектр спеціалізацій, які розділяють за предметом (об'єктом) діяльності та за галузевою ознакою. З третього року навчання студенти мають змогу опановувати предмети з таких спеціалізацій: «організація соціального захисту населення»; «соціально-економічна підтримка населення», «соціально-правова підтримка населення», «медико-соціальна робота з населенням», «соціальна реабілітація дітей з обмеженими можливостями», «соціальна реабілітація дорослих з обмеженими можливостями», «трудова терапія людей з обмеженими можливостями», «психосоціальна робота з населенням», «соціально-педагогічна робота з сім'єю і дітьми», «соціальна робота з асоціальними сім'ями і дітьми з девіантною поведінкою», «медико-соціальна допомога людям похилого віку та інвалідам в умовах стаціонарних закладів соціального обслуговування», «соціальна реабілітація осіб без певного місця проживання і занять», «соціальна робота

з людьми похилого віку», які належать до першої групи спеціалізацій. За галузевою ознакою виділяють соціальну роботу в закладах охорони здоров'я, у закладах освіти, службі зайнятості, в службі міграції, у пенітенціарних закладах, соціальну роботу на виробництві та з військовослужбовцями.

В Україні не до кінця є вирішеним як в теоретичному так і на законодавчому рівнях питання сутності соціальної роботи і соціальної педагогіки, розмежування можливих сфер їх професійної діяльності, категорій клієнтів, специфіки послуг, особливостей підготовки фахівців та їх післядипломного навчання. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне зауважити, що в різних країнах і навіть в рамках однієї і тієї ж країни можна зустріти різні підходи. У німецькомовних країнах більш поширеним є вживання терміну «соціальна педагогіка», ніж «соціальна робота». Проте міжнародним стандартам в більшій мірі відповідає вживання словосполучення «соціальна робота», що пов'язане в свою чергу, з англо-американським терміном «social work».

Що стосується загальних тенденцій, то слід зазначити інтегративний характер і міждисциплінарні зв'язки при підготовці фахівців з соціальної роботи. Найбільший вплив у процесі підготовки повинні здійснювати наступні дисципліни: філософія, соціологія, психологія, педагогіка, антропологія, етика, медична підготовка, право. Характерною рисою слід вважати також широке впровадження сучасних теоретичних концепцій, заснованих на цій інтегративності. Як приклад наведемо концепцію професора П. Кастнер [3]. Згідно з ним, кожна людина – це носій біологічного і соціального. Виходячи з цього, діяльність людини в соціальному аспекті регулюється символами та нормами, які обумовлюють індивідуальну діяльність залежно від загальноприйнятих норм і цінностей. Однак вчинки людини завжди несуть в собі певну частку ірраціональності і незалежності від умов середовища, породжуючи залежність від суб'єктивних ситуацій. Виходячи з цього, П. Кастнер доводить, що соціальна робота це не тільки теорія, а й мистецтво взаємодії з іншими людьми, які страждають від складних психологічних проблем або перебувають у складних життєвих ситуаціях, що стали результатом неадекватної оцінки власних можливостей, завищених вимог, перебільшених бажань тощо. Таким чином, соціальний працівник стикається з конфліктом, в основі якого лежить протиріччя природного (індивідуальні бажання, плани, потреби) та соціального (регулювання зазначених потреб соціальними нормами і соціально обумовленими обставинами). У цьому контексті для соціального працівника важливо не тільки враховувати особливості внутрішнього світу клієнта, особливості обставин, що призвели до критичної ситуації, а й усвідомлювати, що головним завданням є засвоєння клієнтом загальноприйнятих норм.

Інша спільна риса в підготовці соціальних працівників у зарубіжних країнах – це орієнтованість освіти на практичну діяльність. Практична складова відіграє важливу роль у підготовці майбутніх фахівців. Так термін виробничої практики у Великобританії, Данії, Німеччині та багатьох інших країнах становить від 9 до 12 місяців, при цьому більшість країн сприяють роботі своїх студентів за кордоном. Важливим фактором оволодіння професією є також участь у громадських організаціях, соціальних акціях, поєднання навчання і роботи в соціальних установах [1].

Важливу роль у підтримці світових стандартів і підготовці соціальних працівників у зарубіжних країнах відіграє Міжнародна асоціація шкіл соціальної роботи (IASSW), однією з найважливіших функцій якої є експертна оцінка національних програм навчання соціальних працівників. Асоціація тісно співпрацює з ООН та Міжнародною організацією праці.

Сьогодні в нашій країні, як і в інших країнах світу питання стоїть так: навчання соціальній роботі не може тільки пасивно відображати соціальний розвиток, воно повинно вести активний пошук шляхів вирішення соціальних проблем, які з'являються. Професіоналів для соціальної сфери потрібно готувати таким чином, щоб вони були здатні змінити, усунути і коректувати негативні соціальні прояви у суспільстві. А це можливо лише у закладах освіти, які будують навчання на нових позиціях і враховують тенденції розвитку соціальної політики в країні.

В Україні підготовка і перепідготовка соціальних працівників і соціальних педагогів здійснюється різними шляхами. Вона здійснюється в університетах, педагогічних інститутах та університетах, в педагогічних та інших училищах, коледжах, на різноманітних курсах підвищення кваліфікації. Терміни навчання різні: від декількох місяців до 4-5 років. Форми підготовки соціальних працівників і соціальних педагогів можна умовно розділити на три рівні:

– курсова або допрофесійна підготовка (різноманітні курси, школи, ліцеї, коледжі);

– навчання в університетах, галузевих вищих навчальних закладах на денних, вечірніх, заочних відділеннях, (4-5 років), на дистанційній, екстернатній формі навчання;

– післядипломна освіта (перекваліфікація на факультетах післядипломної освіти; особи, які мають вищу освіту, навчаються на них 1-1,5 роки, підвищення кваліфікації, оволодіння новою спеціалізацією).

Вища професійна освіта в свою чергу включає три ступені: підготовку бакалаврів (4 роки), спеціалістів (5 років) і магістрів (6 років). Останні, як правило, після отримання диплому мають право вести навчально-педагогічну або науково-дослідницьку роботу.

Професіоналізм як провідна складова соціальної роботи формується на основі особистісних та професійних рис, ціннісних орієнтацій, інтересів. Розвитку цих рис у студента, входженню в реальну модель майбутньої діяльності у вищому навчальному закладі сприяє розвиток особистого інтересу до обраної професії, формування професійно-мотиваційних установок на діяльність у певній галузі, а також професійно-особистісної «Я-концепції». Час навчання у вищому навчальному закладі слід використати для визначення вектора професійних цілей, професійного самовизначення й адаптації [1].

Розглянувши вітчизняні та зарубіжні джерела з професійної підготовки соціальних працівників, можна зробити висновок, що існує багато відмінностей в окремих моделях навчання соціальній роботі. Однак є й загальні підходи до форм підготовки соціальних працівників, у тому числі відбір студентів на основі певних вимог прийому відносно академічних стандартів програми та придатності претендента до соціальної роботи; підвищення ролі та пошук нових технологій практичного навчання соціальній роботі.

Перспективи подальший досліджень. Можливість більш поглибленого вивчення системи підготовки соціальних працівників Європейських країн.

Список літератури:
1. Кремнева Т. Подготовка социальных работников за рубежом / Т. Кремнева // Социальная работа. – 2005. – № 1. – С. 46-49.
2. Обучение социальной работе: преемственность и инновации / Под ред. Ш. Рамон и Р. Сарри; Пер. с англ. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 71-72.
3. Соціальний працівник – професія XXI століття [Электроний ресурс] – Режим доступу: http://socio.rin.ru/cgi-bin/articlc. pl9id=655&pagc=1
4. Теория социальной работы / Под ред. Е. И. Холостовой. – М., 2001.
5. Холостова Е. И. Генезис социальной работы в России. – М., 1995. – 220 с.

Мекшун А.Д.
Черниговский национальный технологический университет

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНЫХ ПОДХОДОВ К СУЩНОСТИ ПОНЯТИЯ «СОЦИАЛЬНЫЙ РАБОТНИК» В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕСИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ДАННОЙ СФЕРЫ (С УЧЕТОМ ЗАРУБЕЖНОГО И ОТЕЧЕСТВЕННОГО ОПЫТА)

Аннотация
В статье анализируются основные подходы к сущности понятия «социальный работник» с учетом зарубежного и отечественного опыта в процессе профессиональной подготовки специалистов данной сферы. Автор акцентирует внимание на необходимости формирования и разработку обоснованных требований к программам профессионального образования, профессиональному отбору абитуриентов, с другой стороны – изучение опыта зарубежных стран в этой отрасли и внедрение передовых технологий обучения. Исследователь раскрывает сущность основных зарубежных моделей подготовки специалистов для социальной сферы.
Ключевые слова: социальная работа, социальный работник, профессиональная подготовка социальных работников.

Mekshyn A.D.
Chernigov National Technological University

CHARACTERISTICS OF THE MAIN APPROACHES TO THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF «SOCIAL WORKER» IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING OF SPECIALISTS IN THIS SPHERE (INCLUDING FOREIGN AND DOMESTIC EXPERIENCE)

Summary
This paper analyzes the main approaches to the nature of the concept of «social worker» with regard to foreign and domestic experience in the process of training specialists in this sphere. The author stresses the need to build and develop reasonable requirements for vocational education, professional selection of applicants, on the other – the study abroad experience in this industry and the introduction of advanced learning technologies. Researcher reveals the essence of the main foreign models of specialist training for social services.
Keywords: social work, social worker, professional prepation of social workers.

УДК 37.013.42(477) «20»

КОЛЕКТИВ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В УКРАЇНІ В 20-Х РОКАХ XX СТОЛІТТЯ

Новгородський Р.Г.
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

У статті автор аналізує погляди українських науковців 20-х років XX століття на проблему соціалізації особистості. Так, зокрема автор розкриває особливості дослідження Олександра Залужного про колектив. Представлено аналіз класифікації колективів дослідника та їх основні ознаки. Також автор проаналізував соціально-педагогічну спадщини Івана Соколянського щодо його ідей про наслідки впливу оточення на особистість. Проаналізовані результати дослідження колективу як фактора соціалізації особистості, здійснено з метою вивчення його соціалізаційних можливостей.

Ключові слова: соціалізація, колектив, дитячий колектив, соціалізаційний потенціал, колективні уявлення, шкільна спільнота.

Постановка проблеми. Сьогодні проблема соціалізація особистості є однією з актуальних проблем сучасної соціально-педагогічної науки. Проблема соціалізації особистості стала об'єктом дослідження сучасних науковців, зокрема О. Безпалько, І. Звєрєвої, А. Капської, Л. Коваль, Л. Міщик, та інших. Потрібно зазначити, що увага науковців останніх років спрямовується на розгляд проблеми соціалізації особистості в різних соціально-виховних інститутах (сім'ї, дитячому садочку, школі, позашкільних установах тощо). Про те проблема соціалізації особистості дитини в умовах колективу є малодослідженою особливо в історико-педагогічному аспекті.

Метою статті є аналіз місця та ролі колективу у процесі соціалізації особистості у контексті соціально-педагогічного доробку українських науковців 20-х років XX століття.

Виклад основного матеріалу. Сучасна соціально-педагогічна наука ставить нові завдання перед дослідниками – по-новому переосмислювати ідеї вітчизняних педагогів на проблему соціалізацію особистості, зокрема щодо ролі колективу у процесі соціалізації молодого покоління. Творча спадщина видатних педагогів та діячів освіти минулого є для сучасних дослідників історії соціальної педагогіки неоцінним джерелом наукових пошуків.

Українськими педагогами, як і зарубіжними науковцями (Е. Дюркгейм, Дж. Дьюї, В. Лай, П. Наторп, Г. Тард та ін.), активно розроблялися ідеї прилучення кожного члена суспільства до «колективних уявлень», «шкільної спільноти», колективу в цілому.

Учення про колектив як фактор соціалізації особистості найглибше розвинув на той час ***Олександр Залужний*** (1885–1938 рр.). У своїх монографіях «Методи вивчення дитячого колективу», «Вступ до педагогіки колективу» (1926 р.), «Учення про колектив» (1926 р.), «Соціальні установки та колективні звички у дітей трудшкіл» (1930 р.) та ін. педагог наголошував, що при вивченні особливостей розвитку колективу як одного з факторів соціалізації особистості в суспільстві слід виходити не з індивідуальних особливостей дитини, а з середовища, що його оточує, – самого колективу, в основі якого лежить взаємодія його членів. О. Залужний відстоював ідею про те, що складний процес розвитку особистості в суспільстві зумовлений більшою мірою соціальними факторами. Ці фактори виявляють себе тільки там, де «взаємодія між різними індивідами настільки сильно виражена, що вона призводить до колективних реакцій, тобто там, де група осіб починає реагувати на ті чи інші подразники разом, представляючи собою ніби єдиний організм» [1, с. 15]. Але психіку людини, в тому числі й дитини, як відомо, формують не тільки цілеспрямовані впливи, а й стихійні сили оточення. У зв'язку з цим він дотримувався думки, що педагогічно планомірні заходи дають незначний ефект, бо складають лише малу частку всіх впливів. Тому їх рівномірне поєднання зі стихійними впливами сприятиме набуттю того досвіду, який необхідний для повноцінного функціонування особистості в суспільстві.

Вивчаючи експериментальну психологію та соціологію за працями Дж. Дьюї та Е. Дюркгейма, педагог відкрито визнавав ідеї експериментальної педагогіки та її вплив на розвиток педагогічної думки України в цілому. Проте О. Залужний не копіює сліпо ідеї експериментальної педагогіки, а намагається створити підвалини особливої наукової бази педагогіки (педології). Педагог розглядав колектив як провідний фактор соціального виховання особистості, вивчав особливості соціального становлення особистості в колективах різного характеру. Об'єктом педагогіки, з його точки зору, має бути не індивід, а колектив, індивід може цікавити педагога лише як частина колективу. Отже, всю увагу педагогіка має спрямовувати на вивчення колективу, а не окремої дитини.

Характеризуючи основні риси тогочасної педагогіки, вчений зазначав, що «на місце дитини як об'єкта виховання старої педагогіки заступає конкретна дитина нашої перехідної доби з усіма її протиріччями, які не можуть не відбиватися на дитині. А конкретна (особистість) зростає не лише в конкретних дитячих угрупуваннях, а ще в більш конкретних – колективах» [2, с. 43–48].

Досліджуючи ознаки колективу, які відмічали зарубіжні науковці 20-х років XX ст., О. Залужний дійшов висновку, що вони «робили помилки, а саме те, що вони не мали точного уявлення про основні якісні характеристики людського колективу й не було в них правильного визначення цього колективу» [4, с. 350]. Педагог визначив колектив «як взаємодіючу групу осіб, які спільно реагують на той чи інший окремий подразник або ж на цілу їх систему» [1, с. 22]. Основними ознаками такого колективу є:

1) взаємодія, змістовною основою якої можуть виступати цінності взаємодіючих колективів або організацій, що взаємодіють;

2) дії одного спільного подразника чи цілої їх системи;

3) колективна реакція на ті чи інші подразники зовнішнього або внутрішнього характеру [1, с. 20–23];

4) ступінь організованості колективу;

5) спільність інтересів, що випливає з самого життя та занять, або одностайність мети і дій;

© Новгородський Р.Г., 2014

6) число діючих індивідів [4, с. 350–352].

Названі ознаки колективу, на думку педагога, зумовлюють ефективну соціалізацію дитини в ньому. О. Залужний відзначав, що ці ознаки колективу будуть сприяти ефективній соціалізації за умови, що дії, вчинки, акти тощо колективів матимуть соціально позитивну спрямованість. В іншому разі, якщо колективи характеризуються асоціальною чи антисоціальною спрямованістю, ці ознаки сприятимуть набуттю негативного, антисоціального досвіду. Також О. Залужний наголошував на тому, що виділені ознаки колективів не завжди наявні в тих чи інших колективах. Педагог зазначав, що деякі з них є суто контактними колективами, де індивіди безпосередньо взаємодіють один з одним, у них кожний член колективу обов'язково має контакт з усіма іншими індивідами [4, с. 358]. Він писав, що у складних організованих колективах безпосереднього контакту між усіма його членами ніколи не буває. Навіть у таких порівняно невеликих організаціях, як школа, здебільшого немає безпосереднього контакту. Тільки частина дітей має змогу заходити в безпосередні взаємини, а більшість дітей такого контакту не має [4, с. 359].

Слід зауважити, що виділені О. Залужним ознаки колективу не розкривають весь соціалізаційний потенціал колективу. Так, зокрема, з поля зору дослідника випали такі ознаки, як залежність від місця індивідів та місця груп у суспільних структурах; набір їх соціальних ролей; діяльність членів колективу, що виявляється у спілкуванні та системі взаємодії тощо. Проте слід відзначити суттєвий внесок О. Залужного в розвиток теорії дитячого колективу. Саме О. Залужному належить теза: «Через колектив, силами колективу та для колективу», яка стала основою практичного досвіду й теорії колективу А. Макаренка. На основі своїх досліджень О. Залужний запропонував власну класифікацію колективів, в якій за основу педагог брав ступінь педагогічного керівництва дитячими колективами та тривалість їх функціонування.

Залужний О. наголошував, що головна роль у процесі соціалізації особистості належить різноманітним колективним угрупуванням (шкільний колектив, різноманітні гуртки за інтересами, молодіжні організації, формальні та неформальні об'єднання тощо), які педагог поділяв на дві групи: самостворені й організовані, що включали різні за тривалістю і складністю колективи. Ця класифікація, на думку О.Залужного, стосується тільки дитячого колективу. Колективи першої групи він поділяє на два типи: тимчасові і тривалі. До тимчасових він відносив:

– колективи, які виникають у процесі ігор дітей, головним чином, дошкільнят, у яких переважає неорганізована гра [1, с. 28–29];

· колективи, які виникають із потреб виконання будь-якої роботи (прибирання снігу, шкільного приміщення тощо), під час проведення прогулянки, в результаті скупчення дітей навколо цікавого розповідача тощо. На думку педагога, всі ці колективи об'єднує те, що вони виникали самовільно, тобто «без відповідної інструкції», без «спеціально організованої роботи».

До другого типу О. Залужний відносить колективи більш тривалого характеру (неформальні угрупування дівчат чи юнаків та ін.). Це тип добровільного («самовільного») об'єднання дітей за симпатією. Педагог зазначав, що часом такі компанії дівчат та хлопців, а іноді ті й інші разом, мають стійкий і тривалий характер. Особливо такий тип угрупування притаманний для вуличних дітей, дітей-правопорушників і може видозмінитися у більш організований, із своїм керівником та чітким розподілом ролей. Цей тип колективу, на думку О. Залужного, відігравав значну роль, оскільки він міг «тримати в руках» всі інші групи дітей і впливати на життя навіть цілого закладу, а особливо в дитячому будинку чи школі [1, с. 29].

Серед колективів другої групи О. Залужний виділяє також короткочасні й тривалі, останні, у свою чергу, можуть бути простими чи складними. До короткочасних колективів О. Залужний відносить спільні збори, організовані ігри та інші групи дітей, якщо вони не повторюються часто в однаковому складі.

На думку педагога, організовані колективи відрізняються від неорганізованих лише тим, що їх поведінка більшою мірою зумовлена «інструкцією чи існуючими правилами». О. Залужний уважав, що, з педагогічної точки зору, такий тип колективу відіграє важливішу роль, аніж неорганізовані колективи [1, с. 29-30].

Тривалими організованими колективами є навчальні, виробничі групи, гуртки, ланки юних піонерів та інші тривалі колективи, якщо вони не є складними колективами, до яких входять колективи нижчого порядку [1, с. 30].

Складними тривалими колективами є ті, що включають до свого складу низку більш простих колективів. Зокрема, педагог наводить приклад дружини піонерської організації, яка складається із низки більш простих; шкільного дитячого колективу чи колективу дитячого будинку, до складу яких входять різні шкільні групи, гуртки тощо. Цю класифікацію Олександр Залужний уважає умовною, оскільки вона не відображає динаміки явищ, яка притаманна тим чи іншим колективам [1, с. 30].

Пропонуючи дану класифікацію, педагог зазначав, що «ставити дітей на шлях вільного виховання і чекати від дитини самовільної творчості, – це означало б віддавати себе під владу соціальної стихії, бо коли ми не будемо формувати поведінку людини у певному напрямі, то її формуватиме родина дитини, вулиця і все те в більшості ще не організоване оточення, в якому дитина живе» [3, с. 11].

Залужний О. дійшов висновку, що кожен людський колектив діє завжди в більш або менш концентрованому оточенні. Дії такого роду колективів формуються та визначаються цим оточенням, а не природженими властивостями людей, що належать до даного колективу. Педагог наголошував, що в сучасному суспільстві більш-менш замкнених колективів немає, але розглядати колектив потрібно, як замкнену систему, яка діє як єдине ціле щодо свого оточення. Тому, розглядаючи складні колективи, завжди матимемо й складні системи.

Основою для набуття соціально значущих знань, умінь, досвіду суспільних відносин, ціннісних орієнтацій, що мають соціальну значущість для особистості у процесі її соціалізації, на думку О. Залужного, є спільна діяльність у цих угрупуваннях (як спонтанна, так і спеціально організована), безпосереднє спілкування та взаємостосунки (як мимовільні, так і ті, що ґрунтуються на дружбі). У процесі діяльності та спілкування особистості в колективі у неї формуються такі якості, як: цілеспрямованість (визнання соціальною цінністю прийнятих групою цілей, мотивів, ціннісних орієнтацій, норм і т.п.); постійність (мова йде про склад учасників); безпосередність у спілкуванні та взаємостосунках (як мимовільні, так і ті, в основі яких дружба); організованість (поведінка членів колективу зумовлена інструкцією чи правилами).

Залужний О. стверджував, що процес соціалізації особистості характеризується такими ознаками, тривалість, цілеспрямованість, організованість, що притаманна для спеціально створених умов (соціалізація в колективі і через колектив), та стихійність, яка притаманна дітям, які за тих чи інших умов «випадають» із спеціально створеного середовища. Отже, можна сказати, що виникає прямо пропорційна залежність ефективності процесу соціалізації від належності особистості до того чи іншого типу колективу в процесі її соціалізації.

Серед науковців, які досліджували ідею цілісного підходу до розвитку особистості дитини та ідеї соціального виховання, слід виділити ***Івана Соколянського*** (1889–1960 рр.). Він був одним із представників Харківської педологічної школи, автором таких праць, як «Дитячий рух – соціальне виховання» (1925 р.), «Ув'язка соцвиху з дитячим рухом» (1925 р.), «Педагогіка школи та родина в системі соціального виховання» (1928 р.) та ін. У своїх роботах педагог дійшов висновку, що форми, норми й напрямки поведінки особистості виникають не внаслідок фізико-хімічних особливостей організму, а внаслідок впливу оточення, яке виступало, на думку педагога, «джерелом» людської діяльності.

Поняттям «соціалізація» педагог у своїх творах не оперує, проте він був переконаний, що складні зв'язки особистості з оточенням, суспільством є основою організованої діяльності (поведінки) людини від основних суспільно необхідних звичок і до складних форм діяльності. І. Соколянський підтримував думку про те, що складні зв'язки особистості та оточення мають своїм підґрунтям як біологічний, так і соціальний фактори. Він уважав, що педагогіка є наукою про те, як у певний спосіб організувати діяльність (поведінку) людини від найелементарнішого акту самообслуговування (основні суспільно необхідні звички) і до складних форм високодиференційованої діяльності (поведінки). Тому, розглядаючи поведінку людини як конкретну її діяльність, педагог зазначав, що «джерелом поведінки не є одна якась система в організмі, а весь організм у цілому разом із оточенням, в якому він перебуває, тобто все фізичне й суспільне середовище» [5, с. 3–10]. Відповідно до цього соціалізацію вчений розглядає як процес, у ході якого людина із сумою своїх анатомо-фізіологічних особливостей та під впливом оточуючого середовища набуває певних умінь та навичок поводження у суспільстві. Таким чином, І. Соколянський дійшов висновку, що педагогіка – це «наука про організацію певних форм поведінки особистості чи колективу». «В добу пролетарської диктатури, – зазначав педагог, – педагогіка ніяких інших завдань собі не ставить, крім організації витриманих класових форм поведінки як особистості, так і колективу» [6, с. 13]. Особистість, із його точки зору, слід розглядати як «суспільно-біологічне явище», де біологічні (внутрішні) чинники відіграють регулювальну роль у поведінці; інші – соціальні (зовнішні) – зумовлюють основні прояви суспільної поведінки людської особистості. При цьому, розглядаючи поведінку «в педагогічному процесі», І. Соколянський включав у це поняття «організм як суму анатомо-фізіологічних явищ та психічних процесів і все середовище (оточення) як суму зумовлюючих впливів на організм» [6, с. 9–12].

Цінними, на наш погляд, є думки педагога щодо поділу середовища, яке оточує людину, на постійне, неминливе, нерухоме, й оточення, що визначається мінливістю. Воно має безпосередній вплив на особистість людини. Відповідно процес соціалізації І. Соколянський, особливо «на перших порах», пропонував організовувати таким чином, щоб уникати мінливості, «калейдоскопічності» оточуючого середовища [5, с. 8]. За переконанням І. Соколянського, поведінку людини в кожному її акті зумовлює наявність оточення, яке виступає джерелом подразнень, а організм – реактивною системою, що відповідає на це подразнення. Тому в процесі соціалізації особистості, згідно з І. Соколянським, слід ураховувати вплив соціального середовища, що оточує дитину та її «внутрішні чинники». Проте перевага надавалася саме суспільним зв'язкам особистості, зовнішнім стимулам.

Педагог зазначав, що розум, воля, чуття людини, які виступають складовими її поведінки, повинні формуватися у поєднанні з «суспільністю». Тогочасна наука, наголошував І. Соколянський, повинна вивчати не окремі властивості індивіда – розум, волю, почуття, фантазії і т.п., а ті складні зв'язки особистості з суспільством, які є необхідною умовою при соціалізації особистості. Саме вони формують той необхідний суспільний досвід, систему цінностей, на опанування і відтворення яких зорієнтована система виховання.

Соколянський І. уважав, що, виходячи не з окремих властивостей індивіда, а з тих суспільних зв'язків, у які потрапляє конкретна особистість, можна дізнатися про те, що може статися в тій чи іншій ситуації з дитиною і як це відобразиться на її поведінці; як можна створити сприятливі умови для правильної організації суспільної поведінки особистості (процесу соціалізації особистості); як можна захистити дитину від негативного впливу оточуючого середовища на її поведінку.

Висновки. Слід відмітити, що в працях українських науковців колектив розглядався як у статичному (за кількісними показниками, архітектонічною ознакою), за способами утворення) та динамічному (з позицій виникнення та розпаду, за видами взаємодії та впливу, спрямованості) сенсі. Розроблені підходи щодо визначення сутності колективу, їх класифікацій давали можливість з'ясувати особливості соціалізаційного впливу колективу на особистість. Проте одним із недоліків дослідження впливу дитячого колективу на особистість було те, що використовувалися ті самі методики, що й для вивчення особистості, а тому автоматично переносилися деякі закономірності розвитку індивіда на дитячий колектив.

Дана наукова стаття не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми, а тому своє відображення у подальших дослідженнях потребують питання впливу соціальних ролей, системи взаємодії в колективі, формальне та неформальне спілкування в колективі на процес соціалізації особистості в умовах колективу тощо.

Список літератури:

1. Детский коллектив и ребенок / [под ред. А. Залужного, С. Лозинского]. – К.: Книгоспілка, 1926. – 235 с.
2. Залужний О. Найхарактерніші риси радянської педагогіки / О. Залужний // Шлях освіти. – 1929. – № 10. – С. 43–48.
3. Залужний О. Проблеми шкільної дисципліни / О. Залужний // Шлях освіти. – 1928. – № 11. – С. 5–11.
4. Маловідомі першоджерела української педагогіки (ІІ пол. XIX–XX ст.): хрестоматія / [упоряд.: Л.Д. Березівська та ін.]. – К.: Науковий світ, 2003. – 418 с.
5. Соколянський І. Про дисципліну / І. Соколянський // Радянська освіта. – 1927. – № 2. – С. 1–10.
6. Соколянський І. Про поведінку особистості / І. Соколянський // Радянська освіта. – 1925. – № 4. – С. 7–20.

Новгородский Р.Г.
Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

КОЛЛЕКТИВ КАК ФАКТОР СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ В УКРАИНЕ В 20-Х ГОДАХ XX СТОЛЕТИЯ

Аннотация
В статье автор анализирует взгляды украинских ученых 20-х годов XX столетия на проблему социализации личности. Так, в частности исследования Александра Залужного о коллективе. Представлен анализ классификации коллективов исследователя и их основные признаки. Также автор проанализировал социально-педагогическую наследия Ивана Соколянского по его идеи о последствиях влияния окружения на личность. Проанализированные результаты исследования коллектива как фактора социализации личности, осуществлялись с целью изучения их социализационных возможностей
Ключевые слова: социализация, коллектив, детский коллектив, социализационный потенциал, коллективные представления, школьное сообщество.

Novgorodskyi R.G.
Nezhinsky State University named after Nikolai Gogol

THE GROUP AS A FACTOR OF SOCIALIZATION IN UKRAINE IN THE 20-S OF THE XX CENTURY

Summary
In this article the author examines the views of Ukrainian scientists 20 years of the twentieth century the problem of socialization. In particular the author reveals features of research on Alexander Zaluzhny group. The analysis of classification research group and their main characteristics. Also, the author analyzed the social and educational heritage J. Sokolyansky on his ideas about the effects of environment on personality. The results of the study group as a factor of socialization conducted to study its socialization opportunities.
Keywords: socialization, group, children's group, social development potential, collective representation, the school community.

УДК 378.1

ХАРАКТЕРИСТИКА КОМПЕТЕНТНІСТНОГО ПІДХОДУ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ

Олексів Г.Д.
Національний університет «Львівська політехніка»
Шийка О.І.
Львівський техніко-економічний коледж
Національного університету «Львівська політехніка»

Розглянуто окремі аспекти компетентнісного підходу у теорії та практиці роботи університетів Німеччини та Австрії. Виявлено, що використання компетентнісного підходу за допомогою особистісно орієнтованих переважно інтерактивних методів навчання сприяє формуванню і вдосконаленню професійної майстерності студентів, розвитку їхніх особистісних якостей. На основі проаналізованого досвіду впровадження компетентнісного підходу у навчальний процес вищих навчальних закладів європейських країн сформовано окремі шляхи вдосконалення та розвитку окремих компетенцій.
Ключові слова: навчальний процес, компетентнісний підхід, європейські університети, Болонський процес, інноваційні освітні технології.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Довгі роки Україна була формальним учасником Болонського процесу, по суті лише декларуючи наближення українських університетів до Європейського простору вищої освіти. Прийняття нового Закону «Про вищу освіту» вперше дало реальну можливість наблизити вітчизняну галузь вищої освіти до європейських стандартів, створити умови для посилення співпраці державних органів і бізнесу з вищими навчальними закладами на принципах їх автономії, поєднавши освіту з наукою з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях. Саме тому особливо важливими на сьогодні є зростання значення компетентності майбутнього фахівця та подальший ефективний розвиток Національної рамки кваліфікацій.

Надзвичайно важливе значення має вивчення досвіду впровадження компетентнісного підходу

© Олексів Г.Д., Шийка О.І., 2014

за межами України, оскільки це дозволить комплексно осягнути відповідні проблеми, що існують в українській системі освіти, намітити шляхи їх вирішення та реалізувати відповідні заходи.

Зокрема особливе значення має досвід переходу на компетентнісну модель освіти Німеччини – країни із давніми університетськими традиціями, яка оперативно змогла впровадити зміни, пов'язані з компетентнісними інноваціями, що передусім стосувалися розуміння якості та критеріїв ефективності освіти.

Крім того, особливо цікавим у цій сфері є досвід Австрії. Саме у цій країні найнижчий рівень безробіття серед європейської молоді [3]. Вища освіта Австрії займає стабільно високий рейтинг у Європі, в ній акцентуються питання високої професійної компетентності, духовного, соціального, інтеркультурного виховання, креативності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням проблеми компетентнісного підходу займалися українські вчені І. Бех, І. Зязюн, Н. Бібік, Л. Ващенко, О. Локшина, О. Овчарук, Л. Паращенко, О. Пометун, російські науковці В. Байденко, А. Вербицький, О. Ларіонова, А. Зеєр, німецькі та австрійські дослідники А. Ганфт, Е. Бартель, Й. Газарброк, В. Мюскенс тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, не зважаючи на велику кількість досліджень, присвячених темі компетентінсного підходу, вивчення наукових джерел, нормативно- правових актів і міжнародних документів дало змогу виявити об'єктивну потребу аналізу і систематизації зарубіжного досвіду впровадження компетентнісного підходу та відповідних можливостей його творчого використання в навчальних закладах України.

Мета статті. Отже, метою даного дослідження є спроба виокремлення та аналізу особливостей застосування компетентністного підходу в німецьких та австрійських університетах.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. З метою дослідження ефективності процесу впровадження Болонських реформ робочою групою фахівців із м. Констанц (Німеччина) на замовлення Федерального міністерства освіти було проведене он-лайн опитування студентів бакалаврського рівня. За період 2006–2009 рр. було вивчено думку понад 60000 студентів, що навчаються у 26 вищих навчальних закладах Німеччини. Опрацьовані результати опитувань показують, що переважна більшість опитаних студентів (понад 80%) підтримують цілі Болонських реформ (міжнародне спрямування, акредитація, гармонізація європейських стандартів). Процес навчання переважна більшість респондентів (75%) визначає, як впорядкований, такий, що визначається певними критеріями та численними факторами, що мотивують до навчання.

Критика студентів стосувалася меншою мірою рівня навчання та вимог, які висуваються у його процесі, більшою мірою – проблем із організацією навчання та змістовим навантаженням предметів (дублювання матеріалу, подекуди – відсутність взаємоузгодженості). Отже, у центрі студентської критики знаходиться не сам Болонський процес, а головним чином – організація його реалізації та ефективного застосування.

Загалом автори дослідження підсумовують той факт, що студенти насправді висловлюють критичні зауваження, які стосуються імплементації змін, що в майбутньому призведуть до орієнтації на компетентнісний підхід у сучасній освіті в рамках Болонського процесу. Проте, що саме означають ці терміни та як реалізувати даний підхід у вищій школі?

Німецька дослідниця у галузі менеджменту освіти, професор А. Ганфт у своїй публікації визначає ключові компетенції як «спроможність та готовність індивіда до успішного вирішення нової, неструктурованої, комплексної ситуації, вони складаються з комбінації внутрішньоособистісних ознак (знання, спроможності, риси характеру, точки зору, цінності, інтереси та мотиви) та виявляються передусім в діях людини» [4, с. 87].

Така дефініція тісно взаємоузгоджена передусім із роботою міжнародної групи експертів у рамках проекту DeSeCo (Defenition and Selection of Competencies – Визначення та відбір компетентностей), яку було створено у 1997 р. з метою систематизації й узагальнення досвіду багатьох країн у визначенні та відборі ключових компетентностей. Даний проект став результатом діяльності відділу освітньої політики Організації економічного співробітництва та розвитку (англ. Organisation for Economic Cooperation and Development – OECD) – міжнародної організації, що об'єднує 34 економічно розвинені країни та проводить політику покращення економічного та соціального добробуту людей в усьому світі. Програми та проекти у сфері вищої освіти, що проводяться організацією, спрямовані на покращення управління закладів вищої освіти в сучасних умовах глобалізації, досліджують фактори, які визначають якість навчання та викладання, займаються розробкою рекомендацій щодо мети й завдань діяльності освітніх закладів, шляхів їх фінансування тощо [1].

У цьому проекті компетентності визначаються як динамічна комбінація знань, розуміння, готовності та спроможності, призначені для того, щоб надати необхідні кваліфікації випускникам задля забезпечення успішності в майбутньому на ринку праці, формулюються у процесі розробки навчальних планів та формують основу шкали оцінювання навчальної успішності студентів. Навчальні результати є відображенням того, що студент повинен знати, вміти та розуміти після успішного завершення навчального курсу, вони виражаються у рівні компетентностей, досягнутому студентами. Рівень їхніх досягнень оцінюється відповідною кількістю балів.

Щодо особливостей застосування у різних країнах критеріїв, що визначають рівень компетентностей, відображений у Європейській рамці кваліфікацій – ЄКР, (англ. EQF – European Qualifications Framework), у даний час проводиться дискусія. ЄКР виходить з того, що:

– всі кваліфікації слід описувати відповідно до єдиного комплексу критеріїв;

– всі кваліфікації слід представляти у вигляді єдиної ієрархічної структури;

– слід знайти можливість описати всі кваліфікації за допомогою оцінок незалежно від місця проживання претендента;

– всі кваліфікації слід поділити на множини, присвоївши кожній з них певний ліміт навчального часу та кредитних одиниць, усі ці множини мають бути взаємопов'язані між собою за допомогою ключових понять та визначеної ієрархії.

Зараз предметом дискусій є предмет залежності рівня компетентностей від того, в якому секторі освіти його здобуто. Використовуючи напрацьований досвід, система ЄКР спрямована на посилення взаємозв'язку між секторами освіти та напрацюванням певних надфахових (міжкультурних) компетентностей.

Щодо того, які компетентності можна вважати надфаховими, то передусім, слід зазначити, що в основних документах Болонського процесу (Льовенське комюніке) вживаються терміни «працездатність» (психічна та фізична здатність працювати) та «демократичне громадянство», згадане, зокрема, наступним чином: «Необхідно забезпечити, щоб вищі навчальні заклади володіли достатніми ресурсами для подальшого виконання таких завдань, як підготовка студентів до життя як активних громадян демократичного суспільства; підготовка їх до майбутньої кар'єри та розвиток їхніх особистостей...» [8].

Згідно з документами Комісії європейських спільнот (англ. – Commission of the European Communities, 2005 р.), підсумкова компетентність фахівця містить когнітивну, функціональну та особистісну складові, проте кожна країна, виходячи із власних пріоритетів у питанні підготовки фахівців, специфікує власний набір компетентностей. Зокрема, узагальнюючи підхід більшості німецьких фахівців, можна виділити наступні визначення:

– соціальні компетенції (нім. Sozialkompetenz): «спроможність до адекватних вчинків у стосунках до інших людей» або «здатність до комунікативної та кооперативної організації для того щоб успішно реалізувати та розвивати цілі та плани в умовах соціальної взаємодії» [5];

– самокомпетенції (нім. Selbstkompetenz): «спроможності та уявлення у яких проявляється індивідуальне ставлення людини до світу, роботи, самої себе. Ця частина компетенцій показує класичну працездатність, але не вичерпується нею, а спрямовується на загальні риси особи, які мають значення як такі, що дають можливість зробити активним професійне життя» [5];

– методологічні компетенції, теоретичне мислення (нім. Methodenkompetenz): «Знання, здібності та вміння які уможливлюють подолання проблем шляхом вибору, планування та втілення відповідної змістовної стратегії дій» [5];

– загальні когнітивні компетенції (нім. Sachkompetenz): «знання, здібності та вміння, які застосовуються у сферах за межами конкретної професії, тобто не пов'язані з певною дисципліною», часом їх визначають як «такі, що доповнюють знання та уміння, пов'язані із певною професією [5];

– фахові (предметні) компетенції (нім. Fachkompetenz): «найчастіше обмежуються специфічною професійною діяльністю» [5].

В Австрії ключові кваліфікації (нім. Schlusselqualifikationen) визначають як трансверсальні, функціональні та професійні кваліфікації, що включають непредметні специфічні здібності і особливості структури особистості. Вони згруповані за трьома напрямами: когнітивні, соціальні і особистісні компетенції. Когнітивні компетенції (нім. Sachkompetenz) – знання, навички та здібності, які можуть використовуватися як у певній, специфічній діяльності, так і трансверсально, а також навички і здібності, необхідні для того, щоб впоратися із завданнями та виробляти стратегії, орієнтовані на вирішення проблем. Таким чином, теоретичне мислення (нім. Methodenkompetenz) (що включає навчальні методи) і професіоналізм – пов'язані з такими навичками, як IT, безпека робочого місця та менеджмент, які відносяться до загальних когнітивних компетенцій. Соціальні компетенції (нім. Sozialkompetenz) –значною мірою пов'язані з іншими компетенціями і можуть бути визначені як здатність і готовність відповідально співпрацювати, взаємодіяти з іншими, метою формування стійких взаємовідносин. Особистісні компетенції (нім. Selbstkompetenz) – можуть бути визначені в термінах, здатності та готовності розвиватися самому, так само як розвивати навички та мотивацію праці [2, с. 9].

Повертаючись до наведених вище результатів опитувань студентів, слід зазначити що в центрі їхньої критики знаходяться головним чином види та методи перевірки знань, недостатня кількість зворотного зв'язку з викладацьким складом. Це зайвий раз вказує на те, що студенти та їхні індивідуальні освітні запити мають знаходитись у центрі навчального планування. На думку А. Ганфт, саме ця обставина доводить значні недоліки європейської вищої освіти в минулому, оскільки реєстрація компетентностей на всіх етапах навчального процесу мала лише обмежене значення. Підсумкова оцінка результату переважно і зараз здійснюється наприкінці навчання, тобто є зрозумілим, що спроможність вчитися усіх студентів перевіряється (виявляється) наприкінці навчального процесу. Врахування знань, умінь, навичок, які студенти здобули за межами навчання також було скоріше виключенням. Брався до уваги лише матеріал, який був вивчений лише у межах власного навчального закладу [4, с. 89].

Європейські університети поступово враховують особливі дидактичні та методичні вимоги до навчання, орієнтованого на досягнення певного рівня компетентностей, як успішного результату. В англо-американському просторі є поширеними концептуальні прояви навчання на базі «педагогічного дизайну», який виводить на передній план планування, розвиток та оцінювання середовища навчання та викладання із особливим акцентуванням «орієнтації на результат». На відміну від дидактики, метод «педагогічного дизайну» робить акцент на поняттях «ефективності навчання», а також «покликання». У німецькомовному ж просторі компетентнісна освіта стає ефективною та продуктивною завдяки максимальному включенню в освітній процес сучасних методик та засобів навчання (наприклад, метод проектів або концепція e-learning).

Висновки і пропозиції. Для ефективного впровадження компетентнісного підходу у навчальний процес вищих навчальних закладів слід у передусім усвідомити сутність компетентнісного підходу, виходячи з відповідних ключових документів Болонського процесу та досвіду їх впровадження у європейських країнах. Аналізуючи наведені матеріали, можна виокремити такі шляхи розвитку та удосконалення навчальних компетенцій:

1. Діагностично спрямоване формуюче або підсумовуюче узагальнення компетенцій на всіх етапах навчального процесу.

2. Зарахування компетенцій, набутих за межами навчального закладу та індивідуального навчального процесу студента.

3. Програмна та організаційна орієнтація на фахові та надфахові (міжкультурні) компетенції

4. Розробка особливих дидактичних та методичних вимог до навчання, орієнтованого на досягнення певного рівня компетентностей, як успішного результату.

У Берлінському комюніке йде мова про «... значення вищої школи в реалізації ідеї навчання упродовж усього життя», а також заклик «до організацій, що працюють над створенням національних систем та рамок кваліфікацій для загальноєвропейського простору вищої освіти, враховувати весь широкий спектр варіантів навчання та по можливості використовувати сис-

тему кредитів ECTS» [7]. Це завдання потребує як системної реалізації компетентнісного підходу у практику діяльності вітчизняних закладів вищої освіти, так і постійного пошуку інноваційних освітніх технологій, які б створювали ситуації залучення студентів в різноманітні види діяльності (спілкування, вирішення проблем, дискусії, диспути, виконання проектів).

Список літератури:

1. Definition and Selection of Competencies (DeSeCo). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – http://www.oecd.org/fr/edu/apprendre-au-dela-de-l-ecole/definitionandselectionofcompetenciesdeseco.htm. – Назва з екрана
2. Bollinger H, Hohl J. Auf dem Weg von der Profession zum Beruf. Zur Deprofessionalisierung des Ärzte-Standes // Zeitschrift für sozialwissenschaftliche Forschung und Praxis. – 1981. – № 32(4). – 12 s.
3. Eurostat /Arbeitslosenquoten – vierteljährliche Daten. [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=de&pcode=tipsun30&plugin. – Назва з екрана.
4. Hanft A., Zilling M.: (2011) Lebenslanges Lernen und Weiterbildung an Hochschulen – Deutsche Hochschulen im internationalen Vergleich. In: Beiträge zur Hochschulforschung, 33. Jahrgang, 4/2011, S. 84-103.
5. Jäger Peter (2001): Der Erwerb von Kompetenzen als Konkretisierung der Schlüsselqualifikationen: eine Herausforderung an Schule und Unterricht. Dissertation, Universitdt Passau. Internet: http://elib.ub.uni-passau.de/opus/volltexte/2001/117/index.html – [14.01.2004].
6. Kauffeld Simone (2003): Weiterbildung: Eine lohnende Investition in die berufliche Zukunft? In: Frey, Andreas / Jäger Reinhold S. / Renold Ursula (Hrsg.): Kompetenzmessung – Sichtweisen und Methoden zur Erfassung und Bewertung von beruflichen Kompetenzen. (Empirische Pädagogik, Jg. 17, Nr. 2, Themenheft). Landau: Verlag Empirische Pädagogik. – S. 176–195.
7. «Realising the European Higher Education Area». Communiqué of the Conference of Ministers responsible for Higher Education in Berlin on 19 September 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/Berlin_Communique1.pdf. – Назва з екрана.
8. The Bologna Process 2020 – the European Higher Education Area in the new decade. Communiquй of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Leuven and Louvain-la-Neuve, 28-29 April 2009. – [Електронний ресурс].–Режим доступу: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/Leuven_Louvain-la-Neuve_Communiqu%C3%A9_April_2009.pdf. – Назва з екрана.

Олексив Г.Д.
Национальный университет «Львовская политехника»
Шийка О.И.
Львовский технико-экономический колледж
Национального университета «Львовская политехника»

ХАРАКТЕРИСТИКА КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ ЕВРОПЕЙСКИХ УНИВЕРСИТЕТОВ

Аннотация
Рассмотрены отдельные аспекты компетентностного подхода в теории и практике работы университетов Германии и Австрии. Обнаружено, что использование компетентностного подхода при помощи личностно ориентированных преимущественно интерактивных методов обучения содействует формированию и усовершенствованию профессионального мастерства студентов, развитию их личностных качеств. На основании проанализированного опыта внедрения компетентностного подхода в учебный процесс высших учебных заведений европейских стран сформированы отдельные пути усовершенствования и развития отдельных компетенций.

Ключевые слова: учебный процесс, компетентностный подход, европейские университеты, Болонский процесс, инновационные образовательные технологии.

Oleksiv G.D.
Lviv Polytechnic National University
Shyika O.I.
Lviv Technical Economical Colledge
of the Lviv Polytechnic National University

CHARACTERISTICS OF THE COMPETENCE APPROACH IN THE TAECHING PROCESS IN EUROPEAN UNIVERSITIES

Summary
Some aspects of competence approach to the theory and practice of the activity of German and Austrian Universities are considered. It is shown that the application of competence approach by means of personally oriented interactive teaching methods forms and improves the professional skills of students, develops their personal qualities and abilities. The ways of improving and developing some competences were formed on the base of the competence approach to the teaching process in higher schools of the European countries.

Keywords: teaching process, European universities, competence, innovative teaching methods.

УДК 378.015.311:81'243

РОЗУМОВЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ – МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ЗАСОБАМИ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Осова О.О.
Комунальний заклад
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

У статті представлено проблему розумового виховання студентів. Висвітлено важливість іноземної мови для розумового розвитку особистості. Розкрито можливості іноземної мови для розумового виховання студентів – майбутніх учителів. З'ясовано, що вивчення іноземної мови сприяє формуванню інтелектуальних, навчальних умінь студентів, культури розумової праці.
Ключові слова: іноземна мова, розумове виховання студентів, майбутні вчителі, інтелектуальні, навчальні вміння, розумова праця.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку вищої освіти особливої актуальності набуває її інтегрування в міжнародну систему освіти, в тому числі в сфері навчання іноземних мов. Вивчення можливостей застосування іноземної мови для розумового виховання студентів допомагають викладачу створити творчу атмосферу на заняттях, а головне – сприяють вихованню всебічно розвиненої творчої особистості майбутнього фахівця. Сучасний стан вивчення іноземної мови зорієнтований не тільки на здобуття знань, вмінь та навичок, а й на пошуки інноваційних підходів до організації занять і форм навчання з метою розумового розвитку особистості людини, яка б відзначалася високою інтелектуальністю. Тому перед викладачем стоїть завдання не тільки повідомити тему заняття, перевірити домашнє завдання, а й дізнатися про рівень розумового розвитку і створити таке виховне середовище, де б студенти могли і хотіли проявити свої потенційні можливості, могли б розвивати і виховувати свої розумові здатності.

Аналіз останніх досліджень. У ході наукового пошуку виявлено, що проблему розумового виховання дитини висвітлено в працях К. Ушинського, М. Бехтерєва, Л. Виготського, Ж. Піаже, В. Сухомлинського. В роботах А. Громцева, А. Кірсанова, С. Лисенкова, Ю. Бабанського, П. Підкасистого представлено проблему виховання культури розумової праці особистості учня, студента. Виховна функція іноземної мови досліджувалася педагогами-методистами Є. Пасовим, С. Шаталовим, Р. Роговою, Ф. Рабіновичем, Б. Сахарьовою та ін. Разом із тим, проблема розумового виховання студентів – майбутніх учителів засобами іноземної мови висвітлена у науково-педагогічній літературі недостатньо.

Мета статті – розкрити можливості іноземної мови як засобу розумового виховання студентів – майбутніх учителів.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, важливим складником всебічного розвитку особистості є розумове виховання. У ході дослідження виявлено, що до проблеми розумового виховання неодноразово зверталися педагоги минулого. Так, К. Ушинський, розмірковуючи про значення і силу виховання писав: «Вихователь повинен пізнати людину, яка вона є в дійсності, з усіма її слабкостями й у всій її величі <...>. Лише тоді він буде в змозі почерпнути в самій природі людини засоби виховуючого впливу – а засоби ці величезні!» [9, с. 257]. Теоретичні ідеї видатного вченого щодо сутності педагогічної науки та, зокрема, проблем виховання отримали свій подальший розвиток. Так, В. Бехтерєв писав, що розвиток людської особистості потребує старанного виховання. «Запитайте когонебудь про те, – наголошував він, – що таке розумове виховання, і можете бути певними, що навряд чи хто-небудь розмежовує це поняття від освіти, але між іншим, розвиток розуму, який досягається у процесі виховання, взагалі не ототожнюється з отриманням знань, тим більше, що можна бути досить освіченою людиною і водночас розумово малорозвиненою» [2, с. 307-308]. Великого значення проблемі розумового виховання, як свідчить проведене дослідження, надавав В.Сухомлинський. Розумове виховання він визначав як «отримання знань і формування наукового світосприйняття, розвиток пізнавальних і творчих здібностей, виховання культури розумової праці, інтересу і потреб в розумовій діяльності, у постійному збагаченні науковими знаннями, у застосуванні їх на практиці» [5].

Сучасні педагоги, зокрема, М. Фіцула, розумове виховання визначають як цілеспрямовану діяльність педагогів з розвитку розумових сил і мислення учнів, прищеплення їм культури розумової праці [10, с. 423]. У психолого-педагогічній літературі вживається також термін «розумовий розвиток» – розвиток, удосконалення інтелектуальної сфери і здібностей людини [7, 10].

Мета розумового виховання полягає в забезпеченні засвоєння студентами основ наук, розвитку їх пізнавальних здібностей, формуванні на цій основі наукового світогляду. Його зміст охоплює систему фактів, понять, положень із усіх галузей науки, культури і техніки [4, с. 107-115].

Проведене дослідження свідчить, що значні можливості для розумового виховання учнів, студентів має іноземна мова. Так, ще В.О. Сухомлинський зазначав: «Нашим ідеалом є те, щоб учні відчували живе слово іноземної мови, вкладали у вивчені слова та словосполучення ті уявлення, почуття, думки, які вклав у них народ. Виховну роль іноземної мови ми бачимо в тому, щоб слово мови іншого народу жило в думці дитини, щоб для усвідомлення змісту прочитаного або почутого не завжди був потрібен переклад. Ось чому ми прагнемо до того, щоб словами і словосполученнями діти оволодівали в живому спілкуванні» [5].

Ідеї видатного педагога щодо можливостей іноземної мови студентів є надзвичайно актуальними і в сучасних умовах розвитку освіти для розумового виховання учнів, студентів. Так, у процесі розумового виховання студент повинен розвивати навички активної мислительної діяльності. Мислення – це процес опосередкованого й узагальненого пізнання предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх істотних властивостях, зв'язках і відносинах.

© Осова О.О., 2014

У науково-педагогічній літературі виділяють такі види мислення: діалектичне – вміння бачити в явищі суперечності, тенденції розвитку, зародження нових; логічне – встановлення узагальнених зв'язків між новими знаннями і раніше засвоєним матеріалом, приведення їх у певну систему; абстрактне – абстрагування від неістотних, другорядних ознак, виділення загальних та істотних і на цій основі формування абстрактних понять; узагальнююче – знаходження загальних принципів і способів дій, що поширюються на певну низку явищ; категоріальне – вміння об'єднувати поняття в класи і групи на підставі певних істотних ознак подібності; теоретичне – здатність до засвоєння знань високого рівня узагальнення, розуміння наукових засад і принципів розвитку певних галузей знань, виявлення залежності та закономірності існуючих між явищами зв'язків; індуктивне – рух думки від окремого до загального, від фактів до узагальнень, висновків; дедуктивне – рух думки від загального до окремого; алгоритмічне – неухильне дотримання інструкції, яка вказує строгу послідовність дій, що забезпечує отримання результату; технічне – розуміння наукових засад і загальних принципів виробничих процесів; репродуктивне – актуалізація засвоєних знань для розв'язання завдань відомого типу або виконання дій у знайомих умовах; продуктивне – самостійне вирішення людиною нових завдань на основі набутих знань, а також із використанням нових даних, способів і засобів, необхідних для їх вирішення; системне – здатність виявляти зв'язки між науками, розуміти загальнонаукові закони, покладені в основу їх розвитку, мати загальні уявлення про закономірності розвитку природи і суспільства [7].

Як свідчить проведене дослідження, особливості професії педагога обумовлюють необхідність розвитку зазначених видів мислення у студентів – майбутніх вчителів. Оволодіти ними вони можуть лише за умови освоєння таких мислительних операцій, як: аналіз – мислене розчленування цілого на частини або мислене виділення окремих його частин; синтез – мислене поєднання частин предметів або окремих його сторін, їх ознак, властивостей; порівняння – встановлення подібності або відмінності між предметами і явищами за однією кількома ознаками, виділеними в певній послідовності; класифікація (систематизація) – поділ предметів або явищ за групами залежно від подібності чи відмінностей між ними.

У ході дослідження з'ясовано, що у процесі розумового виховання засобами іноземної мови здійснюється формування інтелектуальних умінь. Цьому сприяє робота з різними типами завдань: дослідницькими (підготовка наукових доповідей, рефератів тощо); порівняльними (від простіших до порівнянь, що виявляють подібність або відмінність понять, складних мовних явищ); на впорядкування мислительних дій, використання алгоритмів або самостійне їх складання; пов'язані з аналізом і узагальненням ознак для виокремлення явища в певний клас чи вид [6, с. 7–10]. Успіх навчальної діяльності студентів, їх розумовий розвиток на заняттях іноземної мови значною мірою залежать і від рівня сформованості в них навчальних умінь. Зокрема, уміння читати – характеризується виразністю, інтонацією, темпом, урахуванням жанру тексту і залежить від уміння студента охопити зором текст, який він читає, читати, розуміти і перекладати аутентичні тексти. Слід домагатися, щоб студенти усвідомлювали прочитаний іншомовний текст. Уміння слухати – передбачає вміння зосередитися на змісті розповіді, пояснення, запитань викладача чи студентів, відповідей на запитання, сприймати на слух аутентичні тексти відповідно до тематики курсу та мати навички відтворення інформації у тестовому форматі. Слухання має супроводжуватись аналізом, умінням прорецензувати й оцінити прослухане повідомлення [3, с. 255-256]. Уміння усно формулювати і викладати свої думки – йдеться про відповіді на запитання, переказування змісту прочитаного чи почутого, словесний опис картини, спостережуваного об'єкта, вміння поставити запитання до розповіді вчителя, прочитаного тексту [8]. Живе спілкування є могутнім фактором розумового виховання студентів на заняттях іноземної мови. Вплив іноземної мови на пізнавальні функції міститься у тому, що робота над іншомовним висловлюванням сприяє формуванню логіки мислення, яка здійснюється у процесі спілкування, сприймання усного чи писемного мовлення веде до формування різноманітних образів, що виникають у свідомості студентів, збагачуючи їх новими знаннями. У своїх вищих проявах образ і думка нерозривно пов'язані.

За своєю наглядністю і конкретністю образи уявлень схожі на образи сприйняття. У нашій свідомості живуть не лише образи предметів і явищ, які ми сприймали чи сприймаємо у дійсності. Нові думки і образи виникають на основі того, що вже було у свідомості, завдяки розумовим операціям – аналізу й синтезу [4]. Отже, вивчення іноземної мови сприяє розвитку мислительної діяльності студентів

В іншомовному висловлюванні, як свідчить проведене дослідження, формуються інформативність й повнота висловлювань, послідовність викладу, побудова логічно пов'язаних діалогічних єдностей, ситуативна обумовленість реплік полілогу. Сучасні заняття іноземної мови передбачають широке застосування прийомів дискусії у виді обговорення проблем, використання країнознавчого матеріалу, різноманітних ілюстрацій, а організація зосередження уваги і сприймання в навчальному процесі, за якої студенти оформлюють отримані дані в усному чи писемному мовленні, забезпечує більш чітке усвідомлення навчального матеріалу. При негайному мовленнєвому оформленні сприйнятого навчального матеріалу активізується увага та спостереження, яке стає більш усвідомленим і підвищує якість сприймання і засвоєння знань.

Вивчення іноземної мови, як відомо, сприяє формуванню філологічного мислення студентів – майбутніх учителів. Інтерес до філології здавна супроводжує справжню освіченість, інтелігентність й культуру. Поряд із вивченням іноземної мови, як засобом спілкування виникає зацікавленість в історії мови, яка вивчається, її зв'язках з іншими мовами світу, включаючи рідну, до інтерпретації іншомовних текстів, фразеологізмів, афоризмів тощо.

Різноманітність іншомовних творів, на яких базується вивчення іноземної мови, є привабливим об'єктом пізнання. У тексті матеріалізуються основні структурні закономірності мови, втілюються певні риси, притаманні людському мисленню.

Засвоюючи іншомовну лексику, студенти стикаються з новим способом позначення понять, відомих з попереднього досвіду і закріплених в рідній мові, перед ними розкриваються нові способи передачі інформації про навколишню дійсність іноземною мовою засобами своєрідної сітки лексико-семантичних відношень, притаманних даній мові. Ознайомлення з новим способом позначення понять стимулює до всебічного осмислення через порівняння лексичних одиниць з еквівалентами рідної мови. Як

зазначав М.М. Шардаков: «При введенні порівнянь і співставлень у процесі сприйняття й спостережливості активізується свідома діяльність в учінні, свідомість учня збагачується яскравими, чіткими образами і уявленнями предметів та явищ, що спостерігаються з їх характерними ознаками особливостями. Разом із тим, у нього утворюються різні смислові зв'язки між уявленнями, що формуються. З уведенням порівнянь та співставлень у школяра полегшується осмислення і тим самим підвищується міцність запам'ятовування й повнота наступного зберігання в пам'яті навчального матеріалу, який вивчається» [8, с. 14-23].

У процесі навчання іноземної мови створюються умови для розвитку міжособистісної взаємодії студентів у спілкуванні. Вміння правильно організувати своє повідомлення є ознакою індивідуальної культури, що є надзвичайно важливим для професії вчителя. Формування такого уміння успішно здійснюється за умови використання різноманітних ситуативних завдань, створення діалогів, при застосуванні вправ соціально-психологічного тренінгу, які широко застосовуються в інтенсивних методиках навчання іноземної мови тощо.

Вивчення іноземної мови впливає також і на формування особистості студента. Його активність у набутті знань, систематичність і наполегливість у навчанні обумовлюються психологічними особливостями особистості – актуальними потребами, цілями й мотивами, які мають значення для нього, і які є результатом самостійного включення в навчальну діяльність та являються підсумком організації навчального процесу з іноземної мови.

Уміння писати – передбачає оволодіння технікою іншомовного письма та писемною мовою і полягає в умінні правильно будувати речення, описувати побачене, писати під диктовку, написати твір на задану або на вільну тему, реферат, викладаючи думку з дотриманням параметрів комунікативності та мовної правильності тощо. Уміння працювати з книжкою – це передусім уміння підібрати необхідну літературу за бібліографією, визначити її загальний зміст, використовувати різні форми запису прочитаного, вміння користуватися періодикою [1, с. 66–67]. Спеціальні уміння охоплюють уміння користуватися словником, довідковою літературою під час вивчення іноземних мов та ін.

Окрім розглянутих умінь, вивчення іноземної мови передбачає також вироблення в студентів умінь зосереджено та уважно працювати, долати труднощі, розвивати пам'ять і використовувати різні її види (логічну, моторну, зорову), вести спостереження і нотатки, володіти деякими раціональними способами розумових дій, умінь дотримуватися раціонального режиму розумової праці, акуратно виконувати навчальні завдання, утримувати в належному порядку своє робоче місце. Культура розумової праці передбачає знання загальних правил розумової праці та вміння дотримуватися їх у своїй навчальній діяльності, регулярність у чергуванні праці й відпочинку, робота зі складним і легшим матеріалом та ін. Виходячи із загальних правил, студент розробляє власний стиль навчальної діяльності і майбутньої професійної діяльності.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволяє стверджувати, що розумове виховання – це процес тривалий і складний. Широкі можливості для розумового виховання студентів має іноземна мова. Особлива роль у розумовому вихованні студентів на заняттях іноземної мови належить формуванню інтелектуальних, навчальних умінь. Вивчення іноземної мови сприяє також формуванню філологічного мислення, впливає на виховання особистості студента, його активності у набутті знань, систематичності і наполегливості у навчанні.

Перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальшої розробки потребує проблема розумового виховання засобами гуманітарних дисциплін.

Список літератури:

1. Безлюдна М. Методично-процесуальне забезпечення розвивального навчання в емпіричному досвіді В. Сухомлинського / М. Безлюдна // Початкова школа. – 2000. – № 4. – С. 66-67.
2. Бехтерев В.М. Проблемы развития и воспитания человека: Избр. психол. тр. / Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. – С. 307-308.
3. Гельвеций К.А. О человеке, его умственных способностях и воспитании / К.А. Гельвецкий // Хрестоматия по истории зарубежной педагогики. – М.: Педагогика, 1971. – С. 255-265.
4. Іващенко О.З. Культура розумової праці особистості в контексті національного виховання / О.З. Іващенко // Освіта і управління. – 1999. – № 4. – С. 107-115.
5. Избранные труды В.А. Сухомлинского. – http://www.detskiysad.ru/ped/065.html
6. Майборода В., Друзь З. Виховання пізнавальних інтересів молодших школярів / В. Майборода, З. Друзь // Початкова школа. – 2000. – № 4. – С. 7–10.
7. Психологія / За ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Основи, 2001. – 466 с.
8. Смульсон М.Л. Мова і мовлення в структурі інтелекту / Л.М. Смульсон // Актуальні проблеми психології. – Т. 2. – Психологічна герменевтика / За ред. Н.В. Чепелевої. – К., 2002. – Вип. 2. – С. 14-23.
9. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии / Избранные труды. В 4 кн. – Кн. 3. – М.: Дрофа, 2005. – 423 с.
10. Фіцула М.М. Педагогіка. – К.: Академія, 2002. – 515 с.

Осовая О.А.
Коммунальное учреждение
«Харьковская гуманитарно-педагогическая академия»
Харьковского областного совета

УМСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНТОВ – БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ СРЕДСТВАМИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация
В статье представлена проблема умственного воспитания студентов. Освещена важность иностранного языка для умственного развития личности. Раскрыты возможности иностранного языка для умственного воспитания студентов – будущих учителей. Установлено, что изучение иностранного языка способствует формированию интеллектуальных, учебных умений студентов, культуры умственного труда.
Ключевые слова: иностранный язик, умственное воспитание студентов, будущие учителя, интеллектуальные, учебные умения, умственный труд.

Osova O.O.
Municipal institution
«Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy»
of Kharkiv Regional Council

MENTAL EDUCATION OF STUDENTS – FUTURE TEACHERS BY MEANS OF FOREIGN LANGUAGE

Summary
The problem of mental education of students is presented in the article. Importance of foreign language for mental development of personality is reflected. Possibilities of foreign language for mental education of students – future teachers are exposed. It is found out, that the studying of foreign language cooperates for forming of intellectual, educational abilities of students, standards of mental work.
Keywords: foreign language, mental education of students, future teachers, intellectual, educational abilities, mental work.

УДК 331.47:377.44

ПРОБЛЕМИ І ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ПРИ ПІДВИЩЕННІ КВАЛІФІКАЦІЇ ПОСАДОВИХ ОСІБ З ПИТАНЬ ОХОРОНИ ПРАЦІ

Пахомов Р.І., Дяченко Є.В., Куц В.А.
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка
Падалка А.І.
Українська медична стоматологічна академія

У роботі розглянуті основні проблеми післядипломної освіти керівників та інженерно-технічних працівників з питань охорони праці. Досліджені структурно-функціональні засади навчання посадових осіб. Проаналізовані характерні особливості освітнього процесу. Розглянуті різні підходи і методи навчання. Приведені принципи, використання яких дозволяє підвищити ефективність навчального процесу в навчально-методичних та експертно-технічних центрах.
Ключові слова: підвищення кваліфікації, посадові особи, навчальний процес, принципи навчання, охорона праці.

Постановка проблеми. Як і раніше, підвищення якості знань, вмінь і навичок з питань охорони праці являється актуальною проблемою, особливо в динамічних соціально-економічних умовах сьогодення. Одним із напрямків підвищення ефективності роботи системи охорони праці, наряду з використанням сучасних форм навчання, є вдосконалення системи професійної підготовки керівників та інженерно-технічних працівників. Невід'ємною частиною цього процесу є навчання і підвищення кваліфікації посадових осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно з документами [1; 2], посадові особи, діяльність яких пов'язана з організацією безпечного ведення робіт, під час прийняття на роботу, а також періодично, один раз на три роки, проходять навчання та перевірку знань з питань охорони праці за участю профспілок. Навчання проводять згідно з типовими тематичним планом і програмою навчання з питань охорони праці посадових осіб. У державному стандарті [3] система охорони праці розглядається у вигляді окремих властивостей її компонентів.

В роботі Варення Г.А. [4] розглядається синергетичний підхід у контексті охорони праці, в тому числі навчання, як взаємозв'язок між рівнем елементної побудови системи та рівнем її цілісності, сформульовано синергетичну модель ефективного функціонування системи охорони праці.

У деяких роботах [5; 6] показано, що сучасний навчальний процес містить у собі три взаємозалеж-

© Пахомов Р.І., Дяченко Є.В., Куц В.А., Падалка А.І., 2014

ні складові, які доповнюють одна одну: навчання, соціалізацію й культурацію (рисунок 1).

З навчанням пов'язаний, насамперед, процес і результат надбання професійного знання (монодисциплінарного й полідисциплінарного) і, як наслідок, оволодіння ефективними способами вирішення різноманітних професійних завдань.

Під соціалізацією розуміють процес (а також і його результат) засвоєння й активного відтворення індивідом соціокультурного досвіду (соціальних норм, цінностей, зразків поведінки, ролей, установок, звичаїв, культурних традицій, колективних вистав, вірувань і т.д.). У результаті соціалізації людина засвоює систему цінностей суспільства і це дозволяє їй успішно функціонувати в якості члена цього суспільства.

Рис. 1. Сучасний учбовий процес: фрагмент глобального інформаційного простору в трьох осях

Терміном «культурація» називають процес навчання (а також його результат – формування тих або інших рис особистості) людини традиціям і нормам поведінки в конкретній культурі на певному етапі її історичного розвитку.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на велику кількість вирішених проблем навчання в останніх дослідженнях, виникають питання щодо ефективності застосування зазначених підходів у окремому напрямку – підвищення кваліфікації спеціалістів і інженерно-технічних працівників із питань охорони праці, оскільки даний процес є специфічним і в окремих випадках вузькоспрямованим. Слід зазначити, що цілісно питання навчання і підвищення кваліфікації посадових осіб не розглядалось.

Мета статті. Метою даної роботи є дослідження структурно-функціональних засад навчання посадових осіб і спеціалістів з питань охорони праці, а також пошук напрямків підвищення його ефективності у сучасних умовах, побудова предметно-системної структури навчання.

Виклад основного матеріалу. Керівники та фахівці служб охорони праці, члени комісій з перевірки знань з питань охорони праці підприємств, технічні експерти з промислової безпеки, керівники підрозділів та викладачі кафедр охорони праці вищих навчальних закладів, керівники і штатні викладачі галузевих навчальних центрів проходять навчання у Головному навчально-методичному центрі Держгірпромнагляду.

Метою процесу навчання є збагачення знань та навичок у різних видах діяльності, пов'язаних із сферою зайнятості, а також професійний та особистісний розвиток спеціаліста. В зв'язку з тим, що на курсах підвищення кваліфікації навчаються вже сформовані спеціалісти, учбовий процес має ряд особливостей, які дозволяють розглядати післядипломну освіту як інструмент соціально-економічних перетворень і спосіб адаптації спеціалістів до нових умов. Важливою особливістю післядипломної освіти є те, що досить часто модель організації учбового процесу передбачає відповідальність особи, що навчається, за визначення сфери навчання, вибір методів, планування термінів навчального процесу. При цьому викладач є лише координатором процесу.

Однією із важливих проблем в навчанні дорослих сформованих спеціалістів є вплив на них старої педагогічної схеми навчання (орієнтація на засвоєння готових знань, відокремлення теоретичних знань від практичної діяльності, лекційна форма проведення занять). У навчальних планах жорстко задана предметно-дисциплінарна модель процесу навчання: зміст і структура, часові параметри, характеристики трудомісткості, дидактичний опис (рисунок 2).

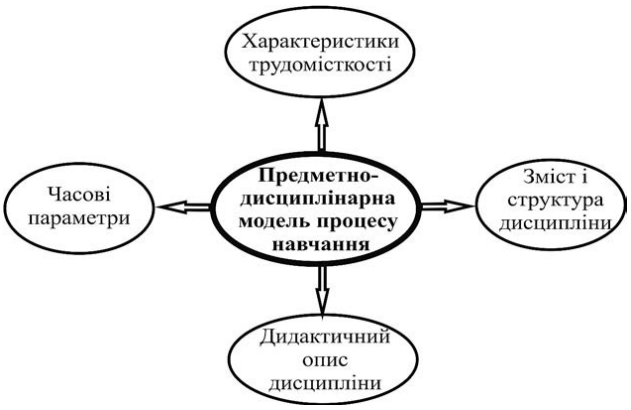

Рис. 2. Орієнтація на ресурсні параметри освіти

Такому традиційному методу навчання відповідає найскладніша технологія – через запам'ятовування, а безпосередній результат – засвоєння матеріалу, набуття вмінь і навичок, являється надзвичайно низьким. Даний вид навчання є екстенсивним, таким, що забирає багато часу, здоров'я і ресурсів. Невиправданою є і недозована кількість необробленої та несистематизованої інформації, яка перевантажує пам'ять слухачів, що є причиною передчасної стомлюваності й зниження розумових здібностей слухачів курсів.

Зазначена традиційна форма навчання з охорони праці функціонує як закрита система, що позбавляє її здатності до подальшого самовдосконалення. Але в умовах сьогодення приходить розуміння, що навчання повинно бути орієнтоване не на ресурсні параметри освіти, а на його результати. В сучасній освіті необхідно робити навчальний процес творчим, оскільки цей процес має нелінійну природу.

Крім того, в процесі навчання дорослих необхідно враховувати їх вікові, психологічні, професійні, соціальні та цілий ряд інших особливостей. Разом з цим певна частина дорослих людей зазнає труднощів під час навчання, які пов'язані із неготовністю до деяких змін і рядом психологічних причин. Тому при плануванні та проведенні навчального процесу виникає необхідність використання специфічних та нетрадиційних підходів. Фундаментальні принципи теорії навчання дорослих сформульовані М.Ш. Ноулс [7]:

– дорослому, що навчається належить ведуча роль в процесі власного навчання;

– дорослий прагне до самореалізації, самостійності, самоуправління;

– дорослий має життєвий досвід, який може бути використаний в якості важливого джерела навчання;

– доросла людина навчається для вирішення важливої життєвої проблеми та для досягнення конкретної мети;

– дорослий розраховує на невідкладне використання отриманих знань та навичок;

– навчальна діяльність дорослого пов'язана з часовими, просторовими, побутовими, професійними, соціальними факторами, які або обмежують процес навчання, або сприяють йому;

– процес навчання дорослого проходить у вигляді спільної діяльності з викладачем на всіх його етапах: планування, реалізації, корекції, оцінювання.

Перераховані основні особливості навчання дорослих суттєво відрізняються від підходів традиційної педагогіки. Змінюється підхід до отримання теоретичних знань. На передній план виходять напрямки, які містять інтегрований матеріал за декількома суміжними галузями знань (міжгалузеві дисципліни). Крім того, відрізняються підходи до організації співпраці з особами, що навчаються, методи комунікацій, розподілення відповідальності за результати та сама мотивація до навчання. Дорослі люди активно приймають участь у навчанні, привносять до навчального процесу власний досвід, намагаються співставити навчальну інформацію зі своїми цілями та завданнями. Дорослі спеціалісти засвоюють нові знання із різною швидкістю, тому при роботі з ними необхідно приділяти особливу увагу індивідуалізації навчального процесу.

При такому підході викладач – експерт, психолог. Викладення нового матеріалу не головна складова його діяльності, він забезпечує творчу складову процесу навчання. Важливо наголосити на ключовому факторі процесу навчання, як синергізм (взаємодія) та спілкування викладача з усіма слухачами в індивідуальному порядку, при цьому використовуючи різноманітні форми проведення занять.

Враховуючи наведені вище особливості післядипломної освіти, сформульовані основні принципи, які дозволяють значно підвищити її ефективність [4, 8, 9].

1. Принцип пріоритетності самостійного навчання. Цей принцип забезпечує для дорослої людини можливість неспішного ознайомлення із навчальною інформацією, засвоєння термінів, понять, класифікацій, осмислення процесів і технологій їх виконання. Значно допомагає в даному випадку сучасна дистанційна освіта. Індивідуальна робота полягає у взаємному обміні інформацією між викладачем та особою, що навчається. При цьому відбувається формалізація емпіричних знань.

2. Принцип когерентного знання пов'язаний із застосуванням когерентного (колективного) знання, яке виникає в момент колективної творчості слухачів. Усі учасники процесу навчання є рівноправними співпрацівниками.

3. Принцип використання позитивного життєвого досвіду (перш за все соціального та професійного), практичних знань, навичок в якості бази навчання та джерела формалізації нових знань.

4. Принцип корегування застарілого досвіду та особистих установок, які перешкоджають засвоєнню нових знань. В таких випадках необхідні бесіди, переконання, формування нових точок зору, розкриття нових перспектив.

5. Принцип індивідуального підходу на основі особистих потреб, з урахуванням соціально-психологічних характеристик особистості й тих обмежень, які накладаються її діяльністю, наявністю вільного часу, фінансових ресурсів, технічних можливостей. В основі індивідуального підходу знаходиться оцінка особи, що навчається, аналіз її професійної діяльності, соціального статусу та характеру взаємовідносин в колективі. Проведення попередніх опитувань, анкетування, тестування дозволяють створити соціально-психологічний портрет особистості. Приділяючи увагу індивідуальності, необхідно зазначити, що в системі охорони праці функціонують певні правила, норми, інструкції та інші документи, знання яких, чітке виконання та вміння застосовувати є обов'язковою умовою, як для посадових осіб, так і для робітників.

6. Принцип елективності навчання. Полягає в наданні особі, що навчається, свободи вибору цілей, змісту, форм, джерел, засобів, термінів, місця навчання та оцінювання результатів.

7. Принцип рефлективності. Цей принцип полягає в свідомому відношенні до навчання, що, в свою чергу, є головною частиною самомотивації.

8. Принцип затребуваності результатів навчання для практичної діяльності. Виходячи з цього принципу, перед плануванням та організацією навчання необхідно проведення вивчення та аналізу діяльності, що дозволить сформулювати мету та задачі навчання.

9. Принцип системності навчання. Полягає в регулярності, неперервності навчання з урахуванням результатів попереднього навчання та нових потреб.

10. Принцип розвитку особи, що навчається. Навчання повинно бути спрямоване на вдосконалення особистості в цілому, створення здібностей до самонавчання, освоєння нового в процесі практичної діяльності людини.

Висновки і пропозиції. Таким чином, післядипломна освіта керівників та спеціалістів з охорони праці, яка без сумніву сильно впливає на покращення якості функціонування системи охорони праці, має ряд суттєвих особливостей, які вимагають використання принципово іншого підходу до навчального процесу. Наведені в роботі принципи, дозволяють в певній мірі врахувати особливості, специфіку та ефективність навчального процесу на курсах підвищення кваліфікації.

Список літератури:

1. Закон України «Про охорону праці» від 14.10.1992 року (зі змінами від 16.10.2012 року № 5459-VI) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://statelaw.pp.ua/закон-україни-про-охорону-праці
2. Типове положення про порядок навчання і перевірки знань з питань охорони праці (НПАОП 0.00-4.12-05). 26.01.2005 року № 15 (зі змінами від 16.11.2007 року № 273) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0231-05
3. ДСТУ 2293-99 «Охорона праці. Терміни та визначення основних понять». Введений в дію наказом Державного комітету України по стандартизації, метрології та сертифікації від 26.03.1999 р. № 164. Чинний від 01.01.2000 р.
4. Варення Г.А. Секретний код, або Як підвищити ефективність функціонування системи охорони праці / Г.А. Варення. – К.: Основа, 2009. – 364 с.
5. Смирнов В.А. Информационная педагогика [монография] / Т.П. Варламова, И.С. Ерёмина, Л.П. Ефимова и др.; под общ. ред. С.С. Чернова // Теория, методика и организация педагогической работы. – [Книга 2]. – Новосибирск: Издательство «СИБПРИНТ», 2010. – 250 с.

6. Смирнов В.А. Основні закони інформаційної педагогіки / В.А. Смирнов // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології [Науковий журнал]. – 2011. – № 2(12). – С. 80-91.
7. Инновационно-образовательные технологии и эффективная организация учебного процесса в медицинском вузе. Вузовская педагогика: материалы конференции / гл. ред. С.Ю. Никулина. – Красноярск: Версо, 2011. – 477 с.
8. Змеев С.И. Технология обучения взрослых / С.И. Змеев. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 126 с.
9. Скакун В.А. Организация и методика профессионального обучения: Учебное пособие / В.А. Скакун. – М.: Форум: ИНФРА-М, 2007. – 336 с. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.dnaop.com/html/1698/doc-ДСТУ_2293-99/.

Пахомов Р.И., Дьяченко Е.В., Куц В.А.
Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка
Падалка А.И.
Украинская медицинская стоматологическая академия

ПРОБЛЕМЫ И ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА ПРИ ПОВЫШЕНИИ КВАЛИФИКАЦИИ ДОЛЖНОСТНЫХ ЛИЦ ПО ВОПРОСАМ ОХРАНЫ ТРУДА

Аннотация
В работе рассмотрены основные проблемы последипломного образования руководителей и инженерно-технических работников по вопросам охраны труда. Исследованы структурно-функциональные основы обучения должностных лиц. Проанализированы характерные особенности образовательного процесса. Рассмотрены разные подходы и методы обучения. Приведены принципы, использование которых позволяет увеличить эффективность образовательного процесса в учебно-методических и экспертно-технических центрах.
Ключевые слова: повышение квалификации, должностные лица, учебный процесс, принципы обучения, охрана труда.

Pahomov R.I., Dyachenko E.V., Kuts V.A.
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University
Padalka A.I.
Ukrainian Medical Stomatological Academy

PROBLEMS AND FEATURES OF THE EDUCATIONAL PROCESS WHILE INCREASING THE SKILLS OF OFFICIALS FOR LABOUR PROTECTION

Summary
The paper discusses the main problems of post-graduate education of managers and engineers and technical workers on safety. Structural and functional bases of education of officials are studied. Analyzed the characteristics of the educational process. Considered different approaches and methods of teaching. Offered principles, the use of which can increase the efficiency of the educational process at teaching and expert technical centers.
Keywords: increasing the skills, officials, educational process, principles of teaching, labour protection.

УДК 378.22(09)(477)

ВИМОГИ ДО ЗДОБУВАЧІВ МАГІСТЕРСЬКОГО СТУПЕНЯ В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ

Цапко А.М.
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

Проаналізовано процедуру здобуття ступеня магістра у вищих навчальних закладах України другої половини XIX ст.; подано огляд нормативно-правових документів, що регулювали питання здобуття магістерського ступеня (Загальний статут Імператорських Російських університетів (1863 р.), «Положення про випробування на звання дійсного студента й на вчені ступені» (1864 р.), Загальний статут Імператорських Російських університетів (1884 р.)). На основі узагальнення і систематизації чинних нормативно-правових документів схарактеризовано основні вимоги, що висувалися до здобувачів магістерського ступеня у другій половині XIX століття.

Ключові слова: магістерський ступінь, нормативно-правовий документ, випробування, підготовка, вимоги, університети України.

Постановка проблеми. Зростання політико-економічних зв'язків і контактів між державами, інтеграція українського суспільства до Європейського та міжнародного соціально-економічного, культурного простору позначилися на всіх сферах суспільства, і передусім, на культурі й освіті. Складний і багатогранний процес глобалізації, що поширюється на всі сфери суспільного життя, зумовив перегляд змісту навчання в системі освіти. Вища освіта сьогодні є одним із визначальних чинників відтворення інтелектуальних і продуктивних сил суспільства, розвитку духовної культури українського народу, запорукою майбутніх успіхів у зміцненні й утвердженні авторитету України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави.

Процес об'єднання Європи, його рух на схід супроводжується створенням загальноосвітнього і наукового простору, розробкою єдиних критеріїв і стандартів у галузі освіти і науки, де якість вищої освіти є основою формування цього простору.

Саме інтеграція вищої освіти України до європейської освітньої системи, поглиблення міжнародних зв'язків зумовили потребу в підготовці нових висококваліфікованих фахівців магістерського рівня. Двоступенева система навчання, що декларується Болонським процесом, до якого в 2005 році приєдналася Україна, передбачає підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями «бакалавр» та «магістр». І якщо підготовка бакалаврів, як фахівців з вищою освітою, що володіють спеціальними знаннями та навичками щодо узагальненого об'єкта діяльності, зрозуміла, то ступінь магістра викликає розбіжності в трактуванні вітчизняними та закордонними спеціалістами. Як наслідок – різниця у підготовці цих фахівців.

Із вступом у силу нового Закону України «Про вищу освіту» (від 6 вересня 2014 р.), який було прийнято з метою приведення законодавства України у сфері вищої освіти до вимог Болонського процесу, заслуговує на увагу і той факт, що система освіти в Україні повністю змінила свій «радянський» вектор розвитку на європейський.

Одним із шляхів вирішення вказаної проблеми є вивчення й переосмислення з сучасних позицій не лише зарубіжного досвіду щодо підготовки магістрів, а й досвіду вітчизняної вищої школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань організації підготовки магістрів на сучасному етапі знайшли висвітлення у науково-педагогічних доробках Н. Батечко, С. Вітвицької, В. Ликової, П. Лузан, В. Осадчого та ін. Історичний аспект становлення та розвитку європейської системи вищої освіти вивчали Г. Вільський, Л. Зеленська, С. Павлюк, М. Поляков, Т. Разуменко, В. Струков та ін. Також, назване питання знайшло часткове висвітлення у наукових працях: Л. Бортника – у контексті аналізу історії університетських статутів; О. Доніна – з огляду на висвітлення університетських реформ другої половини XIX ст.

Проте аналіз праць названих науковців свідчить, що визначена проблема була висвітлена лише частково. Вважаємо, що вивчення специфіки організації магістерської підготовки у вітчизняних вищих навчальних закладах України в умовах розвитку вищої (університетської) освіти другої половини XIX ст. дозволить заповнити існуючі прогалини в історично-педагогічному знанні.

Мета статті. На основі аналізу нормативно-правових документів з питань вищої освіти розкрити вимоги до здобувачів магістерського ступеня у вищих навчальних закладах України другої половини XIX ст.

Виклад основного матеріалу. У процесі дослідження з'ясовано, що становлення законодавства про присудження наукових ступенів в університетах Російської імперії, до складу якої входили й українські землі, сягає 1802 р., коли імператор Олександр I підписав «Акт постанови для імператорського університету в Дерпті», згідно з яким «університет, на зразок іноземних, надає академічні градуси або привілеї, а удостоєні університетом доктори зараховуються до восьмого, а магістри – до дев'ятого класу» [5, с. 200]. Указом імператора Олександра I від 24 січня 1803 р. «Про устрій училищ» запроваджувалося присудження вчених ступенів за участю російських державних органів управління.

Загалом, до другої половини XIX ст. було прийнято низку нормативно-правових документів, що стосувалися сфери вітчизняної вищої освіти, а саме: «Попередні правила народної освіти» (1803 р.), Статут Харківського університету 1804 року, «Положення про випробування на вчені ступені» (1819 р.), Статут університету ім. Св. Володимира (1833 р.), Статут Імператорських Російських університетів (1835 р.), «Положення про випробування на вчені ступені у вигляді досвіду на три роки» (1837 р.) та «Положення про випробування на вчені ступені»1844 р. У названих документах було сформульовано низку вимог, що висувалися до здобувачів магістерського ступеня, як-от: складання іспитів, підготовка наукової роботи, публічний диспут щодо захисту її основних положень.

© Цапко А.М., 2014

Утім, друга половина XIX ст. презентувала низку нормативних документів, що стосувалися сфери вищої освіти й вносили деякі зміни в усталену систему підготовки здобувачів магістерського ступеня. Ситуація, яка склалася на межі 40-50-х років XIX ст., а саме: введення заборони на публічний захист дисертацій, запровадження жорсткої цензури щодо тематики наукових досліджень, призвели до того, що з середини XIX століття намітилися тенденції щодо перегляду чинного «Положення про випробування на вчені ступені» (1844 р.). зокрема, під керівництвом попечителя С.-Петербурзького навчального округу М. Мусіна-Пушкіна було створено спеціальний комітет, який підготував і подав на розгляд Міністерства народної освіти проект нового «Положення про вчені ступені», в якому, зокрема, скасовувалася вимога написання дисертації на здобуття магістерського ступеня латинською мовою, встановлювався шестимісячний термін подання наукової роботи для розгляду факультетом після складання іспитів та чотиримісячний – для її захисту. Окрім того, планувалося ліквідувати ступінь магістра філософії й запровадити науковий ступінь магістра педагогіки й камерального права [1].

У процесі наукового пошуку встановлено, що новий етап у здійсненні підготовки здобувачів магістерського ступеня було започатковано з прийняттям Загального статут Імператорських Російських університетів (1863 р.), який заклав фундамент наступним документам, що регламентували в подальшому механізм підготовки магістрів. Зокрема, статутом 1863 р. знову було поновлено звання дійсного студента, повернено ученим радам право самостійно присуджувати наукові ступені кандидата, магістра й доктора, яке раніше належало міністру народної просвіти [4, п. 42, 110]. Відтепер затвердженню міністра підлягали лише подані вченим радам «Правила про терміни й порядок проведення випробувань на звання дійсного студента та наукові ступені». Деталізація правил підготовки здобувачів магістерського ступеня й вимоги до них у другій половині XIX ст. знайшла відображення у новому «Положенні про випробування на звання дійсного студента й на вчені ступені» [6], що набуло юридичної сили 4 січня 1864 року [1].

Відповідно до чинного документу процедура підготовки магістрів зазнавала суттєвих змін. Так, науковий ступінь «магістр» міг отримати лише той із здобувачів, котрий склав іспит із головних і допоміжних предметів факультету. Число розрядів наук, які чітко визначали спеціалізацію здобувача, було збільшено до 39. Відтепер їх кількість та назви були однаковими як для магістра, так і для доктора [6]. Зокрема, тільки на історико-філологічному факультеті встановлювалося 10 розрядів наук, за якими присвоювався магістерський ступінь: 1) філософія; 2) грецька словесність; 3) римська словесність; 4) порівняльне мовознавство; 5) російська словесність; 6) історія всесвітньої літератури; 7) слов'янська словесність; 8) всесвітня історія; 9) російська історія; 10) теорія й історія мистецтв. Зокрема, випробування на ступінь магістра філософії включали такі головні предмети, як психологія, логіка з метафізикою, етика, історія філософії та допоміжні – давні мови [8].

По завершенні випробувань, здобувач наукового ступеня «магістр» мав подати на розгляд факультету дисертацію. Тема наукового дослідження обиралася здобувачем самостійно й затверджувалася радою факультету. За дорученням декана дисертація мала розглядатися окремо всіма членами факультету, однак письмову рецензію ставилося в обов'язок надавати професору або доценту, який викладав обраний здобувачем предмет науки.

На підставі «Положення...» (1864 р.) примірники дисертації мали друкуватися здобувачем за свій рахунок і розсилатися за місяць до захисту [6]. Наприклад, кількість примірників у Харківському університеті на 1867 р. коливалася від 25 до 100. Обов'язковий друк магістерських дисертацій виключав необхідність автореферату. Проте обов'язковою умовою допуску до захисту стало долучення до тексту дисертації тез, викладених не більше, ніж на 4 сторінках. Окрім цього необхідно було опублікувати повідомлення про термін публічного захисту дисертації, який встановлювався деканом. Як правило, такі повідомлення друкувалися в університетських «Записках», додатках до протоколів ученої ради, а також у місцевих газетах [1].

Згідно з «Положення...» (1864 р.) для проведення публічного захисту дисертації обиралися два офіційних опонента, а також запрошувалися вчені з інших університетів. Під час обговорення дисертації висловлюватися мали право всі бажаючі, а по завершенні публічного захисту декан оголошував рішення членів факультету. У разі, якщо приймалася позитивна ухвала, то декан факультету направляв відповідне клопотання до вченої ради про присудження здобувачеві ступеня магістра [6].

Як відомо, початок 80-х рр. XIX ст. для вищої освіти Російської імперії, в складі якої перебували українські землі, ознаменувався реакційними реформами, що були пов'язані з іменем нового імператора Олександра III. Ухвалений 1884 р. статут Імператорських Російських університетів вніс деякі зміни в підготовку здобувачів магістерського ступеня. Зокрема, у приписах до другого розділу «Випробування» відділу третього названого статуту скасовувалася ступінь кандидата і запроваджувалася двоступенева система: магістр – доктор, які присуджувалися на всіх факультетах, окрім медичного, де існував лише ступінь доктора [5]. Іспитам на ступінь магістра підлягали лише ті особи, котрі здобули студентський диплом 1-го або 2-го ступеня та звання лікаря. Проте, траплялися випадки, коли у разі подання магістерської дисертації, що вирізнялася «видатними достоїнствами», факультет міг клопотати перед ученою радою про присвоєння такому магістру відразу ступеня доктора [5, п. 88].

Вивчення історико-педагогічних джерел [1; 2; 3; 7] указують на той факт, що в окреслений історичний період підготовка до магістерських іспитів тривала близько 4 років. Відомі випадки, коли професори-екзаменатори висували вимогу підготувати попередньо до 200-300 запитань (кожен виходячи зі свого бачення проблеми підготовки магістранта) і опрацювати приблизно такий же список рекомендованої літератури, який затверджувався факультетом. Вважалося, якщо здобувач не знає детально суті питання, то він неспроможний бути ученим. Іспит мав дати уявлення науковій громадськості про те, наскільки здобувач володіє знаннями з усього спектра предметів факультету. Історик А. Іванов [2] наводить приклад лише трьох відомих йому здобувачів, що склали магістерський іспит через два роки – В. Ключевський, І. Каблуков та П. Сорокін.

Проте, навіть такі нововведення другої половини XIX ст. не зменшили кількості присудження магістерського ступеня. Наприклад, якщо проаналізувати дані присудження ступеня магістра у Харківському університеті, то ці показники сягають у другій половині XIX ст. 53%, а у першій половині XIX ст. – 25% [1, с. 225].

Зазначимо, що у статуті 1884 р. на законодавчому рівні закріплювалися й нові правила співвіднесення наукових ступенів з чинами «табелі про ранги», що було невід'ємним атрибутом наукової атестації у вітчизняних університетах протягом досліджуваного періоду. Так, учений, удостоєний ступеня «доктора» набував чин XIII класу, «магістр» – IX, володарі диплома 1-го ступеня – X, 2-го – XII класу [7, с. 623]. На відміну від першої половини XIX ст., де «доктор» набував чин VIII класу, «магістр» – IX, а кандидат – X.

Ототожнення наукових ступенів з чинами і посадами в громадянській службі, з одного боку, призвело до того, що уряд, потребуючи висококваліфікованих чиновників, посилював вимоги, що висувалися до їх підготовки і атестації, а з іншого, зменшував кількість учених, які займалися науковою роботою [3, с. 181].

Для більш детального урегулювання питання підготовки здобувачів магістерського ступеня Міністерство народної освіти передбачало укласти нове «Положення...», яке б відображало специфіку урядової політики в галузі освіти на межі XIX–XX століття. Однак, воно так і не набуло чинності, тому до кінця досліджуваного періоду діяли попередні «Правила випробувань на звання дійсного студента та вчені ступені» (1864 р.).

Отже, вищезазначене дає підстави для висновку, що питання підготовки магістрів в університетах України другої половини XIX ст. регламентувалися такими нормативними документами: Статутом Імператорських Російських університетів (1863 р.), «Положенням про випробування на звання дійсного студента й на вчені ступені» (1864 р.), Статутом Імператорських Російських університетів (1884 р.).

Аналіз нормативно-правових документів, дозволяє стверджувати, що в другій половині XIX століття до здобувачів магістерського ступеня висувалися такі вимоги: складання іспиту, що носив вагомий характер і був досить ємним, складався із головних і допоміжних предметі, що були різними для кожного факультету, і для кожного розряду наук; науково-дослідна робота здобувача та підготовка дисертації до тексту якої долучалися тези; публічний диспут, який демонстрував вміння науковця володіти мистецтвом наукової дискусії.

Перспектива подальших досліджень проблеми має бути спрямована на вивчення історіографії підготовки магістрів в університетах України XIX ст.

Список літератури:

1. Зеленська Л. Д. Учена рада університету: історія, теорія, досвід: монографія / Л. Д. Зеленська; Харк. нац., пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. – Х.: ХНАДУ, 2011. – 480 с.
2. Иванов А. Е. Ученые степени в Российской империи XVIII в. – 1917 г. / А. Е. Иванов. – М., 1994. – 112 с.
3. Микитюк О. М. Становлення та розвиток науково-дослідної роботи у вищих педагогічних закладах України (історико-педагогічний аспект) / О. М. Микитюк; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – 2-е вид., випр. і доп. – Харків: «ОВС», 2003. – 272 с.
4. Общий устав Императорских российских университетов 1863 г. – СПб., 1863. – 43 с.
5. Общий устав Императорских российских университетов 1884 г. – СПб., 1884 – 51 с.
6. Положение об испытаниях на звание действительного студента и на ученые степени, 1864 г. – Х.: Тип. Ун-та, 1892. – 16 с.
7. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения (1802–1902) / С. В. Рождественский. – СПб., 1902. – 776 с.
8. Система научной подготовки и аттестации в университетах России и Западной Европы: исторический опыт (XIV-XX вв.): сб. науч. ст. – М., 1998. – 203 с.

Цапко А.Н.
Харьковский национальный педагогический университет
имени Г. С. Сковороды

ТРЕБОВАНИЯ К СОИСКАТЕЛЯМ МАГИСТЕРСКОЙ СТЕПЕНИ В УНИВЕРСИТЕТАХ УКРАИНЫ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА

Аннотация
Проанализировано процедуру получения степени магистра в высших учебных заведениях Украины второй половины XIX в.; представлен обзор нормативно-правовых документов, регулирующих вопросы получения магистерской степени (Общий устав Императорских Российских университетов (1863), «Положение об испытаниях на звание действительного студента и на ученые степени» (1864), Общий устав Императорских Российских университетов (1884)). На основе обобщения и систематизации действующих нормативно-правовых документов охарактеризовано основные требования, выдвигаемые к соискателям магистерской степени во второй половине XIX века.

Ключевые слова: магистерская степень, нормативно-правовой документ, испытание, подготовка, требования, университеты Украины.

Tsapko A.N.
H.S. Skovoroda Kharkov National Pedagogical University

THE REQUIREMENTS TO MASTER'S DEGREE RECEIVERS AT THE UNIVERSITIES OF UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY

Summary
The analysis procedure OF obtaining THE master's degree in higher educational institutions of Ukraine of the late nineteenth century; provides an overview of legal documents governing the receipt of THE master's degree (General Statute of the Imperial Russian Universities (1863), «Regulation on trial for the title to real student and graduate degrees» (1864), General Statute of the Imperial Russian Universities (1884)). Based on the generalization and systematization of existing legal documents characterized the basic requirements made to THE master's degree candidates in the second half of the nineteenth century.
Keywords: master's degree, normative and legislative documents, examination, training, requirements, universities in Ukraine.

УДК 373.5-057.876:811.161.2'42

АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЛІНГВІСТИЧНО ОБДАРОВАНИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ ГІМНАЗІЇ

Якимчук М.Ю.
Рівненський державний гуманітарний університет
Козяр М.М.
Національний університет водного господарства та природокористування

У статті розглянуто основні аспекти дослідження проблеми творчих здібностей лінгвістично обдарованих старшокласників гімназії. Уточнено дефініцію понять «обдарованість», «лінгвістична обдарованість старшокласника». Проаналізовано погляди вчених на походження обдарованості. Узагальнено результати досліджень науковцями проблем творчості загалом і творчих здібностей зокрема. Зазначено основні проблеми обдарованих учнів.
Ключові слова: обдарованість, творчі здібності, лінгвістична обдарованість, навчальний процес, самореалізація.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми навчання ЛОС зумовлена особливостями сучасного розвитку цивілізації, адже зараз особливо відчутна потреба у висококваліфікованих кадрах, які мають нестандартне мислення, розвинені творчі здібності тощо. Проблема лінгвістичної обдарованості, творчості, інтелекту виходить на перший план у нашому суспільстві, включаючи виявлення, навчання лінгвістично обдарованих учнів, стимулювання творчої праці, соціальний захист обдарованих і талановитих.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогічні проблеми навчання обдарованих учнів розглядали вітчизняні і зарубіжні дослідники: А. Біне, А. Матюшкін, В. Орлов, В. Панов, В. Русалов, В. Тєплов, В. Юркевич, В. Ясвін, Ф. Гальт, Дж. Гілфорд, С. Дерябо, Н. Лейтес, О. Матюшкін і ін. Зокрема, професор О. Матюшкін зазначав, що обдаровані завжди творчі, адже якщо немає творчості, то не слід говорити про обдарованість. Він вважав, що в Росії тепер творчий потенціал знижується, і радив берегти таланти. Його думку підтверджує статистика: рівень інтелекту у випускників російських шкіл кожен рік понижується на 1,5-3,0% [8, с. 157]

Теоретичні питання обдарованості досліджували А. Леонтьєв, В. Ананьєв, Г. Костюк, Е. Торранс, О. Ковальов, П. Гальперін, С. Рубінштейн і ін. У працях А. Мудрик, Б. Теплов, Д. Ушаков, І. Звєрєвої, Л. Коваль, М. Лукашевича, М. Холодна, Н. Лейтес, О. Кульчицька, Р. Моляко, С. Науменко, С. Стернберг, С. Тетерського, С. Хлєбік, Ф. Гальтон, Ю. Василькової, Я. Пономарьов та ін. Вони розкрили психофізіологічні особливості обдарованості, соціально-педагогічний захист і аналізували соціальну роботу з такими дітьми.

Дослідженню проблем обдарованості присвячено низку дисертаційних досліджень. Наприклад, дисертаційне дослідження В. Коваленка про формування образного мислення в обдарованих учнів старшої школи засобами художньої літератури (2004). Розвиток самосвідомості обдарованих дітей у спільній діяльності досліджувала Н. Куліш (2003). Н. Завгородня дослідила педагогічні умови соціалізації обдарованих учнів у навчально-виховному середовищі загальноосвітнього навчального закладу (2006). Про організацію навчання обдарованих молодших школярів у США провела дослідження Н. Теличко (2006). Варта особливої уваги робота Н. Карпенко, яка вивчила і розробила концептуальну модель генезису розуміння батьками проявів дитячої обдарованості (2009). Дотичне до нашого дослідження М. Румянцевої, яка проаналізувала навчання лінгвістично обдарованих учнів іноземній мові в умовах додаткової освіти (2006). Ю. Паненкова дослідила психолого-педагогічні чинники адаптації обдарованих дітей до умов початкової школи (2014).

Дослідження мовної обдарованості проводять учені США, про що активно пише статті М. Тадеєва. Зокрема, цікава для нашого дослідження робота про практику навчання лінгвістично обдарованих учнів у країнах-членах Ради Європи.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зауважимо, що раніше досліджували розвиток лінгвістично обдарованих учнів на уроках

© Якимчук М.Ю., Козяр М.М., 2014

Таблиця 1

Аспекти досліджень проблеми творчих здібностей учнів

№ з/п	Науковці, що досліджували творчі здібності учнів	Аспекти досліджень
1.	Платон, Аристотель, Августин, Гегель, Песталоцці	Проблеми творчих здібностей. Поняття про здібності («не всі люди однаково здатні до одних і тих же обов'язків; тому що люди, за своїми здібностями, дуже різні: одні народжені для управління, інші – для вспомоществованія, а інші – для землеробства й ремісництва») Посилання. Платон
2.	Хуан Уарте.	Теоретико-методологічні передумови формування психології обдарованості, творчої обдарованості.
3.	А. Брушлинський, С. Рубінштейн, О. Тихомиров та ін.	Визначення фундаментальних механізмів функціонування творчих здібностей і мислення, їх рівня й процесів розвитку.
4.	А. Лук	Психологія творчості, мислення і творчість.
5.	Я. Пономарьов	Знання, розумовий розвиток, психологія творчості і педагогіка, мислення і творчість.
6.	П. Енгельмейер	Теорію творчості, творча особистість і творче середовище.
7.	В. Моляко	Психологія творчості, технічна творчість учнів, принципи, механізми, особливості різних видів творчої діяльності, підготовка до творчої праці, творча особистість, творча обдарованість, талант.
8.	О. Аматьєва, Е. Бєлкіної, А. Богуш, Н. Ветлугіної, Н. Гавриш, О. Дронової, Т. Комарової, Т. Козакової, О. Ушакової та ін.	Проблеми розвитку мовленнєвих творчих здібностей.
9.	Г. Айзенк, Л. Венгер, М. Веракса, М. Лейтес, Р. Стернберг та ін.	Співвіднесення творчих здібностей з максимальним рівнем розвитку розумових здібностей.
10.	О. Кучерявий, Я. Пономарьов та ін.	Визначення творчості як загальних здібностей до переконструювання здобутого раніше досвіду.
11.	Д. Богоявленська, Г. Костюк, А. Маслоу, В. Шадриков, В. Ямницький та ін.	Творчі здібності як інтегральна якість особистості, що об'єднує когнітивну й особистісну сфери і виявляється при дозріванні багатьох психічних структур особистості.
12.	С. О. Сисоєва	Проблеми формування та розвитку творчої особистості, педагогічні технології творчого розвитку учнів, творчості і творчих здібностей; засоби діагностики творчих можливостей учнів.
13.	Г. Ковальова, Н. Вишнякова, Л. Дорфман, Н.Терентьєва, А. Мелик-Пашаев, Л. Футлик.	Проблеми розвитку творчих здібностей.

іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах, а ми зосередили нашу увагу на аспектах дослідження творчих здібностях лінгвістично обдарованих старшокласників гімназії.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Проаналізувати основні аспекти дослідження проблеми творчих здібностей лінгвістично обдарованих старшокласників гімназії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз вітчизняної і зарубіжної наукової літератури переконав, що талановиті й обдаровані діти здавна цікавили вчених, філософів, педагогів. Показово, що всі вони більшою чи меншою мірою вважали, що неможливо навчати разом талановитих і обділених здібностями. Результати розгляду досліджень науковцями проблем творчості загалом і творчих здібностей зокрема узагальнено в таблиці 1.

Як бачимо, феномен творчості, творчих здібностей завжди привертав увагу дослідників як один із важливих компонентів культури, адже в сучасних умовах постійної жорсткої життєвої і фахової конкуренції найкраще вирішує, працює творча особистість, якій притаманні творчі, зокрема, й лінгвістичні здібності.

Закон України «Про освіту», Національна доктрина розвитку освіти: Україна у XXI столітті, Концепція виховання гуманістичних цінностей, Національна програма виховання дітей і учнівської молоді в Україні, Концепція становлення мережі середніх закладів освіти для розвитку творчої обдарованості пріоритетними напрямами в системі освіти визначають гуманізацію та демократизацію навчально-виховного процесу. Зокрема, у концепції становлення мережі середніх закладів освіти запропоновано алгоритм створення навчальних закладів для обдарованих дітей: підготовчий етап (розробка концепції, статуту, навчальних планів, програм, критеріїв вияву обдарованої молоді – реєстрація статуту, визначення юридичної адреси, джерел фінансування), організаційний (прийняття органом місцевого самоврядування рішення про створення закладу – дидактичне та інформаційне забезпечення), апробаційний (організація навчально-виховного процесу, реалізація змісту освіти, формування колективу – аналіз роботи – коригування–окреслення перспектив діяльності), технологічний (функціонування на основі результатів апробації). Визначено оптимальні норми кількості закладів для обдарованих дітей: у обласних центрах – 3-5% від загальної кількості закладів; у сільській місцевості – до 3%. Розподілено час між базовим компонентом (70-80%) і варіативним (20-30%), наголошено на національному компоненті освіти [7].

Одним із соціальних інститутів, у якому навчаються лінгвістично обдаровані учні, є гімназії, діяльність яких регулюється Конституцією України, Законом України «Про освіту» (1060-12 п. 6 ст. 36), у якому передбачено, що для розвитку здібностей, обдарувань і талантів учнів створюють гімназії, ліцеї, колегіуми, різні типи навчально-виховних колективів, об'єднань тощо. Ця норма закону стимулювала відкриття навчальних закладів, покликаних

відродити і примножити інтелектуальний потенціал України, дати можливість учням здобути знання понад обов'язковий загальноосвітній рівень, розкрити та сприяти реалізації їх індивідуальних творчих здібностей і обдарувань [6]. Статистично встановлено, що найобдарованіших дітей держава підтримує, заохочує: нараховує стипендії (підвищені (за відмінне навчання), ректорські (за особливі наукові, навчальні, спортивні, творчі загалом заслуги в навчальному закладі), мера міста, Президента України і ін.), направлення на навчання і стажування до провідних вітчизняних і зарубіжних освітніх, культурних центрів і ін. Безумовно, що важлива роль у підтримці лінгвістично обдарованих учнів належить Малій академії наук (МАН) України. У 27 її територіальних відділеннях навчається приблизно 30 тисяч учнів. Працюють із ними досвідчені науково-педагогічні працівники з 35 ВНЗ і наукових установ Національної академії наук України.

Показово, що в 1993 р. в Страсбурзі було прийнято Рекомендації щодо освіти обдарованих. Досліджували проблеми лінгвістично обдарованих учнів у Німеччині Х. Вагнер, Х. Вальберг, у Великій Британії – К. Річардсон, в Іспанії: К. Розелло, Л. Санчес, у Фінляндії К. Тіарі, в Нідерландах Х. Небер і К. Хеллер.

В Україні проблемами розвитку лінгвістичного інтелекту займається В. Тименко.

У Росії провідні науковці вважають, що ефективному розвитку обдарованих учнів сприяє не лише навчальна, а й виховна робота. Зокрема, в цьому переконані автори «Петербурзької концепції виховання», яку створено під науковим керівництвом професора І. Колесникової в 1993 році [6]. Вони закликають педагогів стимулювати в учнів творче ставлення до світу, до людей, до себе тощо. Вважають, що це здійсниться, якщо створити такі педагогічні умови: усвідомлення особистістю своєї неповторності, вміння подивитися на себе збоку, здатність до саморефлексії, самодіагностики; вироблення вихователем певних життєвих цінностей, які є в гуманістичній парадигмі, відповідальності перед собою та іншими за вибір життєвого шляху; розвиток самостійності та креативності мислення, формування когнітивних характеристик, які забезпечують свободу орієнтування в різних життєвих ситуаціях; розвиток і удосконалення індивідуальних каналів і способів сприйняття світу, оволодіння внутрішніми ресурсами фізичного, психічного, морального самовдосконалення; розкриття творчих задатків і здібностей, оволодіння креативними формами самовираження у всіх сферах буття. Виходячи з цього, завдання вчителя – допомогти учневі адаптуватися до навчального середовища, опанувати нові соціальні ролі, створити імідж: свій стиль поведінки, спілкування, манеру одягатися, відшукувати свої теми, свої питання в галузі культури; сприяти самореалізації учнів тощо.

Проблему обдарованих дітей здавна досліджують, тому вона має тривалу історію. Термін «обдарований» першим використав А. Трей у 1839 році в значенні «геній». Щодо походження обдарованості існують два основні погляди – соціальний і генетичний, інформацію про які представлено в табл. 2.

Однак, ціла низка дослідників вважають обдарованість багатовимірним явищем. Так, за переконаннями Р. Стернберга, обдарованість – багатовимірне утворення, її не можна зводити ні до коефіцієнта інтелектуальності, ні до креативності, ні до мотивації. Вона унікальна, тому вчителеві слід враховувати різноманітність і винятковість форм її вияву. Аналогічної точки зору дотримується й італійський дослідник Дж. Рензуллі, за визначенням якого обдарованість – «результат поєднання трьох характеристик: інтелектуальних здібностей, творчого підходу, наполегливості». З точки зору деяких російських учених, обдарованість – це системна якість психіки, що розвивається протягом усього свідомого життя і визначає можливість досягнення людиною вищих результатів у одній або декількох видах діяльності порівняно з іншими людьми.

Таблиця 2

Погляди вчених на походження обдарованості

Соціальний	Більшість людей від народження однаково наділені розумом і різниця в рівні їхніх здібностей зумовлена різницею життєвих умов (Дж. Локк, К. Гельвецій)
	Обдарованість – поширене явище (В. Ефроїмсон).
Генетичний	Обдарованість – вроджене, рідкісне явище, що успадковується від батьків і навіть через покоління (Ф. Гальтон, Р. Стернберг).
	Обдарованість – системно-особистісне утворення, зумовлене природними особливостями організму людини (О. Кульчицька).

Слід зазначити, що інші дослідники, зокрема, Ю. Гільбух [3], виокремлюють загальну (розумову) і спеціальну (лінгвістичну, художню, спортивну) обдарованість. Тому, якщо застосувати аналогію, запропоновану Г. Айзенком [1], то проблема виміру дослідження обдарованості спрощується: слід лише вказати на ту феноменологію, в якій проявляє себе обдарованість. У якості такого зовнішнього прояву для обдарованості є творчість. Саме в цьому полягає привілейоване становище обдарованості серед інших якостей людської психіки. У своєму дослідженні ми обмежимось лише однією феноменологією – лінгвістичною.

Погляди вчених на сутність понять «обдарованість», «лінгвістична обдарованість» представлені у табл. 3.

Дослідження категорії обдарованості зумовлює необхідність уточнення ключових понять дослідження, зокрема, обдарована дитина, лінгвістично обдарований старшокласник тощо.

Важливість вищеокреслених проблем зумовили в XXI ст. потребу наукових пошуків педагогів, психологів, науковців, загалом людей небайдужих до проблем розвитку творчих здібностей лінгвістично обдарованих учнів.

Для виявлення ЛОС учителі повинні бути обізнані з концепцією обдарованості, розуміти дефініцію понять «здібність», «лінгвістична обдарованість», знати психолого-педагогічні особливості лінгвістично обдарованих учнів, види обдарованості, специфіку роботи з такими учнями. Платон вважав, що юні обдарування треба навчати окремо, а Конфуцій пропонував інтенсивно розвивати саме таких дітей, бо в них гарантія майбутнього нації [10].

Спираючись на сучасну науку про творчість, С. Сисоєва поставила за мету адаптувати сучасні підходи до визначення творчої особистості та її структури до моделі творчої особистості і структури творчих можливостей учня. Вона визначила обдарованість, як цілісний вияв здібностей людини в діяльності, як загальну якість інтегрованої в діяльності сукупності здібностей [12, с. 130].

Науковець зазначає, що міра вияву обдарованості різна і визначають її за такими показниками:

– мірою вияву окремих здібностей;

Таблиця 3

Сутність понять «обдарованість», «лінгвістична обдарованість»

№ з/п	Сутність понять «обдарованість», «лінгвістична обдарованість»	Автор
1.	Обдарованість – це індивідуальна своєрідність здібностей людини, яка має природні здібності особистості як сили, яка є початковою внутрішньою спонукою розвитку здібностей.	Г. Костюк
2.	«Обдарованість» – набір здібностей. Обдарованість виявляється в схильності до праці, в потребі дитини займатися певним видом діяльності.	Н. Лейтес
3.	Обдарованість – поєднання здібностей людини, сукупність її особистісних характеристик.	Л. Слободянюк
4.	Обдарованість – високий рівень розвитку загальних і спеціальних здібностей.	В. Чудновський і В. Юркевич
5.	Інтелектуальна обдарованість – рівень розвитку і тип організації індивідуального ментального досвіду, що забезпечують можливість творчої інтелектуальної діяльності. Йдеться про креативність, що пов'язана зі створенням суб'єктивно і об'єктивно нових ідей, нестандартністю підходів до вирішення окресленої нами проблеми.	М. Холодна
6.	Обдарованість характеризується здатністю продукувати нові ідеї, винаходи, а творча обдарованість породжує інші види обдарованості.	В. Степанов
7.	*Лінгвістична обдарованість* – це результат сполучення вищих за середні лінгвістичних здібностей людини, високого рівня лінгвістичної креативності, достатньої мотиваційної бази та сукупності сприятливих факторів для розвитку обдарованої особистості.	О. Кульчицька, О. Музика
8.	*Структура лінгвістичної обдарованості* та основні її чотири компоненти: – психофізіологічні особливості людини, різні види пам'яті та мислення, уява, увага тощо. – наявність та рівень розвитку лінгвістичних здібностей. Людина, в якої лінгвістичні здібності розвинені у необхідній мірі, зможе, за сприятливого впливу інших структурних компонентів, досягти розвитку лінгвістичної обдарованості. – особистісний аспект кожного, хто прагне досягти розвитку лінгвістичної обдарованості. – лінгвістична креативність, як складовий компонент лінгвістичної обдарованості, має стати рушійною силою такого розвитку. Креативність обумовлює ступінь нестандартності запропонованого рішення і визначається можливістю переходу повсякденної проблеми у власну проблему, що потребує творчого розв'язання.	Д. Ліференко

– мірою інтегрованості окремих здібностей у діяльності.

Цікавий і її поділ обдарованості на типи:

А. *Інтелектуальна обдарованість* (виявляється в здатності до навчання, супроводжується швидкістю розумової діяльності: швидким «схоплюванням» і засвоєнням, швидким узагальненням матеріалу значного обсягу тощо, так звана «шкільна обдарованість»).

Б. *Творча обдарованість* – як чуттєвість до проблем, недоліків, прогалин в знаннях, відсутності елементів дисгармонії (П. Торренс).

Усі інші «види» обдарованостей (розумова, соціальна, моторна, практична) вона відносить до одного з двох вищеназваних типів.

Як бачимо, що дефініцій понять «обдарованість», «обдаровані учні», є чимало, проте у дослідженні використовуємо визначення обдарованості, яке пропонує Н. Волкова. Вона розуміє обдарованість як індивідуальну потенціальну своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності [2]. Зважаючи на задекларованe дослідження проблеми розвитку творчих здібностей ЛОС, ми підтримуємо Н. Волкову, адже одним із задатків людини, які слід розвивати, є її мовні вміння, розвинувши які, можна досягти значних успіхів у житті і у фаховій діяльності.

У широкому розумінні ЛОС будемо вважати тих, які мають підвищений інтелектуальний розвиток, відмінну довгострокову пам'ять, розвинуте конкретне і абстрактне мислення, мають мовну інтуїцію (чуття мови) із загостреною мовною рефлексією (здатністю замислюватися над своїм мовним чуттям), вміють застосовувати мовознавчу теорію на практиці, досягають особливих успіхів під час навчання, багато і вдумливо читають, активно аналізуючи прочитане, мають багатий словниковий запас (не просто знають певну кількість слів, але й активно, доречно їх використовують); здатні вивчати мову в реальних процесах спілкування (комунікативна лінгвістика), заняття для них цікаві лише тоді, коли використовують інноваційні методи навчання (дослідницький, метод проектів і ін.), вони із особливим задоволенням виконують складні мовні завдання [14].

Проте слід визнати, що ЛОС не завжди можуть творчо розвивати свої здібності, самореалізуватися під час навчального процесу. Проблеми можуть бути як у самих учнях, так і в тому, що не створено належних умов для цього. Тому сучасні науковці теоретики і практики, педагоги тощо почали цю проблему активно досліджувати. Вважаємо, що для нашої роботи слід проаналізувати поняття самореалізації, адже лише ті ЛОС, які здатні творчо самореалізуватися, використовуючи свої лінгвістичні здібності, можуть у повній мірі розкрити себе і принести користь собі, швидше досягаючи кар'єрного росту, і суспільству.

Недашківська М. проаналізувала самореалізацію особистості в культурологічному аспекті, пояснила індивідуальну самореалізацію як цілісний життєтворчий процес, обумовлений культурно-історичним контекстом. У дослідженні наголошено, що свідома постановка особистістю мети своєї діяльності і знаходження індивідуально значимих цілей є необхідними умовами самореалізації особистості [9, с. 56].

Поділяємо думку В. Андрєєва, І. Мартинюка, Я. Пономарьова, які розглядають самореалізацію особистості, як реалізацію власними зусиллями свого творчого (для нашої роботи лінгвістичного) потенціалу, що визначається об'єктивними можливостями і внутрішніми особистісними якостями, серед яких особливу роль відіграють творчі здібності та індивідуальне ставлення до творчості.

Спостереження навчального процесу гімназій м. Рівного дозволяють зазначити, що є ряд недоліків у процесі роботи з ЛОС. Чи не найважливіший із них, на думку В. Демченка, з яким ми погоджуємося, незадовільний стан готовності вчителів різних категорій до роботи з ЛОС. Він акцентує увагу на можливості позитивних зрушень у організації роботи з лінгвістично обдарованими учнями за умо-

ви спеціальної підготовки педагогів у вищій школі, системі післядипломної педагогічної освіти, методичної підготовки за місцем роботи, систематичної, продуманої самоосвіти [4]

Зокрема, З. Шевців виокремлює такі проблеми обдарованих учнів: *прояв агресивних реакцій: непряма, вербальна, фізична агресія; неприязнь до школи; ізоляція від однолітків; конформізм; занурення у філософські проблеми (потойбічне життя, релігійні вірування); невідповідність між фізичним, інтелектуальним і соціальним розвитком; почуття незадоволеності; гіперчутливість; потреба в увазі дорослих та ін.* [13].

Кецик І. наголошує, що для того, щоб сформувати відповідальність (ми вважаємо, що мовну відповідальність теж), слід розвивати самодисципліну, самоконтроль, самооцінку, навчати підпорядковуватися вимогам суспільства, чинити відповідно до моральних і правових норм.

Висновки з даного дослідження. Отже, виявлення мовно здібних учнів і навчальна робота з ними – актуальне завдання сучасних гімназій. Цікаво, що за останніми даними психологічних досліджень обдарованими є не більше 5-6% дітей. В. Соловйова у своїх дослідженнях зазначає, що беручи до уваги генетично закладені в кожній дитині здібності й різноманіття видів обдарованості, можна припустити, що потенційно кожна дитина – обдарована [11].

Проаналізувавши філософську, психологічну та педагогічну літературу, вивчивши досвід гімназій України, маємо підстави стверджувати, що проблема підготовки ЛОС реалізується через взаємодоповнюючу діяльність вчителів і учнів із метою розвитку в останніх мовних творчих здібностей. Проте єдиної думки не знайдено. Тому вважаємо, що ця проблема вимагає подальшого дослідження у визначеному нами напрямку.

Список літератури:

1. Айзенк Г.Ю. Интеллект: новый вигляд / Г.Ю. Айзенк // Вопросы психологии. – 1995. – № 1. – С. 111-131.
2. Волкова Н.П. Педагогика: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н.П. Волкова. – К.: Вид.центр «Академвидав», 2003. – 576 с.
3. Гільбух Ю.З. Розумово обдарована дитина. Психологія, діагностика, педагогіка / Ю.З. Гільбух – К.: РОВО «Укрвузполіграф», 1992. – 82 с.
4. Демченко В.В. Технологія діагностики готовності педагогічних працівників до роботи з обдарованими дітьми: навч.-метод. посіб. / В.В. Демченко – Рівне: РОІППО, 2007. – 25 с.
5. Інформаційний збірник Міністерство освіти і науки України» № 24, грудень 2002 рік.
6. Колесникова И.А. Программа и словарь педагогических понятий по проблеме воспитания. Петербургская концепція / И.А. Колесникова, Л.С. Нагавкина, Е.Н. Барышников. СПб., 1994. – 97 с.
7. Концепція становлення мережі середніх закладів освіти для розвитку творчої обдарованості Затв. рішенням колегії М-ва освіти України від 26.06.1996 р. № 9/5-4 (Інф. зб. М-ва освіти України. – 1996. – № 17-18) Куліш Н.М. Розвиток самосвідомості обдарованих дітей у спільній діяльності: дис. .. канд. психол.наук: 19.00.07 / Ніна Михайлівна Куліш. – К., 2003. – 163 с.
8. Матюшкин А.М. Концепция творческой одаренности / А.М. Матюшкин // Вопросы психологии. – 1989. – № 6. – С. 89-94.
9. Недашковская М.А. «Самореализация личности как культурно-исторический феномен» / М.А. Недашковская // Проблемы философии. Респуб. межведом, науч. сб. – К.: Высшая школа, вып. 7. – С. 51-59.
10. Нижник Г. Авторська корекційна розвивальна програма для обдарованих дітей / Г. Нижник // Психолог. – № 25. – 2006. – 114 с.
11. Соловйова В.С. Творчі завдання для обдарованих дітей / В.С. Соловйова // Початкове навчання та виховання. – 2008. – № 22-24.
12. Сисоєва С.О. Педагогічна творчість: Монографія / С.О. Сисоєва. – Харків-Київ: Каравела, 1998. – 380 с.
13. Шевців З.М. Основи соціально-педагогічної діяльності: Навчальн. посібн. / З.М. Шевців – К., Видавництво: Цул, 2012. – 246 с.
14. Якимчук М.Ю. Роль сучасних педагогічних технологій у процесі вивчення української мови лінгвістично обдарованими старшокласниками гімназії / М. Якимчук, М. Козяр // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика: Збірник наукових праць. Випуск 12 // І.С. Волощук (головний редактор) та інші. – К.: ІОД, 2014. – С. 19-26.

Якимчук М.Ю.
Ровенский государственный гуманитарный университет
Козяр Н.Н.
Национальный университет водного хозяйства и природопользования

АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКИ ОДАРЕННЫХ СТАРШЕКЛАСНИКОВ ГИМНАЗИИ

Аннотация
В статье рассмотрены основные аспекты исследования проблемы творческих способностей лингвистически одаренных старшеклассников гимназии. Уточнено дефиницию понятий «одаренность», «лингвистическая одаренность старшеклассника». Проанализированы взгляды ученых на происхождение одаренности. Обобщены результаты исследований учеными проблем творчества вообще и творческих способностей в частности. Указаны основные проблемы одаренных учащихся.

Ключевые слова: одаренность, способности, лингвистическая одаренность, учебный процесс, самореализация.

Yakymchuk M.U.
Rivne State Humanitarian University
Kozyar M.M.
National University of Water Management and Nature

ASPECTS OF RESEARCH PROBLEMS CREATIVE ABILITIES LINGUISTICALLY GIFTED HIGH SCHOOL STUDENTS FROM GYMNASIUM

Summary
The article discusses the main aspects of the research problem, creative abilities linguistically gifted high school students gymnasium. Clarified definition of the concepts of «talent», «linguistic talent of high school student». The views of scientists on the origins of giftedness. The results of research scientists in general problems of creativity and creative abilities in particular. Outlines the problems of gifted students.
Keywords: talent, creativity, linguistic talent, learning process, self-realization.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК: 616.314.17−008.1−085.27

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ ЯИЧНОГО ФОСФАТИДИЛХОЛИНА, МОДИФИЦИРОВАННОГО МЕТОДОМ ЛИПОСОМАЛЬНОЙ ТЕХНОЛОГИИ, НА МОРФОМЕТРИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ СОСТОЯНИЯ ТКАНЕЙ ПАРОДОНТА ПРИ ЭНДОТОКСИН-ИНДУЦИРОВАННОМ ПАРОДОНТИТЕ

Бабай О.Н.
Харьковский национальный медицинский университет

Определение морфологических изменений в тканях пародонта при экспериментальном эндотоксин-индуцированном пародонтите является обоснованием этиопатогенетической тактики пародонтальной терапии. Полученные данные указывают, что наряду с деструктивными процессами, в пародонте крыс, ярко выражен воспалительный процесс. Явно выражена гиперплазия и дисдифференцировка эпителиального пласта десны, резорбция альвеолярного гребня. При использовании, с целью коррекции, липосомального препарата на основе природного лецитина («Липин») установлено снижение темпов клеточной реакции и уменьшение периваскулярного отека. Применение яичного фосфатидилхолина (препарата «Липин») привело к нормализации морфометрических показателей тканей пародонта подопытных животных.
Ключевые слова: пародонтит, крысы, яичный фосфатидилхолин, бактериальный эндотоксин.

Вступление. Дегенеративно-воспалительные изменения тканей пародонта до сих пор являются нерешенной проблемой практической стоматологии [1; 2]. Сложность решения такого рода задачи, во многом, определяется недостаточной изученностью связи между этиологией и патогенезом болезней пародонта, а также трудностью определения гистофизиологических основ этой связи [3; 4]. Наиболее достоверно данные аспекты изучают у крыс на экспериментальных моделях [5]. Примером таких моделей могут служить − нейродистрофии пародонта, связанные с воздействием на центральную нервную систему, путем длительного травмирования нервной системы электрическими и звуковыми раздражителями [6; 7]; наложение лигатуры вокруг шейки зуба [8]; состояние Е-гиповитаминоза и нарушение гормонального баланса (удаление надпочечников) [9]; снижение жевательной функции [10]; активация перекисного окисления липидов [11], введение бактериальных эндотоксинов [12] и др. [13].

При выборе модели экспериментального пародонтита необходимо учитывать, что вышеперечисленные модельные патологии неравнозначны и основаны на использовании различных факторов, как самостоятельно воспроизводящих данную патологию, так и лишь способствующие ее возникновению, либо ухудшению ее течения. Учитывая этот факт, избрана модель, воспроизводящая в качестве ведущих этиологические и патогенетические факторы развития пародонтопатии − модель эндотоксин-индуцированного пародонтита [14]. Поэтому в качестве фактора, самостоятельно воспроизводящего характерные для человеческого пародонтита изменения, использованы липосахариды, играющие ключевую роль в эволюции патологического процесса в пародонте, вызывая множественное повреждение клеток и тканей. Совершенно очевидна необходимость поиска лекарственных средств, способных воздействовать на структуру тканей, и в частности клеток, более того, легко транспортируемых через барьер биологических мембран. Поэтому целью нашего исследования является изучение влияния мембранопротекторного препарата «Липин», на воспалительно-дистрофически измененные ткани пародонта в условиях экспериментального пародонтита [15].

Цель и задачи исследования − изучить в условиях эксперимента влияние яичного фосфатидилхолина, модифицированного методом липосомальной технологии (Липин), на морфологию тканей пародонта у крыс при эндотоксин-индуцированном пародонтите.

Материалы и методы. Опыты проведены на 40 нелинейных белых половозрелых крысах линии WAG (Wistar Albino Glaxo) обоего пола в возрасте 5 месяцев с массой тела 215-250 г. Воспаление мягких тканей пародонта моделировали путем 4-х кратного введения бактериального липополисахарида (ЛПС) в ткани десны и зубо-десневого соединения (50 мкрл ЛПС Escherichia coli; 1 мг/мл) в область первого маляра нижней челюсти, каждые 48 часов, в течение двух недель [16]. Все животные были разделены на три группы: первая−контроль интактный (КИ) − 12 крыс, вторая − группа сравнения (ГС) − 14 крыс с экспериментальным пародонтитом, третья − основная группа (ОГ) − 14 крыс с экспериментальным пародонтитом. Животным ОГ на фоне патологии в лечебно-профилактических целях проводили инъекции в слизистую оболочку преддверия полости рта 10% водной эмульсии яичного фосфатидил-холина в дозе 22,5 мг/кг (по лецитину), объемом 0,01 мл, а животным ГС − проводили инъекции в слизистую оболочку преддверия полости рта 0,9% изотонического раствор натрия хлорида в том же объеме. Ежедневно, перед проведением манипуляций, животных обследовали.

Состояние тканей пародонта определяли по результатам визуально-инструментального исследования. Выведение крыс из эксперимента проведено на 15 сутки путем щадящей декапитации, с помощью тиопенталового наркоза, в соответствии с положениями Европейской конвенции по защите прав позвоночных животных, используемых для исследований и других научных целей [17]. После чего проводили морфологическое исследование тканей десны и кусочков челюстей с зубами. Материал фиксировали в 10% растворе нейтрального формалина, декальцинировали в 5% растворе 1н муравьиной кислоты. Контроль длительности выдержки суставов в декальцинирующей жидкости проводили путем прокалывания кости препаровальной иглой. После декальцинации образцы проводили по спиртам восходящей концентрации, заливали в целлоидин-парафин. Срезы толщиной 6-8 мк окрашивали гематоксилином и эозином. Для более объективной оценки гистологической картины с помощью окуляр- и объект-микрометра на микропрепаратах проводили морфометрические измерения [5]. Ста-

© Бабай О.Н., 2014

тистическую обработку полученных цифровых данных проводили с помощью пакета статистического анализа электронных таблиц Excel. Достоверность определяли с применением непараметрических методов (Mann-Whitney U Test) [18].

Результаты исследования, их обсуждение. Морфологические изменения, отмеченные в пародонте крыс, на 15-й день, после первого введения им бактериального ЛПС в ткани десны и зубо-десневого соединения, по сравнению с неизмененными тканями пародонта контрольных животных, были выявлены как в мягких, так и твердых тканях. Значительными были изменения, затрагивающие костную ткань. Отмечена резорбция не только компактной пластинки, но и всего альвеолярного гребня. Его вершины теряли конусовидную форму, высота ощутимо снижалась, происходило вакантное замещение образующихся неровностей поверхности разросшейся соединительной тканью. В 2 раза по сравнению с контролем увеличивалось и расстояние от точки бифуркации до гребня межкорневой перегородки, что указывает на значительную атрофию альвеолярного гребня. Отмечены единичные случаи полного рассасывания межзубных перегородок, корни зубов при этом практически обнажены (таблица 1).

В эпителии десны отмечались воспалительные (клеточная инфильтрация субэпителиальной ткани) и дистрофические явления (в клетках шиповатого слоя определялись перинуклеарные отеки, кариопикноз, смазанность клеточных границ). Отмечена очень активная пролиферация эпителиального пласта вглубь фиброзной основы десны и по перицементу (Рисунок 1а). Ни в одном из наблюдений десневой эпителий не крепился выше уровня эмалево-цементной границы (в контроле этот показатель составлял 75%), в 44,4% уровень эпителиального прикрепления совпадал с уровнем эмалево-цементной границы (в контроле таких случаев только 25%), а в 55,5% опускался ниже (в контроле такого не происходит). Величина деструкции (расстояние от эмалево-цементной границы до дна основания пародонтального кармана) варьировала от 40 до 1000 мк. В среднем по группе уровень эпителиального прикрепления был на 13,2 мк ниже эмалево-цементной границы. Во многих микропре-

Таблица 1

Показатели морфометрических исследований тканей пародонта крыс

Показатели	Группы		
	Интактный контроль	Нелеченый контроль	Фосфатидил-холин
Высота десневого сосочка, мк	238,56 ± 22,8	262,0 ± 52,38	217,6 ±30,0
Расстояние от точки бифуркации до гребня межкорневой перегородки, мк	72,0 ± 10,28	130,0 ±33,71	94,0 ±19,48
Фармакологический эффект			62%
Расстояние от эмалево-цементной границы до межзубной перегородки, мк	291,08 ± 30,9	650,0 ±111,71	514,0 ±55,71
Фармакологический эффект			37,8%
Число зубов с обнажением корня зуба, (%)	0	55,5	13,63
Фармакологический эффект			75%
Глубина зубо-десневого кармана, мк	166,5 ± 30,3	475,6 ± 142,8[1]	223,5 ± 30,0[2]
Фармакологический эффект			81%

Примечание: 1 – различия достоверны относительно интактного контроля
2 – различия достоверны относительно нелеченого контроля

Рисунок 1а **Рисунок 1б**

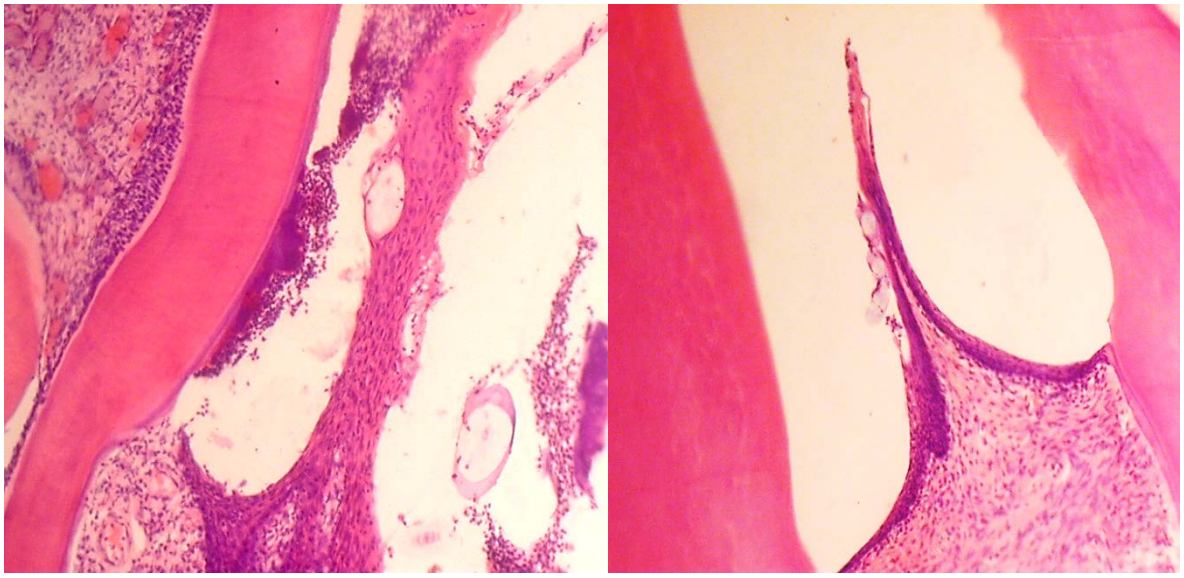

Рис. 1. (а) Пародонт крысы из группы сравнения. Пародонтальный карман, эпителиальный пласт крепится значительно ниже уровня эмалево-цементной границы (обозначена стрелкой), в кармане видны лейкоцитарне массы;
(б) Пародонт крысы из основной группы. Эпителиальный пласт плотно крепится к зубу на уровне эмалево-цементной границы. Гематоксилин и эозин х 150

паратах определялись пародонтальные карманы, в которых эпителиальный пласт доходил до нижней трети корня зуба. При этом эпителий в области пародонтального кармана был утолщен, дисдифференцирован, густо инфильтрован лейкоцитами и прорастал глубоко в ткань перицемента, образуя колбообразные вздутия. Сосуды микроциркуляторного русла (чаще всего в пульпе) были расширены и содержали в просвете форменные элементы крови.

На фоне лечебно-профилактического введения яичного фосфатидил-холина выраженность патологических процессов в тканях пародонта, спровоцированных введением эндотоксинов, существенно снижалась. Эпителий десны сохраняет относительно нормальное строение, существенного развития дистрофических процессов зафиксировано не было. В первую очередь препарат повлиял на течение воспалительно-дистрофических процессов в мягких тканях пародонта (рисунок 1б). Пародонтальные карманы (в случае, когда уровень эпителиального прикрепления располагался ниже уровня эмалево-цементной границы) отмечены лишь в 13,6% наблюдений, что в 4 раза ниже показателей контрольной патологии. В остальных 86,4% случаев десневой эпителий крепился выше или на уровне эмалево-цементной границы. Фармакологический эффект «Липина» в мягких тканях достигал 75-81%.

Выводы. Таким образом, морфология пародонта после введения эндотоксина и соответствующие морфометрические показатели наглядно свидетельствуют о развитии у крыс, уже на 15-й день эксперимента, пародонтита средней степени тяжести с генерализированным характером поражения. Наряду с тяжелыми деструктивными процессами – резорбция межзубных и межкорневых перегородок, в пародонте сильно выражен и воспалительный процесс. Эпителиальный пласт гиперплазирован, инфильтрован клеточными элементами, теряет характерное строение. Итогом нарастания таких воспалительно-дистрофических процессов является разрушение круговой связки и образование очень глубоких пародонтальных карманов. Яичный фосфатидил-холин (Липин) оказывает лечебное и профилактическое действие на все патогенетические звенья патологии пародонта, снижая темпы резорбтивных процессов практически предотвращая развитие воспалительно-дистрофических явлений в мягких тканях пародонта, а также снижает темпы резорбтивных процессов, тем самым замедляя липополисахарид-индуцированную резорбцию альвеолярного отростка.

Перспективы дальнейших исследований. Результаты изучения морфологических проявлений метаболических нарушений в тканях пародонта недостаточно систематизированы и, соответственно – не получили надлежащего клинического применения. Таким образом, для разработки патогенетично обоснованных схем лечения пародонтита необходимо углубленное изучение морфологических характеристик всех звеньев патогенеза, что и определяет перспективы дальнейших исследований.

Список литературы:

1. Мащенко И.С. Болезни пародонта. – Дрогобич: Коло, 2003. – 272 с.
2. Герберт Ф. Вольф, Эдит М. Ратейцхак, Клаус Ратейцхак. Пародонтология. Под ред. Г.М. Барера. М: МЕДпресс-информ, – 2008. – 548 с.
3. Быков В.Л. Гистология и эмбриология органов полости рта человека / Быков В. Л. – СПб.: Специальная литература, 1996. – 162 с.
4. Быков В.Л. Функциональная морфология и гистогенез органов полости рта / Быков В.Л. – СПб.: Санкт–Петербург. гос. мед. ун–т, 1995. – 270 с.
5. Стефанова О.В. Доклінічні дослідження лікарських засобів: методичні рекомендації / О.В. Стефанова. – К.: Авіцена, 2001. – 528 с.
6. Сукманский О.И. Экспериментальная модель генерализованного пародонтита / О.И. Сукманский, О.А. Макаренко // Вісник стоматології. – 2006. – № 2. – С. 2-3.
7. Петрович Ю.А., Фрусова И.Ф., Оболеский Ю.А., Екимовский А.П. Протеиназы и белки вэпителиальной и мезинхемальной тканях при нарушении иннервации // Патол. физиол. и эксперим. терапия. – 1988. – № 1. – С. 20–22.
8. Скиба А.В. Метаболические изменения в динамике развития экспериментального сахарного диабета 2 типа у крыс / А.В. Скиба // Вісник стоматології. – 2012. – № 4. – С. 22-25.
9. Kindkova M. Age – depended change in the rat periodontium // J. Periodontal Res. – 1981. – V. 16. – P. 497-503.
10. Крылов А.А. Руководство для лаборантов клинико-диагностических лабораторий / А.А. Крылов, А.М. Канс. – Л.: Медицина, 1987. – 368 с.
11. Воскресенский О.Н., Ткаченко Е.Л. Роль перикисного окисления липидов в патогенезе пародонтита // Стоматология. – 1991. – № 4. – С. 5-10.
12. Цепов Л.М. Факторы агрессии и факторы защиты в патологии пародонта воспалительного характера / Л.М. Цепов, И.И. Николаев, Е.А. Михеева / Пародонтология. – 2004. – № 1(30). – С. 3-7.
13. Питер Феди, Артур Вернино, Джон Грей. Пародонтологическая Азбука. – М.: АЗБУКА, 2003. – 287 с.
14. Першин Г.Н. Методы экспериментальной химиотерапии: Практ. руководство. М.: Медицина, – 1971. – С. 539.
15. Дудниченко А.С., Краснопольский Ю.М., Швец В.И. Липосомальные лекарственные препараты в эксперименте и клинике. – Х., 2001. – 100 с.
16. Моисеева Е.Г. Метоболический гомеостаз и имунная реактивность организма в динамике воспаления в тканях пародонта (эксперементальное исследование): автореферат дис. на соискание ученой степени д.мед.н. спец. 14.00.16 «Патологичная физиология» / Е.Г. Моисеева. – М., 2008. – С. 45.
17. European Convention for the protection of vertebratae animals used for experimental and other scientific purposes. Strasbourg. Counsil. Treatu. Series. 1987; 123.52 p.
18. Лопач С.Н. Статистические методы в медико-биологических исследованиях с использованием Excel / С.Н. Лопач, А.В. Чубенко, П.Н. Бабич. – К.:Морион, 2000. – 320 с.

Бабай О.Н.
Харківський національний медичний університет

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ ЯЄЧНОГО ФОСФАТИДИЛХОЛІНУ, МОДИФІКОВАНОГО МЕТОДОМ ЛІПОСОМАЛЬНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ, НА МОРФОМЕТРИЧНІ ПОКАЗНИКИ СТАНУ ТКАНИН ПАРОДОНТА ПРИ ЕНДОТОКСИН-ИНДУКОВАНОМУ ПАРОДОНТИТІ

Анотація
Визначення морфологічних змін в тканинах пародонта при експериментальному ендотоксин-індукованому пародонтиті є обґрунтуванням етіопатогенетичної тактики пародонтальної терапії. Отримані дані вказують, що поряд з деструктивними процесами, в пародонті щурів, яскраво виражений запальний процес. Явно виражена гіперплазія і дісдіфференціровка епітеліального пласта ясен, резорбція альвеолярного гребеня. При використанні, з метою корекції, ліпосомального препарату на основі природного лецитину («Ліпін») встановлено зниження темпів клітинної реакції та зменшення периваскулярного набряку. Застосування яєчного фосфатидилхоліну (препарату «Ліпін») привело до нормалізації морфометричних показників тканин пародонта піддослідних тварин.
Ключові слова: пародонтит, пацюки, яєчний фосфотіділхолін, бактеріальний ендотоксин.

Babay O.M.
Kharkiv National Medical University

EXPERIMENTAL STUDY OF EGG PHOSPHATIDYLCHOLINE EFFECT, MODIFIED BY METHOD OF LIPOSOME TECHNOLOGY, TO MORPHOMETRIC INDICATORS OF PERIODONTAL TISSUE DURING ENDOTOXIN-INDUCED PERIODONTITIS

Summary
Determination of morphological changes in the periodontal tissues at an experimental endotoxin-induced periodontitis is the rationale etiopathogenetic tactics in periodontal therapy. These data indicate that, along with the destructive processes in the periodontal tissues of rats is clearly expressed the inflammatory process. Clearly expressed hyperplasia and dysdifferentiation of gums epithelial layer, resorption of the alveolar ridge. Using for the purpose of correction of liposomal preparation based on natural lecithin («Liping») was established a slowdown of cell reaction and reduction of perivascular edema. Use of the egg phosphatidylcholine (drug «Lipin») resulted to normalization of morphometric parameters of periodontal tissues of experimental animals.
Keywords: periodontitis, rats, egg phosphatidylcholine, bacterial endotoxin.

УДК 617.735-002-02; 616.379-008.64+617.735-007.281-089

АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТОВ КОМПЛЕКСНОГО ЛЕЧЕНИЯ ПРОЛИФЕРАТИВНЫХ ФОРМ ДИАБЕТИЧЕСКОЙ РЕТИНОПАТИИ

Завгородняя Н.Г., Михальчик С.В.
Запорожский государственный медицинский университет
Михальчик Т.С.
Запорожская академия последипломного образования

В статье изложены результаты исследования функционального эффекта мероприятий по коррекции биохимических нарушений с включением в лечение больных диабетической ретинопатией начальных и развитых стадий препарата мультикаренол-6- комплекс коротких каротиноидов. Разработан комплексный метод лечения ПДР с использованием Мультикаренола. Объём хирургического лечения определялся степенью поражения сетчатки и развитием пролиферативного процесса. Сравнительный анализ эффективности лечения показал, что лучшие функциональные и анатомические отдаленные результаты получены у больных, оперируемых в развитой стадии ПДР.
Ключевые слова: Диабетическая ретинопатия, короткие каротиноиды, Сахарный диабет, лечение, профилактика.

Диабетическая ретинопатия (ДР) в настоящее время занимает лидирующее место с мире среди всех патологий сетчатки. Из всех применимых сегодня методов лечения лазерная коагуляция сетчатки является наиболее эффективной в плане предотвращения развития у больных необратимых ослонений [12; 13].

В тоже время без необходимой консервативной терапии невозможно достижение стабилизации патологического процесса в сетчатой оболочке глаза. Потому в современных схемах патогенетического лечения, помимо лазерного и хирургического, всегда используют консервативне методы с примеенением препаратов, нормализующих метаболические процессы в организме больных сахарным диабетом (СД) [3; 7; 12; 13].

Одним из механизмов патологических изменений в сетчатке глаза при СД является появление обменных нарушений и развитие инволюционных проц сов (11). При этом патогенетически обоснованным у больных ДР является назначение препаратов, улучщающих обменные процессы.

Основной причиной инвалидности по зрению (74,24%) является диабетическая ретинопатия (ДР). Наиболее тяжело протекает пролиферативная диабетическая ретинопатия (ПДР), которая особенно часто приводит к слепоте, так как разрастание вновь сформированной ткани почти неизбежно приводит к сморщиванию стекловидного тела и отслойке сетчатой оболочки. Тракционная отслойка сетчатки – частое осложнение ПДР, встречается по данным различных авторов, в 35-49% случаев [3; 4; 7; 9; 13].

В клинической практике не существует единого мнения о проблеме лечения тракционных отслоек сетчатки с захватом макулярной области. Сочетание в комплексном лечении уникального антиоксидантного препарата Мультикаренол привлекли внимание офтальмологов и мотивировали к проведению исследования о перспективности его использования как противоишемического агента в ходе комплексного лечения ПДР.

Цель работы – разработка комплексного метода лечения ПДР, основанного на применении Мультикаренола, нового антиоксидантного препарата.

Материал и методы. Под наблюдением находились 250 пациентов (250 глаз) с ПДР. Все больные были разделены 2 группы: 1-я группа – 140 пациентов с различной стадией ПДР, 2 группа – 110 пациентов с далеко зашедшей стадией ПДР. Мужчин – 82, женщин – 168, в возрасте от 30 до 75 лет.

У 138 пациентов 1–й группы (98,57%) была выявлена тракционная отслойка сетчатки. У 68 пациентов (48,57%) она занимала одну треть, у 72 (51,42%) – 2/3 глазного дна. Свежая отслойка сетчатки (срок возникновения до 3 мес.) была у 38 пациентов (27,14%), у 112 пациентов (80%) – старая ригидная (срок возникновения 6-18 мес. и более). отслойка макулярной области обнаружена у 122 пациентов (87,14%), грубые рубцы и складки в области макулы – 102 (72-85%), интравитреальные тяжи и преретинальные мембраны – у 132 пациентов (94,28). Кровоизлияния в области макулы выявлены у 89 человек (63,57), неоваскуляризация макулярной области – у 102 пациентов (72,85%).

У 110 пациентов 2-й группы далеко зашедшая стадия ПДР сопровождалась тракционной отслойкой сетчатки с захватом макулярной области. У 88 пациентов (80%) отслойка сетчатки была субтотальной, у 22 (20%) – тотальной. Свежая отслойка сетчатки была диагностирована у 48 пациентов (43,63%), у 62 (56,36%) – была старая ригидная. Отслойка макулярной области обнаружена у 102 пациентов (92,72%). Грубые рубцы и складки в области макулы выявлены у 106 человек (96,36%), интравитреальные тяжи и преретинальные мембраны – у 98 пациентов (89,09%). Кровоизлияния в области макулы были обнаружены у 98 пациентов (89,09%), неоваскуляризация макулярной области – 108 пациентов (98,18%). Неоваскуляризация и разрастание фиброзной пролиферативной ткани диска зрительного нерва выявлены у 102 пациентов (92,72%), задняя отслойка стекловидного тела – у 110 (100%), отслойка задней галоидной мембраны – у 105 человек (95,45%).

Острота зрения у пациентов обеих групп колебалась до операции от светоощущения с правильной проекцией до 0,04. Объём комплексного лечения у пациентов 1-й группы был следующим: субтотальная витректомия, эндолазерная коагуляция сетчатки, введение газа в витреальную полость.

Во 2-й группе было проведено хирургическое лечение – субтотальная витректомия, диатермокоагуляция сосудов сетчатки с тампонадой витреальной полости силиконом. Вышеуказанный объём оперативных вмешательств сочетался с применением в комплексной терапии Мультикаренола по 1 чайной ложке в сутки.

Препарат представляет собой комплекс жизненно важных и незаменимых антиоксидантов природного происхождения – ликопина, бета-каротина и лютеина, витаминов В1, В2, Вс, Е. На основе натуральных коротких каротиноидов, получаемый путем смешивания в определенной пропорции масляных растворов: бета-каротина, полученного

© Завгородняя Н.Г., Михальчик С.В., Михальчик Т.С., 2014

путем экстракции биомассы бета-каротина гриба Blakeslea trispora; ликопина, полученного путем экстракции томатов; астаксантина, полученного путем экстракции водоросли Haematococcus pluvialis; лютеина, полученного путем экстракции цветов бархатцев Tagetes erecta, а также незаменимых ненасыщенных жирных кислот – линолевой, линоленовой и олеиновой.

Назначение коротких каротиноидов не имеет побочного действия и позволяют застовуватися у всех больных с сахарным диабетом. Соединение в одном препарате таких жизненно важных каротиноидов, как ликопин, лютеин и бета-каротин усиливает их антиоксидантное и антиканцерогенное, иммунностимулирующее и антимутагенное влияние на организм.

Лютеин обладает антиоксидантными свойствами и присутствует в сетчатке глаза (Handelman G.J, Dratz E.A. et al., 1988).

При употреблении лютеина и его комбинации с антиоксидантами в двойном слепом рандомизированном плацебо-контролируемом исследовании LAST (Lutein Antioxidant Supplementation Trial) было отмечено улучшение остроты зрения и восприятия контрастов (Richer S., Stiles W. et al., 2004).

Результаты исследования. В первой группе сетчатка прилегла у 140 пациентов. В раннем послеоперационном периоде (до 3 месяцев) глазное дно было доступно офтальмоскопии у всех у всех пациентов. Также при этом, после применения комплексного лечения на глазном дне отмечались остатки пролиферативной ткани в виде островков, фиксированных к сетчатой оболочке. Полное анатомическое прилегание сетчатки в отдаленные сроки наблюдения (от 6 месяцев до 1 года) наблюдалось у 98 пациентов (70%), сетчатка в области макулы прилегла, на периферии отслойки – у 30 (21,42%), сетчатка в области макулы не прилегла, по периферии прилегла – 6 (4,28%).

Причиной отсутствия прилегания явилась невозможность полного иссечения пролиферативной ткани, плотно спаянной с сетчатой оболочкой.

Поле зрения расширялось у 108 пациентов (77,14%), не изменилось – у 25 (17,85%), ухудшилось – у 7 (5%). Из пациентов 1-й группы с развитой стадией ПДР у 105 пациентов (75%) сетчатка прилегла в макулярной области. У пациентов 1-й группы острота зрения составила: у 45 пациентов (32,14%) – 0,01 – 0,08; у 58 (41,42%) – 0,1 – 0,2,у 24 (17,14%) – 0,3 – 0,4, у 13 пациентов (9,28%) – 0,5 и выше.

Во второй группе полное анатомическое прилегание сетчатки было достигнуто у 73 пациентов (66,36%), сетчатка в области макулы прилегла, но по периферии не прилегла – у 13 (11,81%), сетчатка в области макулы не прилегла, но прилегла по периферии – у 14 (12,72%), сетчатка полностью не прилегла – у 10 (9,09%) пациентов.

Расширение поля зрения отмечено у 67 больных (60,90%), поле зрения не изменилось – у 30 (27,27%), ухудшилось у 13 пациентов (11,81%).

У пациентов 2-й группы функциональные результаты были более низкими по сравнению с функциональными результатами, полученными в 1-й группе.

Светоощущение с правильной проекцией сохранялась у 38 пациентов (34,54%), – 0,01 – 0,08, – у 39 (35,45%), 0,1 -0,2 – у 18 (16,36%), и 0,3 – 0,4 – у 15 пациентов (13,63%).

Наиболее частым осложнением, с котором пришлось встречаться в раннем послеоперационном периоде в 16% случаев, в 1-й группе и 36% случаев во 2-й, были интравитреальные кровоизлияния (ИВК). У 13 пациентов 1- й группы и 17 пациентов 2-й группы, кровоизлияние рассосалось в течении 1-6 недель. У 2 пациентов 1-й группы и у 15 пациентов 2-й группы, ввиду отсутствия тенденции к резорбции крови, через 2 месяца после витрэктомии потребовалась повторная операция.

Транзиторная гипертензия имелась у 2 пациентов (1,42%) в развитой стадии ПДР, у 7 пациентов (6,36%) в далеко зашедшей стадии ПДР.

После проведения гипотензивной терапии в течении 3-4 дней, наступила стойкая нормализация офтальмо тонуса.

Гематогенная отслойка сетчатки имелась у 3 пациентов (2,14%) 1-й группы и у 5 пациентов (4,54%) 2-й группы. На фоне массивной пролиферативной витреоретинопатии оперативное вмешательство не было неэффективно.

В позднем послеоперационном периоде рецидивы ИВК имели место у 2 пациентов (1,42%) в развитой стадии ПДР, у 6 пациентов (5,45%) в далеко зашедшей стадии ПДР. У 5 пациентов кровь рассосалась, а у 2 пациентов 2-й группы было произведено оперативное лечение витреальной полости.

Неоваскулярная глаукома, развивалась спустя 6-15 месяцев после витрэктомии, отмечалась у 1 пациента (0,71%) в развитой стадии ПДР. Она была вызвана прогрессированием рубеоза радужки, имевшего место до операции, а также рубеоза радужки, возникшего после витреэктомии. Всем больным была произведена антиглаукоматозная операция, но нормализация офтальмотонуса не наступила, и во всех случаях процесс закончился слепотой.

Субатрофия глазного яблока наступила у 8 пациентов (7,27%) 2 й группы. У всех больных субатрофия глазного яблока явилась следствием массивной фиброваскулярной пролиферации, что способствовало прогрессированию тракционной отслойки сетчатки.

Выводы.

1. Разработан и внедрен в клиническую практику комплексный метод лечения ПДР с применением Мультикаренола.

2. Сравнительный анализ эффективности комплексного лечения показал, что лучшие функциональные и симптоматические результаты получены у больных в развитой стадии ПДР, что указывает на целесообразность проведения данного лечения в более ранние сроки заболевания.

3. Объём хирургического вмешательства определялся в каждом конкретном случае индивидуально, в зависимости от протяженности отслоенной сетчатки, её давности, стадии и пролиферативного процесса на сетчатке, а также от степени нарушения прозрачности стекловидного тела.

Список литературы:

1. Армеев А.А. (2004) Компьютерный зрительный синдром. Материалы I конференции офтальмологов Русского Севера, 10–11 июня 2004, Вологда, 4–5.
2. ВОЗ (2009) Нарушения зрения и слепота. Информационный бюллетень ВОЗ № 282, май 2009 г. (http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs282/ru/index.html).
3. Гудвин Т. (1954) Сравнительная биохимия каротиноидов (пер. с англ.). Изд-во иностр. лит., Москва, 396 с.

4. Ищенко И.А., Миленькая Т.М. (2007) Эффективность применения антиоксидантов в лечении диабетической ретинопатии. Рус. мед. журн. (РМЖ) (Клиническая офтальмология), 8(3): 97–101 (http://www.rmj.ru/numbers_388.htm).
5. Левченко Т.П., Чистякова Е.В., Гура Т.К., Мухина Н.В. Распространенность и особенности течения сахарного диабета за последние годы в регионе северо-восточной Украины // Ендокринология. – 1999. – Т. 4. – № 2. – С. 251.
6. Островский М.А., Донцов А.Е., Сакина Н.Л. и др. (1992) Способность липофусциновых гранул из ретинального пигментного эпителия глаза человека фотосенсибилизировать окисление липидов при действии видимого света. Сенсорные системы, 6(3): 51–54.
7. Островский М.А., Федорович И.Б. (1994) Ретиналь как сенсибилизатор фотоповреждения ретинальсодержаших белков сетчатки глаза. Биофизика, 39(1): 13–25.
8. Сарыгина О.И., Зайцева О.В. (2005) Анализ клинической эффективности препарата «Витрум Вижн» при синдроме «усталого глаза» и возрастной макулярной дегенерации. Вест. офтальмологии, 5: 43–46.
9. Терешина Е.В. (2006) Старение, окислительный стресс и антиоксиданты. Альманах «Геронтология и гериатрия», 5: 38–48.
10. Тахчиди Х.П., Костин О.А., Казайкин В.Н. Хирургическое лечение пролиферативной диабетической ретинопатии с комбинированным применением водной среды и среды ПФОС. Современные технологии лечения витреоретинальной патологии, Москва 2002. Сб. науч. статей. – С. 269.
11. Трофимова Н.Н., Зак П.П., Островский М.А. (2003) Функциональная роль каротиноидов желтого пятна сетчатки глаза. Сенсорные системы, 17(3): 198–208.
12. Федирко П.А. Состояние органа зрения у лиц, пострадавших при Чернобыльской катастрофе // Офтальмол. Журн. – 1994. – № 2. – С.98-100.
13. Aleman T.S., Duncan J.L., Bieber M.L. et al. (2001) Macular pigment and lutein Supplementation in retinitis pigmentosa and Usher Syndrome. Invest. Ophthalmol. Vis. Sci., 42(8): 1873–1881.
14. Aruoma O.I. (1998) Free radicals, oxidants and antioxidants: trend towards the year 2000 and beyond. Molecular Biology of Free Radicals in Human Disease. OICA International, Saint Lucia, London, 1–28.
15. Beatty S., Murray I.J., Henson D.B. et al. (2001) Macular pigment and risk for age-related macular degeneration in Subjects from a Northern European population. Invest. Ophthalmol. Vis. Sci., 42(2): 439–446.
16. Berendschot T.T., Broekmans W.M., Klopping-Ketelaars I.A. et al. (2002) Lens aging in relation to nutritional determinants and possible risk factors for age-related cataract. Arch. Ophthalmol., 120(12): 1732–1737.
17. Berendschot T.T., Willemse-Assink J.J., Bastiaanse M. et al. (2002) Macular pigment and melanin in age-related maculopathy in a general population. Invest. Ophthalmol. Vis. Sci., 43(6): 1928–1932.
18. Bernstein P.S., Khachik F., Carvalho L.S. et al. (2001) Identification and quantitation of carotenoids and their metabolites in the tissues of the human eye. Exp. Eye Res., 72(3): 215–223.
19. Bernstein P.S., Zhao D.Y., Wintch S.W. et al. (2002) Resonance Raman measurement of macular carotenoids in normal Subjects and in age-related macular degeneration patients. Ophthalmology, 109(10): 1780–1787.
20. Ferreira S.M., Lerner S.F., Brunzini R. et al. (2004) Oxidative Stress markers in aqueous humor of glaucoma patients. Am. J. Ophthalmol., 137(1): 62–69.

Завгородня Н.Г., Михальчик С.В.
Запорізький державний медичний університет
Михальчик Т.С.
Запорізька академія післядипломної освіти

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ КОМПЛЕКСНОГО ЛІКУВАННЯ ПРОЛІФЕРАТИВНИХ ФОРМ ДІАБЕТИЧНОЇ РЕТИНОПАТІЇ

Анотація
У статті викладено результати дослідження функціонального ефекту заходів по корекції біохімічних порушень з включенням в лікування хворих на діабетичну ретинопатію початкових і розвинених стадій препарату мультікаренол-6-комплекс коротких каротиноїдів. Розроблено комплексний метод лікування ПДР з використанням Мультікаренола. Обсяг хірургічного лікування визначався ступенем ураження сітківки і розвитком проліферативного процесу. Порівняльний аналіз ефективності лікування показав, що кращі функціональні та анатомічні віддалені результати отримані у хворих, оперованих у розвиненій стадії ПДР.
Ключові слова: Діабетична ретинопатія, короткі каротиноїди, Цукровий діабет, лікування, профілактика.

Zavgorodnyaya N.G., Mikhalchik S.V.
Zaporozhye State Medical University
Mikhalchik T.S.
Zaporizhzhia Academy of Postgraduate Education

ANALYSIS OF COMPLEX TREATMENT PROLIFERATIVE DIABETIC RETINOPATHY

Summary
The article presents the results of a study of the functional effect of measures for correction of biochemical abnormalities to include the treatment of patients with diabetic retinopathy and developed the initial stages of preparation multikarenol-6 complex short carotenoids. Developed a comprehensive treatment of the DA using Multikarenola. Volume of surgical treatment determines the degree of retinal lesions and the development of proliferative process. Comparative analysis of the effectiveness of treatment showed that the best long-term functional and anatomical results were obtained in patients undergoing surgery in the advanced stage of the DA.
Keywords: Diabetic retinopathy, short carotenoids, diabetes, treatment, prevention

УДК:616.314-002: 351.77

СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА ВПЛИВ ОКРЕМИХ ПРЕДСТАВНИКІВ МІКРОФЛОРИ НА РОЗВИТОК СТОМАТОЛОГІЧНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ ТА УРАЖЕНЬ ШЛУНКОВО-КИШКОВОГО ТРАКТУ

Клітинська О.В., Мочалов Ю.О., Пупена Н.В.
Ужгородський національний університет

Стоматологічні захворювання є найпоширенішими захворюваннями в Україні. Сьогодні накопичений певний фактологічний матеріал, який дає підстави для створення нових теорій і концепцій щодо взаємодії сапрофітної, патогенної і умовно-патогенної мікрофлори в ході розвитку карієсу зубів, запальних уражень пародонта і слизової оболонки порожнини рота, а також дистальніших відділів травного каналу.
Ключові слова: діти, мікрофлора, порожнина рота, захворювання, травлення.

Вступ. Сьогодні запальні захворювання пародонта і карієс зубів є найпоширенішими захворюваннями в Україні з майже 100% ураженням дитячого і дорослого населення. Причинами цього більшість фахівці вважають нераціональне харчування населення, природні дефіцити окремих хімічних елементів в повітрі, воді та ґрунті, зростання частоти хронічної патології у населення, низьку культуру догляду за порожниною рота, відсутність централізованої реалізації програм профілактики та зниження доступності кваліфікованої стоматологічної допомоги. Паралельно спостерігається збільшення поширеності захворювань органів травлення, особливо серед дитячого населення. Часті випадки поєднання стоматологічних захворювань та шлунково-кишкового тракту (ШКТ) протягом тривалого часу наводять на думку щодо спільних етіологічних та патогенетичних механізмів їх виникнення і розвитку [1; 2; 3; 4; 5].

Мікробіологічний компонент етіології запалення пародонта.

На сьогодні стандартним є твердження, що пусковим моментом у патогенезі хвороб пародонта є інфекційний фактор і незадовільна гігієна порожнини рота. Протимікробна профілактика і лікування не вирішують проблему хвороб пародонта [6].

Таке специфічне утворення як зубний наліт має особливий склад і різний набір мікроорганізмів. В фаховій літературі зубний наліт також прийнято називати «біоплівкою». Утворення зубного нальоту (або «біоплівки») є одним з найбільш важливих механізмів персистування бактерій в порожнині рота [7]. За даними A. Mahajan (зі співавт.), біоплівка у своєму складі нараховує близько 500 різновидів мікроорганізмів, і протягом тривалого часу кожен із них досліджувався окремо, хоча максимально ефективна їх діяльність розвивається саме у складі такої асоціації як біоплівка, проте окрім резистентних властивостей, у зазначеної асоціації зростає швидкість колонізації порожнини рота і посилюється вірулентність [8].

На думку Н.А. Юдіної, основними властивостями біоплівки є: 1) взаємодіюча спільність різних типів мікроорганізмів (мікробіоценоз) із симбіотичними зв'язками; 2) мікроорганізми утворюють мікроколонії; 3) мікроколонії оточені захисним матриксом, пронизаним каналами, по яких циркулюють живильні речовини, продукти життєдіяльності, ферменти, метаболіти і кисень; 4) мікроорганізми мають певну систему зв'язку; 5) мікроорганізми в біоплівки стійкі до антибіотиків, антимікробних засобів і реакції організму хазяїна [9; 10].

На кількісний і якісний склад мікроорганізмів порожнини рота впливають безліч екзогенних і ендогенних факторів: екологічні умови, характер і якість харчування, професійно-побутові інфекційні та соматичні захворювання, медикаментозна, терапія, наявність імунодефіцитів, нераціональне протезування, а також безконтрольне і тривале застосування засобів гігієни порожнини рота з антибактеріальними добавками [11; 12].

Зміни мікробіоценозу при патології

Ознаками патологічного процесу порожнині рота (карієс зубів, запалення пародонта, травми, хронічні ідіопатичні захворювання) найчастіше вважають підвищення кількості мікроорганізмів в слині (загальне мікробне число), зростання окремих фракцій мікроорганізмів, збільшення кількості облігатних анаеробів та дріжджеподібних грибків, поява мікроорганізмів, нехарактерних для мікробіоти ротової порожнини.

Починаючи із середини 90-х років минулого століття ВООЗ рекомендувала серед нормальної мікрофлори порожнини рота виділяти так звані «пародонтопатогенні види», які відрізняються від інших бактерій високими адгезивними, інвазивними і токсичними властивостями. В подальшому, на основі дослідження складних механізмів взаємодії між різними бактеріями ротової порожнини і організмом господаря була розроблена класифікація пародонтальних мікробних комплексів [15; 16].

Розрізняють червоний, зелений, жовтий, пурпуровий і помаранчевий мікробні комплекси. «Червоний комплекс» включає в себе Porphyromonas gingivalis, Bacteroides forsitus, Treponema Denticole. Цей комплекс відрізняється специфічністю дії на пародонт, викликають виражену запальну реакцію і кровоточивість при зондуванні. Porphyromonas gingivalis і Bacteroides forsythus проявляють сильну протеїназну активність.

До складу «зеленого комплексу» включають Actinobacillus Actinomycetemcomitans, Campylobacter consisus і Eilenella corrodens. «Зелений комплекс» зустрічається при вираженій деструкції тканин пародонта і запаленя СОПР. «Помаранчевий комплекс» являє собою поєднання Prevotella intermedia / nigrescenc, Peptostreptococcus micros, Campylobacter rectus і Campylobacter spp. Він характерний для швидкопрогресуючих хвороб пародонта.

Окрім них, виділяють також «жовтий» (S. mitis, S. israilis, S. sangvis) і «пурпуровий» комплекси (V. Parvula, A. odontolyticus), які можуть відігравати захисну роль, вступаючи в антогоністичні взаємодії з пародонтальними патогенами, роль цих комплексів до кінця не вивчена [17; 18].

В умовах пародонтальної кишені відбуваються глибокі зміни і перебудова біоценозу порожнини рота, що проявляється ослабленням сегменту та екологічної значимості основних симбіонтів при

© Клітинська О.В., Мочалов Ю.О., Пупена Н.В., 2014

збільшенні частоти пенетрації транзиторної мікрофлори.

На фоні наявних захворювань ШКТ у дорослих та дітей мікробний пейзаж порожнини рота, а також видовий і кількісний склад її мікробіоценозу зазнає кардинальних змін [19]. При чому, незрозуміла первинність уражень, чи захворювання ШКТ індукують захворювання пародонта, чи навпаки – захворювання пародонта індукують ураження ШКТ. Більше того, окремі мікроорганізми уже асоціюються із деякими захворюваннями ШКТ [20, 21, 22]. Так, віднайдена кореляція між рівнем заселеності порожнини рота парадонтопатогенними Porphyromonas gingivalis, Tannerella forsythensis, Treponema denticola, Actinobacillus actinomycetemcomitans) та карієсогенними Streptococcus mutans і S. Sobrinus із передраковими захворюваннями верхнього відділу ШКТ (хронічний атрофічний гастрит, метаплазія та дисплазія слизової оболонки) [23]. Campylobacter concisus (асоціюється із пародонтитом та гінгівітами) виявилася здатна викликати гостре і хронічне запалення окремих відділів ШКТ, і часто визначається при хворобі Крона та виразковому коліті [24].

Наявність хронічної інфекції в пародонтальній тканині спричиняє поступове виснаження імунітету пацієнта, змінює цитокіновий профіль більшості імунологічних реакцій а також сприяє зменшенню толерантності організму до власних тканин. [25].

Айвазова Р.Г. виявила, що у хворих на виразкову хворобу дванадцятипалої кишки, асоційованої з H. pylori, частота ураження тканин пародонта інфекцією HP становить 48,4% від усієї кількості хворих. У 86,7% таких пацієнтів був виявлений хронічний генералізований пародонтит легкого та середнього ступеня в стадії загострення. Наявність уражень пародонта ускладнювала перебіг виразкової хвороби ускладнюється [26]. Ряд дослідників розглядає зубний наліт як засіб поширення і передачі H. pylori. З'ясовано, що наявність зубного нальоту і зубного каменю збільшує колонізацію слизової оболонки шлунка у вищевказаних пацієнтів в 4 рази, тому видалення зубних відкладень є необхідним для зменшення реінфекції та більш ефективного лікування уражень верхнього відділу ШКТ [27, 28, 29, 30].

Al-Asqah M. вважає пародонтальну кишеню при хронічному запаленні пародонта вважається додатковим резервуаром збереження H. Pylori [31]. Стосовно можливого ураження слизової оболонки порожнини рота (СОПР) патогенними факторам H. Pylori, то її кількість в порожнині рота при виразкових ураженнях ШКТ є недостатньою для розвитку патологічних змін у порожнині рота, оскільки її активність обмежується місцевими факторами захисту. Кількість бактерій в ряді випадків є навіть недостатньою для реінфекції травного каналу. Але при тривалому персистуванні хелікобактера на фоні порушення мікробіоти та зниження локального імунітету СОПР, кількість бактерій зростає настільки, що може відбуватися повторне інфікування дистальніших відділів ШКТ Хелікобактером із порожнини рота [32].

Особливий характер запальних уражень пародонта та іншої стоматологічної патології розвивається за наявності супутнього запального захворювання верхнього відділу ШКТ. Доведено, що у підлітків із хронічним гастродуоденітом доволі різко змінюється ферментативна активність резидентної мікрофлори порожнини рота – з'являється гемолітична, лецитиназна, РНК-азна, протеолітична, уреазна, каталазна антилізоцимна активність та ознаки цитотоксичності.

Висновок. Таким чином, на сьогодні накопичений певний фактологічний матеріал, який дає підстави для створення нових теорій і концепцій щодо взаємодії сапрофітної, патогенної і умовно-патогенної мікрофлори в ході розвитку карієсу зубів, запальних і дистрофічних уражень пародонта і слизової оболонки порожнини рота, а також дистальніших відділів травного каналу. Стійка персистенція «нетипової» мікрофлори в окремих ділянках травного тракту, яка здатна викликати ураження окремих органів, може ускладнювати перебіг окремих захворювань, стоматологічних та ШКТ, водночас відбувається поступова зміна властивостей представників умовно-патогенної групи мікроорганізмів. Їх асоціації із конкретними захворюваннями порожнини рота і ШКТ в найближчому майбутньому спонукає до перегляду їх ролі в патогенезі багатьох хвороб.

Список літератури:

1. Курякина Н.В. Терапевтическая стоматология детского возраста: учебник / Н.В. Курякина. – Н. Новгород: Изд-во НГМА, 2004. – 744 с.
2. Маковка І.Л. Стан органів ротової порожнини та його корекція у дітей з хронічними гастродуоденітами: автореф. дис... кан. мед. наук / І.Л. Маковка. – Полтава. – 2001. – 18 с.
3. Непорада К.С. Спільні механізми розвитку патологічних змін в окремих відділах системи травлення: автореф. дис... кан.мед.наук / К.С. Непорада. – Київ, 2004. – 36 с.
4. Осипова Ю.Л. Течение воспалительных заболеваний пародонта у больных с хроническим геликобактерным гастритом / Ю.Л. Осипова // Современные наукоемные технологии. – 2007. – № 5. – С. 36-37.
5. Лукина Г.И. Морфофункциональные особенности слизистой оболочки полости рта у больных с заболеваниями органов пищеварения: автореф. дисс... д-ра. мед. наук / Г.И. Лукина. – М., 2011. – 35 с.
6. Леус П.А. Биофильм на поверхности зуба и кариес / П.А. Леус. М.: Издательский Дом «STBOOK», 2008. – 88 с.
7. Mahajan A. Interspecies Communication and Periodontal Disease / A. Mahajan, B. Singh, D. Kashyap et al. // The Scientific World Journal. – 2013. – Vol. 2013. – P. 765.
8. Юдина Н.А. Роль микробиологической диагностики в комплексном обследовании и определении тактики лечения пациентов с болезнями периодонта / Н.А. Юдина, А.В. Люговская // Медицина. – 2009. – № 1. – С. 72-75.
9. Тец В.В. Распространение возбудителей соматических заболеваний в нормальной микрофлоре ротовой полости / В.В. Тец, Л.Ю. Орехова, А.А. Доморад и др. // Пародонтология. – 2007. – № 4. – С. 9-12.
10. Балак О.К. Ефективність мультипробіотику «Симбітер-2» при дисбактеріозі ротової порожнини у хворих на вторинну адентію: автореф. дис... канд.мед.наук / О.К. Балак. – Харків, 2010. – 22 с.
11. Belstrum D. Bacterial profiles of saliva in relation to diet, lifestyle factors, and socioeconomic status / D. Belstrum, P. Holmstrup, C.H. Nielsen et al. // J Clin Periodontol. – 2014 – Vol. 41(2). – P. 104-112.
12. Ly M. Altered Oral Viral Ecology in Association with Periodontal Disease / M. Ly, S.R. Abeles, T.K. Boehm et al. // MBio. – 2014. – Vol. 5, № 3. – P. 1133-1147.
13. Лебедев Д.В. Микробиоценозы полости рта у больных генерализованным пародонтитом,способ диагностики и коррекции: автореф. дисс... канд.мед.наук / Д.В. Лебедев. – М., 2011. – 24 с.

14. Socransky S.S. Microbial complexes in subgingival plaque / S.S. Socransky, A.D. Haffajee, M.A. Cugini et al. // J Clin Periodontol. – 1998. – № 25. – P. 134–144.
15. Haffajee A.D. Microbial complexes in supragingival plaque / S.S. Socransky, A.D. Haffajee, M.R. Patel, X. // Song Oral Microbiol Immunol. – 2008. – № 23. – P. 196–205.
16. Кузнецов Е.В. Микробная флора полости рта и её роль в развитии; патологических процессов / Е.В. Кузнецов, В.Н. Царёв. – М.: МЕДпресс-информ, 2003. – 240 с.
17. Грудянов А.И. Состав пародонтопатогенной микрофлоры при пародонтите разных степеней тяжести по данным полимеразной цепной реакции Текст / А.И. Грудянов, В.В. Овчинникова // Стоматология. – 2008. – Т. 87, № 3. – С. 20-23.
18. Захаров А.А. Анализ микрофлоры ротовой полости обследованных людей с различными заболеваниями / А.А. Захаров, Н.А. Ильина // Успехи современного естествознания. – 2007. – № 12. – С. 353-355.
19. Лукина Г.И. Возможные, микробные ассоциации в полости рта у пациентов с заболеваниями эзофагогастродуоденальной зоны / Г.И. Лукина, Э.А. Базикян // Dental Forum. – 2010. – № 4. – С. 33-35.
20. Орехова Л.Ю. Особенности диагностики и лечения воспалительных заболеваний пародонта у больных с язвенной болезнью желудка и 12-перстной кишки / Л.Ю. Орехова, М.Я. Левин, И.Ю. Стюф, Д.М. Нейзберг // Пародонтология. – 2002. – № 4. – С. 69-70.
21. Еремин О.В. Коморбидность болезней пародонта и желудочно-кишечного тракта / О.В. Еремин и др. // Саратовский научно-медицинский журнал. – 2009. – № 5, Т. 3. – С. 193-198.
22. Salazar C.R. Association between selected oral pathogens and gastric precancerous lesions / C.R. Salazar, J. Sun, Y. Li et al. // PLoS One. – 2013. – № 8(1). – P. 516.
23. Kaakoush N.O. Campylobacter concisus – A new player in intestinal disease / N.O. Kaakoush, H.M. Mitchell // Front Cell Infect Microbiol. – 2012. – № 2. – P. 2-4.
24. Said H.S. Dysbiosis of Salivary Microbiota in Inflammatory Bowel Disease and Its Association With Oral Immunological Biomarkers / H.S. Said, W. Suda., S. Nakagome et al. // DNA RESEARCH. – 2014. – № 21. – P. 15–25.
25. Айвазова Р.А. Эффективность эрадикационной терапии в лечении заболеваний пародонта у больных язвенной болезнью двенадцатиперстной кишки, ассоциированной с Helicobacter pylori: автореф. дис... канд.мед.наук / Р.А. Айвазова. – М., 2007. – 24 с.
26. Jia C.L. Effect of dental plaque control on infection of Helicobacter pylori in gastric mucosa / C.L. Jia, G.S. Jiang, C.H. Li, C.R. Li // Tex Dent J. – 2012. – Vol. 129(10). – P. 1069-1073.
27. Зайцева Н.В. Особенности эрадикационной терапии хронического- гастродуоденита, ассоциированного с H. Pilori у детей, проживающих в экологически неблагоприятных условиях / Н.В. Зайцева, А.А. Акатова // Медицинский вестник. – 2009. – № 16-17. – С. 14-18.
28. Лепилин А.В. Влияние комплексной эрадикации Helicobacter pylori на стоматологический статус больных язвенной болезнью двенадцатиперстной кишки / А.В. Лепилин, М.А. Осадчук, Л.Ю. Островская // Рос. стоматологический журнал. 2006. – № 2. – С. 27-29.
29. Nilsson H. Helicobacter pylori and Extragastric Diseases Other Helicobacters / H. Nilsson, A. Pietroiusti, M. Gabrielli et al. // Helicobacter. – 2005. – Vol. 10. – № 1. – P. 54.
30. Al-Asqah M. Is the presence of Helicobacter pylori in the dental plaque of patients with chronic periodontitis a risk factor for gastric infection? / M. Al-Asqah, N. Al-Hamoudi, W.K. Al-Hamoudi // Can J Gastroenterol. – 2009. – Vol. 23(3). – P. 177–179.
31. Czesnikiewicz-Guzik M. Helicobacter pylori in the oral cavity and its implications for gastric infection, periodontal health, immunology and dyspepsia / M. Czesnikiewicz-Guzik, W. Bielanski, T.J. Guzik, B. Loster, S.J. Konturek // J Physiol Pharmacol. – 2005. – Vol. 56, Suppl 6. – P. 77-89.
32. Тец В.В. Роль микрофлоры полости рта в развитии заболеваний человека / В.В. Тец // Стоматология, 2008. № 3. – С. 76-80.

Клитинская О.В., Мочалов Ю.А., Пупена Н.В.
Ужгородский национальный университет

СОВРЕМЕННЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА ВЛИЯНИЕ ОТДЕЛЬНЫХ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ МИКРОФЛОРЫ НА РАЗВИТИЕ СТОМАТОЛОГИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ И ПОРАЖЕНИЙ ЖЕЛУДОЧНО-КИШЕЧНОГО ТРАКТА

Аннотация
Стоматологические заболевания являются самыми распространенными заболеваниями в Украине. Сегодня накоплен определенный фактологический материал, который дает основания для создания новых теорий и концепций по взаимодействию сапрофитной, патогенной и условно-патогенной микрофлоры в процессе развития кариеса зубов, воспалительных поражений пародонта и слизистой оболочки полости рта, а также дистальных отделов пищеварительного канала.
Ключевые слова: дети, микрофлора, полость рта, заболевания, пищеварение.

Klitynska O.V., Mochalov Iu.O., Pupena N.V.
Uzhgorod National University

CURRENT OPINIONS ON THE MICROFLORA IMPACT IN THE DEVELOPMENT OF DENTAL DISEASES AND GASTROINTESTINAL LESIONS

Summary
Today dental diseases are the most common in Ukraine. Today gained some factual material that gives rise to the creation of new theories and concepts of interaction saprophytes, pathogenic and conditionally pathogenic microflora in the development of dental caries, inflammatory lesions of periodontal and oral mucosa and distal parts of the gastrointestinal tract.
Keywords: children, microflora, oral cavity, diseases, digestion.

УДК: 616.89-008.44/44.002.23

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДИНАМІКИ СУЇЦИДАЛЬНИХ СПРОБ

Ришковська Н.О., Ришковський В.О.
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького

Результати проведеного дослідження з порівнянням за 15 річний проміжок часу засвідчили зростання частоти суїцидів та незавершених суїцидальних спроб серед осіб чоловічої статі працездатного віку. Проведений аналіз ще раз доводить необхідність створення державної програми превенції суїцидів з залученням широкого кола фахівців охорони здоров"я, починаючи з первинної ланки сімейного лікаря та завершуючи професійною допомогою психологів, психотерапевтів, психіатрів.
Ключові слова: суїцидальні спроби, суїцидальна поведінка, динаміка суїцидальних спроб.

Актуальність теми. Суїцид є актуальною медико-соціальною проблемою в багатьох країнах світу, в тому числі й в Україні. За останні 10-15 років в Україні спостерігалось невпинне зростання рівня частоти суїцидів, і це лише згідно офіційних статистичних даних. Офіційних даних щодо кількості незавершених суїцидальних спроб в Україні немає, але відомо, що вони на порядок перевищують по кількості завершені суїциди. Зростання рівня суїцидів та суїцидальних спароб часто пов'язують з важкими соціально-економічними показниками. Проте, згідно даних світової статистики в економічно розвинених країнах на сьогоднішній день зберігається високий рівень суїцидів, а отже, існують інші, більш вагомі фактори суїцидального ризику. Згідно даних літератури відомо, що більше 90% осіб, що скоїли самогубство, страждали психічними розладами, з них більше 60% страждали на шизофренію. Треба також зазначити, що на один завершений суїцид при шизофренії припадає 8-10 незавершених суїцидальних спроб. Ризик скоєння суїциду зростає серед тих осіб, що мали в анамнезі суїцидальну спробу. Це ще раз підкреслює важливість вивчення факторів суїцидального ризику при проведенні порівняльного аналізу динаміки суїцидальних спроб з метою їх попередження.

Серед факторів підвищеного суїцидального ризику виділяють багато різноманітних факторів – таких, як соціально-економічні умови, порушення адаптаційних можливостей, психічне захворювання, успадкування паттернів суїцидальної поведінки та ін. Разом з тим, генеалогічні фактори ризику самогубств залишаються поза увагою, хоча найближче оточення – батьки- відіграє дуже важливу роль, а отже, пошук генеалогічних факторів суїцидального ризику стає одним з найактуальніших завдань.

Історичний аспект. Випадки, коли люди скоювали самогубства, відомі з давніх часів. Ще з єгипетської історії (від сьомої до десятої династії – 2000 р. до. н. е.) відомий діалог людини зі своєю душею, в якому ведеться суперечка про те, чи можна вбивати себе, чи ні. В ньому людина говорить, що її існування сповнене непереносимим болем та стражданням і серйозно обдумує можливість позбавлення себе життя. У цьому діалозі не відчувається навіть натяку на стримуючий морально-релігійний страх – єгиптяни не вважали самогубство якимось порушенням духовних принципів чи юридичного кодексу [1].

Інші давні релігійні традиції завжди накладали на самогубство табу. Цей підхід є характерним для іудейської релігії, погляди якої відобразились пізніше в таких релігіях, як християнство та іслам [2]. На знак зневаги тіла самогубців віддавались на поталу; виник звичай поховання їх на роздоріжжях. Іудаїзм строго засуджував не лише спроби, але й наміри щодо самогубства. Для цього правила іудеї визнавали вийнятки, коли самогубство могло бути способом уникнення несправедливого або вимушеного страждання. Можна знайти три подібні згадки про суїцид в Книгах Маккавейських (165-37 р.р. до. н.е.) [10]. Кожна з них пов»язана з випадками мучеництва. Євреї також скоїли массове самогубство в фортеці Массада, коли загроза її захоплення римлянами стала неминучою. Сучасний іудаїзм намагається із розумінням та співчуттям ставитись до тих, хто намагається відняти чи віднімає у себе життя: суїцид не слід засуджувати – його треба розуміти і запобігати йому [2; 3].

Перші християни вважали суїцид можливим, коли гоніння за віру робили їхнє життя нестерпним. Так тривало до того часу, поки Августин Блаженний (354-450 рр. н.е.) не засудив самогубство як гріх. Згодом, однак, самогубці піддавались усе більшому

© Ришковська Н.О., Ришковський В.О., 2014

осуду, їм відмовляли у погребальних почестях. Суїцид вважався найбільш відразливим злочином.

В ісламі самогубство також є одним із найтяжчих гріхів. У Корані самогубство заборонено. Тим не менше, акти саморуйнації можуть здійснюватись в ім'я Бога та Батьківщини. Такі вчинки скоювались, головним чином, у стані екзальтації, – стані свідомості, що відрізняється від відчаю, у якому люди, скоюють „звичайне» самогубство [2].

Стоїки – філософська школа античної Греції, вважали, що людині слід жити у відповідності до природи. Тому, коли обставини роблять існування людини нестерпним, то можна добровільно піти з життя шляхом самогубства [2].

Епікурійці також вважали, що суїцид є цілком прийнятним вибором для людини. У відповідності до поглядів цієї школи, основною метою життя людини є досягнення задоволення для повного і цілковитого щастя. Коли життя вже більше не приносить щастя, то суїцид стає прийнятною альтернативою: смерть для нас – ніщо; коли ми є, смерті немає; коли смерть є, немає нас [1; 2].

Були також у Стародавній Греції і противники таких доктрин. Платон (427-347 рр. до. н. е.) у діалозі «Держава» говорив, що функцією розуму є можливість дати особистості істинні принципи поведінки – забезпечити мужність в житті, навіть якщо воно сповнене горя і страждань. Хоча Платон був противником самогубства, однак, в діалозі «Апологія Сократа», він змушений був визнати, що заради збереження гідності, у ситуації несправедливого звинувачення, краще добровільно прийняти смерть (хоча це й не дорівнює самогубству), ніж піти на компроміс та угоду зі злочинцем.

Таким чином, стародавні культури, а також епоха доранього середньовіччя розглядали самогубство радше як негідний з морально-релігійної точки зору вчинок, одночасно виправдовуючи суїцид в ім»я вищих «ідейних» або етичних цілей.

З розквітом середньовіччя суспільство почало ставитись до самогубства радше негативно. Фома Аквінський (1225-1274) доводив, що самогубство є пограбуванням, позбавленням суспільства однієї з важливих речей; він стверджував, що людина зобов»язана жити – навіть проти її власних бажань, через зобов'зання перед людьми [1]. Він засуджував самогубство на основі трьох постулатів:

1) воно суперечить природнім схильностям людини до збереження життя і милосердя до самої себе;

2) суїцид є злочином супроти суспільства;

3) суїцид є злочином проти Бога, який дав людині життя.

Надалі релігійні заборони відображались у кримінальних і цивільних кодексах деяких країн [4]. В Англії та багатьох інших країнах тогочасної континентальної Європи самогубство довший час вважалось злочином, і тих, хто скоював спроби самогубства, чекало тюремне покарання. Впродовж останніх десятиліть XX сторіччя кримінальну відповідальність за скоєння самогубств у більшості країн було скасовано.

Філософські течії сімнадцятого сторіччя породили нові погляди на суїцид. В цей час авторитет релігії похитнувся. Джон Донн (1572-1631 рр.), настоятель Собору св. Павла в Лондоні і відомий англійський поет, першим почав боротьбу проти існуючого відношення церкви до самогубства. Юм, Монтескьє, Вольтер, Руссо виступали на захист самогубства при певних обставинах і відстоювали право людини на свободу особистості. Етико-релігійні підходи до проблем суїцидів все більш врівноважувались широкими перспективами соціальних наук [5-8]. Емануїл Кант (1788) вважав, що самогубство є зневажанням людства [9].

Інші традиції визначали відношення до суїциду в країнах Далекого Сходу. Найбільш характерним тут є приклад Японії. Самогубство у Японії було розповсюдженим і глибоко вкоріненим у релігійних та національних традиціях. Ситуація, в якій була принижена гідність вільної людини, означала неминучу саморуйнацію – без будь-якого особистого вибору. Особливо яскраво це відображалось в морально-етичному кодексі самураїв, для яких самовбивство, тобто добровільне самогубство, було актом найвищої гідності в ситуації, коли самурай був позбавлений будь-якого особистого вибору.

В сучасну епоху суїцид розглядається як мультифакторіальне явище – медична, соціальна та біологічна проблема, яку можна і треба вирішувати.

Сьогодні визначення суїциду формулюється наступним чином: суїцид є саморуйнівна дія, яку можна зрозуміти як реакцію на різноплановий патологічний стан людини з невирішальною проблемою та душевним болем і яка не бачить іншого виходу з ситуації. А, оскільки, факторів які можуть привести до такого стану є багато, і, для кожного вони є різними, стає зрозумілим, що підходи до кваліфікації суїциду та суїцидальної поведінки повинні бути комплексними і включати в себе як клінічні, психодинамічні підходи, так і психологічні та соціальні. Найважливішим, однак, в сучасному підході є факт визнання за більшістю із скоюваних суїцидів психопатологічного підгрунтя, тобто наявності хоча б мінімальних психічних розладів. Саме цей факт і виводить проблему самогубств з виключної прерогативи моральної сфери у сферу різнопланову, чільне місце у якій займає медико-соціальний підхід. Тому, за останні десятиліття зусилля науковців були скеровані на вивчення можливостей ранньої діагностики суїцидального ризику з метою своєчасної превенції суїциду [10; 11]. Створюється багато кризових центрів та служб допомоги в кризових станах, у деяких країнах створені державні програми превенції суїцидів [12].

Короткий нарис домінуючих поглядів на самогубство впродовж історії показує, що посягання на власне життя аж до останніх півтораста літ було під доволі суворим, часто суперечливим, суспільно-моральним табу. Це «знімало» значною мірою потребу не лише у передбаченні суїциду, як таку, але й табуїзувало саму тематику самогубства, як наукову. Лише з інституалізацією психіатрії як окремої дисципліни (датованої з кінця XVIII століття) можна було вбачати потребу людства розглядати суїцид не лише як заборонену аутоагресію, але й у якості фіксованого патологічного душевного стану. А відтак – виникла можливість прагматичнішого і «оберігаючого» підходу до самогубства.

В історичному аспекті також слід би було зазначити, що, хоча питання предикції самогубств щораз ширше дискутуються (причому в останні 50 років не лише психіатрами, але й соціологами та психоаналітиками), однак здебільшого, – у так званому індивідуальному плані, тобто з позицій психопатології самого хворого. Якщо ж суїцид і розглядається у сімейному аспекті, то майже виключно із психодинамічних або системно-сімейних позицій [13; 14], коли клінічно – психопатологічні особливості сім'ї інтерпретуються обмежено, а суїцид розглядається як один із «симптомів» неправильного функціонування сім'ї [14].

Таким чином з короткого історичного огляду проблеми суїцидів, можна бачити, що:

а) у допсихіатричну епоху питання передбачення і запобігання самогубства практично не дискутувалось, оскільки будь-яке посягання на власне життя розцінювалось як порушення базових суспільно-моральних табу;

б) з розвитком психіатрії виявлення і запобігання суїцидальної поведінки, пов'язаної з психічним стражданням, набуло особливої ваги.

Фахова література, присвячена проблемі суїцидів, сьогодні настільки обширна, що таке специфічне питання як предикція самогубства слід розглядати лише у залежності від теоретичних підходів.

В цілому, при аналізі літератури, можна виділити три основні концептуальні блоки. Кожен з них, у свою чергу можна розділити на декілька груп (типологічних концепцій).

В основу такого поділу ми поклали традиційні уявлення, згідно яких суїцид розглядається в трьох методологічних підходах:

1) Психосоціальний підхід:

– суїцид як результат конфлікту особистості із оточуючим середовищем.

2) Психодинамічний підхід:

– суїцид як боротьба двох базовихих потягів;

– суїцид як вираз прихованої агресії до оточуючих, внаслідок почуття власної неповновартості;

– парасуїцид (латентне бажання самогубства).

3) Медичний підхід:

– суїцид у соматично хворих;

– суїцид як результат психопатології особистісної дезадаптації;

– суїцид у психічно хворих.

До офіційної статистики самогубств потрапляють лише явні випадки суїцидів. Тому число реальних самогубств значно перевищує офіційні цифри – вважається, що кожного року скоюють самогубства більш як 4 млн. осіб. На думку судових експертів причиною більшості так званих «смертей від нещасного випадку» (передозування лікарських препаратів, аварії на дорогах, падіння з висоти та ін.) насправді є суіциди. Щорічно 19 млн. людей скоюють «невдалі» спроби самогубства. Тільки один з чотирьох (24%) тих, хто скоїв спробу самогубства і залишився живим, потрапляє в поле зору професійної системи охорони здоров'я [15].

Число завершених самогубств серед чоловіків в середньому у 4 рази більше, ніж у жінок – цей показник може сильно відрізнятись в різних країнах. З віком (65-85 років) це співвідношення збільшується до 6-9. З іншої сторони, жінки скоюють незавершені спроби самогубства – ті, що не приводять до смерті, – у 4 рази частіше ніж чоловіки [15].

На літо та весну припадає 60% всіх суїцидів. 70% депресивних пацієнтів виявляють суїцидальні тенденції, а 15% з них скоюють самогубства. Тому проблема самогубств – це також проблема депресій. Прослідковується зв'язок самогубств з віком [15].

Існують етнічні групи, схильні до суїциду. Наприклад, серед угро-фінської групи (мешканці Удмуртії, Угорщини чи Фінляндії) дуже високий рівень самогубств.

Суїцидальний ризик для різних професій (в балах від 1 до 10) виглядає так: на першому місці музикант (8,5 балів), далі – медсестра (8,2); стоматолог (8,2); фінансист (7,2); психіатр (7,2). Завершують список бібліотекар (3,2) та продавець (2,1) [15].

За даними статистики одружені скоюють самогубства значно рідше, ніж неодружені або розлучені. Ті, хто втратили партнера, скоюють самогубства у 3 рази частіше, ніж ті, хто живе у сім"ї.

Близько 80% самогубців попередньо дають знати про свої наміри оточуючим, хоча засоби повідомлення можуть бути завуальовані. В оточенні кожної особи, що покінчила життя самогубством, в середньому залишається 6 осіб, для котрих її самогубство є тяжкою душевною травмою.

Існує пряма залежність між суїцидом та втратою соціального статусу – те, що називають «комплексом короля ЛірaU. Так, високий рівень самогубств серед демобілізованих офіцерів, молодих солдатів, людей, взятих під варту, недавніх пенсіонерів. Найбільш високі показники самогубств відмічені серед наркоманів, інвалідів, психічно хворих, а також серед хронічних алкоголіків. Особи з алкогольною залежністю скоюють близько третини всіх завершених самогубств та чверть всіх незавершених суїцидальних спроб.

Самогубства серед молоді. За останнє десятиліття число самогубств серед молоді виросло в 3 рази. Основними причинами є: нерозділене кохання, конфлікти з батьками та ровесниками, страх перед майбутнім, одинокість. Щорічно кожний дванадцятий підліток у віці 15-19 років скоює спробу самогубства. За абсолютною кількістю підліткових самогубств перше місце займає Росія [15].

Динаміка суїцидальної кривої у бувшому Радянському Союзі. Всі цифри по самогубствам у Радянському Союзі були засекреченими – Держкомстат опублікував їх тільки у 1989 році. Якщо царську Росію можна було віднести до країн з невисоким рівнем самогубств, то після жовтневої революції і громадянської війни число суицидів різко зросло. Так, у 1926 році у Москві та Петербурзі рівень самогубств на 100 тисяч населення складав 42 серед чоловіків та 20 серед жінок (і це тільки за офіційною статистикою). Наступний високий рівень самогубств був відмічений у 1937-му та у 1947-му роках. Потім наступив деякий спад лід час хрущовської «відлиги», з наступним зростанням до 1984 року (39 на 100 тысяч), коли країна займала за числом самогубств друге місце, поступаючись лише Угорщині. Під час перебудови рівень самогубств різко впав (до 23-х на 100 тис.). Проте, починаючи з 1988 року, цей показник знову став зростати, і у 1994 році кількість самогубств зросла майже вдвічі.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) поділяє всі країни за показником суіциду на три групи (2011) [15].

1. Високий та дуже високий рівень самогубств (більше 20 осіб на 100 тис. населення) (Табл. 1).

2. Середній рівень самогубств (від 10 до 20 осіб на 100 тисяч населення) (Табл. 2).

3. Низький рівень самогубств (до 10 осіб на 100 тисяч населення) (Табл. 3)

Таблиця 1

	Рівень самогубств	Країна	Кількість
1.	Високий та дуже високий рівень самогубств	Литва	31,5
		Казахстан	30
		Білорусія	25,3
		Угорщина	24,6
		Японія	23,8
		Латвія	22,9
		Китай	22,2
		Росія	21,4
		Україна	21,2

За цими даними Україна відноситься до країн з високим рівнем самогубств – 21,2 на 100 тисяч населення. *Однак, слід зауважити, що Львів та Львівська область відносяться до регіону з низьким рівнем самогубств, а саме – 7-9 на 100 тисяч насе-*

лення, що не знімає питання розроблення програми попередження суїцидальної поведінки та суїцидів.

Таблиця 2

	Рівень самогубств	Країна	Кількість
2.	Середній рівень самогубств	Фінляндія	19,3
		Естонія	18,1
		Молдова	17,4
		Франція	16,3
		Польща	14,9
		Куба	12,3
		США	11,8
		Канада	11,3

Таблиця 3

	Рівень самогубств	Країна	Кількість
3.	Низький рівень самогубств	Австралія	9,7
		Німеччина	9,5
		Великобританія	6,9
		Італія	6,3
		Ізраїль	5,8
		Грузія	4,3
		Греція	3,5
		Вірменія	1,9
		Азербайджан	0,6

Головною метою нашої роботи було проведення порівняльного аналізу динаміки суїцидальних спроб по Львівській області за віковою та гендерною ознакою, порівнюючи дані 1995 року з даними 2010 року.

Для виконання поставленої мети за спеціально розробленими картами було проведено порівняльний аналіз завершених та незавершених суїцидальних спроб за 2010 рік (в порівнянні з 1995 роком) за матеріалами Головного управління статистики у Львівській області та реанімаційного відділення Комунального закладу Львівська обласна клінічна психіатрична лікарня.

За даними проведеного аналізу встановлено, що загальна кількість завершених суїцидів за 2010 рік становила 200 випадків, що становить 7,9 на 100 тис. населення, з них: чоловіків – 174 (87%), жінок – 22 випадки (11%). У віковому аспекті кількість завершених суїцидів осіб працездатного віку становить 156 випадків (78%), осіб старшого віку – 40 (20%), дітей (до 15 років) – 4 випадки (2%). За даними реанімаційного відділення КЗ ЛОКПЛ за 2010 рік загальна кількість незавершених суїцидів становить 159 випадків. Серед них: чоловіків – 103 випадки (64,8%), жінок – 53 випадків (33,3%), 3 випадки суїцидальних спроб зафіксовано у дітей до 15 років (1,9%). Частота завершених суїцидів серед чоловіків у 2010 році була у 8,1 разів більша, ніж у жінок, що свідчить про зростання частоти завершених суїцидів серед чоловіків у порівнянні з 1995 роком (7 разів). Частота незавершених суїцидальних спроб за 2010 рік у чоловіків в 1,7 разів більша, ніж у жінок, на противагу 1995 року, коли частота незавершених суїцидальних спроб була більшою у жінок, ніж у чоловіків у 3 рази. Серед осіб працездатного віку незавершені суїцидальні спроби у чоловіків у 2,2 рази перевищують такий показник у жінок. У осіб старшого віку частота суїцидальних спроб серед жінок є вищою у 1,5 рази.

Висновки та пропозиції. Результати проведеного дослідження з порівнянням за 15 річний проміжок часу засвідчили зростання частоти суїцидів та незавершених суїцидальних спроб серед осіб чоловічої статі працездатного віку. Цей факт свідчить про те, що особливої уваги професіоналів, а саме – психологів, психотерапевтів, психіатрів, – потребує саме ця категорія населення. Чоловіки працездатного віку, що потрапили в ситуацію «життєвого краху», найбільш схильні до скоєння самогубства, частота яких у наш час зростає. Окрім цього, слід відзначити ріст у цієї категорії чоловіків суїцидальних тенденцій та зростання кількості незавершених суїцидальних спроб, які по кількості перевищують за даними проведеного дослідження незавершені суїцидальні спроби у жінок. Аналізуючи ці показники, можна говорити про зміну структури особистості та зміну способу реагування осіб чоловічої статі на масивні труднощі та виклики, що постають перед ними в сучасних умовах [16; 17; 18]. Проведений аналіз ще раз доводить необхідність створення державної програми превенції суїцидів з залученням широкого кола фахівців охорони здоров'я, починаючи з первинної ланки сімейного лікаря та завершуючи професійною допомогою психологів, психотерапевтів, психіатрів.

Список літератури:

1. Хрестоматія по суїцидології: Пер. с англ. – К.: А.Л.Д., 1996 – 216 с.
2. Суицидология: прошлое и настоящее: Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах. – М.: Когито-Центр, 2001. – 569 с.
3. Кривелев И.А. История религии. – М., 1975. – 350 с.
4. Каннабих Ю. История психиатрии. – М.: ЦТР МГП ВОС, 1994. – 528 с.
5. Юм Д. Сочинения в 2-х т.: Пер. с англ. / Под общ. ред. со вступ. стат. И.С. Нарского. – М.: Мысль, 1965. – Т. 1-2. – С. 5-64.
6. Монтескье М. Избранные произведения / Под общ. ред. проф. М.П. Баскина. – М.: Госполииздат, 1955. – 800 с.
7. Вольтер. Философские повести: Пер. с франц. / А. Михайлова. – М.: Правда, 1985. – 576 с.
8. Руссо Ж.-Ж. Избранные сочинения в 3-х т. / Пер. с франц. – М.: Гослитиздат, 1961. – 768 с.
9. Кант И. Сочинения в 6-ти т. / Под общей ред. В.Ф. Асмуса. – М.: Мысль, 1965. – Т. 4. – С. 123-145.
10. Первичная профилактика психических, неврологических и психосоциальных расстройств: Пер. с англ. / Под ред. А.Н. Моховикова. – М.: Смысл, 2002. – 127 с.
11. Diekstra R. The epidemiology of suicide and parasuicide // Preventive strategies on suicide. – Leiden: Brill, 1995. – P. 1-34.
12. Consultation on strategies for reducing suicidal behavior in the European Region / World Helth Organization. – Copenhagen, 1989. (Internet).
13. Schlippe A. Lehrbuch der systemischen Terapie und Beratung / – Gottingen; Zurich, 1996. – S. 248-250.
14. Schlippe A., Fortmann J., Theiling St. Die Beweltigung chronischer Krankheit im Kontext sozialer Systeme. Gottingen. – Zurich, 1994. – S. 45-60.
15. http://lossofsoul.com/DEATH/suicide/statistic.htm
16. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Самоанализ. – М., 1993. – С. 5-200.
17. Хорни К. Наши внутренние конфликты. Теория невроза. – СПб.: Лань, 1997. – 240 с.
18. Фрейд З. Основные психологические теории в психоанализе. Очерк истории психоанализа. – СПб.: Алтейя, 1998. – 178 с.

Рышковская Н.Ф., Рышковский В.А.
Львовский национальный медицинский университет имени Данила Галицкого

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ДИНАМИКИ СУИЦИДАЛЬНЫХ ПОПЫТОК

Аннотация
В результате проведенного исследования было выявлено возрастание частоты суицидов и незавершенных суицидальных попыток среди мужчин работоспособного возраста за последних 15 лет. Проведенный анализ еще раз подтвердил необходимость создания государственных программ превенции суицидов с привлечением широкого круга специалистов охраны здоровья, начиная с первичного звена семейного врача и заканчивая профессиональной помощью психологов, психотерапевтов, психиатров.
Ключевые слова: суицидальные попытки, суицидальное поведение, динамика суицидальных попыток.

Ryshkovska N.A., Ryshkovskyy V.A.
Lviv Halytskyy D. National Medical University

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE DYNAMICS OF SUICIDE ATTEMPTS

Summary
The results of the study comparing 15 years period showed increased incidence of suicides and unfinished suicide attempts among the group of the males working age. Conducted analysis proves once again the need to create a state program of suicide prevention that would involve a wide range of health care professionals from the family physicians to psychologists, psychotherapists, psychiatrists.
Keywords: suicide attempts, suicidal behavior, dynamics of suicide attempts.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.922.736.4:303:316.6

ЕМОЦІЙНІ БАР'ЄРИ ТА ЕМПАТІЯ В ПРОЦЕСІ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ ПІДЛІТКІВ З РІЗНОГО СОЦІАЛЬНОГО ОТОЧЕННЯ

Балинська М.В.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті розглядається проблема емоційних бар'єрів та емпатії в процесі міжособистісного спілкування підлітків з різного соціального оточення. В роботі був проведений аналіз літературних джерел за даною темою, проведено емпіричне дослідження, направлене на виявлення емоційних бар'єрів та їх зв'язку з емпатією та мотивацією афіліації в процесі міжособистісного спілкування підлітків з різного соціального оточення. Дослідження показало, що процес спілкування краще здійснюється у підлітків, які живуть у своїй родині: їм легше вступати в контакт, проявляти свої емоції та почуття. Спілкування підлітків, що живуть в інтернаті, ускладнене нестачею емоційного тепла та страхом відторгнення. Їм складно виступати в ролі суб'єкта спілкування, що впливає і на відношення до партнерів.
Ключові слова: підлітковий вік, емоційні бар'єри спілкування, емпатія, мотивація афіліації, найближче оточення.

Постановка проблеми. Вивчення спілкування завжди пригортало увагу дослідників, бо спілкування є важливим для всіх людей, незалежно від віку, статі та інших характеристик. Особливої уваги у дослідженні цього питання заслуговують декілька аспектів. По-перше, це емоційні бар'єри у спілкуванні, які можуть завадити нормальному спілкуванню, по-друге, спілкування у підлітковому віці, в якому воно набуває особливого значення. І, по-третє, значний вплив соціального оточення, в якому формується особистість підлітка. Саме тому проблема емоційних бар'єрів в міжособистісному спілкуванні підлітків з різного соціального оточення актуальна в наші дні.

Аналіз наукових досліджень. Підлітковий вік – це вагомий період у житті людини. Від того, як у цей період вона буде розвиватися, залежить її майбутня особистість. Головний зміст підліткового віку складає його перехід від дитинства до дорослості. Всі сторони розвитку піддаються якісній перебудові, виникають і формуються психологічні новоутворення, закладаються основи свідомої поведінки, формуються соціальні установки. Ці особливості підліткового віку розглядаються в роботах таких вітчизняних психологів, як: Л.І. Божович [8], В.В. Давидов, Т.В. Драгунова, А.Н. Маркова, Д.І. Фельдштейн [7], Д.Б. Ельконін [10] та інші. Ці дослідники так чи інакше сходяться у визнанні того великого значення, яке має для підлітків спілкування з однолітками, оскільки воно знаходиться в центрі життя підлітка, багато в чому визначає всі інші сторони його поведінки і діяльності.

В процесі спілкування у підлітків можуть виникнути різні труднощі. Проблема труднощів (або «бар'єрів» спілкування) як об'єкт спеціального дослідження широко вивчається вітчизняними і зарубіжними психологами. Ця тема передусім пов'язана з такими іменами, як Э. Берн [3], З. Фрейд, Л.П. Буєва, А.С. Золотнякова, Б.Д. Паригін [6], М.С. Каган, О.О. Бодальов [1]. Виникнення комунікативних бар'єрів спілкування істотно заважає як спілкуванню окремих індивідів, так і цілих соціальних шарів.

Важливими психологічними характеристиками міжособистісного спілкування є емпатія та афіліація. Емпатія – емоційний відгук людини на переживання інших людей, що виявляється як у співпереживанні, так і в співчутті [2]. Афіліація – емоційний зв'язок людини з іншими людьми, вона характеризується взаємним прийняттям та прихильністю; у ряді випадків під афіліацією розуміють потребу в спілкуванні. Емпатія та афіліація пов'язані між собою та як індивідуально-психологічні характеристики залежать від багатьох чинників, таких як стать, вік, емоційний досвід, взаємовідносини та інші.

У підлітковому віці першорядну значимість набуває система взаємин з навколишнім соціальним середовищем, що у свою чергу визначає спрямованість розвитку підлітка, характеристики його особистості. Важливим для спілкування є вплив та характер найближчого оточення підлітків. Його особливості багато у чому можуть визначати протікання процесу їх спілкування, наявність труднощів у спілкуванні, характер взаємодії з партнером [8; 9; 10].

Актуальність даного дослідження визначається необхідністю більш глибокого розуміння зв'язку особливостей спілкування підлітків, труднощів у процесі спілкування з особливостями їх соціального оточення.

Мета статті та постановка завдань. Метою статті стало виявлення емоційних бар'єрів та їх зв'язку з емпатією та афіліацією в процесі міжособистісного спілкування підлітків з різного соціального оточення. Для досягнення даної мети було проведено емпіричне дослідження, завданнями якого стали: 1. Виявлення емоційні бар'єри спілкування. 2. Визначення рівня полікомунікативної емпатії підлітків. 3. Дослідження рівня мотивації афіліації. 4. Установлення зв'язку між емоційними бар'єрами спілкування та емпатією й мотивацією афіліації в процесі міжособистісного спілкування підлітків, які живуть у родині і навчаються у загальноосвітній школі, та підлітків, які живуть та навчаються в інтернаті. 5. Порівняння показників по рівням та взаємозв'язку емпатії та емоційних бар'єрів у підлітків, що живуть у родині, та вихованців інтернату.

У дослідженні взяли участь дві групи підлітків з різного соціального оточення. Першу групу склали учні Харківської школи-інтернату № 14 Харківської міської ради у кількості 36 осіб, які живуть та навчаються в інтернаті. Ці підлітки мають досить стале і обмежене коло спілкування. У другу групу увійшли учні 10-х класів Харківської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 35 у загальній кількості 36 осіб, які живуть у своїй родині та мають різноманітні кола спілкування, в яких можуть проявляти себе по-різному. Середній вік учнів – 15 років.

Основні результати дослідження. В ході проведення емпіричного дослідження були отримані наступні результати:

У опитаних підлітків були виявлені наступні емоційні труднощі у процесі спілкування. У підлітків, які живуть та навчаються в інтернаті, – «неба-

© Балинська М.В., 2014

жання зближуватись з людьми на емоційній основі», для підлітків, які живуть у своїй родині, – «неадекватний прояв емоцій».

Встановлений рівень прояву емпатії показав, що підлітки з інтернату мають високий рівень прояву емпатії до дітей, що може пояснюватися тим, що вони весь час знаходяться серед своїх однолітків та дітей різного віку, що і викликає до них емпатію. Досить високий рівень має і прояв емпатії до тварин. Підлітки, що живуть у своїй родині, продемонстрували високий рівень емпатії до батьків, які є для них джерелом підтримки та турботи.

Для підлітків є дуже важливим бути прийнятими оточуючими, певною групою, переважно однолітків. Проте попередній досвід спілкування та взаємодії, рівень емоційних бар'єрів спілкування можуть формувати побоювання та занепокоєння, що вони можуть бути відторгнені, неприйняті групою. Особливо виразно це можна помітити в групі підлітків з інтернату.

Дослідження характеристик емоційності показало, що майже всі характеристики, як позитивних, так і негативних емоцій, вище у підлітків, які живуть у родині. Це може бути пов'язано з тим, що вони мають різноманітні кола спілкування (однокласники, сім'я, товариші по інтересам та інші), у яких вони можуть проявляти себе по-різному, на відміну від підлітків, що живуть в інтернаті, де відносини і прояв емоцій регламентовані більш чітко.

Суб'єктивний погляд підлітків на їх процес спілкування вивчався за допомогою малюнкової методики, в якій підліткам пропонувалось намалювати власний процес спілкування.

У досить великій кількості малюнків підлітків з інтернату при зображені власного процесу спілкування вони малюють не людей і не себе у вигляді людини. Головні персонажі являють собою неіснуючих істот, які можуть бути або персонажами мультфільмів, або вигаданими істотами. У випадку, коли досліджуваний при зображенні процесу спілкування малює себе неіснуючою істотою ми можемо говорити про те, що підліток відчуває певні проблеми у сфері спілкування, відчуває некомпетентність у цій сфері. Також можна припустити, що дана ситуація свідчить про те, що підліток не бажає «відкриватися» співрозмовнику, не відчуває готовності показати себе справжнього, зі справжніми емоціями, почуттями, саме через це ховається за масками певних істот, героїв. Можна також припустити, що підліток вибирає таких героїв не на осліп, а відштовхуючись від того, якими якостями вони наділені. Наприклад, це може бути герой мультфільму, який досить кмітливий та має багато друзів (рис. 1 та 2). При чому зображення не тільки себе неіснуючою істотою, а й інших персонажів, свідчить про те, що партнери та оточуючі не сприймаються підлітками з інтернату як суб'єкти спілкування, які зможуть безумовно прийняти та зрозуміти. Це може провокувати труднощі у спілкуванні та страх неприйняття, який за даними дослідження має вищий рівень прояву у підлітків з інтернату.

Ще однією особливістю малюнків підлітків, які живуть в інтернаті, є ознаки, що свідчать про нестачу емоційного тепла. Проявляється це в тому, що на багатьох малюнках при зображенні ситуації спілкування присутнє сонце. За авторами малюнкових методик, такими як Дж. Алан та Г. Ферс, сонце є ознакою нестачі емоційного тепла переважно з боку матері [4, с. 230]. Це є зрозумілим, оскільки багато з підлітків, які перебувають з закладах типу інтернат, позбавлені турботи з боку батьків та найближчих родичів, адже ситуація склалась саме так, що вони живуть в інтернаті. Необхідно сказати, що хоч вихователі та працівники закладу розуміють дану особливість таких дітей та їх потребу у турботі та емоційному теплі, надати саме той рівень близьких відносин вони не можуть. Тому досліджувані даної групи відчувають нестачу емоційного тепла, що в свою чергу може слугувати причиною того, що їм досить складно вступати у близькі відносини, відкрито спілкуватись, розкриваючи себе справжнього.

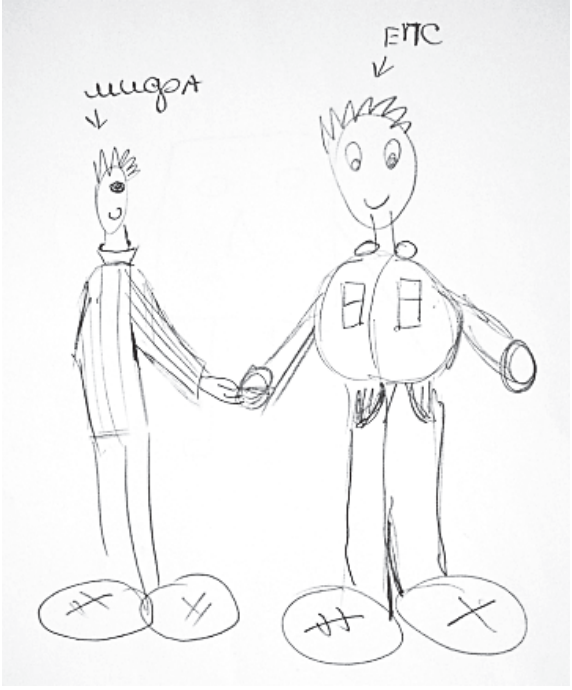

Рис. 1. Приклад малюнку досліджуваного
Джерело: отримано в результаті дослідження

Рис. 2. Приклад малюнку досліджуваного
Джерело: отримано в результаті дослідження

Ще однією ознакою, яка часто проходить крізь малюнки підлітків, які живуть в інтернаті, є ознака відчуття страху та стурбованості щодо думки оточуючих. Це може бути спричинене попереднім негативним досвідом спілкування чи близьких взаємовідносин. Також це може бути пов'язано з високим рівнем страху неприйняття та відторгнення, що спостерігається у досліджуваних цієї групи. Необхідно сказати, що це пояснює те, що по малюнкам спостерігається проблемність спілкування, його вищезазначені особливості (рис. 3).

Таким чином, можна зазначити, що у підлітків, які живуть в інтернаті, процес спілкування ускладнений особливостями їх сімейної ситуації, місця теперішнього перебування, найближчого оточення, попереднього досвіду взаємодії. Це проявляється на малюнках у наявності ознак нестачі емоційного тепла, відчуття страху, бажання сховатися за певні маски, не пока-

зувати свої справжня відчуття та емоції, складності будувати нові взаємовідносини, вступати в процес спілкування у якості суб'єкта, та центрації на своєму внутрішньому світі, своїх переживаннях.

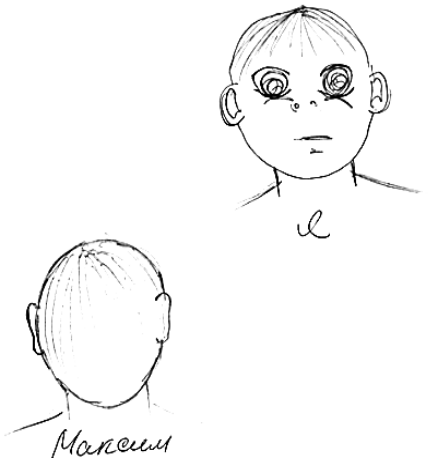

Рис. 3. Приклад малюнку досліджуваного
Джерело: отримано в результаті дослідження

Малюнки підлітків, які живуть у родині з батьками, характеризуються наступними рисами.

На всіх малюнках зображені люди, процес спілкування між людьми, є головний герой, який ідентифікований з самим автором малюнка. Це свідчить про те, що у процесі спілкування підліток можуть бути самими собою, проявляти свої почуття, бути повноцінними суб'єктами процесу спілкування. Також необхідно відмітити, що партнери по спілкуванню теж ідентифіковані, у них є ім'я чи пояснення, хто вони є. Це показник того, що навколишніх людей підлітки сприймають як партнерів по спілкуванню, особливо тих, з ким знайомі, певним чином взаємодіють. Процес спілкування з цими людьми не блокований.

Рис. 4. Приклад малюнку досліджуваного
Джерело: отримано в результаті дослідження

Процес спілкування, який зображений на малюнках даної групи, відбувається не лише з одним партнером по спілкуванню, а й з багатьма людьми, що свідчить про те, що цим підліткам досить комфортно спілкуватися з великою кількістю людей, вони до цього звикли. Це певним чином логічно, адже їх ситуація спілкування не обмежена взаємодією у навчальному класі чи колективі школи. Вони можуть будувати відносини не лише як учні, а й просто товариші, сусіди, друзі, діти своїх батьків, члени родини. Також необхідно додати, що у багатьох досліджуваних з даної групи процес спілкування та взаємодії будується на основі спільних інтересів. Тобто вони мають широке коло взаємодії завдяки можливості займатися багатьма видами діяльності, проявляти себе, бути учасниками багатьох колективів,а отже – і осередків спілкування. Присутнє у зображенні власного процесу спілкування даною групою підлітків і спілкування з батьками, що зрозуміло, оскільки що вони проводять з батьками багато часу, батьки для них є значимими, а їх думка авторитетною. Хоч головним у даному віковому періоді і є спілкування з однолітками, підлітки все ж потребують уваги та підтримки батьків (рис. 4).

Процес спілкування, що зображений підлітками, які живуть в родині, достатньо емоційний, невимушений, більш яскравий. Підлітки не бояться проявляти себе у спілкуванні, пізнавати щось цікаве та дізнаватись щось нове про партнера по спілкуванню (див. рис. 5). Проте також необхідно сказати, що така місцями надмірна емоційність може спричинювати відчуття підлітком певної некомпетентність у процесі спілкування, що також проявляється на малюнках досліджуваних.

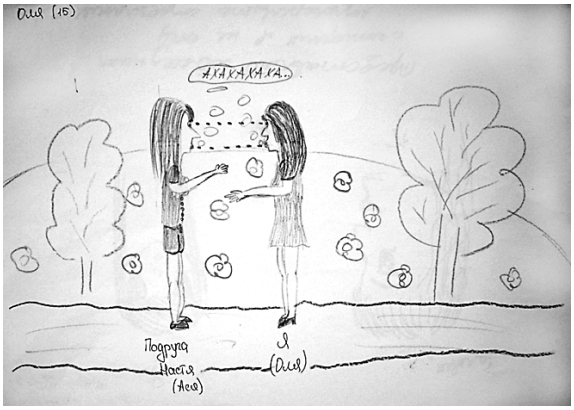

Рис. 5. Приклад малюнку досліджуваного
Джерело: отримано в результаті дослідження

Було встановлено, що між емоційними бар'єрами спілкування та емпатією й мотивацією афіліації у процесі спілкування підлітків існує кореляція. У групі підлітків з інтернату на рівні значущості кореляція відмічалась між наступними показниками:

· Емоційний бар'єр у спілкуванні «Домінування негативних емоцій» прямо пропорційно корелює із загальним рівнем полікомунікативної емпатії та зокрема показниками «Емпатії до дітей», «Емпатії до героїв художніх творів» та «Емпатії до людей похилого віку».

· «Емпатія до героїв художніх творів» має пряму кореляцію із загальним рівнем емоційних бар'єрів у спілкуванні та такою характеристикою емоційності, як: «Збудливість негативних емоцій».

При високому рівні полікомунікативної емпатії негативні емоції підлітків з інтернату направлені на самого себе, а не на партнера по спілкуванню. Це означає, що підлітки, які живуть та навчаються в інтернаті мають здатність до емпатії, можуть певним чином відчути стан партнера по спілкуванню, проте пропускаючи цей стан через себе натрапляють на певні особливості у самосприйнятті. Це може бути відчуття себе не таким як усі, як партнер по спілкуванню в конкретному випадку, не таким, хто заслуговує на щось добре. Це може бути спровоковано попереднім негативним досвідом підлітків, особливостями відношення до них у минулому, відсутністю належної та бажаної підтримки зі сторони найближчих людей, їх схвалення. Саме це може ви-

кликати негативні емоції, які у свою чергу ускладнюють взаємодію та спілкування з партнером.

У групі підлітків, які живуть у родині та навчаються у загальноосвітній школі, на рівні значущості кореляція відмічалась між наступними показниками:

· Характеристика емоційності «Інтенсивність позитивних емоцій» прямо пропорційно корелює з емоційним бар'єром у спілкуванні «Неадекватний прояв емоцій», загальним рівнем полікомунікативної емпатії та зокрема показниками емпатії до героїв художніх творів та емпатії до батьків.

Емпатія у спілкуванні підлітків, що живуть у родині, викликає позитивні емоції, проте їх надмірна інтенсивність може привести до появи бар'єру «неадекватного прояву емоцій».

Необхідно відмітити, що у групі підлітків з інтернату значно більше кореляційних зв'язків, вони більш різноманітні, що свідчить про вплив більшої кількості факторів на їх спілкування. Також майже у всіх групах зв'язків присутній елемент бар'єру спілкування. Це підтверджує висновок щодо того, що процес спілкування краще налагоджений у групі підлітків, що живуть у родині; підлітки ж з інтернату мають більше труднощів у спілкуванні, що, в свою чергу, спричинено багатьма факторами.

Для пошуку значущих відмінностей за показниками у двох групах підлітків був використаний U критерій Манна-Уітні. Між рівнями емпатії до батьків, яка вище у підлітків з родини, та емпатії до дітей, що вища у підлітків з інтернату, існує значуща відмінність. Дана ситуація є справедливою з точку зору оточення підлітків, ситуації, у якій вони перебувають. Для підлітків, які живуть у своїй родині, саме батьки є джерелом турботи та підтримки. Адже не зважаючи на почуття дорослості, що притаманне підлітковому віку, та важливість спілкування з однолітками, для підлітків є дуже важливим відчувати підтримку з боку близьких дорослих, батьків. Високий рівень прояву емпатії до дітей у підлітків, які живуть та навчаються в інтернаті, пов'язаний з тим, щ саме вони складають найближче оточення підлітків. До дітей молодшого від себе віку вони могли проявляти турботу, піклуватись про них, до дітей, які старші, могли прислуховуватись, орієнтуватись на них. Це сприяло бажанню краще їх зрозуміти, відчути їх емоційний стан, бути ближче до них.

Відмічаючи найбільшу різницю середніх рангів показників, було відмічено, що бар'єр негнучкості та невиразності емоцій у спілкуванні переважає у підлітків з інтернату, що, в свою чергу, пов'язано з низькими показниками характеристик позитивних емоцій.

Висновки. Таким чином, процес спілкування краще здійснюється у підлітків, які живуть у своїй родині. Це виражається у тому, що їм легше вступати в контакт, проявляти свої емоції та почуття. Спілкування підлітків, що живуть в інтернаті, ускладнене нестачею емоційного тепла та страхом відторгнення. Їм складно виступати в ролі суб'єкта спілкування, що впливає і на відношення до партнерів. Саме тому перспективою подальшої роботи можна визначити розробку програм тренінгів та занять з підлітками з інтернатів щодо їх самосприйняття, відношення до себе та партнерів спілкування. Тематика робіт з підлітками, які навчаються у школах і живуть в родині, має бути направлена на роботу з емоційними бар'єрами у спілкуванні та загалом роботи з емоціями, що можуть заважати ефективному спілкуванню.

Список літератури:

1. Бодалёв А. А. Личность и общение: Избранные труды. [Електронний ресурс] // М.: Педагогика, 1983. – 272 с. – Режим доступу: http://psychlib.ru/mgppu/BLi/BLi-001.htm
2. Гаврилова Т. П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии. Исторический обзор и современное состояние проблемы // Вопросы психологии. – 1975. – № 2. – С. 147-156.
3. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений. – СПб.: Питер, 2009. – 576 с. :ил. – (Серия «Мастера психологии»).
4. Лебедева Л. Д., Никонорова Ю. В., Тараканова Н. А., Энциклопедия признаков и интерпретаций в проективном рисовании и арт-терапии. – СПб,: Речь, 2006. – 336 с.
5. Ломов Б. Ф. Познание и общение. Научное издание. – М.: Наука, 1988. – 208 с.
6. Парыгин Б. Д. Анатомия общения: Учебное пособие. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 1999. – 301 с.
7. Фельдштейн Д. И. Психология взросления: структурно-содержательные характеристики процесса развития личности: Избранные труды. – М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 1999. – 672 с.
8. Цимбалюк І. М. – Психологія спілкування: Навчальний посібник. ВД «Профспілок», 2004. – 304 с.
9. Цуканова Е. В. Психологические трудности межличностного общения. – К: «Высшая школа», 1985. – 160 с.
10. Эльконин Д. Б., Драгунова Т. В. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков, – М.: Просвещение, 1967. – 360 с.
11. Юсупов И. М. Психология эмпатии (Теоретические и прикладные аспекты). [Електронний ресурс] // Дис. д-ра. психол. наук. СПб. Гос. Ун-т., 1995. – 252 с. – Режим доступу: http://www.dissercat.com/content/psikhologiya-empatii

Балинская М.В.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ БАРЬЕРЫ И ЭМПАТИЯ В ПРОЦЕССЕ МЕЖЛИЧНОСТНОГО ОБЩЕНИЯ ПОДРОСТКОВ С РАЗНОГО СОЦИАЛЬНОГО ОКРУЖЕНИЯ

Аннотация
В статье рассматривается проблема эмоциональных барьеров и эмпатии в процессе межличностного общения подростков с разного социального окружения. В работе был проведен анализ литературных источников по данной теме, проведено эмпирическое исследование, направленное на выявление эмоциональных барьеров и их связи с эмпатией и мотивацией аффилиации в процессе межличностного общения подростков с разного социального окружения. Исследование показало, что процесс общения лучше осуществляется у подростков, которые живут в своей семье: им легче вступать в контакт, проявлять свои эмоции и чувства. Общение подростков, живущих в интернате, затруднено недостатком эмоционального тепла и страхом отвержения. Им сложно выступать в роли субъекта общения, что влияет и на отношение к партнерам.
Ключевые слова: подростковый возраст, эмоциональные барьеры общения, эмпатия, мотивация аффилиации, ближайшее окружение.

Balynska M.V.
Kharkiv V.N. Karazin National University

EMOTIONAL BARRIERS AND EMPATHY IN THE PROCESS OF ADOLESCENTS' INTERPERSONAL COMMUNICATION WITH DIFFERENT SOCIAL ENVIRONMENT

Summary
The problem of emotional barriers and empathy in the process of adolescents' interpersonal communication with different social environment is examined in this paper. In the work There was the analysis of literary sources on the subject, conducted an empirical study aimed at identifying the emotional barriers and their relationship with empathy and motivation of affiliation in the process of adolescents' interpersonal communication with different social environment. The study showed that the process of communication is better in group of adolescents who live in their families: it is easier for them to get in contact, to show their emotions and feelings. Communication of adolescents living in the boarding school is hampered by lack of emotional warmth and a fear of rejection. It is difficult for them to play the role of the subject of communication that influences the attitude to partners.
Keywords: adolescence, emotional barriers of communication, empathy, motivation of affiliation, nearest surroundings.

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

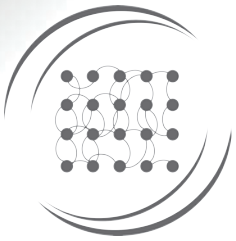

УДК 332.1

ПРОБЛЕМА РЕАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПЦИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В СИСТЕМЕ «ПРИРОДА – ОБЩЕСТВО – ТЕХНОСФЕРА»

Мамедова О.О., Гринь С.А., Шестопалов А.В.
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»

При проведении анализа литературы, были обоснованы наличие и актуальность проблем препятствующих становлению устойчивого развития. Дано определение понятию устойчивого развития. С позиции системного подхода были выявлены противоречия в системе «общество – природа – техносфера». Обозначены возможные способы развития подсистем. Главной задачей на пути к устойчивому развитию предлагается гармонизация взаимоотношений человека и природы на преобразовательном, познавательном и личностно-ценностном уровнях.

Ключевые слова: система «общество – природа – техносфера», устойчивое развитие, истощение природных ресурсов, человеческие потребности, загрязнение окружающей среды.

Постановка проблемы. Существующий в настоящее время комплекс глобальных экологических проблем возник в результате осуществления обществом процессов жизнедеятельности без учета возможностей биосферы компенсировать антропогенные воздействия, а также в результате выработки стратегии развития исходя из социально-экономических приоритетов. Нарастание глобальных экологических проблем, возникновение локальных кризисов и катастроф антропогенного характера, возникновение угрозы выживаемости человечества привели к необходимости пересмотра системы взаимоотношений «природа – общество – техносфера», поиску путей их гармонизации. Возможность осуществления такого перехода становится реальным путем выявления причин и выработки механизмов согласования пути развития с объективными законами существования природы и общества.

Одним из таких механизмов стала состоявшаяся в июне 1992 года Конференция ООН по окружающей среде и развитию, на которой была принята «Повестка дня на XXI век» [1, с. 4]. В основе данного документа лежит доктрина устойчивого развития, основанная на идее гармоничного, коэволюционного, совместного развития общества и окружающей природной среды, предполагающая выживание человечества и его дальнейшее совершенствование, поддержание устойчивости биосферы и ее эволюции.

Впервые широкую огласку концепция устойчивого развития получила в 1980 году во Всемирной стратегии сохранения природы, разработанной по инициативе ЮНЕП, Международного союза охраны природы и Всемирного фонда дикой природы.

Устойчивое развитие – это такое развитие, которое удовлетворяет потребности настоящего времени, но не ставит под угрозу способность будущих поколений удовлетворять свои собственные потребности. Оно включает два ключевых понятия:

– понятие потребностей, в частности потребностей, необходимых для существования беднейших слоев населения, которые должны быть предметом первостепенного приоритета;

– понятие ограничений, обусловленных состоянием технологии и организацией общества, накладываемых на способность окружающей среды удовлетворять нынешние и будущие потребности [2, с. 50]

Анализ последних исследований и публикаций. Данную проблему рассматривают: Васильев Ю.С. и Ермилов В.В., рассматривают проблему устойчивого развития техносферы в системе природа – общество – человек; Кобелева И.В. уделяет внимание основным международным способам экологизации хозяйственной жизни; Потапов А.Д. и Рябова С.С. дают критические оценки некоторых принципов концепции ноосферы, а также современные представления о развитии науки, техники и культуры, а так же приводят положение о необходимости смены парадигмы развития человечества с антропоцентристкого к биоцентристскому; Фокина З.Т. рассматривает различные аспекты экологии города в свете концепции гармоничного развития социальной и природной систем. Можно перечислить еще множество исследований и публикаций, что свидетельствует об актуальности данной темы.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Нерешенная ранее проблема в литературе – применение системного подхода к изучению процессов в системе «общество – природа – техносфера».

Цель статьи. Рассмотреть систему «общество – природа – техносфера» с позиции системного подхода, а так же обосновать наличие и актуальность, обозначить возможные пути решения проблем препятствующих перехода системы на устойчивое развитие.

Изложение основного материала. Для того чтобы разобраться в проблеме перехода к устойчивому развитию рассмотрим систему: природа – общество – техносфера с позиции системного подхода. Обратимся к схеме, представленной на рисунке 1.

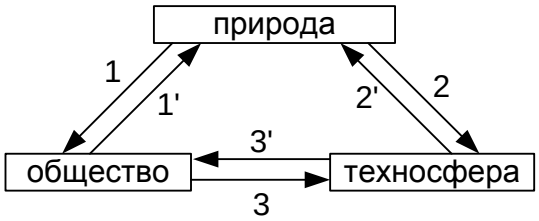

Рис. 1. Структура системы «природа – общество – техносфера» [разработка автора]

Рассмотрим компоненты и связи в системе «общество – природа – техносфера». Общество, руководствуясь своими потребностями, извлекает из природы необходимые для своего существования ресурсы, что на схеме указано потоком 1. В результате чего в настоящее время остро стоит проблема дефицита природных ресурсов. За последние полвека человечеством использовано больше ресурсов, чем за всю предшествующую историю человечества. Так, например ежегодный мировой объем добычи составляет около 280 млрд. т. руды, горючих ископаемых и строительных материалов, а так же более 600 млрд. т. вмещающих пород [3, с. 37]. И всему виной потребности общества. Дело в том, что при всем своем многообразии человеческие потребности имеют общее свойство: они безграничны или полностью неутолимы. Потребности как одного человека, так и всего человеческого общества невозможно удовлет-

© Мамедова О.О., Гринь С.А., Шестопалов А.В., 2014

ворить полностью, так как они очень разнообразны и многочисленны. Кроме того, потребности постоянно умножаются. Подобная их особенность находит выражение в законе возвышающихся потребностей. Разнообразие потребностей, их постоянный количественный и качественный рост объясняются целым рядом причин.

Во-первых, потребности растут количественно в силу роста самого народонаселения Земли. Так, в середине 1950 г. численность населения Земли, по оценкам ООН, составляла 2,5 млрд. чел., в 2000 г. – уже 6 млрд. чел., в середине 2013 г. достигла 7,2 миллиарда человек. В ближайшие 12 лет она увеличится еще на миллиард человек – до 8,1 в середине 2025 года, к 2050 году достигнет 9,6 миллиарда человек, а к 2100 году – 10,9 миллиарда человек [4]. Чем больше население отдельной страны, планеты в целом, тем больше формируется потребностей.

Во-вторых, рост и развитие потребностей объясняется тем, что развивается само человечество. Каждой исторической эпохе соответствовали свои потребности и свои возможности их удовлетворения. По мере количеством объектов, пробуждающих их любопытство, интерес и желание.

В-третьих, достижения НТР способствовали формированию новых потребностей. Современная экономика характеризуется тем, что новизна товаров – ключевой фактор конкурентоспособности. В своей совокупности потребности безграничны. В силу количественного и качественного роста удовлетворить их полностью невозможно. Поэтому конечной целью экономической деятельности является максимальное, а не полное удовлетворение потребностей.

Отметим что, согласно принципу ограниченности ресурсов все виды ресурсов, находящиеся в распоряжении человечества ограничены и в количественном и в качественном отношении. Поэтому возникает необходимость выбора альтернативных вариантов их использования, т.е. эффективное использование ресурсов. Под эффективным использованием ресурсов понимается их комплексное использование, т. е. такое их использование при котором сокращается количество отходов вплоть до полного их отсутствия. Так как большая часть добытых ресурсов переходит в отходы уже на стадии производства готовой продукции.

На рисунке потоком 1' показаны отходы и загрязнения, которые человек привносит в природу. Загрязнение окружающей природной среды газообразными, жидкими и твердыми веществами и отходами производства, вызывающие деградацию среды обитания и наносящее ущерб здоровью населения, является наиболее острой экологической проблемой, имеющей приоритетное социальное и экономическое значение. Влияние человеческой деятельности на природу характеризуется и другими факторами, которые приводят к изменению естественных ландшафтов, загрязнению атмосферы, земель, водных объектов. Чтобы удовлетворить потребности 1 человека в пище, одежде и жилье за год расходуется около 20 т различного сырья, но, как уже отмечалось, только 5-10% сырья переходит в конечный продукт, а 90-95% моментально идет в отходы [5, с. 7]. Одним из путей решения данной проблемы является рациональное комплексное использование сырья и ресурсов, позволяющее уменьшить количество недоиспользованных веществ, увеличивать ассортимент готовых продуктов, выпускать новые продукты из этой части сырья, которая раньше уходила в отходы. Такое использование ресурсов возможно благодаря разработке и внедрению малоотходных и безотходных технологий. Например, применение новых технологий (метод электролиза) позволяет извлекать из тонны влажного осадка, полученного при очистке сточных промышленных вод до 50 кг чистой меди.

Не менее важной представляется задача по созданию замкнутых водо- и газооборотных циклов. Например, на ПО «Тулачермет» организован замкнутый газооборотный цикл, разработанный для производства суперфосфатных и других фосфорных удобрений, что позволяет избежать загрязнения окружающей среды фторидами [6, с. 49].

Кроме того для решения проблемы с отходами актуально кооперирование предприятий и создание территориально-производственных комплексов так как в большинстве случаев отходы одного производства являются сырьем для других производств.

Наряду с непосредственным взаимодействием общества с природой нельзя пренебрегать его опосредованным взаимодействием через техносферу. Так как извлечение природных ресурсов и загрязнение окружающей среды не обходится без технических средств. Что же касается понятия техносферы, то в философской и технической литературе она понимается как своего рода инфраструктура целостной среды обитания человечества, как определенный технический (то есть искусственный) аспект этой среды наряду с другими (биосфера, сфера культуры и т. д.). Понятие техносферы, как правило, используется для описания структурной единицы общества, связанной с использованием техники и технологии. Как в западных, так и отечественных моделях техносфера входит в состав экономической сферы общества. Техносфера по Э. Тоффлеру – это энергетическая база, связанная с системой производства и с системой распределения [7, с. 30].

Под техносферой понимается исторически обусловленная, сознательно формируемая, поддерживаемая и совершенствуемая система отношений между человеком и природой, человеком и техникой, человеком и человеком на основе определенного технического миропонимания [8, с. 177]. Техносфера не могла бы сформироваться, если бы человек при создании техники не использовал природу как основу. Поэтому обратившись к рис. 1 отметим, что поток 2 – составляющая природы, идущая на создание и существование техносферы (это то что составляет техносферу, т.е то из чего она состоит, это ресурсы извлекаемы из природы, необходимые для ее создания и существования).

Обобщив все вышесказанное, отметим, что техносфера – это технические объекты и технологические процессы, а также деятельность по их проектированию, созданию и внедрению, производственная инфраструктура, технические изделия, все производимые промышленностью небиосферные вещества, созданные человеком для удовлетворения своих потребностей.

Кроме вреда приносимого природе техносферой, которая проявляется в строительстве городов, вырубке лесов, распашке земель и загрязнении окружающей среды, техносфера может приносить и пользу, что кажется на первый взгляд парадоксом, но ведь техносфера – это и деятельность по созданию новой эффективной техники, малоотходных и безотходных технологических процессов и производств (экологическая техносфера). В данном случае происходит процесс экологизации техники, т.е. когда техника в процессе своего функционирования обеспечивает экологическую безопасность.

В системе экологической техносферы можно выделить и процессы технизации экологии, т.е. когда экологическая деятельность реализуется только с помощью технических систем. Например, одно из наиболее перспективных направлений в охране окружающей среды – создание и использование замкнутых циклов, при которых в естественные водоёмы уже не будут сбрасываться отходы, а используемая вода в промышленности может неоднократно обращаться в процессе производства [9, с. 189]. Поэтому поток 2' означает как вред при-

носимый природе, т. е привнесенные в природу не характерные для нее веществ, так и пользу, выражающуюся в способности техносферы восстанавливать природу и стабилизировать процессы, происходящие в ней.

На рис. 1. потоком 3 обозначен вклад общества в создание и развитие техносферы выражающийся в виде умственного, физического и творческого труда. Потоком 3' показано влияние техносферы на общество, которое имеет двойственный характер, т. е может быть как позитивным, так и негативным. С одной стороны (позитивный характер), без техники невозможно представить развитие человечества, ибо человек создав техносферу, извлекает из нее поток энергии, вещества и информации для своего собственного блага. Негативный характер проявляется в том, что техносфера, создает опасные и вредные факторы, которые могут приводить к ухудшению здоровья людей и даже к смерти. При попадании в зону действуя технических систем человек подвергается значительным техногенным опасностям: транспортные магистрали; зоны излучения радио- и телепередающих систем, промышленные зоны и т. п. Вероятно проявление опасности и при использовании человеком технических устройств на производстве и в быту: электрические сети и приборы, станки, ручной инструмент, газовые баллоны и сети, оружие и т. п. Возникновение таких опасностей связано как с наличием неисправностей в технических устройствах, так и с неправильными действиями человека при их использовании.

Развитие техники в современном мире все более остро проявляет двойственный характер ее достижений. С одной стороны, без техники невозможно представить развитие человечества, а с другой – техника – мощная сила, способная вызвать самые негативные, даже трагические, последствия. Кроме того, непродуманное развитие техносферы приводит к сложным социальным проблемам. Заменяя рабочую силу человека на производстве, приводя тем самым к повышению производительности, техника обостряет проблемы занятости и безработицы; жилищный комфорт приводит в наши дни к нежелательной разобщенности людей; достигнутая с помощью личного транспорта мобильность покупается ценой шумовой нагрузки, неуютных, обезличенных городов, загубленной природы и т.д.

Итак, подведя итог всего вышесказанного можно сделать вывод, что необходима гармонизация

Анализ последних исследований и публикаций показал, что становлению на путь устойчивого развития может поспособствовать принцип гармонизации. Все совершаемое человеком должно вести к гармонизации ее взаимоотношений с природой и тем самым к его внутренней гармонизации. Разрешение экологических противоречий возможно лишь на путях гармонизации взаимоотношений человека и природы. Гармонизация взаимоотношений человека и природы должна быть проведена на нескольких уровнях: преобразовательном, познавательном и личностно-ценностном. Только гармоничное, соразмерное по интенсивности и скорости приложения воздействие человечества на биосферу. Основополагающее экологическое значение имеет внутренняя гармонизация общества, а также науки, техники и производства. Сочувственная, «сопонимающая», сопереживающая взаимность человека и природы и есть их гармония. Только путь развития культуры представляется надежным способом разрешения противоречий между обществом и природой [10, с. 118-119].

Другие авторы акцентируют внимание на образе жизни и образовании, которые должны быть такими, что бы вновь входящие в жизнь поколения обладали необходимыми для устойчивого развития и дальнейшей сознательной эволюции строем души (психикой), праведной нравственностью, этикой, творческим мышлением, миропониманием, профессионализмом. Без качественных изменений содержания всей системы образования невозможно перейти к устойчивому инновационному развитию в системе природа – техносфера, общество – человек. Становится понятно, что освоение только инженерных и экологических знаний не достаточно для управления устойчивым развитием техносферы в системе природа – общество – человек, а также подготовки кадров способных устойчиво управлять этим процессом. Кроме фундаментальных знаний и понимания естественных и инженерных наук, требуются знания и понимание социологии, психологии, этики, религиоведения, экономики и других гуманитарных наук, адекватных объективной реальности [11, с. 56-59]

Критериями устойчивого развития отмечают решение энергетической проблемы и экологизацию хозяйственной деятельности. Важнейшим направлением решения энергетической проблемы является изменение структуры мирового энергобаланса, в котором заметное место отводится альтернативным источникам энергии. К современным международным инструментам экологизации хозяйственной деятельности относятся: экологическая сертификация; развитие рынка экологических товаров и услуг; экологическое страхование; финансово-кредитная и ценовая политика в области регулирования природопользования [12, с. 36].

Выводы и предложения. Проанализировав нынешнюю ситуацию необходимо сделать вывод о том, что устойчивое развитие предполагает баланс в системе «природа – человек – техносфера», который выражается в том, что количество ресурсов должно соответствовать потребностям человека, а образование отходов не должно превышать скорость самовосстановления окружающей среды. В первую очередь необходима стабилизация потребностей человека. С нынешним поколением, к сожалению, ни чего не поделаешь – мы такие есть, на нас могут повлиять только экономические санкции, путем введения штрафов, налогов; жесткие уголовные наказания. Можно предложить введение налогов на роскошь, которые в свою очередь необходимо направлять на повышение качества окружающей среды и природоохранные мероприятия. Но будущее поколение мы должны воспитать иным, привив им отвращение к чрезмерному потреблению, пропаганду и поощрение сбережения ресурсов, экологическое мышление, любовь к природе. Все это возможно путем кардинальной перестройки системы образования и воспитания, не маловажную роль здесь могут сыграть средства массовой информации.

Список литературы:

1. Вестник «Зеленое спасение», Выпуск 3. Устойчивое развитие: К истории концепции. – Алматы: 1995. – 104 с.
2. Наше будущее. Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР) – М., 1989. – 411 с.
3. Цукерман В.А. Парадигма рационального недропользования на российском севере, его эколого-технологические проблемы и формы государственного регулирования // Екологія і природокористування. – 2009. – Вип. 12. – С. 37-41.
4. Щербакова Е.М. Мировой демографический барометр. Перспективы мирового населения: оценки ООН пересмотра 2012 года // Демоскоп Weekly. – 2013. – № 561–562.
5. Сапожникова Г.П. Конец «мусорной» цивилизации: пути решения проблемы отходов / Представительство общества «Оксфам» в России, 2010. – 108 с.
6. Бородин Ю.В., Гусельников М.Э. Промышленная экология: Учебное пособие. – Томск: Изд. ТПУ, 2005. – 120 с.

7. Американская социологическая мысль: с будущим в конфликте / Под общей редакцией Г.Х. Шахназарова. – М., 1984. – 254 с.
8. Філософія. Навчально-методичний посібник для студентів технічних вузів (російською мовою). Під ред. Л.О. Алексєєвої, Р.О. Додонова, Д.Є. Музи, Т.Б. Нечипоренко, В.Г. Попова. – Донецьк: Дон НТУ, 2004. – 206 с.
9. Фигуровская В.М. Техническое знание (особенности возникновения и функционирования) / В.М. Фигуровская – Новосибирск: Наука, 1979. – 192 с.
10. Потапов А.Д., Рябова С.С. «Коэволюция и гармонизация – методологические основы ноосферологии» / А.Д. Потапов, С.С. Рябова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. – Серія «Філософія. Культурологія. Політологія. Соціологія». – 2013. – Т. 26(65), № 5. – С. 115-126.
11. Васильев Ю.С., Ермилов В.В. Устойчивое развитие техносферы в системе природа-человек: введение в проблему/»Международный электронный журнал. Устойчивое развитие: наука и практика». – 2011. – Вып. 2(7) – С. 44-61.
12. Кобелева И.В. Основные направления реализации концепции устойчивого развития / Вектор науки ТГУ. Серия «Экономика и управление» – 2011. – № 4(7) – С. 34-38.

Мамедова О.О., Гринь С.О., Шестопалов О.В.
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ПРОБЛЕМА РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В СИСТЕМІ «ПРИРОДА – СУСПІЛЬСТВО – ТЕХНОСФЕРА»

Анотація
При проведенні аналізу літератури, були обгрунтовані наявність та актуальність проблем що перешкоджають становленню сталого розвитку. Дано визначення поняттю стійкого розвитку. З позиції системного підходу були виявлені суперечності в системі «суспільство – природа – техносфера». Позначені можливі способи розвитку підсистем. Головним завданням на шляху до сталого розвитку пропонується гармонізація взаємин людини і природи на перетворювальної, пізнавальному та особистісно-ціннісному рівнях.
Ключові слова: система «суспільство – природа – техносфера», сталий розвиток, виснаження природних ресурсів, людські потреби, забруднення навколишнього середовища.

Mamedova O.O., Grin S.A., Shestopalov A.V.
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

PROBLEM IMPLEMENTATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE SYSTEM «NATURE – SOCIETY – TECHNOSPHERE»

Summary
Were grounded presence and urgency of the problems that prevent the emergence of sustainable development in analyzing the literature. Definition is given the concept of sustainable development. Were revealed contradictions in the system «society – nature – the technosphere» from the perspective of systemic approach. Were identified possible ways of development of subsystems. The main task on the road to sustainable development is proposed to harmonize the relationship between man and nature on a converter, cognitive and personality-value level.
Keywords: «society – nature – technosphere», sustainable development, natural resource depletion, human needs, environmental pollution.

УДК 364.786

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ЛЮДЕЙ ЛІТНЬОГО ВІКУ ПІСЛЯ ВИХОДУ НА ПЕНСІЮ

Скорик Т.В.
Чернігівський національний технологічний університет

У статті розглянуто проблеми літніх людей після виходу на пенсію та шляхи пристосування до нових умов життєдіяльності. Проаналізовано чинники, які мають ключове значення в процесі адаптації людини до нового соціального середовища. Визначено можливі шляхи соціальної адаптації літніх людей до нових умов життєдіяльності, як то неформальна освіта, дозвіллєва діяльність, соціальний туризм, волонтерська діяльність.
Ключові слова: соціальна адаптація, неформальна освіта, літня людина, дозвіллєва діяльність, соціальний туризм, волонтерство.

Постановка проблеми. На сьогодні досить актуальними є проблеми літніх людей, так як у всьому світі спостерігається тенденція до збільшення частки літніх людей серед населення. Безперечно, збільшення тривалості життя має позитивне соціальне значення, але в той же час впливає на соціально-економічні процеси в суспільстві і потребує змін не тільки соціальної політики держави, а й соціально-культурних та економічних перетворень. Незважаючи на низку законодавчих актів міжнародного рівня, в Україні більшість ініціатив щодо літніх людей носять недержавний характер. Хоча геронт-

© Скорик Т.В., 2014

тологи, геронтосоціологи, соціальні працівники та інші фахівці, що вирішують проблеми літніх людей, наголошують на необхідності розроблення Концепції державної системи геріатричної допомоги населенню, яка б дозволила забезпечити тісну співпрацю державних та соціальних структур, благодійних організацій, що сприятиме підвищенню медико-соціальної допомоги похилим людям, забезпечить якісну геріатричну підготовку кадрів, методичну підтримку та розвиток програм, спрямованих на соціальну та фізичну активність людей похилого віку [4].

Постала нагальна необхідність зміненого сприйняття старості та розвитку світоглядних установок на «інтегровану старість», формування «суспільства для всіх категорій населення» (О.П. Крентовська), що відповідає принципам толерантності, гуманізму, рівності та взаємоповаги.

Різні дослідження свідчать, що працюючі люди літнього віку почуваються набагато краще, ніж непрацюючі. Вони менше хворіють, більш оптимістично налаштовані на майбутнє, легше сприймають втрати і проблеми зі здоров'ям. Тому, в цілому, вони більш життєрадісні і активні. Люди ж, які раптово втрачають роботу і непідготовлені до виходу на пенсію, часто страждають комплексними порушеннями не тільки психіки, але й відчувають різке погіршення здоров'я. Втрачаючи свій професійний статус, літні люди поступово починають відчувати себе непотрібними. Знижується рівень самооцінки, відбувається поступове відчуження, аж до часткової соціальної деривації. Тому, необхідно розробити захисні механізми, які забезпечать більш швидку і не таку болісну адаптацію літньої людини до нових умов життєдіяльності.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивчення проблеми дослідження дозволяє зробити висновок, що проблема соціальної адаптації літніх людей стала досить важливим міждисциплінарним напрямком та залучає увагу представників різних фахів.

Значну увагу проблемам старіння приділяли увагу такі вчені як Б.Г. Ананьєв, Л.І. Анциферова, Е. Берн, Б.Н. Гартен, Ф. Гізе, І.С. Кон, А. Лідерс, Е.С. Маркарян, О.П. Крентовська, Л.А. Растригін, К. Роджерс, С.Б. Спасибєнко, Е. Еріксон та ін. Різноманітні погляди на процеси старіння, соціальні проблеми людей похилого віку та напрямки соціальної роботи з ними розглядають В. Альперович, В. В. Болтенко, І. Н. Бондаренко, Н. В. Герасимова, А. Й. Капська, Т. В. Карсаєвська, А. В. Мудрик, М. Д. Олександрова, О. А. Пачина, М. І. Рожков, К. А. Фєофанов, В. В. Фролькис, Є. І. Холостова, Е. В. Чеканова, Р. С. Яцемірська та ін. Способи реалізації культурних та творчих потенціалів, можливості самореалізації у літньому віці розглядали Р. А. Андріанова, В. І. Андрєєв, Л. І. Анциферова, М. В. Бородіна, В. З. Дулікова, М. Ноулз, О. В. Тополь, В. Франкл, Ж. В. Хозіна, І. С. Якиманська та ін.

Незважаючи на значний науковий доробок, не вирішеними залишаються питання визначення механізмів підтримки літніх людей у післятрудовий період, соціальна адаптація в нових умовах життєдіяльності та соціальна інтеграція літніх людей в умовах глобалізації та інформатизації суспільства.

Мета статті – визначити шляхи соціальної адаптації літньої людини до нових умов життєдіяльності після виходу на пенсію.

Виклад основного матеріалу. Мадридський Міжнародний план дій з проблем старіння одним із основних напрямів визначає створення сприятливих умов життєдіяльності людям літнього віку. На сьогодні найбільш сприятливі умови для людей літнього віку створені у Норвегії, на другому та третьому місцях, відповідно, Швеція та Швейцарія, а Україна в цьому списку посідає 82 місце (за даними ООН за 2014 р.). Звичайно ж, держава має опікуватись людьми літнього віку і створювати належні умови їх забезпечення, але не всі проблеми можуть бути вирішені на рівні держави. Багато соціальних проблем можуть бути вирішені на рівні громади, що залежить від її самоорганізації та громадської позиції щодо літніх. Не менш важливе значення відіграє сім'я, рольові позиції в сім'ї, зовнішні стосунки. Проте, процес адаптації людини чи не найбільшою мірою залежить від внутрішньої установки самої літньої людини, її налаштованості на майбутнє, особистісного рівня взаємодії з іншими людьми, її мотиваційної сфери, потреб, самооцінки та інших особистісних факторів. Тому так важливо сформувати внутрішню готовність літньої людини до виходу на пенсію.

Вихід на пенсію для багатьох людей стає періодом втрат, порушенням збалансованого режиму життєдіяльності, його ритму, а відтак змінюється оцінка явищ і подій, спрямованість інтересів. Часто літні людини великого значення надають минулому і не вбачають у майбутньому ніяких перспектив. Майбутнє сприймається як підготовка до смерті, тому характеризується пасивністю і часто супроводжується депресією. Відмічені особливості характеризують більшість людей, навіть тих, хто був досить активним і оптимістично налаштованим на вихід на пенсію.

Тарновський Ю.Б. зазначає, що старість – вкрай критичний період часу, який потребує значних сил особистості, аби пристосуватись до нових умов життя, звикнути до старості. Проте автор зазначає, що літній вік характеризується не лише негативними, а й позитивними характеристиками. Це, перш за все, розважливість, мудрість, а знижені адаптаційні можливості компенсуються професійними знаннями і майстерністю, високим рівнем суджень і широким кругозором [7].

Старіння тривалий процес, який залежить як від біологічних, так і соціально-психологічних чинників. Серед біологічних – стан фізичного здоров'я, конституціональний тип особистості, деякі дослідники вважають також генетичну приналежність, тип темпераменту. Серед соціально-психологічних – спосіб життя, сімейний стан, побут, рівень соціального забезпечення, наявність інтересів та спосіб їх задоволення, риси характеру, рівень емпатійності, здатність до саморегуляції внутрішнього самопочуття та інші.

Проте, старіння може супроводжуватись так званим синдромом «неприйняття старіння», в основі якого лежить конфлікт між внутрішніми потребами особистості і неможливістю їх задоволення через фізичні і психічні обмеження [6]. Ми можемо спостерігати це через дивакуватість в одязі, стилі поведінки, вживанні молодіжного сленгу та інше. Це може призвести до соціальної депривації, ізольованості від своїх однолітків, друзів та знайомих. Тому, досить важливо на рівні громади та особистісної взаємодії сприяти інклюзії людей літнього віку в активну громадську діяльність, залучати до суспільних ініціатив через різні форми взаємодії з іншими літніми та міжгенераційну взаємодію.

Цікавою, на наш погляд є теорія субкультури, запропонована А. Роуз. За цією теорією люди легше сприйматимуть перехід до старості, якщо вони долучаються до «субкультури літніх». Культура виступає як стрижень, який «поєднує літніх людей, створює особливу близькість між ними і водночас відокремлює їх від інших вікових когорт» [8]. Тому, досить ефективним шляхом адаптації є об'єднання літніх у хобі-групи, гуртки за інтересами, в яких вони можуть проявити себе як «знавці справи», поділитись своїм досвідом, зав'язати нові знайомства. Дозвіллєві установи мають створити цілісну систему заходів активізації соціокультурної ініціативи людей літнього віку, спрямованих на задоволення потреб у спілкуванні, встановлення соціальних контактів, підтримку творчої діяльності. Серед пропонованих форм дозвіллєвої діяльності людей «третього віку» популярними є аматорські музичні та театральні колективи, шахо-шашкові секції, клуби риболовлі, клуби декоративно-прикладного мистецтва тощо.

Перспективною адаптаційною формою дозвілля для літніх є соціальний туризм, який не потребує значних капіталовкладень і може бути доступним для різних категорій людей літнього віку. Мова йде про такі його види як зелений або сільський туризм, екологічний туризм. Маршрути цих туристичних заходів можуть розроблятися відповідно до потреб та запитів людей літнього віку, відповідати їхнім фізичним та матеріальним можливостям.

Дуже важливою є профілактична та рекреаційна роль туризму в період адаптації до нових соціальних умов. Туризм активно впливає на оздоровлення, тому що є чинником, що протидіє гіпокінезії (малорухливому способу життя). Рухова активність підвищує життєві можливості літніх,підтримує віру в себе, наповнює оптимізмом.

Завдяки зміні оточуючого середовища та характеру діяльності, туризм сприяє відновленню фізичних і психічних сил людини. Окрім того, туризм створює можливості для пізнання народних традицій, звичок та ритуалів. Це можливість зав'язати нові знайомства, внести контраст у монотонне життя, а активна форма відпочинку сприяє фізичному оздоровленню.

Фахівці дозвіллєзнавства зазначають, що задля ефективного використання туризму в соціальній адаптації літніх людей необхідна відповідна підготовка фахівців, які забезпечать реалізацію соціально-культурних технологій з людьми літнього віку; врахування потенціалу історико-культурної самобутності, територіального положення регіону; врахування фінансових можливостей літніх людей; забезпечення безпеки для туристів і оточення; відповідність стану здоров'я літніх туристів [1, с. 46].

Отже, позитивний вплив туризму на літніх людей як у фізичному плані, так і психологічному незаперечний. Він сприяє переключенню мислення на оздоровлення, позитивному світосприйняттю, підвищує загальний життєвий тонус людей літнього віку, а отже сприяє соціальній адаптації в нових умовах життєдіяльності.

Інша теорія, теорія інтегрованої старості або теорія діяльності (активності) виходить із необхідності збереження активної ролі літніх людей, активізації життєвих ресурсів у пізньому віці, інклюзії у суспільство людей поважного віку. Ця теорія актуалізує питання безперервної освіти, або освіти впродовж життя. Згідно з цією теорією збереження соціальних зв'язків, соціальних ролей і підтримання активності веде до «благополучної старості» [2].

Мова йде про залучення літніх людей до різних видів неформальної освіти, яка спрямована на задоволення особистісних інтересів, розширення культурного кругозору, набуття знань та умінь, необхідних у побуті та дозвіллі, в сфері міжособистісного спілкування. Доведено, що активна мислительна діяльність знижує швидкість перебігу процесів старіння. Тому, тренування пам'яті, уважності, спостережливості, уяви та фантазії позитивно впливає на фізіологічні та психічні процеси організму.

Для літніх людей, неформальна освіта це – соціальне партнерство, можливість задовольнити освітні потреби та потреби у саморозвитку, покращити свій соціальних статус, задовольнити потреби у спілкуванні, адаптуватись у навколишньому світі, можливість міжгенераційної взаємодії (відкритий освітній простір, в якому беруть участь різні покоління).

Галузь знань, що розглядає питання освіти і навчання осіб похилого віку називають геронтогогікою. Т. Кононигіна визначає геронтоосвіту як процес взаємодії й обміну між індивідом і суспільством, між ресурсами, якими володіє людина похилого віку, та навколишнім соціальним середовищем. Освіта людей похилого віку – це формально й неформально організована взаємодія учасників освітнього процесу для досягнення специфічних цілей і завдань навчання, центральна роль у якому належить людині похилого віку як учневі [3]. Мета такої освіти – активне соціальне й творче довголіття, участь літньої людини в економічному, соціальному, культурному й особистому житті.

Отже, неформальна освіта людей літнього віку – один із ефективних шляхів соціальної адаптації після виходу на пенсію, так як сприяє створенню умов для опору інволюційним процесам старіння, збереженню активної життєвої позиції, особистісному розвитку; створює умови для спілкування; допомагає адаптуватися в новій ситуації, здобувати реальні можливості та вміння впливати на ці зміни, бути мобільними й гнучким. Досить ефективною формою неформальної освіти людей літнього віку є університети третього віку, які досить активно набувають популярності в Україні.

Вперше структури, подібні «Університету третього віку», були започатковані Інститутом геронтології. В 1985 році на базі інституту була розроблена методологія університетів третього віку, створено кілька програм, завдяки яким можна сприяти підвищенню соціальної активності людей, їхньому здоровому способу життя. Зміст методики полягає у тому, щоб формувати в людини передпенсійного віку позитивне ставлення до життя після виходу на пенсію, готовність до зміни способу життя. В останні роки розвиток мережі університетів третього віку, отримав подальший поштовх, завдяки підтримці цього напряму проектами Фонду народонаселення ООН.

Основні концептуальні засади функціонування «Університетів третього віку» в Україні на сьогодні визначені на рівні національного законодавства в Наказі Міністерства соціальної політики України від 25 серпня 2011 року № 326 Про впровадження соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» [5]. Метою надання послуги є реалізація принципу навчання людей старшого віку впродовж всього життя та підтримка фізичних, психологічних та соціальних здібностей. Основними завданнями надання послуги є організація та проведення безкоштовного навчання та освітніх заходів для людей похилого віку згідно із затвердженими програмами та планами організації послуги.

Надання послуги має забезпечити: створення умов та сприяння всебічному розвитку людей похилого віку; реінтеграцію людей похилого віку в активне життя суспільства; надання допомоги людям похилого віку в адаптації до сучасних умов життя шляхом оволодіння новими знаннями (щодо процесу старіння та його особливостей; сучасних методів збереження здоров'я; набуття навичок самодопомоги; формування принципів здорового способу життя; основ законодавства стосовно людей похилого віку та його застосування на практиці; формування та розвитку навичок використання новітніх технологій, насамперед інформаційних та комунікаційних; потенціалу та можливостей волонтерської роботи); підвищення якості життя людей похилого віку, завдяки забезпеченню доступу до сучасних технологій та адаптації до технологічних перетворень; формування практичних умінь і навичок; можливість для розширення кола спілкування та обміну досвідом [5]. В Україні університети третього віку користуються широкою популярністю і розповсюджені майже у всіх регіонах. Послуга реалізується як через державні установи (територіальні центри соціального обслуговування, університети), так і через різні громадські організації.

Отже, участь літніх людей у різних формах неформальної освіти сприяє більш швидкій адаптації до змінених умов життєдіяльності, до умов інформатизованого суспільства, виробляє впевненість у собі, задовольняє потребу у саморозвитку.

Ще один шлях активної інтеграції літніх людей у суспільні процеси є залучення до волонтерської діяльності. Люди, що вийшли на пенсію, можуть використовувати вільний час беручи участь у суспільній роботі, здійснюючи різні соціокуль-

турні програми і проекти, приймати участь у соціально-значимих акціях (перепис населення, вибори, фестивалі, акції), в тому числі і займатись волонтерською діяльністю. Волонтерство насьогодні набуває широко розмаху і залучає різні верстви населення, які можуть надати добровільну безкоштовну поміч. Досвід, знання, інтелектуальний та духовний ресурс літніх людей може стати незамінним у різних напрямках волонтерської роботи – від консультативної до виробничої. Тому, активна участь у різноманітних недержавних громадських об'єднаннях – альтернатива трудовій діяльності літніх людей. Крім того, створення самоорганізованих груп взаємодопомоги літніх людей один одному є важливим ресурсом соціальної допомоги одиноким і непрацездатним. Наразі таким громадським об'єднанням літніх в Україні є організація «Турбота про літніх в Україні» діяльність яких спрямована на підтримку літніх людей та вирішення їх соціальних проблем.

Висновки. Вирішення проблем літніх людей у сфері захисту їх прав, підтримки, залучення до активної громадської діяльності, використання їх досвіду та професійних знань матиме значний зиск як для громади, так і для держави в цілому. Так, люди літнього віку – це найбільш активна частина населення у будь-яких реформах і політичних зрушеннях на відміну від середнього віку, більш дисципліновані споживачі послуг, активні формувачі громадської думки, основа стабільності держави. Тому важливо забезпечити способи ефективної та швидкої адаптації людей літнього віку до нових умов життєдіяльності після виходу на пенсію. Такими шляхами можуть бути: різні форми неформальної освіти, дозвіллєві об'єднання, соціальний туризм, волонтерська діяльність тощо.

Подальшого розвитку потребують питання переорієнтації соціальної політики на програми інтеграції літніх людей, соціальні програми підтримки сімей, що доглядають немобільних літніх людей; вирішення проблеми підготовки геронтологів, геронтопсихологів, герагогів та інших фахівців з надання кваліфікованої допомоги літнім людям.

Список літератури:

1. Бочелюк В.Й. Дозвіллєзнавство: Навчальний посібник / В.Й. Бочелюк, В.В. Бочелюк – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 208 с.
2. Греллер М. Старение и работа: человеческий и экономический потенциал [Електронн. ресурс]. – Режим доступу: http://transyoga.ru/assets/filets/books/.../starrab.pdf
3. Кононыгина Т.М. Герагогика: пособие для тех кто занимается образованием пожилых людей / Т.М. Кононыгина. – Орел: Агенство печати «Красная строка», 2006. – 148 с.
4. Матеріали Міжнародного навчально-практичного семінару «Національна політика в галузі старіння населення». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/pre_20130920_a.html
5. Наказ Міністерства соціальної політики України від 25 серпня 2011 року № 326 Про впровадження соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://document.ua
6. Поліщук Ю.І. Старіння особистості // Соціальний захист і клінічна психіатрія. – 1994. – Том 4. – Вип. 3. – С. 108-115.
7. Тарнавский Ю.Б. Чтобы осень была золотой / Ю.Б. Тарнавский – М., 1988. – 110 с.
8. Тополь О.В. Теоретичний аналіз дослідження старості: соціологічний підхід [Електронный ресурс] – Режим доступу: http:/www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_34_15.pdf

Скорик Т.В.
Черниговский национальный технологический университет

СОЦИАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ ЛЮДЕЙ ПОЖИЛОГО ВОЗРАСТА ПОСЛЕ ВЫХОДА НА ПЕНСИЮ

Аннотация
В статье рассмотрены проблемы пожилых людей после выхода на пенсию та способы приспособления к новым условиям жизни. Проанализированы элементы, которые имеют ведущее значение в процессе адаптации человека к новым условиям жизнедеятельности. Определены возможные пути адаптации пожилылых людей к новым условиям жизнедеятельности, как неформальное образование, досуговая деятельность, социальный туризм, волонтерская деятельность.
Ключевые слова: социальная адаптация, человек пожилого возраста, досуговая деятельность, социальный туризм, волонтерство.

Skoryk T.V.
Chernihiv National University of Technology

SOCIAL ADAPTATION OF AGED PEOPLE AFTER RETIREMENT

Summary
The article deals with the problem of the aged people after retirement and ways to adapt to new conditions of life. The factors are analyzed that are crucial in the process of human adaptation to the new social environment. The possible ways of social adaptation of aged people to the new conditions of life are determined, such as informal education, leisure activities, social sciences, volunteering.
Keywords: social adaptation, informal education, aged person, leisure activities, social tourism, volunteer.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 328.16:316.77-044.372

КОМУНІКАЦІЙНА ПОЛІТИКА В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ: АНТИКРИЗОВІ ЗАХОДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

Кудіна О.А.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті визначено роль комунікаційної політики в умовах політичної кризи. Зокрема, досліджено методи вирішення кризи. Крім того, визначено основні характеристики комунікації в умовах кризи та проаналізовано особливості функціонування різних каналів комунікації. У результаті дослідження запропоновано низку антикризових комунікаційних заходів. Їх реалізація має запобігти поглибленню кризи та зменшити ризики, пов'язані з нею.
Ключові слова: криза, антикризові комунікації, комунікаційна політика, інформаційний простір, комунікатор.

Постановка проблеми. Будь-яка політична система прагне до стану стабільності, однак специфіка публічної сфери полягає у тому, що в ній перманентно відбувається зіткнення інтересів та цінностей окремих суб'єктів політичного життя. Як наслідок, виникають конфлікти, які порушують існуючий стан у політичній системі, а їх поглиблення часом переростає у більш складне явище – політичні кризи. Вони характеризуються соціальним напруженням, політичною нестабільністю, загостренням існуючих конфліктів і, безсумнівно, є небезпечним явищем для функціонування суспільних інститутів. Кризи створюють дисбаланс в інтересах політичних еліт, високий рівень конфліктності у сфері суспільно-політичних відносин, а також знижують рівень керованості всіма сферами життя суспільства. У контексті даної проблематики актуалізується роль антикризових комунікацій як головного інструменту врегулювання політичних криз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика антикризових комунікацій розроблялася українськими вченими Г. Почепцовим, В. Королько, О. Гусак, а також рядом зарубіжних дослідників, серед яких А. Ольшевский, М. Мєткін, М. Реджестер, Дж. Ларкін, Т. Кумбс та ін. Проте тема антикризових комунікацій потребує більш детального вивчення з урахуванням особливостей новітніх засобів комунікації та особливостей перебігу сучасних політичних криз.

Мета статті полягає у визначенні особливостей комунікаційної політики в умовах політичної кризи.

Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

– вивчити особливості співпраці із ЗМІ та роботи з іншими каналами комунікації в умовах кризи;
– дослідити характер комунікації в умовах кризи;
– сформувати план антикризових комунікаційних заходів для ефективного вирішення кризової ситуації.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні ми живемо в суспільстві, де стратегічним ресурсом є інформація. Вона є ключовою складовою у процесі вирішення будь-яких суспільно-політичних питань. Більше того, на думку українського вченого Л. Климанської: «...стан політичної реальності, а також динаміку її розвитку переважно визначають не самі політичні процеси та явища, а інформація про них, точніше її інтерпретація учасниками комунікації» [2]. Тож очевидно, що для управління ситуацією кризи, насамперед, потрібно використовувати інформаційний ресурс, і тим самим тримати під контролем процес формування комунікативного політичного простору. В контексті вирішення кризової ситуації актуалізується роль ЗМІ, тому налагодити з ними активну співпрацю – одне з першочергових завдань комунікатора (в даному випадку уряду, парламенту чи інших владних інститутів).

Разом з тим співпраця із журналістами є процесом, який потребує особливої уваги. По-перше, журналісти роблять репортажі з позиції жертви, тим самим виконуючи функцію «соціальної варти». По-друге, журналісти працюють під тиском двох важливих факторів – часу та громадськості, а тому змушені часто спрощувати матеріал. Зрештою, журналісти завжди шукають сенсацію. Актуальне й сьогодні висловлювання одного з американських видавців преси: якщо собака кусає людину – це не новина, новина – якщо людина кусає собаку. Дійсно, пресі часто цікава не стільки офіційна інформація, скільки конфлікт у колах політиків. ЗМІ можуть спекулювати на темі, чим завдадуть значних збитків репутації комунікатора. Комунікація із ЗМІ повинна будуватися на декількох важливих засадах:

– погані новини повідомляй першим, не дозволяй щоб інші джерела випередили тебе у поданні тривожних фактів;
– будь абсолютно впевнений у фактах і твердженнях, які оприлюднюєш, не подавай неперевіреної інформації;
– якщо не можеш надати інформацію на даний момент, поясни причини та встанови термін і спосіб її надання;
– дотримайся обіцянок;
– нічого не говори «приватно» [4, с. 135]

Для найбільш ефективної співпраці із ЗМІ, на думку багатьох науковців, необхідно поставити комунікатора у центр кризової ситуації як єдине надійне джерело про подію та заходи, що вживаються. До того ж, співпрацюючи із ЗМІ, необхідно розуміти особливості їх роботи з висвітлення події. На першому етапі ЗМІ транслюють інтерв'ю з фахівцями, пересічними очевидцями події, коментаторами та можуть поширювати недостовірну інформацію. На другому етапі, коли основні дані про подію відомі, мас-медіа намагаються осмислити ситуацію і синтезувати інформацію: запрошуються експерти, аналізуються причини і наслідки кризової ситуації, робляться висновки та шукаються відповідальні. Третій етап характеризується тим, що ЗМІ акцентують увагу на відновленні нормального життя та підтримці морального стану населення у разі тривалості кризи [3, с. 43]. Врахування цих особливостей роботи медіа дозволить комунікатору більш ефективно підготувати антикризові заходи.

Однак традиційні медіа (телебачення, радіо, друкована преса) – на сьогодні не єдиний канал комунікації. Все вагомішу роль в поширенні інформації відіграє мережа Інтернет. Цей новий канал комунікації перетворюється на віртуальне середовище, в якому цілодобово шукають інформацію користувачі. Зокрема, в Україні згідно досліджень Consumer Connection System більше 1 млн користувачів не дивиться телебачення, при цьому в Інтернеті вони проводять близько 8 годин на день [10]. Як зазначає польський дослідник В. Мацєжинський, спосіб управління комунікацією в Інтернеті цілковито відрізняється від управління нею в традиційних ЗМІ. І цей фактор необхідно враховувати впроваджуючи

© Кудіна О.А., 2014

антикризові комунікаційні заходи. До появи мережі Інтернет медіа передбачали комунікацію «небагатьох з багатьма» (few-to-many). Глобальна мережа перетворила її в комунікацію «один з одним» (one-to-one) або «багатьох з багатьма» (many-to-many)» [4, с. 52].

Характеристики глобальної мережі визначають особливості роботи з цим каналом комунікації, а саме:

– нелінійність, що означає – збірка повідомлень, яким є мережевий сайт, переглядається користувачем з довільного місця, у непередбачуваному порядку. Тобто якщо користувач сайту, потрапивши на певний його фрагмент, не знайде можливості перейти до інших матеріалів, які його зацікавили – він залишить це місце через 30 секунд.

– двовимірність мережевих сайтів – великим мистецтвом є проектування такого двовимірного віртуального предмету, яким є мережевий сайт, щоб користувач швидко міг зорієнтуватися, які має можливості у використанні наявних засобів, а його інтерес до контенту сайту тривав як найдовше.

Підготовка якісного інформаційного матеріалу з метою вплинути на якнайбільшу кількість людей потребує врахування вищезазначених особливостей роботи веб-ресурсів. Окрім того, комунікаційну політику в умовах кризи можна підсилити такими методами впливу на свідомість реципієнта:

– відвернення уваги від неприємних фактів, подій, помилок та переведення негативної інформації у позитивну;

– емоціоналізація повідомлень;

– формат – створення вигідних для комунікатора контекстів;

– вербалізація – використання понять, найменувань для конструювання потрібного образу ситуації;

– деталізація – підкреслення тих чи інших деталей;

– замовчення/акцентування певної інформації;

– архаїзація – опір на більш примітивний варіант характеристик типу «свій/чужий»;

– заміна цілей, наприклад створення образу зовнішнього ворога для відвернення уваги від внутрішніх проблем;

– дистанціювання від негативних подій, фактів, символів;

– візуалізація – використання символіки, графічних зображень у повідомленнях;

– впровадження моделей сприйняття – використання точок зору або оцінок авторитетних осіб для формування певного ставлення до інформації. [3, с. 49-59]

Необхідно також враховувати, що кризова ситуація відзначається декількома умовами, у яких розгортається комунікація: 1) неконтрольованість (часто ми не можемо передбачити наслідки дій; 2) різке скорочення керованих параметрів; 3) зміщення в бік базисних потреб (за шкалою А. Маслоу); 4) зростання значення інформації та інтерпретації подій; 5) зміна каналів інформації та зростання ролі неофіційних каналів у порівнянні з офіційними [6, с. 161]. Тож в умовах кризи комунікаційна політика має являти собою чітку стратегію дій, спрямовану на усунення чи послаблення тих факторів, які створюють у суспільстві ситуацію емоційної напруги, неконтрольованості, дають підґрунтя для викривленого сприйняття офіційної інформації.

Висновки і пропозиції. Опираючись на вивчену інформацію, можна стверджувати, що ефективна комунікаційна політика в умовах кризи потребує реалізації наступних заходів:

1) підготовка публічної заяви комунікатора, яка містить її чітку позицію щодо ситуації. Таке інформаційне повідомлення як перша медична допомога, воно пояснює – комунікатор розуміє причини кризи і працює над її вирішенням.

2) спростування інформації, що створює кризову ситуацію чи сприяє її поглибленню. Саме з допомогою доказів, чітких та фактологічних, можна створити інформаційне поле, що посилить позиції комунікатора.

3) налагодження активної співпраці із ЗМІ. Засоби масової інформації – це найперший помічник у подоланні кризової ситуації. Неконтрольовані інформаційні потоки можуть нагнітати ситуацію, створювати нові проблемні ситуації для комунікатора. Тому необхідно створити максимальну «присутність» в головних радіо-, телеефірах країни та на шпальтах друкованих медіа, оперативно надавати інформацію ЗМІ, використовувати виключно достовірні факти при створенні інформаційних повідомлень, аби не викликати нового негативу через «придумані» факти.

4) своєчасне забезпечення ЗМІ та громадськості інформацією. Інформаційний вакуум має наслідком появу «чуток», що може створити непрогнозовані ситуації. Своєчасне надання інформації, її доступність аудиторії допомагає комунікатору зарекомендувати себе як надійний та компетентний суб'єкт комунікації. «Ваш позитивний образ буде стійкий тільки в тому випадку, якщо ви не дасте громадськості припустити, що ви некомпетентні у своїй галузі, здатні бути розгубленими або спасувати перед несподіванкою. Ваш імідж повинен бути цілком позбавлений такого поняття як «несподіванка»...» [7, с. 29]. Наочним прикладом-взірцем для наслідування тут можуть стати антикризові комунікації, які застосували в США після трагічних подій 11 вересня – терористичного акту, що забрав сотні життів. Тоді, у 2001 році, мер Нью-Йорка Рудольф Джуліані дав прес-конференцію одразу ж після трагедії, безпосередньо на вулиці міста, та продовжував інформувати журналістів по декілька разів на день, проводячи публічні зустрічі з пресою, і так протягом усього процесу врегулювання катастрофи. Таким чином, відкритість влади подолала один із головних проявів кризи – невизначеність. Адже, як показали потім дослідження, люди витрачали в день близько 8 годин на пошуки інформації щодо катастрофи. Головними ж причинами невизначеності є дефіцит інформації, її недоступність та сумнів у її якості і правдивості.

5) обрання кола спікерів, які надаватимуть інформацію ЗМІ щодо кризи. Наявність декількох джерел інформації щодо кризової ситуації може ускладнювати ситуацію. Як влучно зазначає російський вчений М. Мєткін: «Відкритих каналів взаємодії має бути стільки, скільки можна централізовано використати. Це обов'язково треба робити, адже в іншому випадку з'ясовується, що сторонні люди говорять замість компанії, іноді досить авторитетно, що не відповідає дійсності» [5, с. 62].

6) аналіз особливостей аудиторії з метою підібрати засоби комунікації, які найбільше на неї вплинуть. Тут доречно буде використати рекомендації Г. Почепцова щодо необхідності зближення комунікатора та аудиторії, адже саме ці рекомендації можуть посприяти ефективності антикризових комунікацій. Науковець пропонує техніку комунікації, яка передбачає:

– використовувати ті ЗМІ, які найбільше зближені з позицією аудиторії;

– використовувати комунікативне джерело, яке користується найбільшою довірою аудиторії у проблемному питанні;

– не акцентувати увагу на розбіжностях у поглядах комунікатора й аудиторії [9, с. 466].

7) інформаційна робота не лише із зовнішньою аудиторією, але також із внутрішньою (часом відсутність єдиної позиції з колективом може спричинити появу негативних для іміджу комунікатора інформаційних повідомлень або навіть нової кризової ситуації). Зокрема, І. Слісаренко говорить про

необхідність впровадження внутрішньої урядової комунікації: «Приклади багатьох країн дають можливість стверджувати, що налагодження інформаційного обміну в самому уряді дозволяє підвищити інформаційну ефективність та уникнути таких неприємних речей як суперечливість інформації і захаращення інформаційних каналів» [8, с. 33].

8) залучення зовнішніх експертів, думка яких може бути авторитетною для аудиторії;

9) корегування інформаційної політики відповідно до змін у кризовій ситуації;

10) створення нових потужних позитивних інформаційних повідомлень, що відволікають аудиторію від негативу та відновлюють репутацію комунікатора.

У цілому головне правило антикризових комунікацій – плануй і тільки потім дій. Адже кожен крок та кожне слово, озвучене комунікатором, мають вагоме значення для характеру перебігу кризи. Реакція на кризу має бути швидкою та послідовною – це допоможе взяти ситуацію під контроль та працювати уже з наслідками кризи, а також запобігти її поглибленню. Антикризові комунікації передбачають відкритий діалог із громадськістю, готовність відповідати на запити ЗМІ, системну роботу з відновлення іміджу комунікатора, створення інформаційного поля, яке зменшить розрив між очікуваннями у суспільстві і реальним станом речей.

Список літератури:

1. Гусак О. Кризовий інформаційний менеджмент організації: теоретичні аспекти [Електронний ресурс] / О. Гусак // Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: http://social-science.com.ua/article/676
2. Климанська Л. Комунікативний потенціал у політиці [Електронний ресурс] / Лариса Климанська // Львівська політехніка. – 2006. – Режим доступу до ресурсу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11648/1/21_18Ukr_nac_ideya.pdf
3. Лихман М. О. Кризові репутаційні стратегії державних інституцій у розв'язанні комунікаційних криз (на прикладі України та Російської Федерації) [Електронний ресурс] / М. О. Лихман. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: http://j-school.kiev.ua/images/uploads/textblog/6.Lykhman_M_dyplom2007.pdf
4. Мацєжинський В.Л. Public relations в перехідний період / Пер. з польської С. Винниченко. – Львів. – Літературна агенція «Піраміда», 2006. – 276 с.
5. Меткин М. В. Особенности управления кризисными ситуациями [Електронний ресурс] / М. В. Меткин. – 2004. – Режим доступу до ресурсу: http://window.edu.ru/resource/424/63424/files/metkin1.pdf.
6. Олещук П. Кризові комунікації у політичному дискурсі [Електронний ресурс] / Петро Олещук // Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: http://social-science.com.ua/article/304
7. Ольшевский А. С. Антикризисный PR и консалтинг / А. С. Ольшевский. – СПб.: Питер, 2003. – 432 с.
8. PR у державних організаціях: матеріали наук.-практ. семінару, проведеного Радою міністрів Автоном. республіки Крим і Міжрегіон. акад. упр. персоналом 13 груд. 2002 р. / В. В. Басалюков [та ін.]; заг. ред. В. М. Бебик, С. В. Куніцин. – К.: МАУП; Сімф.: [б.в.], 2003. – 55 с.
9. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – К: Ваклер, 2001. – 656 с.
10. Яровая М. Как украинцы моложе 35 пользуются интернетом и почему FMCG и телевидение уходят в сеть [Електронний ресурс] / Майя Яровая. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: http://ain.ua/2013/12/18/506045

Кудина О.А.
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

КОММУНИКАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА В УСЛОВИЯХ ПОЛИТИЧЕСКОГО КРИЗИСА: АНТИКРИЗИСНЫЕ МЕРЫ И ОСОБЕННОСТИ ИХ ПРИМЕНЕНИЯ

Аннотация
В статье определена роль коммуникационной политики в условиях политического кризиса. В частности, исследованы методы решения кризиса. Кроме того, определены основные характеристики коммуникации в условиях кризиса и проанализированы особенности функционирования различных каналов коммуникации. В результате исследования предложен ряд антикризисных коммуникационных мероприятий. Их реализация должна предотвратить углубление кризиса и уменьшить риски, связанные с ним.
Ключевые слова: кризис, антикризисные коммуникации, коммуникационная политика, информационное пространство, коммуникатор.

Kudina O.A.
National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov

COMMUNICATION POLICY IN A POLITICAL CRISIS: CRISIS MEASURES AND FEATURES OF THEIR APPLICATION

Summary
The article defines the role of communication policy in a political crisis. In particular, it defines the methods to solve the crisis. In addition, it explores the main characteristics of communication in crisis and analyzes the features of the various communication channels. As a result of studying a series of anti-crisis communication measures are proposed. Their implementation should prevent the deepening of the crisis and reduce the risks that are connected with it.
Keywords: crisis, crisis communication, communication policy, information space, communicator.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

УДК 37.037

ПРОЦЕС АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ПЕРШОГО КУРСУ ЛУЦЬКОГО НТУ ДО НАВАНТАЖЕНЬ З ДИСЦИПЛІНИ «ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ»

Іванова А.Є.
Луцький національний технічний університет
Ковальчук Н.М.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті представлено результати анкетування 92 студентів, які навчаються на машинобудівному факультеті, факультеті екології та приладо-енергетичних систем Луцького національного технічного університету. В ході дослідження виявлено, що 82,6% студентів змогли адаптуватися до занять з фізичного виховання з перших тижнів навчання у виші. Це стало можливим завдяки базовій шкільній фізичній культурі, де юнаки опанували основні навички з різних тем програми. Не зважаючи на це респонденти повідомили, що за перший рік навчання вони розширили свої рухові вміння на навички. 84,8% юнаків відповіли, що система фізичного виховання в Луцькому НТУ їх влаштовує, 7,6% студентів пропонують збільшити кількість пар з фізичного виховання, а 4,3% вважають за необхідне введення у навчальну програму додаткових видів спорту.
Ключові слова: адаптація, фізичне виховання, технічний виш, студенти, анкетування.

Постановка проблеми. По закінченню школи більшість випускників намагаються вступити до вищих навчальних закладів. Протягом навчання студентів у вишах знову спостерігається зниження рівня здоров'я, що обумовлюється низкою факторів: гіподинамія, яка виникає внаслідок великих навчальних навантажень, порушення харчування, режиму дня, нераціональний розклад занять. Низький рівень здоров'я відповідно впливає і на фізичну підготовленість [2, с. 145].

Тестування рівня фізичної підготовленості показують, що у низці випадків від 30% до 60% студентів першокурсників не в змозі виконати вимоги державних тестів. Особливо це стосується тестів на витривалість та сили. Крім того, студенти не володіють необхідними знаннями та навичками для самостійних занять фізичною культурою.

Саме тому проблемам викладання фізичного виховання у вищих навчальних закладах, його програмно-методичному забезпеченню приділяється значна увага науковців в останні роки [1, с. 36; 6, с. 252]. Адже воно, будучи базовою формою вищого навчального закладу, покликане сприяти, насамперед, усуненню відхилень у стані здоров'я та його зміцненню, всебічному фізичному розвитку, вихованню професійно значущих якостей та здібностей, усуненню можливих шкідливих впливів об'єктивних умов освітнього процесу студента.

У своєму попередньому дослідженні [3, с. 57] ми виявили, що фізична підготовленість студентів І курсу Луцького НТУ перебуває між рівнями «задовільно» та «незадовільно». Можна припустити, що це один із наслідків поганої адаптації першокурсників до навчання у виші. При вступі до ВНЗ студент-першокурсник переживає досить серйозний кризовий стан. Адаптація – це пристосування до нових форм, методів та технологій навчально-виховної і навчально-тренувальної діяльності, до нових форм контролю за якістю навчання студента [4, с. 54].

Є випадки, коли першокурсники не можуть адаптуватися до великих розумових навантажень у технічних вишах, що призводить до відрахування внаслідок неуспішності, але і фізичні навантаження, до яких не готові першокурсники бувають причиною негативних ситуацій та конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх дослідженнях С. І. Присяжнюк [5, с. 491] виявив, що біологічний вік студентів І–ІІ курсу набагато більший, ніж паспортний. Одним із пояснень цієї тенденції він вважає негативний стан навчального процесу з фізичного виховання у загальноосвітніх закладах, де уроки фізичної культури проводяться, здебільшого, на недостатньому професійному рівні. Вчителі фізичної культури нехтують наданням учням теоретичного та методичного матеріалу, не сприяють вихованню в учнів мотивації до занять фізичними вправами та фізкультурної освіти.

Тимошенко О. В., Дьоміна Ж. Г. [7, с. 618] розкриваючи передумови кризового стану системи шкільного фізичного виховання, наголошують, що слабка спортивно-матеріальна база у школах України, часто навіть радянського зразка, не дає можливості повною мірою реалізувати завдання фізичного виховання учнівської молоді. Тривожним є той факт, що великий відсоток дітей з відхиленням у стані здоров'я та високий рівень захворюваності зумовили зростання кількості учнів, що належать до спеціальної медичної групи. Автори наводять дані НАМН України; за якими захворюваність школярів за останні 10 років зросла майже на 27%. Лише 7% українських школярів мають задовільний функціональний стан організму.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У науковій та методичній літературі дуже мало результатів досліджень, які присвячені вивченню даного питання. І це свідчить про актуальність даної теми.

Мета роботи: виявити умови та терміни адаптації студентів І курсу Луцького НТУ до фізичних навантажень з дисципліни «Фізичне виховання».

Виклад основного матеріалу. Для досягнення мети дослідження проведено анкетування. Використовувалась анонімна анкета закрито-відкритого типу з 24 питань. Анкетування проводилось у вересні-жовтні 2013 року. В ньому взяло участь 92 респонденти – 61 студент машинобудівного факультету (МБФ) та 31 студент факультету екології та приладо-енергетичних систем (ФЕПЕС), які навчаються на другому курсі. Ми вважали за доцільність опитати юнаків саме другого курсу, адже за рік навчання вони зможуть об'єктивніше оцінити процес фізичного виховання, своє відношення до нього та відчуття періоду адаптації до фізичних навантажень.

Студенти Луцького НТУ мають хороші умови для занять фізичною культурою. Матеріально-спортивна база вишу складається із стадіону та

© Іванова А.Є., Ковальчук Н.М., 2014

спортивного комплексу обладнаного чотирма спеціалізованими залами (ігровий, єдиноборств, 2 тренажерних) та 25-метровим басейном.

За навчальними планами на фізичне виховання студентів І-го курсу відводиться 112 годин в рік. За розкладом один тиждень студенти мають 1 пару, другий – 2 пари, що в загальному складає 6 годин, тобто в середньому 3 години на тиждень. Програмний матеріал включає такі модулі як легка атлетика, баскетбол, плавання, атлетична гімнастика.

За станом здоров'я досліджувані студенти у школі відвідували основну групу – 96,7% та підготовчу – 3,3%. Уроки з фізичної культури у школах проводилась систематично, але юнаки періодично їх пропускали з різних причин: по хворобі – 84,8% опитаних, з вини вчителя або дирекції – 3,3%, без поважних причин – 11,9%.

Результати анкетування респондентів про стан матеріально-спортивної бази свідчать про те, що у 93,5% шкіл наявні спортивні зали, у 95,7% – шкільні стадіони, 38,0% шкіл мають нестандартне обладнання, 11,9% студентів повідомили, що у школі був басейн.

Школи, що містять зал, басейн та стадіон знаходяться у м. Луцьку. В окремих випадках, з відповідей студентів, сільські школи обладнані лише майданчиком з нестандартними обладнанням.

В програму з фізичної культури найчастіше входили спортивні ігри – 95,7% та легка атлетика – 93,5%. Уроки гімнастики проводились у 11,9% респондентів, а плавання – у 38% опитаних. Іншим видам спорту у школах увага не приділялась. Як наслідок цього, студенти першого курсу відповіли, що улюбленим видом занять у школі були спортивні ігри, а саме футбол, на другому місці – волейбол, далі – баскетбол.

Найчастіше у школах проводились змагання з футболу (31,5% відповідей), волейболу (29,3%), баскетболу (22,8%), з легкої атлетики (14,0%), туризму (11,9%). Про інші види змагань інформація відсутня, отже, вони не проводилися.

Честь класу, школи в змаганнях відстоювало 95,7% опитаних і лише 4,3% юнаків в школі не брали участь у змаганнях. 14,1% студентів при вступі до вишу мали спортивні юнацькі та ІІ дорослий розряди з плавання, волейболу, баскетболу, спортивного орієнтування, туризму.

Про викладання фізичної культури у школі студенти відгукувались таким чином: на «відмінно» шкільну фізкультуру оцінюють 53,3% респондентів, на «добре» – 39,0% студентів і «задовільно» – 3,3% студентів. На це оцінювання вплинули такі фактори як особиста мотивація до уроків (58,7% відповідей), рівень викладання (55,4% відповідей) та особистість вчителя (14,0% відповідей). Отже, ставлення до уроків з фізичної культури у школі в опитаних в основному позитивне.

Займаючись фізичною культурою протягом першого року навчання у Луцькому НТУ 75% юнаків змінили своє ставлення до дисципліни «Фізичне виховання» у кращу сторону, 25% юнаків не бачать різниці між шкільними та вузівськими заняттями. Аналізуючи свій психофізичний стан, студенти визначили свою готовність до фізичних навантажень на початку навчання у Луцькому НТУ. Фактично готові до нього були 38,3% студентів, 20,1% опитаних мали часткову готовність, не очікували на таке навантаження – 33,3% юнаків і 8,3% першокурсників були не готові до виконання навчальної програми з дисципліни «Фізичне виховання».

Не залежно від ступеню готовності до вказаної дисципліни, 97,8% юнаків на першому курсі опанували нові вправи, 2,2% опитаних вважають, що нічого нового за цей рік вони не вивчили.

Студенти вважають, що їхній руховий арсенал найбільше збагатився новими навичками з плавання (20,7%) та з волейболу (13,0%), 27% студентів опанували низку ефективних загально-розвивальних вправ та вправ загальної та спеціальної фізичної підготовки.

Смаки щодо уподобання теми програми з фізичного виховання у юнаків змінились, але на першому місці все ж залишився ігровий вид: волейболу надали перевагу 64,0% опитаних, на другому місці баскетбол та плавання (46,7%), на третьому – легка атлетика (36,9%). Найменший інтерес юнаки проявляють до атлетичної гімнастики (7,6%).

Протягом навчального року в Луцькому НТУ кафедрою фізичного виховання проводиться низка традиційних спортивно-масових заходів, серед яких – «Фестиваль фізичної культури. і спорту», «спортивне шоу», туристичний похід, різноманітні спортивні змагання, турніри, змагання за програмою Спартакіади спортклубу. Майже всі студенти (98,9%) відповіли, що вони їм подобаються. Але 11,9% опитаних бажали б розширити програму спортивно-масових заходів за рахунок введення в неї туризму та спортивного орієнтування. За недоцільність змін висловилось 58% юнаків.

Влаштовує студентів (84,8%) і сама система викладання фізичного виховання у Луцькому НТУ, хоча 17,2% респондентів пропонують збільшити кількість годин, а 4,3% – вважають за необхідне введення у програму туризму.

Таким чином раціонально організований процес фізичного виховання, який включає в себе різні форми роботи сприяв тому, що 19,4% першокурсників відразу адаптувалися до фізичних навантажень, 28% звикали протягом тижня, у 49,3% студентів цей процес тривав місяць. Лише 1,1% студентів адаптувалися більше місяця та 2,2% юнаків протягом семестру (рис. 1).

Висновки та пропозиції. Аналіх анкет свідчить про те, що в більшості студентів І курсу був необхідний адаптивний період для нових умов навчання з дисципліни «Фізичне виховання». Першокурсники не були готові як до об'єму, так і до інтенсивності фізичних навантажень. Найкраще адаптувались ті студенти, які мали спортивні розряди та хорошу

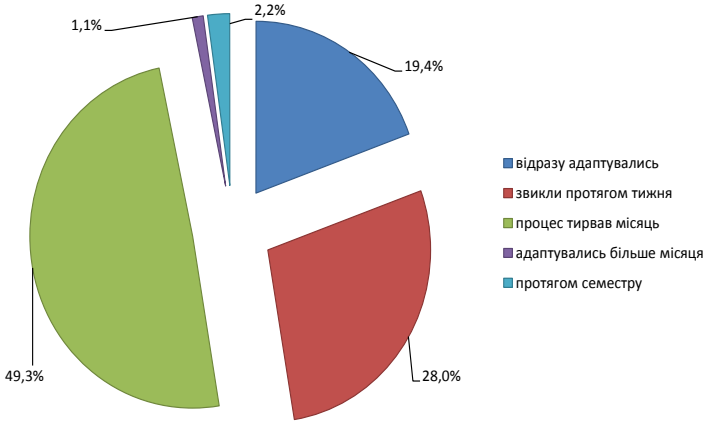

Рис. 1. Адаптація до фізичного виховання серед студентів Луцького НТУ

фізичну підготовленість, найгірше – студенти, які у школі за станом здоров'я відвідували підготовчу групу. Всі студенти погоджуються з тим, що технічний вуз вимагає не лише спеціальної підготовки у вибраній галузі, а й фізичної підготовленості з дисципліни «Фізичне виховання», яка є базовою для зміцнення здоров'я майбутнього фахівця. За період навчання на І курсі студенти збагатили свій руховий досвід, покращили фізичну підготовленість, відмічають високий рівень викладання дисципліни, цікаві фізкультурно-оздоровчі та спортивно-масові заходи.

Наступні наші дослідження будуть стосуватися індивідуальної роботи зі студентами з ослабленим здоров'ям.

Список літератури:

1. Білецька В. В. Програмно-методичне забезпечення процесу фізичного виховання студентів / В. В. Білецька, О. В. Давиденко, В. П. Семенко // Науковий часопис. – Серія № 15. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Вип. 13, 2011. – С. 35-39.
2. Довгаль Н. Ю. Корекція фізичної підготовленості та функціонального стану студентів засобами фізичної культури і спорту / Н. Ю. Довгаль, М. Ю. Коропов // Науковий часопис. – Серія № 15. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Вип. 13, 2011. – С. 145-149.
3. Іванова А. Вихідні рівні стану здоров'я та фізичної підготовленості студентів першого курсу окремих спеціальностей Луцького національного технічного університету / А. Іванова, Н. Ковальчук // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: Збір. наук. праць Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки / Укладач А. В. Цьось, С. П. Козіброцький. – Луцьк: Вол. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – № 2(14). – С. 57-60.
4. Ладика П. Адаптація студентів першого курсу факультету фізичного виховання в університеті / П. Ладика // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: Збір. наук. праць Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки / Укладач А. В. Цьось, С. П. Козіброцький. – Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2013. – № 1(21). – С. 54-58.
5. Присяжнюк С. І. Оцінка показників біологічного віку і патологічного індексу студентів НУБІП України / С. І. Присяжнюк // Науковий часопис. – Серія № 15. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Вип. 13, 2011. – С. 491-495.
6. Сотник О. До проблеми викладання фізичного виховання у вищих навчальних закладах / О. Сотник // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: Збір. наук. праць Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки / Укладач А. В. Цьось, С. П. Козіброцький. – Луцьк: СНУ ім. Лесі Українки, 2013. – № 1(21). – С. 251-256.
7. Тимошенко О. В. Шляхи вдосконалення уроків фізичної культури в школах України на сучасному етапі розвиток суспільства / О. В. Тимошенко, Н. Г. Дьоміна // Науковий часопис. – Серія № 15. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Вип. 13, 2011. – С. 613-618.

Иванова А.Е.
Луцкий национальный технический университет
Ковальчук Н.Н.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

ПРОЦЕСС АДАПТАЦИИ СТУДЕНТОВ ПЕРВОГО КУРСА ЛУЦКОГО НТУ К НАГРУЗКАМ ПО ДИСЦИПЛИНЕ «ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ»

Аннотация
В статье представлены результаты анкетирования 92 студентов, которые учатся на машиностроительном факультете, факультете экологии и приборо-энергетических систем Луцкого национального технического университета. В ходе исследования выявлено, что 82,6% студентов смогли адаптироваться к занятиям по физическому воспитанию с первых недель обучения в вузе. Это стало возможным благодаря базовой школьной физической культуре, где юноши овладели основными навыками по различным темам программы. Несмотря на это респонденты сообщили, что за первый год обучения они расширили свои двигательные умения на навыки. 84,8% юношей ответили, что система физического воспитания в Луцком НТУ их устраивает, 7,6% студентов предлагают увеличить количество пар по физическому воспитанию, а 4,3% считают необходимым введение в учебную программу дополнительных видов спорта.

Ключевые слова: адаптация, физическое воспитание, технический вуз, студенты, анкетирование.

Ivanova A.E.
Lutsk National Technical University
Kovalchuk N.M.
Eastern European National University Lesya Ukrainian

THE PROCESS OF ADAPTATION FIRST-YEAR STUDENTS LUTSK NTU TO THE LOAD ON DISCIPLINE «PHYSICAL EDUCATION»

Summary
The article presents the results of the survey 92 students who are studying at the Faculty of Mechanical Engineering, Faculty of Ecology and the appliances and energy systems Lutsk National Technical University. The study revealed that 82,6% of students were able to adapt to the physical education classes from the first weeks of training at the university. This was made possible thanks to the basic school physical education, where young men have mastered the basic skills of the various themes of the program. Despite this, respondents reported that for the first year they have expanded their motor skills on the skills. 84,8% of boys said that the system of physical education in Lutsk NTU suits them, 7,6% of the students propose to increase the number of pairs of physical education, and 4,3% consider it necessary to introduce into the curriculum of additional sports.
Keywords: adaptation, physical education, technical college, students, questioning.

УДК 37.037

ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО СТАВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДО ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У РОДИНІ

Файдевич В.В.
Луцький національний технічний університет

У статті розглядаються питання щодо формування позитивного ставлення дітей до фізичної культури у родині. Вказується, щоб зберегти й зміцнити здоров'я дитини, батьки мають знати про фізичну культуру та вміти використовувати її засоби. Незнання засобів або неправильне їхнє застосування може привести до травм і перевтоми. Завдання батьків полягає в тому, щоб не тільки навчити дітей виконувати певні фізичні вправи, але й дати їм знання, сформувати необхідні практичні навички. Виховання свідомих потреб до систематичних занять фізичними вправами в родині вимагає знань про фізичну культуру.
Ключові слова: діти, фізична культура, батьки, сім'я, фізичні вправи.

Постановка проблеми. Дитина стає членом сім'ї з дня свого народження, коли вона є найбільш сприятливою до виховних впливів. Фактично сім'я є першою ланкою між людиною і суспільством, яка передає від покоління до покоління певні соціальні цінності, що на суб'єктивному рівні виступають як ціннісні орієнтації членів сім'ї.

Турбота про формування рухових навичок дитини є відповідальним завданням батьків. У дитячому віці відбувається формування позитивного ставлення до фізичної культури, закладаються основи здорового способу життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На цю проблему в своїх працях звертали увагу Т. В. Козлова і Т. А. Рябухіна, які відзначають, що «лікарі, фізіологи, педагоги – висловлюють серйозну заклопотаність станом здоров'я підростаючого покоління» [3, с. 201]. С. В. Хрущев зазначає, що проведені дослідження свідчать про те, що сучасні діти здебільшого відчувають руховий дефіцит, тобто кількість рухів, вироблених ними, нижче вікової норми. І це впливає на їхній організм. Більше того, руховий дефіцит приводить і до більше виражених функціональних порушень в організмі дитини [3, с. 257].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Автори відзначають, що в цих дітей знижується сила й працездатність скелетної мускулатури, що спричиняє порушення постави, скривлення хребта, плоскостопість, затримку вікового розвитку швидкості, спритності, координації рухів, витривалості, гнучкості й сили. А тривале перебування в одноманітній позі (наприклад, за партою в школі, або за письмовим столом вдома) викликає статичне навантаження на певні групи м'язів, що приводить до їхнього стомлення й збільшує несприятливий вплив гипокінезії, яка викликає розвиток обмінних порушень і надлишкове відкладення жиру й сприяє захворюванню дітей ожирінням. У таких дітей частіше реєструються травми, в 3–5 разів вище захворюваність гострими респіраторними інфекціями. У цій ситуації першими мають турбуватися батьки. Це все свідчить про актуальність та практичну значущість піднятої проблеми.

Мета роботи: полягає у формуванні у дітей навичок здорового способу життя, розуміння значення позитивного впливу фізичних вправ.

Виклад основного матеріалу. Добре, міцне здоров'я – головна умова повноцінного життя. Здоров'я допомагає реалізовувати свої плани, успішно вирішувати життєві завдання й долати труднощі. Здоров'я значною мірою залежить від самої людини, її свідомості та активного ставлення до свого добробуту, від її способу життя. Для того, щоб люди були не тільки фізично, а і соціально здоровими (за висловом Гіппократа), вони мають дотримуватись «здорового способу життя».

© Файдевич В.В., 2014

Проте, стан здоров'я юних українців викликає тривогу. Погіршення здоров'я дітей є не лише медичною, а і серйозною соціально-педагогічною проблемою. Хто може навчити кожну дитину обирати стиль життя, що сприятиме збереженню і зміцненню здоров'я? Насамперед – сім'я, батьки, а потім – школа, педагоги.

Батьки хочуть, щоб їхні діти росли здоровими, сильними і не хворіли. Але іноді забувають, що гарні фізичні дані залежать в основному від рухової активності дитини, вона повинна бути рухливою, спритною і витривалою. Діти ж ростуть і розвиваються по-різному. Турбота про формування рухових навичок дитини є відповідальним завданням батьків. У дитячому віці відбувається формування позитивного ставлення до фізичної культури, закладаються основи здорового способу життя. Ми повинні пам'ятати, що по своїй природі діти, в основному, дуже рухливі. Якщо у дитини не має бажання займатися, необхідно проаналізувати причини такого негативного ставлення до занять, щоб надалі створювати більш сприятливі умови. Деякі діти з надмірною вагою не люблять займатися фізичними вправами тому, що їм важко рухатися, вони схильні до лінощів. Таких дітей слід прагнути привернути до занять, щоб вони не відставали у руховому розвитку. Окрім похвал, заохочень для них може служити й переконливе пояснення, чому необхідно займатися фізичною культурою.

Аналіз літературних джерел і публікацій, свідчить про те, що навчальний заклад не в змозі забезпечити необхідний руховий режим. У зв'язку з цим підвищується роль батьків у фізичному вихованні дітей. Інтерес до систематичних занять фізкультурою та спортом у дитини мають прищепити батьки. Від того, як вони ставляться до застосування фізичних вправ у побуті, в сім'ї, дотримання режиму, застосуванні загартовуючих процедур, залежить виховання здорової дитини [1, с. 297].

Палієвський С. А. і Гук Е. П. вказують, що для «сімейної» фізкультури особливо важливий оздоровчий ефект. Він досягається при використанні будь-яких довготриваловиконуваних рухів. Придатною для цього є ходьба, повільний біг, катання на лижах, ковзанах, велосипеді, веслування, плавання, спортивні ігри. Вони найкраще активізують діяльність серцево-судинної системи [6, с. 58]. Щоб ці заняття приносили максимум користі, зміцнювали здоров'я й фізично розвивали, необхідно дотримуватись гігієнічних вимог. Вони зводяться до дотримання членами родини режиму праці й відпочинку та правильного харчування тощо. Порушення ж режиму (недосипання, паління, зловживання алкоголем, переїдання та ін.) приводить до погіршення пристосованості організму до фізичних навантажень.

Велике значення має емоційна складова занять «сімейною» фізкультурою. Останнім часом діти відчувають дефіцит спілкування з татом і мамою. На жаль, ситуацію можна визначити як кризову. Через економічну ситуацію багато українців неспроможні забезпечувати свої сім'ї. За таких обставин вони не завжди можуть знайти час на спільне проведення активного дозвілля зі своєю дитиною.

Держава, суспільство в цілому повинні захищати дитину, яка не досягла вісімнадцятирічного віку, не лише від фізичного насильства, але й від соціального, що виявляється через примусове залучення дитини до будь-якої антисоціальної діяльності, через обмеження її прав та свобод.

Феномен жорстокості стосовно дітей значною мірою обумовлений сімейним середовищем, структурою сім'ї, взаєминами між чоловіком та дружиною, між дитиною та батьками. За даними соцопитувань кожна п'ята дитина віком 10–14 років не почуває себе безпечно по дорозі до школи і додому та безпосередньо у школі. Кожна двадцята дитина не відчуває себе в безпеці, що свідчить про стан постійного страху. Серед респондентів віком 15–22 роки 11% протягом останніх 30 днів не ходили на роботу чи навчання через те, що почували себе там у небезпеці, причому більшість цих респондентів становлять 15–17-річні. 12% респондентів зазнали сексуальних домагань, дві третини з них – віком 18–22 роки, жіночої статті серед них у чотири рази більше, ніж чоловічої. 16% зазначили, що протягом останніх 12 місяців пережили погрози зброєю. 36% опитаних протягом останнього року брали участь у бійках. Кожен десятий респондент переніс брутальне ставлення (фізичні образи) від близької людини – шлюбного партнера або того, з ким зустрічається [5, с. 63].

Батьки мають також знати особливості розвитку й можливості дитини, щоб правильно вибрати необхідний руховий режим. З цього приводу А. Д. Дубогай і Л. М. Мовчан вказують, що: «дітям необхідно постійне відчуття м'язової радості, а незрозуміле їм абстрактне здоров'я й міцність тіла. При організації рухового режиму дитини варто враховувати оптимальні норми його рухової активності. Батьки повинні знати й контролювати особливості змін росту й фізичного розвитку своєї дитини» [2, с. 101].

Новосельський В. Ф. відмічає, що в роботі з батьками необхідно звернути увагу на регулювання фізичних навантажень при заняттях з дітьми. Слід планувати такий обсяг роботи, щоб відповідав їхнім можливостям. Бажано проводити щоденні заняття фізичними вправами, основне завдання яких – розвиток спритності, сили, швидкості й витривалості. Фізичні навантаження сприяють поступовому розвитку тренованості організму. Під їхнім впливом в організмі відбуваються численні пристосувальні зміни, структурні перебудови в м'язах, удосконалюється робота серцево-судинної, дихальної й інших систем, що забезпечують діяльність м'язів. Одноразові ж фізичні навантаження або тренувальні заняття не викликають стійких змін в організмі. Такі зміни з'являються пізніше після виконання навантажень у серії занять. Під час проведеним занять необхідно дотримуватися правила поступовості, яке є одним з основних. Тільки поступове нарощування фізичних навантажень сприяє росту функціональних резервів організму. Форсоване ж збільшення тренувальних навантажень за короткі проміжки часу рано або пізно приводить до зривів його адаптаційних можливостей, перевтоми й перетренування. Тому порушувати правило поступовості особливо небезпечно під час занять з ослабленими дітьми. Навіть незначне перевищення навантажень в роботі з ними може привести до порушень в стані їхнього здоров'я [5, с. 7].

Варто звернути увагу, що при самостійних заняттях фізичними вправами в родині навантаження мають відповідати самопочуттю й рівню фізичної підготовленості. Після перших занять може виникати біль у м'язах. Це нормальна реакція на незвичне навантаження [4, с. 42].

Пропонуємо для батьків схему складання комплексу вправ ранкової зарядки: ходьба на місці або в русі; вправи для м'язів шиї, рук і плечового по-

яса; вправи для м'язів тулуба, живота; вправи для м'язів ніг; вправи для загального впливу за участю м'язів ніг, рук (махи, випади, присідання, стрибки тощо); вправи для розвитку силових якостей; вправи на розслаблення і вправи для дихання.

Розпочинаючи проводити ранкову зарядку з дітьми, аби уникнути помилок, дорослі мають самі вивчити вправи, а потім показати їх дітям. Виконуючи разом вправи легше виправляти помилки, слідкувати за правильністю рухових дій. Особливо ретельно потрібно стежити за вихідним положенням: голова має бути дещо піднятою, плечі відведені назад, живіт підтягнутий.

При виборі вправ варто звернути увагу на їхню доступність і різноманітність. Бажано, щоб кожне заняття в родині за формою наближалося до уроку фізичної культури складалося з трьох частин тривалістю 20–60 хв.

Залучати дитину до занять фізичною культурою і спортом потрібно з дитинства, батьки повинні показувати своїм дітям приклад активного, цікавого і рухливого життя. Рух – основна потреба в житті, і водночас, засіб гармонійного розвитку особистості. А так, як рух розвиваються і удосконалюються відповідно до умов довкілля, то міра рухового розвитку дитини значною мірою залежить від батьків. Турбота про формування рухових навиків дитини, про досягнення необхідного рівня спритності, швидкості, сили і інших якостей є першочерговим завданням матері і батька ще до вступу дитини до школи.

Спілкування з дитиною батьки повинні здійснювати у формі гри, при цьому слід враховувати вік дитини, її можливості. Під час занять перевагу слід надавати тим вправам, які дитина виконує з радістю, без натиску зі сторони дорослих, не підозрюючи про те, що підкоряється їх бажанням. М'яка, послідовна манера поводження з дитиною вимагає від батьків великого терпіння. Не повинно виникати сварок і спорів, які могли б відвернути дитину від занять фізичною культурою і спортом і тим самим позбавити її благотворного впливу фізичного виховання.

Ранкові заняття володіють тією перевагою, що відразу після сну «розминаються» м'язи тіла, покращується кровообіг в тканинах. Під час зарядки краще використовувати легкі і вже знайомі вправи, оскільки зазвичай не вистачає часу і терпіння для розучування нових, складніших вправ. Тривалість ранкових занять – не більше 10 хвилин.

До обіду обов'язково дайте дитині можливість погуляти на свіжому повітрі. Якщо є можливість, можна в цей час провести 15 – 20-хвилинний, інтенсивний урок, який включає вправи для великих м'язевих груп.

Після обіду необхідний спокій; дитина дошкільного віку повинна спати або хоча б спокійно лежати не менше 2 годин. Після сну корисні нетривалі підбадьорюючі вправи і тривалі – по можливості на відкритому повітрі.

Заняття в другій половині дня повинні надати дитині більше часу для засвоєння всіляких рухів з предметами і на різних снарядах – бажано в товаристві однолітків. В цей час зручно провести тривале тренувальне заняття з одним із батьків (близько 20 хв.).

Вправи перед вечерею – часта форма спільних занять, оскільки батьки, як правило, вдома і хоча б один з них може зайнятися дитиною. В цей час доби є можливість для розучування акробатичних вправ, проведення ігор і вдосконалення досягнутих результатів.

Після вечері займатися з дітьми фізкультурою не рекомендується: інтенсивна рухова діяльність після вживання їжі шкідлива, а крім того, після фізичних вправ діти важко засинають. Обов'язково потрібно використовувати будь-яку можливість порухатись разом з дитиною на свіжому повітрі – найчастіше вона надається у вихідні дні.

Таким чином, ми розглянули як, коли і де займатися з дітьми фізичною культурою і спортом в умовах сім'ї. Заняття спортом залучають дітей і батьків, виявляють їх спільні інтереси, піднімають настрій, тримають у фізичній формі тіло і дух як дітей, так і батьків.

Висновки та пропозиції. Виховання дитини починається в родині, де батьки оточують своїх дітей турботою й увагою. Важливо не тільки навчити дітей бути добрими і чесними, але й виховати позитивне ставлення до занять фізичною культурою, сформувати звичку до здорового способу життя. Найкраще це заохочувати – власним прикладом. Щоб зберегти й зміцнити своє здоров'я сучасні діти мають знати про фізичну культуру та вміти використовувати її засоби. Незнання засобів або неправильне їхнє застосування може привести до травм і перевтоми. Завдання батьків полягає в тому, щоб не тільки навчити дітей виконувати певні фізичні вправи, але й дати їм знання, сформувати необхідні практичні навички. Виховання свідомих потреб до систематичних занять фізичними вправами в родині вимагає знань про фізичну культуру.

Подальші дослідження передбачається провести в напряму вивчення інших проблем оздоровчої фізичної культури.

Список літератури:

1. Вільчьковський Є. С. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку / Є. С. Вільчковський. – Львів: ВНТГ, 1998. – 336 с.
2. Дубогай А. Д. Фізкультура: Ми й діти / А. Д. Дубогай, Л. М. Мовчан. – К.: Здоров'я, 1989. – 144 с.
3. Козлова Т. В. Фізкультура для всієї родини / Т. В. Козлова, Т. А. Рябухина. – М.: Фізкультура й спорт, 1988. – 463 с.
4. Коломієць С. Виховання позитивного ставлення дітей до фізичної культури в сім'ї / С. Коломієць // Актуальні проблеми розвитку руху «Спорт для всіх»: досвід, досягнення, тенденції. – Тернопіль, 2007. – Т. 1. – С. 40-43.
5. Новосельський В. Ф. Абетка фізичного загартування дітей / В. Ф. Новосельський. – К.: Здоров'я, 1991. – 72 с.
6. Полієвський С. А. Фізкультура й загартування в родині / С. А. Полієвський, Є. П. Гук. – М.: Медицина, 1984. – 80 с.

Файдевич В.В.
Луцкий национальный технический университет

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЛОЖИТЕЛЬНОГО ОТНОШЕНИЯ ДЕТЕЙ К ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ В СЕМЬЕ

Аннотация
В статье рассматриваются вопросы формирования положительного отношения детей к физической культуре в семье. Указывается, чтобы сохранить и укрепить здоровье ребенка, родители должны знать о физической культуре и уметь использовать ее средства. Незнание средств или неправильное их применение может привести к травмам и переутомлению. Задача родителей заключается в том, чтобы не только научить детей выполнять определенные физические упражнения, но и дать им знания, сформировать необходимые практические навыки. Воспитание сознательных потребностей к систематическим занятиям физическими упражнениями в семье требует знаний о физической культуре.
Ключевые слова: дети, физическая культура, родители, семья, физические упражнения.

Faydevich V.V.
Lutsk National Technical University

POSITIVE ATTITUDE TO PHYSICAL TRAINING CHILDREN IN THE FAMILY

Summary
This article discusses the formation of positive attitudes of children in physical education in the family. States to maintain and improve the health of the child, parents need to know about physical education and be able to use its facilities. Ignorance means or improper use can lead to injury and fatigue. The task of parents is to not only teach children to perform certain exercises, but also to give them the knowledge, develop the necessary practical skills. Awareness training needs to systematic physical exercises in the family requires knowledge of physical education.
Keywords: children, physical education, parents, family, exercise.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 791.9

ПОЗИТИВНИЙ ТА НЕГАТИВНИЙ ВПЛИВ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ НА УКРАЇНСЬКИЙ ШОУ-БІЗНЕС

Корнієнко В.Р.
Харківська державна академія культури

Масова культура, як вважають більшість вчених, існувала завжди, однак раніше не мала такого вагомого впливу на цивілізацію і на діячів культури та мистецтва, як у нинішній час. В масової культури є безліч наукових визначень. Всі вони сходяться в одному: вони розуміють під цим явищем широко поширені в суспільстві культурні елементи. У статті аналізуються засоби корегування впливу масової естрадної музики, розглядаються можливі механізми контролю держави за ціннісним розвитком масової музичної культури як фактора соціалізації й піднесення рівня духовної культури нації.

Ключові слова: масова культура, поп-культура, шоу-бізнес, масова музична культура, естрадна пісня, фольклор.

Постановка проблеми. Актуальністю даного дослідження постає вирішення проблеми залучення молоді до кращих зразків сучасної масової естрадної культури та музики, найпопулярнішої в означеної вікової групи та висвітлення культурологічного аспекту масової музики, можливості корегування його соціального впливу.

Аналіз останніх досліджень. Щоб зрозуміти природу масової культури, яка орієнтується на масову аудиторію, і стала невід'ємною складовою сучасного українського життя, не досить лише засобів мистецтвознавчого аналізу. Вивчення масової культури потребує комплексного підходу, побудованого на методах, напрацьованих філософськими і культурологічними розвідками. Про доцільність такого підходу свідчить впровадження у мистецтвознавчий обіг останніх десятиліть розроблених у зарубіжній і вітчизняній літературі понять «індивід», «індивідуальність», «особистість» такими дослідниками, як К. Маркс, З. Фрейд, К. Юнг, К. Гольдштейн, С. Рубінштейн, Т. Парсонс, В. Франкл, А. Маслоу, Н. Рейнвальд, М. Хайдеггер, М. Бубер, Е. Фромм, І. Кон, К. Платонов, А. Косарєв, П. Сорокін, І. Бахтін, М. Шлемкевич, Д. Чижевський, О. Донченко, Ю. Романенко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Досить часто масова культура зводилась до псевдокультури чи простого «кітчу», який не має ані художнього, ані естетичного змісту. Проте таке спрощене уявлення про масову культуру не пояснює причини набуття цим явищем всезагального характеру. Варто вказати на розведення понять «масова культура» і «популярна культура» (П. Берк та ін.). Тому останнім часом у вітчизняній науці починають з'являтися роботи, в яких масова культура розглядається як принципово новий шар культури. У новому ракурсі досліджуються окремі види мистецтва, що орієнтовані на масову аудиторію наприклад, шоу-бізнес, кінематограф, театралізовані масові дійства, музика, література (праці М. Рогожі, А. Данилюка, О. Гриценка, В. Скуратівського, А. Фінько, І. Мойсеєва, К. Ботанової, В. Дивнич, В.М. Шейка та ін.).

Мета статті. Метою даної статті є зорієнтувати та направити сучасну молодь з витоками масової культури, що є фундаментом сучасної поп-культури та шоу-бізнесу, та з самобутньої естрадної пісні, зокрема з історією народної пісні.

Виклад основного матеріалу. Поняття «поп-культури» народилося на початку 1930-х років, її серйозне вивчення почалося в 1960-і роки. З тих пір було опубліковано безліч досліджень, автори яких намагалися визначити: що первинно – культура певної групи людей (субкультура) або масова культура. Єдиної думки із цього приводу доки не сформувалося, тому що масова культура функціонує за особливими законами, що до кінця не зрозуміли. Існує ряд гіпотез, автори яких намагаються пояснити феномен поп-культури.

В сучасну епоху дослідження маскультури почалися із праць Метью Арнольда. Значущість досліджень Арнольда полягає в тому, що він виплекав традицію, особливий погляд на масову культуру, уявлення про її особливе місце в загальній царині культури. Його підхід став відомим під назвою «культура та цивілізація».

Арнольд усвідомлював культуру двох поглядах. Перший й найголовніший полягає в тому, що культура – це сукупність знань. Це те, що, вживаючи його відомий вислів, «найкраще зі сказаного та придуманого у світі». По-друге, культура переймається тим, щоб «забезпечити панування розуму та Божої волі». «Моральний, соціальний і доброчинний характер культури»стає очевидним у «насолоді та світлі» другого твердження. Культура – це стремління дізнатися найкраще та зробити так, аби це знання працювало на благо всьому людству.

Отже, для Арнольда культура – це здатність знати найкраще, саме найкраще, розумове й духовне застосування найкращого та стремління до найкращого.

Одним за найвідоміших авторів, який намагався розібратися в походженні та становленні масової культури був Джон Сторі, автор книги «Винахід Масової Культури: від Фольклору до Глобалізації». Він вказує, що розуміння поп-культури зазнавало серйозні зміни з часом. Крім того, на його думку, сам термін «масова культура» був винайдений представниками інтелектуальної еліти і апріорі несе в собі негативну оцінку. Він приводить наступний приклад: фольклор існував завжди у всіх народів, він грав найважливішу роль в культурному житті людства, проте інтелектуали виявили його існування і визнали його важливість лише в XVIII столітті.

Отже, культура набуває приставку «поп» в разі, якщо вона перетворюється на щось більше, ніж просто гру розуму або творче рефлексування – твір має стати широко популярним у суспільстві.

Гарна масова культура («масове мистецтво») здатна наново встановити зв'язок між виконавцем та авдиторією, втрачений упродовж індустріалізації та урбанізації. Гол і Веннел пояснюють:«Масове мистецтво за своїм єством є традиційним мистецтвом, котре енергійно перевизначає вже відомі цінності та позиції, котре вимірює та підтверджує, але привносить у це подив, що його завжди викликає мистецтво. Таке мистецтво з народним поєднує справжній контакт між авдиторією та виконавцем,

© Корнієнко В.Р., 2014

однак воно відрізняється від народного тим. що являє собою індивідуалізоване мистецтво, витвір знаного виконавця. У питанні формулювання спільних цінностей та тлумачення досвіду авдиторія як суспільне коло, наразі, залежить від майстерності виконавця та від сили його особистого стилю».

З таким розмежуванням мистецтва та масового мистецтва пов'язана певна проблема: чіткість цього розмежування залежить від «здатності викликати подив», але це є модерністське визначення мистецтва. До модерністської революції все сказане про масове мистецтво можна було сказати і про мистецтво взагалі. Опріч того автори також виділяють в окрему категорію «комерційне мистецтво».

Отже, існує масове мистецтво (гарне чи погане), існує просто мистецтво (гарне чи погане) та існує комерційне мистецтво. Останнє є «зіпсованим» різновидом масового мистецтва; у цьому питанні Гол і Веннел некритично запозичають стандартні аргументи критиків щодо масової культури: воно є шаблоновим, естетично нікчемним, емоційно порожнім і пропонує лише втечу від дійсності [1].

Масове мистецтво – це маскультура, що піднялася над своїми джерелами. На відміну від попмузики, яка являє собою оброблене комерційне мистецтво, масовим мистецтвом є, наприклад, «найбільш передовий джаз».

Розглядаючи поп-музику можна зробити висновок, що«картина експлуатації невинних молодих людей» музичною індустрією є надто спрощеною. Часто виникає суперечність між тим використанням тексту або товару, що його аудиторія обертає на текст та застосуванням, на яке розраховуватимуть виробники.

Музична поп-культура – пісні, журнали, концерти, фестивалі, інтерв'ю з поп-зірками – сприяє становленню особистості молодих людей: «Культура, що її постачає ринок комерційних розваг, відіграє дуже важливу роль. Вона віддзеркалює думки та настрої, що вже існують, і водночас надає простір для вираження себе та набір символів, за допомогою котрих можна вистроїти такі позиції. Підліткова культура являє собою суперечливу суміш справжнього та синтетичного: вона є сферою самовираження для молодих та рясним пасовищем для комерсантів від культури».

Поп-музика виявляє «емоційний реалізм». Молоді люди «ототожнюють свої почуття з цими колективними уявленнями та використовують їх як фантазії-орієнтири. Такі фантазії є фольклором, за допомогою якого тінейджер створює та викшталтовує уявлення про світ». Гол і Веннел також описують, як підлітки використовують особливу манеру розмовляти, одягатися й танцювати, а також відвідують особливі місця, щоб покласти межу між своїм світом та світом дорослих: вони називають стиль одягу «другорядним масовим мистецтвом, що ним послуговуються для вираження певних сучасних позицій, приміром, моду виявляти соціальний нонконформізм і бунтарський дух».

«Зірками» світової поп-культури з рівним успіхом ставали незліченні музиканти, актори, журналісти, політики і спортсмени, художники (Сальвадор Далі і Пабло Пікассо), письменники (Ернест Хемінгуей), вчені (Альберт Ейнштейн і Зігмунд Фрейд), релігійні лідери (Папа Римський і Далай-Лама), терористи (Карлос «Шакал» і Усама Бен Ладен), злочинці (Джек-Різник), літературні персонажі (Джеймс Бонд і Гаррі Поттер), герої мультфільмів (Міккі Маус і Чебурашка), революціонери (Че Гевара і Мао Цзе-дун), персонажі коміксів (Супермен і Людина-Павук), автомобілі (VolkswagenBeetle), напої (Coca-Cola), телеканали (MTV і CNN), продукти харчування (гамбургер і суші), побутова електроніка (стільниковий телефон і комп'ютер), предмети одягу (джинси), тварини (панда), рослини (коноплі), міста (Париж), гори (Еверест) та ін.

Деякі з поп-культурних «ікон» мають довге життя, їх популярність переходить з покоління в покоління, інші стають знаменитостями-одноденками, про які незабаром забувають. У кожному разі, з їх допомогою поп-культура формує якийсь новий спосіб спілкування, який використовується безліччю людей в повсякденному житті: так, наприклад, забавні фрази політиків, персонажів рекламних роликів, телепередач або кінофільмів стають частиною живої мови і використовуються як своєрідні прислів'їв, що ілюструють лад думок мовця.

Але уся їх діяльність ґрунтується, що ще довів Джон Сторі, на фольклорі, а доноситься до нас вже в трансформованому та обробленому вигляді, підкорюючись стандартам та потребам сучасного глядача – стилізації.

Аналізуючи вплив масової культури, а саме – масової музичної культури, можна зробити висновок, що прояви традиційної культури різко змінилися та трансформувалися. Масова музична культура, все частіше, перебирає на себе чин першості і має вагомий вплив на формування суспільної поведінки і самосвідомості молоді, яка є найпершим суб'єктом прояву масової культури. Проявом сучасної масової культури молоді є різні субкультури. Цей тип культури характеризується своєю мовою, модою, мистецтвом і стилем поведінки. Вона дедалі більше стає неформальною культурою, носіями якої виступають підліткові групи, фани рок-груп. Недосконалість системного підходу в галузі музичної освіти є однією з причин некритичного запозичення популярних зразків із західних відеокліпів замість пошуку власної індивідуальності, оскільки саме індивідуальність є найціннішою рисою творчої діяльності артиста, найвищим виявом його професійного таланту і майстерності. Невибагливі молоді глядачі захоплюються концертами виконавців з нерідко сумнівним репертуаром, роблячи акцент не на талановитість артиста та унікальність його репертуару, а на видовищність.

Вирішенням такої проблеми набуває залучення молоді до кращих зразків сучасної масової естрадної музики, найпопулярнішої в означеної вікової групи. Це надзвичайно актуально сьогодні!

У зв'язку з функціонуванням масової музики, як значущого соціального фактора, що набуває значущості серед молоді по-новому висвітлюються культурологічний аспект масової музики, можливості корегування його соціального впливу.

Сучасна українська молодь є малообізнаною з історією самобутньої національної естрадної пісні, зокрема з історією народної пісні, яка є «батьком» естрадної пісні.

Молоде покоління слабко орієнтується в музичних стилях, навіть сучасної розважальної музики, фактично не маючи уявлення про процес створення естрадної пісні та її популяризації, про її авторів, поетів і композиторів. На слуху лише імена виконавців. Навіть викладачі музики в загальноосвітніх школах часто не можуть дати відповідь учням щодо стильових напрямів і специфіки творчості популярних естрадних виконавців та колективів. Тому вплив масової естрадної музики на молодого слухача потребує кваліфікованого корегування, починаючи ще з шкільних уроків музики, в першу чергу, розкриваючи індивідуальний потенціал та особливості учня, його уподобання. [5]

Специфіка естрадно-вокального виконавства як різновиду творчості визначається доцільністю впровадження в її зміст та структуру різноманітних форм, методів та засобів, які забезпечуватимуть об'єктивацію позитивно зарядженої масової музичної свідомості.

Важливе значення в музичній естраді мають навчання та виховання, спочатку, в позашкільних центрах, де є гуртом «вокалу» або в музичних школах, в мистецькому колективі, адже лише за такої вимоги виконавець зможе повністю набути, розкрити і, згодом, застосувати свої професійні здібності та навички. Засобом набуття професії є фахове навчання майбутніх артистів на кафедрах естрадної музики у вищих навчальних закладах мистецького профілю (консерваторіях, університетах культури і мистецтв, інститутах культури тощо).

Найчастіше, вже вивчений артист-виконавець, загублює свій індивідуальний смак та погляди, піддаючись впливу шоу-бізнесу та за пропановою йому ідеєю режисера концертних майданчиків. Адже зараз дуже багато артистів: талановитих, та тих, у кого є фінансові та впливові можливості презентувати їх,як артиста, на великій сцені. І, навіть, талановитий артист, маючи свої смаки, піддається течії моди масової культури та настанов режисера, щоб утримати пласт в шоу-бізнесі. Це обумовлено однією з найактуальніших невирішених проблем в українському шоу-бізнесі – нестача концертних майданчиків, а також клубів живої музики (з метою налагодження фахової концертно-гастрольної діяльності вітчизняних артистів). Навіть у столиці таких закладів обмаль, а в провінції та маленьких містечках їх узагалі одиниці. Оскільки кількість концертних майданчиків обмежена, місць для репетицій та виступів естрадних гуртів мало. Це переважно Палац «Україна» іПалац спорту. Якщо в останньому відбуваються здебільшого масові молодіжні заходи, то Палац «Україна»надає свою сцену для виступів українських артистівта зарубіжних «зірок».

Ще більшу проблему відчуває український шоубізнес з великими концертними майданчиками. Хоча матеріальною метою естрадного шоу-бізнесу є отримання музикантом належного прибутку, та гроші потрібні й для розкрутки альбомів, запису дисків, зйомки кліпів і таке інше.

Якщо ж трапляється якась велика сцена, то це на честь всеукраїнського або міського свята. Для глядача дійство відбувається безплатно.

Згідно з С. Кримським, стан української масової культури – переважно естрадноцентристський, а академічна музична культура в націєтворчому її вимірі є нині фактично маловпливовою. Однак професійне пісенне виконавство (неважливо, в академічній сфері чи на естраді) передбачає органічне поєднання базових музичних навичок (вони виробляються тільки в процесі академічної освіти) і специфічних стильових особливостей, які пропонуються на тому чи іншому етапі розвитку шоу-бізнесу.

Тому комерційна діяльність у галузі масової культури має програмуватися як цілеспрямованасистемна діяльність зпродукування, організації тиражування, масового поширення та використання творів виконавських жанрів мистецтва (музики, театру,музично-естрадних шоу, екранних мистецтв, зародків фолку тощо). Актуальним у зв'язку з цим видається створення корпоративної структури між радіостанціями, яка б ґрунтувалася на загальноприйнятних для неї принципах діяльності, що діють на медіа-ринку.

Але наш український шоу-бізнес ще не виріс до такого рівня, як це, наприклад, трапляється в США. Тому конче необхідним є створення таких умов, за яких вигравatимуть усі учасники шоу-ринку: і шоубізнес, і мас-медіа, і держава. Тому нині необхідно докладати всіх зусиль для реальної зміни ситуації в національному шоу-бізнесі та мас-медіа. Насамперед для успішного поступу українського шоу-бізнесу слід запровадити політику жорсткого протекціонізму, коли приблизно 80 відсотків музично-естрадного ефіру вітчизняні телерадіокомпанії згодні віддати вітчизняному виконавцеві без жодних обмежень. На початковому етапі становлення національного телевізійного шоу-бізнесу припустимим є напівпрофесійний рівень фонограм та кліпів і трансляції їх в ефірі. Передбачається «нульова» ставка на виступи вітчизняних виконавців й мінімальні авторські відрахування за теле- радіопрокручення з метою заохочення та підтримки україномовного музичного простору. Але революційного зламу в процесі споживання естрадної продукції не відбудеться через вимогливість естетичних смаків. Справді культурна люди-на має порівнювати свій рівень естетичної культури з ціннісною шкалою авторитетних фахівців: письменників, художників, композиторів тощо.

Проаналізувавши прояв масової музичної культури на Україні та думки відомих філософів та культурологів, які займалися темою масової культури, можна зробити висновки, що у масовій культурі сформувалася досить стала традиція розглядати цей вплив виключно в негативному світлі: в категоріях маніпулювання свідомістю, особливо свідомістю молоді. Найбільш закінчена й цілісна концепція такого сприймання масової культури була запропонована іспанським філософом, мистецтвознавцем і критиком Х. Ортегою-і-Гасетом (1883–1955), автором відомого есе «Повстання мас» (1930). Його доктрина «раціовіталізму» передбачає взаємопроникнення філософії і життя, науки і мистецтва. В антигуманних установках, які нав'язуються мільйонам людей у тоталітарних суспільствах, філософ бачить причину всіх трагедій XX століття [3].

Оскільки феномен «масової культури», з точки зору його значення в розвитку сучасної цивілізації оцінюється багатьма вченими неоднозначно, то в залежності від тяжіння до елітарного чи популістського способу мислення культурологи схильні відносити його або до соціальної патології, з симптомами виродження суспільства, або навпаки, вважати важливим фактором його здоров'я та внутрішньої стабільності. До першої половини культурологів, відносились О. Шпенглер, Х. Ортега-і-Гасет: Е. Фромм, М. Бердяєв, висловлювали критичний підхід до «масової культури», який зводився до її звинувачення в зневажанні класичної спадщини, розрушення та негативного вплив на духовність та сталі традиції, у тому що вона являється інструментом свідомого маніпулювання людьми: підкоряє й уніфікує основного творця будь-якої культури – суверенну особистість, сприяє її відчуженню від реального життя, відволікає людей від її основного завдання – «духовно-практичного освоєння світу» (К. Маркс).

Апологетичний підхід, навпаки, виражається в тому, що «масова культура» проголошується закономірним наслідком безупинного науково-технічного прогресу, що вона допомагає згуртувати людей, у першу чергу молодь, незалежно від будь-яких ідеологій та національно-етнічних відмінностей, у стійку соціальну систему, і не тільки не відмовляється від культурної спадщини минулого, але і його кращі зразки робить надбанням широких верств населення шляхом їх тиражування через друкування, радіо, телебачення, різноманітні шоу-програми, масові народні видовища та промислове виробництво.

Та як же розвивається і реалізується творча особистість під впливом масової культури?

Особистість, як суб'єкт творчої діяльності, яскраво проявляється в таких сферах масової культури як естрада та шоу-бізнес. Особливість професійної майстерності митця полягає, в першу чергу, в її творчому характері й професійному спрямуванні. Творчість є необхідною умовою ефективності професійної діяльності митця, засобом досягнення бажаного результату й складає сутність змісту його діяльності. Однак професійна діяльність митця не обмежується застосуванням вироблених методик, стандартних форм і засобів, а потребує творчих підходів, пошуків, оригінальних рішень.

Щоб бути на плаву творча особистість постійно повинна виховувати в собі такі професійні якості: ділове спрямування, коли її домінуючі інтереси, потреби, визначаються завданням діяльності; спрямування на спілкування, де більшу цінність для особистості становить взаємодія з іншими людьми; егоцентристське спрямування, коли поведінка й діяльність особистості визначаються власними інтересами, потребами, що є для неї найбільш значущими. Водночас кожна особистість відрізняється за змістом основного домінуючого спрямування – естетичного, пізнавального, суспільного, професійного, розважального й інших, що в свою чергу, характеризується такими властивостями, як: рівень, широта, стійкість, дієвість.

Розвиток емоційної сфери особистості – одне із головних завдань митця та масових видів мистецтв, але не самоціль, а частіше – та сходинка, що дозволяє піднятися до свідомості особистості й формувати певні цінності, естетичні смаки та ставлення до світу. І те, що естетична вагомість масових видів мистецтва не усвідомлюється певною частиною аудиторії й існує буденний тип ставлення до нього, – не є перешкодою для формування певних життєвих цінностей, тому що естетичне й на підсвідомому рівні активно бере участь у цьому процесі.

У сучасному масовому мистецтві соціокультурна роль феномена переживання, що втілює повноту людського світовідчуття, має велике значення. Шляхом спілкування з масовими видами мистецтва людина активно здобуває ті емоції, яких їй не вистачає в повсякденному житті. Яскравим прикладом цього є розвиток шоу-бізнесу в Україні [2].

Демократизація суспільного та господарчого життя спричинила появу перших пагонів нової недержавної культурної інфраструктури, яка нині охоплює передусім такі ділянки, як недержавні канали телебачення й радіо, шоу-бізнес, приватне книговидання, меншою мірою – образотворче мистецтво та його ринок, частково театр та ін.

З великими труднощами, але відбувається первісне нагромадження капіталу в шоу-бізнесі. Велику роль у цьому відіграють тривалі гастролі молодих виконавців по містах і містечках України, численні виступи в ресторанах і нічних клубах, закордонні заробітки. Частина вітчизняних бізнесменів, а також присутніх на українському ринку закордонних фірм усвідомили перспективність вкладання коштів у цю специфічну галузь вітчизняної економіки.

Уже створені основи інфраструктури музичного шоу-бізнесу у формі мистецьких агенцій, продюсерських центрів, фірм звукозапису, продукування відеокліпів, технічного забезпечення концертів. Серед них найвідоміші: продюсерська агенція «NOVA», компанія звукозапису «Нова рекордз», «Музична біржа», фірма звукозапису «Караван СД», «Зінтеко», українсько-британське СП «Комора», корпорація «Євро-шоу» та ін. Істотно підвищилася конкурентноздатність українського телебачення.

Регулярно проводяться фестивалі й конкурси популярної музики: «Червона рута», «Таврійські ігри», «Юрмала», «Євробачення», дитячі конкурси: «Пісенний вернісаж», «Крок до зірок», «Дитяче євробачення», конкурси ім. Володимира Івасюка, ім. Назарія Яремчука та ін.

Також і не відстає теле-шоу-бізнес зі своїми проектами: «Голос країни», «Фабрика зірок», «Народна зірка» та ін.

Але далеко не всі виконавці мають можливість потрапити на такі конкурси, фестивалі та телепроекти, в силу своєї фінансової забезпеченості. Тому все частіше ми бачимо на сцені не талановитих митців мистецтва, а розкручений бренд продюсерів, до якого входять «виконавці», фінансово спроможні заплати за свою розкрутку, але далеко не всі з них мають талант, індивідуальність і тому відносяться до знаменитостей-одноденкам. Тому сучасний шоу-бізнес та культура знаходиться у занедбаленому стані загибелі.

Діячі музичної культури України справедливо зауважують, що зі здобуттям державної незалежності фактично зникли культурно-мистецькі центри, які координували діяльність академічних музикантів. Натомість правомірно констатувати наявність мережі шоу-бізнесу, мета якого полягає втому,щоб «розкручувати» естрадних виконавців й отримувати максимально високі прибутки.

Класичну та фольклорну ж музику нерідко вважають чимось застарілим, неактуальним й навіть непотрібним у нашій країні.

Тому комерційна діяльність у галузі масової культури має програмуватися як цілеспрямована системна діяльність з продукування, організації тиражування, масового поширення та використання творів виконавських жанрів мистецтва (музики, театру, музично-естрадних шоу, екранних мистецтв тощо). Актуальним у зв'язку з цим видається створення корпоративної структури між радіостанціями, яка б ґрунтувалася на загальноприйнятних для неї принципах діяльності, що діють на медіа-ринку.

Так, конче необхідним є створення таких умов, за яких вигравatимуть усі учасники шоу-ринку: і шоу-бізнес, і мас-медіа, і держава. Тому нині необхідно докладати всіх зусиль для реальної зміни ситуації в національному шоу-бізнесі та мас-медіа. Насамперед для успішного поступу українського шоу-бізнесу слід запровадити політику жорсткого протекціонізму, коли приблизно 80% музично-естрадного ефіру вітчизняні телерадіокомпанії згодні віддати вітчизняному виконавцеві без жодних обмежень. На початковому етапі становлення національного телевізійного шоу-бізнесу припустимим є напівпрофесійний рівень фонограм та кліпів і трансляції їх в ефірі. Передбачається «нульова» ставка на виступи вітчизняних виконавців й мінімальні авторські відрахування за теле- радіопрокручення з метою заохочення та підтримки україномовного музичного простору. Але революційного зламу в процесі споживання естрадної продукції не відбудеться через вимогливість естетичних смаків. Справді, культурна людина має порівнювати свій рівень естетичної культури з ціннісною шкалою авторитетних фахівців: письменників, художників, композиторів тощо.

Висновки і пропозиції. Таким чином, серед засобів корегування впливу масової музики слід виокремити базові й універсальні механізми. Застосування їх уможливить налагодити контроль держави за ціннісним розвитком масової естрад-

ної музики як фактора соціалізації й піднесення рівня духовної культури нації і водночас забезпечити достатню економічну свободу розвиткові естрадної творчості. Найголовнішим базовим механізмом запобігання негативним впливам масової музичної культури є кваліфіковане педагогічне керування процесом естетичного виховання молоді засобами молодіжної музичної субкультури. Воно має будуватися з урахуванням загального стану музично-естетичної обізнаності молодого покоління, а також його компетентності щодо творчості сучасних композиторів і виконавців. До найголовніших універсальних засобів корегування впливу масової музики належить вироблення в українському законодавстві чіткого визначення поняття національного культурного продукту, приділення належної уваги формуванню професійного інституту продюсерства і відповідно здійснення обґрунтованої протекціоністської політики. Це сприятиме підвищенню художнього рівня сучасної української пісенної естради і стане істотною умовою контролю її суспільного впливу. Заснування, розвиток та поширення в мистецьких академіях нового профілю: «стилізація української народної пісні», де поєднується і фольклор, і естрада, і масова культура, що стане «золотою серединою» для шоу-бізнесу та актуальним і цікавим для сучасного слухача.

Список літератури:

1. Джон Сторі. Теорія культури та масова культура. Вступний курс. – Київ: Вид-во «Акта», 2005. – 357 с.
2. Йоркіна Є. Б. Психолого-педагогічні умови формування індивідуального стилю виконавської діяльності музиканта-інструменталіста: автореф. дис. / Є. Б. Йоркіна. – К.: 1996. – 21 с.
3. Поплавський М. М. Шоу-бізнес: теорія, історія, практика: підруч. для студ. вищ. навч. закл. культури і мистецтв / М. М. Поплавський. – К.: КНУКіМ, 2001. – 559 с.
4. Поплавський М. М. Азбука публік рілейшнз / М. М. Поплавський. – К.: Вид-во Дельта, 2007. – 288 с.
5. Шостак Г. В. Музика масових жанрів як фактор формування музичної культури підлітків: автореф. дис. / Г. В. Шостак. – К., 1996. – 22 с.

Корниенко В.Р.
Харьковская государственная академия культуры

ПОЗИТИВНОЕ И НЕГАТИВНОЕ ВЛИЯНИЕ МАССОВОЙ КУЛЬТУРЫ НА УКРАИНСКИЙ ШОУ-БИЗНЕС

Аннотация
Массовая культура, как считает большинство ученых, существовала всегда, однако ранее не было такого весомого влияния на цивилизацию и на деятелей культуры и искусства, как в настоящее время. В массовой культуре есть множество научных определений. Все они сходятся в одном: они понимают под этим явлением широко распространены в обществе культурные элементы. В статье анализируются средства коррекции влияния массовой эстрадной музыки, рассматриваются возможные механизмы контроля государства за ценностным развитием массовой музыкальной культуры как фактора социализации и повышения уровня духовной культуры нации.
Ключевые слова: массовая культура, поп-культура, шоу-бизнес, массовая музыкальная культура, эстрадная песня, фольклор.

Kornienko V.R.
Kharkiv State Academy of Culture

POSITIVE AND NEGATIVE INFLUENCE OF MASS CULTURE ON UKRAINIAN SHOW BUSINESS

Summary
Mass culture, according to most scholars, has always existed, but had not previously had such a great impact on civilization and culture and art, as at present. In popular culture, there are many scientific definitions. They all agree on one thing: they understand this phenomenon is widespread in society cultural elements. The correction means of the influence of the mass variety music are analyzed, the possible mechanisms of the control by the state of the valuable development of the mass musical culture as the factor of the socialisation and raising of the level of the nation spiritual culture are considered in the article.
Keywords: mass culture, pop culture, show business, mass musical culture, pop song, folklore.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 577.115.(7+8)

СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ГАНГЛИОЗИДОВ

Жданкин А.Е., Ушакова Г.А.
Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

Статья посвящена вопросам номенклатуры, структуры, свойств, локализации и функций ганглиозидов. Рассмотрены класификация ганглиозидов по Свеннерхольмому и номенклатура IUPAC. Охарактеризована структура ганглиозидов и сиаловой кислоты, входящей в их состав. Обобщены данные о физико-химических свойствах, молекулярной организации и локализации ганглиозидов. Приведены данные о рецептивной функции ганглиозидов и их роли в процессах развития и дифференциации клеток.

Ключевые слова: ганглиозиды, классификация Свеннерхольма, сиаловая кислота, гематозид, моносиалоганглиозид GM1, рецептивная функция.

Постановка проблемы. В соответствии с физико-химическими свойствами ганглиозиды относят к группе кислых сфинголипидов. Для них характерно наличие отрицательно заряженных карбоксильных групп (COO-), носителями которых служат остатки сиаловых кислот. Это придает ганглиозидам свойства слабых многоосновных органических кислот.

Основной проблемой современных научных работ в Украине, посвященных изучению ганглиозидов, является отсутствие обобщенных теоретико-экспериментальных данных о структуре, физико-химических и функциональных свойствах последних. Не полностью рассмотрены вопросы номенклатуры и классификации ганглиозидов, а также роль моносиалоганглиозида G_{M1} в осуществлении клеточной рецепции.

Анализ последних источников и публикаций. Первичные данные о свойствах ганглиозидах впервые показаны статьями Carter et al., 1965; Norton, Autilio, 1966; Curatolo, 1987; Svennerholm, et al., 1992. Учение о рецептивной функции ганглиозидов разработано советскими учеными В. И. Ефременко, Н. И. Нарбутовичем и Н. Ф. Ходовым (1987).

Результаты работ, посвященных современным вопросам структурно-функциональной значимости ганглиозидов, отражены в публикациях Branson, 2012; Ochi et al., 2012; Buttermore et al., 2013; Pan, et al., 2013 и др. Антигенные свойства ганглиозидов демонстрируют работы Vázquez et al., 2012. Белково-липидные взаимоотношения ганглиозидов в составе миелиновой оболочки в норме и при патологии (меланома, рассеянный склероз и др. заболевания человека) отображены в работах Alfonso et al., 2003; Gourraud et al., 2013.

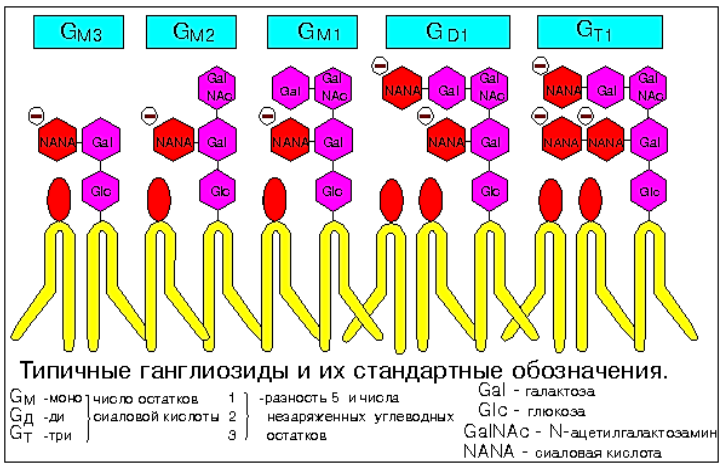

Рис. 1. Элементы классификации типичных для нервной ткани ганглиозидов

Источник: разработано авторами по данным [12]

Выделение не решенных раннее частей общей проблемы. Как было описано выше, в современных украинских изданиях отсутствуют обобщенные данные о структуре, физико-химических и функциональных свойствах ганглиозидов. Более ранние работы также недостаточно аргументированны в отношении этой проблемы.

Другая сторона – не раскрыты основные положения современной классификации и номенклатуры ганглиозидов. Не актуализированна роль моносиалоганглиозида G_{M1} в регуляции жизненно важных процессов нервной системы высших животных и человека.

Цель статьи. Главная цель работы – обобщить литературные данные, направленные на изучение вопросов номенклатуры, структуры, свойств, локализации та функций ганглиозидов.

Перед авторами стояла задача обосновать информацию о роли ганглиозидов в рецепции нейромедиаторов и различных экзогенных агентов; оценить молекулярную и биологическую роль моносиалоганглиозида GM1 и других ганглиозидов в процессах воостановления нервной системы после травм и других повреждений мозга.

Изложение основного материала. *Номенклатура и классификация ганглиозидов.* При исследовании молекулярной структуры ганглиозидов возникает необходимость в разработке их номенклатуры и классификации по некоторым признакам. Основным фактором, положенным в основу классификации, служит длина и строение углеводной (олигосахаридной) цепи [2, с. 569; 3, с. 242].

Среди ученых нет единогласного мнения касательно номенклатуры ганглиозидов. Но при этом часто используют классификацию, предложенную шведским ученым Л. Свеннерхольмом.

В соответствие с основными положениями классификации для характеристики каждого ганглиозида учитывается количество остатков сиаловой кислоты в составе молекулы, приходящееся на один остаток церамида (церамидом в молекуле ганглиозида именуется комплекс, состоящий из молекулы двухатомного спирта сфингозина и остатка насыщенной, реже – ненасыщенной, жирной кислоты). Поэтому все ганглиозиди по количеству молекул сиаловой (N-ацетилнейраминовой) кислоты подразделяются на моно-, ди-, три-, тетра-, и пентасиалоганглиозиди [12, с. 1–3].

Позднее Свеннерхольм внес ряд дополнений в сформулированную им классификацию ганглиозидов. Он предложил обозначать ганглиозиды латинской буквой G; подстрочными буквами M, D, T, Q и P – число молекул N-ацетилнейраминовой кис-

© Жданкин А.Е., Ушакова Г.А., 2014

лоты (M – один, D – два, T – три, Q – четыре и P – пять), которое входит в состав олигосахаридных цепей; цифрой 1 – основную нейтральную тетрасахаридную цепь состава «глюкоза–галактоза–N-ацетилгалактозамин–галактоза»; цифрой 2 – олигосахаридную последовательность без терминального остатка галактозы; цифрой 3 – цепь, не содержащую в своем составе терминальной галактозы и заканчивающуюся N-ацетилгалактозамином; цифрой 4 – цепь с единственным углеводом; буквами «a», «b» и «c» – число молекул N-ацетилнейраминовой кислоты (a – одна, b – две и c – три молекулы), связанных с остатками центральной галактозы.

Для обозначения остатков галактозы, глюкозы, N-ацетилгалактозамина, N-ацетилнейраминовой кислоты и церамидной части ганглиозидов используются латинские буквосочетания Gal, Glc, GalNAc, NeuAc (NANA) та Cer соответственно (рис. 1) [12, с. 1–3].

В настоящее время Международной комиссией IUPAC была предложена новая система для обозначения ганглиозидов, в которой учитывается структура олигосахаридной цепи, число молекул N-ацетил- или N-гликолилнейраминових кислот, место и способ их присоединения к олигосахаридной цепи. N-ацетилнейраминовая кислота получила обозначается как NeuAc, гликолилнейраминовая – NeuGc, римские цифры I, II, III и IV указывают номер сахаридного остатка, считая от места присоединения к церамиду, к которому присоединена нейраминовая кислота. Арабская цифра снизу обозначает атом углерода сахаридного остатка, к которому присоединяется гликозидной связью нейраминовая кислота. Структура трисахарида обозначается как $GgOse_3$, структура тетрасахарида – $GgOse_4$. Структуру ганглиозида, в состав которого входит тетрасахарид, можно записать в виде следующего обозначения: $GgOse_4Cer$. Другой пример – структура моносиалотетрагексозилганглиозида будет иметь вид: II NeuAc – $GgOse_4$ Cer.

Структура. Ганглиозиды являются наиболее сложными представителями гликосфинголипидов. Термин «ганглиозиды» часто используется как общее название гликосфинголипидов, включающих в свой состав остатки сиаловых кислот. Термин впервые предложен Эрнестом Кленком в конце 1930-х годов [4, с. 2523–2524]. Ганглиозиды содержат гидрофобную церамидную часть и гидрофильную, богатую заряженными группами сиаловых кислот, олигосахаридную часть. Структура типичного ганглиозида приведена на рис. 2 [9, с. 234–235; 13, с. 125].

Ганглиозиды имеют в конечном положении олигосахаридных цепей один или несколько остатков N-ацетилнейраминовой (сиаловой или лактаминовой) кислоты, которая несет при pH 7,0 отрицательный заряд [15, с. 485–486].

Отрицательный заряд обусловлен диссоциацией карбоксильной группы, которая при этом переходит в депротонированную форму. Показано, что нейраминовая (сиаловая) кислота (5-амино, 3,5-дидезокси-D-глицеро-D-галактононулозоновая кислота) представляет собой производное моносахарида – нонулозы, которая имеет во втором положении кетогруппу и карбоксильную группу в первом положении. Нейраминовая кислота существует в открытой и циклической формах, однако в состав ганглиозидов входит только в виде циклической формы (пиранозного кольца) [6, с. 869; 9, с. 237; 11, с. 147].

N-ацетилнейраминовая кислота присутствует во всех органах и тканях в виде N-ацильных и O-ацильных производных. Среди N-ацильных производных встречаются также N-гликолильние конъюгаты, в которых к аминогруппе присоединен остаток гликолевой кислоты ($CH_2(OH)COOH$).

При действии изозимами N-ацетил- или N-гликолилнейраминидаз или разбавленными растворами неорганических кислот остаток нейраминовой кислоты отщепляется от молекул ганглиозидов, при этом физико-химические и биологические свойства последних могут необратимо изменяться [2, с. 570; 6, с. 871; 12, с. 6].

Свойства. Свойства ганглиозидов изучены благодаря применению методов дифференциального центрифугирования, зонального и диск-электрофореза, адсорбционной и гидрофобной хроматографии, масс-спектрометрии и др., проведенным с использованием гомогенатов головного мозга лабораторных животных (в частности, белых беспородных крыс линии Wistar). Тем не менее, каждый метод, взятый по отдельности, способен лишь частично продемонстрировать свойства разных типов ганглиозидов [2, с. 571; 16, с. 456].

Показано, что типичной особенностью ганглиозидов как липидных соединений, является их способность растворяться в неполярних растворителях, например, в бензоле, диэтиловом эфире или хлороформе. Однако благодаря наличию полярного углеводного участка молекулы они могут растворяться и в воде [6, с. 868].

Более или менее подробно выяснены некоторые физические свойства ганглиозидов. К примеру, гематозид, локализованный в плазматических мембранах нейронов млекопитающих, имеет высокую температуру фазового перехода из кристаллического в жидкое агрегатное состояние (плавления). При оптимальной температуре тела млекопитающих это свойство проявляется в виде высокой жесткости ацильных цепей ненасыщенной жирной кислоты, входящей в состав гематозида. Такое простое наблюдение дает основание утверждать, что ганглиозиды нужны для стабилизации тех клеточных мембран, в состав которых они входят в больших количествах [7, с. 138–139].

Известно также и много других особенностей ганглиозидов. Например, при воздействии высоких температур на состояние молекул ганглиозидов влияют длина цепи ацильного остатка, степень его ненасыщенности (количество двойных связей) и процессы гидроксилирования (гидроксилирование – основной механизм модификации ганглиозидов, катализируемый специфическими ганглиозид-O-гидроксилазами) [16, с. 461]. Эти факторы снижают температуру плавления ганглиозидов. Однако все аспекты такого температурно-фазового перехода остаются еще не до конца изученными [3, с. 242; 6, с. 871; 17, с. 171–172].

Молекулярная организация ганглиозидов в прei постсинаптической мембране нервных окончаний

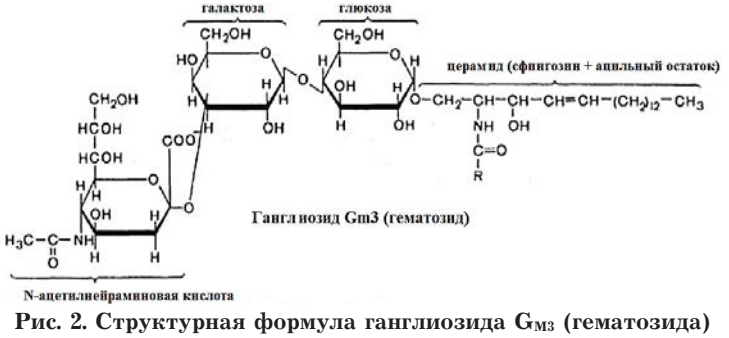

Рис. 2. Структурная формула ганглиозида G_{M3} (гематозида)
Источник: разработано авторами по данным [9], [12] и [13]

очень динамична, что создает, с одной стороны, некоторую локальную неустойчивость мембраны, а с другой – поддерживает ее целостность. В отличие от фосфолипидов, ганглиозиды не способны к молекулярному движению типа «флип-флоп» («флипер-поворот»), однако им свойственна латеральная диффузия. Несмотря на большую подвижность ганглиозидов, они не вносят хаотичность в распределение компонентов синаптических мембран [7, с. 145; 8, с. 110]. Это достигается, во-первых, образованием горизонтальных сшивок между олигосахаридными цепочками гликопротеинов и гликолипидов, что приводит к образованию устойчивого полимерного комплекса ганглиозидов с вышеупомянутыми молекулами. Во-вторых, ганглиозиды и гликопротеины могут соединяться между собой с помощью периферических гликозаминогликанов, которые, как правило, не закреплены в интегральной зоне мембраны и взаимодействуют с ганглиозидно-гликопротеиновыми комплексами с помощью ионных или водородных связей. В-третьих, ограничение латерального движения ганглиозидов достигается благодаря расположению последних в определенных областях синаптических мембран с повышенной вязкостью [5, с. 1016].

Каждая молекула ганглиозида несет отрицательный заряд, обусловленный карбоксильной группой сиаловой кислоты [6, с. 869]. На 1 г ткани мозга приходится не менее 1,3 единиц анионных групп ганглиозидов. Число анионных групп, и, следовательно, уровень отрицательного заряда – объект регуляции конформационных свойств ганглиозидов. Как было описано выше, наиболее распространенным носителем отрицательного заряда среди сиаловых кислот служит N-ацетилнейраминовая кислота, количество которой в молекулах ганглиозидов может широко варьировать в результате химических реакций сиалирования-десиалирования олигосахаридных цепей. В этом процессе особая роль принадлежит ферментам – нейраминидазам класса А, В и сиалотрансферазам [2, с. 570; 4, с. 2526; 7, с. 158]. С помощью энзимов осуществляется строгая детерминация числа молекул кислоты и путем реакций сиалирования-десиалирования изменяется электрический градиент отрицательного заряда поверхности синаптических мембран.

Существенное влияние на поверхностный заряд ганглиозидов в мембране осуществляет пространственная конфигурация нейраминовой кислоты и близлежащих моносахаридных остатков, например, N-ацетилгалактозамина [8, с. 140; 9, с. 239]. Последний препятствует легкому отщеплению кислоты от галактозного остатка под действием вышеуказанных ферментов. В силу этого гликозидный кислород нейраминовой кислоты и N-ацетилгалактозамина вместе с соседними атомами углерода образуют так называемую «кислородную клетку» [7, с. 152]. Такая конфигурация атомов вокруг гликозидной связи снижает интенсивность ферментативного гидролиза сиаловой кислоты и способствует сохранению отрицательного заряда молекулы. При этом карбоксильные группы ганглиозидов электростатически взаимодействуют с ионами кальция [13, с. 124].

Локализация. Ганглиозиды – специфические гликосфинголипиды, расположенные на внешней стороне плазматической мембраны нервных и других клеток организма. В высоких концентрациях ганглиозиды находятся на постсинаптической мембране синапсов и могут входить в состав рецепторов для специфических медиаторов. Интересной особенностью ганглиозидов является то, что в их составе не встречаются гидроксикислоты, кетокислоты и разветвленные жирные кислоты [15, с. 485–487].

Несмотря на высокую концентрацию ганглиозидов в некоторых отделах головного мозга, в целом суммарное содержание их невысокое. Они обнаружены практически в большинстве субклеточных образований ЦНС [5, с. 1018]. Содержание ганглиозидов в миелиновой оболочке составляет 28,5% от общего количества липидов, в нервных окончаниях – свыше 67%. Низкое содержание ганглиозидов наблюдается в мембранах митохондрий сомы нейронов – около 5% от общего количества мембранных митохондриальных липидов [1, с. 202; 6, с. 870].

Основным местом локализации ганглиозидов являются синаптические мембраны, которые составляют примерно 6% от сухой массы мозга, при этом имеет место корреляция между степенью синтеза ганглиозидов и интенсивностью синаптогенеза при формировании мембран [7, с. 155]. Использование специальных методологических и молекулярных инструментов (методы ограниченного протеолиза и мягкой гомогенизации) показало, что ганглиозиды расположены на внешней стороне пре- и постсинаптических мембран, которые принимают непосредственное участие в передаче нервного импульса [1, с. 202].

Современные исследования выявили следующую закономерность: чем большее количество ганглиозидов присутствует в составе плазматической мембраны данного нейрона, тем более асимметричной является мембрана. Показано наличие в составе плазматической мембраны нейронов коры больших полушарий более 50 молекул ганглиозидов, различающихся между собой по химическому составу олигосахаридных цепей и физико-химическим свойствам [7, с. 142; 14, с. 215].

Функции и роль ганглиозидов в процессах восстановления нервной системы. Основные функции ганглиозидов детально рассмотрены авторами в данной статье. Показана роль ганглиозидов в модуляции рецепторных функций.

Диапазон рецепторных свойств ганглиозидов широк: они связывают токсины, вирусы, нейротрансмиттеры и гормоноподобные вещества [1, с. 202]. Существуют данные о том, что ганглиозиды модулируют действие факторов роста клеток и участвуют в рецепции интерферона. Из всего множества различных ганглиозидов только для девяти строго доказана специфичность связывания определенных лигандов. Такая высокая специфичность связывания характерна при взаимодействии ганглиозидов с холерным токсином, дофамином и тиреотропным гормоном [9, с. 236].

Моно-, ди-, три-, тетра и пентасиалоганглиозиды – компоненты рецепторных комплексов для токсинов, вирусов и гормонов [1, с. 202; 3, с. 244]. К примеру, в составе серотониновых 5-НТ-рецепторов найдены ганглиозиды G_{DE2} и G_{D3}, которые в эквимолярных количествах могут связываться с серотонином [10, с. 327–328]. Другой пример – моносиалоганглиозид G_{M1}, выступающий рецептором холерного токсина, запускающего аденилатциклазный механизм клеточного ответа. Холерный токсин сорбируется на поверхности тех клеток, которые имеют в составе плазматической мембраны G_{M1}. Чаще всего в этой роли выступают энтероциты кишечника [1, с. 202; 7, с. 140].

Процесс связывания бактериальных токсинов не является основной функцией ганглиозидов. Они функционируют в качестве рецепторов для нейротрансмиттеров, обеспечивающих химическую связь между различными клетками организма.

Помимо рецепторной функции, ганглиозиды оказывают влияние на созревание и дифференцировку многих типов клеток. Участвуя в дифферен-

цировке нейронов, ганглиозиды индуцируют морфологические изменения данных клеток, проявляя нейритогенний эффект [10, с. 326]. Показано, что при инъекции препаратов G_{M1}, три- и тетрасиалоганглиозидов в брюшную полость крыс с индуцированным гипоксически-ишемическим поражением головного мозга (hypoxic-ischemic brain damage) наблюдается положительный терапевтический эффект: повышается количество нервных отростков (в пересчете на одну клетку), степень ветвления дендритов, и структурная целостность миелиновой оболочки аксонов. При этом моносиалоганглиозид G_{M1} вызывает лишь увеличение аксональной длины, а три- и тетрасиалоганглиозиды в тех же концентрациях регулируют все остальные эффекты, а также усиливают процессы клеточной пролиферации нейробластов [13, с. 124].

Ганглиозиды *in vivo* обладают уникальными свойствами: при введении в организм подкожно, внутримышечно или интраперитонеально они относительно длительное время сохраняются в кровяном русле, не обладая токсическим эффектом. В небольших количествах проникают через гематоэнцефалический барьер и встраиваются в нейрональные мембраны [5, с. 1020]. Доказана способность ганглиозидов восстанавливать поврежденные при травмах головного и спинного мозга аксоны [3, с. 243; 7, с. 146; 8, с. 111].

В настоящее время еще недостаточно изучена молекулярная и биологическая роль моносиалоганглиозида GM1 в вышеупомянутых процессах. Но доподлинно известно, что последний при введении *in vivo*:

· восстанавливает нейрохимические параметры дофаминэргических нейронов после нарушения системы передачи нервного импульса;

· усиливает захват дофамина и повышает ферментативную активность тирозингидроксилазы;

· восстанавливает нейрохимические характеристики мозга при частичной холинергической и глутаматергической деафферентации гиппокампа, увеличивает активность ферментов метаболизма ацетилхолина – холинацетилтрансферазы и ацетилхолинэстеразы;

· восстанавливает процессы быстрого захвата холина в коре больших полушарий после нарушения функции ядер больших полушарий головного мозга;

· нормализует дисбаланс между функциональной активностью дофамин- и серотонинэргических нейронов, вызванный введением апоморфина;

· оказывает стимулирующий эффект и защитное действие против вторичной дегенерации серотонин- и норадренергических нейронов, вызванной различными нейротоксинами;

· уменьшает церебральный оттек и восстанавливает ионный баланс после черепно-мозговой травмы;

· способствует регенерации зрительного нерва после его перерезки [9, с. 235; 11, с. 148; 14, с. 220].

Выводы и предложения. Ганглиозиды вносят существенный вклад в функционирование плазматических мембран нервных и других клеток организма. Их молекулы несут многочисленные отрицательные заряды, образуя поверхностный анионный слой с выраженным сродством к катионам. Сочетание чрезвычайной структурной пластичности с лабильной електрогенностью и способностью к рецепции других молекул делает эти уникальные соединения участниками проведения нервного импульса нейронами и регуляции этого процесса.

Нужно учитывать, что комплексное изучение ганглиозидов – это весомый шаг в исследовании механизмов клеточной рецепции и передачи нервного импульса, что важно при скриннинге, диагностике, лечении нейродегенеративных, инфекционных, аутоиммунных и других заболеваний человека.

Список литературы:

1. Ефременко В. И. Ганглиозиды – рецепторы бактериальных токсинов и других биологически активных веществ / В. И. Ефременко, Н. И. Нарбутович, Н. Ф. Ходова и др. // Аннотированный библиографический указатель отечественной и зарубежной литературы 1976–1986 гг. – Волгоград: Б. и., 1988. – С. 202.
2. A genome-wide association study of brain lesion distribution in multiple sclerosis / P. A. Gourraud, M. Sdika, P. Khankhanian [et al.] // Brain – 2013. – Vol. 136. – № 2. – P. 568–574.
3. A mouse IgG1 monoclonal antibody specific for N-glycolyl G_{M3} ganglioside recognized breast and melanoma tumors / A. Carr, A. Mullet, Z. Mazorra [et al.] // Hybridoma. – 2000. – № 19. – P. 241–247.
4. An anti-idiotype vaccine elicits a specific response to N-glycolyl sialic acid residues of glycoconjugates in melanoma patients / M. Alfonso, A. Diaz, A. M. Hernandez [et al.] // J. Immunol. – 2002. – № 168. – P. 2523–2529.
5. Buttermore E. D. Organization and maintenance of molecular domains in myelinated axons / E. D. Buttermore, C. L. Thaxton, M. A. Bhat // J. Neurosci. Res. – 2013. – № 123. – P. 1015–1021.
6. Branson T. R. Bacterial toxin inhibitors based on multivalent scaffolds / T. R. Branson, W. B. Turnbull // Chem. Soc Rev. – 2012, № 23. – P. 867–872.
7. Curatolo W. Glycolipid function / William Curatolo // Biochimica et Biophysica Acta. – 1987. – № 906. – P. 137–160.
8. Carter H. E. GLYCOLIPIDS / H. E. Carter, P. Johnson, E. J. Weber // Annu. Rev. Biochem. – 1965. – № 34. – P. 109–142.
9. Fabry nephropathy: indications for screening and guidance for diagnosis and treatment by the European Renal Best Practice / W. Terryn, P. Cochat, R. Froissart [et al.] // Nephrol. Dial. Transplant. – 2012. – № 11. – P. 234–40.
10. GDE2 promotes neurogenesis by glycosylphosphatidylinositol-anchor cleavage of RECK / S. Park, C. Lee, P. Sabharwal [et al.] // Science. – 2013. – Vol. 339. – № 6117. – P. 324–328.
11. Induction of cellular immunity by anti-idiotypic antibodies mimicking GD2 ganglioside / S. Basak, B. Birebent, E. Purev [et al.] // Cancer Immunol. Immunother. – 2003. – № 52. – P. 145–154.
12. Membrane lipids of human peripheral nerve and spinal cord / L. Svennerholm, K. Bostrom, P. Fredman [et al.] // Biochim. Biophys. Acta. – 1992. – Vol. 10. – № 1128. – P. 1–7.
13. MYADM controls endothelial barrier function through ERM-dependent regulation of ICAM-1 expression / J. F. Aranda, N. Reglero-Real, B. Marcos-Ramiro [et al.] // Mol. Biol. Cell. – 2012. – № 12. – P. 123–127.
14. Norton W. T. The lipid composition of purified bovine brain myelin / W. T. Norton, L. A. Autilio // J. Neurochem. – 1966. – № 13. – P. 213–222.
15. Pan X. L. Mechanism of the Glycosylation Step Catalyzed by Human α-Galactosidase: A QM/MM Metadynamics Study / X. L. Pan, W. Liu, J. Y. Liu // J. Phys. Chem. – 2013. – Vol. 117. – № 2. – P. 484–489.
16. Supramolecular hydrogels based on bola-amphiphilic glycolipids showing color change in response to glycosidases / R. Ochi, K. Kurotani, M. Ikeda [et al.] // Chem. Commun. (Camb). – 2012. – № 12. – P. 455–467.
17. Vázquez A. M. Anti-ganglioside anti-idiotypic vaccination: more than molecular mimicry / A. M. Vázquez, N. Rodrèguez-Zhurbenko, A. M. Lypez // Front. Oncol. – 2012. – № 2. – P. 170–176.

Жданкін А.Є., Ушакова Г.О.
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГАНГЛІОЗИДІВ

Анотація
Стаття присвячена питанням номенклатури, структури, властивостей, локалізації та функцій гангліозидів. Розглянуто класифікацію гангліозидів за Свеннерхольмом та номенклатуру IUPAC. Охарактеризовано структуру гангліозидів та сіалової кислоти, що входить до їх складу. Узагальнено дані про фізико-хімічні властивості, молекулярну організацію та локалізацію гангліозидів. Наведено дані щодо рецептивної функції гангліозидів та їх ролі у процесах розвитку та диференціації клітин.
Ключові слова: гангліозиди, класифікація Свеннерхольма, сіалова кислота, гематозид, моносіалогангліозид G_{M1}, рецептивна функція.

Zhdankin A.Ye., Ushakova G.O.
Oles' Honchar Dnipropetrovsk National University

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL CHARACTERISTIC OF GANGLIOSIDES

Summary
The article deals with the nomenclature, structure, properties, location and function of gangliosides. The Svennerholm's ganglioside classification and nomenclature IUPAC were considered. Structure of gangliosides and sialic acid, which they are composed, was characterized. The physical and chemical properties of the molecular organization and location of gangliosides were summarized. The data on the receptive function of gangliosides and their role in the development and differentiation of cells are shown.
Keywords: gangliosides, Svennerholm's classification, sialic acid, gemathoside, monosialoganglioside G_{M1}, receptive function.

УДК 612.858.78

РІВЕНЬ ОСОБИСТІСНОЇ ТА СИТУАТИВНОЇ ТРИВОЖНОСТІ СТУДЕНТІВ З РІЗНИМ ТИПОМ ВИЩОЇ НЕРВОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СТРЕСОВИХ СИТУАЦІЯХ

Орел К.В., Дрегваль І.В.
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті розглянуто теоретичні питання з впливу тривожності на студентів. Досліджено вплив стресових ситуацій на фізіологічні показники. Встановлено вплив стресових ситуацій на рівні особистісної та ситуативної тривожності студентів. Зроблено аналіз рівнів тривожності студентів I, II та V курсів в залежності від типу вищої нервової діяльності.
Ключові слова: Тривожність, рівень тривожності, ситуативна тривожність, особова тривожність, типи вищих нервових процесів, темперамент, стрес.

Постановка проблеми. У наш час однією із найбільш поширених форм прояву підвищеного емоційного стану є тривожність. Відчуття тривоги у студентів неминуче супроводжує всі види діяльності. Крім того, активна пізнавальна діяльність студентів не може не супроводжуватися тривогою. Відомо, що відчуття тривожності впливає на нервову, серцево-судинну і імунну системи студентів. За даними російських авторів в період екзаменаційної сесії у студентів відзначається зростання рівня м'язового та психоемоційного напруження [1, с. 256; 2, с. 81]. Відомо також, що прояв тривожності у повсякденному житті студентів не однозначний, оскільки в певній ситуації кожен може проявити себе як інтровертний тип, відокремившись межею від зовнішнього світу, і як екстравертний тип – прагнути до активних дій, перетворювати світ [4, с. 10-16]. Тому метою дослідження стало вивчення рівня особистісної та ситуативної тривожності студентів з різним типом вищої нервової діяльності у стресових ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початковий період навчання у вузі дуже важливий для особистісного та професійного становлення майбутнього фахівця. Багато вчених і педагогів приділяють особливу увагу проблемам входження студентів в освітнє середовище вузу та адаптації в ній.

Проблему адаптації людини в біології і фізіології розглядають такі вчені, як П.К. Анохін, І.П. Павлов, Г. Сельє, І.М. Сєченов та ін. Проблеми адаптації в педагогіці знайшли відображення в роботах В.М. Дугінца, В.В. Лагерева, Л.А. Носовий, М.Ф. Фатхулліна та ін. Психофізіологічні аспекти адаптації людини до різних умов середовища розроблялися Б.Г. Ананьевим, В.В. Антиповим, В.В. Гриценко, Е.Ф. Зєєр, В.В. Константиновим, та ін.

Однак, як показує аналіз наукової літератури, в організації професійної підготовки студентів існує ряд проблем. Одна з них полягає в тому, що навчальний процес здійснюється без урахування специфіки ситуації, яка полягає в адаптації студентів до вузівського навчання. Найтиповіші їх прояви – тривога за нездатність повноцінно включитися в навчальний процес. У науці в даний час накопичений значний фонд знань, необхідних для

© Орел К.В., Дрегваль І.В., 2014

постановки й дослідження даної проблеми. Як показало вивчення наукової літератури, адаптація є цілісний біологічний, фізіологічний, психологічний, соціальний та педагогічний процес, і, в той же час, носить індивідуальний характер, що значною мірою визначає ступінь її впливу на особистість студента.

Виділення не вирішених раніше частин. Необхідність вивчення особистісних особливостей студентів, які впливають на рівень тривожності у стресових ситуацій зумовили вибір теми «рівень особистісної та ситуативної тривожності студентів з різним типом вищої нервової діяльності у стресових ситуаціях»

Мета: провести теоретичний аналіз проблеми рівня особистісної та ситуативної тривожності студентів з різним типом вищої нервової діяльності у стресових ситуаціях»

Виклад основного матеріалу. Дослідження було проведено на базі Дніпропетровського національного університету. У дослідженні взяли участь студенти I, II та V курсів спеціальності «Біологія» у віці від 17 до 23 років. Для визначення типу темпераменту студентів використовували тест-метод Р. Айзенка, для визначення рівня тривожності опитувальник Дж. Тейлора; рівень ситуативної та особистісної тривожності визначали за опитувальником Ч. Д. Спілберга та Ю. Л. Ханіна. Тестування проводилися в два етапи: 1-й етап – перед початком звичайних лекцій. 2-й етап – перед модульною контрольною роботою, що грала роль стресової ситуації для студентів. Також застосовували ряд фізіологічних методів: вимірювання артеріального тиску (систолічного та діастолічного), розрахунок вегетативного індексу Kerdo та коефіцієнту Хільдебранд; визначення хвилинного обсяга крові непрямим чином Lilje-Štrandera. Математичні розрахунки та побудову графіків здійснювали з використанням програми Microsoft Excel 2007.

Результати фізіологічних досліджень: Для оцінки рівня стану вегетативних систем організму традиційно використовується вегетативний індекс Кердо (ВІК), що відображає рівень вегетативного гомеостазу. Практично у всіх студентів: середній показник ВІК зростав з 6.0 ± 1.1 до 20.1 ± 1.5 од. ($p < 0,05$). У спокійному стані середні показники ВІК дорівнювали +9.5 ± 1.3.од. При стресі показники ВІК становили +21.4 ± 1.5 од.

Стресові ситуації приводять до значної зміни і інших показників, що відображають діяльність серцево-судинної та дихальної системи студентів. У них збільшувався хвилинний обсяг крові (з 2.76 ± 0.7 л до 4.52 ± 0.11 л), подих ставав більш глибоким і рідким (його частота зменшувалася з 14.8 ± 0.4 до 12.5 ± 0.4 дихальних рухів за хвилину), при цьому зростали середні показники коефіцієнта Хільдебранта, який відображає міжсистемні співвідношення між дихальною та серцево-судинною системами та обчислюється як відношення частоти серцевих скорочень до частоти подиху. При стресовій ситуації за середніми показниками у студентів коефіцієнт Хільдебранта зростав з 4.7 ± 0.2 до 11,25 ± 0.2 од. ($p < 0.05$).

В ході дослідження типу темпераменту у обстежуваних студентів було виявлено: 50% холеричний тип (це екстраверти з високим нейротизмом), 7% сангвінічного типу (це екстраверти з низьким нейротизмом), 36% меланхолійного типу (це інтроверти з високим нейротизмом), 7% флегматичного типу (інтроверти з низьким нейротизмом). Результати відображені на рис. 1.

Під час аналізу результатів дослідження використовували характеристику рівня тривожності за Дж. Тейлором яка наведена у таблиці 1. Виявили, що у представників холеричного, сангвінічного, флегматичного та меланхолійного типу темпераменту під час першого етапу дослідження у всіх студентів незалежно від курсу даної групи рівень особистісної тривожності знаходиться в межах 5-14 що відповідає низькому рівню (рис. 2). Але під впливом стресової ситуації (другий етап дослідження) у студентів всіх курсів та типів темпераменту рівень особистісної тривожності збільшився до 23-32 – помірний рівень тривожності, результати подані на рис. 3.

Рис. 1. Розподіл студентів за типом темпераменту у відсотках

Джерело: розробка автор

Таблиця 1

Характеристика рівнів тривожності

0-10	Не відчуває тривожності
11-20	Низький рівень тривожності
21-30	Помірний рівень тривожності
31-40	Високий рівень тривожності

Джерело: [3]

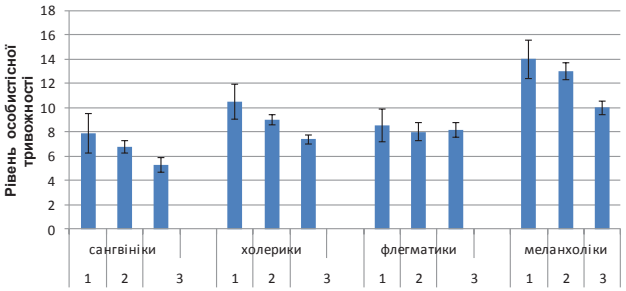

Рис. 2. Рівень особистісної тривожності у студентів різних курсів під час першого етапу дослідження

Примітки: 1 – рівень особистісної тривожності I-го курсу, 2 – II-го курсу, 3 –V-го курсу.

Джерело: розробка автор

За результатами наших досліджень виявлено, що рівень особистісної тривоги на першому етапі дослідження у студентів I курсу становить від 8 до 14 за характеристикою рівнів тривожності, яка наведена у таблиці 1 [3, с. 126-129], що відповідає низькому рівні тривожності. А у студентів V курсу в тих же умовах показники коливаються від 5 до 10, що відповідає дуже низькому рівню тривожності (майже не відчувається). Така різниця в показниках результатів дослідження обумовленні більшою адаптованістю студентів V курсу до навантажень навчальної програми на відміну від I курсу.

Рівень ситуативної тривожності у студентів флегматичного, сангвінічного і холеричного типи темпераменту в період першого етапу дослідження лежить в

межах середнього рівня тривожності (з тенденцією до високого) 18-28. Дані представлені на рис. 4.

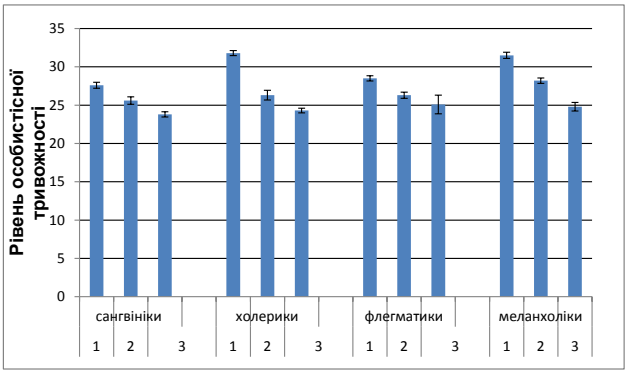

Рис. 3. Рівень особистісної тривожності у студентів різних курсів під час другого етапу дослідження

Примітки: 1 – рівень особистісної тривожності І-го курсу, 2 – ІІ-го курсу, 3 –V- го курсу.

Джерело: розробка автора

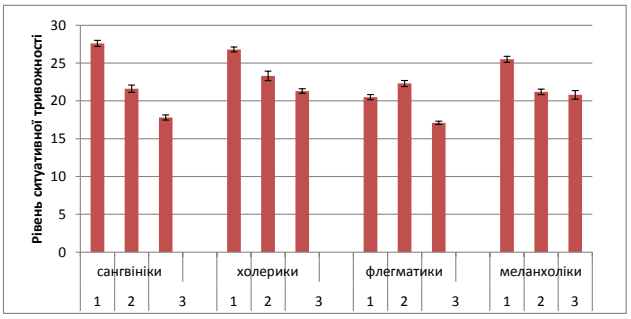

Рис. 4. Рівень ситуативної тривожності у студентів різних курсів під час першого етапу дослідження

Примітки: 1 – рівень особистісної тривожності І-го курсу, 2 – ІІ-го курсу, 3 –V-го курсу.

Джерело: розробка автора

Під час другого етапу дослідження виявили такі показники: у студентів флегматичного, сангвінічного і холеричного типи темпераменту ситуативна тривожность лежить в межах високого рівня – 24-37. Дані представлені на рис. 4.

За результатами наших досліджень виявлено, що рівень ситуативної тривоги на першому етапі дослідження у студентів І курсу становить 26-28 за характеристикою рівнів тривожності, що відповідає помірному рівні тривожності, а на другому етапі 29-36.

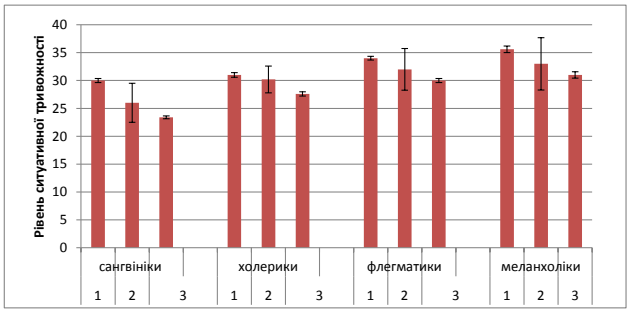

Рис. 5. Рівень ситуативної тривожності у студентів різних курсів після модульної роботи

Примітки: 1 – рівень особистісної тривожності І-го курсу, 2 – ІІ-го курсу, 3 –V-го курсу.

Джерело: розробка автора

А у студентів V курсу в тих же умовах показники на першому етапі коливаються від 18 до 22, що відповідає середньому рівню тривожності, а на другому етапі – від 23 до 31. Бачимо що різниця в показниках результатів дослідження невелика незалежно від типу темпераменту студентів.

Висновки. При вивченні рівня особистісної та ситуативної тривожності студентів з різним типом вищої нервової діяльності у стресових ситуаціях нами були отримані наступні висновки:

1. Під впливом стресових ситуацій (модульних контрольних робіт) у студентів спостерігалось підвищення частоти серцевих скорочень, що свідчить про різко виражену реакцію симпатичної системи на процедуру іспиту.

2. Стресові ситуації призводять до навантаження серцево-судинної системи про це свідчать показники ВІК – 21,4+1,5 та коефіцієнт Хільдебранта, який зростає з 4,7+0,2 до 11,25+0,8 од. Частота дихальних рухів зменшувалася з 14.8 ± 0.4 до 12.5 ± 0.4 за хв. подих ставав більш глибоким і рідким.

3. Під час першого етапу дослідження виявили що рівень ситуативної та особистісної тривожності студентів всіх курсів лежить в межах низьких рівнів за характеристикою рівня тривожності за Дж. Тейлором яка наведена у таблиці 1.

4. Під час другого етапу дослідження встановлено підвищення ситуативної та особистісної тривожності на 30-35%, особливо у студентів-меланхоліків.

5. Стресові ситуації впливають на студентів, проте в залежності від типу темпераменту ці впливи можуть бути різними.

Список літератури:

1. Астапов В.М. Тревога и тревожность. Хрестоматия по психологии / В.М. Астапов. – СПб., 2008, – С. 256.
2. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека / Ф.Б. Березин. – Л., 2006, – С. 81.
3. Тейлор Дж. Личностная шкала проявления тривоги / Диагностика эмоционально-нравственного развития // Ред. и сост. Дерманова И.Б. – СПб., 2002. – С. 126-129.
4. Пасьшкова Н.Б. Связь уровня тревожности подростков с эффективностью их интеллектуальной деятельности // Психологический журнал – 2012, т. 17 р., № 1 – С. 10-16.
5. Цветикова В.В. «Исследование взаимосвязи социальной адаптации и уровня тревожности студентов в процессе обучения в вузе», 2012 р. / Цветикова В.В., Яковлева Г.М. // Вопросы психофизилогии. – 2013, № 3 – С. 31-34.

Орёл К.В., Дрегваль И.В.
Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

УРОВЕНЬ ЛИЧНОСТНОЙ И СИТУАТИВНОЙ ТРЕВОЖНОСТИ СТУДЕНТОВ С РАЗЛИЧНЫМ ТИПОМ ВЫСШЕЙ НЕРВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СТРЕССОВЫХ СИТУАЦИЯХ

Аннотация
В статье рассмотрены теоретические вопросы по влиянию тревожности на студентов. Исследовано влияние стрессовых ситуаций на физиологические показатели. Установлено влияние стрессовых ситуаций на уровне личностной и ситуативной тревожности студентов. Сделан анализ уровней тревожности студентов I, II и V курсов в зависимости от типа высшей нервной деятельности.
Ключевые слова: Тревожность, уровень тревожности, ситуативная тревожность, личная тревожность, типы высших нервных процессов, темперамент, стресс.

Orel K.V., Drehval I.V.
Dnepropetrovsk National University of Oles Gonchar

LEVEL PERSONAL AND SITUATIONAL ANXIETY OF STUDENTS WITH VARIOUS TYPE OF HIGHER NERVOUS ACTIVITY OF STRESSFUL SITUATIONS

Summary
The article deals with theoretical questions on the effect of anxiety on students. The effect of stress on physiological indicators. The effect of stress on the level of personal and situational anxiety students. The analysis of students' anxiety levels I, II and V of course depending on the type of higher nervous activity.
Keywords: anxiety, level of anxiety, situational anxiety, personal anxiety, types of higher nervous processes, temperament, stress.

НАШІ АВТОРИ

1. **Авраменко Олександр Олександрович** – заступник генерального директора ТОВ «Провіжн Груп»
2. **Адерейко Тетяна Володимирівна** – студентка Київського міжнародного університету
3. **Арістова Наталія Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри романо-германських мов і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України
4. **Аркатова Юна Вікторівна** – студентка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
5. **Ачилов Батир Джумадурдиєвич** – магістр Одеського національного політехнічного університету
6. **Бабай Оксана Миколаївна** – здобувач кафедри терапевтичної стоматології Харківського національного медичного університету
7. **Балинська Марина В'ячеславівна** – магістр психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
8. **Балог Олександр Григорович** – старший викладач кафедри економіки та управління Одеського національного університету імені І.І. Мечнікова
9. **Берднік Інна Володимирівна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та правосуддя Чернігівського національного технологічного університету
10. **Богацька Наталія Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства та міжнародної економіки Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
11. **Бондар Наталія Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Національного транспортного університету
12. **Бошота Неля Василівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри обліку та фінансів Мукачівського державного університету
13. **Волохата Вікторія Ельфридівна** – викладач кафедри банківської справи Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
14. **Воронцов Максим Викторович** – студент факультета «Международные экономические отношения» Финансового университета при Правительстве Российской Федерации
15. **Голоюх Ірина Анатоліївна** – студентка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
16. **Гончаренко Олена Володимирівна** – викладач кафедри німецької та французької мов Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
17. **Григораш Тетяна Федорівна** – старший викладач кафедри фінансового та банківського менеджменту Дніпропетровської державної фінансової академії
18. **Гринь Світлана Олександрівна** – кандидат технічних наук, доцент Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
19. **Губенко Яна Ярославівна** – студентка Дніпропетровської державної фінансової академії
20. **Гундорова Марина Александровна** – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики и управления инвестициями и инновациями Владимирского государственного университета имени Александра Григорьевича и Николая Григорьевича Столетовых
21. **Добкіна Катерина Робертівна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правосуддя юридичного факультету Київської державної академії водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного
22. **Дорогань Наталія Олександрівна** – аспірант кафедри хімічної технології композиційних матеріалів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
23. **Дрегваль Ігор Володимирович** – доцент, кандидат біологічних наук Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
24. **Дяченко Євген Володимирович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри організації і технології будівництва та охорони праці Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
25. **Ємельянова Інга Анатоліївна** – доктор технічних наук, професор, професор кафедри механізації будівельних процесів Харківського національного університету будівництва та архітектури
26. **Жданкін Антон Євгенійович** – магістр Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
27. **Желіховська Юлія Віталіївна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права, приватний нотаріус
28. **Жорнокуй Уляна Василівна** – кандидат філологічних наук, асистент кафедри романо-германських мов і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України
29. **Завгородня Наталія Григорівна** – професор, доктор медичних наук Запорізького державного медичного університету
30. **Іванова Анна Євгенівна** – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент кафедри фізичного виховання Луцького національного технічного університету
31. **Іванова Оксана Вікторівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри романо-германських мов і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України
32. **Каховський Микола Юрійович** – інженер, науковий співробітник Інституту електрозварювання імені Є.О. Патона Національної академії наук України
33. **Керноз Неля Євгеніївна** – старший викладач кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та процесу Чернігівського національного технологічного університету
34. **Клітинська Оксана Василівна** – кандидат медичних наук, доцент, завідувач кафедрою стоматології дитячого віку Ужгородського національного університету

35. **Ковальчук Надія Миколаївна** – доцент кафедри спортивно-масової та туристичної роботи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
36. **Козяр Микола Миколайович** – доктор педагогічних наук, професор Національного університету водного господарства та природокористування
37. **Корнієнко Віолетта Равшанівна** – здобувач Харківської державної академії культури
38. **Кудіна Ольга Анатоліївна** – аспірант Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
39. **Кузнєцова Наталія Юріївна** – викладач англійської мови Хмельницького політехнічного коледжу
40. **Куц Валерій Анатолійович** – старший викладай кафедри організації і технології будівництва та охорони праці Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
41. **Куць Тетяна Валеріївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, аналізу та аудиту Національного університету біоресурсів і природокористування України
42. **Леськів Соломія Романівна** – магістр права Львівського національного університету імені Івана Франка
43. **Лєбєдев Павло Миколайович** – аспірант кафедри механізації будівельних процесів Харківського національного університету будівництва та архітектури
44. **Лозинська Інна Віталіївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки Сумського національного аграрного університету
45. **Луцик Ірина Борисівна** – аспірант кафедри економіки підприємства Буковинського державного фінансово-економічного університету
46. **Магурчак Тетяна Петрівна** – аспірантка Академії фінансового управління
47. **Макарчук Оксана Григорівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, аналізу та аудиту Національного університету біоресурсів та природокористування України
48. **Мамедова Ольга Олегівна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
49. **Мекшун Алла Дмитрівна** – старший викладач кафедри соціальної роботи Чернігівського національного технологічного університету
50. **Меркулова Вікторія Ігорівна** – магістр Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
51. **Михальчик Сергій Валерійович** – аспірант кафедри офтальмології Запорізького державного медичного університету
52. **Михальчик Тетяна Сергіївна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри Запорізької академії післядипломної освіти
53. **Михальчинець Галина Томівна** – старший викладач кафедри обліку та фінансів Мукачівського державного університету
54. **Морозова Ольга Викторовна** – старший преподаватель кафедры экономики и управления инвестициями и инновациями Владимирского государственного университета имени Александра Григорьевича и Николая Григорьевича Столетовых
55. **Мочалов Юрій Олександрович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри стоматології дитячого віку Ужгородського національного університету
56. **Мошенська Анастасія Володимирівна** – аспірант кафедри вищої математики Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
57. **Муха Артем Андрійович** – аспірант, провідний інженер Інституту математичних машин та систем Національної академії наук України
58. **Надобних Олександра Олександрівна** – студентка обліково-фінансового факультету Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
59. **Новгородський Руслан Григорович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
60. **Одарченко Андрій Миколайович** – доктор технічних наук, доцент, доцент кафедри товарознавства, управління якістю та екологічної безпеки Харківського державного університету харчування та торгівлі
61. **Олексів Галина Дмитрівна** – старший викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
62. **Орел Христина Володимирівна** – студент Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
63. **Осова Ольга Олексіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземної філології Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради
64. **Падалка Аліна Іванівн**а – кандидат медичних наук, асистент кафедри дитячої стоматології факультету післядипломної освіти Української медичної стоматологічної академії
65. **Панич Катерина Володимирівна** – студентка Дніпропетровської державної фінансової академії
66. **Папп Василь Васильович** – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і фінансів Мукачівського державного університету
67. **Пахомов Роман Іванович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри організації і технології будівництва та охорони праці Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
68. **Пащенко Юлія Павлівна** – студентка факультету банківської справи Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
69. **Перерва Тетяна Олександрівна** – студентка юридичного факультету Київської державної академії водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного

70. **Петрова Валентина Федорівна** – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємств міського господарства Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
71. **Пожар Оксана Олександрівна** – студент Одеського національного політехнічного університету
72. **Полиця Тетяна Дмитрівна** – аспірант кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
73. **Пупена Наталія Василівна** – магістр Ужгородського національного університету
74. **Райхерт Костянтин Вільгельмович** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії природничих факультетів Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
75. **Ришковська Наталія Олександрівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри психіатрії та психотерапії Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
76. **Ришковський Володимир Олександрович** – студент медичного факультету Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
77. **Свірідова Світлана Сергіївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємств Одеського національного політехнічного університету
78. **Світлична Вікторія Юріївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
79. **Світлична Тетяна Іванівна** – доцент кафедри економіки підприємства, бізнес-адміністрування та регіонального розвитку Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
80. **Семчук Жанна Віталіївна** – кандидат економічних наук, доцент, декан факультету економіки та підприємництва, доцент кафедри фінансів та кредиту Львівського університету бізнесу та права
81. **Сепетий Дмитро Петрович** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри суспільних дисциплін Запорізького державного медичного університету
82. **Сергієнко Аліна Олександрівна** – асистент кафедри товарознавства, управління якістю та екологічної безпеки Харківського державного університету харчування та торгівлі
83. **Сидоренко Татьяна Викторовна** – кандидат экономических наук, доцент кафедры «Мировая экономика и международный бизнес» Финансового университета при Правительстве Российской Федерации
84. **Скорик Тамара Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи Чернігівського національного технологічного університету
85. **Смачило Валентина Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки Харківського національного університету будівництва та архітектури
86. **Соколова Євгенія Борисівна** – асистент кафедри товарознавства, управління якістю та екологічної безпеки Харківського державного університету харчування та торгівлі
87. **Стрельник Олександр Володимирович** – студент Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
88. **Ушакова Галина Олександрівна** – доктор біологічних наук, професор кафедри біофізики та біохімії Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
89. **Файдевич Володимир Володимирович** – викладач кафедри фізичного виховання Луцького національного технічного університету
90. **Фраймович Денис Юрьевич** – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики и управления инвестициями и инновациями Владимирского государственного университета имени Александра Григорьевича и Николая Григорьевича Столетовых
91. **Цапко Алла Миколаївна** – аспірант кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
92. **Черняк Лев Павлович** – доктор технічних наук, професор кафедри хімічної технології композиційних матеріалів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
93. **Чубенко Антон Григорович** – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри економіко-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ
94. **Чухліб Алла Василівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, аналізу та аудиту Національного університету біоресурсів і природокористування України
95. **Шестопалов Олексій Валерійович** – кандидат технічних наук, доцент Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
96. **Шийка Оксана Іванівна** – викладач економічних дисциплін Львівського техніко-економічного коледжу Національного університету «Львівська політехніка»
97. **Шкодіна Ірина Віталіївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
98. **Шубіна Світлана Валентинівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та аудиту Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
99. **Якимчук Мирослава Юріївна** – аспірант кафедри загальної і соціальної педагогіки та управління освітою Рівненського державного гуманітарного університету

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Науковий журнал
«Молодий вчений»
№ 11 (14) листопад, 2014 р.

Щомісячне видання

Коректор: О. Скрипченко
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 20.11.2014 р.
Формат 64х90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 31,39. Тираж 100 прим.
Зам. 1114-25.

Видавництво: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.